

РАХИМ
ЧАЛІЛІ

МАЪВОИ
ДІЛ

Повести воқеии Раҳим Чалил «Маъ-
вои дил» аз киссаҳои хеле мароқангез аст.
Муаллиф дар ин китоб анъанаҳои ёддошт-
нависии устод Айниро давом додааст. Ки-
тоб воқеоти давраи калонеро — аз ибти-
дои асри XX то рӯзҳои мо дар бар меги-
рад.

Дар китоби Раҳим Чалил тавсифи нас-
лест, ки ҳама солҳо, ҳар рӯз, аз субҳ то
шом ба хотири гоҷаҳои олии ҷамъияти на-
ви социалистӣ барои маҳви бесаводӣ, тар-
ғиби маърифат ва баҳри ғалабаи муноси-
батҳои нави одилонаи байни одамон ҷон-
бозӣ кардаанд. Образи ҷомеи ҳамин гуна
одамони фидокори даврони советӣ дар по-
вестъ мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Бар муборақ Рӯз мавлуди Ленин
Армуғони Ленинобод аст ин.

(Муаллиф).

I

Баҳори ё соли бисту ду буд ё бисту се. Падарам бо таваллову зории ман ба чон омада, хари касеро талабида маро ба қафояш нишонда, ба сайри лолаи деҳаи Шайхони Хучанд мебурд. Мардуми аз сардиву рутубат, аз хонанишиниҳои зимистони дароз безоршудаи шаҳр, чи тавре ки мегуфтанд, хонакӯчу бўрьёпеч ба сайри лолаву гулгашти кӯху саҳро мебаромаданд. Бечора ҳам, бой ҳам, пир ҳам, ҷавон ҳам ҳаракӣ, аспакӣ, аробаву фойтунсавор, ва аксар пиёда ба сӯи деҳа ме-рафтанд. Роҳи мобайни шаҳру Шайхон, ки ҳоло асфальтпӯшу ҳамвор аст ва дар пеши чархҳои машина роҳест на аз ягон сӣ дақиқа дароз, он вақт пурчанг, фарозу нишеб ва дар пеши пой хари бораиш вазнин ним-рӯзина буд.

Пагоҳӣ аз шаҳр баромадему азму ниятамон ин буд, ки дар лаби ҷӯи Қотма ном мавзеи воқеи тақрибан нимаи роҳ ба ҳар дам дода, ҳудумон низ кӯфтагии савори-ро андак бароварда, гашти пешин ба сайргоҳ расем. Ҳафтзағорахӯр ном ҳамупечи тали Рухакро, ки дар ҷанубии шаҳри Хучанд тӯл кашидааст, паймуда, боло мебаромадем. Бори харро сабук ва рафторашро тез карданӣ шуда, падар пиёда гардиду ман атрофу ҷонибро хубтар дидам. Хур-хур насим вазида баҳри дилро мекушод. Ба машом бўи тунду тези шибоғу исфанди навҳез мерасид. Гулҳои худроӣ кӯтоҳумр, вале зебои хоси ба-

хорон селроҳаву нишебиҳоро фаро гирифта, таровату зарофати таллу теппахоро афзун менамуданд. Чун ба қуллаи Рухак расидем, манзараи акноф дилработар гардид: дар акиб кӯҳи баланди Муғул, шаҳри азими Хучанд, аз ҷониби пеш дашти васеи шибоғу хорзор ва ҳар ҷо-ҳар ҷо монанди воҳа дарахтон ва ҷои киштукори соли гузашта, ки ҳанӯз шудгори баҳорӣ пашуда буд. Дар гандумзорҳои гандуми тирамоҳӣ лола ҷандон бисёр буд, ки кас гумон менамуд қолини бузурги сабзгун ва дар ҳар ҷо-ҳар ҷояш сӯзаниҳои суп-сурх густурда шудаанд. Падарам ҳам яқин мафтунӣ манзараи дилрабои табиат буд, ки охишта ҷи гуна таронаеро замзама менамуд; бо ҷеҳраи кушоду ҷашмони барқнош атрофро назар мекард ва риши кӯтоҳашро зуд-зуд ба қабза мегирифт. Ин аломати хушнудии ӯ буд.

Соатҳои тақрибан дувоздаҳ ба манзили нафасрост-куниву дамгирӣ наздик мешудем, ки аз қафо ду ҳаракӣ ва як аспакӣ расида омаданду ба мо баробар шуда, бо падарам саломуалек карданд.

Аз сару либос ва ҳарсавориҳои ноҳдабароёнаву бар замми ин ранги зарди рӯй ва сиёҳии панҷаҳои ҳаракӣ нахустин маълум буд, ки ӯ дӯзанда аст. Қосибони кафш, маҳсиву мӯзадӯз оби гули хайриро барои сиёҳтару ҷилодор шудан ба ҷарм мемолиданд. Ранги вай аз дасти падарам, ҳарчанд собуншӯ кунад ҳам, ду-се рӯз намерафт. «Палаву шавларо гарм-гарм гирифта хӯрем, тоза шуда мемонад»— гуфта шӯҳӣ мекард ӯ. Ҳарсавори дуйӯм беиштибоҳ деҳқон буд. Ӯ ба ҷолои ҷуволҳои холии хоҳолудро дуқат-дуқат карда партофта буд. Ҳам ҷома ва ҳам куртан ӯ аз либоси қосиб фарқ дошт. Ӯ ба миёнбанд корди дароз, ба ғилофи он шавнӣ— ресмони пашмина, ва ҷуволдӯзе овехта буд. «Ваяш ба сайри лола мераваду инаш ба шаҳр коҳ бурда фурухта меояд»— ҳукм кардам ман ба дил.

Вале на аз сару либос ва на аз қиёфаву дасту пояш ҷи қорагии аспаворро фаҳмидан душвор буд. Ӯ ҷунон фарбеҳ буд, ки ба тахминам аз ҳамаи ҷор нафари мо боз як ҷунин одам сохта намешуд. Шиками қалони вай сари зинро ба зерӣ худ гирифта ва дар қафо аз миён поёнаш монанди ҳамири турушшуда, аз тағора берун омада қафои зинро мепошид. Ришу бурути кӯтоҳ қайчидаи ангиштвор сиёҳ, рӯи паҳну ҳапалак, бинии қалони шояд аз нақши захмҳои нағзак бошад но-

ҳамвор, чашмони чукур нишондашуда ва нигоҳи айёро-на дошт. Қиёфааш гӯё касро донм масҳара мекарду писханд мезад.

— Ҳоли ҳамин тавр карда, ба шаҳр рафта будам гуя?— аспакӣ гулӯ афшонда овози ғичирросие, ки садояш дари шахдамо ба ёд меовард, бароварда, бо лабханду тамасхур ба деҳқон нигарист. Аз афти қор, ин давоми гуфтугӯи ӯ буд.— Хайр, аз пули қаҳ камтар сарф карда, ба ошхонаи Мирбой даромадӣ? Не? Ягон коса мастоваи Тӯхтакӯкнориро ҳам харида нахӯрдӣ? Не? Ҳеҷ набошад, эй каллаварам, ягонто нони саидҷӯлоқӣ гирифта ба об-мӣ, чой-мӣ тар карда задӣ? Боз не?— аспакӣ чун номи таомро мегирифт, медидам, ки чашмонашро кушода-пӯшида аз таъму лаззати онҳо гӯё ҳузуру ҳаловат мекард.— Ин хел бошад, як банди дуои бади нафс гирифтаи худо буданио халос. Суп-сурх авлиё! Ба Ҳучанд рафта, пулат бошаду қабоби Мири ошпаз, мастоваи Тӯхтакӯкнорӣ, нони саидҷӯлоқиро нахӯрда бошӣ, одам шуда кучо меравӣ!— Ӯ боз чашмонашро пӯшида ин дафъа қоҳ-қоҳ хандид.

Аз таомҳои номбаркардаи аспакӣ қабоби Мири ошпазро ман чашида будам. Бинобар он, поғаҳон дилам ба он гум зад. Ҳар сол бо исрори модар падарам ба ним қуттӣ кирмақдорӣ розӣ мешуд. Зеро дар ҳавлиа-мон, ағарчи майда бошад ҳам, се бех дарахти тут доштем, ки барги ҳар кадоми вай ду-се рӯз ба кирмаки мо мерасид. Сониян, дар чорьяки таноб майдончаамон ҳам, ки аз бобоям мерос мондааст, ҳафт-ҳашт бех дарахти тут буд.

— Худо диҳаду пиллаи нағз гирем, ҳам навқони бармаҳалу дармонг дарди рӯзгор ва ҳам ҳезум мешавад,— ташвиқ менамуд модар падарро розӣ қунонида нӣ шуда.— Набошад шабу ними шаб барғҳон майдонро зада мераванду мо бехуда аз ҳезум ушқуфой мекашем.

Охируламр падар розӣ мешуд. Кирмак медоштем. Рӯзҳои аз даҳаи қалон хеста то ба даста даромадани кирмак, ки барғхӯриаш зӯр шуда ташвиши кирмақдоронро зиёд менамояд, падарам аз қораш монда, пушаймон мешуд. Вале пиллачинӣ мерасиду сабатҳо аз пиллаҳои дурахшону гарон пур мешуданд, тамоми мондагиву пушаймонӣ гӯё якбора фаромӯш мегардид. Пилларо ба бозор, ба пиллагир мебурдем. Ман ҳамроҳи падарам мерафтам. Пули пилларо гирифтаи замон,

падар роҳи ошхонаи Мири ошпазро пеш мегирифт, ки аз рӯи ваъда ба ман кабоб гирифта диҳад.

Қабоби Мири ошпаз холис аз гӯшти дар равған бирыён кардашуда набуд. Ошпаз ба ҳар табақ як нони шибоғиро пора карда монда ба болояш бурдаҳои гӯшти серравған ва дар шӯрбо ҳилим-ҳилим пухта мегузошт ва сабзии қалам кардашударо чида, аз болояш оби аз заъфарон ё зардчӯба заб-зарди шӯрборо мерехт, ки вай таъму лаззати махсусе дошт. Сирри тайёр намудану пухтани ин гуна шӯрбо ва кабобро шоёд танҳо Мири ошпаз — марди қадбаланд, нуронӣ ва хушмуомила медонист, чунин кабобро дар ошхонаҳои дигар пазанд ҳам, миқозҳояшон кам буданд.

Ҳоло ба ёди ман ошхона, дар сари дег Мири ошпаз ва табақи хавраш баромадаистодаи бӯяш гуворо расида, нафасе дар болои ҳар нишастанамро фаромӯш намудаам, ки овози баланди аспакӣ маро боз ба хуш овард:

— Ба пой шумоҳо нигоҳ кунам, имрӯз ба хона намерасам, — лачоми аспро алвонҷ додаравон ба падарам гап партофт ӯ. — Аз афтатон, шумо ҳам ба сайри лола рафта истодаед? Ҳамин сайри аҳмақонаро кадом аблаҳ бароварда расм карда бошад? Пулат бошад, палави оринчшору шӯрбои даруни гӯшту равған, талху тунду мурчу зардчӯбадор сохта хӯрда, дар офтобру кайф карда намехобӣ! Аспу ҳар овораю одам овора, ба шипангҳои лаби сой ғун шуда, тараллабедод карда мерафтаанду номаш сайри лола будааст... — маҳмезе ба сағрии аспӣ аз вазнинии бор шикамаш пастфуромада заду лекин лачоми онро кашид. — Хайр, аҳмақ набошад, олам хароб мешавад, меғӯянд.

Ин дам падарам, ки аз шаҳр баромаданамон ин чоғиб харро ягон бор назада ва ё хала накарда буд, бо халачӯб ба сағрин вай зад.

— Одамизод, даҳбошӣ, — гуфт падарам, — ба дунё барон гов барин хӯрдану хар барин ...дан намебиёя.

Вале аспакӣ сухани падарамро ё шуниду эътиборе надод ё нашонид, ки масхараву ғуруро кам накарда, асп тозонда аз мо гузашта ва пас аз ғурсате хеле дур рафт.

— Нағз гуфтед, ако! — завқ намуд деҳқон. — Вай худӣ гуфтагитон барин одам. Ишкामаш ғазаби худо. Меғӯянд, ки ба як шиштан як бор шонздаҳ коса масто-

ва хӯрдааст. Аммо худам ба чашмам дидам, ки пала-
ви ҳафт мардикорро пок-покиза зада чанги табақро
баровард. Дар ҳар кучо бо ҳар кас, ки бошад, фақат
аз хӯрок гап мезанад. Агар заминдору бой намебуд,
чи кор мекард гӯед-а?

— Гадои як умр гурусна,— ҷавоб дод падарам суо-
ли деҳқонро.— У кучой?

— Намешиносед? Овчигӣ. Заминдори калон,— ҷа-
воб дод деҳқон.— Қулматбой. Аз даҳбонӣ гуфтанатон
хаёл кардам, ки мешиносед. Аз ҳаққи мардум пурхӯрӣ
мекунад. Ба давлату савлати ин ҳам ба қарибӣ завоҷ
мебиёяд. Чи гуфтед, ако?

Падарам ба ин саволи деҳқон ҷавоб надода гуфт:

— Гӯё дар Хучанд ғайр аз ҳамон се пазанда қаси
дигар нест. Охир дар Хучанд Шамсиқодири беқасаббо-
фи даҳ дасташ хунар, Устоҳайдари дӯзандаи кафшхояш
аз даҳани мор кашидагӣ барин силик, Содирхони хушо-
воз, олими уламо Ҳочӣ Юсуф, кутби замони шаҳр Му-
ҳиддинхон, мазори Ҳочақамолу Шайхмуслиҳаддин,
Чорраҳаи Мардон, мактабу мадрасаҳо ҳаст. Ёфтаю
тофтан ин абӯишкам бошад, фақат авқот будааст-дия...

Деҳқон он қадар не-ку, косиб кайф карда хандид.
Оби аз ханда рехтаву шоридаи ҷашмиро бо ангуштони
сиёҳаш пок кард.

— Хуб гуфтед, усто. Ҳақиқатан абӯишками афсона
ҳамин хел будагист,— гуфт ӯ бо овози писбат ба синну
солаш ҷавона.— Сӣ рӯзи рамазони гузашта Тошму-
ҳаммади қиссаҳои ҳар рӯз, баъди пешин то қариб
шом, дар домани гунбази пирам қиссаҳои мекард.
Ишкам гуруснаю ташна, ба кор хуши кас намебиёяд.
Ҷашми падарамро ғалат мекардаму тохта ба қисса-
шунавӣ мерафтам, ки ҳар чи рӯзро кӯр кунад. Тошму-
ҳаммад қиссаҳои ғалатӣ. Ҷашм мехонад, ки одам
дар кучо буданашро аз ёд мебарорад. Қисса кӯтоҳ,
Тошмуҳаммад аввал аз «Ҳафтдаҳ ғазот» сар карда, со-
нӣ ҷангиномаҳои «Қаҳрамони қотил», «Абумуслимно-
ма», «Паҳлавонаҳмади замчӣ» ва аз ҳама охир «Қиса-
султанбиё» гуфтаи як китобро хонд. Дар ҳамон китоб,
гӯед, усто, ё Гоч ё Оч бини Ануқ гуфтагӣ як лаванд
ҳаст. Қалон, дароз. Аммо ғайр аз ҳезумчинию ҳезумка-
шӣ аз ӯҳдан ягон кори дигар намебарояд. Ҳар рӯз ҳе-
зуми мардуми як шаҳро аз кӯҳу саҳро ҷида мебиёра-
ду одамҳо ба як ҳавзи калон ҳар қадам ҳар хел авқот

пухта бошанд, оварда холӣ мекардаанд. Гоч як ҳавз хӯрокро ба як шиштан меҳӯрдааст. Муҳобот меғӯед? Надонам, ҳамин хел навишта шудагӣ. Киссахон аз ху-даш намебофад, охир. Хайр, як рӯз чи шудаасту чи мондааст, ки Гоч аз хӯроки ҳавз сер нашуда қахру ғазаб карда, ба одамкушӣ даромадааст. Хайрият, баъзе одамони ҳалқашон ҳалоли фарьёдашон ба гӯши худо мерасидагӣ будаанд. «Эй худо, чони ин бандаи пур-хӯратро гиру моро халос кун» — гуфта зорӣ кардаанд. Дуо иҷобат шуда, Азроил кофта Гочро дар лаби даръеи Аму ёфтааст. Худаш ин тарафу пояш он тарафи даръе пинак рафта мешиштааст, ки Азроил қонашро боб карда гирифтааст. Ҳозир ду пой ҳамон Гоч кӯпру-ки даръе будаасту аз даруни як илики он одаму ароба ба он тарафи даръе, аз даруни дигараш ба ин сӯ мегузашта-анд. Устухонҳо кӯҳна шуда аз кор набарояд гуфта, ҳар замон равшан карда меистодаанд. Гоч-ку ҳар чи бошад, ҳезум чида хӯрок меҳӯрд, ин абӯишкам...

Ин дафъа деҳқон ҳам, ки дар давоми тамоми ин аф-сона чашм аз даҳони қосиб нақанда, ҳатто баъзе суҳан-ҳояшро зери лаб такрор карда мерафт, чунон баланд хандид, ки хари аз теппа сараш ҳам фаромадаистодан ӯ пешно хӯрда, афтид ва соҳибаш ба гардани ӯ лағжи-да фурумад. Лекин, гӯе ҳеч воқеае рӯй навода бошад, аз нӯхтаи ҳар гирифта онро рост намуда, ҷуволхоро боз ба тартиб дароварда савор шуд. Вале ханди ӯ ҳа-нӯз қатъ намешуд.

Тасодуфи дигареро дар ин маврид ҳикоя накарда гу-зашта наметавонам. Пас аз бисту ду соли мулоқот бо Қулматбой, гузори ман ба Қўқанд афтода буд, ки дар чойхонаи лаби ҷўе чой нӯшида истироҳат намуда, са-фарро ба қониби Андиҷон давом додани будем. Як мар-ди қоқинарӯю лоғарандом, ки яктаҳаш чун либоси та-ни хўса ба ҳар сӯ овезон буд, аз мо онсӯтар чой менӯ-шид. Ӯ ба суҳанҳои мо гӯш дода, охир лаъли ба рӯяш пиёла ва чойнаку ширинӣ гузошташударо лағжонда дар ҳолати нимҳезиву гаваккашӣ ба наздамон омад. Барои мо шуда кўпал-кўпал тоҷикӣ ҳарф зад, салому алек кард ва ленинободӣ буданамонро муқаррар намуда, ба ман рӯй овард:

— Меҳмон, аз шумо як чизро пурсам, малол наме-биёяд-мӣ? Барака ёбед. Шумо чандсола? Ин хел бошад, медонед. Дар Хучанди шумо Саидҷўлоқи нонвою Ашӯр-

бои кабоби танӯрипаз, Тӯхтабои мастоваю Мири ошпаз буданд. Ҳамонҳо ҳоли ҳам саломат-мӣ?

Баъди ин ки аз он чор тан дар қайди ҳаёт будани фақат Мири ошпазро гуфтам, марди қокина даст ба зону зада оҳ кашид:

— Ин дунёи бебаҳо ба ҳеҷ кас вафо намекардааст-дӣ! Дасти онҳо чи хел бамазза буду...— сар ба ду та-раф чунбонда надоматкунон пичиррос зада чиҳо хонду даст ба рӯй кашид.— Худо чояшонро ҷаннат карда бошад. Файзу баракати шаҳратон аз ҳамонҳо зиёд буд...

Аммо як марди дигар, ки дар фарбеҳӣ аз Қулматбой андаке сабуктар менамуд ва то ин дам, агарчанде ба мо наздик нишаста бошад ҳам, ба сӯҳбатамон ҳамроҳ наме-шуд, худдорӣ карда патавонист.

— Аҷаб гапҳо мегӯед, тағо!— бо тамасхур хандид ӯ.— Файзу баракат аз ошпазу кабоппаз не. Аз мардум мешавад. Ленинобод барин шаҳри хушрӯй равед, ки дар тамоми Осиёи Миёна нест. Кӯҳ, дарё, боғҳо, мева, мар-думи меҳмондӯст. Охир Содирхони раҳматӣ ҳам аз ҳа-мон ҷо буданд. Соле як ё ду маротиба ба Қўқанд меома-данду мухлисонашон як умр гапи он касро мегуфтанд. Боз шунавем гуфта орзу мекарданд. Як ҷавони ҳам-шаҳратон, уқо, соли гузашта ба Қўқанд омада тӯй ба тӯй гашта, ман шогирди Содирхон мегуфт. Албатта, мақоми ҳар кас алоҳидаю сахл-сахл ба Содирхон так-лид карда метавонист. Лекин фарқаш аз замин то осмон.

Ман суҳанҳои Қулматбойро шунида дар фурумад-гоҳи Рухак гумон карда будам, ки ба қавли падарам, фақат абӯишкамҳо сухани хӯрокро бисёр мегӯянд. Аммо дар Қўқанд аз ин фикрам гаштам. Таърифгари қўқандии пазандагонӣ Хучанд ҳаюловор лоғар буд.

Абӯишкам ба Қотма ҳам наистода, баъди роҳи оҳан аз назар ғойб шуда рафт. Вале то ба манзили дамғирӣ расиданамон, аввал аз Қулматбой, баъд аз овозаҳои ислоҳоти обу замин, пас аз нархунавои бозор дар байни саворагон сухан давом кард. Ҳарчанд су-ханҳои онҳо ба гӯши ман медаромаданд, ҳаёлам бан-ди гуфтаҳои падарам дар хусуси киҳою чиҳо доштани Хучанд буд. Устоҳайдари кафшдӯз, ки падарам таъ-риф кард, ба ман нисбати устодӣ дошт. Падарам коси-би қўпалдӯзакак буд. Ман аз нӯҳсолагӣ аввал рес-монтобӣ, баъд чархканиӣ, пас дӯзандагиро ёд гирифта,

дар синни сездаҳсолагӣ ба тақгирӣ гузаштам, боре падарам ба ман гуфт:

— Дастат ба тақгирӣ ҳам ўнг шуда монду лекин ман барин кўпалдўз набошӣ ҳам, ҳунарманд ҳам не. Ман бо Устоҳайдар гапзанон кардам. Аз рўям гузашта натавониста, розӣ шуд, ки ду-се моҳ шогирдаш шавию аз вай кор ёд гирӣ. Ҳама орзу мекунанд, ки шогирди вай шаванду қабул намекунад. Андак зиктабиат. Диллаш танг. Гапашро дута намекунӣ. Ҳар чизро пурсидан намегирӣ. Кор фармояд, хуб усто, мегӯӣ. Одами илму олимдўст. Ба ҳамин шарт туро ба шогирдӣ қабул мекунад, ки китобу газета хонда медиҳӣ. Мсравӣ?

— Мераваму...— мад кашидам ман.

— Чӣ?

— Мераваму шумо бе ман чӣ мекунед?

— Даҳ чуфт нею ҳафтае панҷ чуфт меҳўзам. Қашукӯк карда як навъ зиндагиро мегузаронем. Мўл бошад, мераваду кам бошад, мерасад. Қашему қашем, ду-се моҳ азоб мекашем. Лекин сонӣ остонаи дўкони моро ҳам олуфтаҳо охурча мекунанд,— табассум кард падарам.— Медонӣ, як кафши заифонаи Устоҳайдар чанд пул? Ба панҷ чуфти кафши мо баробар. Албатта, масолеҳи вай аз масолеҳи мо фарқ мекунад. Аммо аз зару зевар ё дурру гавҳар не. Амиркон, уфака, хиром, ҳамин хел мешию ҳамин хел қолиб, меҳу мум. Чармдастакдўзиро ҳам аз ҳама нағзтар Устоҳайдар медонад. Мардум галарав, ҳама ба кафши чармдастак меҳаспанд. Хўш, чӣ гуфти?

— Рав гўед, меравам,— дар дїл бағоят шод шудам. Зеро ин орзуи дерини ман буд. Меғуфтанд, ки гурба пасандози худро руст кардагӣ барин Устоҳайдар ҳам сирри ҳунармандии худро аз ҳама пинҳон мекунад. Хайф, ки мурда мераваду ҳунарашро ба гўр мебарад...

Ба дўкони кафшдўзии Устоҳайдар рафтам. Вай тирезаи қоғазгир ва дар миёнҷои шифташ равзана дошта бошад ҳам, назар ба дўкони мо хеле торик буд. Ин сабаб дошт. Аввалан, ба қоғазии карасин молидашудаи тиреза аз ҳар ду тараф ҷангу ғубор нишаста буду тобдон хеле майда. Сониян, ин дўконхона чун катаки мурғ пасту ғамак ҳам менамуд. Дарро тик-тик зада, иҷозат гирифта даромада, устои рангзардобро дидам, ки сар аз кор бардошта буд. Дар теппаи сари ў ба де-

вор як расми аз газета буридашудаи Лениро часпонда буданд. Аз афти кор, дақиқае ба расм чашм дӯхта пушидани дарро фаромӯш намудам, ки усто гуфт:

— Даро, дарро пӯш. Чӣ, Лениро акнун мебинӣ-мӣ?

Салом додаму дарро зуд баста, кафшро кашида оҳиста ба рӯи шоя қадам ниҳодам ва чунон ки муридон бо ихлоси тамом дасти пирунро мегирифтанд, ҳам шуда, дасти усторо гирифта, муаддабона ба ҷои ишора намудаш нишастам.

— Шукруллохон тӯрам он ҳафта ба оймашон кафш фармуданий шуда, ченҷӯби пой муборакро гирифта омада буданду сурати Лениро дидан замон худашонро аз боло ба пойгаҳ партофтанд.— Устоҳайдар ангушти шаҳодати дасти чапашро ба нӯги бинии андак пачакаш бурда молида, қариб буд, ки хандаи маро биёрад ва суҳанро идома дод:— Ҳа, тақсир, чи шуд, ба поятон-ку мех надаромад, гӯям, ба ман тег кашида нигоҳ карда чӣ гуфт гӯй? «Дар хонаи суратдор, устои азиз, на файз мешаваду на баракат. Алҳамду лиллоҳ шумо одами мӯъмину мусулмон. Чи хочат, ки сурати кадом як ўрусро ба девор овехта монед?» Тақсир, гуфтам, вай аввалан, ўруси муқаррарӣ не. Ленин. «Ленин?»— гуфта пурсиду як қадами дигар ақиб монда, дастаки дарро гирифт «наузан биллоҳ»!— гӯён худашро ба беруи гирифт. Хайру хушро насъа карда рафт. Ченҷӯб дар ин ҷо монд. Гум шав, худат ҳам дар ҷаҳаннаму запат ҳам, гуфтам. Ленин намебуд инқилоб мешуду мо аз мардикорӣ гашта меомадем-мӣ?— Устоҳайдар гӯё аз ман мепурсид.— Асло не. Дар ҳамон тарафҳо ба тағи меҳнати саҳт монда хору зор шуда мурда мерафтемӯ ҳеҷ кас намедонист, ки хоки мо дар кучо. Сурати Лениро ман ҳанўз ҳамон вақт, аввали хуррият дар кучо гӯй, дар Тула дидам. Мо чанд мардикори хуҷандӣ тақсим шуда ба заводи тирсозии ҳамон ҷо омада будем. Суратро ба ман устоям Петров нишон дода буд. Худо раҳмат кунад, аҷаб одаме буд! «Ана ҳамин одам саркардан инқилоб. Ана ҳамин кас ба ману ту роҳи озодиро нишон дод»,— гуфт. Аз ҳамон вақт боз ман ҳуди ўро надида бошам ҳам, ғойбона нағз мебинам. Ту ҳоло ҳам дар мадраса хонда гаштай-мӣ?— пурсид ногаҳон усто.

— Мударрисамон Тӯрадомулло бетоб. Ба мадраса намеоянд. Баъзе-баъзе ба хонашон рафта дарс меги-

рам,— ҷавоб додаму тарсидам, ки Устоҳайдарӣ бо дилу чигар дӯстдорандаи Ленин албатта ҳозир дар мадраса беҳуда хонда ҷӣ мекушӣ, меғӯяд. Аммо ғалат кардаам.

— Муҳиддинхон-домулло одами ғанимат,— таъкид намуд усто. Вай дар Самарқанд мадраса хатм кардагӣ. Одами пурдон. Аммо душманхояш кам не.

Дар ҳақиқат мударрис Муҳиддинхон писари Саховатхон, ки аз кӯчан Қалъачан шаҳрамон буд, баъди хатми мактаб ба Самарқанд рафта, дар он ҷо мадрасаи Улуғбекро хатм намуда омада, ба мадрасаи Нақибӣ маҳаллаи мо мударрис шуд. Одами донишманде буд. Аз рӯи иззат номи ӯро намегирифтанду Тӯрадомулло меномиданд. Падарам «ақлу заковати Тӯра чисмаш барин азим» меғуфт. Мударрис каси азимчусса, нуронӣ ва хушрӯю хушғам буда, бо вучуди сару рӯи калон се печ саллаи майда мебаст. Лекин барои ҳар ҷаҳор фасли сол сару либосҳои алоҳидаи хушдӯхт ва нав ба нав пӯшида мегашт ва бо ин кораш ҳосидони худро доғ мекард.

Улфатхон мударрис аксар монанди Устоҳайдар қосибҳо, деҳқонони миёнаҳол, аз одамони шӯҳратманди шаҳр Тошхоча Асирӣ, Ҳочӣ Юсуф, Содирхони ҳофиз буда аз сӯҳбати муллоёни ҷоҳили донотарош ҳазар мекард. Меғуфтанд, ки мансабдоронро ҳам ӯ ниҳоят бад мебинад. Боре ба як ҷамъомади калони навбатии уламою фузалои Туркистон, ки дар ҳавлии Ҳочӣ Юсуф мегузашт, омада ногоҳ мебинад, ки оқсақолӣ шаҳр Мирзо Баҳодур садриинишӣ мекунад, аз рӯи ҳавлӣ баргашта меравад.

Мударрис дар рӯзҳои бемории худ ба оқсақол боз ақсумтар шудааст, ки он вақт вай ҳар ҷанд аз амалаш бекор шуда, аз асп фуромада бошад ҳам, аз рикоб нафуромада, ба саломи мардум мутақаббирои базӯр алек гирифта мегашт. Мударрис ба тӯе омада, дар рӯи суфан шӯҳона боз Мирзо Баҳодурро мебинад, ки бо карру фар такья ба болиштхон нари ку карда менишинад. Мударрис рӯ ба ошпази тӯи оварда, бонг мезанад:

— Ҳой ошпаз!

— Лаббай, тақсир.

— Як устухони сергӯштакак гирифта ба Мирзо Баҳодурӣ мо диҳед,— мударрис сари саги калони гӯшу

думаш буридашударо, ки аз қафояш меомад, молида қоҳ-қоҳ меҳандад.

Мирзо Баҳодур ҳарчанд аз камоли қаҳру ғазаб ва бугзу адоват ба ларза омада бошад ҳам, худро ба нодониву пошунавон зада, зуд даст пок мекунад ва аз суфа фууромада, аз тўйхона меравад. Соҳиби тўй, ки дар миёни обу оташ мондааст, аз қафони ӯ хилъати тўёнаро гирифта метозад, ки ақаллан дар ҳавлии берун ба ӯ пушонад, лекин вай қабул намекунад.

— Одами тўй меодагӣ мардумро ба тўй бо андеша хабар мекунад. Тӯраи худобехабарро чаро хабар кардед?

— Тӯра як марди худо ва қаландармизоҷ. Оё меарзад, ки аз гани он кас тақсирам ранҷанд,— узрхоӣ мекунад соҳиби тўй.— Хабар ҳам нашудаанду омадаанд.

Вақфи мадраси Нақиби чақари Шайхислом хеле калон буд. Як қисми даромади вай, албатта, сарфи шикасту рехти мадраса мешуд. Аммо даромаде, ки аз чандин таноб заминҳои шодикорӣ ва боғи майдон ба мударрис меомад, яқинан аз зиндагонии хоксоронаи ӯ ва мадад ба толибони илм зиёдатӣ мекард. Мударрис зан ва як писар дошт, ки ба харчи хуроку пушонаш маблағи зиёд намерафт. Ӯ ба ҳамин тарик, метаҷониб пули калон оқибандоз кунад. Вале ҷунон ки мухлисонаш меғуфтанд, ба пулу мол меҳр намонда буд. Ба шартӣ овоза накардан, ба шогирдони муҳтоҷ дар сари ҳар чанд вақт пули зиёди меҳод ва таъкид мекард, ки бепули кашанд, бемалол омада пурсанд, боз медиҳад. Вале мударрис ҳарчанд хоксор, бо ҳама баробару хушғуфтор бошад ҳам, ҳеҷ кас ҷуръати мададпурсӣ намекард. Илму ҳалимӣ ӯро бо салобат ҳам карда буданд.

Боре мударрис баъди дарс, вақте меҳостам, ки ба хона равам, маро дар саҳни мадраса боздошт. Фармуд, ки ба наздаш, ба дарёхона дароям. Дарёхона аз як хонаи калони сездаҳболор, ки ёздаҳ болораш боловудуи дигараш пойғаҳ ҳисоб меёфт, иборат буд. Болову пойғаҳ бо остонае аз ҳам ҷудо карда шуда буданд, ки онро курсӣ меномиданд.

Дар пойғаҳ ҳамчун дар хонаву меҳмонхонаҳо оташдон набуд. Меғуфтанд, ки вақти сохтани дарёхона худи мударрис ҳозир шуда, ба оташдону мӯрӣ розӣ на-

шудааст. Ба ҷои вай камин меистод, ки онро аз рӯи маслиҳати Ҳоҷӣ Юсуф созонда гулханафрӯз ном ниҳодаанд. Дар шабҳои зимистон дар назди ин камин мударрис сандалича гузошта, аксар вақт аз ҷӯбу параҳои калта-калта бурида ва кафондашудаи арча гулхан афрӯхта танҳо нишастанро дӯст медошт. Ғайр аз ин, дар ду тарафи камин дутӯғӣ равоқ буд, ки дар онҳо косаву пиёла, дар пойгаҳ офтоба ва дастшӯи мисина меистоданд.

Қисми боло як қолини қирғизӣ дошт, ки тамоми дарсхонаро мегирифт. Дарсхона ду тирезаи калону баланд дошт. Дар рӯ ба рӯи тирезаи дуйӯм дар таҳти девёр кӯрпачаи абраастараш махмали сабзгун густурда шуда буд, ки дар он мударрис менишаст. Дар рӯ ба рӯи ӯ бар қадди хона дар ҷониби тирезаҳо ду яккандози дароз кушода буд, ки дар он аксар меҳмонони мударрис ва дар тарафи пойгаҳ, дар рӯи кӯрпачаи дигар дар ҳангоми дарсҳои шогирдон менишастанд.

Даме, ки ба дарсхона даромадам, мударрис ба кӯрпачаи худ гузашта менишаст ва биё-биё гӯён аз болои кӯрпачаи шогирднишини ҷею аз рӯ ба рӯяш ҷой нишон дод. Ин ягон се-чор моҳ пеш аз бемории мударрис буд. Ў аз ман пурсид, ки маро ба синфи чандӯми мактаби нав қабул карданд. Муаллимони ман кироанд ва ҷиҳод дарс медиҳанд. Аз байни муаллимони мактабамон, ки ном гирифтаам, фақат Насрулло Қамолов ба ӯ писанду мақбул буд.

— Муллонасулло аз кӯчаи Хосабофон аст. Ману ӯ аз Ҳусайни Роҷӣ дарс мегирифтем, вале ӯ бо як шогирдпешаи мактаб саҳт чапгидаю ранҷида дигар ба он мактаб нарафт. Ҳангоме ки Ҳусайни Роҷӣ аз ӯ ме-пурсад, ки магар шогирде аз шогирди дигар ранҷад, тарки мактаб мекунад, ӯ мегӯяд: Ҷароҳату синони лаҳал таёму, ва ло ялтому мочаро ҳил-лисону. Маънии ибро фаҳмидӣ?— пурсид мударрис.

— Алоқадри дониш,— ҷавоб додам ва меҳостам як навъ тарҷима намуда таъби мударрисро шод намоям. Маро ӯ аз мушкилӣ вораҳонд:

— Тарҷиман шеърӣ дорад, ки ин гуна аст:

Ҷароҳоти синонҳо бо ҳам оянд,
Вале н-ояд ба ҳам захми забонҳо.

— Чавоби шогирд, яъне Муллонасурулло,— суханро идома дод мударрис,— ба устод Хусайн Рочӣ, ки аз илми дуньявӣ ба дараҷаи аъло баҳраманду ҷуғрофиё ва ҳандаса ва риёзиёт ва фалакиётро дар шаҳри мо, ба андешаам, аз ҳама хуб медонист, писанд афтода, он шогирди баддаҳонро, ки Муллонасурулло ро ранҷондааст, аз мактаб дур кард. Ҳол он, ки ӯ фарзанди одами обрӯманде буд,— мударрис андак таваққуф намуда ногаҳон пурсид.— Аз риёзиёт шумо ҳоло чӣ дарс мегирид?

— Ҳанӯз чор амалро мегузарем, ки ба мо кайҳо таълим дода будед.

— Пас, аз риёзиёт дарс гирифтани ту дар ҳузури ман бефоида намондааст. Гарзи таълимашон чӣ гуна?

— Монанди таълими шумо.

Медидам, ки аз чавоби ман мударрис шод мешуд. Ӯ риши акнун торҳои сафед пайдонамударо бо ангуштон ҳилол намуд ва нафасе чашмиҳои меҳрубон, хирадмандона ва бо вучуди калонсолӣ ҷавононаро нимқоф намуд. Қиёфаи ӯ, вақте ки ба саволҳои чавоби қаноатбахш меодам, чунин намудро пайдо мекард. Яъне ин аломати хушнудии ӯ буд.

— Усто меғӯянд, ки ту сураткаширо дӯст медорӣ, оё ин дуруст?— мударрис надарамро усто меномид.

— Ҳа, баъзе вақт аз рӯи сурат сурат мекашам,— шармгинона бо таъхир ҷавоб гуфтам,— Сураткашии ҳавасакӣ.

— Сурати Лениро ҳам кашадаӣ?

Аз ин саволи мударрис дигар тамоман дар таъҷуб мондам, ҳарчанд медонистам, ки дар давоми се сол ӯ ягон бор мактаби нав, яъне советиро наҳ намезад, ба он рафтани ягон шогирдашро манъ наменамад.

— Аз ин гапи ман ҳайрон пашав,— хаёли парешоншудан маро гирд овард мударрис.— Ягон сурати худи Лениро ёфта биё, ки ман ўро аз наздик дидан мехоҳам, то бидонам, ки қиёфаи чунин мард чигуна аст. Ту гумон накун, ки ман сурати ўро надидаам. Аз дур дидаам. Сухан дар ҳамин ҷо мемонад.

— Албатта,— гуфтам боварибахшона сабаби даъватро акнун фаҳмида.— Худи пагоҳ як сурати ўро мебиёрам. Дар дӯкони мо ҳаст.

— Вайро не,— зинҳор намуд мударрис,— беҳтар мешуд аз дӯкони газетафурушии Зухури харида биёри.

Дирӯз аз назди дӯкони вай мегузаштам. Дида мондам, ки чанд хел суратҳо ба дару девор овехта мондаанд. Хизмат ба ту, Мулло Абдурахим, ҳамин буд,— ба анҷоми гуфтугӯ ишора намуд мударрис.— Қиматашро диҳам? Не? Хайр ба ту ҷавоб. Фақат шарт ҳамин, ки суратро ба ягон шахс нишон надода меорӣ.

Ман, агарчанде, ки тохта баъди дарс ба дӯкӯхонаи падар рафта, мебоист ба қораш кӯмак кунам, роҳамро дигар карда, ба бозор рафтам. Дар дӯкони ягонаи газетафурӯшии ҷавони хушқадду қомат ва зебои навхат Пӯлодхон Зухурӣ, ки дар паҳлӯи ҳаммоми шаҳри кӯҳна, китобхонаи шаҳрии ҳозира воқеъ буд, ба рафшон китобгузори гиридогирди киоскаи пур аз китобҳои кӯҳнаву нав расмҳои В. И. Ленин, И. В. Сталин, Луначарский ва дигарон бо меҳчаҳо зада шуда буданд. Расми соли бисту якӯм гирифтаи В. И. Ленин мисли ҳамаи расмҳои дигар дар қоғази хуб ҷои нашуда бошад ҳам, хеле равшан буд. Дар ин расм ӯ дар таи пальтои гирифтаи паҳнаш аз пусти қароқӯлӣ ва ба сар ҳам телпаки гӯшпӯшакаш боло карда басташудан рукашаш аз ҳамон пусти дошт, ки як нӯги банди он аз фарқи телпак баръало намоён буд. Дар хотирам намондааст, ки ман ин суратро чанд пул дода гирифтам. Барои қат ва ғиҷим нашуданаш як газетани «Иштирокиюн»-и ўзбекиро харида, ба байнаш гузоштам. Баъди ба кӯчаамон даромада, ба мадраса наздик шудан, газетаро ба даруни камзӯл пинҳон намуда, ба ҳузури мударрис ҷавоб гирифта даромадам.

— Офарин, гӯё парида рафта омадӣ. Бодпо! Қани, ин тараф деҳ-чӣ,— мударрис расмро гирифтӣ аз тиреза аввал ба берун, ба саҳни холи аз одами мадраса нигариста ҷашм ба чехран Ленин дӯхт ва табассум намуд.

— Баақлиаш аз ҷашмонаш ҳам равшан намудор аст,— мударрис суратро аз ҷашм дуртар бурдаву ба он наздиктар оварда синчақуни илова намуд:— Аҷаб, ки ӯ аз рус дида ба мардуми турку тоҷики худамон монандтар аст. Муҳаммадризо дуруст меғуфтааст, ки душманонаш дар рӯзҳои инқилоб ба вай тухмат зада ҳатто яҳудӣ нисбаташ додаанд.— Ӯ суратро бо газеташ ба қабати кӯрпача монда, ба ман рухсати рафтавро дод.

Муҳаммадризо писари Муллофайзӣ, ҳамсоии девордармисени мо, бархилофи бародараш Муҳаммадамин,

ки марди мутаассибе буд, ҳамеша аз одаму олам норизо, босавод, навидӯст ва ҳанӯз пеш аз инкилоб гозетаву маҷаллаҳои аз аҳволи замон боҳабар.

Ӯ дар рӯ ба рӯи музеи ҳозираи кишваршиносии шаҳрамон дар таҳти як пора тим дӯкони ранг ва чой-фурӯшӣ дошту улфату ҳамсӯҳбатонаш савдогарон буда, аксар вақт, алалхусус дар зимистон се тарафи кодоки сандалини ўро гирифта менишастанд. Ба بازار чунин мерасид, ки ў ба фурӯхтани молҳояш он қадар шавқ надорад, вале рангҳои хушсифатро бофандагону рангрезони шаҳр фақат аз ў меёфтанд ва гоҳо мешуд, ки харидорон ба ҳонааш ҳам меомаданд.

Муҳаммадризо шабҳои «тоиғотар» (шаби арафои рӯзи бозорро қосибон ҳамин тавр меномиданд), ба дӯкониҳои мо омада, бо падарам гап-гап карда нишаста ме-рафт. Хабарҳои ҷангро мо аз забони ў мешунидем. Сарбозони давлати Россия олмониҳоро чи тавр зеру забар мекунанд, маҷориҳо то чи андоза ҷангара ва румиён чи гуна ноўҳдабаро, дар хусуси яроку аслиҳаҳо, ки Фарангистон ва Англистон баровардаанд, ҳамаи ин ва боз суҳанҳои дигарро ў аз як сар монади ровие, ки ривояти аҷибро меоварад, мегуфт.

Ӯ буд, ки боре ба шикояти озмоншкорои падарам аз мактаби шӯравӣ гуфт:

— Э, ҳамсояи азиз! Худатон аз ман хубтар медонед, ки илм ҳамин илми шӯроӣ асту ҳар кас онро донанд, ҳеҷ гоҳ дар ҳеҷ ҷо дарӣғамонад.

Муҳаммадризо соли сию ҳафт вафот намуд. Як писари ў Бақо Ризоев дар комбинати абрешим қор мекарду дигараш Сафо Ризоев муаллими мактаби миёна аст.

— Соли аз Самарқанд омадани мударрис,— Усто-ҳайдар пақлашро аз мударрис давом дод,— рӯзи бозори Нав дар миёнҳои бозор сандали мемонаду ба боло-яш баромада вазъ меғӯяд. Баъди хатми мадраса ҳар кас барои мударрис шудан, ба мардум ваъз гуфта до-нишмандиашро нишон меодаасту фақат баъди ин ҳоки-ми шаҳр ба мударрис шуданиш гӯё руҳсат меода бо-шад. Тӯрадомулло гуфтааст, ки ризки мардумро деҳқон ме-диҳад. Агар вай намебуд, ҳамаи мо аз гуруснагӣ ме-мурдем. Оқсақоли бозор аз домани тӯра кашидааст. Сонӣ, муллоҳо ўро зада фуруварда, қариб як муш-ти карда қуштаанд. Ал-амон-дия. Хайрият як одами ба-

обрӯи онҷой тӯраро мешинохтаасту «ҳой мардум, аввал бердиашро нашунда, як муллои мадраса хатм кардагиро накушед»— гуфта аз миёни аламон берун оварда ба фойтун шинонда ба шаҳр мегурезонад. Валиҳои ҳам ӯро бад мебинад.— Ӯ муаллими мактаби кӯҳнаро мегуфт, ки ман дар ӯ хонда будам.— Мегӯянд, ки вай ба тӯраи бечора донаи мияи ҳар хӯронда телбанамо карда мондааст.

— Не, душпа-дуруст. Ақлашон дар чояш,— оҳ кашидам ман.— Аммо...

— Чӣ аммо?— Устоҳайдар кафши ба қолиб қашида истодаашро аз рӯи зону гирифта, ба кундаи дӯзандагӣ гузошт.— Касалашон сахт-мӣ?

— Он қадар ҳам нею лекин гуфтанд, ки акнун ба дарбегирӣ набиё. Дар мактаби нават хондан гир. Ҳамаи илму дониш дар ҳамаи ҷо. Дадоям ба ин ғанҳо бовар накарда, дини худашон ба пеши мударрис рафтанд. Он кас боз ҳамаи ғанҳо гуфтаанд.

— Тӯра одами ғанимат,— тақрор намуд Устоҳайдар.— Донишманд-дия. Пешомадро медонад. Медонад, ки акнун на алҳам кор медиҳаду на «язрибу ло тазриб». Илми наваз кор медиҳаду ҳунари. Ту соҳиби ҳардуяш мешавӣ. Ҳам босавод, ҳам ҳунардор. Саҳл намегузараву тақдирӣ нағз мешавӣ. Аммо ман шарт мондам. Ба ман газетаву китоб хонда медиҳӣ. Аз китобҳои ҳамагон, медонӣ, ман кадомашро нағз мебинам? Латифаҳои Насриддин Афандӣ, Ҳотами тоӣ, Қалилаю Димна, Ҳоҷаҳофиз. Ту аз ягон ҷо дарак карда китоби Ҳоҷақамолро ёфта метавонӣ? Афсус! Ба як ошноям як самарқандӣ-мӣ, ӯротеппағӣ-мӣ, ваъда кардааст, ки ёфта диҳад. Ман гуфтам, ки агар ёфта биёрад, ба муздаш як ҷуфт ба ҳадаш, як ҷуфт ба занаш кафши амирқони «қулинг ӯргулсун» дӯхта медиҳам. Аз гуфти Тӯрадомулло ҳамаи Ҳоҷақамол аз Ҳоҷаҳофиз ҳеҷ мондани нашофтааст. Ту ба пеши Зӯлобӣ рафту омад мекунӣ?— пурсид Устоҳайдар.

— Аз вай китоб гирифта меҳонам.

Зӯлобӣ, наредонистам чи маънӣ дорад. Лақаби ӯ номи як ӯзбаки мусофир буд, ки хизмати имому сӯфиро дар масҷид, мударрису муллобачагонро дар мадрасаи Нақиб карда, обро аз ин ҷову донро аз он ҷо хӯрда, умри фақирона ба сар мебард. Сонихо баъди фавти ин марди бе касу кӯй фаҳмидам, ки ӯ яке аз намоёндогони

ни дар Хучанд будаи ноширони Тошканду Қўқанд будааст ва ба тавассути онҳо аз Бамбай ва Қалкутта, Истамбулу Қазон ва Петербург китобҳо гирифта, интишор менамудааст ва музди ночизонае аз онҳо мегирифтааст. Ў, марди чўтурнакш, гандумгун ва миёнсол, дар гуфтугў ҳар калимаро чанд бор такрор намуда, талаффуз мекард. Забонаш андак калолат дошт. Аввал дар як хучран гўшаи масҷиди маҳалла зиндагӣ мекарду сонӣ барои китобдўстиаш ба мударрис мақбул омада, ба як хучраи мадраса кўчида даромад, ки дар он писари мударрис низ даро-баро карда мегашт. Мударрис, ба ҳаёлам, ҳардуи онҳоро бе андешае ҳамхучра накарда буд. Зўлобӣ эҳтимол вазифадор карда шуда бошад, ки писари ўро китобдўст кунад. Вале ў чавоне буд форигмасъала ва бегаме. Чун Зўлобӣ ҳар дафъа китобҳои нав мегирифт, медидам, ки ў безавқонау бедардона онҳоро варақ зада мебаромад. Суратҳо, гулҳои хошнӣро тамошо мекарду муковаҳои ғафсро таппос занонда пўшида, таҳ ба таҳ ба равоқи хучра мегузашт.

Лекин Зўлобӣ ягон китоби нав гирифтаашро то пурра нахонад, намефурўхт, ё ба соҳибаш намесупурд. Ўро беҳуда ҳам ғайбатгарони гузарои гузарамон «муши қоғазхўр» наменомиданд. «Ин қадар китоб хонда чӣ мешуда бошӣ? Туро кӣ мударрис ё мактабдор, имом ё ҳатто сўфӣ таъин мекунад?»— гўён ба рӯи Зўлобӣ таънаҳо мезаданд. Ў бошад «не қилай, амакӣ, ўрганиб қоган, ўқумасам, ухлаёлмайман»— гўён гурехта мерафт.

Боре Зўлобӣ, баъди ин ки ду кафши посира дўхта-ро фурўхта чанд китоб аз вай харида баромада мерафтам, бо як ангушт имо карда маро аз рафтаи боз дошт. Хеле овора шуда, байни китобҳои бисёрӣ ба ҳар тараф парокандаю резу пошро чуста, як халтаи қоғазӣ пайдо намуд. Чапгаширо афшонда, аз китфам гирифта, ба пеши тиреза овард. Чанд суратҳои ранган занони соҳибчамоли бараҳнаю нимбараҳнаро нишон дод.

— Чавон будаму ноширони китоб ба подоши китобхояшонро фурўхта доданам, ана ҳамин суратҳоро мефиристоданд. Ақлун фикр кунам, гўл будаам. Дахпоздаҳ адад китобро фурўхтан даркор буд, ки якгон ин суратро гирам. Ба ман чи даркорӣ доранд инҳо?

— Ба ягон кас фурӯшед,— таклиф намудам содда-лавҳона.

— Ту, масалан, агар фурӯшам, мехаридӣ? — лаб-ханд намуд ӯ.

— Не,— ҷавоби қатъӣ додам.

— Боракалло! Одами баақл намехарад. Муфт ди-хам ҳам, намегирад: Аммо ба дасти ягон беақли шӯ-рапушт афтад, ба сад кас нишон медиҳаду дидӣ ки Зӯлобӣ баъди ягон ҳафта бадному лонки сангборон шудааст. Ман гумон карда будам, ки ту бачаи баақлу ба ягон кас нишон намедиҳӣ.— Нигоҳи санчишкорунае ба ман афканд ӯ.

— Ба ман даркор не,— гуфтам боз ҳам қатъӣ.

— Аҳсант! — ҳитоб намуд ӯ ва суратҳоро ба лаби оташдоне, ки дар он ҷойҷӯши овезон садои аҷоибе мебаровард, чун садои кӯшнай аз дур, бурду як-як ба оташ андохтан гирифт.

Паризодҳои шарку ғарб бо мӯйҳои парешон, нигоҳҳои мастона ва хумморуна, гаҳе бо ҳаё, гаҳе бешармона, бо лабҳои лаълвор сурх, гунчасон тару тоза, гарданҳои дарози булӯриии ба пеш моил, сандуқи дили то ба меҳроби байни ду пистон луч, китфҳои ба-зеб, либосҳои ҳарир, зару зеварҳое, ки ба ғӯш, пешо-пӣ, гулӯ, сари сина, бандҳои даст овехта, баста ва гузарондашон вағғос месӯхтанд ва дар як турфатулъайи аз як маҳлиқою парисимо як порча қоғази аввал сурх, баъд сип-сиёхшудаи чингак боқӣ мемонду баъди фурсате он ҳам пора-пора шуда мерехт ё бо ваҳми оташ аз мӯрӣ баромада мерафт.

Чи ҷои нуҳуфтаи! Дилам ба суратҳо сӯхт. Пушай-мон шуда, афсӯс хӯрдам, ки он гуна суратҳои зебо сӯхта нобуд шуданд. Хайр гирифта, ваъдан ба ҳеҷ кас нишон надоданро медодам, чи мешуд? Вале ҳар чанд дилам сӯзад ҳам, пас аз фурсате ба худ гуфтам: хуб кардам, ки нагирифтам. Ба ягон рафиқам нишон дода монам, ё ба дасти падару модарам афтанд, чӣ мешуд?».

Зӯлобӣ суратеӯзиро тамои карда, маро ба курсии хуҷра нишонд.

— Ман он қадар пир нею лекин бетоби саҳт,— шикоят намуд ӯ.— Тарбод ҳамеша, махсусан аз саршавии тирамоҳ то охири зимистон маро ҳазор бор мекунад. Дасту поямро ба чанголи оҳанинаш мегирад.

Хай мефишорад — мефишорад, ки гумон мекунам ин дафъа мурдам. Чони одам аз санг не. Рӯзаш буд шу-да монад, тараппи ғалтида мемураду беҳабар мемо-над. Ту аз ҳама пеш ба мактаби нав рафти. Лекин дар мадраса дарсгириро ҳам тарк накарди. Писанди мударрисӣ.

«Хӯш, ақил ин дебочаи ӯ барои чи бошад,— аз дил мегузаронидам.— Баъзеҳо мегӯянд, ки Зӯлобӣ нағз нахӯрдаву напӯшида пулҳояшро тилло карда, ба ягон ҷо гӯрондагӣ. Ин марди бе ёру дӣёр ягон рӯз мемураду он қадар тилло ба зерӣ хок монда меравад. Оё ӯ ҳозир ягон хумчан тиллоро ба ман васият наме-карда бошад?»

Зӯлобӣ гӯё аз ҳаёли хоми ман пай бурд, ки ба қаъ-ри чашмонам чашм дӯхт.

— Даҳони дурӯғгӯро бастан мушқил, писарам. Бе-худа овоза мекунамд, ки ман тилло дорам. Хайрият, замони пештара ё вақти босмачиҳо не. Набошад, ша-бона ба хонаам зер карда омада, ба гулӯям корд мон-да, тиллоҳоятро ёфта деҳ гӯянд, чи мекардам? Тилло кучо мегӯй! Аз хӯроку пӯшок як танга оқибандоз ку-нам, китоб харидам. Бисъёр китобҳои барои ин замона подаркор ба фуруҳт нарафта, ба гардани худам фуру-мада, пулашро базӯр соф кардам. Ноширҳо китоби фиристодаашро баргашта намегирифтанд. Ба ҳамин минвол, ин қадар китоби ҳам бебаҳо, ҳам беҳаридор ҷамъ шудааст. Агар ту розӣ шавӣ, ҳамаи онҳоро ва-сият мекунам, ки баъди сари ман моли ту бошанд. Васиятро ду пусха бо дастӣ худам навишта, яктояшро ба амнини маҳалла, дигарашро ба ту медиҳам.

Хурсандии ман ҳадду поён надошт. Китобҳои Зӯ-лобӣ як китобхонаро пур мекарданд. Аз сарам чун барқ чунин ҳаёл зуд даргузар шуд: «Ҳамаи инро дар кучо ҷо мекуни? Дар як хона ҷор таи умр ба сар ме-барем. Падар, модар, ман ва хоҳарам. Токчаҳо, ҳатто равоқи меҳроби хонаамонро аз сандукчаю кӯрпачаҳо холӣ кунем ҳам, китобҳо ҷо ба ҷо намешаванд. Ба ҳучраи мадраса барам чӣ? Аз он ҷо медузданд. Ана айнан дар чунин ҳолат гуянд, ки «гадо бор ёфту ҷогаҳ не». Зӯлобӣ зирак боз паямбарона аз андешаи ман огоҳ шуд, ки гуфт:

— Бор бошад, ҷогаҳ ҳам ёфт мешавад. Ғами ҷоку-нии онҳоро нахӯр. Ба рӯи суфачаи дӯкунатон қатор

чида ба девор такъя кунонда монӣ ҳам, истодан мегиранд. Ту розӣ ҳастӣ?

— Магар аз чунин ҳадъяи бебаҳо рӯй гардондан мумкин аст? — то тавонистам сухани муллоёнаи форамии табъи ин китобдӯсти бузург, вале бе ному бенишонро ҷуста ёфтам.

Вале дар ин бобат на ман ба мурод расидам ва на ӯ. Китобхонаи аҷоиби Зӯлобӣ толону тороч шуд. Васиятномаи ӯ ҳанӯз дар дасти ман аст. Ба қоғози сапсафеду ғафсу ҷилдор, ки мӯҳркардааш меномиданд, навишта шудааст. Дар ҳузури ҳуди Зӯлобӣ амини маҳаллаамон «якгон ин васияти Муллозӯлобӣ дар дасти ман, яъне дар ихтиёри қумитаи маҳалла» — гуфта ба нусхаи дар дасти ман буда имзо гузошта мӯҳри маҳалларо пахш карда буд.

Вале дарег! Ба касали варами шуш гирифтор шуда, дар хона меҳуфтам. Зӯлобии тарбодаш шиддат гирифта, ба хонаи мо касеро фиристода хоҳиш намулдаст, ки зуд ба наздаш равам. Падарам ўро гардонда фиристодаст. Пагоҳи ҳамон рӯз Зӯлобиро дар ҳучра даръёфтаанд, ки ҷашм аз олам пӯшида буд. Сӯфӣ ба памозхонҳо хабар медихад андозу бардор мешӯянду такфин мекунад ва ба ҳокаш месупоранд. Орзуи нигоҳ дошта шудани китобҳоро ӯ бо худ ба гӯр бурд.

Вақте ман сикат ёфта, аз марги Зӯлобӣ огоҳ шуда ба ҳучрааш даромадам, дар он ҷо ғайр аз як пӯстаки пашмҳояш рехта, як лӯлаболини чуруқ, ҷомаи алочаи лахта-лахтаи овезони меҳ, дар пеши оташдон се-чор тарошаи нимсӯхта ва аз китобҳои гуногун ҷандин вараки қандашуда буданду халос.

Ба дӯконхонаи Устоҳайдар бармегардем.

Ҷ марди озода, позуктабиат ва гоҳо зик ҳам низ буд. Ягон ноҳуи бариш ҷармрезаро дар зерӣ по бинад, ҳам шуда онро мебардошт. Ба хокрӯбадоне ки дар берун меистод, бурда мебартофт. Оби гули хайриро ба ҷарм, монанди ҳамаи дӯзандагони дигар бо даст неву ба ҷӯбча пахта печонда меомолид. Мисли дӯзандагони дигар ӯ мумро ҳаргиз бо дандон намеканд. Бо белчаи дӯзандагӣ тунук мебурид. Монанди дигарон ба кафш лоқро бо пахта молад ҳам, ягон бор надидам, ки ягон ангушташро олонда бошад. Дар дами дари дӯкон дастшӯи мисина овехта ба зераш сатил

ниҳода буд, ки об чарахса накунад. Дар болон дастшӯ ҳамвора собуни дастшӯй меистод, ки он вақтҳо собуни ироқӣ меномиданд ва танҳо арӯсу домодҳои нав соҳибӣ як кулчаи он мешуданд.

Ман дар давоми ду-се рӯз зисту сиришти устои нозуктабӣ худро бо диққат омӯхтам. Ҳанӯз усто ба кор наомада, дӯконхонаро тоза мерӯфтам. Як пагоҳӣ ӯ чун дид, ки сақфи вассабӯрьёи аз дуди манкал сиёҳшудаи дӯконро бо ӯйимчорӯб аз чанг ва торҳои анкабут тоза мекунам, хеле шод шуд.

— Падари раҳмати ман «тори тортанак камбағалӣ мебиёрад» мегуфтанду шифту тобдон, бурчаки девору даруни тоқчаҳоро худашон аз вай тоза мекарданд. Албатта тӯри вай камбағалӣ намеовардагист. Аммо баднамо. Ба болои ифлосӣ, мурдорӣ, ба тӯри сабили вай чанг мешинад, пашшаю қунғузчаҳо дар мемонад. Дидӣ, ки эзори лӯлӣ барин сип-сиёҳ овезон. Нағзаш ҳамин, ки тортанакро дидан ҳамон кушӣ. На тӯр мекашад, на дом мемонад.

Устоҳайдар рӯзи шанбе кор мебуриду фармуд, ки зеҳи моам. Ӯ як чарми парми сип-сиёҳу пурчилои «амиркой» ном доштаро, ки аз пӯсти бечирму захми гӯсола буд, ба рӯи кундаи дӯзандагӣ калон кушода, дар рӯзи равшан фармуд, ки чароғ гироам. Чароғи дабра дӯкони майдари хеле равшан кард. Усто ба рӯи тамоми чарм дастро молиду онро дар болои паҳлӯи нуст, ки бо истилоҳи дӯзандагон зираги ном дошт, нигоҳ дошт. Андозан рӯи кафшро вай чанд бор чарх занонд ва ниҳоят бо чаппаи нӯги корди дӯзандагӣ гирдо-гирдашро хат кашида, бурида ба дасти ман дод.

— Ана ҳамин, ҷои аз ҳама нағзу бадости чарм.

Ман як рӯборӣ чарми дар ҳақиқат нарму чандирро гирифта, беҳтиёр ба бинӣ бурдам. Бӯи ин чарм ва уфакаро, ки аксар вақт падарам аз он кафш медӯхт, дӯст медоштам. Шабҳои тобистони гарм ва дим, чун кайк ором надода мегазиду дар рӯи ҷоғаҳ аз ин паҳлу ба он паҳлу ғанга менолидем, агар дар хона чарми ҳанӯз буриданашуда бошад, модар онро аз рӯи ҷоғаҳ партофта, моро аз болои он меҳобонд. Чунин як бӯи фориам ба кайкҳо, аз афти кор, маъқул набуд, ки дигар ба мо намечаспиданд.

— Бӯи амиркони нағз мебинӣ? — пурсид усто. — Агар аз ман пурсӣ, бӯи ширеш, мум, зоғ, лок ва гули

хайриро ҳам нағз мебинам. Одам касбашро нағз бинад, ҳамин хел мешавад,— усто лаб газида як абруи камонвор качашро болою дигарашро поён кашида чарм мебурид.— Лекин мо бечораҳо тахтинишин бошем ҳам, ба духтарони нозуктабъ маъкул не. Ту афсонаи духтари савдогару писари кафшдӯзро шунидай? Дадоят нагуфтаанд-дия? Надонӣ, шунав. Як духтари соҳибчамолу нозукниҳоли савдогаре хостгорҳои бисёрро гардонда мефиристодааст. «Ман ба ҳамин хел ҷавон мерасам, ки ба сандали шишта кор кунад» — мегуфтааст. Писари шоҳу вазир, савдогару мулло рафту ба курсӣ шинад ҳам, охир меҳнат намекунад. Ниҳоят кофта-кофта як кафшдӯзро ёфтаанд, ки ба сандалича шишта меҳнат мекунад. Рафта гуфтаанд, ки ёфтем. Дар фалон кӯча, дар фалон дӯкон кор мекунад. Духтар шавҳаршавандаашро дидани шуда, ба боми дӯкон мебарояду аз тобдон ӣигитро мебинад. Ӯ ба вай маъкул шуда, акнун рафтани будааст, ки ӣигити гофили аз парида омадани мурғи бахт беҳабар, ширешкосаи гирдогирдаш калокбастаро гирифта, ба вай лелак зада, аввал хуб аралаш карда, ба таки кафш мемолад. Табъи ойим хира шуда ихлосашро аз сандаличашии гашта гирифта, лабашро бурма кардааст. «Шумо кӯрхаридорҳо ба ман чи хел шӯӣ ёфтетон, ки девонаи таппа-тайёру гандағнашро ба коса андохта салоя карда нишастааст» — дуғ задааст духтар. Қори моро ана ин хел ҳам наҳ мезананд. Аммо ягон-тон он паризодҳо ягон зимистонро бе кафши мо гузарида бинад чи!..

Усто сухан мегуфту ман ба кораш зеҳн мемунам. Ӯ ягон порчан чармро беҳуда ба резаву пора набароварда, даҳ чуфт рӯи кафшро аз он чарм бурид. Баъд аз ду мешии ҳамирвор парм барои ҳамаи онҳо астар тахт кард. Онҳоро ба ҳам мувофиқ намуда, чуфт-чуфт гузошт ва ба сари чарх нишасту маро ба чархкашӣ андохта, ду белча, ду корд ва як бигизи шикастаро тез намуда, ба дастакбурри даромад.

Дастаки кафшҳое, ки мо медӯхтем, аз ду қабат чарми ба ҳам дӯхта васлшуда иборат буд, ки дар байнаш охурҷӯб дошт. Буридану тарошидан, ба он бо ширеш латтаҳо часпонда нашикаста байни чармҳои дастак гузоштан, коре буд басо нозук ва душвор. Гайр аз ин, барои тез хӯрдаю побуд напудан, ба чар-

ми дастак ба андозаи пошнаи по як пилта кемухт медӯхтанд, ки вай ранги зангор дошт ва аз пӯсти хар, аксар аз пӯсти сағрин он махсус тайёр карда мешуд.

Аммо дастаки кафшҳои Устоҳайдар аз чарми подош буд, ки косибон падӯш ё чарми уруснаш меномиданд. Ин гуна дастак ҳам маҳкаму базеб буду ҳам пошнаи по онро тарошида тез хӯрда наметавонист. Лекин сирри ба чарми рӯи кафш васлкунии чунин дастакро ханӯз ҳамаи косибон нафаҳмида буданд ва онҳо чун падари кӯпалдӯзи ман ҳавсалаи фаҳмидани онро ҳам надоштанд.

Дар давоми ду моҳ ҳамаи фармону супориши усторо бе каму кос ба ҷо оварда, ба қавле сурфад, лаббай гуфта, дар озодагӣ аз худӣ вай гузаронда, тамоми сирри силиқдӯзиро кашф кардам. Вале ягон бор акнун «ичозати шумо шавад, ягон ҷуфт кафшро дӯхта ба шумо нишон диҳам» нагуфтам. Ана ҳамин тамкин ба табиати усто бағоят маъкул шуд, ки боре гуфт:

— Аввал ба усто, дадоят, сонӣ ба муаллимат, ман Тӯрадомуллоро меғӯям, ҳазор раҳмат, ки ба ту як олам одоб ёд додаанд.

Ман дар чехран зард, дар чашмони сиёҳи меҳрубонона ва дилсӯзонаи ӯ аломати миннатдориро дидаму курта-курта гӯшт гирифтам.

— Ин ҳафта, аз шанбе сар карда, худат ду ҷуфт кафш медӯзӣ,— мужда дод ӯ ба ман.— Лекин шарт ҳамин, ки ёрикор наменурсӣ. Баъди буд карданат меғӯям, ки чи хел дӯхтай.

Маълум шуд, ки ман дигар ба ёрикор, яъне маслиҳати ӯ, муҳтоҷ нестам. Рӯзи панҷшанбе чун ду ҷуфт кафшро аз даст бароварда, ба чарми тағаш мум дода, ба лоқмои маътал карда мондам, ӯ онҳоро якто-якто ба даст гирифта дид. Як ҷуфти онро аз қолиб бароварда ба зерин сарангушт саҳт паҳн намуд. Сонӣ ба кафш гирифта дастакҳоишро фишурд ва чун оҳан қат карда сар дод.

— Кафш аз ин хушрӯю маҳкам намешавад. Дастат дидро набинад,— гуфт ӯ.— Акнун ин ҳафта аз масолеҳи хубтар се ҷуфт медӯзӣ. Яктоаш барои худат по-сира.

Ман аз рӯи таълими падар гапӣ ўро нагардонидам. Ҳафтаи оянда аз масолеҳи хуб се ҷуфт кафш дӯхтам

ба рӯзи буд шудани онҳо падарам баҳонае ёфта омад. Устоҳайдар ўро мамнунона пешвоз гирифт.

— Аҷаб писаратон ҳаст усто! Худо ба умраш ба-
рака диҳад,— таъриф карда маро дар хичолат гузошт
ӯ.— Аз миён базӯр ду моҳ гузашту ҳунарманди нағз
шуд. Ана ин корҳои ўро гирифта бинеду худатон баҳо
диҳед. Даҳ дасти писаратон ҳунар. Аммо як илтимос,
хононед. Ў китоб мехонаду ман ҳузур мекунам. Ҳар
чи ба дастамон афтид, хондему шунидем. Акнун як
Ҳоҷакамол мондааст, ки аз вай ба ғайр аз ғазали «Ба
чашм, ба чашмаш» чизи дигарро намедонам. Падари раҳ-
матӣ дасттанҳо буданд. Аз ҳаштсолагӣ ба дӯконашон да-
роварда маро ба ресмонтобӣ андохтанд.

— Шогирдатон ҳам хурдакак ба ман омада даст-
ёри мекард,— гап хӯронд падарам.

— Шумо ба ҳар ҳол хононед. Агар мемонданд, ки
хонам, эҳтимол чаласавод намемондам.

— Ҳозир чаро намехонед? Нағзакак саводпок шу-
да намегиред? Хондан-ку ҳозир аз палавхӯрӣ ҳам
осон шуда мондааст? — пурсид падарам.— Ҳамаи бе-
саводҳои аз гузашта мондагӣ худашонро ба курсҳо
мезананд. Худи ҳамин шогирдатон чаро ба шумо му-
аллим нашавад?

Ин барои Устоҳайдар кашфе буд. Чашмонаш ба
таври махсус шарорапошӣ намуданд.

— Дар воқеъ, мани гӯл чаро аз рӯзи нахусти ба
шогирдӣ омаданат инро ҳам шарт намондам, ки ба
ман ҳар рӯз як соат дарс диҳӣ? — бо афсӯс мегуфт ӯ
ба ман нигоҳ карда.

— Хайр, аз ҳозир чаро сар намекунад? — пурсид
падарам, кафши ман дӯхтагиро бо завқ тамошокунон.

Устоҳайдар аввал ба ӯ ва баъд ба ман илтиҷоomez
нигоҳе кард.

— Охир акнун, ки писаратон аз ин ҷо меравад,
барои хондани ман чӣ ҳел вақт меёбад? Дар мад-
раса хонад-мӣ, кафш дӯзад-мӣ, кадом яктоашро кунад?

Ман устои ҳунарманд, софдил, илму ҳунардӯсти
худо шод намудам.

— Агар хоҳед, ҳар рӯз дар вақти таъин кардаатон
омада, ба шумо дарс медиҳам,— башорат додам ба
ӯ.— Тўғри аз хондану навиштан сар мекунеду тез бо-
савод мешавед. Ягон ду моҳ мехонед ҳалос.

— Фақат ду моҳ? — пурсид бо хурсандии кӯдакона усто.— Дар ду моҳ саводнок мекунӣ?

Ин дам чашми падарам ба сурати Ленин афтод, ки ба ҷои сурати аз газета буридашуда аз рӯи як расми ӯ худам бо қаламҳои ранга кашида, дар мобайни ду лолаи поёни сурат бо хатти арабӣ В. И. Ленин — гуфта хушу хоно навишта будам.

— Ин албатта кори шогирдатон будагист? — пурсид ӯ.— Ҳай-ҳай накумед, сахл вақт нагузашта, дӯкони шуморо ҳам тамошохона мекунад.

— Соле, ки нақӯст аз баҳораш пайдо, усто.— Устоҳайдар зарбулмасалро далел овард,— зеҳни худодод.— Усто нафасе таваққуф намуда зӯр зада, қолибро аз кафшаш кашид.— Боқимахсум, хабаратон ҳаст, набераашро ба шогирдӣ овард. Одами баобру. Аз рӯи гузашта натавониста ба шогирдӣ қабул кардам. Лекин Махсумзода чунон кунд, тайхум, ланҷ буд, ки худро нигоҳ дорад! Қун гуфтагнатонро намекунаду нақун гӯед, мекунад. Ҳеҷ чиз нашуду рафт. Анқун гап ҳамин, ки маро мехонӣ? Раҳмат.

Ду моҳи дигар ман бо Устоҳайдар кор кардам. Анқун масолахро падарам харида медоду дар дӯкони хонаи ӯ медӯхтам. Дар ин муддат таҷриба ва дониши ман дар дӯзандагӣ боз афзуд. Саводи усто ҳам нағз баромад. Рӯзе аз рӯзҳои зимистони қаҳратун, ки бӯи бади ангишти ханӯз сурху беғубор нагашта дӯкончаро пур карда буду сарамонро гаранг, дари яктабақан дӯкон кушода шуду ҳаш-ҳашқунон як марди аз болои чома пӯстии гӯсфандӣ пӯшида даромад ва аз пойгоҳ истода бонг зад:

— Ассалому алайкум! Шодиёнаро бароред, усто!

— Ваалайкум ассалом, Султонбой. Ёфтед?

— Ёфтам. Ана худӣ Хочан Камол ба дӯкони Устоҳайдар ба пон мубораки худ омаданд.— Ӯ китоберо ба усто дод.

Устоҳайдар аз ҷояш бархоста онро гирифт. Муқоваи ҷармӣ гулаш кандакоринаморо бўсид ва ба пешонӣ молиду мехост анқун кушояд, мард аз дасти вай рабуд ва саҳифаи аввалро кушода ба таърифи қоғазу хусни хатти котиб даромада рафт.

— Хатро бинеду қоғазро! Аз навишта шуданаш ин тараф чанд сол гузашта бошад, намедонам. Лекин қоғаз

абрешимин як зайл истодааст, садсӯмни Николайподшоҳ барин шақар-шақар мекунад.

Устоҳайдар бесаброна аз дасти ӯ китобро гирифтудар дил ба ҳиччакунии сатрҳои саҳифаи аввали китоб даромад.

— Муллоён ҳам пичир пичиру ман ҳам пичир-пичир гуфтагӣ барин, лабҳоятонро мечунбонед-мӣ? — пурсид меҳмон.

— Хонам, чӣ айбу аҷаб?

— Ман бовар намекардам, ки аз кулӯх оташ ме-парад.— Қоҳ-қоҳ хандид ва аз гуфтааш пушаймон шуда, илова намуд: — ин қадар устои гулдасти овозадор босавод ҳам шуда гиред, нуран алонур мешуд.

— Ин гапи дигар,— усто акнун ҷои нишаст ба меҳмон нишон дод ва ҳарчанд бо мушкилино ҳичча карда бошад ҳам, хонд:

Ифтиҳои сухан он бех, ки кунанд аҳли камол
Ба санои маликулмулк худон мутаол...

Меҳмон ба гӯши худ, ба каромати усто бовар на-мекард. У дикки аз ҷой бархоста ба сари вай омада, дурустии ду сатри хондашро дида, даме чашмонашро калон кушода гоҳ ба китоб, гоҳ ба усто нигоҳ карда якбора баланд хандид.

— Э шумо, усто, қариб буд, ки мани соддаро ба саводнокии худ бовар кунонед. Албатта шумо шунида, ёд кардаед, ки китоби Камол аз ҳамин сар меша-вад.

— Хато мекунед. Қадом саҳифаро хоҳед, кушоед. Хайр, шаррос нею ҳозиранги барини ҳичча карда ме-хонам,— усто меҳмонро боз зиёдтар ҳайрон кард.

Вале ӯ ҳанӯз, ки боварӣ надошт, саҳифаи дигарро кушод.

— Марҳамат карда ана инро хонед.

Устоҳайдар дар дил меҳонд, ки пухта карда баъд ба ӯ хонад. Вале меҳмон то оби чашмонаш баромадан меҳандид.

Ин вақт усто голибона ба ӯ нигоҳ карду хонд:

Мо аз лаби ту ком мадидему гузаштем,
Ташна ба лаби чашма расидему гузаштем.
Як шаб нақшидем туро дар бару ҳар рӯз
Сад ҷавру ҷафо аз ту қашидему гузаштем.

— Ҳой ба ман ғигаред, дар хоби шабатон башорат гирифта, саводноқ шуда хестед ё аз таваккал ин шеърро хондеду тўғрӣ омад?

— Башоратро ба ман ана ҳамин ғигитча дод,— ҷавоб гуфт Устоҳайдар бо ғифтихор.— Дар хоби шабам не. Ҳар рӯз баъди қор ду моҳ хондаму саводам баромад. Бовар накунад, боз хонда диҳам.

— Мани бечора барои як хатнавису хатхон шудан шӯри девори мактабхонаро чи қадар лесида будаме!... Ҳафт сол! Худи ҳафтияки сабилро як сол хондаму маънии як калимаи вайро ба қасам ҳонис намедонистам. Ана акнун бинед, ки бачаҳо не, қаппа-калон одамҳо ҳам ду-се моҳ хонда бо хату савод шуда истодаанд. Аз қудратат гардам, худо!

— Аз қудрати Ленин ғӯед,— ногаҳон усто меҳмонро дар ҳарос мононд. У шунавам-нашунавам оҳиста «тавба» гуфта монду дар дўқон хомӯшӣ ҳукмфармо шуд.

— Усто ҳам большевик шудааст, гуфта натарсед,— хомӯширо бартараф намуд усто.— Алҳамду лиллоҳ ман мусулмон. Аммо агар ғани рӯстро пурсед, инқилоб намешуд, ягон мусулмон дар ду-се моҳ хатхону хатнавис намешуд.

— Албатта, ин ғани дигар,— мад кашид меҳмон ва даҳон инч намуда, ба расми Ленин ишорат намуд.— Ихлосатон, ба ҳаёлам, ба ӯ чудо қалон барин?

— Ман ба ягон эшон ё муллои забардаст ин қадар эътиқод накардам, ки ба Ленин кардам,— гуфт Устоҳайдар.— Ман аз мардикорӣ ҷаҳондида шуда омадам. Оламу одами бисёр дидам. Як ғала китоб хононда шунидам. Ман намеғўям, ки ҳамаи он китобҳо бе муҳоботу бе дурўғ. Лекин ягон подшоҳи аз Ленин дида одилу фуқаронарвар пеш ҳам набуду ҳозир ҳам нест. Равед ки баъди вай ҳам намешавад.

— Ғапатон бе дард не. Аммо охир...

— Чи охир?

— Меғўянд, ки большевикҳо мункири худою расул. Ленин саркардан вайҳо.

— Исо ҳам ба роҳи ҳудашу Мўсо ҳам,— дурустии ихлосашро таъкид мекард Устоҳайдар.— Ҳамаи бойҳон дунё, ки ўро бад мебинанд, тўҳмат мекуянд.

Меҳмон дигар ғап нагардонд ва лаҷоми суханро ба тарафи дигар тофт.

— Хӯш, усто, акнун ба муроду мақсадатон расидеду Хочакамолро ҳам ёфтед...

Устоҳайдар суханро аз ӯ гирифт.

— Аз ваъдаам нагаштаам. Поятонро ба рӯи ана ҳамин қоғаз мемонед:— усто қоғазеро оварда, меҳмонро бархезонд ва як пой маҳсидорашро ба рӯи он гузошта гирдогирди он хат кашид. Бо ресмон баландии рӯи пойро ҳам чен карда, қоғазро печонду ба раф гузошт.

— Тавба, шумо чи кор карда истодаед? — гаштаву баргашта мекурсид меҳмон. Усто бошад гӯё мум гашта буд, ки то тамом кардани чен чизе нагуфт.

— Охир, то кай мо, дӯзандаҳо аз рӯи ченчӯб кафшу маҳси меҳмон? Вай дарозии пойро нишон медиҳад. Аммо паҳну борикии кафи по, папча, дӯнгии пойро аз чӯбчен чи хел мефаҳмед? — Усто табассуме кард.— Пой келиноямро ҳам ана ҳамин хел чен карда мебиёреду баъди як ҳафтааш ду чуфт кафширо гирифта бурдан мегиред.

— Ба шумо охир чавр намешавад-мӣ? Як чуфт ба пой худамон дӯхта диҳед ҳам, сари мо ба осмон мерасад.

— Қавл эътибор, Султонбой. Қавл дода будам, ки агар ҳазрати Камолро ёбед, ду чуфт кафш дӯхта диҳам. Гап тамом.

— Хайр аз мо нагардад, аз худо гардад. Ҳиммати шумо баланд,— изҳори миннатдорӣ намуд меҳмон ва оҳиста ченчӯбро аз бағал берун овард.— Аз эҳтиёт пой бачаҳоро ҳам чен карда оварда будам. Маро овора накунеду ба ҳамин нигоҳ карда дӯзед. Ин қадар ба пояш часпида истоданаш ҳам шарт не. Пойафзола аз хурдаш калонтараш беҳтар.

Баъди ин меҳмон аз нотинҷии қишлоқҳо, аз он ки мардуми деҳот чизу чораҳои атториро қариб нахарида монданд ва дарди хориш авҷ гирифта, одамон аз ӯ бисёр доруи опро мекурсиданду ёфтаниш аз ёфтани тухми анқо осонтар нест, ба гап даромада рафт.

Ман ба онҳо ҷимҷала гӯш меодаму фикр мекардам, ки пойро ба тавру тарзи Устоҳайдар чен карда пойафзол дӯзӣ, дар ҳақиқат лоиқ наомада монданаш мумкин набудагист.

Акнун, вақте ки одамон ба дӯкони мо омада кафш мефармуданд, ман низ пой онҳоро аввал ҳамин тавр

чен мекардам. Вале ба пой зану духтарон аз рӯи чен-
чӯб медӯхтем, ба чуз як тасодуфе ки нақли онро ба хо-
нанда ҷоиз медонам.

Кафшҳои мо аз кафшҳои Устоҳайдар дида арзон-
тар буд. Ба чунин инсоф маро падарам водор мена-
муд. «Ин қадар баҳои падару боборо ба болои кафш
мондан хуб нест. Ба одам инсоф даркор аст. Мо аз
фондан зиёд осеён болову обҷувози поёндор наме-
шавем. Ризку рӯзӣ бошад, як навъ мегузарад» — ме-
гуфт ӯ.

Ғайр аз ин, ба даҳан афтода мондану ба хушпулӣ
ном бароварданиро ҳам падарам маслиҳат намедонист.

Ба ҳамин тариқ, кафшҳои зебо, бадост ва арзон-
тари ман талабгори бисёр дошт ва акнун мо кафш-
ҳои моиро ба вофурушон яклухт ё ба харидорон ҷаҳона
намефурӯхтем. Бисёртар заказ қабул карда, медӯхтем.
Лекин ин дур нарафт. Артисти дӯзандагон ташкил шуд.
Ману падарам ба он аъзо шудем. Масолеҳро аз артисти
мегирифтему дар ҳона дӯхта ба вай месупурдем. Гапи
байни худамон, дигар ба сифати кор он қадар эътибор на-
медодем. Зеро ҳар дузанда ҳафтае мебонист даҳ ҷуфт
кафш дӯхта диҳад, ки осон набуд.

Ҳо, нақли тасодуфиро, ки ваъда кардам, фаромӯш
нагардам.

Аз маҳаллан Олкорон як тӯран муридхӯр духтар
ба шавҳар доду рӯзе аз рӯзҳо суроғ карда дӯкони
моро ёфта омад. Ӯ як марди хушлибоси тақрибан аз
чил гузаштан хушрӯй ва хушған ҳам буд. Падарам
дар дӯкон набуд. Тӯра, «агар хато накунам, дӯкони
усто Абдуҷалилро ёфта омадам» — гӯён даромаду
пештар аз ман салом дод. Тохта аз ҷой бархостаму
баодобона дасти ӯро гирифта хоҳиш кардам, ки аз
рӯи кӯрначан кӯхнаи суфачан дӯкон гузашта нишинад.
Оянда бе ҳеҷ ҳазару гурур бо вучуди либосҳои тоза,
гузашта нишаст. «Ободии макону осудагии мӯъми-
нон» — гӯён даст ба рӯи қашида омин карда ва пурсид,
ки падарам дар кучову кай меояд. Гуфтам, ки эҳти-
моли омада монанд. Ӯ, ҳаҷӯз суханамро ба охир нара-
сонида «хайр зарар надорад» — гӯён сухан сар карду
гуфт, ки як лозим дорад, ба дӯстон кафшҳо додан ло-
зим. Ба ӯ гуфтаанд, ки мо ҳам базебу бадост ва ҳам
арзон медӯзем. Бинобар ин, дарак карда ёфта ома-
дааст.

— Ба мо даҳ чуфт кафш даркор, писари нағз,—
гӯён мад кашид ӯ.

— Зехн монда медӯзед. Нӯҳ чуфташ чармдасту
як чуфт заифонааш гулчиндор. Ман ченчӯби ҳамааш-
ро овардам,— ӯ аз даруни остини чома даҳ наздаи ба
андозаи пойҳо буридашударо бароварду аз байнашон
як наздаи писбатаи кӯтоҳро ёфта илова намуд: — Ба-
рон гум нашуданаш кома кардам. Падаратон биёнд,
гӯед, ки Муллоҳидоятхонтӯраи олкоронӣ омада бу-
данд. Он кас албатта медонанд. Кафшҳо ба мо баъди
даҳ рӯз даркор мешаванд.

Ман ба ӯ гуфтам, ки соҳибони кафшҳои мардона
як сари кадам омада пойҳояшонро чен кунанда ра-
ванд, хуб мешуд. Тӯра хандид.

— Аз қадимулайём, писари нағз, бе ченчӯб кафшу
маҳсӣ фармудаю пӯшида ягон бор пушаймон нашуда-
ем. Гап дар зиппию часпонӣ не. Бадостию зебой. Аз
гуфти одамҳо шумо ҳам бадосту хушрӯ медӯзеду ҳам
арзон мефурӯшед. Аммо, писари нағз, шумо гумон на-
кунед, ки аз дигарҳо кам меода бошем. Не. Андак
закалот ҳам монда меравам.

Тӯра тақрибан писфи пули кафшҳоро доду маҳка-
му зебо шудани онҳоро зинҳоркунон хайру хуш намуд.
Баъди рафтани вай падарам омад. Омаданаширо гуф-
там. Пулро ба наздаш гузоштам.

— Тӯраро дар роҳ дидам,— гуфт падар пулро шу-
мурдаравон.— Модоме ки қабул кардаӣ, ман ҳам ваъ-
да кардам, ҳамаи корҳои дигарамонро монда муҳимми
вайро баровардан даркор. Тӯра аз даҳонкалонҳои шаҳр.

Тӯраи дигаре аз маҳаллан худамон, ки тӯра ном
дошта бошад ҳам, муридхӯрӣ неву муфтигӣ мекард, ки
писарчаи ба замин занед, ба осмон ҷаҳанда, шӯху як-
раве дошт, ки рӯзе набуд ба дӯконхонаи мо ҷандин
бор наояд. Ба ину он расидаю даст кофта, ба дӯғу пӯпи-
саҳо эътиное наода, охир ба зӯрӣ мерафт. Вале баъ-
ди ду-се соат боз меомад. Шӯхию якравиро аз нав сар
мекард. Дигар фарзандони тӯра ҳар вақт, ки ўро аз
кӯча наёбанд, аз дӯкони мо меёфтанду зада-зада ме-
бурданд. Вай нафақат ба асбобу ашҷомҳои дӯзандаги
мерасид, моро инчунин ба гап ҳам мегирифт. Чунончи,
косаи ширешро гирифта аз ман «ин чӣ» — гӯён ме-
пурсид. Ширеш гӯям, не, атола ва агар атола гӯям не,
ширеш мегуфт. Мумро мегирифт «ин сақич-мӣ?» —

гӯён мепурсид. Сақич гӯям, не мум мегуфт. Падарам ба ӯ тӯрачаи ҳарина ном дода буд.

Як рӯз Ҳарина се бор аз дар даромада ба дарун пигоҳ карда бархилофи одати худ бозгашта рафт. Ба тӯрача чи шуд, ки намедарояд, гӯён мо дар ачаб мемондем. Вале дафъан сейӯм омада чун дид, ки падарам салла баста, ба намози пешин мерафт, мисли ҳамеша ангунт дар даҳону нифаи эзор дар даст, бинӣ кашида-бинӣ кашида дохили дӯкон шуд ва ба ҳеҷ чизу чора пигоҳе накарда, охиста ба ман гуфт:

— Ойхолачаи ман ба хонаи мо омадагӣ. Ба чен кунондани пояшон ба пеши шумо меомадаанд.

«Ачаб, ин чи хел зан будааст, ки натарсидаву нашармида ба пеши ман меомадааст, ки чени пояшро гирам? — аз дил гузаронидам ва ростӣ, бачагона ба ҳарос афтодам.— Ягон зан биёяду чени поямро гир гуяду болояш каси дигар омада монад, чи мешавад?»

Ҳарина тозон баромада рафт ва фурсате нагузашта, аз тангкӯчае ки ба он тирезан дӯкони мо кушода мешуд, шарфан пои занона ва чап-чапи пои лучи бачаи тозон ба гуш расид. Дилм аз чи бошад бечо тапид. Бархоста ба тангкӯча назар кардани шуда, дар қафои тирезан як чашмаш бешиша рӯи бо дока пӯшидашударо дидам. Дар паси чашмбанди доқа албатта духтарон мешуданд. Ин чи духтаре будааст, ки ба поченкунӣ омад. Боз лаънати Алӣ набошад? — аз сар гузарондам. Алӣ ҳаммақтаб, ошною улфати бачагии ман, шуҳу шутқарие буд бо масхарабозиҳо ном бароварда, ӯ аз пушти шӯҳиҳои беандешаёна баъзан танбеҳҳои саҳт хӯрад ҳам, боз тарки одат намекард. Чунончӣ, боре куртаву пойчоман занона пӯшида ба сар яктаҳи падарашро гирифта ба як тӯй, айни вақти қатикунони арӯсу домод ҳамроҳи занон ба хона даромада, ба даст афтода, калтаки бисёре хӯрда аз зарби шаллоқ ду қабургааш пишта буд. Чунон ки ҳудаш мегуфт, қариб пок мурда буду хайрият аз рӯи маслиҳати табиб даҳони офтобаро баста, аз ҷумакаш зӯр зада пуф карда қабурғаҳоро як навъ ба қояшон овард.

Лекин андешаам галат баромад. Ассалому алайкум — гӯён ба дӯконхона аз паси Ҳарина дар сар фаранҷии сабзи духтарона касе даромад, ки кафши сарипой дошт ва пойҳои сафеди лучашро то бучул зеҳаки пойчома пӯшида меистод. Ӯ ҳанӯз ба саломаш ҷавоб

нагирифта, пой ростро аз кафш берун оварда, ба лаби суфа гузошту пурсид:

— Шумо фақат аз як поям чен мегиред ё аз ҳарду поям?

Овози маҳину фораи, пой нозуки сафед ва похунҳои аз ҳинои ба зерӣ по молидашудан сурхи ӯ раъшае дар бадани ман пайдо карда, ҳалқам хушк шуд. Гумон кардам, ки на лаб метавонам во кунам ва на овоз дорам, ки барорам. Ба доқа назарам афтод. Аз паси он ду абру ва чашмони сиёҳи алмосвор дурахшон гӯё аз дур ё аз байни туман намудор буд. Духтар албатта табассум мекард, ки дурахшидани дандонҳояш менамуд. Ларзаи ҷисму тапидани дил афзуд. «Ин чӣ ҳолат? Охир, акнун ман понздаҳсолаи шонздаҳбаро! Аз кучо ҳам китобхони гузаро шудам, ки ягонтоаш бебайти ошику маъшук нест!». Ҳангоме ки сухани ноқилони китобҳо ба сари оҳу нола, ҳиҷрон ва васли ошиқон мерасид, беҳуда ҳам набудааст, ки падарам «хайр ин хел ҷойҳояшро монун он тарафҳояшро хон» — мегуфт. Вале ин ҳаваси маро ба хондани маҳз он ҷойҳо зиёд мекард. Пинҳонӣ меҳондам. «Китобҳо маро гӯё барвақт бедор мекунамд»...— ба ваҳм афтода худ ба худ мегуфтам.

— Ҳой уқо, шумо чаро шах шуда мондед? — пурсид духтар маро ба ҳуш оварда.— Дадаатон ҳамин замон аз пешин омада мемонанд, тез бошедун чени поямро гиред. Ё маро нашинохгед-мӣ?. Ман духтари Ҳидоятхонтӯра мешавам, ки ба шумо кафш фармуда рафтаанд. Ченҷӯби комадор чени пой ману шунидам, ки пойро чен кунед, кафшро нағз меҳӯзед, омадам.

Аз кисаи шим қаламро гирифта қоғаз ёфта ба лаби суфа овардаму лекин боз қалам мечустам, ки духтар хандида гуфт:

— Ҳой, ба шумо чи шуд? Боз қалам мековед? Вай дастатонанда...— духтари шаттоху ҷодугарнамо даст аз даруни фаранҷӣ берун овард. Вай булӯрвор соф буд. У чун қаламро аз дасти ман гирифта, ба гирдогирди поям хат кашид, остин то панҷаҳои маҳин онро аз назарам пинҳон кард. Лекин панҷ-шаш кокули дарози майда бофташуда, ки нӯгашон аз пахта пилтаҳо доштанд, шарри лағжида ба рӯи остини ӯ фурумаданд ва як бўи масткунандае аз онҳо ба машоми ман бирасид. Муаллифон дар китобҳо бегане ҳам «гесӯи анбарбӯй,

анбарсою анбарбез, мӯи мушкин» — гуфта таъриф намекардаанд. Анбар, мушк пас чунин бўи масткунанда донштаанд?».

— Меғуянд, ки рӯи пойро ҳам чен мекардаед, вай чи хел? — духтар маро аз мастию махмури хушёр намуд.

Як нафъ худро ба даст гирифта, ресмоне ёфтаму хостам чени рӯи пойро гирам. Дадам ларзид, вале илҳе карда улчакро гирифтам. Чор ангушти аз ду ҷониби ресмон гирифтаам ба пой духтар расиду гуё қитиқи у омад. Зуд пояширо кашида гирифта кафширо пӯшиду боз ба ҳамон овози дилнавоз гуфт:

— Дадаам кафши ту гулчиндор мешавад гуфтанду он хелаш ба ман маъкул не. Чармдастак кардан гиред. Ҳамин хел дӯзед, Ҳигитча, ки одами дидағи ҳавас кунед. Ман рафтам, нағз монед.

Ман на ҳа гуфтам, на не. Аз қафояш нигариста мондам. Ҳарини, ки ҳайратангезона орому хомӯш монестод, аз дунболи духтар рафт.

Аз намои баргашта омадани падар маро боз ба хуш овард. Он вақт нақши пой духтари тӯра дар наздам монестод. Ман онро оҳиста гирифта, ба зери палос мондам. Бегоҳ чун падарам қорбаро карда, гундоштаи руфтиани дуқонро ба ман супурда рафт, қалам гирифта, аввал рӯи нақши ро, нақши ангуштҳо ва баъд ба қалами сурх нохунҳои ҳиндорро кашадаму ба байни китоби «Суфи Оллоёр» гузоштам, ки ҷанг пахш намуда дар рафи боло меҳобид. Падарам «гӯру қиёмати вабро мони чӣ!» — гуфта ин китобро наменисандид.

Лекин духтар аз назари ман бо он фаранҷии маҳмалани сабинуу зеху биндакҳояш рангоранг, бо он ҷашмабанди доқа, ки аз қафояш сиёҳии ҷашму абрӯ ғолибӣ карда, худро нишон дода, бинандаро месӯзонданд, бо он дастӣ булӯри ва он дастан кокулҳои бофтаи тофтаи пой барфнои сафеди нохунҳояш сурх, ки ба лаби суфа ба рӯи қогзи зардгун гузошта шуда буд, аз пеши падарам намерафт. Ҳушам рафта боре чун тағи кафшҳоро медахтам, бигиз ба ангуштам халид. Як дафъа пӯтк ба ангушт задам, ки дар зер нохунам хун ҳама карда қабқабуд шуда буд. Аз ин ҳоли ман падарам дар ташвиш афтада боре гуфт:

— Писарам, ин қадар китоб нахон. Ҳушат ба онҳо рафта мемонад, — лекин бегоҳи вақте ба хона медаро-

мадам, овози падарамро шунидам, ки аз модарам ме-
пурсид:

— Шайтондухтар, Хайрӣ ба хонаи мо бисъёр мебиё-
яд-мӣ? мегӯям?

— Чи кор кард? Парерӯз калобачӯбатонро дихед
гуфта омада буд,— ҷавоб дод модарам.

— Боз элак баҳонаю дидор ғанимат набошад? Пи-
сарат дар кучо буд?

— Дар дӯкон.

— Ин шайтони чашму рӯяш бечо писарамонро хушъёр
карда намонад, мегӯям.

— Як гапҳоро мегӯед, ки!— хандид модарам.— Ду
сол зиёд шуд, ки Хайрӣ аз писаратон мегурезад. Сонӣ
охир писаратон ёшу...

— Гурехтану рӯй панаҳ кардани вай, ба гумонам,
барои ману ту. Ба пеши писарат беибою истиҳола ме-
омадагӣ барин.

— Духтари як мусулмонро беҳуда бадном наку-
нед.

— Ту мегӯӣ-дия. Дируз дар дами дар ҳардуяшро
дида мондам.

— Хайр, чи кор кардааст? Тӯппӣ мебиёрад, ки пи-
саратон қалам қашида диҳад. Вай ҳам ҳар рӯз нею...
Сонӣ наҳод, ки... Ё ин дафъа биёяд, гӯям ки...

— Сахт нарас,— падар гӯё аз гуфтааш пушаймон
шуд.— Як кас, ним-кас шунида монад, ба қавли худат,
беҳуда бадном нашавад. Аммо гӯӣ, ки ба пеши писа-
рат бе ту наравал.

— Ман дар хонаю аз кучо донам, ки вай...

Дар ин асно аз гуломгардиши ҳавлӣ аммаам Бибӣ
ӯғул намоён шуд ва овози ўро шунида падару модар
гуфтугӯи худро қатъ намуданду ба истиқболаш тох-
танд.

«Эй соддаҳо! — хитоб намудам дар дил ба падару
модар,— шумо аз кучо донед, ки маро ба ин ҳол Хай-
рӣ не, оячаи Ҳарина, духтари Ҳидоятхонтӯра мубтало
кардааст!».

Турги даҳонолудаю Юсуфпадариди — Хайрии бечо-
ра дар ин чо гуноҳе надишт. Гуноҳи ӯ шӯҳию шаттоҳӣ
буду бас. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, аз сайидҳо ба-
рояш талабгоре ёфт намешуд. Падараш ки «хуни по-
кизаро олонидаи намехост», хостгорони халқияро гар-
донида мефиристод.

II

Ошuftагини падарам аз Хайрӣ, албатта, он қадар бесабаб набуд. Ману Хайриро чанд чиз дӯст гардонда буд. Ҳафтсола будам, ки маро дар маҳаллаамон ба мактаби духтарона доданд. Отунбиби он, модари тӯрачан Ҳарина, Фазилатоя зани бамаърифат, пурдон, ба шогирдонани меҳрубоне буд. Шогирдони ӯ аксар духтаракон буданду мо сетан писарбачагон нисбат ба духтаракон хеле хурдсол будем. Хайрӣ аз ман се-чор сол калонтар ва халифани ҳаман мо буду вақте отунбиби ба ягон ҷой мерафт, ё овораи корҳои хонааш мегишт, мактабдори ба зимман ӯ мефурмад. Хайрӣ ба ҳама меҳрубон буд. Ҳеҷ касро ягон бор намеранҷонд. Меҳрубониин у хоҳарона, ҳатто модарона буду ғамхорӣ ба дилғузину ӯ ҳамаро водор менамуданд, ки иззату хурматаш қунанд.

Ман ҳамон вақт сурат тамошо кардану аз рӯи суратҳо сураткаширо аз хондан ва аз бознио дилхушиҳои дигари бачагона бештар дӯст медоштам. Чи дар хонаи отунбиби ва чи дар хонаи ҳудамон, қалам овораву коғаз сурат мекашидам. Отунбиби ҳалим, ки ягон бор овозашро баланд карда, ба шогирде саҳт намерасид ва ҳамагир маро ба накукирдори ташвиқ менамуд ва динҳор мекард, ки аз бадину бадкирдори бупарҳезем, аҷаб ки сураткаширо манъ намекард. Ҳол он ки дигарон «сурати ҳар ҷондореро кашӣ, фардо рӯзи киёмат ба ман ҷои ато қун мегуянд, наметавонию ба азоби нори ҷаҳаннам гирифта мешавӣ» — гӯён сураткаширо манъ мекарданд. Хайри бошад, суратҳои ман кашидагиро анда хурсанд мешуд, ҳатто қаламу коғазҳои падарашро ниҳони оварда меод, ки сурат кашам.

Ман аз отунбиби ду сол дарс гирифтам. «Тахта»-ро дар ду се ҳафта фаровардаму ба «Ҳафтияк» даромадам. Ойро дар диниомии се моҳ то охиран хонда, тамом карда, ба «Қуръон» гузаштам. Соли оянда дар нимаи таҳсия оиро фароварда, ба «Чор китоб» шуруъ намудам ва аз ҳамон вақт сар карда, яъне аз бозе ки маънии ҷири меҳонадагнамро пурра набошад ҳам, акнун андак мефаҳмидам, шавқу ҳаваси ман ба хондан ҷанҷон қалон мешуд, ки сар аз китоб намебардоштам. Ин вақт падарам, ки бинобар «ношудакак» буданам маро ба мактаби духтарона дода буд, дар нӯҳсолағӣ андак

об гирифтани баданам, яъне бақувватакак шуданамро дида, ба мактаби Валихон ном мактабдоре, ҳамон Валихон супурд, ки мардум «ба Муҳиддинхони мударрис хасм шуда, донан мияи ҳар хӯронда, телба кард» — меғуфтанд. Ман дар он ҷо ба Хоҷа Ҳофизхонӣ сар кардам.

Аз назди отунбиӣ рафта бошам ҳам, дӯстии ману Хайрӣ давом мекард ва қувват мегирифт. Як акаи ба оқ мекунаму дӯғу пӯписаҳои падар нигоҳ накарда, ба чи гуна рабфак ба хондан рафтаи ӯ, ки аз кучо бошад, коғазу қалам ва ҳар хел суратҳои дар он замон камёфтро пайдо мекард, ба хоҳараш меовард. Ӯ бошад, ба ман медод. Зеро вай акнун тӯппидӯзи хеле ҳунароманд шуда буд ва нақши тӯппихояшро ман касида медодам. Он вақт аксари ҳучандиҳо тӯппии тағдӯзи ва чамандагул, фақат олуфтаҳо тӯпии аждаҳорӣ мепошиданд, ки вай қулоҳи Юсуфҷонқизиқи ўзбекро ба ёд меовард, ки дар ҳангоми масҳарабозӣ ва ширинкориаш мепошид.

Ман ба ҳар як тӯпии Хайрӣ гулу нақши наву тоза медаровардам. Тӯпии гули шафтолуи мақбули хосу ом аз зери сӯзан ва баҳяҳои ӯ баромада шӯҳрат ёфт. Хайрӣ ҳафтае ду-се тӯпӣ медӯхт ва аз гуфти ҳудаш, падараш пули яктаашро мегирифт ба пули дигараш ӯ бисот мекард.

Ин сабаби аввалини дӯстии мо буд. Ин дӯстӣ сабаби дигар ҳам дошт.

Дар мактаби Валихон Нурмуҳаммад ном косиббаҷае бо ман мехонд. Ӯ дар хондан агарчи кундзехӣ ва беҳунаре буд, ҳамчун дӯзанда, чунон ки меғӯянд, ҳанӯз аз хурдсолӣ даҳ панҷааш ҳунар. Падари Нурмуҳаммад барои ҳеҷ набошад як хатнавису хатхон шудани ӯ, ҳар чи аз дасташ меомад, карду ҳар чӣ метавонист ба мактабдор дод. Қафши мактабдор ҳар сол бепул дар дӯкони падари Нурмуҳаммад дӯхта мешуд. Вале писар чанд сол хонда, аз «ҳафтыяк» берун наомад ва боре мактабдори аз муфт гирифтаниҳои пойафзол охируламар дар ҳиҷолат монда, гӯё гуфтааст, ки «дар қисмати пешонаи писаратон саводбарорӣ нест. Маро хуни чигар карду чизе нашуд». Ба ҳамин тарик, Нурмуҳаммад аз мактаб чун бузи фаръёд задаистодае, ки аз зери теги қассоб ҳалос хӯрдааст, начот ёфт.

Ҳамин Нурмуҳаммад рӯзе ба дӯкони мо гули хайрӣ пурсида омад. Вале пас аз онро гирифтани ҳам, ав-

вал дидани суратҳои чор тарафи девор, сонӣ боз чи гуна баҳонаҳои дигарро карду нарафт. Лекин погаҳон зуд, саросемавор хайрхуш карда берун баромад. Ман аз ин хайрон шуда, аз паси тиреза, аз қафояш нигоҳ карда дидам, ки дар ҳамгашти тангкӯча бо Хайрӣ мулоқот менамояд ва Хайрӣ як рӯмолчаро бароварда чунон чолокона ба дасташ дод ва як нигоҳи нозукадоёна ба ӯ карду баргаштаравон маро дар паси тиреза дида, зада ба ҳавлии мо даромада рафт.

Фаҳмидам, ки Нурмуҳаммад ба ҳавлии мо омадани Хайриро дар кӯча дида, гули хайриро баҳона карда, ин ҷо омадааст ва аз ин мебарояд, ки онҳо ошики ҳамдигаранд.

«Нурмуҳаммад чавони хушрӯй, хунарманд, хушодоб. Хайр, айбаш ҳамин, ки бесавод. Чаро ӯ шавҳари Хайрини шӯрбахт шуда натавонад?» — аз фикр гузарондам ва ҳатто хурсанд шудам, ки онҳо ҳамдигарро ёфтаанд.

Шояд аз он ки ман аз дидору рӯмолчадиҳӣ хабардор шудам, Хайрӣ хавотир шуда бошад, чандин вақт ба ҳавлии мо наомад. Бечора эҳтимол дар хона нигарони хабари нохуш ё калтаки падар гардид.

Рузе Нурмуҳаммад маро дида табассумкунон омада, даст дода, нохури карда «ту мардакча будай. Ба ҳазор дарою ба муродат рас!» — гӯён калонона дуо ва умедвори кард. Баъди ягон ҳафтаи ин аввал овоза шуд, ки Нурмуҳаммад ба кучое рафтааст. Падару модараш ҳеҷ ҷои нарафтани пакофташон намондааст. Лекин уро наёфтаанд. Пас аз ду-се рӯзи ин, аввал дар байни занон, сонӣ дар кӯчаҳо овоза шуд, ки духтари тура, Хайринисо ҳам ғайб задааст. Ман дарҳол фаҳмидам, ки онҳо ба ҳам сохта, гурехтаанд. Падару модарони онҳо бошанд, ҳар кадом чудо-чудо фарзанди худро суроғ менамуданд. Вале ду ҳафтаи дигар аз миёни нарафта, падари Хайрӣ ва Нурмуҳаммад аз Андиҷон намоҳон онҳоро гирифтаанд. Падари Нурмуҳаммад ҳатро тохта ба назди ман овард, ки хонда диҳам. Ном ба ҳатти райҳои навишта шуда, ба қалами Хайрӣ тааллуқ дошт, ки ман онро мешинохтам.

«Баъди аз саломии билониҳоя ва паёми муштоқона аз ҷониби фарзанди дилбанди дурафтадастон Нурмуҳаммад расида маълум бод, ки мо дар Андиҷон дар ҳавлии холаам бо ҳамроҳии Хайринисо саломат ҳас-

тем. Саломатии ҳамаи шумоёнро аз даргоҳи вочибал-вучуд...

— Бо ҳамроҳии Хайринисо? — падарро даҳон калон кушода ва чин аз чабини бардошта шуд.— На риш-таю на тофта, аз баҳри худо ёфта. Нағз кардааст! Мани бечора даҳ бор хостгор фиристодам, беобрӯ карда бароварда фиристод. Худам рафтам. «Усто, киёмат қоим меша-вад. Набошад, як халқия омада, ба авлоди пайгамбар духтаратро ба писарам ба занӣ деҳ, мегуфт-мӣ? Ору номус ақилу тамом аз миён рафт-мӣ? Эҳ, замона! — замона!»— гуфта ба пешонааш шаппотӣ заду маро дар рӯи ҳавлии меҳмонхона шах карда монда, худаш бе хайрухуш ба ҳавлии дарун даромада рафт. О, ҳамин нияташ ки будааст, чаро намегӯяд? Ман худам белат харида, оҳиста бароварда гусел мекардаму ин қадар ковак-ковак намешуд. Ҳамту не? — аз ман пурсид па-дар ва худ аз худ гӯё шарм намуд, ки сурх шуд. Ба хаёлам, аз он шарм кард, ки ин суханхоро ба писарба-чаи ҳанӯз чашмаи кушода нашуда ва аз ишқу ошиқӣ беҳабар мегӯяд.

«Э амаки содда! Ту намедонӣ, ки ман ҳам ба як духтари тӯраи дигар дил додааму нақши поянро аз байни варақҳои «Сӯфӣ Оллоёр» гирифта тамошо ме-кунам. Лекин афсӯс, ки вай аллакай шавҳар карда рафтааст. Намедонам шавҳараш кисту номаш чист ва ҳатто маконаш дар кучо. Фақат дар зерӣ чарми кафи ҳар ду пой кафши ӯ ман ду порча коғаз гузоштам, ки дар онҳо «дузандаи ин кафш ошиқи ноқомӣ шумо» гуфта навишта будам.

— Хайр бачем, он тарафашро хон-чӣ? — дархост намуд падар.

«Бо никоҳи мусулмонӣ ману ӯ зану шӯ шудем. Хо-лаам аз келинати нӯҳоят хурсанд. Он кас ба ман ма-солеҳ харида, асбобу ускуна карда додану кафш дӯхта истодаам. Келинати тӯппӣ медӯзад. Холаам фурухта меоянд...

— Не, инаш ба ман маъқул не,— гуфт падари Нур-муҳаммад.— Худи ҳамин рӯз баромада меравам кӯ-чоида мебиёрам. Мон, ки тӯра сӯхта мурад. Ҳа, чӣ? Ба нағзӣ падод? Надод, беобрӯ кард? Кард. Рафта гирифта мебиёрам. Падару модараш қудою анда ба-рин омаду рафт кунанд, хуш омадеду хуш рафтед ме-

гӯям. Рафту қавоку димоғ карда, мо сайиду шумо авлоди паст гӯянд, гум шавад, суммоташро набинам. Охир, вай писараки маро дандонков барин кард. Он тарафи хатро хон боз чӣ навиштааст?

«Аҳволи маро пурсед, бад не. Аммо шуморо ёд кардем...»

— Модари бечорааш аз хун-хун гиристан ба як чо расид,— дар чашми падар ҳам ашк пайдо шуд.— Хатро ба ман деҳ писараму худо ба умру чонат барака диҳад, ҳоли ҳозир ба ҳеҷ кас, ҳатто ба падар ва модарат нагӯӣ,— аз тахти дил хоҳиш намуд ӯ,— Ман худӣ ҳамин рӯз баромада меравам, илоҳӣ белат гирифта тавонам. Дируз дар истанса будам, одам пур, дари белатхона мурумури. Нашавад ароба ҳам ёфта меравам,— ӯ номаро аз ман гирифт ва тозон баромада рафт.

Аз ин миён саҳл кам чил сол гузашт.

Нурмуҳаммад писари худро, ки аз армия ҷавоб шуди омидааст, хонадор мекард. Домод пеш аз рафтан ба армия ҳаҷӯз касби падарашро пурра аз худ накарда бошад ҳам, аз хизмати ҳарбӣ андовагари гулдаст шуда баргаштааст. Албатта, андовагари ҳамин замони, ки бо техника кор мекунад.

Барои хабар кардан ба тӯӣ худӣ Нурмуҳаммад ба ҳавли мо омад. Ба хона даъват намудам. Рад накард, ҳарчанд ки серташвиш ва аз паси корҳои бисёр рафтагаш даркор будааст.

— Хуб-хуб. Як нафасакак ништа меҳезам. Ба ҳамин баҳона ҳавли наватонро дида қарздор карда меонам, ки ба тарафҳои мо ҳам равед. Аз маҳаллаи таваллуд шудаю ёру дӯстҳои онҷонатон бегона нашавед.

— Албатта, марҳамат кунед. Худамон андак дур шуда бошем ҳам, диламон наздик,— маъзаратҳои кардам.

Чой тайёр буд. Зуд дастархон баровардам. Нурмуҳаммад фурсати як-ду ниёла чой пишаст ва дар ҳамин муҳлат мухтасар аз кию кучои будани арӯшавандаи писарани, аз расмийтҳои подаркор ва хароҷоти беҳуданӣ пеш аз тӯӣ, аз гарданшахию кӯҳнапарастии тарафи келин сухан ронд.

— Шумо аз аҳли қаламу аз худатон гап намемонед.— Нурмуҳаммад як култ чой нӯшида, ниёларо боз

ба лаби дастархон монд.— Дар китобҳо, яъне роману ҳикояҳо аксар вақт кӯҳнапарастиро ба кӯҳансолон ме-часпонанд. Ҳамин тавр не?

Қариб гуфта будам:

«Ҳо бале, Тӯра, яъне падари зани шумо барин». Аммо худдорӣ намудам. Аз фикрам гузашт, ки Нурмуҳаммад дар калонсолӣ дар курси маҳви бесаводӣ хонда, саводнок шуд. Дар вақти муаллим буданам ҳар роман ва ҳикояи ачиберо аз ҳар нависанда ки ме-хондам, ба ӯ медодам, ё худӣ ӯ пурсида омада меги-рифт.

— Аммо падару модар, ҳатто бобою модаркалони келин нею тағояш одами сағати гапнодаро баромад. Кошки гӯям, ки одами кӯҳнаю гиребонашро аз дасти расму русуми бемаънӣ халос карда наметавонад. Не, нону оши замонро хӯрда, садқаи мактаб шавад, аз гуфташ, кадом институтро тамом кардагӣ. Дар кадом як база молшинос будааст. Ана ҳамон кас мегуфта-анд: «Ман намеронам, ки хоҳарзодаамро тӯи сурх гуфта, ба миёнаи бағонаю бегонаҳо бароварда шино-нанд»... Як ду-се одам рафта, охир ин кор айб меша-вад. Домоду арӯс одамони ин замона. Ҳатто аъзои комсомол гӯянд, сахл монда буд, ки бачаҳоро фоти-ҳачудо кунад.

Кам монда буд, ки шӯҳикунон боз бигӯям:

«Охир таҷрибаи падарро ба кор бурда, чаро писа-ратон арӯсро гирифта намегурезад?»

Аз афти кор, дар лабам табассумро дида, Нурму-ҳаммади зирак аз хаёлам огоҳ шуд, ки гуфт:

— Ба назарам, фикр карда истодаед, ки писараш чаро падараш барин заншавандашро гирифта гурех-та, нодарбаробару кӯҳнапарастонро доғ намекунад? Нашавад, чаро ҳамин тавр накунад? Лекин аввал як бор дидану аз пеши онҳо гузаштан даркор. Бинобар ин, аз ҳамин ҷо баромада ба автобус савор шуда, рост ба база меравам. Агар билфарз пӯла буду шӯла буд гӯяд, аз гиребонаш гирифта ба горкоми партия меби-ёрам,— Нурмуҳаммад хандид.— Ҳа, аъзои партия бу-дааст. Хайр, акпун ба ман ҷавоб диҳед. Ин омаданам ҳисоб не, ягон бор батаънӣ омада, паловатонро хӯрда меравам.

Ошноямро то кӯчаи калон бароварда, гуселондам. Ваъда кардам, ки албатта ба тӯяш равам, ҳам ба хо-

тири ошноии ҳар ду ва ҳам ба хотири халифаам. Хай-ринисои шаттоҳ, ки ба рӯи сайидӣ ва хочагӣ, урфу одати он бебокона туф карда буд. Баъд фаҳмидани анҷоми мочарои тӯй ва дидани башараи молшиноси замонношинос ҳам ачиб буд.

Гӯё ба қасдаш гирифта буд, ки ҳамон рӯз аз пагоҳӣ борон меборид, резаю пурчадала. Ин гуна борон ба мағз-мағзи замин меравад. Дар гузашта чунин борон кӯчаҳои шаҳри моро, ки ягон ваҷаби сангфаршу шагалрехта надошт, ба лойдон мубаддал мекард. Алалхусус кӯчаю тангкӯчаҳои моро, ки ҳоло аз рӯи костюми тӯю театрравак яктаҳи боронӣ пӯшида, ба он ҷо мерафтам. Ҳар қадами ин гузар, маҳалла барои ман таърихе дорад. Онҳо ҳоло аз назарам пурра набошанд ҳам, паёнаи мегузаштанд.

Маҳаллаи Шайхислом ё ҷақари Шайхислом ҳатто барои замонаш ҳам ноободакак буд. Аксари бошандагонаш кафшу маҳсидӯз. Ҳар ҷо-ҳар ҷо деҳқонони бе-замин, панҷ-шаш хонавода вофуруш, яъне пойафзол-фурушон ва тӯраҳои муридхӯр ҳам буданд.

Тирамоҳ, ки шуд, ба шӯрамон ба ҷавле шӯрбо мерехт. Дар ҳангоми побардорӣ камаш як ваҷаб лои ҷаспак монанди сақичи зери дандони занон қарсос ме-пад. Ҳама ҷолое карда, торик нашудан пеш ба хона-ҳояшон расида мегирифтанд.

Рузе як маҳаллағнамон як ароба гӯзапоя харида омад. Аробии посалиқан Қуқанд ба омадан омаду ди-гар аз лой набаромад. Чархҳои якуним қадӣ одами наӣ то наздики губҷак ба лой гӯтида буд. Ҳар дафъа, ки «ҳа!-ҳа!» — гӯён аспро мекашиданду аробаро тела медоданд, чархҳо зиёдтар ба лой мерафтанд. Ночор бо тавалло чанд нафар ҷойхӯрони самоворхонаро ба-роварданд ва як бало карда, аробаро аз лойқа берун кашиданд.

— Муфт ҳалос шудӣ, — шӯтқаригӣ мекард касе ба пробакан, — як коса равған харида, ба деги мазор бурда рез. Диғуз ана дар ҳамин ҷо бидам, дар рӯи лой як кулоҳи лабгардони намадӣ истодааст. Бардо-рам, дар тағаш калла. Аз гӯшаш гирифта берун кашид-дам. Вай бошад, ба ҷои хурсандӣ хунг-хунг мегирист. «Хуй, ҷилё, ҷаро гирья мекуни? Шукр кун, ки гӯтида ба шохӣ гови тағи замин рафта овезон нашудӣ» — гӯ-

ям, дар тагам шутурам буд, ба лой ғӯтид. Акнун ма-
ни бечора чӣ кунам гуфта нола мекард.

Ин, албатта, муҳобот буд. Аммо лойгарӣ, ки шуд,
фақат кафшу маҳсӣ не, балки чомаҳои мардум ҳам аз
доман то ба миён аз чарахсаҳои лой нақшин мешуд.
Даро-дарои зимистон гоҳо байни боронҳо ду-се рӯз
танаффус мешуд. Нами замин канам-наканам, вақте
кафши мардум аз таги деворҳо базӯр пайраҳа меку-
шод, боз борон меборид. Ана баъди ин дидаед, ки за-
мин турфалағжонаку мардум гумбогумб меафтаданд.

Айнан монанди борони ҳаминрӯза борони сим-сими
сарди тирамоҳ меомад. Мо як тӯда бачагон дар зер
дарвозаҳои Ҳаринаино чашмбандакон бозӣ мекардем.
Ногоҳ амаки Ҳарина баромада монд. Ӯ ҳақораткунон мо-
ро ба ҳар тараф пеш кард, ки ҳама чоро ифлосу бо шӯ-
ру ғавғо ғӯшаширо кар менамоем. Вале ҳанӯз чанд қадам
аз мо дур нарафта, лағжида ба лой афтод. Салла ба як
тараф рафту кафшҳо ба тарафи дигар. Ба болои мурда
садҷӯб, як духтарчаи нотарс байтеро, ки мо ба он тӯра
бахшида будем, ниҳоят дар мавридаш бо овози баланд
хонд:

Чақарино чуқурӣ,
Ман афтаму ту мурӣ.
То кай эй зикна тӯра.
Мо ёбему ту хурӣ?

Ин ба тӯраи сар то по лой чунон алам кард, ки
кафшро бардошта, ба сӯи байтгӯй ҳаво дод. Маҳсичан
шалап-шалап қадам зада, кафши ба нишон нарасидаю
лойолудаширо гирифт. Бо дашномҳое, ки ягон ҳақорат-
гари гузаро ба забон намегирифт, ҳамаамонро ҳақо-
рат дода, пайгард ба хонааш даромада рафт.

Чуниин боронгариҳо падари бечораи маро ҳам, ба
қавли худаш, «куфру кофир» мекард. Дар қафои хо-
наи ягонае, ки дар он ҷо чор тан истиқомат доштем,
молхонаи бои заводи пахтадоре буд. Ё қасдан бо фар-
мони соҳиби молхона, ё молбонони вай ҳамаи ахлоти
гову ғӯсфандонро ба таҳти девори хонаи мо мепартоф-
танд. Наму бӯғи ахлот девори хонаро шӯр мезапонд.
Курсии онро мепӯсонд ва сангҳои таҳкурсино бечо ме-
намуд. Агарчанде, ки дар ҳар ду-се сол мо аз бой иҷозат
гирифта, ба воситаи бом лой гузаронда, кулӯхҳои шӯр-
задаро иваз намуда, сангҳои таҳкурсино ҷо ба ҷо намуда,

бо лои каҳдор меловидем, молхона ба ҳонаи мо осеб расонда буд. Аз паҳлуи токи меҳробӣ бурчи девор аз ҳам андак канда шуд. Падарам, вақте ки боронгарӣ ба авҷ мерасид, ба ваҳм меафтод, ки девор тамомаи канда шуда меафтад ва агар ин фалокат шабу ним шаб рӯй дода монад, тамоми оилаи мо ҳалок мешавад.

Шилдир-шилдири аз новаҳо фуромадани оби борон ва тук-туки чакраҳои ҳамвори он ба тобдони шифти дуконхона падарро дар ғазаб мекард.

— Куни ин осмони сабил тӯшик шуд-мӣ!— гурунгос мезад ӯ.— Донаҳоят пӯсад, ду шабу ду рӯз ин тараф меборад-а! Дунёро оби азоб зер мекунад-мӣ, чӣ бало! О, ин худо раҳми бандаҳои бечораашро чаро намехӯрад?

Муддаи табъ борону осмонро дашном дода, ба худо талху пичингҳояшро гуфта, ногоҳ ба ёдаш шояд гуру қиёмат ва азоби дӯзах мерасид ки падар гиребон ба даст гирифта тавба мекард...

— Худое, худовандо, аз гуноҳи мани банди гунаҳкор гузар, ки куфру кофирӣ мекунам...

Вале баъди фурсате боз осмон ва боронро дашномхон дастбиринҷи наву тоза меод.

Аз кучаи калони аробагузар тангкӯчаи ба тарафи офтоббаро равандан мо сар мешуд, ки то ҳавлиамон дар масофаи ягон панҷсад қадам панҷ хамгашт дошт. Вусъати куча аввал тақрибан се газ бошад ҳам, рафта-рафта боз борику тангтар мешуд. Харн гӯзапоя ё шибоге бор кардашуда ба он дарояд, девори гоҳ ин су, гоҳ он сӯро меҳарошид ва метарошид. Дар вақти дойгарӣ одамон кулулаву хиштҳои деворро ба даст гирифта-гирифта роҳ мегаштанд. Аз ин рӯ, ба қадри як қидди одам ин деворҳо чунон силику суфта буданд, ки ба қиле мағас нишнад, мелағжид...

Бояд бигӯям, ки ба кӯчаю тангкӯчаи ин маҳалла тамои он қадар дасти дуруит нақофтааст. Сабаби ин ҳамин аст, ки аҳли ҷамъияти шаҳр талаб намудаанд, ки гузар ҳамчун памуан камъеби гузашта маҳфуз дошта шавад. Совети шаҳрӣ дар ин бобат қарор баровардааст. Агар ин қарор то ба охир ба эътибор гирифта шаваду ягон каси худрайъ онро вайрон накунад, бист сол ҳам намегузараду ин чоро музей-маҳалла номидан мумкин мешавад. Ба ялангӣҳояш аробаи Қӯ-

канд, фойтун, кӯтаҳаробан порукашон, чархҳои ҳашт-тоб ва пиллакашии пештараю амсоли ин асбобу анҷоми касбҳо бошанд, турфа тамошогоҳе мешаванд!

Албатта, гузарро тамоман бетағйир мондааст наметавон гуфт. Аввалан лою чанг нест. То даробадгоҳи тангкӯча чақар асфальтпӯш шудааст. Ба тангкӯча шагал ва сангреза рехтаанд. Деворҳои ҳар ду тараф ловида шудаанд. Дар арафаҳои ид онҳоро сафед меку-нанд. Баъзеҳо ба тарафи кӯча тиреза кушодаанд, ки пештар ин набуд. Дар болои бом антеннаҳои пайкар-намо қад рост кардааст. Бинои масҷидро таъмир ва хобгоҳи омӯзишгоҳе ва хучраҳои мадрасаи Нақибро истиқоматгоҳ кардаанд.

Аз вафоти мударрисамон Муҳиддинхон дӯстонаш чӣ қадар ғамгин шуда бошанд, душманонаш — имом, муллоён ва монанди Мирзобаҳодур оқсақол, амалдорон ҳамон қадар шод шуда буданд. Зеро ба шогирдонии талабгору хушзеҳи ғайр аз дарси фикҳ, риёзиёт, ҳуҷрофия ва адабиётро ба қадри дониши худ таълим додани ӯ кӯҳнапарастони навигурезро девона мекард. Вале зӯрашон намерасид, ки вайро аз мадраса дур кунанд. Баъди сари ӯ ба мадраса Муллоабдуғаффор ном кӯсае мударрис шуда омад. Ӯро бинобар дарозию газ-гӯштиаш Савачӯб домулло меномиданд, ки бисе номи муносибе буд. Савачӯб домулло на факат аз арабӣ, балки аз тоҷикӣ ҳам саводи чандон қазой надошт. Агар фаҳмо карда бо иборан замон бигӯем, муллобачагон худхизматрасонӣ мекарданд: ин дарс медоду вай аз ӯ таълим мегирифт.

Савачӯб домулло ҳар рӯз дарс надиҳад ҳам, ҳар рӯз бетарк худро ба шогирдон мемолонд. Ӯ, ба гумонам, тарбод дошт. Дар рӯзҳои абринок ва боронгарӣ шӯри шогирдон хушк мешуд. Мударрис чун наволаи дарози най дар рӯи дарсхона ба рӯи якаандоз дароз мека-шид. Мо навбат ба навбат аз гардани борику пурчи-наш сар карда, то нӯги нохуни пойҳои пӯсту устухо-наш мемолидем. Бадани вай дар ҳангоми ходими мо мисли наи зери по монда, қисир-қисир мекард, ки кас метарсид ҳамин замон мешиканад ё аз банд-банд чу-до шуда меравад. Лекин мударрис андак оҳиста мо-лем, фаръёд мебардошт:

— Магар атола хӯрдаӣ, ки на ҷонат ҳасту на ма-дорат! Сахттар!

Боре аз ходимии вучуди Савачӯб домолло дилам беҳузур шуда, тозон ба обрезаи пойгаҳ омада, парто-парто кардам. Ин ба мударрис маъқул нашуду хайрият маро аз ӯҳдадории моломол, ки аз ҷон сер мекард, озод намуд.

Дар паси мадраса як дӯкончаи баққолӣ буд. Баққол Зоҳидзиқна ном марди қачовашиками қачпо, кӯтоҳгардану каллакалон ва хирриовозе буд, ки дар бадмуомилағӣ монанд набошт. Ӯ ҳамаро то метавонист фиреб меод. Вале ҳадди касе набуд, ки лому мим гӯяд. Чунки дигар баққолон чун ӯ ба насъа чиз намефурӯхтанд. Зоҳидзиқна ҳафтаи се рӯз дӯкон мекушод. Се рӯзи дигар дӯконашро ба хӯрчинҳо ҷаву ба хар бор карда, ба бозорҳои Нав, Мирзоробот ва Исфисори гирду атрофи Хучанд, ки он вақт ҷои дурдаст ҳисоб меёфтанд, ме рафт. Ҳоло замини он дӯкону самоворхонаро ҳам, ки дар паҳлӯяш буд, одамон ба ҳавлии худ ҳамроҳ карда гирифтаанд.

Ду-се сол самоворчин самоворхона Мӯъминҷон ном марди заққуме буд. Ӯ ғилоф ҳам медӯхту дутор ҳам менавохт. Одамони серпул ба кордҳои шохи буғию дандони филқабза ба ӯ ғилоф медӯзонданд. Ӯ ғилофи симу абрешимгул медӯхт. Вақте аз ҷойкашониву самоворҷӯшонӣ андаке ором мегирифт, дутор менавохт. Дутори ӯ гӯё сухан мегуфт, мегирист, механдид, рақс менамуд. Ҳама чуруқкӣ накарда мешуниданд. Ягон каси аз таъби нозуки самоворчин беҳабар, дар вақти дуторнавозии ӯ сарпӯши ҷойникро ҷой нурсида, чирикқонад, ҷони ӯ ба ҳалқаш меомад. Ҷойхӯрон ӯро бо вучуди дилтангӣ, сахту зоррасиаш ҳурмат мекарданд. Ӯ марди озода, бомаззадаст буд. Аз маҳаллаҳои дигар ҳам ба ин ҷо барои нӯшидани ҷои қаймоғиву шунидани оҳангҳои фараҳфазои дутор меомаданд. Самоворчин сахт мелангид. Намедонам, рост мегуфтанд ё дурӯғ, аммо ҳикоя мекарданд, ки Мӯъминҷон боре дар як рӯзи ҳавои қаҳратуни зимистон яхӣ ҳавзро шикаста, бо обкаш ду сатил об меовардааст. Ногоҳ пояш лағжида, афтода об рехтааст. Ӯ аз камоли қаҳр бо обкаш ба пой чапи лағжидааш зада, устухони онро шикастааст...

Ҳоло, чунон ки гуфтам, аз самоворхона нишон нест. Аммо дар гирду атроф ҷойхонаю кироатхонаҳо аз ҷойхӯрон зиёдтаранд. Аз магазинҳои омехтаи ин ҷо

насыя нафурӯшанд ҳам тамоми зарурати рӯзгор ёфт мешавад.

Аз одамони маҳалла се хонадон диққати маро дар бачагӣ ба худ бештар ҷалб мекард. Аввалин, оилаи як турани кафсану ҳаққуллогундор. Ҳавлии калони ӯ дар рӯзҳои бозор мопанди корвонсароӣ пур аз хару асп ва шутурҳо мешуд. Ўзбекону қирғизон-муридони тӯра шибоғу ангишт ва саксавул, дар рӯзҳои баҳорон ревоҷу пишлокҳои ба бозор овардаашонро фуруҳтан баъд, бо хару хингил ба ҳавлии ӯ омада дар деги калоне хӯрок пухта хӯрда, баъзан шабҳо хоб карда мерафтанд.

Аз аҳли маҳалла баъзе касон аз муридони шутурсавори тӯра норизо буданд. Зеро аз болои шутур на танҳо рӯи ҳавлӣ, балки даруни хонаҳо менамуданд. Муридон бе ҳеҷ «рӯбинион» рӯи зану духтаронро дида метавонистанд...

Тӯра бо вучуди ин қадар даромад, ҳамеша аз камбағали шикоят ҳасрат мекард. Бинобар ин, ўро тӯран ҳасрат меномиданд.

Чўкка задани шутуро аввалин бор ман дар ҳавлии ӯ дидам. Вай чўкка заду бо лабҳои овезон аз охур шилипојро печондаю кашида, гардани дарозашро баланд бардошта, бо чашмони сиёҳи дар назар ғамгинонааш ба ҳар сӯ нигариста, ба кафшакуни даромад. Он тарафтар аз шутур дар назди очааш як курраи тахтапушташ ҳанўз полон надидаи охувор базеб меистод. Дар сари бачагонаи ман ҳавои савор шудан ба ҳамин хўтук пайдо шуд. Ба болои охур баромадам, аз он ҷо хез зада, ба вай савор шудам. Лекин ҳанўз дар тахтапушташ қарор нагирифта будам, ки вай пай дар пай дингила зада, маро афтонд ва аз болоям мисли харгўше ҷаҳида гузашт. Чўрахоям хандаро бардоштад. Дар байни онҳо Нурмуҳаммад ҳам буд, ки ба тўи арўсии писари ӯ меомадам.

Ман барои зиёдтар масҳара нашудан, дардро пинҳон ва пой латхўрдаамро илоҷе карда ба замин монда, ба кўча баромадам, баромадаму гиристам. Ба хона омада, ба модарам гуфтам, ки пешни хўрда саҳт галтидам.

— Сазои сари касе, ки ба чашмаш нигоҳ накарда роҳ равад, танбеҳ дод модар ба болои сўхта намакоб карда.

Вале ман хаёл карда-хаёл карда, ҳеҷ фаҳмида наметавонистам, ки одам ба чашмаш чӣ хел нигоҳ карда метавонад...

Хонаводаи дигар, оилаи Бобоамак ном кафшдӯзе буд. Ҳавли ӯ дар қафои дӯконхонаи дӯзандагии мо. Аз ҳавли харобии ӯ як хонаи нӯҳболор ва як дӯкончаи кафшдӯзӣ қой доштанд.

Бобоамак ҳафт бача дошт. Азбаски ӯ хеле калонсол шудан баъд зан гирифтааст, бачагонаш ҳама ғилмаку ширмак буданд. Онҳо на хӯрдани серӣ доштанд ва на пӯшидани дуруст. Зимистон ки расид, аз хона беруни омада наметавонистанд. Бачагони кафшдӯз мисли бофандаи кафангадо ҳеҷ кадом ақаллан кафши кӯҳнае надошт. Сарлучу танлӯч ба зерӣ кӯрпаи лахлаҳан рӯи сандалӣ медаромаданд. Махсусан дар зимистон нолаи модар аз бачагонаш зиёд мешуд.

— Аз даҳаи калон нахеста муред шумо! — дод мезад ӯ. — Қоғҳоятон канда шуда афтанд, ин қадар нон кафша мекунед!

Бечораи Бобоамак, ки бори гарони парастории ин хонаводаи шӯрбаҳт ба китфҳои қоқаш фурумада буд, беором меҳнат мекард. Нафақат тамоми рӯз, баъзан аксари шабҳо гурс-гурси кӯбаву кундаи дӯзандагии уро замин аз болиштҳо гузаронда, ба ғӯши ҳамсояхи мерасонд. Ҳуши ӯ ҳамеша банди рӯзгор буд. Боре ба кучии мо чертгари нағзакак омаду навбат ба дари Бобоамак расид.

— Амак, чандта бачатон ҳаст? — бо овози паст пурсид чертгар аз ӯ.

— Чандта буд гӯед-а? Ба ёдам намондааст, — ҷавоб дод бешӯхӣ Бобоамак пушти гарданро хорида ва ба замин нигоҳ карда.

— Эй, авлиё шавед, наҳод чандта будани бачатонро надонед, амак? — хандид чертгар. — Қоил кардед!

— Бачаҳои ҳафта, — ҷавоб додам ман, амакро аз хичолат халос карда.

— Ҳа ҳафт нафар, мулло, — сар чунбонд амаки парешонхотиру парешонрӯзгор. — Худо гӯед, ки рӯзи ман ба сари ҳеҷ кас нафарояд.

— Хайр, номи калониаш чию солаш чанд? — чертгар, мазмуни чизеро пай бурда, узрхоҳона оҳанги суҳанро дигар кард. — Писар ё духтар?

Аммо амаки саргардони зиндагӣ магар аз ёд медонист, ки каллакулӯлаҳои ӯ чӣ номҳо доранду чанд-солаанд! Ӯ тозон ба ҳавлиаш даромада, занашро ба қафои дари кӯча овард. Зан бархилофи кавонди мусулмонӣ овозашро ба номаҳрам шунавонида, номи баҷагонаш ва синну соли онҳоро аз як сар гуфт.

Ман ягон бор либоси наву бедарбеҳ пӯшидани Бобоамакро надида будам. Ӯ зимистонҳо як чомаи гуппии замоне аз сандуфи сиёҳ дӯхташуда, тобистонҳо яктаҳи алочаи чигии аз гиребон то ба доман пур аз дарбеҳ, ҳам дар сармову ҳам дар гармо тӯппии чусти кӯҳна мепӯшид ва саллаи сепеҷаи мисли угро ҷиғда-ҷиғдаро ба тӯю азо мебаст.

Як рӯз падарам маро барои овардани андозаи кафш ба пеши Бобоамак фиристод. Медонистам, ки падарам ба ман дар ин бобат ҳазл намекунад. Бинобар ин, бе ҳеҷ фикру ҳаёли дигар рафтам: баъзе ҳалифаҳо — ёрдамчиёни устои дӯзанда, шогирди нав қабулшударо ба дӯкониҳои дигар мефиристоданд, ки рафта «шаппотиандоза» биёрад. Шогирди беҳабар аз ҳазл, ҳамин ки ин андозаи номдоштаву нишоннадошта-ро мепурсид, ҳангоматалаби дигар силие ба баногӯши ӯ мезаду мегуфт:

— Ана ин, уқочон, шаппотиандоза! Раву боз оварда доданро аз ёдат набарор...

Ба дӯкониҳои Бобоамак даромада, як одами бегонаро дидам, ки ҷузъдонеро ба рӯи зону ва айнаки ресмондастаро ба болои бинӣ ниҳода менишаст. Бобоамак чашмҳояш аз гирья сурх ба ӯ мегуфт:

— Ба шумо дурӯғу ба худо рост, мулло. Ман ба ҷои курта чанд сол боз ана ин ҳел гиребонҳоро ба гарданам овехта мегардам, — ӯ пешгирро аз сандуки дил гирифт ва як гиребони аз курта боқимондаро, ки ба гарданаш овехта буд, нишон дод. — Ина ба вай кашу кӯку як илоче карда рӯз мегузаронам, мулло. Марг ба ин зиндагӣ!

Ҷон меканам, ин чӣ зиндагонист?
Хун меҳӯрам, ин чӣ комронист?

— Гуфтааст кадом ман барин як шӯрбаҳт. Акнун худатон инсоф карда гӯед, ҳамин аҳвол катӣ мани бечора ӯлпонпулиро аз кучо ёвам? Замин саҳту осмон баланд.

Бобоамак ба ман, ки андоза пурсидам, камхушона аввал кӯба, баъд ширешкосаро дароз карду пурсид:

— Ту чӣ мегуфтӣ, писарчон?

Ба оилаи Бобоамак баъзе бечорагони маҳалла то метавонистанд, мададгорӣ мекарданд. Тирамоҳ, вақте ки ғусфанд мекуштем, модарам ғайр аз ҷаззаву терӣ ба ҳавлии амак ду-се бурда ғушт ҳам дароз мекард. Мирзочон ном ҳамсои девордармиёни ӯ нонвои нисбатан осудаҳол, нонҳои дунуштаю нимсӯхтаи аз бозор мондари ба ҳавлии ӯ мефиристод.

Нонвои дасткушод ду бародари ноӯҳдабарои худро, ки ҳар ду ҳам гунгу ҳам кар буданд, нигоҳ мекард. Онҳо як навъ девонамичоз ҳам буданд ва ба кори бародари худ дуруст ёрӣ намедоданд. Мирзочон шояд дар натиҷаи ҳамин бошад, дарди сари дам ба дам дошт, ки ўро бисёр азоб меод. Вақте ки дарди сари тоқатшиканаш шиддат мегирифт, оҳу нолаи ўро мо мешунидем. Рӯзе ман бе маслиҳати ҳеҷ кас бори аввал барои ӯ шуда ба дорухонаи шаҳр рафтам. Он вақт тақрибан даҳ-ёздаҳсола будам. Доруфурӯш аввал беҳат дору доданро нахост. Лекин баъди таваллоям дод. Ман онро тозон ба назди нонвой бурдаму гуфтам, ки инро аз дорухона харида омадам. Вай ҳайрон шуд.

— Хой, ба ман нигар, ин дору ро атайно барои ман харидӣ-мӣ? — пурсид ӯ.

— Ҳа, амак, охир шаб ин тараф саратон дард мекунад.

— Пулро аз кучо ёфтӣ?

— Дадоям рӯзи ҷумъа дода буданд, ки қалам гирам.

— Қалам нахаридию ба ман дору овардӣ? Аз умру ҷонат барака ёв, писарам. Аммо ман дору намехӯрам, вай ҳаром.

— Чаро ҳаром?

— Надонам. Ҳам табибу ҳам тӯраам (ӯ, ба андешаам, тӯраи Ҳасратро мегуфт), мегӯянд, ки доруи духтур ҳаром. Чунки дар деги рағани хук расидагӣ қиёму тайёр мешудааст...

Ин вақт дарди сари нонвой зоҳиран авҷ гирифт, ки бечора бар худ печид ва тамоми рӯяш пур аз чин шуда рафт. Бо вучуди он ки ҳаво гарм набуд, аз саҳтии дард арақ мекард.

— Ҳамон табибҳо дору гуфта хорпушт, лойхӯраку балою бадтарҳои дигарро меҳӯронанд. Яктаашро хӯред, осмон омада ба замин намечаспидагист охир.— Ҳам талабу ҳам дарҳост намуд зани ӯ ба миён фуномада.— Гиред, бечораи бача ҳеҷ кас нагуфтаю намонда, ғами шуморо хӯрда, ба доруфурӯш гап маъкул карда, овардаасту шумо бошед...

— Гапи ту ҳам маъкул,— нонвой як пулакчаи доруро «бисмилло, шифо шавад»— гӯён бо об фуру бурд ва пули доруро дод.

— Агар дарди сарам равад, писарам, пагоҳ ба ноишта чор дона нони рағанин бепоул,— ваъда кард ӯ. Аммо панҷ донаи боқимондаи пулакчаи доруро нагирӣфт.

— Баъд мегирам. Аввал бинам, ки чӣ хел фоида мекунад,— ба ман тасалли дод ӯ аз рағиҷиданам пай бурда.

Вақте ки аз ҳавли нонвой мебаромадам, зани ӯ дар гуломгардиш маро боздошта, доруро гирифт.

— Ин табибу тӯраҳои худозадагӣ, ки худашон гӯшти харро ба ҳалолӣ бароварда меҳӯранд, каллаи Ҳамаро гаранг мекунанд. Дору будан баъд, Ҳамааш як гапдӣ, ҳалолу ҳаромаш чист? — гуфт ӯ.

Дарди сари нонвой фурсати ягон чой нагузашта, рафъ шуда, занашро давондааст, ки боқимондаи доруро аз ҳавли мо гирифта равад. Вале занаш онро аз киса бароварда дода гуфтааст:

— Турфа одами ношукр шумо. Ман аз дасти вай гирифта монда будам.

Пагоҳи рӯзи дигар духтарчаи нонвой чор дона нони гарми хавраш баромада истодаро ба рӯи остинҳояш гирифта, тозон овард. Падарам аз воқеа хабардор шуда, «баракалло писарам, кори савоб кардӣ» — гӯён кирдори маро пазируфт. Ман аз ин шод мешудам, ки ба шарофати дору дарди сари Ҳамсоя бозмонд ва падарам ба ман таҳсин гуфт.

Бобоамаки бечора, ба ҳаёлам, ё соли ҳазору нӯҳсаду ҳаҷдаҳ ё нӯздаҳ мурду, чунон ки мегуфтанд, ғаму алами оламо бо худ бурд. Аз ёдам намеравад, дар дами дари ӯ амини маҳаллаамон истода, ба зани Бобоамак, ки дар паси дар буд, мегуфт:

— Рӯзи одам буд шудан баъд, рӯзи кӣ катӣ зиндагӣ кунад? Худо раҳмат кунад, амакам одами хуб бу-

данд. Шумо, ҳамшира, акнун шаби сиёҳ, бегоҳи охиру дигар-Дигарҳо гуфта нашинеду ҳамин шаб барон панҷ касак як дастархон кунед, кифоя, шуморо ҳеҷ кас айб намекунад. Охир, панҷ бача катӣ мондаед (ду фарзанди ӯ мурда буд).

Хиқ-хиқ гиристанӣ зан ба гӯш мерасид.

Бачагони Бобоамак хурд-хурд монда бошанд ҳам, ба туфайли замони мо хор нашуданд. Хонданд, сари касбу корхоро гирифтанд. Ҳоло ҳар кадом чанд нафари бача доранд ва осуда умр ба сар мебаранд.

Ба дари тӯйхона наздик шуда яке аз писарҳои Бобоамакро дидам, ки Сабур ном дорад. Ӯ аз дасти набераи аввалини худ духтарчаи силсиламуи шахлочашм, сурхинаруи тақрибан панҷсолаи сару пой (ба муносибати тӯи ҳамсоя бошад даркор), наппа-нав пӯшидаро гирифта меомад.

— Эй, муаллими камнамо, шумо ҳам ба ин маҳалла меомадед-дия! — гӯён Сабур бо ман вохӯрӣ кард ва ба духтарча ишоракунон илова намуд: — Ин набера мешавад, ба амакат даст деҳ, вохӯрӣ кун. Инҳо ҳамсои мо буданд. Номатро гӯй. Бош, тезтар гӯй, — духтарча азбаски шармида номашро нагуфт, бобояш уро ба ман муаррифӣ кард: — номаш Шахло, аз номҳои ҳаминзамона.

Номи духтарча ба ҳудаш муносиб буд. Либосҳои нав ба рӯяш ҷанг мекард. Чунин авлоди шоду хуррамро бо чунин либоси қиматбаҳо бечора Бобоамак мединд, чӣ қадар хурсанд мешуд!

Ин вақт боҳабар шудам, ки борони торафт камшуда боз мондааст. Аз паси абри сурхи гарб, ки аз ҳавои хуби пагоҳина мужда меод, офтоби ғурубида истода шӯълаҳои охирини худро ба шоҳаҳои баланди дарахтон мепошид. Аз ақиб овози Нурмуҳаммадро мешунидам, ки мегуфт:

— Аз пою қадаматон гардам, дӯстам, шумо омадеду борон ҳам монд. Офтоб ҳам баромад. Ассалому алайкум, саломат ҳастед? Хуш омадед, кани ба ҳавли марҳамат.

Ошноӣ ман хушҳолона ва меҳмоннавозона маро пешвоз гирифтаву вохӯрӣ намуда, ба ҳавли гирифта даромад. Дар ҳавли ҷавонон даву тоз намуда, ҷой тахт мекарданд. Ба рӯи катҳон муваққатӣ, ки то ин вақт бинобар борон палос накушодаанд, гилемҳо ме-

андохтанд, сӯзаниву қолинҳои ороишро ба девор мевехтанд. Симҳои электрик мекашиданд. Чанде аз онҳо ҳам воҳӯрӣ менамуданду хуш омадиян мегуфтанд, ки Нурмуҳаммад ба ман рӯй овард:

— Халифаатон илтимос мекунад, ки як ба тӯйхона дароед.

— Супориши халифа бошад, ба чону дил,— гуфтам,— он касро хеле боз надидаам, муборак бод ҳам кардан даркор.

— Албатта-албатта. Аз омадани шумо чудо хурсанд шуд, кани, марҳамат,— Нурмуҳаммад ба пеш гузашта, маро ба тӯйхона, яъне ба хонае, ки арӯс оварда мешавад, сар карда даровард. Дар пойгаҳ халифан меҳрубонам дар мактаби отунбибӣ — Хайринисо шукуфону хандон меистод, ки ба пешвозам, чунон ки меғӯянд, пар-паррон омад.

— Ассалому алайкум, домулло. Саломат ҳастед? Келинпошшою бачаҳотон нағз-мӣ? Оббо домулло, хайрият тӯи мо будааст, ки ба ин тараф меомадаед. Нуридида.— Хайринисо баокубатона воҳӯрӣ кард ва ангиштонашро ба чашм молид ва даст ба сандуки дил ниҳода, ба гузашта ништастан таклиф намуд: — Шумо одами серфарзанд. Набераҳо ҳам бисёр будагистанд. Аз боло гузашта як фотиҳа дода хезед. Илоҳӣ Фуломчони ман ҳам шумо барин донани бобаракат шавад.

Боло баромадаравон чашмам ба се ҷониби хона афтод, ки сӯзаниҳои гуногун овехта шуда буданд. Вале сӯзаниҳои расми Ленин, ки пеши тамоми як таҳмони калонро гирифта буд, диққати ҳар каси ба ин хона даромадаро ба худ мекашид. Ман дарҳол фаҳмидам, ки ин асари Хайринисои чевар аст. Ман, ки қалами тӯппиҳои бисёри вай дӯхтагиро мекашидам, баҳъи вайро шинохтам.

— Ин сӯзаниро худи шумо дӯхтед? — пурсидам аз тамошои сурат чашм канда натавониста. Ҷавоб нашуд. Сар ба сӯи Хайринисо тофтам. Чинҳои дар ҷабин ва гӯшаҳои чашмону даҳони ӯ, ки ҳамин ҳозир мушоҳида менамудам, гӯё ноаён шуданд. Аммо ду ҳусни зиёдии ҳанӯз аз айёми бачагӣ бароям шиноси ду домани рӯи ӯ ҷавониашро дар пеши назарам ҷилвагар намуд. Дар чашмони духтаронаи дурахшон ва шахлӯи ӯ аломати ифтихор хувайдо буд.

— Қалами сӯзаниро кӣ кашид? — пурсидам.

— Қиссааш, домулло, анча дароз. Шинед. Омин...—
гуён Хайринисо даст ба дуо бардошт.— Тӯй болои тӯй
шаваду домоду келин донаҳои бобаракат шаванд.—
Хайринисо омин карда аз ҷой бархост ва боз дастхоро
ба сандуки дил гузошта хуш омадед гуён таъзим на-
муд ва дастархон ба наздам кушода аз қафои сӯзанӣ
лаълии ба рӯяш тақсимиҷаҳои анвои ширинӣ чидашу-
да ва лаълии дигари нонро гирифт.

— Ҳамаашро худам дӯхтам гӯям, дурӯғ мешавад,—
Хайринисо нон пора намуда, ба наздам гузошт ва ба
шавҳараш нигарист. Ӯ бошад, «ман ҳозир ҷой мебиё-
рам» — гуён аз дар баромад.— Духтарам Озода ҳам,
худо умрашро диҳад, ба ман рафта, чевар шуд. Сурат-
ро оча-бача ҳардуямон дӯхтем. Аммо қаламашро, шу-
мо донед даркор. Баҳриддинхӯчаи Масчиди сурхӣ ба
суф кашида доданд. Қиссааш дароз гуфтаним бе вачҳ
нест. Қанӣ, ба нону ширинӣ нигоҳ кунед, домулло. Да-
дош ҷойро худатон мерезед,— гуфт ӯ ба шавҳараш, ки
ҷойник оварда рӯ ба рӯям нишаст.— Як рӯз бо як кор
ба обрисполком арз карда ба пеши Мастура Авезова
рафта будам. Дар дами дар одам анча бисёру навбат
ноида мешиштам, ки як одами навчаи қокту — ҳамон
Баҳриддинхӯча,— сонӣ донистам, ки он кас сураткаш
ва наққош будаанд,— сурати калон бардошта дарома-
данд ва бенавбат ба пеши раис даромадани шуданд.
Аммо одамҳо намонданд, барои тамошои сурат шуда.
Худи сурат ҳам тамошобоб буд. Сурати Ленин аз до-
наҳои галлаву дона. Рӯю гулӯ аз гандум, қошу сиёҳии
чаши аз мош, сафедии чашм, гиребону пеши курта аз
ҷуворӣ, пичак ва галстук аз моши сиёҳ буданд. Худо
ба он кас дили васеъ дода будааст. Ҳамаи ҳамин до-
наҳоро часпонда суратро ҷунон монанд кардаанд, ки
ҳайрон мешудед. Домуллопаччо, гуфтам, ба он кас,
сонӣ донистам, ки номи падарашон Нуриддинхӯча бу-
дааст, ҷӣ мешавад, ки қалами ҳамин расмро ба як суф
кашида диҳеду ман ба сӯзанӣ дӯзам. Илоҳи хокро ги-
ред, зар гардад. Худи ман ҳамин хел як сӯзанидӯзи
хунармандро кофта гаштаам, гуфтанд он кас. Шумо
аз кадом маҳалла, номатон чист? Ман хурсанд шуда-
му зуд аз кучою ҷи кора буданамро гуфтам. Он кас
гонбона маро мешинохтаанд. Тӯппиҳои шумо дӯхтаги-
ро дидаам, гуфтанд. Ана ҳамин тавр шуда Баҳриддин-
хӯча як рӯз суфи қаламкашидаашонро гирифта ома-

данду ба кучои вай чи хелу чи ранг абрешим дӯхтан даркор, таъин карданд. Ду-се бори дигар боз омада таълим доданд. Чи мегӯед, ки ману Озода ба кор сар кардем. Вай аз гулӯ поёниро дӯхт. Шаш моҳ гуфтагинда сӯзанӣ буд шуду Нуриддинхӯча ба кучоҳо бурда ба выставкаҳо ҳам нишон дода оварданд. Нияти ман ҳамин буд, ки худо расонаду ба Ғуломҷон зан гирифта диҳем, тӯёна кунам.

— Чи тӯёнаи бузурге! Ба олиҳимматин модар таҳсин гуфтам.

— Аз ин мебарояд, ки расм ба шумо маъқул? — пурсид Хайринисо табассумкунон бо ифтихормандӣ.

— Асари олиҷаноб! Офарин! Ба ҳама маъқул мешавад. Истед, ки кай дӯхта тамом карда будед?

— Соли чилӯм буд. Аз ҷанг як сол пеш,— ҷавоб дод Хайринисо боз маро ба дастархон таклиф намуда.— Аз шумо, домуллоҷон, як илтимос. Як байт гӯед, ки мазмунаш ин сӯзанӣ тақдими модар ба писар бошад. Албатта, ҳозир не. Қай, ки фурсат ёбеду ба қавле илҳом омада монад. Ман дар поёни сурат медӯзам. Барои ҳамин ҷой мондаам. Кайи меҳрубон шавед. Чаро ҳеч чиз намехӯред?

Дар ин асно ҷавонзана аз дами дар Хайринисоро ба берун даъват намуд ва ману Нурмуҳаммад дар хона мондем. Чашм аз сурат нақанда дар дил байтро тайёр менамудам. Вақте ки қаламу қоғазро бароварда ин сатрҳоро менавиштам:

Сӯзанидӯз зан чевару мушфиқ модар
Кард тақдим чи хуш сурати дохӣ ба писар!

(Аз Хайринисо ба Ғуломҷон).

Хайринисо даромада омад ва меҳост қафо баргардад, ки ба илҳом ҳалал нарасонад, аз роҳ боз дошта ин навиштаамро хонда ба дасташ додам. Шодин ўро ҳаду поён набуд.

Ман дар боло гуфта будам, ки маҳалла он қадар тағйир наёфтааст. Ин хато баромад. Дохили ҳавлиҳо, аз ҳамин ҳавлии як косиб қиёс, дигаргунии калон пайдо кардаанд.

Дар гузашта ҷанги ин ҳавлӣ ба осмон даққа мезад. На ҷӯй дошт ва на ҷох. Аз ин рӯ, ғайр аз шӯра, ки аз оби барфу борон баҳравар шуда ду-се моҳи баҳорон дар зерӣ деворҳо месабад ва ҷорӯбаки масҷид, ки

хоки шўрпарвару ба хушкӣ тобовар аст, дигар кабу-
лие надост. Дар хотирам мондааст, ки ин ҳавлӣ хо-
наи ёздаҳболори даҳлезаш ҷудои хеле кӯҳнаи пур аз
токчаҳо, як айвон, дар паҳлуи ғуломгардиш дӯкончаи
кафшдӯзӣ ва як соботнамо ҳезуммонак дошт. Ҳоло аз
онҳо нишон намондааст. Рӯ ба офтоб се хонаи қатор
бино кардаанд, ки пеши яктои он айвони баланд до-
рад. Ба баракати водопровод рӯи ҳавлӣ сабзу хуррам
буд. Баргҳои дарахтони понздаҳ-бистсолаи зардолу ва
гелосу олуҷаро тирамоҳ рангҳои сурху зард дода бо-
шад ҳам, дар токи баланд аз шўълаи сурхи офтоб до-
наҳои шакарангур, ҳусайнии аз минқори гунҷишкон
хеле хуб нигоҳ дошташуда медурахшиданд.

— Марҳамат кунанд, марҳамат! Ана ба ин ҷо, ну-
ри дида,— гӯён соҳиби тӯй маро аз хона ба берун овар-
да, ба паси столи майдае ки дар як тараф алоҳида бо ду
стул гузошта шуда буд, бурд.— Ҳоли ҳозир як дамакак
то омадани меҳмонони дигар шишта меистед.

Боз зуд дастархон ва ҷой оварданд. Ману Нурму-
ҳаммад аз ин-он тараф гапҳо гуфтем. Сухан боз ба
сари тағои арӯс омад.

— Як занбару ду ҳаммолбоб кардам,— қоҳ-қоҳ хан-
дид ӯ.— Ҳамон рӯз аз ҳавлии шумо баромадаму рост
ба база рафтам. Қаровул ба даромадан намонд. Ёро
ҷеғ зада бароваронд. Ассалом, хешомон, гуфтам. Ман
дадои шавҳаршавандаи хоҳарзодаатон мешавам. Ран-
гаш даррав канд. Ман ҳам аз мӯи ба пушт силиқ шо-
пазадааш сар карда то туфлиҳои нӯлборики ҳаминза-
монааш нигоҳ карда баромадам. Набурдам наоварда-
му шуморо, уқочон, ғойбона ягон нимчамуллои куртаи
чиҳакдорпӯш гумон кардаам, гуфтам. Вай бошад аз
баланд-баланд гап заданам ҷунон тарсид, ки рангаш
девори қаҳил барин шуд.

— Марҳамат, ба ман ягон хизмат буд-мӣ? — пур-
сид овозаш ларзидаю кафтараки гулӯяш болою поин
шуда.

— Хизмат ҳамин ки уқо, ҳардуямон як ба пеши
котиби горком партия меравем, гуфтам. Шумо ҳам га-
патонро гуфта шунаведу ман ҳам.

— Аҷаб гапҳоро мегӯед, амакҷон,— гуфт вай як
илоҷ карда.— Ҳақку ҳамсояҳои келиншавандаатон аз
ҳамин вақт ба айбкунӣ даромадаанд, ки расму қонда-

ҳои ҳудамонро намекардаанд. Ба ростӣ завоҷ нест. Барои ҳамонҳо шуда баъзе гапҳоро гуфта будам. Набошад, охир, ба мо ҳам чин назадааст.

— Ҳа, барака ёвед, уқочон,— гуфтам.— Гап ана ин тавр шудааст. Мо одамҳои институт тамоми кардагиро калонпоя набошем ҳам, медонем, ки ба гапи ҷавонҳо даромадан даркор. Чунки, уқо, соҳиби тӯй ману шумо не. Худи ҳамонҳо, яъне арӯсу домод. Ману шумо бошем туйхур. Ҳамин тавр не? Ҳа, баракалло. Ба расму русумҳои кӯҳна кана барин часпида гирифта хира кардани табии бачагонамон аз рӯи ақлу одамгарӣ не. Хӯш ки бошад, акнун ба гузашта салавоту гуфтагӣ-амон нагуфтагӣ, ман хотирчамъ рафтан гирам ё? «Не-не. Хотирчамъ. Ҳудамон сару бар шуда мебарем. Тӯйро ҳамроҳ мувофиқи табъ мегузaronем», гуфт. Ҳатто ба ягон ҷой шишта равед. Акнун мо хеш шуда мондаем, баъзе чизҳо аз магазин ёфт нашавад, ёфта медиҳем,— гуфта хушгуфторӣ ҳам кард. Аммо гапҳояш маппа-маълум рӯбинона буданд. Дина арӯсамон ба писар хабар додааст, ки тағоям саҳт гирифт кардагӣ, эҳтимол ба тӯй наравад. Набиёяд-набиёяд, садқаи сар. Ғам ҳам намехӯраму як бурда нонро кам ҳам.

Дар ин вақт аз дари кӯча ҷавони миёнақадди хушкифту бозуи кулҷарӯи бориқбиние, ки ба як назар Хайринисоро ба ёд меовард, даромад.

— Ана, ҳамин кас писари ман мешавад, ки хӯрчини зиндагӣ аз фардо ба китфаш мефурояд,— аз ҷой нимхез шуда ҷавонро ба тарафи худ ишора намуд Нурмуҳаммад.— Биё, писарам бо амакат шинос шав,— ӯ номи маро гирифта суҳанашро давом дод,— аз маҳалла амакат хеле сол пеш кӯчида рафтаанд. Бинобар ин тӯро надидаанду намешиносанд.

— Ғулом,— ӣигит дасти маро дар байни панҷаҳои шахшӯлаш фишурда худро шиносонд.

— Номи ёфта мондагӣ-амонро айб накунед,— гуфт падар, ки мап ҳам аз чеҳра ва аз оҳанги суҳанонаш хичолатро ҳис менамудам.— Бача мешуду мемурад. Бо-лои ҳам чортоаш мурд. Очакалонаш маслиҳат медиҳад, ки ба ин Ғулом ном монанд. «Ғуломҳо ҷонсаҳт мешуданд», мегӯяд. Розӣ шудем. Акнун пушаймон. Номи дар замони мо номувофику нозеб.

Ман аз дил гузарондам, ки маҳалла комилан нав нашуда бошад ҳам, одамонаш нав шудаанд. Мисоли

ачоиби онҳо ҳамин Нурмуҳаммад аст. Ӯ хунарманди зӯр шуда ном бароварду дониши он қадар казоя надо-рад. Аммо муҳит ӯро тарбия ва дигар кардааст. Вай ак-нун нафақат кӯҳнапарастонро шармсор кардан меҳаҳад. Балки аз нуқсони замоне доштааш шарм мекунад.

То соати ҳашти бегоҳӣ ғайр аз худу бархуд аз ҳа-маи тоифаи бинокорони шаҳр — намояндагони брига-даи пулсозони украинӣ, ки кӯпруки дарьёи Сирро ба истифода медоданд, гилкорон, дуредгарон, бетонгару бетонрезон, арматурагарон, андоваю сафедгарон, аксар ҷавонон, ки пой монанд, замин меларзад, ҷамъ омада буданд. Як тӯда бинокорони тотор баяннавози худро пешандоз кардаву таронаи арӯсиашонро суруда кӯча-ро ба сар бардошта аз қафояшон як олам бачагонро гирифта омаданд.

Аз ҳар миллат гӯё дар ин ҷо намояндае буд. Ҳатто як ҷуфт немисҳои аз он худӣ, ки масканашон лаби Волга аст, омада буданд. Ду нафар наққошони сол-хӯрдаи шаҳрамон Абдулғафур Мансурову О. Яъқубов, ки бо нақшҳои беназир дар қасри маданияти колхозии «Ӯрунхоҷаев», китобхона ва театри мӯҳташами нави шаҳрамон аз худ ёдгориҳо гузоштаанд, низ ҳозир бу-данд. Хулоса, ин тӯе буд байналхалқӣ. Дар чунин тӯй арӯсро аз кӯча ба сараш сӯзанӣ андохта оварда, ба пушти парда гузарону рӯзатро бин! Шармандагӣ ме-шуд, ки ба он молинииос бариш беомус ҳам тоб оварда наметавонист. Арӯс соати ҳашт омад. Ӯро дар кӯча до-мод бо гулдаста пешвоз гирифта ба ҳавлӣ даровард. Чапак, садоҳои хушҳолӣ баланд шуд, ки мусиҷаҳои гӯли бепарвофалаки дар шохи дарахти ҳамсоя ба хоб тайёршуда ҳам ҳаросида парида рафтанд. Дар чашми Нурмуҳаммад ҳалқаи ашки шодиро меидидам. Бинокор-он пул ҷамъ карда ҳаҷъи арзандае овардаанд, ки ин пайкарнамо буд.

Турфа тӯе шуд! Аз паси таронаи тоҷикӣ суруди ру-сӣ, рақси озарбойҷонӣ, бадсҳаи шӯҳи украинӣ, покӯ-бии пурҷӯши арманӣ маҳфилро метасфонданд.

Нӯшиданду ҷӯшиданд. Гуфтанду суруданд. Домоду арӯсро ҳам намонда ба миёна кашиданд. Онҳо ҳарду ба оҳанги «пайрез» як рақси аҷоибе карданд. Маълум буд, ки якҷоя бори аввал намерақсанд.

Ана ба ҳамин тариқ, ман ки ростӣ гап, ғайр аз по-си хотири ошно ва халифаи бачагӣам, иштиёқи дидани

тағои арӯсро доштам, ҳарчанд, ки молшиноси кӯҳна-
параст ба тӯй наомад, то соати яки шаб аз он ҷо раф-
та натавонистам. Дилам нашуд. Чунин ҷамъомади
хушҳол ҳар рӯз ёфт намешавад охир.

Соати ба висолрасӣ, ки дар ин ҷо «қатикунон» ме-
чоманд, расид. Дар ин асно ман халифаам Хайринисо-
ро дидам, ки як банд шибоғро бардошта оварда, ба
миёнаи ҳавли гузошт ва гӯгирд зад. Оташ ҳавлиро
равшантар, рӯи аз кайфи май сурхи ҷавононро сурх-
тар гардонд ва зане ҳам ки то ин вақт маътали «ҳа!»
будааст, мағал бардошт.

— Ҳа, рост. Ақаллан як ёр-ёр ҳам намеғӯем-мӣ, ин
чи хел мешавад охир! — мегуфт ӯ ва ҳанӯз таклифи
вайро касе написандида ёр-ёргӯиро сар кард, ки ба ӯ
баъзе занону духтарон, ҳатто йигитчаҳои сархуш ҳам-
погӣ карданд.

Даруни ҷимилик пону қаймоқ,
Келинойим бодомкавоқ.
Ёр-ёре бодомкавоқ.
Даруни ҷимилик пону шинӣ,
Домодпоччом қосан чинӣ.
Ёр-ёре қосан чинӣ.

Аммо ин суруди дерияи арӯсӣ тӯл накашид. Су-
рудҳои гуногуни тӯйхӯрони гуногун авҷ гирифт. Ёр-ёр
аз байни таронаҳо базӯр ба гӯш мерасид.

Ошноям ба ҷону ҳолам намонда, маро то қарибии
кӯчаи калон гуселонд. Хуш раву хуш мон гуфтем. Ва-
ле таъсироти тӯй хеле вақт хуши маро банд карда
буд. Хандаҳои мастонаи одамони аз тӯй баромада, ки
ба ҳар сӯ пош хӯрда мерафтанд, маро андармон наме-
карданд. Лекин овози шигифтомезе, ки гӯё пешни ро-
ҳамро боз медошт, маро ба худ овард.

— Салом. Дар ин бевақтии шаб аз кучо? — мепур-
сид касе дар пеш истода. Чароғ аз теппаи симҷӯб гоҳ
пешонӣ ва нисфи рӯй, гоҳе бурути кӯтоҳу манаҳи тоза
тарошидашудаи ўро равшан мекард. — Ба гумонам, на-
шинохтед?

Баъди ин савол ман вайро шинохтам. Ӯ ҳам аз ҳа-
мин маҳалла буд. Дар вақти ҷавонӣ аз ҳад зиёд шӯх,
чангараву мочарочӯй буд. Ба мастию пастӣ одат кар-
да, падару модарбезор шуда, муддати мадиде бедому
дафак рафта буд. Ягон понздаҳ сол пеш дар синни чи-
лу панҷсолагӣ бо украинзане, ки аз ӯ ду нафар бача

дошт, боз гашта омад. Ин вақт деги девонагии ӯ аз ҷӯш монда буд. Хавливу ҷои падарашро соҳибӣ кард. Ҳоло дар даст ҷомадончаи хурде дошт. Ҳар ду вохӯрӣ ва ҳолпурсӣ кардем. Ӯ аз Кони Бодом аз назди хоҳараш меомадааст.

— Аз пеши мактабхонаатон мегузареду саратон ҳам, нимнигоҳ намекунед. Магар фаромӯш кардаед, ки замоне ману шумо дар ин ҷо мехондем? — пурсид ӯ хандакунон бо мӯйлаб ба сӯи як хоначаи ғамаке ишора намуда.

Дар ҳақиқат дар сари роҳ тақрибан дар миёнаи роҳи байни тӯйхона ва бозори шаҳр, ин бинои замоне мактабхона номдоштаву ҳоло барои оғил ҳам номувофиқ ҳанӯз бутун меистод. Эй кошкӣ дар қатори манзилҷойҳои ин маҳалла — музеи оянда, ҳамин бино ҳамоноғӣ дошта, ба болои дарах лавҳае меовехтанд: «Ин кулба аз соли ҳазору нӯхсаду сездҳ то соли ҳазору нӯхсаду бист мактаб буд ва дар ин бино дар рӯи паҳол нишаста, сӣ-чил нафар бачагон мехонданд».

Хуш бош кардему ба ду тараф рафтем. Акнун солҳои «таҳсили ин мактаб» аз мадди назари ман дарғузар шуданд. Дар ин ҷо як навъ бо савод шудам. На дар сояи таълиму тарбияи мактабдор. Балки дар натиҷаи кӯшиши худ. Зеро дар он мактаб шогирдон ва ҳатто халифаҳое буданд, ки панҷ-шаш сол хонда аз «Ҳафтяк» кашида то газалҳои каллакафони Бедилро ёд мекарданду лекин алифбои нишон диҳед, калтак мегуфтанд. Мактабдорамон Валихон, яке аз ҳасмҳои мударрисамон, марди на фақат камсавод, балки бебунёд ҳам буд. Ба мактаб пагоҳиҳо меомаду шогирдони дарс ёднакардари муддаои табъ зада ва пас таълимиро ба халифаҳо супурда, тӯй ба тӯю азо ба азо ва, агар онҳо набошанд, бо қорҳои дигар машғул шуда мегашт. Фақат як рӯзи панҷшанбе барои ғундоштани панҷшанбегӣ то охири дарс менишаст. Зеро бачагони панҷшанбегӣ наовардари ба хонаашон мефиристоду нигарон мешуд. Вақти пешин як одам омада, нонҳоро шумурда, ба ҳалта андохта бардошта мебуд. Мактабдор онҳоро ба ӯ мефурухт.

Аз ин мактаб тақрибан чорьяк километр дуртар дар бозори ғӯза дар ҳавлии беруни Охунбойфисин ном бое соли нуздаҳум мактаби ибтидоии советӣ кушода шуд. Аммо падар аз айбу эроди ғайбатгарони маҳалла

тарсида, намегузошт, ки ба он равам. Дар ҷои бозори ғӯза ҳоло иморати сеқабатаи истиқоматии калон сохтаанд.

Аз пешии мактабхонаи Валихон мактаббачагони шамшеру милтиқи ҷӯбин овехтаи он мактаб саф баста, суруд хонда «сӯзу-сӯз»-кунон мегузастанд. Вале аз тарси адабҷӯби биҳиғӣ мо ҷуръат намекардем, ки аз ҷоямон хеста, ба онҳо нигоҳ кунем. Мактабдор ё халифа ҳамин ки суруди мактабиёни советиро шуниданд, моро ба шарқиҳои водор мекарданд. Шарқиҳои мо ғайр аз дуои борон, дигар ҳама араби буданд.

Аз-субҳу бадо ман талъатихӣ,
Вал-лайлу даҷо мин рафъатихӣ,

Гулӯямонро даррӯнда меҳондем, аммо намедонистем, ки онҳо ҷи маънӣ доранд.

Аз мактаби кӯҳна маро Неъмат ном ошноям наҷот дод. Гапро ба як ҷо мондем. Як пагоҳии барвақт бо сардории Неъмат чанд нафар бачагон ғалоғулақунон ба ҳавлӣ омаданду маро кашолабардор карда, ба мактаби советӣ бурданд. Аз мактаб санг, тахта, қалам ва китоб гирифта, бо андӯҳи сохта ба ҳавлӣ омадам. Гумон мекардам, ки падарам саҳт ранҷидааст. Лекин маълум шуд, ки ӯ ҳам мунтазири ҷунин тасодуф будааст.

— Хуб карданд, ки кашола карда бурданд,— табасум намуд ӯ,— аммо ба мадраса рафта омада гард. Нагӯянд, ки худобеҳабар шуда рафтем.

Вале дигар як тасодуфе маро аз азоби мадраса ҳам фориғ кард. Саваҷӯб домулло дар як рӯзи нағз бо шогирдонаш, ки ҳанӯз фурсати аёдатро наёфта буданд, хайру хушро насъя карда мурд. Ҳам ҳудаш аз азоби тарбод ва ҳам муллобачагон аз укубати молмомол халос шудем.

III

Шуморо, хонанда, ман ба сӯи Ҷорраҳаи бозори Панҷшанбеи шаҳрамон мебарам, ки онро падарам дар вақти ба сайри лола рафта истоданамон, шумо дар ёд доред, Ҷорраҳаи мардон номида буд. Ҷаро ӯ ин тавр номид, он вақт намедонистам. Ҳоло ин ба ман маълум

аст. Ҳар ки дар мардиву мардонагӣ шӯҳрат меёфт, ба ин чо оварда, тақдиру ситоиш мекарданд ва ҳамаи мардони майдон сухани худро маҳз дар ҳамин чо ба мардум мегуфтанд. Қариб ба ҳамаи самтҳои шаҳри қадимии мо роҳ ҳам аз ҳамин Чорраҳа сар мешавад ва ё онро бурида мегузарад.

Аз собиқ бозори гӯза — рӯ ба рӯи бинои ҳозираи командаи зиддисӯхтор сар карда, ин қитъаи шаҳр шинохтанашаванда гардид. Растаҳо ва дӯконҳои аттору баққолон, баззозу вофурушон аз миён бардошта шуданд. Ба чои онҳо хиёбон ва ёдгории шаҳидони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, чанд қадам дуртар аз он кинотеатри «Пахтакор» бунёд карда шуданд. Бозори ҳозираи колхозӣ чои бисёр ҳавлиҳои кӯҳнаву фарсударо гирифт. Ба ҳамин тариқ, шахсе агар ягон бист сол пеш ин чоро дида рафта бошаду ҳоло биёяд, ҳеч намениносад, дар кучо чӣ буд, ба хотир оварда наметавонад.

Аз чои раисти пештари атторӣ мегузарему ба шумо як атторро шинос накардаам... Номи ӯ Абдулло, лақабаш лаблесак буд. Зеро ӯ беором лабонашро мелесид. Аз зарби лесолес лабҳо сурх ва баъзан хуншор мешуданд. Ӯ ба мо лавозимоти кафшдӯзӣ — зоғ, лок, гули хайрӣ, ширеш ва дигар чизҳоро аксар вақт насъа медод ва бинобар ин, мичозҳояш бисёр буданд. Абдуллои лаблесак аз ҳама пеш дӯкон мекушод ва аз ҳама ақиб ҳам мебаст. Шаби рӯзҳои бозор чароғ даргиронда ҳам савдо мекард.

Як рӯз ман барои харидани лок ба назди ӯ рафта будам, ки дар чашм айнак монда, дафтари нақду насъаашро аз назар мегузаронд. Овози маро шунида, сар бардошта пурсид:

— Ҳӯй, писари усто, номат чӣ буд? — ва ханӯз аз ман ҷавоб нагирифта, боз савол дод: — ту хат хонда метавонӣ-а? Эй, боракалло! Ани ҳамин хатро хон, — бо ангушт як сатри дафтарро нишон дод.

— Сулси канаф, — хондам ман ва маъниашро нафаҳмида ҳайрон будам, ки аттор хурсандона лабашро лесидан гирифт. — Мулло шуда мондаӣ, писар, бале!

— Хондаму нафаҳмидам, — гуфтам ман.

— Ман фаҳмидам, писар, маъниаш ҳамин, ки Собирбойба семириба канаф фурухтаам, яъне насъа.

Маълум шуд, ки аттор хати худ навиштаре хонда натавониста, хуни чигар мешудааст, ки ман мушкило-

ташро осон кардам. Ў ба ман лохро доду ба дафтар боз навишт: «Локи уст чал». Ман ниро зуд фаҳмидам. Лок ба усто Чалил буд...

Дар паси дўкони Абдуллои лаблесак растаи вофурушон ва дар он чо дўкони Муҳаммадамин ном вофуруше буд. Падарам ҳикоя мекард, ки шоири халқ Муллофаҳрии рўмонӣ боре шаби наврӯз ченчӯби пой кадом як аъзои оилаашро оварда, аз ӯ хоҳиш мекунад, ки як чуфт кафшро насъа диҳад. Вофуруш ба сад зорин вай эътибор надода, илтимосашро рад мекунад. Ин вақт Муллофаҳрий аз киса қоғаз ва қалам бароварда, чизе навишта ба вофуруш дароз мекунад:

— Гиред, тақсир. Ин забонхат. Навиштам, ки пулашро аз қоки нав ду баробар карда медиҳам,— меғўяд.

— Гуфтам-ку, дар айёми ид ба насъа чиз намефурушам. Хосияташ нағз не,— саркашӣ мекунад вофуруш.

— Аз рўятон гардам, аввал як бор ба даст гирифта хонед, нафурушед, табъатон,— зорӣ мекунад Муллофаҳрий.

Вофуруш қоғазро гирифта, хондан замон пора-пора мекунад.

— Шумо вайро дарронда партоед ҳам, аз ёди ман намеравад,— меғўяд Муллофаҳрий.— Гўш кунед, ман хонам,— ӯ паст-паст меҳонад:

Илоҳӣ бимирӣ, Муҳаммадамин!
Равӣ зудтар ту бар зери замин.
Сабил аз сарат монанд ин давлатат,
Дуоям ба ҳаққи ту бошад ҳамин.

— Ана ин як забонхат. Агар ин бас набошад, боз яқтон дигар менависаму бо овози баланд ба ҳама хонда медиҳам, ки як умр ба маломати мардум мемонед,— меғўяд Муллофаҳрий.

— Гапро кам кун. Ҳамин кафш сари шуморо хўрад!— як чуфт кафшро ба пеши шоири халқ мебарояд вофуруш.

— Ҳамин қадар кафшу маҳсӣ ҳаҷӯз ақаллан холи гўштини тушберамонанди таги чашми шуморо нахўрдаанду як чуфти онҳо сари маро чӣ хел меҳўрад? — масҳара мекунад Муллофаҳрий ва кафшро гирифта мебарад. Вофуруш ҳарчанд кафшро ба насъа дода бошад

хам, рӯбоии Мулло-
фаҳрӣ дар ҳаққи у ово-
за шуда меравад.

Чанд кадам дуртар
аз ёдгории шаҳидон то
солҳои сийӯм як само-
ворхона буд, ки само-
ворчиаш одами калон
сол, хушмуомила, хиз-
матгору хоксори ба
хурду калон баробар
буд. Исмаи Холмухам-
мад. Шоир Тошхоча
Асири ӯро дуст буда,
аксар авҷот дар чойхо-
наи он нишаста, бо
мухлисони ва шунаван-
дагонани чой нишанда,
чақ-чақ карда мераф-
тааст.

Тошхоча Асирӣ

Боре дар ин чой-
хона Асири саргарми
сӯҳбату шохмӯбозӣ

будаасту ба сарани як одами Мирзоэшон ном шайхи ма-
зор ва савдогари обруманди ҳамон замон омада рост
менстад. Шоир аз ин беодобии ӯ ранҷида мегӯяд:

— Бомин самоворхонаро ҳамин сутунҳо мебардо-
ранд, ба осмон сутун даркор нест. Пас, ҷаноби шумо
чаро рост истодаед.

— Мин аз Бухорон шариф ба шумо хат овардам,
қорам зарур. Ҳамонро супурда, ҷавобашро гирифта
меравам,— мегӯяд одами шайх.

— Аз Бухоро? Аҷаб...— Асири хатро гирифта ме-
хонад ва ришханде мекунаду аз самоворчи қоғаз ме-
пурсад ва карандаш бароварда, чизе навишта, ба дас-
ти ӯ медиҳад ва қоғаз овардашударо зери лаган мегу-
зорад. Фиристодани Бухоро хатро хонда, ба қаҳру ғазаб
омада, диҳон ба таъна мекушояд:

— Ҷаноби шоир, аз болон шохӣ рус мепаред, ки
табаии вай ҳастеду ӯ пуштибони шумост?

— Не, тақсир хато мекунад,— оромона ҷавоб ме-
диҳад Асирӣ.— Пуштибонии подшоҳ ба ҳар кас муяс-

сар намешавад. Пуштибон ва ҳомӣи ман деҳқону қосибҳои Хучанд ва мужикҳои Дилварзинанд, ки ба мусулмонони бечора тарафдорӣ ва мададгорӣ мекунанд.

— Ҳамаро монеду, тақсир, агар малол набиёяд, гӯед, ки аз Бухоро ба шумо кӣ, чӣ навиштаасту шумо ба ин тезӣ чӣ ҳел ҷавоб навиштед? — мепурсад яке аз мухлисон ва улфатҳои шоир баъди рафтани расули Бухоро.

— Як ошнои ҷаноби Мирзоэшон аз Бухоро ба ӯ навиштааст, ки агар ман меҳмони вай шуда равам, ба сӯҳбату меҳрубони амир мушарраф мегардонад...

— Тақсирам чӣ ҷавоб гардонданд? — мепурсад дигаре.

Шоир ба эълон намудани ҷавоби худ зуд розӣ намешавад. Ҳатто баҳона мекунад, ки аз хотираш баромад, вале ӯро намегузоранд. Асирий почор бо овози ҷақат барои аҳли сӯҳбат шунаво ин сатрҳои меҳонад:

Ман амиратро ба як мири* намегирам, бирам!
Илтифоти ӯ надорад қимати як дона ҷав.
Гарчи номи ман Асирий, шукр асираш нестам,
В-арна меод ӯ азоби беҳисобам нав ба нав.

Агар, ин шеърро шунавандагони шоир ёд ва паҳн намекарданд. Мирзоэшон ҳам дамаш дар дарун мемонд. Лекин ҳангоматалабон онро овоза мекупанд. Иззати нафси шайх аз шоир коҳида, дар ҷое ӯро «банди ношукр» меномад. Ин хабарро ҳам ба Асирий мерасонанд, ки боз як ҳаҷви дигар кунад. Чанде нагузашта Асирий ба Мирзоэшон рубони дигар бахшида даҳони ӯро маҳкам мебандад, ки вай ин аст:

Шутурлаб, хирсбинӣ, ғукчашму хукпешонӣ,
Аҷаб, ки бо чунин «авсоф» ту Мирзои эшонӣ!
Ту мирзоя, ба пеши зодаи худ рав, ки мезебад,
Ба ту шояд намоёд меҳрубони рои ва арзонӣ.

Аҳсант! Асирий дар портретсозӣ, ростӣ, ҳамто надоштааст. Боре дӯстам табиби ҳозиқ ва шоир Аъзам Рустамов ба ман гадоеро нишон дода, пурсид ки оё ӯро мешиносам. Ин ҳамон шутурлаб ва хирсбинист, ки Асирий нақши рӯи ӯро аз рассом ҳам хубтар кашидааст. Оре, дар шеър, ба ҳаёлам, ҳеҷ кас ин тавр бома-

* Панҷ тин.

ҳоратона бо чуни айният нақши рӯи касеро пакашидааст. Сурат ба қадри мӯе хато надошт.

Хушбахтии Асирист, ки ӯ ҳамчун як марди соҳибдил, фориғ аз тамаллук, шоҳ ё вазир, амир ё амалдореро мадҳ накардааст. Ҳол он ки аксари муосирони ӯ монанди Васлӣ ва дигарон амирони Бухороро саҳл кам ҷонишини худо эълон кардаанд.

Ба Чорраҳа расидем. Ин ҷои аз субҳ то шом ҳамеша пур аз одам дар ин дам холӣ буд. Ба оромии ғавқулодда фақат фарроше, ки майдони нав кушодашудаи бозори навро меҷуфт ва қаровуле, ки дар назди дӯконе дар рӯи куттӣ менишаст, бо кадом касе сухан карда, хилал мерасонд.

Чорраҳаро, ҷунон ки гуфтам, аз бозе ки ақл ба даст гирифтаам, дар тамоми фасли сол ҳамеша пур аз одам мебинам. Замоне ин ҷо чор самоворхонаи рӯ ба рӯ дошт, ки ҳамеша дар ин ҷо ҷойхурон буданд.

Митингхон меҳнаткашонии шаҳр дар ҳамин ҷо барпо мешафт. Дар рӯ ба рӯи музеи ҳозираи кишваршиносӣ болохонаи баланди бозори шоҳӣ воқеъ буд. Аз пешайвони ошёнани дуйӯми он ваъз мегуфтанд.

Дар соли ҳазору нӯхсаду ҳафдаҳ аз ҳамин болохона фарзандони арзандаи Хучанд Кушнарев, Иваницкий, Ҷура Зокиров ва дигарон муждаи Революцияи Кибирӣ Октябрро ба мардум расонда буданд.

Агар хато накунам, ё соли бисту як ё бисту ду як рузи ҷумъа — рузи бозори онвақтаи шаҳрамон қарнаӣ навохта дар ин ҷо одам ҷамъ карданд. Издиҳом ҷандон калон буд, ки ҷои сӯзан халидан намонд. Мо, ду-се нафар бачагон, дар сари вақт болои бомчаи назди пештоқи музеи ҳозира баромада гирифта, аз хавфи пешкунии дӯкандорон дар паси шоҳаҳои дарахт пинҳон шудем. Ин туги бузургӣ камаш ду аср умр дошта, ҳама ҳам ба дӯкониҳои газетафурӯшии назди музей ва яхмосфурӯшии дар тобистон соя медиҳад. Як вақте «омадан-омадани» одамон ба гӯш расид. Дар айвони болохона як ҷавони қадбаланд, зангивор сиёҳи барроқабру ва ҷашмони тағдоштаи бодомқавоқ пеш-пешӣ панҷшан нафар пайдо шуд. Овози одамонро мешунидам, ки мегуфтанд: «Ин одам ҳамшаҳрии худамон, Абдулло Раҳимбоев, дар Масков буд омадааст». Раҳимбоев ваъз гуфт. Ӯ пасу пеш қадам ниҳодаву дастонашро болову поён карда, бо овози ҷунон баланду бурро

сухан мегуфт, ки ҳама нағз мешуниданд. Дар лавҳи хотири ман ин суханҳои ӯ нақш бастаанд.

— Ман аз Москва, аз пеши рафиқ Ленин омадам. Рафиқ Ленин ғами мамлакати мо, ғами халқҳои вай, ғами мову шуморо меҳӯрад. Ӯ мегӯяд, ки ҳама бояд босавод, бомаърифат шаванд, серу пур зиндагӣ кунанд. Барои ин мегӯяд ӯ, идораҳои шӯроиро аз думравон ва ҳомиёни боён, муллоёни мутаассиб тоза кардан лозим аст, ки ба қорамон ҳалалу зарар нарасонанд. Аммо дар идораҳои шаҳри мо ҳанӯз ин хел одамҳо ҳастанд. Дар қозихона бошад, ошқоро қисаи мардумро мебурианд.

— Рост! — аз байни издиҳом овозе баланд шуд.

— Судҳо кифоя. Қозихона баста шавад! — аз тарафи дигар қадоме овоз баровард.

— Талаби ҳаққонӣ, — гуфт Раҳимбоев ба рафиқони дар паҳлуяш истода нигоҳ карда.

Ҳаво гарм буд. Офтоби сӯзон мардуми қариб бестисно саллаи сафед доштаре бераҳмона арақшор мекард. Воиз бошад, хеле вақт суҳан гуфт. Вале ҳеҷ кас намерафт. Ҳама меҳостанд шунаванд, ки одами аз назди Ленин омада чиҳо мегӯяд. Одамон худро гоҳ ба ин ва гоҳ ба он пой бор мекарданд ва меҷунбиданд. Ин вақт ин майдон аз баладӣ, аз боме ки мо меистодем, ба лаъли мемонд, ки пур аз сафедтелпаки ҷуворимакка аст. Ман дигар митинг ё чамъомадеро дар ин ҷо дар хотир надорам, ки одамон дар чунин ҳавои тасфон он қадар рост истода, ба суҳани як одам ин таъри гушу хуш дода бошанд.

Абдулло Раҳимбоев суҳанони худро бо «Зинда бод Ленин!» ба итмом расонда буд.

Дигар бор рӯзи 8 март дар ин ҷо митинги қалоне барпо шуда буд. Ин дафъа ба митинг одамонро ба воқоатаи қарнаӣ чамъ накарданд. Мактаббачагони советӣ саф ораста, дар зери команда сипоҳона қадам зада, дар рӯ ба рӯи минбари болохона қарор гирифтанд. Муаллимону хизматчиёни идораҳои советӣ низ ҳозир буданд. Инро дида, мардуми зиёди помуташаққил Чоррахоро пур кард. Хонандагони мактаби мо дар ҷои аз ҳама хубтар ва наздиктар ба минбар меистоданд ва сурудҳои инқилобӣ меҳондем.

Як вақте чи мегӯед, ки аз дари болохона паи ҳам ду нафар зани бефаранҷие, ки ҳатто рӯйҳои худро бо

сарбанд ҳам напечонда буданд ва аз паси онҳо мардон баромаданд, ки ман яктои онҳоро хуб шинохтам. Ин Ҷӯра Зокиров буд. Ҷавонмарди миёнакади гандумгуни кӯтоҳакак бурутча гузоштае. Мӯи сари чингилаанро тӯшнии шафтолугул саришта карда наметавонист. Ў як бор ба мактаби мо омада, дониши шогирдонро санҷид. Ба ман ҳам чанд савол дода, ҷавобҳо гирифта, нависондаву хононда ба китфам зад. Аз кучову писари кӣ буданамро пурсида, як калами дар он вақт дойраи фалак бударо ҳамчун тӯҳфа ба ман бахшид. Муаллим гуфт, ки ў аз мардикорӣ большевик шуда омадааст.

Ҷура Зокиров ба ақиб нигариста чиҳо мегуфту имову ишораҳо менамуд. Аз дари болохона боз панҷ нафар занон, аммо ҳама фаранчиву чашмбанддор, монанди ғусфандони ба зӯрӣ ҳай карда, бароварда шуда ба ҳам ҷафсу якдигарро тела-тела дода берун омаданд. Ин митинги дар ҳамон замон хориқулудда аксарро ҳайрон ва баъзеҳоро дар ғазаб кард. Ҷӯра Зокиров ба занони озод ҷапак зад. Мо мактаббачаҳо аҳлона ба вай пайравӣ кардем. Лекин аз байни издиҳомӣ номуташиққил кам андар кам одамон як-ду бор ҷапак заданду баъд ба гирду атрофашон нигоҳ карда гуё шармиданд.

Он вақт дар шаҳри мо тоҷикон ҳам, вақте ки дар маҷлисҳо нутқ орад менамуданд, ўзбекӣ сухан мегуфтанд. Аммо Ҷура Зокиров митингро ба тоҷикӣ кушод ва гуфт, ки суханро ба Иззатбиби Муллобоева медиҳад, ки ба Москва рафта, Лениро дида омадааст.

— Дурӯғ мегӯяд, зан кучою масковравӣ? — пичиррос зад як марди каландриши чакмани нӣзӣ дар тан.

— Ҷура Зокиров дурӯғ намегӯяд. Фаҳмидаю нафаҳмида беҳуда гап назанед, — сухани ўро бурид ҷавоне. Марди каландриш ба ҷавон ало-ало нигаристу бо ориңчу китфояш ба худ роҳ кушода рафт.

— Рафиқони азиз! — гуфт зан, — Бародарон, падарону фарзандони мо!

— Ин моча ба ҳама хеш баромад-ку! — пичиррос зад як марди камзӯллуши савдогарнамо.

— Ин хел даҳони бефаровезро бо пошнои кафш зада мебандад, — баланд омад муаллими мо Муллонасурullo Қамолов. Савдогарнамо дандон гичиррос занонда, худро ба ақиб кашид.

— Э, ин кас Иззатхолаи тинг-тингчии худамон-ку!— хитоб намуд ҷавоне.— Рост, ба Москва рафта буд.

— Сари зани бечораро аз ҳафтсолагинаш кашида, то мурдан чашмбанду фаранҷӣ ҳам мекард. Ин чодари нангу асирӣ моро то лаби гӯр мебурд: ба болои тобути мо ҳам фаранҷӣ мепӯшанд. Ман ба Москва бо ҳамин фаранҷӣ рафтаму лекин дар бозгашт бе вай омадам. Ман рафиқ Лениро дидам.

Ҳама баробар чапак заданд ва нотиқ аз ҳаяҷон худро каме фориг намуд ва суҳанро идома дод:

— Ман Ленин, одамеро дидам, ки ба мо озодӣ додааст. Бинобар ин, дигар асири фаранҷӣ намешавам ва занони шаҳрамонро даъват мекунам, ки ин чодари сиёхро партоянд.

Занон бо тела-тела аз қафо баромада фаранҷиҳои худро аз сар ҳаво доданд. Тамоми издиҳом ба мавҷ омад. Садон чапак баланд шуд. Марди савдогарнамо меҳост аз байни мардум баромада равад, аммо ба худ роҳ намеёфт. Аксари ҳозирин ба рӯи занон, ки арақшор буданду ба ҳеч кас нигоҳ ҳам намекарданд, наменигаристанд.

Дар бозгашт аз митинг гуфтугӯи ду каси рӯ ба рӯ омадаро мешунидам:

— Аз кучо?

— Ман девона не, ки ҳамин хел рӯзанда дар хона шинам.

— Хӯш, ягон кору гапи нав шуд-мӣ?

— Арасот шуд, дар Чорраҳа. Медонӣ, арасот! Занҳо аз худи болохона истода фаранҷӣ партофтанд. Як зани ба Москва рафта Лениро дидагӣ хубам шӯронд.

— Ба Масков рафта Лениро дидагӣ? Наход рост бошад-а?

— Ягон бор дурӯғ гуфта будам, ки ду бор шавад?

Дар ин ҷои заниши одам аз ҳар тараф маддоҳҳо ҳам омада маърака мегирифтанд. Як маъракагирии кӯсамаддоҳи тошкандӣ дар ёдам мондааст. Вай аксар вақт дар рӯзҳои рамазон омада, азоби рӯзадории мардумро як навъ сабук карда, аз пешии то аср афсонаҳои динии оид ба некӯкирдорӣ, инсондӯстӣ, адолат ва додрасиро турфа дилпазир ва пуртаъсир мегуфт. Дар мавридаш аз шоирон моҳирона истифода менамуд, шунавандагонашро гоҳ мегириёнд, гоҳ механдонд.

Маддоҳ бо ду нафар балеғӯяш ба Чорраҳа омаду ба

самоворчиён, дӯкондорон ва роҳгузарон «Ассалому алайкум, одамони нағз!»— гӯён таъзим намуд. Сонӣ номҳои балеғӯнашро гирифт, фармуд, ки ба он сӯи кӯча гузашта нишинанд ва худ ба рӯи як сачҷодаи маллаи меҳробгул дар ин сӯи кӯча дузону зада нишаста аввал дӯст кашид. Домони яктаҳи малларо ба зери зонуяш газонд, фаши салларо кушода, ба китфи чап паҳн карду гуфт:

Ман намедонам, ки ризқам аз кучо бар мезанад,
Аз барои ризқи ман ҷаббор ханҷар мезанад...

— Ҳо, балле!— гӯён ҳар ду балеғӯӣ калимаро кашол доданд.

Як самоворчӣ чойнаки чойро бо пиёла ба назди маддоҳ оварда гузошта рафт. Оҳиста-оҳиста одамон ҷамъ мешуданд. Маддоҳ бошад, бо гӯшаи ҷашм гирд омадани мاردумро назоракунон аз ҳар тараф як шингил шеърҳои тоҷикии ўзбекӣ мехонд. Ниҳоят тақрибан ягон ҷил кас ҷамъ шуда, давра гирифта нишастанд. Маддоҳ аз Ҳотами тоӣ як эпизоди аҷоибро бо иловаҳои худ ҳикоя кард. У гоҳ Ҳотам мешуду гоҳ аждари тилисм, дебу парии сари роҳи ў; меҳест, менишаст, мегирист ва меҳандид. Охир ба болои мақсад, яъне ба талаб омаду дар ин ҷо ҳам устоӣ кард.

— Зинистон меояд. Ҳаво сард мешавад. Ба ману шумо, ки хонаю ҷой, сандалиҳои гарму ҷоғаи нардорем, аз сармо ҷӣ бок! Аммо дар пешни дари бузургворам — у ба ҷониби гадоёни зери пештоқи даромадгоҳи мақбаран Шайх Муслиҳаддин ишора намуд,— гадоёни дараиш, бечорагонии бекасу кӯӣ, бесару тани гарм нишастаанд. Ман аз даҳ нафар ҷавонмарди ҷавонбахт даҳ ҷомӣ, аз даҳ нафар мӯза ва кафшу маҳсӣ металабам,— гӯён ба сандуки дил зада, ба вачд омада, гиряву нола, лобаву зорикунон ба миёнҷо фурумад. Одамоне, ки аз маддоҳ нағдани шафёъ шуда, рост ба ҷаннат даромаданро мегирифтаид, аз таи ҷома, аз пой мӯзаҳои худро кашиди меоданд. Онҳое, ки кодири ин гуна хайроти қалон инбуданд, алоқадри ҳол пул садақа мекарданд.

Дар айни авҷи ҷомагундорӣ як гадо аз воқеа боҳабар шуда, хост ба яке аз ҷомаҳо соҳиб шавад. Лекин маддоҳ бо шеър зарбулмасалҳо фурсате сабр карданро фармуд, мазҳақро ба анҷом расонд. Фардояш падарам дар дӯконхонаамон гуфт, ки кӯсамаддоҳ ин пагоҳӣ панҷ-шаш ҷоман кӯҳнаро ба гадоён дода, наву то-

заҳояшро оҳиста ба кӯҳнафуруш қанд барин пул карда рафтааст.

Боз як хотираи ачиби вобаста ба ҳамин Чорраҳа дорам. Як рӯзи тобистон ба дӯконхонаи мо меҳмоне даромада омад. Падарам ба дасти ман як мири дода фармуд:

— Давида ба Чорраҳа раву ба Собирамаки харбузафурушат дода «як харбузаи умрбокии ширинашро ёфта диҳед» гӯй, тохта раву тохта биё. Ман ба замин туф мекунам, кани, хушк нашудан пеш омада метавонӣ ё не шапарак барин тоз!

Ман мисли иштироккунандаи пиёдапойгаҳ, ки дар бандаргоҳ калтакчаи эстафетаро аз дасти дигаре гирифтаи замон метозад, пулро гирифтаму ба кӯча тохта баромадам. Бодвор тез ба Чорраҳа омадам. Дар ин ҷои даромадгоҳи растан қассоби Собиркемтик ном харбузафуруше ки тобистону зимистон харбузаро аз дигарон қимат фурушад ҳам, бинобар харбузашиношии харидоронаш бисёр буданд, дӯкон дошт. Собиркемтик — аз сабаби бодхӯрда будани парраи чапи биниаш ўро ҳамин тавр меномиданд — дар паси хирвори калони харбузаҳои обинабот, умрбоки, шакарпора, лӯбиёӣ ва зомучаҳои бевактии хушбӯи сарчин меистод ва аз харидор гуфтагиашро мегирифт.

Ба мобайни харидорон даромада, ба харбузафуруш пулро дарозкунон чанд бор гуфтам, ки як харбузаи ширини умрбоки диҳад. Ў гӯё намешунид, ки эътиборе намедод. Баъде ки овозамро баланд кардам, дилгириона рӯйҳои бе ин ҳам пурчинашро бурматар ва, чунон ки мегӯянд, иллат кард:

— Ҳой устозода (косиббачаҳоро ҳамин тавр меномиданд), як нафас гапро ба гап мон! — рӯ ба ҷониби як марди аз сару либосаш косиби камбағалнамо овард: — ман ба девор не, ба шумо гуфта истодаам, ки намешавад, неро мефаҳмед?

— Аз рӯятон гардам, Собир ако, — илтиҷо мекард косиб, ҳарчанд ки аз харбузафуруш хеле калонсолтар менамуд, — тилло магир, дуо гир, дуо магар тилло не? — гуфтаанд. Илоҳӣ якатои даҳ шавад, ако, як хомакчадия, ҳеҷ қисса не. Ҳалқоса карда, дар ҳаққатон дуо мекунем, — ў харбузаи майдари ба рӯи каф гирифта ба харбузафуруш наздиктар мебурд.

— Эй шумо одами бетамиз будаед! Гуфтам, ки не: Ба се пул харбуза медиҳад-мӣ?— лабашро бурма кард харбузафуруш.

— Чон Собир ако,— косиб умедашро намерканд.

— Равед-равед, аз корам намонед!— дӯғ зад дар охир харбузафуруш ва косиб мехост равад, ногоҳ аз қафо овозе ўро боздошт.

— Кайӣ, домани чомаатонро бардоред.

Ҳамаи харидорон ва харбузафуруш филфавр даст ба сандуки дил ниҳода, ба марди миёнсол, миёнақад, ки дар тан камзӯли моҳути кабуд, дар по мӯзаи хиромии хушдӯхт ва дар сар саллаи майдаи симобӣ дошту ришу бурути кӯтоҳаки сиёҳе, таъзим карданд ва аз хирвори харбуза худро ақибтар кашиданд.

— Ман ба шумо меғӯям, доманатонро бардоред,— марди камзӯлпӯш ду лаби чомаи косибро аз қафо қат карда, ба китфаи оварда, ба дасташ доду ба харбузафуруш фармуд, як ба пушторанӣ ҳарбуза бор кунад. — Кайӣ тез бошед, чӣ қадар, ки бардоранд.

Косиб ҳайрон ва ҳичил меистод. Харбузафуруш бо ҷолокии муаллақгардон ба пушторанӣ ҳарбузаҳоро бодонҳам меғузонист. Чун домани ҷаппагардон дигар харбуза набурд, камзӯлпӯш ба китфи ҳарбуза даст монда гуфт:

— Равед, амак, бо бачаҳо хӯрда, Собиракотонро нагзакак дуо кунед, ки аз дарди зикнагӣ ҳалос гарданд,— ҳарду, ки косиб наарафта истодааст, илова наамуд:— равед, набонад ин кас аз дасткушӣ пушаймон мешавад. Охир гӯед, ки розӣ ҳастед.

— Яке аз ҳазор розӣ, баред усто,— ночор харбузафуруш олиҳимматӣ кард.— Бурдан намегиред. Натарсед, се пулатон ҳам даркор нест, тақсирамро дуо кунед, шудааст.

Баъзе харидорони ҳангомаҷӯӣ бо имо косибро ба рафтаи водор намуданд. Ӯ ду-се қадам пуштнокӣ ва бо паҳлу роҳ ғашту баъд ҷунон тез рафт, ки дар як нафас аз назар ғойб шуд.

— Тақсир, ягон харбузаи ширин бурида диҳам буд,— хушонадгӯӣ кард харбузафуруши рангу рӯяш аз аламу афсӯс сурху сафед ва ҳалқаш хушқида. Ӯ камзӯлпӯшро ба қисаковӣ нагузонист.

— Саломат бошед,— гуфт камзӯлпӯш ва рафтараваи табассум намуд.— Ҳайр ҳам даркор, чӣ гуфтед ако?

— Ин кас кист?— пурсид касе оҳиста аз дигаре.

— Оксаколи нав Ҳочӣ Юсуф ҳамин одам-дия,— ҷавоб дод вай ва овозашро пасттар намуд:— хуб соз кардмӣ! Ҳалолат бод!

Баъди рафтани Ҳочӣ Юсуф харбузафурӯш ба чорпоя нишаста охи бадард кашид. Ба харидорони дар атрофаш буда «як дам маро ба ҳолам монед. Хӯрок хӯрда меоям» гуён ба болон харбузаҳо чомаю астар пӯшид.

— Амакҷон, дадом фақат аз амакат гир гуфтанд, бо илтиҷо ба ӯ пул дароз кардам.

— Ана ху, ҳамунро гир,— харбузафурӯш пулро гирифта, як лаби астарро бардошта, харбузаеро бо ангишт нишон дод.

Харбузаро бурида, ба пеши меҳмон мондем, бемазза баромад. Меҳмон ҳарчанд ба тасалли дили мизбон «ширин набошад ҳам, беғуборакак будааст»— мегуфт, димоғи падарам сӯхт.

— Хонааш сӯзад, кемтик харбузаи бемазза додааст,— афсӯс хӯрд. Аммо беҳабар буд, ки Ҳочӣ Юсуф хонаашро набошад ҳам, худи кемтикро сӯзонда кабоб кард...

Ҳушам ба хотираҳо, ба ҳавлиамон наздик шуданамро, чунон ки мегӯянд, надониста мондам. Лекин дар ин ҷо дар дами дарвоза як ҷавону духтари бо ҳам ғибриғибир гапзанонро дида, аз сайри гузашта ба ҳозира ҷаҳидам. Соҳиби ҳавлие, ки дар назди дарвозааш ин ду тан меистод, ягон моҳ пеш ба ин ҷо кӯчида омад. Ӯ абрешимреси комбинати абрешим аст. Ман вайро пеш аз маҳаллагӣ шуданаш ҳам медонистам. Ҳамчун коргари гулдаст ном баровардааст ва аъзои номии бригадаи меҳнати коммунистӣ мебошад. Чанд бор ўро дар президиуми маҷлисҳои шаҳр ва расмашро дар гезетаву журналҳо дида будам. Баъди чанд рӯзи кӯчида омаданааш ба нияти шиносӣ бо ҳамсояҳои нав бўрьёкӯбоннамо зиёфате дод, ки ман ба он хабарӣ будам. Обу ош шуд. Аз ҳар тарафу ҳар хусус сухан рафт. Яке аз меҳмонон рӯ ба мизбон оварда пурсид:

— Пештар аз боғу роғ, ҷою ҷалол мепурсиданд. Акнун, ки давлати ҳар хонадон бача аст, аввал бачаатон чандто гуфта мепурсанд. Бачаҳо чанд нафар?

— Аз ин хусус ман бадавлат, бародар,— ҷавоб дод абрешимрес — Кам не, ғам не, шукр нӯх фарзанд ҳаст.

— Онҳо дар кучо? Ҳама тараф иму чим-ку?— ба ҳар сӯ нигоҳкунон пурсид пирамарде.

— Се нафар дар чойҳои дигар,— ҷавоб шуд аз мизбон.— Қалониамон писар, дар аспирантура, дар Москва. Дуйӯмаш баъди тамом кардани институти политехникӣ ба ҳаминститутаи ба шавҳар баромада Бухоро кӯчида рафт. Шавҳараш аз ҳамон ҷо. Инженери электрик шуда дар қони гази Газлӣ кор мекунад. Шавҳараш инженери касбу қорҳои мо: абрешимгар. Як писарамон дар аскарӣ. Даръёнбавард. Дар заврақи зерини хизмат мекунад. Баъзе вақт ё ба чойҳои дур мераванд, ё вақташ намешавад, ки хату хабар накарда мемонад. Ҳар ҷо бошад, саломат бошад, гуфта дуо мекунем. Шашӯм ва ҳафтӯмаш дар синфҳои,— соҳибнақл зоҳиран, барои саҳв накардан тӯппиашро аз сар гирифт,— шаш ва панҷ меҳонад. Имрӯз онҳо ба тозаю озода кардани саҳни мактаб рафтаанд. Ҳаштӯму нӯҳӯм — яслию боғчарав. Онҳоро дина бегоҳӣ бобояшон гирифта ба саҳро бурдааст, ки рӯзи истироҳатро дар ҳавои тоза ва васеъ гузаронанд.

Мизбон номатлум оҳ қашида, саҳл ҳиҷолат қашидагӣ бариш шуда сарашро як фурсат ҳам намуд ва як қоси пури асали дар миёни дастархон истодаро нишон дод:

— Ин меҳмонони азиз, асали гули баҳор. Як бародарам аз қолхози «Қизил юлдуз» овардааст. Занбӯрҳо баҳори дароз дар дашт мешаванд. Гулҳои худро ба шӯро хурда асал медиҳанд, ки як ба як давои бисёр дардҳо будааст. Ба дору буданаш худам ҳам бовар кирам. Нафасам мегирифт. Андак тез қадам монам, ҳалоки ҳаштдари мешудам. Аз ҳешовандонам як мӯсафед маслиҳат дод, ки даҳ дона лимӯро аз гуштқиймакунак гузаронда, ба як кило асали баҳор қатӣ карда, ҳар рӯз се бор як чумчагӣ хӯрам. Ман, ашвал лимӯро аз қучо меёфта бошам, гуфта ғам меҳурдам. Сонӣ, фаҳмам, аз ҳамин қолхози Фрунзеи худамон қадом вақти сол хоҳед, лимӯ ёфт мешудааст. Лимуи тунукпӯсти пуршарбат. Ин дору анча бадхӯр бошад ҳам, як ба як давои дарди ман шуд.

Инаш аз хотирам набарояд, ки папиросро ҳам партофтам. Зормондари қариб бисту панҷ сол қашидам. Солҳои ҷанг бошад, ҳамаи ҳасу хошкро дуд қунад шуд, меқашидем. Бинобар ин, баъзеҳо меғӯянд, ки ин қондан пачокидан. Баъзеҳо баракати лимӯю асали баҳорӣ. Қанӣ ба асал меҳрубон шаветон.

Бо ин таърифҳо иштиҳои меҳмононро мизбон ба асал кушод. Ҳама ба рӯи пораҳои нон асал молида хӯрданд. Аз занбӯри асалпарварӣ сухан авҷ гирифт. Наққоши маҳаллагинамон, ки ишқбози занбӯрпарварист, як душмани қаттоли занбӯрҳои асалро, ки худаш дар сӯхбат набуд, аз хок гирифта ба лой зад. Зеро вай дар баҳор дар вақти гулшукуфт ба дарахтони рӯи ҳавлиаш дӯст пошидааст, ки «занбӯрҳо шираи гулҳоро макида, нахушконанд». Занбӯрҳои аз қасди ҷонашон беҳабар, ба гулҳо нишаста, ҳалок шудан гирифтаанд.

— Ин одами бераҳму инсоф намефаҳмад, ки аз гул ба гул хеста шиштани замбӯри асал сабаби бордоршавии гул мешавад,— гуфт наққош бо сӯзу гудоз.— Зада фаҳмонӣ ҳам нафаҳмад, чӣ чора!

Мизбон дар вақти ҷоншумурии бачагонаш, аз панҷӯмини онҳо даҳон кушоданро раво наид. Лекин ман, ки аз воқеа хабардор будам, маънии хичолати ӯ, ба сӯи асал тофта шудани лаҷоми суханро фаҳмидам.

Шояд дар ҳама ҷо ҳамин тавр бошад. Дар маҳаллаи мо тамоми навигариҳоро аввал занон мефаҳманд. Аксар хабарҳои ёфтаомадашон пурра набошад ҳам, қисман тасдиқ мегардад. Бечиз нагӯянд, ки бешамол шохи дарахт намечунбад. Дирӯз як ҳамсоязани мо, ки ба муборакбоди ҳавлии нави абрешимрес нон баста рафтаасту бинобар бо палав гуселонида шудан, аз хом набурданааш пушаймон буд, дар ҳавлии мо бо овози баланд сухан аз саргузашти бачаи панҷӯм мегуфт:

— Ҳа, дар ин миён, гардам,— мегуфт ӯ оҳ кашидаву ангушт ба лаб ниҳода,— лашкар беҳатар намешавад, гуфтани азизон рост будааст. Ҳамаи фарзандҳои абрешим барин мулоиму гӯсфанд барин қобил. Бо услуби одоб, аммо яктоаш нодарбаробаракак баромада, падару модарро сӯзонда кумрон мекунад. Модараш мегӯяд, ки на ба зорӣ гӯш карду на аз зӯрӣ тарсид. Мактабро тамомкунам-накунам, партофт. Падараш ҳар чанд ки кард, нашуд. Ночор ба фабрикаи дуредгарӣ дароварда монд. Ақаллан ба кор овора шуда раваду хунар ёд гирад. Аммо вай худсарона баъди чанд вақт ба мактаби иморатсозҳо рафта даромад. Ойро ҳам ба субуташ нарасонд. Ба як тӯдаи кӯҳкану кӯҳгардон ҳамроҳ шуда, панҷ-шаш моҳ, ба кӯҳҳо гашта омад. Ҳама ба миёна гирифта ҷангу ҷӯш карданд, ниҳол дар як ҷо сабз мешаваду пиёз дар як ҷо калон гуфтанд. Сараш ҳаму аз

карда пушаймон барин, мегӯяд модараш, гӯш мекард. Лекин як рӯз пагоҳии барвақт нонушто накарда баромада меравад. Ана ҳамин хел карда, гӯед, гардам, шаб мешаваду аз писар дарак не, дили модар-дия. Ба ин тараф, он тараф тохта мебинад, ки сару либосҳои дигарашро ҳам гирифта бурдааст. Хавотир мешаванд, кофтуков мекунад. Баъди се рӯз даракашро меёбанд. Ба қишлоқ ба хонаи як хешовандашон рафтааст. Ба тоқбурри, шудгор ҳамногӣ карда мегаштааст. Аз миёни ягон ду ҳафта гузарам — нагузарам, чӣ мегӯед, ки як духтари он қадар ба қаднарасидани онҳоро аз роҳ бароварда, рост ба қишлоқи дигар, ба ҳавлии аммааш мебарад. Ҳар ду ба ЗАГС-хона рафтаанд, ки зану шӯ мешавем. Хуллас, бача шири хӯрдагии падару модарро ба даҳонашон мебиёрад. Падару модари духтар дод гӯёну мӯканон омадаанд. Яке дигареро айб мекунад, ки аз паи писаратон намешавед, дигаре домангир, ки чаро ба ҳавлиятон роҳ додеду то духтаратонро гирифта бурдан, беҳабар мондед. Гардам, кудак лой мегӯянд, падару модар кулол. Косаи чинӣ ҳам сози мешаваду офтобан бебинӣ ҳам, — ноқилаи мо ба гап ҷоманӯшониро давом меод. — Аз ҳасрату шикоятҳои маълум. Ба ноқобил шудани бача ҳудашон ҳам сабаб шудагӣ барин. Ман намедонам, баъзеҳо чаро ин тавр мекунад, ки аз байни фарзандҳои яқташро алоҳида нага мебинанд. Эркаю ҳар чӣ гӯяд, муҳайё мекунад. Аз гуфтаҳои ҳамин писари ноқобил ҳамин хел эрка калон шудагӣ барин. Акнун эрка балои ҷони одамон, балои ҷонашон шудааст.

Ҳигит ва духтарро похост дар станция дида мондаанд. Аз кучо пул ёфтаанд, билет харида, ба кучо рафтаи будаанд. Духтарро маҳкам даст гирифта, ба қишлоқ бурдаанд, Ҳигитро алда-сулда карда ба шаҳр овардаанд. Аммо қадом кас онҳоро қаровули мекунад? Писар боз рафтааст. Ин дафъа духтар омада писарро гирифта бурдааст. Ёвду гиред!

Дар дами дарвозан маҳаллагии навамон ҳоло ҳамин писари ноқобили ӯ бо духтари гумроҳ, ки домани вайро маҳкам гирифтааст, меистод. Ғолибан, сарашон ба девор рафта расидааст. Гашта омадаанд. Аммо охир, ин ҷавон, ки ҳоло нони меҳӯрдагашро меҳнат карда намеёбад, оё фикри зандориро карда бошад?

Намеғунчад ба сӯроҳии худ муш,
Вале ғирбол бар дум баста беҳуш...

Мебинам, ки ба худ номаълум ба тасвири воқеоти маҳаллаи навамон ҳам мегузарам, ки қиссаро дароз мекунад. Бинобар ин, ҳоло ҳозир ба ҳамин ҷо нукта мегузорем.

Хонанда, ман шуморо ба сайри маҳаллаи таваллудшудаам, кӯчаи Самарқанд бурдам ва аз гузаштаву ҳозирааш мухтасар нақл карда, ба воситаи кӯчаи Ҷӯра Зокиров, ба бозори Панҷшанбеи шаҳрамон овардаму шаммае аз пештараву ҳозирааш баён намудам.

Ҳар кӯча, ҳар маҳаллаи шаҳри бостонии ман ҳамин тавр таърих дорад. Ман шуморо ба кӯчаҳои дигар низ мебарам.

IV

Мову шумо бо кӯчаи Ҷӯра Зокиров, ки ибтидояшро аз домани Рухаки райони Хучанд дар деҳаи Ҷозиёни ҷануби шаҳр сар мекунад, боз ба Чорраҳа меоем, ки вай дар маркази бозори Панҷшанбест. Панҷшанбе маркази калони асосии савдо ва ҳунармандӣ буда, кӯчаҳои аз ҳашт панҷ дарвозаи шаҳр онро бурида ба ҳар сӯ меерафт. Агар қитъаи Чоршанбе ҳамааш шуда дусаду ҳаштод дӯкони атторӣ, баққолӣ, воғурушӣ, қассобӣ ва ғайра дошта бошад, дар Панҷшанбе шумораи онҳо панҷсоду даҳта буд.

Қисми шимолии бозорро растан дӯконҳои қассобӣ, поғурушӣ, қанду қандалот ва ҳафтмевағурушӣ, бозори биринҷ, чарм, шинӣ ишғол менамуд, ки дар болояшон сар то по набошад ҳам, ҷудо-ҷудо тимҳо доштанд. Растваҳои зарғарону мисгарон, оҳангару ҷўянрезон, собунпазиву собунғурушӣ ва панҷ-шаш дӯкони нишолло-созиву ҳалвогарӣ зери тими шарқиро ишғол менамуданд. Дӯконҳои баззозону шоҳиғурушон, кулолӣ, кордсозу кордғурушон дар ғарб ва атторону воғурушон, кудунгарон воқеи қисми ҷанубӣ буданд. Аксари ин растваҳо ҳам тим доштанд ва дар тобистон сояву дар зимистон аз боришҳо як навъ дар амон буданд.

Аз бисту нӯҳ сарою корвонсаройҳо, ки ҳам хизмати хонаҳои савдо ва ҳам чун истиқоматгоҳи мусофирон хизмати меҳмонхонаҳои ҳозираро ба ҷо меоварданд, ҳаждаҳ корвонсарой дар бозори Панҷшанбе буд. Инаш

аз ёд набарояд, ки баъзе аз ин саройҳо мисли гараж ё
чои мошингузори ҳозира, чои уловбандии онҳое ҳам
буд, ки савори аспу маркаб аз дехот ва ё канорҳо ба
бозор меомаданд. Яке аз ин саройҳо сарои унчигиҳо
ном дошт, ки дар ҳангоми аз Чорраҳа рӯ ба дарё
ягон чил қадам гузоштан, дар мобайни ду кӯча чун дар
сари паргор, дар сари кӯчаи Чуғурчуқон аз чап ва Ни-
ёздегча аз ҷониби рост воқеъ буд. Дар паси сарой чанд
дӯкон ва ҳавлиҳои танг буданд, ки як дари он ба па-
дари шоир Аминҷон Шукӯҳӣ ва амаки ӯ тегбанду шо-
ир Мирмуҳаммад тааллуқ дошт. Холо аз он сарою
ҳавлиҳо осоре намондааст. Кӯчаи дасти чап номи Ста-
хановро дорад ва кӯчаи тарафи рост давоми кӯчаи Чӯ-
ра Зокиров аст, ки ба ҷониби шимол то лаби дарё ме-
равад.

Биёед аввал бозори овозадори ҳозираи шаҳрамон,
бозореро, ки ба гумонам, на дар Осиёи Миёна ва на
дар шаҳрҳои дигари мамлакатамон монандашро наме-
ёбед ва бинобар ин, ба тамошои он ҳар сол аз ҳар сӯ
одамони бисёре мсоиянд ва ленипободиён чун яке аз
ҷойҳои қолиби диққат меҳмонони худро албатта ба ди-
дани он мебаранд, музеи кишваршиносии таърихӣ ва
мақбараи шоир Муслиҳиддинро ба қафо гузошта, сар ба
кӯчаи Стаханов медароём. Ин кӯча ҳам, ки аз рӯи пла-
ни генералии шаҳр аз миён меравад, намуди пештараи
худро як қадр нигоҳ доштааст. Аз назди кинои тобис-
тоӣ, ки соли шасту ҳаштум дар бозори пештараи ши-
нӣ дар паҳлуи бинои ҳайратангезона ҳанӯз бутуну ба-
ҷомондаи компаниаи Зингер бунёд шуд, ягон бист-сӣ
қадам мегузарему таҳаммул мекунем. Дар ин ҷо дар
рӯ ба рӯи ҳавзи баланд дар ҳавли рақами ҳаштоду
ҳафтум писари Яъқубҷони фаранг, дуредгар ва кандако-
ри гулдаст, Лауреати мукофоти ба номи Рӯдакӣ Охунд-
ҷон зиндагонӣ мекунад.

Дар гузашта ҳар он чиро ки дар Аврупо сохта ме-
шуд, мардуми Шарқ, аз он ҷумла тоҷикон ҳам, фарангӣ
ва ҳар он касро, ки сирру асрори қизу чораҳои фаран-
гиро донанд, фаранг меномиданд. Яъқубҷони фаранг аз
ҷумлаи ҷушин одамҳо буд. Дар Хучанд ҳам замоне ком-
паниаи машҳури Зингер шӯъбаи худро мекушоид, ки
вай бо ҷосусию бадкирдориҳои дигар бадном гашта
буд. Дар ин шаҳр вай гӯё бештар бо овардану фурӯх-
тани мошинҳои чокдӯзӣ машғул будааст. Мӯъҷизаи

ачоибӣ техника, ин мошинаи осон ва тезкунандаи яке аз корҳои мушқил, яъне либосдӯзӣ, ҳарчанд дар солҳои аввали пайдо шудан хеле гаронбаҳо бошад ҳам, харидорони бисёр пайдо мекунад. Рафта-рафта аз як тараф чокдӯзони камхуна, вале соҳиби ин мошин овозадор мешаванду чокдӯзони чевар, ки мошин надоштанд, аз даҳон мемонанд. Бинобар ин, баъзе дарздӯзони мард ва зан тайёр буданд, ки тамоми буду шуди худро бифурӯшанду соҳиби чунин як мӯъҷиза шаванд ва номи мошиначиро гиранд.

Дар маҳаллаи Шайхисломи мо Раънобегим ном дарздӯзи номӣ буд, ки ҳамеша аз бисёрии кор менолид. Алалхусус дар арафаҳои ид ин зани миёнсоли дар назар беҳолу бемадор, вале тиркаш шабу рӯз аз кор сар бардошта наметавонист. Шавҳари такасалтанги ӯ, марди танаву тӯшдори кӯхро занад талқонкуанда, пеш аробакашӣ кунад ҳам, баъди зиёд шудани даромади зан аз баҳри кор баромада, токиро ба сар нимта карда гузошта, чапанона мегашт. Сайдулло ном як писарчаи хушзеҳн, хушфеъли онҳо ҳамроҳи ман дар мактаби Валихон меҳонд ва ману ӯ ошноӣ қарин будем: ба мактаб ҳамроҳ мерафтем, ҳамроҳ бармегаштем. Гох вай ба ҳавлии мо омада бозӣ карда мерафту гох ман ба ҳавлии онҳо. Аз ин рӯ ҳардуи мо ҳолдони хонадони якдигар будем.

Боре ба хонаи Сайдуллоино рафта модари ӯро دیدам, ки аз зарби гиристан нафақат чашмони калон-калони сиёҳаш, балки ҳатто ду рӯяш ҳам варам карда буд. Чунин қиёфаи ӯро дида аз хонашон зуд берун омадам ва аз қафо ошноям баромад.

— Дадом бибиамро хафа карданд,— ғамгинона ва калонона оҳ кашид ӯ.— Одамҳо акнун чоку чилокашонро ба мошиначиҳо мебаранд. Қори бибиям кам. Бечора мошини чокдӯзӣ меҳарам гуфта, пул оқибандоз карда буд. Дадоям ба кимор бой дода, аз модарам рустӣ пули вайро ба қарзашон додаанду акнун ду рӯз боз ҳавлиамон азохона.

Дар ҳамин асно аз дари кӯча надари Сайдулло даромада омад ва ба мо нигоҳе ҳам накарда ба хона дохил шуд. Фурсате нагузашта, бо алфозҳои қабех ҳақорату дашномдихии ӯ ва хунгос зада гиристанӣ модар ба гӯшам расиду ман худро ба ношунавоиву подонӣ зада, аз дасти Сайдулло гирифта ба кӯча кашидам.

— Гард ба ҳавлиамон меравем,— хоҳиш намудам аз ӯ.

Лекин ҳанӯз мо аз дари кӯча дур нарафта, фаранҷӣ дар сар Раънобегим тозон ва аз паси ӯ саросемаву девонавор падараш баромаданд. Ӯ фаранҷиро аз сари зан кашида гирифт. Рӯи зан кушода шуду фаръёд бардошт:

— Ҳой осии худобехабар! Ба ман нигоҳ накун, ки номаҳрам ҳастӣ!

— Номаткул мекунӣ, падарлаънат!— мегуфт мард.— Ба хона даро! Ман ҳеҷ чиз нагуфтаам.

— Кушӣ ҳам ба хонаат намедарояму ба рӯят ҳам нигоҳ намекунам. Фаранҷиро ин тараф деҳ, номард!— зан суз намеомад дар ҳолате, ки рӯиро аз шавҳар бо остин пинҳон менамуд,— Охир дирӯз ту набудӣ, ки агар пулатро пагоҳ ёфта наоям, ту ба ман фалон талок гуфта касам меҳӯрдӣ?

— Дурӯғ меғӯӣ, мочахар!— овозашро қадре паст намуда, хорӣ меодод такасалтанг.— Даро, набошад саратро аз танат чудо мекунам.

Вале зан аз таҳдиди шавҳар натарсида худро ба дари рӯ ба рӯи ҳамсоя зад. Мард бошад, фаранҷиро кашолакунон ба ҳавлияшон даромад. Дар чашмонаш оби дида Сайдуллои маҳзуну малул намедонист ба кӯча равад, аз паси модар ба ҳавлии ҳамсоя, ё бо ман. Ман барои хичолат накашидани вай ба ҳавлиамон биё, дарсҳоямонро тайёр мекунем, гӯён рафтам.

Пагоҳи он рӯз Сайдулло дар мактаб гуфт, ки модараш аз ҳаман онҳо гузар карда, ба ҳавлии модари худ рафтааст. Бегоҳон як ҳамсоязани мо дар рахнаи девор нишаста ба модарам мегуфт:

— Наход гӯед Раънобегимро шавҳараш се талок кунад! Гӯр ҳамун мошинаи чокдӯзӣ шавад. Қасофат будааст. Чи кардаанду чи мондаанд, холо намедонам. Аммо инаш аниқ, ки такасалтанги худо ноумед кардагӣ гул барин зани даҳ дасташ ҳунарро мошина меҳарӣ гуфта се талок кардааст. Акнун худкардаро даво чист? Вовайлон пинҳонӣ. Аз пеши ин мулло ба пеши ваяш тохта, рӯ ба хок молида зорӣ мекардааст, ки ривоят ёбанду бе ҳалола ошті кунанд. Раънобегими ба ору номус магар девона шудааст, ки сад ривоят ёбанд, боз ошті кунанд? Хишт аз қолиб кӯчид, кӯчид-дия.

Ба ҳамин минвол, ин навиин техникаи ҳамон замона — мошини дарздӯзӣ боиси шӯру шарро мешуд.

Ба болокории ҳамаи ин, мошини чокдӯзии инчиро дарздӯзони аз техника тамоман беҳабар зуд-зуд вайрон мекарданд. Шикояти бебақоиву ҳеҷ муҳим набудани ин мошин бисёр мешуд. Барои рӯй надодани бӯҳрони мошини чокдӯзӣ намояндаи Зингерро лозим омадааст, ки аз кучое техникеро даъват намуда ба вай хонаю ҷой ёфта диҳад ва моҳонаи аз муқаррарӣ калонтар ҳам муайян намояд. Вале гӯё ба зани нозуктабии техник шаҳри шамоли ҷанг — Хучанд маъқул нашуда шавҳарро мачбур мекунад, ки зудтар кӯчида равад. Бинобар ин, намоянда ба вайрон намудани шартнома ба ҳамин шарт розӣ мешавад, ки дар муддати як моҳ ба ягон нафар хунари таъмири шикасту рехти мошинро омӯзад. Дар ин вақт кадоме аз шиносони намоянда хабар меорад, ки Яъқубҷон ном ҷавоне чанд мошини вайроншударо таъмир кардааст. Бо супориши ӯ ҷавонро ба наздаш гирифта меоранд.

— Қасби ту чист? — пурсид намоянда ба ҷавони миёнақадди кулҷарӯи сафедпӯсти ҷашмонаш ба кабудӣ моил. Ҷои нишаст нишон дода ва аз тарҷимон хоҳиш намуд, ки суҳанашро тарҷима намояд.

— Дуредгару кандакор.

— Дуредгарию кандакорӣ кучою мошини чокдӯзӣ? — намоянда китф дар ҳам кашида, абрӯвони каммӯяшро боло бардошт. — Меғӯянд, ки ту мошини чокдӯзиро таъмир мекуӣ. Оё ин дуруст аст? Аз кӣ омӯхтӣ? Худат? Ғалатӣ! Ин тавр бошад, олиҷаноб. Як моҳ шогирди усто мешавӣ. Бисту панҷ сӯм мегириӣ. Баъди ин, ки тамоми мошинро хуб омӯхта баромадию нағз таъмир ҳам карда тавонистӣ, моҳе чил сӯм аз ман мегириӣ. Розӣ ҳастӣ?

Тарҷимон ба ҷавон суҳанони намояндаро тарҷима мекарду ҷавон ба гӯшҳояш бовар наменабуд. Музди шогирдӣ бисту панҷ сӯм? Ба қавле аз сахари соlexон то шомӣ ғарибон дуредгарӣ, кандакорӣ ва ғайроти иморатҳои мардумро карда, як устои гулдаст дар як моҳ аз даҳ-понздаҳ сӯм зиёд гирифта наметавонаду ӯ ба ман чи тавр бисту панҷ сӯм медодааст? — пурсид аз худ ҷавон.

Намоянда аз ин гумони ҷавон гӯё вокиф шуд, ки даст ба кисаи дарунии нимкамзӯл бурда, ҳамёни ҷар-

миро берун оварда, хонаҳояшро беширеб кушод ва як коғазӣ даҳсӯмии суратдорро гирифта байни ангуштони чап газонд.

— Ин даҳ сӯм, чунон ки шумо, сартӯх, меғӯед, аз нӯги ҳамир фатир, яъне бунак аст. Баъди пурра ёд гирифтани кор боз понздаҳ сӯм меғирӣ, ҷавон. Лекин шарт ҳамин: рафту дар як моҳ таъмиргари мошин шуда натавонӣ, аз понздаҳ сӯми боқимонда маҳрум мешавӣ. Розӣ? Гап тамои. Аз ҳамин рӯз, аниқтараш, аз ҳозир ба кор сар мекуни.

Намоянда бе ягон забонхат ва ё ҳуҷҷате даҳ сӯмро ба ҷавон дод.

— Номи ту чист?

— Яъкубҷон.

— Номи падарат?

— Ҳоҷӣ Қобил.

— Аз кадом маҳаллаӣ?

— Аз ҳамин маҳалла,— ҷавоб дод ҷавон ба тиреза нигоҳунои.— Мову шумо ҳамсоя ҳастем.

— Олиҷаноб! Акнун ману ту ба назди механик меравем, ки ба ту бояд кор ёд диҳад,— намоянда аз ҷой бархосту ба пеш даромад.

Яъкубҷон бо ҳеҷ кас маслиҳате накарда, кори нав ёфта ва коре ҳам накарда соҳиби даҳ сӯм шуда, бо тааҷҷуб аз паси намоянда рафт. Сабаби тааҷҷуби ӯ аввалан воқеаи рӯйдода бошад, сабаби дигараш, қадди ногаҳон паст шудамондаи намоянда буд. Вақте ӯ дар паси стол менишаст, одами гӯё қадбаланд ва пурсалобат метофт. Лекин чун аз ҷой бархоста ба роҳ даромад, ба назари Яъкубҷон вай камаш як ваҷаб паст шуд.

Намояндаи компанияи Зингер дар назар чи қадар хушмуомилаю ба одам ҷаспон бошад, устони ояндаи Яъкубҷон ба як дидан ҳамон қадар дурушту камгап ва бадфеъл намуд. Тоҷикбачае, ки ягон калимаи забони русиро намедонист, ҳоло қариб буд пушаймон гардад, ки чаро фирефтаи даромади калон шуд. Намоянда нафас рост накардаву дам нағирифта сухан меғуфту механик бошад, танҳо гоҳ-гоҳ сар ба тасдиқ меҷунбонд ё ғурунғӣ карда мемонд. Вале чун намоянда рафт, абри сиёҳ гӯё аз осмони чехраи техник бардошта шуд. Ӯ дандонҳои майда, ҳамворашро нишон дода табассумкунон

назар ба рӯи Яъқубчон дӯхт ва оҳи хушҳолонан сабукиовару ғамбароре кашид.

— Таким образом, механиком будеш?— пурсид ӯ.

— Механик?— пурсид шогирд ба сафои хотир.— Хашашӯ, мешавам.

— Всё таки понял. Эх, ты!— боз хушҳолтар шуд усто.

Баъди ин онҳо ба забони байналхалқии ҳамонвақтаи «санакию манақӣ, кибиткаю баранчук, маржону кизинка» ва ба имою ишора гузаштанд. Усто як мошини чокдӯзин ба банд-банд чудо кардашударо ба назди шогирд гузошт, ки ҷо ба ҷо кунад.

— Ту саросема пашав. Қалларо кор фармо,— гуфт бо ишора ҳам ин маъниро ба ӯ фаҳмонда.— Ман баъди як соат меоям,— ӯ соатро бароварду табакашро зер намуда, сарпӯши онро кушод ва пӯшида боз ба киса гузошт.— То омадани ман баноғоҳ рафта намон.

Усто баъди як соати расо баргашта омада аз хушмандӣ ва қордонии шогирд дар шигифт монд.

— Воачабо!— хитоб намуд ӯ.— Ту балоча қариб ҳамаашро ҷо ба ҷо карда мондай-ку! Ба ман нигар, ба ту оё ягон кас ёд дода буд? Намефаҳмӣ? Вой бар ҳоламон. Исто, ки номи ту чист? Инро ҳам нафаҳмидӣ? Зехн мон. Номи ман Борис,— усто ангушт ба сари дил зад.— Борис ин номи ман. Номи ту чист?— ӯ бо ангушт Яъқубчонро нишон дод.

— Шумо номи маро мепурсед? Номам Яъқубчон.

— Яъқуб? Ғалатӣ. Оё ту яҳудӣ нестӣ? Хайр, ҳеҷ қисса не. Ба ҳамин тариқ, номи ман Борис, номи падарам Иван. Борис Иванович. Номи ту Яъқуб, зехн мон. Ҳа нагуфта суханҳоямро фаҳмида монданат мумкин аст. Фақат, бародарам, ана ин ду мурватро алиш карда гузаронидаӣ ва дар натиҷаи ин чок баҳъядармиён мешавад.

Усто ду мурвати дар ҳақиқат ба ҷои якдигар фурмадаро ба ҷояшон гузаронд ва нуқсу шикасти мошинро, ки Яъқубчон ҳанӯз наёфта менишаст, зуд пайдо ва дуруст намуд. Порчае матоъ ёфта ба пайчаҳо ғалтак гузаронида, чокдӯзӣ кард ва боз чашми шогирдро хато намуда, дар як дам онро вайрон намуд ва фармуд, ки таъмир кунад. Яъқубчон ҳайрон буд, ки мошини ҳозиракак ба ин равонӣ кор кардаистода чи тавр вайрон шуд. Дар ин асно ба назди усто як ҷавонзани

рус, ки дарзаи ревоҷ ва як банд пиёзи кӯҳию ду дона
нонро бардошта буд, даромада омад ва чашмаш ба то-
чикбачаи ғарки обу арақи машғули таъмири мошина
афтада тахта шуда монд.

— Шинос шав, Варвара, ин чавон шогирди ман
аст,— усто Яъқубҷонро ба зан муаррифӣ намуд.— Ин
кас зани ман мешавад. Ана ҳамин малика маро водор
менамоянд, ки шартнома ро вайрон намуда, аз шаҳри
шумо баромада равам. Вагарна чунин шаҳри хушбоду
ҳаво, шаҳри меваҳои хуштаъмтаринро кадом банди
носипоси худованди таоло партофта меравад?

— Ой, Боря—Боря! Шарму ҳаё, андешаю истиҳола
чист, намедонӣ. Магар шавҳар занашро бо ҳамин тал-
ху пичингҳо бо касе шинос менамояд?— Зан чизҳои
овардаашро рӯи миз гузошта дасти мардонавор калону
дарозашро ба Яъқубҷон дароз кард.— Ба қавли аъло-
ҳазрат Борис Иванович, малика Варвара Петровна.

— Хайр ҳеҷ қисса нашудааст,— усто ба занаш та-
саллӣ дод.— Шогирдамон ману ту чи гуфтем, шукри
худо, нафаҳмид. Ману ӯ ҳозир ҳамон ҳолати одамиро
дорем, ки пеш аз пайдокунии қобилияти суҳангӯй
дошт.

— Наход?

— Ҳа, маликаам, ҳамин тавр,— усто даст ба китфи
Яъқубҷон гузошт.— Лекин ҳайратоварона хушманд аст
ин чавон. Худ аз худ таъмири мошинро ёд гирифта-
аст. Ту бовар намекуни? Чунки ба аълоҳазрати ту баъ-
ди як моҳи тамоми шогирдӣ ба немиси заққум таъми-
ри мошина муяссар шуда буд. Хайр, Варвара, ту чаро
ин қадар хариди калон кардӣ?

— Гуфтӣ, ки меҳмонат мешаваду шояд таоми пе-
шиниро бо ту тановул кунад.

— Дурӯст, қариб фаромӯш кардаам,— усто соатро
боз бароварда ба ҷояш гузошт.— Баъди ягон чил да-
қиқа меояд. Ӯ, худат медонӣ, ки ҳамеша айнан дар
вақти гуфтааш меояд. Соҳиби ҳавлӣ нанамуд?

— Имрӯз вай бевақт меояд, Боря,— хоҳири ногоҳ
мушаввашудан шавҳарро осуда кардани шуд зан.—
Вай ба Нов рафтааст. Одатан, аз бозори он ҷо қари-
бҳои хуфтаи бармегардад.

Зан ҳарчанд ба забоннадонии шогирди шавҳараш
бовар карда бошад ҳам, боз муаддабона даст дода бо
ӯ хайру хуш намуд ва чихоро ба шавҳараш таъкиду

зинҳор намуда рафт. Баъди ин Борис Иванович дигар мошинаи истеҳсоли немисро, ки барои таъмир оварда буданд, дар пеши назари Яъқубҷон дар зарфи ягон ду-се дақиқа таъмир намуд ва бо имову ишора сабаби вайрон шудани опро гуфту ба ӯ ҷавоб дод.

— Бародари азизам, кори имрӯза бо ҳамин тамом. Пагоҳ соати пӯҳ меояд, то дидан.

Усто пештахтаи дӯкончаи майдаро, ки дар паси сарои унчигиҳо воқеъ буд, партофта ба дараш қуфл заду бо шогирдаш бори дигар хайрбод кард.

— Саломат бош, бародарам, то пагоҳ.

«Ин чӣ шогирдиву чӣ пеша? Нисфи рӯз ҳам кор накардиву аз ҳоло ҷавобат дод? Ё ман ба ӯ маъқул нашудам? Аз қиёфа ва гуфтораи гӯё ин тавр набуд. Ба ҳаёлам, ба занаш маро таъриф кард. Баъд ман чаро худсарона, ҳатто бо падару модар маслиҳат накарда, ба шогирди даромадам? Пешакӣ пул гирифтам. «Э муре, барои пул шуда рафта-рафта ба як ғайри дин шогирд шуда даромади» гуфта оё таъна намекарда бошанд?— Сарбанди чунин ҳаёлот, Яъқубҷон падарашро, ки аз паҳлуи ӯ даргузар шуд, надида монд.

— Ҳой ба ман нигар, дар кучо будӣ?

Овози падар ӯро як қад парронд.

— Ассалому алайкум,— ба ҷои ҷавоб аз даҳони писар баромад.

— Ман аз ту мепурсам, ки дар кучо будӣ?

— Ман як беодобин калон кардам,— сар ба поён андохт Яъқубҷон.

— Хӯш-хӯш,— якбора парешон шуд падар.— Чи хел беодобӣ?

— Аз мошинахона як одам омада, маро ба пеши калонаш бурду вай ба шогирдии дурусткунандаи мошинаи ҷокдӯзӣ бурд.

— Хайр, сонӣ?

— Сонӣ вай ба шогирди қабул кард. Як моҳ шогирди вай шуда бисту панҷ сӯм мегирифтааму баъди ин ҳар моҳ чил сӯм меодааст.

— Урус пули бекора ҳам падораду ун қадар содда ҳам нест, ки ба шогирд моҳе бисту панҷ сӯм диҳад. Ту ба ҳамин бовар кардиву розӣ шудӣ? Доманатро бо чормағзи пуч пур кардааст. Магар яку-ним сӯм аз мошинадрусткунӣ меёфтагиат кам буд?

— Пешакӣ даҳ сӯм дод.

— Даҳ сӯм! — падар чашмонашро калон кушода ба дасти писар, ки даҳсӯмиро дароз мекард, назар афканд. Вале гӯё на ба чашм бовар мекарду на ба гӯш, ки як-ду бор чашмак зад ва дар рӯяш аломати шодмонӣ пайдо шуд.— Ин хел бошад, бад не, писарам. Писарам, урус бало. Пули бисёр, ки кор мекунад, ба қадраш намерасад. Ту беҳуда хафа нашав. Ҳеҷ беодобӣ накардаӣ. Ба як ӣигит чил ҳунар кам гуфтаанд. Сонӣ, худӣ ту каму тум чашми дурӯст кардани мошинаро медонӣ. Баъди ёд

Содирхони Ҳофиз.

гирифтаи ҳар моҳ чил сӯм мегири, гуфт? Гумон. Ба чил сӯм се гӯсфанди дунбакалон медиҳанд. Ба гуфтаи осон. Ту беҳтараш ба пеши калоншаванда як бор маро ҳам бар. Чавон гуфта фанд надиҳанд. Хайр, ман ин пулро гирифта монам. Гум нақун. Пулат ҳаст-мӣ? Мана иро чойпулӣ кун.— Падар аз ҳамён як нимсӯмӣ бароварда дод. Ин қуллаи ҳотамини ӯ буд, зеро ҳеҷ гоҳ аз бист тин зиёд чойпулӣ намедод.

Ана ба ҳамин тарик, Яъқубҷон як моҳи тамом шогирди Борис Иванович шуда ғайр аз таъмири мошинаи чокдӯзӣ, таъмири соат, таъмири примуси он ҳам навбаромад ва ҳанӯз дар хонаи русон мавҷуд, таъмири чароғи газ, чароғи давра, таъмири қуфлҳои мураккаб, сохтани калид ва ғайра ҳунархоро омӯхт ва дар охир фаҳмид, ки усторо ба рафтаи аз Хучанд на «табиати поэзуки маликааш» маҷбур кардааст.

Рӯзи бисту панҷӯми шогирдии Яъқубҷон буд, ки устоба ӯ гуфт:

— Имрӯз рӯзи таваллуди зани ман аст. Се-чор нафар ҷамъ мешавем. Ту ҳам биё.

Яъқубчон ба меҳмонӣ даъват шудани худро аз падар пештар ба модараш Малика, ки бино ба соҳибчамолиаш хешовандон Маликаи хубон меномиданд, гуфта, бағоят шод шуд.

— Ҳаққи усто ба ҳаққи падар баробар,— гуфт ӯ.— Мегӯӣ, ки ҳеҷ чизро аз ту пинҳон накарда, кор ёд ме-диҳад. Ин хел устои бо инсофу диёнатро аз кучо меёвӣ? Ман як табақ палави кабобитокӣ ва қазидор мепазам, гирифта мебарӣ. Чудо хурсанд мешавад.

— Расми онҳо ош не, ягон чиз харида бурда, тӯҳфа мекунамд. Тӯёна. Аммо ман пул надорам.

— Пулат мебуд, чӣ меҳаридӣ?

— Ягон чити куртаворӣ.

— Аз бисотам ягон чиз меёвам,— модар саросема бархоста аз болои сандуқи таҳмон ҳамаи кӯрпахоро гирифта, қуфли мусикидори сандуқро кушод.— Ин қадар ба минчикам чо нашаву он тараф ист. Ягон рӯз зан мегирифтагӣ шавӣ, ҳар чӣ дорам, бароварда нишон ме-диҳам.

Аз овози модар табассуми ӯ фаҳмида мешуд.

— Ана ҳамин як куртаворӣ атласро ба рӯи лагани ош мемонию мебарӣ. Ҳам худашон хурсанд мешаванду ҳам меҳмонашон.

Аз дасткушодии модар Яъқубчон чунон шод шуд, ки маҳкам ба гардани ӯ овезон шуда, аз рӯяш бўса кард.

Борис Иванович ва Варвара Петровна, чунон ки модар гуфта буд, бағоят хушнуд шуданд.

— Худоё, Яъқубчон, ту чаро ин қадар сарфи калон кардӣ?— Варвара атласро кушода, ба кадаш кашида, ба оина нигоҳкунон завқ менамуд.— Боря, агар ту розӣ шавӣ, ман инро куртаи шабонгоҳӣ меузам. Ой, чи қадар зебо! Чӣ қадар хушобу ранг! Ба ман гӯӣ, Боря, қадом фабрикаи бофандагии ҷаҳон чунин матои хушобу ранг бофта метавонад? Инро тоҷикон дар дастгоҳи оддӣ бофтаанд. Ақли кас намерасад, ки ин гулҳоро чӣ тавр мепартоянд. Чунин миллати ҳунарманд, баодобу инсоф, баҳаё, меҳнатдӯст ва, ба фикри ман, поксириштро чун амалдорон «сарт» помидан, ҳеҷ набошад, аблаҳисту бас...

— Дуруст мегӯӣ, Варвара. Тоҷикон мардуми аҷоиб, ҳунарманданд. Бесаводу омиашон ҳам, агар аз ман ме-пурсидӣ, мегуфтам, ки муаддабу маданитар аз баъзе мутамаддинҳо мебошанд. Албатта, онҳо ҳам, мо барин

золимону мазлумхо доранд. Азоби онҳо аз машаққати мардуми меҳнати мо зиёдтар аст. Лекин худи халқи тоҷик ба ман маъкул. Агар маликаи мӯҳтарамаи ман майли аз ин ҷо рафтан намекарданд...

— Аълоҳазрат, чӣ мешуд лутфу марҳамати худро аз канизашон дарег надошта, ҳамин иснодро ба гардани вай нагузоранд?..— хандид Варвара ва якбора охи бадарде кашид.— Оҳ, Боря, Боря! Агар аз ман мепурсиданд, ки ба чаннат меравӣ, ё дар Хучанд мемонӣ, ман дуйӯмашро интихоб мекардам. Ана Мирфаёзов ҳам омад.— Ӯ аз оина каси дар рӯи ҳавлӣ пайдошударо дида, зуд атласро ғундошта, таҳ карда, ба токча ва лаганро ба ҷои дигар гузошту ҳамроҳи шавҳараш тозон ба истиқболи оянда баромад. Яъқубҷон ҳам ба пешвоз аз хона берун шуд.

Меҳмони оянда Ҳочӣ Юсуф — йигитчаи хушрӯй ва хушқаду басте буд ўхдабаро, заковатманд, ки бо вучуди ҷавониаш дар кўчаю бозор ҳурматаш мекарданд. Меғуфтанд, ки аслан номи ў дигар буда, баъд бинобар ҳусну ҷамолаш ба ў Юсуф ном доданд. Ҷавони босалолату сиёсат аввал бо усто, баъд бо зани ў як даст дода вохӯрӣ намуда, ба забони русии фасеҳу балег сухан гуфта, ба муносибати рӯзи таваллудаш муборакбод намуд.

— Ана дидед, Варвара Петровна, гуфтаи ман шуд. Рӯзи таваллудатонро дар шаҳри мо ҷанн гирифтед.

— Оре-оре. Сухани шумо ҳақ баромад. Саломат бошед. Бағоят мамнунам. Хуш омадед.

— Ман наоям, пас кӣ меояд? Хоҳишмандам ин ҳаёти очизонаи маро қабул фармояд,— ў чизи қоғазпечро ба дасти зан додаравон гӯё акнун чашмаш ба Яъқубҷон афтод,— Эй, ту ҳам омадай-ку! Хуб кардӣ, ки омадӣ.

Ӯ дудасти вохӯрӣ ва пурсупос намуд.

— Ҳамаатон саломат ҳастед? Падар нағз-мӣ? Хайр аз қору борат пурсем? Шунидам, ки соҳиби боз як хунари нав шудай, муборак шавад. Каму беш забони инҳоро ҳам ёд гирифтӣ? Нағз. Ин забонро доништан даркор, ки ҳам аз замону ҳам аз ҷаҳон хабардор бошӣ. Албатта, одам дар як моҳ забонро нағз ёд гирифта наметавонад. Аммо баъди рафтани инҳо боз ягон улфату ошноии рус пайдо кунӣ, ёд диҳад, хуб мешавад. Саводи тоҷикият чӣ тавр?

— Як навъ,— бо хичолат сар поён афканда ҷавоб дод Яъқубчон.

— Як навъ хондаю навишта метавонам. Метавонистагиам ҳамааш ҳамин.

— Худи ҳамин ҳам давлати калон,— лабханд намуд Ҳочӣ Юсуф.— Аз ҳамин мактабҳои ба як пули пуч наарзандаи мо ҳар кас хатнавису хатхон шуда барояд, аҳсан гӯй.

Ҳочӣ Юсуф боз ба русӣ гузашта гӯё ба ҳама гуфт:

— Ман мегӯям, ки модоме ки Яъқубчон андак забони русиро омӯхтааст, бигузор омӯзгори дигар ёбаду омӯхтанро давом диҳад. Забони рус баҳри бекарону канорест, ки ҳар ғаввос аз он ҳар қадар, ки хоҳад, ғавҳари суҳанро ёфта метавонад.

— Басе муҳобот кардед, Ҳочии азиз!— Борис Иванович стули аз паси мизи ба рӯяш дастархон кушода, неъматҳои гузашташударо нишон дод ва дархост намуд, ки нишинанд.— Забони модарии шумо, азизам, аз гуфти Рык Богданик забони басе ғанӣ, ширин ва қадимию маданияст. Ў ба ман аз Фирдавсии шумо, ки қариб даҳ қарн пеш «Шоҳнома»-и аҷоибӣ бузургашро навиштааст, як фасл хонда дод. Қасам ба чони шумо, ман волаю шайдои ин китоб шудам. Охир, вай тарҷимаро ба ман хонд. Тоҷикии вай чи гуна бошад, тасаввур кардан душвор аст!

— Ана, монанди Хизр худи Георгий Маркеньянович ҳам омада монданд.

Ҳама аз ҷой бархостанд.

Аз дар як марди миёнсоли газгӯшти жӯлидамӯе сару либоси назарногирона — куртаи яктарафагиребон, шими почаборику батинкаи нӯлпахн пӯшидаи ба деҳқон монанде даромад.

— О, чӣ хуш, чӣ хуш! Мамнунам, ки Ҳочии мӯхтарам вақту фурсат ёфта омадаанд!— табассуму хушҳолӣ ва такаллум қиёфаи меҳмони навро, ки Яъқубчон бори аввал медид, дар як нафас тамом дигар намуданд. Ў аз будаш ба назари вай ҳалиму ширинкаломтар метофт. Ў ҳам монанди дигарон дасти ба сӯяш дароз кардашудан меҳмонро саҳт фишурд.— Вале мутаассуф, ана ин ҷавонро каминаатон намешиносад. Айб надорад пурсидан, мегӯянд тоҷикон. Рухсат диҳед, бипурсам, ки ин ӣгит кист?

— Шогирди Борис Иванович, ки аз рафта истодани устодаш саҳт малулу маҳзун аст,— ҷавоб дод аз ҷониби ҳама Ҳочӣ Юсуф. Яъқубҷон бошад, сурх шуда гуфт:

— Яъқубҷон.

— Маъзур доред, Яъқубҷон. Писари Ҳочӣ Қобили наққош. Падару писар чун дуредгар девқору ҳамчун кандакор гулдастанд ва дар наққошӣ ҳам мониқаламанд.

— Барои луқмаандозии поҷоиз узр мецоҳам, Ҳочӣ, оё суҳан аз Монии афсонавии Чин намеравад?— пурсид Богданик, ки ҳоло дар рӯ ба рӯи Ҳочӣ Юсуф менишаст.

— Айнан аз ӯ ҳарф меравад,— ҷавоб дод Ҳочӣ Юсуф.— Лекин чаро Монӣ афсонавист? Охир аз ӯ асарҳо меғӯянд, ки боқист.

— Худи ҳамин ҳам афсона аст, дӯстам, вале ин мунозираро мавқуф меғузorem,— даст бардошт Богданик.— Меғӯед, ки падару писар кандакоранд? Хонаҳое, ки инҳо кандакорию наққошӣ намудаанд, дар ин шаҳр ҳастанд?

— Чӣ қадар, ки хоҳед. Ҳамин сол падару писар ба шоир Тошхоҷа Асирӣ хонае сохта дода, бо ҳавсалаи тамои шифту тоқчаҳояшро кандакорӣ карданд, ки аз тамошояш сер намешавад. Дирӯз дар бўрьёқубони боз як иморати каршасте будем, ки падару писар ҳамроҳи усто Мирҳақими наққош сохтаанд ва нақшу ниғори он ба шоир писанд афтода бадохатаи шеъре гуфтааст, ки наққошон зуд ба чорсуи айвон сабт кардаанд.

Бад-ин сон дилнишин қасре дар офок
На чашме дида, на гӯше шунда.
Зи Юсуфқории Яъқуби наҷор
Дари Мисраш тамошое кушуда.
Ба нақши Мирҳақими сеҳрпардоз,
Насақ аз санъати Монӣ рабула.

Ҳочӣ муқобилиғаи Асириро тарҷима кард.

— Наққошону кандакорони шумо беҳамтоанд,— ба тасдиқ сар ҷунбонд Богданик.— Ман зимиғтони гузашта дар маҳаллаи Дегрезӣ ба як тӯи хонадоршавӣ хабарӣ будаму кандакорию нақшҳои шифт ва тоқчаҳоро дида ҳуш аз сарам парид. Парвардигор! Бовар намекунад, ки ин нақшҳоро бо қалам одам кашидааст. Ана нақшу ана ҷило! Пас ин ҷавон кандакор аст?

— На фақат,— соҳиби хона ба сухан ҳамроҳ шуд.— Чанде намегузарад, ман муҳобот намекунам, дидед, ки ӯ граммофон сохтааст.

— Фаранг мешавад гӯед, Борис Иванович,— хитоб намуд хушнудона Ҳочӣ Юсуф.— Чунин одамони хунармандро тоҷикон фаранг мегӯянд. Оё туро Яъқубҷони фаранг номем, намеранҷӣ?

— Майлатон,— сурх шуд шогирд аз таърифҳо.— Намеранҷам. Аммо ин қадар маро шарм дорондан нагиред, таксир.

— Хуб шудааст,— андак сар ҳамонда бардошт Ҳочӣ Юсуф ва рӯй ба ҳама овард.— Лекин, ёрон, афсӯс, ки маҳфил дар гармобаю дам аз дами мегардад. Охир ба Работи Ҳанҷӣ ё Чашмаи Арзана мерафтем, ҳам савоб буду ҳам хурмо. Ба майли хотир менишастему аз ҳавои тозаи баҳорон баҳравар мешудем.

— Дуйӯмаш-ку имконпазир аст, лекин аввалаш номумкин, дӯстам,— гуфт Борис Иванович оҳе қашида,— Биёед, дар чунин рӯзи хушнудӣ, рӯзи таваллуд ҳасрат ҳам накунему қаҳру қазаб ҳам. Медонед чӣ? Мо ҳамаи хислатҳои неки Яъқубҷонамонро зикр накардем. Ӯ пазанда ҳам будаасту як табақи теппа палави олиҷаноб ҳам пухта овардааст. Биёед, шишаҳоро кушоему нӯши чон ва палав хӯрда ҳузур кунем.

— Дуруст мегӯед, Борис Иванович,— ҳампоғӣ ба соҳиби хона кард Ҳочӣ Юсуф.

Камол аз мавҷи ғам чун нест гирдоби ҷаҳон ҳолӣ,
Биё то бар лаби дарьёи бода лангар андозем.

Ҳочӣ Юсуф ин сатрҳоро тарҷима ва маънидод намуда, фаръёд зад:

— Мӯхтарама Варвара Петровна, шумо кучоед? Борис аз шишаҳое сухан мегӯянд, ки худашон наме-намоянд.

— Ҳозир-ҳозир, Ҳочии азиз!— гӯён Варвара аз даҳлез як шиша вино ва як шишаи аракро бардошта омад.

— Худат ҳам нишин, охир,— таклиф намуд шавҳар ба зан.

— Ман нишинам, ту нишинӣ, ба меҳмонон кӣ хизмат мекунад?

— Шӯри зан хушк шудагӣ,— табассуми дилсӯзонае кард Богданик ва чини ду тарафи даҳони ӯ зиёдтар

шуд. Гӯё барои пинҳон намудани ин ӯ аввал бурутҳои ғафсу овезонро молида монду баъд риши танҳо дар манаҳ гузошташударо ба қабза гирифт.— Зани бечора ҳам рӯзи таваллуди фарзандону ҳам шавҳар беором кор мекунад ва ҳам рӯзи таваллуди худаш. Ҳой парии бахт, қорҳои дигарро акнун ба мо вогузор кунеду даме ба тахти рӯзи таваллуд нишинед, ки ба саломатиатон қадаҳ бардорем.

Табаки палавро ба миёнҳои таомҳои дигар гузоштанд. Бӯи иштиҳокушои барги тоқ ва қазӣ ба машом расид.

— Чӣ бӯи хуше!— каф бар каф молид Борис Иванович ва қадаҳхоро аз як сар пур намуда, чун навбат ба қадаҳи назди Яқубҷон омад, пурсид:— Хӯш, бародарам, ту аз кадомаш менӯшӣ? Аз ҳеҷ кадомаш? Не, бародарҷон. Магар ба саломати хоҳарат Варвара, ки рӯзи таваллуди ӯст, наменӯшӣ? Нанӯшидаӣ? Ҳеҷ набошад як ба лаб бурда биёр, ки ба қасам ҳонис шавад. Ба ту як чурча вино мерезам.

Қадаҳи аввалиро ба муносибати мавлуд нӯшиданд. Онро Рык Богданик гуфту дар охири суханаш аз тоқча газетаро гирифта, аз байни он як журнали майдоро бароварда илова намуд:

— Ман, Варвара Петровна, хушнудам, ки дар арафаи рӯзи таваллуди шумо нахустин шумораи ин журнал — ҳосили заҳмат, машаққат, орзуи умедам нашр шуда ба дастам расид. Бо қамолӣ мамнунӣ инро чун ҳаҷъи очизона ба шумо, ба завҷаи марди бебоқ, шарикӣ зиндагонии фидоии озодӣ тақдим менамоям. Инро Вера Григорьевна фиристода, дархост кардааст, ки тақдим намоям ва муборакбодӣ самимии ӯро бирасонам.— Богданик бо таъзим ба соҳибҷашн журналро супурда, арақи пешонии фарохро бо рӯмолча пок намуд.

— Миннатпазирам! Таассуф, ки он қас бо мо нестанд,— гуфт Варвара.

— Дар Самарқанд боз як ҳафтаина қор дорад. Материалҳои шумораи дувуми журналро бояд ба матбаа супорад,— узри занашро расонд Богданик.— Ба цензураи имрӯза мақбул карда тавонистани суханҳои ба ҳама мақбул душвортар аст аз нақб задан ба санги хоро, дӯстонам. Матбааи Демуrow ин тилисмотест, ки даромадан ба он чандон осон нест.

— Мо шарт карда будем, ки имрӯз шикоят наку-
нем,— аз ҷой бархоста даст ба сӯи занаш дароз кард
Борис.— Қанӣ Варвараҷон, журналро ин тараф дех, ки
ҳеч набошад, як чашм давонда бароям. Шумо, Георгий
Маркеньянович, маро марди бебок номидед. Барои тав-
сифатон ташаккур. Лекин агар мепурсиданд, ки марди
бебок чи гуна мешавад, ман шуморо нишон меодам.

— Иғроқ! Иғроқ мегӯянд, ки хоси соҳибқаламон
аст. Аммо имрӯз ба ин ҳикмат иштибоҳ пайдо кар-
дам.— Богданик аз рӯи одат боз даст бардошт, ки ди-
гарон хомӯш бошанд, то суханро идома диҳад.

Лекин ин ба ӯ муяссар нашуд. Борис Иванович ба
хондани сармақолаи журнали «Красное солнышко»
оғоз намуд:

«Красное солнышко» дар айёми душворе нашр ме-
гардад: наشري он дар ҳангоме оғоз меёбад, ки зин-
дагониро беҳуқуқӣ, балвою низоъ, зулму тааддӣ идора
менамоянд; каломи маҳруму маслуҳ чун фаръеди беим-
дод аз байни ҳаёҳуи бетартибона ба гӯш мерасад; беҳ-
тарин намояндагони калом яке очизона хомӯширо их-
тиёр намудаасту дигаре ба... рафтааст».

— Магар дар Хучанд барин шаҳре чунин журналро
тайёр намуда, бо он қадар азобу машаққат ба Самар-
қанд бурда, аз гудози онҳое ки чирк аз зери нохун мечӯ-
янд, гузаронда, нашр кунондан осон аст? Аҳсан ба шумо!
Акнун хоҳишмандам, лутфан ҳамин шеърро аз журнала-
тон худатон хонда диҳед — хоҳиш намуд Борис.

— Бо камоли хушнудӣ, дӯстам,— Богданик жур-
налро гирифта ба хондани шеъре ки ба ангиштканон
бахшида шуда буд, шурӯъ намуд.

Тук да тук в борьбе упорной
Силой гору мы свернем.
Тронем камень не покорный
Сдвинем только и огнем.
Тук да тук — в немую стену
Бей мозолистой рукой!
Упадем, тебе на смену
Живо явится другой!
Тук да тук не дастся
Счастье вдруг
И куется силой рук
Тук да тук!..

— Офарин, офарин! Рухсат диҳед, ин қадаҳро ба
саломати Георгий Маркеньянович бардорем. Ба са-

ломатин шумо, дӯстам. Шумо чаро то охираш нанӯ-нидед, Ҳочӣ? Хоҳишмандам, қадаҳро ҳолӣ кунед.

— Оё маро маст карда, ба кӯча бароварда, дучори маломати мусулмонон карданӣ нестед?— ҳазл намуд Ҳочӣ Юсуф ва қадаҳро боз ба даст гирифта, онро ҳолӣ намуд.— Ҳар чӣ бодо бод! Ҳар чи ки аз он мақолаи маҷалла шумо, Борис Иванович, хондед, ҳаққу рост. Вале ба андешаи кӯтоҳи ман, магар беҳтар намебуд, ки ҳамин суҳанони балвогарона бо рамз гуфта шаванд? Мо, тоҷикон, эҳтиёт шарт мегӯем, ки ҳикмат аст.

— Оре, ин ҳикмат аст,— гуфт Богданик.— Вале мо аз тоифаи онҳое мебошем, ки суҳанони худро ошкоро мегӯянд. Гӯш кунед, дар ин хат чӣ гуфта мешавад.— У аз кисаи шим конверти ғичубич шуда ва аз он қоғазро бароварда кушод.— «Шумо, ё зани шумо журнали «Красное солнышко»-ро нашр намудаед ва дар он мақолаҳое табъ меёфтаанд, ки цензура ошкоро манъ намудааст. Чаноби раиси суд наشري журналро бо ному насаби шумо номуносиб дарёфта ба ман супурданд ба шумо бинависам, ки агар наشري журналро хоҳ бо имзои худ ва хоҳ бо имзои занатон давом доданӣ бошед, истеъфо пурсед ва дар сурати ба ҷо наовардани ин талаб чаноби суд арз намуданд, ки илтимос накунед ҳам маҷбур мешаванд, ки шуморо аз кор ҳолӣ намоянд»...

— Ин мактуби котиби суди округи Самарқанд аст, ки ҷордахӯми январӣ ҳамин сол ба ман навиштааст,— илова намуд Богданик.

— Хуш, шумо чӣ ҷавоб гардонидед?

— Ман, Ҳочӣ Юсупович, навиштам ки ихтиёр ба дасти бахтиёр. Фаразан, вакили шахсии суди округи Самарқанд набошам, оё рӯзам намегузарад? Ман коргари роҳи оҳан, телеграфист, нақшакаш, муфаттиш, китобдех, адвокат ҳам будам. Мезаданд, суд мекарданд, ба ҳабс меандохтанд, бадарға мекарданд. Лекин моро ин ҳама аз роҳамон оё баргардонда метавонист?

— Ишқу ошиқиро магар бо зиндону бадарға манъ кардан мумкин аст!— гуфт Борис Иванович,— Ҳаргиз не! Революционер ҳам ошиқи содиқи пешаи худ аст. Пешаи роҳи ўро ҳеҷ қуввае, ҳар чанд кодиру тавоно бошад ҳам, гирифта наметавонад.— У аз ҷой тохта бархоста, аз қафои китобҳо газетани қоғазаш зардшудаи «Самарқанд»-ро гирифт ба Богданик рӯ овард:— Ҳар бор ба ин ҷо оед, ин газетаро ба шумо нишон доданӣ мешава-

му лекин аз ёдам мебарояд. Гӯш кунед, чӣ навишта-
анд: «Съезди рочез ба психологияи педагогӣ ҳанӯз та-
мом нашуда, съезди муаллимони мактабҳои миёна сар
шуд. Аз ҳеҷ кас пӯшида нест, ки мактаб ин як навъ ох-
ранкаи дараҷаи дуйӯм аст... Муаллимони тараққиқарва-
ри рус муддати мадиде шоҳиди бепарвои чунин торумо-
ри мактаб буда наметавонистанд ва қарор намуданд, ки
дар ин бобат фикри худро гуянд. Бо ин мақсад онҳо ба
иттифокҳои: «Иттифоқи умумироссиягии муаллимон» ва
«Иттифоқи муаллимони мактабҳои миёна» муттаҳид гар-
диданд...»

— Ин ҳар ду иттифок чанде пеш съездҳои худро гу-
заронданд, ки дар онҳо масъалаҳои ҳаёти мактаб му-
ҳокима карда шуданд,— гуфт Богданик.

— Дар арафаи Съезди умумироссиягии муаллимон
большевикон дар байни вакилон васеъ ташвиқот бур-
данд ва ду нафар чуни бузургворро, ҳамчун Ленин ва
Луначарский пешниҳод карданд...

— Ғалатӣ, ғалатӣ!— гуфт Богданик ришро ба қаб-
за гирифта ҳаёлкунон.

— Шумо медонед, ки Съезди умумироссиягии муал-
лимон демократист ва платформаи сиёсӣ дорад. Бино-
бар ин, ба он ба сифати вакил пешбарӣ шудани Ленин
ва Луначарский шоҳиди қадами бебоқонаи демократия
аст,— гуфт Борис Иванович.

— Оре-оре,— сар ба тасдиқ ҷунбонд Богданик.—
Лекин...

— Оё беодобӣ намешуморед граммофон бимонему
сурудҳо шунавем — пурсид Варвара, ки аз берун ома-
ду аз мазмуни суханҳо хабар надошт.

— Бисёр хуб мекунад, Варвара Петровна. Гоҳ ху-
дою расул, гоҳ гамзаю усул,— гуфт Ҳочӣ Юсуфи эҳти-
ёткор, ки дар мавзӯи боло ба давомдиҳии сухан гӯё он
қадар ҳавас надошт.

Сӯҳбати дӯстон бегоҳӣ, вақти аз дуқони баққоли
баргаштани соҳиби ҳавли, ки дар он хонаеро мизбо-
нон иҷора гирифта буданд, анҷом ёфт. Богданик хайр-
хошкунон ба тарафи шаҳри нав роҳ гирифт. Ҳочӣ
Юсуф ва Яъқубҷон ҳамроҳ аз кӯчаи Пуларқииш баро-
мада, ба тарафи бозори Панҷшанбе раҳсипор шуданд.

— Инҳо мардуми аҷоиб. Монанди Ҳотами той.
Китоби Ҳотамро хондаӣ? — пурсид Ҳочӣ Юсуф аз
Яъқубҷон.— Нахонда бошӣ, хон. Хонданаширо, ки сар

карди, аз даст монда наметавонӣ. Хобу хӯрро аз ёд мебарорӣ. Хотам гами дигаронро меҳӯрад. Барои дигарон шуда машаққатҳо мекашад. Инҳо ҳам ҳамин тавр. Аммо устони ту харбузаи палаки дигар. Ў ба ҳукуматдорон маъқул нест. Ба шунда, ба вай таклиф кардаанд, ки аз фалон вақт дер намонда, аз Хучанд баромада равад.

— Ба кучо мерафтаанд?

— Ў аз Қазон аст. Ба ҳамон ҷо ҳам бармегардад. Вай ба ман громмофоне ёфта доду мо онро чанд бор вайрон кардем ва ҳар дафъа таъмир мекарду ду бори охир пул нагирифт. Шинос шуда мондем. Ба ҳавлӣ бурда меҳмон кардам, одами хушфеъл, китобдӯст.

— Дасташ, ки холи шуд, китоб меҳонад,— тасдиқ намуд Яъқубҷон.— Ҳайф, ки забони ӯро андак ёд гирифта бошам ҳам, хаташро хонда наметавонам.

— Агар ту хоҳӣ ман ба курси шабонаи мактаби русии маҳалли дароварда мемонам.

— Фикр мекунам, баъд ба шумо ҷавоб медиҳам.

— Хуб,— Ҳочӣ Юсуф фурсате хомӯш гардида ба осмони қабудтоби баланди аввали шаб, ситораҳои дуррашони акнун намудор шуда истода, ба чавқонҳои ба замин ҳамшудан бедҳон лаби ҷӯи мазор, ки шаҳри Хучандро ба ду қитъа — Қалъаи Наву Раззоқ ҷудо ме-
намуд, назар андохтан гирифт.— Ба ҳар ҳол, уқо, аз рози ниҳони инҳо қомилан хабардор шудан душвор аст. Ё ҳамин тавр, ё дилро аз таъури сина барканда, ба пеши мо мегузорад, ки дурусттар бинему ҷиғанагии онро фаҳмем. Лекин мо бошем, меҳусем.

Яъқубҷон ба сарфаҳми бисёрини ин суҳанҳо намерафт. Аммо ӯ медонист, ки устояи одами хуб аст. Бечорагонро аз ҷонаш ҳам зиёдтар дӯст медорад. Ў ме-
гуфт, ки тамоми буду шуди боён, ҳамаи асъасо даб-
дабан онҳо, анбори нуру ҷоман зарбофташон аз хуни дил, оби дидан бечораҳост...

— Ту, Яъқубҷон, гапҳои имрӯз дар ин ҷо шударо ба ягон кас нагӯй,— таъкидкорона гуфт Ҳочӣ Юсуф.

— Ман гапчинию суҳанкашониро бад мебинам,— хотири ҳамроҳашро ҷамъ намуд Яъқубҷон.— Хавотир нашавед, тақсир.

— Саломат бош. Бегоҳирӯзиҳо вақту фурсат шавад, ба ҳавли мо биё,— таклиф намуд Ҳочӣ Юсуф ва

дар рӯ ба рӯи пештоки мазор бозистод.— Бегоҳиҳо ман хамеша дар ҳавлӣ.

Дар ин ҳангом дар Чорраҳа якбора одами бисёре пайдо шуд, ки ба чор акноф бо шитоб мерафт. Онҳо аз намози шом баромада буданд.

— Говони худо аз подахона баромаданд,— захр-ханда намуд Ҳочӣ Юсуф.— Инҳо на фақат мардуми маҳаллаҳои наздик, ё роати мазор, балки аз маҳаллаҳои дур омадаанду мепиндоранд, ки намози масҷиди мазор савоби аз кӯҳи Муғул калонтар дорад ва намендонанд, ки шайх Муслиҳиддин ҳам яке аз ҳамин говон буду халос.

Ин сухани Ҳочӣ Юсуф, шахсе ки ҳанӯз дар айёми ҷавонӣ ҳаҷ карда омадааст ва мегуфтанд, ки дар мад-расаи «Альазҳар»-и Миср хонда, як дунё илмхоеро ёд гирифтааст, ки ягон мударриси Хучаид намендонанд, ба Яъқубчон саҳт расид. «Муллои беамалаш ҳамин будагист, ки одамони аз хонаи худо мебаромадагиро гов меномад»,— гуфт ӯ дар дил. Дар ин асно ӯ сулфаи падарашро шунид, ки вай ҳам албатта аз намоз мебаромад. Яъқубчон хост ҳеҷ набошад гӯяд, ки «эшони Ҳочӣ, ин гапатоно нағз не». Вале аз як тараф, инро аз рӯи одоб наёфт ва аз тарафи дигар, бо Ҳочии гапдону пурдон баҳс ма баҳс омаданро душвор донист. Хомӯшона хайрбод кард. Лекин баъди панҷ-шаш қадам дур шудан аз ӯ коҳишро фаромӯш намуд ва ба ҳаёли устодаш афтод, ки ҷабран аз шаҳр бароварда фиристода мешуд.

«Усто ва меҳмони ӯ, номаш чӣ буд? Аз ёдам рафт, чӣ хел одамҳо! Мегӯянд, ки давлат, давлати рус. Чаро русҳоро аз шаҳре ба шаҳре пеш мекунад? Наход онҳо одамони бад бошанд! Ягон кору кирдор ва гуфтори бади ўро ман надидаму нашунидам. Тоҷик не, мусулмон нею маро додарчон мегӯяд. Айби онҳо чӣ бошад?»

Банди ҳаёл ба дами дарашон омадани худро Яъқубчон надониста монд ва аз қафо боз сулфаву овози падарашро, ки бо кадоме гап-гапкунон меомад, шунида тезтар қадам гузошта, ба ҳавлӣ даромад, ки падар дар дасти ӯ табақи дастархонпечро дида ба пурсучӯй надарояд. Табакро ба модар, ки ба истиқболаш баромад, дароз кард. Сару либосро иваз менамуд, ки падар омад. Ба салом алек гирифт ва ба хона даромада рафт. Маълум шуд, ки модар аз рӯзи таваллуди зани усто,

аз он ки бо писараш палав карда фиристод, ба падар чизе нагуфтааст. Фурсате нагузашта, модар ба назди ӯ омад, ки дар тааҷҷуб менамуд.

— Расми онҳо ҳам қоидаҳои худамон барин будааст, писарам. Ба табақамон нон андохта, ба рӯяш чор газ мохутнамо матоъ монда фиристодааст, одамҳои нағз барин. Якборакак ба дилам шуда, зани устоятро ба хона наовардӣ, ки бинам.

— Онҳо зану шӯ ба хайрухуш омада рафтани ҳас-танд. Худамон ҳам як модарат ва ҳавлиатонро бинем, меғуянд.

— Ҳа, ниту бошад, нағз. Охир вай ба ту хунар ёд дод. Усто ном дорад. Як рӯз пеш аз рафтанишон ба ман гӯӣ, як тапӯр нони обаш аз ширу равған пазам. Ҳам хӯрда-хӯрда мерафтанду ҳам ба хешу таборашон мебурданд,— гуфт модар писарро хушнудтар карда.

Яъқубзон ба самоворхонаи маҳалла баромад. Бо ҷӯраҳои чой иӯшид. Онҳо аз ҳар тараф чун ҳаррӯза сухан мегуфтанду вале ӯ гӯё наменшунид. Ҳарфҳое, ки дар хонаи усто гуфта шуданд, дар гӯши ӯ чарангос мешад.

— Яъқубзон, имрӯз ягон духтари маҳлиқо мошиниширо ба дурусткунӣ оварда буд-мӣ меғуям?— пурсид бо лабханд як улфаташ аз ӯ.

— Аҷаб ганҳо меғуӣ? Омин оллоху акбар, ман рафтам, дар ҷаноб вай аз ҷой бархоста зуд баромада рафт.

Дар ҷогаҳ хоби Яъқубзон набурд. Хаёл мекарду бисёр чизҳо, маънии бисе суҳанҳоро намефаҳмид. Дар пени чашми ӯ Богданик боз намоён шуд. Қиёфаи ин марди назарногир ба деҳқонони руси аз Дилварзин ба бозори Хучанд тарбуз оварда мефурӯхтагӣ, ки мужук меномиданд, хеле монанд буд. Сару либосаш ҳам қариб монанди либоси онҳо. Лекин ӯ аз Хучанд истода дар Самарқанд китоб мебаровардаасту аз афти кор, ба калоншишиндаҳои рус маъқул нест...

...Аз сию шаш саҳифа иборат журнали «Красное солнышко»-ро, ки ҳамагӣ як шумора баромада, шояд баъзе тоҷикони забони русидон, монанди Асирӣ, дида ва хонда бошанд. Вале эҳтимол фикр ҳам накарда бошанд, ки ба эҳтимоми киву бо чӣ машаққате нагр шудааст. Муҳаррири онро эҳтимол фақат одамони маҳкамаи адлияи подшоҳӣ, чун вакили шахсии суди округи Самарқанд медонистанд, на чун ошӯбгари бебок. Ба бо-

локории ин, мумкин буд то имрӯз ва хеле солҳои дигар боз ӯ гумном бимонад. Вале тасодуфе ўро ба мардуми рӯзҳои мо шиносонд.

Дар институти педагогии Ленинобод Александр Зиновьевич Дун ном олими таърихшинос ва соҳибкалами исту бисташ ғайрат, ҷустуҷӯ, шавқу рағбаташ ба шунидан ва доништан бузурге ҳаст. Чунон ки ӯ накл менамояд, боре библиографияи нашрҳои давраро дида-равон ба хабари ғалатие дучор меояд. Дар он гуфта мешавад, ки дар соли ҳазору нӯҳсаду нӯҳ Вера Григорьевна Рык Богданик ном зане дар Хучанд журнали «Красное солнышко»-ро нашр менамуд.

«Наход? Дар Хучанд дар соли ҳазору нӯҳсаду нӯҳ? Ин чӣ зан аст ва он чӣ гуна маҷалла?» Ин ҳаёл сангреза шуда, ба даруни пойафзоли Александр Зиновьевич меафтад. Муайян намудани киву чикора будани ношир, ҳавои дидани журнал, ки гуё як шуморааш рӯи дунёро дидаасту халос, ўро ором намегузорад. Муддате нагузашта дар сояи ба сад дар сар халидану пурсуҷӯ, ӯ маълум мекунад, ки нусхаи ягонаи ин журнал дар китобхонаи Академияи фанҳои СССР маҳфуз аст. Ҷустуҷӯгар ба ҳар сатри ин журнали нодир фуру рафт ва чунон бо ҳавасу рағбати тамои меҳонд, ки на фақат сатрҳои ҷудогона, балки саҳифа-саҳифаҳои он ба ӯ ёд шуданд. Маълум шуд, ки ношир Вера Григорьевна набуда, балки шавҳари ӯ Георгий Маркеньянович Рык Богданик мебошад, ки барои як қадар нухуфтани фаъолият амалиёти худ ба номи занаш ба журналбарорӣ рухсат гирифтааст.

Акнун кучоиву чикора будани ноширро фаҳмидан меҳост ҷустуҷӯкунандаи беқарори мо. Ё ба даҳҳо нафар қасони шиносу ношинос, ба идораю ташкилотҳои дуру наздик мактубҳо навишта, охируламр ба ин саволхояш ҳам ҷавоби босавоб ёфт.

Рык Богданик соли шасту панҷӯми асри гузашта дар Латвия, дар оилаи деҳқон таваллуд мешавад. Ёро ба деҳқонони Дилварзин монанд қардани Яқубҷон ҳам, аз ин мебарояд, дуруст будааст. Деҳқонбачаи ҷафодидаву балокаш ҳанӯз аз ҷавонӣ ба гирдобии рӯзгор сарпоён меравад, ки вай онро гоҳ ба рӯю гоҳ ба қаъри худ гирифта, аз деҳот ба деҳот, аз билод ба билод ҳаво медиҳад. Ғайр аз касбҳои, ки зикрашон шуд, ӯ аз солҳои навадӯм пропагандисти байни деҳқонон ва кор-

гарону солдатҳо буд ва баъд ходими фаъоли матбуоти тараққиҳо мешавад. Бештар аз сесад очерк, ҳикоят, ашъор ва мақолаи ӯ мардумро ба қиёми зидди ситам дида мекарданд, ки дар маҷаллаи рӯзномаҳои замонаш таъбу чон гардидаанд. Чӣ қадари онҳоро цензура таъза баъд, худӣ ӯ медонад ва, чунон ки мегӯянд, худо...

Богданик дар Хучанд китобхона ҳам кушодани мешавад. Лекин бо вучуди тақоли бисёре ин ба ӯ муяссар намегардад.

Дар солҳои ҳафтаи ва ҳафтаи он соҳибдори ба муҳаббат ба барқарор намудани Ҳокимияти Советӣ дар Хучанд ширкат менамояд. Ва баъди ду соли ин ба Латвияи буржуазӣ меравад ва барои ташкил намудан ва баровардани газети «Хушхабарҳо» дастгир ва ҳаби мегардад, зеро дар газета Богданик бо эҳсосоти бузург соҳти советиро таъриф ва соҳти буржуазиро дашном менамояд. Ӯ аз ҳаби озод шудан ҳамон соли бисту шашӯм боз ба Хучанд бармегардад ва азъои коллегии ҳимоячиён мешавад.

Баъд чӣ шуд? Боз дар кучоҳи ӯ чӣ кор мекард ва ҳолат дар кучост? Ҳоло маълум нест. Вале оё иштибоҳе буда метавонад ба ин ки Александр Дун ин муамморо ҳади менамояд? Чӯянда ёбанда аст.

V

Аз Яъқубҷони фаранг се фарангизода ба дунё омаданд. Аз онҳо як нафар касби асосии падар — дуредгариро қадақориро соҳиб шуд. Ин Охундҷон аст. Дун дигар Ҳакимҷон ва Абдуҷаббор пешаи дигари падар — механикиро аз худ намуданд. Дар бозор дар наздикии ҳамаи худ онҳо дӯконча кушоданд ва аз бомдодон то шом сар аз кор набардоранд ҳам, хоҳиши ҳамаи онҳоеро, ки асбоби анҷомаширо ба таъмир меоварданд, ба ҷо оварда наметавонистанд. Ин ду тан ба ҷуз ҳамаи қоре, ки падар дар ин бобат метавонист, шинонидан ва ба кор андохтани мошинаҳои обборории соҳилро, ки номин «ҷархи фалакро» гирифтаанд, даргиронидану хомӯш намудани ҷароғи газиро, ки дар болон ду симҷуб дар Чорраҳа ва дар ҷойхонаҳои дар фанорҳои қалон шуввос таъза дар мегирифтанду хучандиҳо «шамъи

шаби шаҳр» меномиданд ва ғайра корҳои дигарӣ техникаи навбаромадро медонистанд.

Чунон ки як вақте харидорони мошинаҳои чокдӯзи дастӣ бисёр буданд, акун талабгориҳои помошинаи чокдӯзӣ ва алаҳхусус граммофон зиёд мешуданд. Ҳамаи боёну савдогарон ва баъзе одамони, чи тавре ки мегуфтанд, ба ҳудашон тинҷ, меҳостанд ин эъҷози техникаро дошта бошанд. Ин асбоби нозуқро ҳам соҳибонаш зуд-зуд вайрон мекарданд ва барои таъмир албатта ба писарони Яъқубҷони фаранг меоварданд.

Пулдорро кабобу бепулро бӯи кабоб. Ҳазорон одамон, ки дидану шунидани ин каромати хиради одамои орузу доштанд, монанди мағасҳои хираи қарахти охири тирамоҳ, ки ба бадан нишаста худро гарм намудан меҳоянд, аз пеши дӯкони назарногире дур рафтани меҳостанд, ки дар он ҷо аз қарнаи айнан ба гули гиёҳи печак монанди ба сандуқчаи дастакдор нишондашуда овози қалбакинамошудани чирросии Ҳамроқулқорӣ ва Тӯйҷӣ ҳофизи ўзбекон, Содирхон ва Ҳочиабдулазизи тоҷикон ба гӯш мерасид.

Барои одамон шунидану дидан кифоя набуд. Шиносони фарангизодагон бериёна ба дӯкони медаломанданд ва бо нӯги пой истода, ба даруитари қарнаи граммофон нигоҳ мекарданд ва агар монанд, дастаки онро ба чапу рост тоб додани мешуданд.

Боре ба дӯкони шоир Асирӣ омад, ки Яъқубҷони фарангро суроғ қарда наёфтааст. Яъқубҷони ҳанӯз на он қадар пир ҳоло қор қарда метавонист. Дастии ростии ў аз қор баромада буд. Онро муфаттиши жандалмерия дар вақти истинтоқ ба қафо тоб дода, аз поёни оринҷи гӯё шикаст. «Агар қонил нажавию ба гардан нагирӣ, ки ту аз пайравони сошиал-демократҳои рус ҳастӣ ва бо устои аз шаҳр бадарғашудаат мукотиба дорӣ ва ба нишондоди ҳамоноҳ ба шӯриши ҳуҷандиҳо иштирок намуӣ, дар зиндон пӯсида меравӣ. Ҳазорон ту барин сартҳои галарав нест шуда раванд, империяи бузургии Россия осеба намебинад», мегуфт ў.

Даст гувҷаквор варам қарда буд. Вақте ўро аз ҳабс забонхат гирифта, ба шартии аз дарвозаи шаҳр берун набаромадан ва аз ҳусуси азобҳои истинтоқ ба қасе даҳон накушодан сар доданд, ёрои қадаммонӣ надошт. Табиборо оварданд, шикастубандӣ ва доруо дармон қард. Варам гашт. Вале дарди қонгузозии даст

дам ба дам шиддат гирифта, дунёро ба чашми ӯ то-
рик мекард. Алалхусус дар тирамоҳу баҳорони тару
нам азоби ӯ дучанд меафзуд. Бинобар ин, фарзандон
падарро ба қор кардан намегузоштанд.

— Шумо як нафас шишта истед, домуллопачо, ман
давида падарамро ёфта мебиёям,— гуфт Ҳакимҷон.

— Лекин шарт ҳамин, ки таронаи Содирхонамон-
ро ба гиromуфинат ёфта мемонию то омаданат мо ин
рӯю он рӯи лаганро гардонид, шунида кайф меку-
нем,— розӣ шуд шоир.

Ҳакимҷон қарнаи аз сандуқча чудо кардашударо
боз ба қояш гузаронд ва дастаро тоб дода, лаганро
ки дар этикеташ сурати Содирхон буд, ниҳод ва сӯза-
ни наве гузаронда, онро ба қанораи лаган гузошт.
Панҷ-шаш бор ба гӯш садои шив-шив расид ва баъд
запӯлаи нохуни ҳофиз, садои танбӯр ва аз паси он
овозаш баланд шуд. Шоир барои пинҳон доштани вачд
ҷашм нимроғ намуда, бо кафу ангуштони борик-бори-
ки рағзон қабудашон намоён, ришу бурутҳои бо ан-
гушт қандаю ноҳамвор сабзида баромадаро пӯшид. Ба
ҷуз овози дилнавози Содирхон дигар тамоми ҳою ҳуи
бозорро нашунида монд. Содирхон ғазали Ҷомиро оғоз
намуд:

Ба як карашма Зулайховаше дили моро
Чунон рабуд,
ки Юсуф дили Зулайхоро.

Мақоми дилолӣ ӯ, овози ҳарчанд аз будаш борик ва
суруди аз тангин майдони лаган тез навишташуда, шо-
ирро маст карда буд магар, ки аз рӯгардон карда гу-
зошта шудани лаган ва аз пайдо шудани Яъқубҷон
дар сираи оғоҳ нашуд. Саломи ӯ вайро ба хуш овард,
ки аз ҷой бархост.

— Эй, устои азиз, шумо дар қучоҳо мегардед, ки
кас ёфта наметавонад?— нохӯрӣ кард ӯ.— Дар ҳамин
павдикиҳо будед магар, ки ба ин зудӣ писар шуморо
ёфта омаданд? Аз рӯятон гардам, устои азиз. Ба фа-
ришводаҳои худ фармояд, ки кӯҳна бошад ҳам, май-
лаш, ягон арзонбаҳои ин гиromуфинро ёфта диҳанд.
Дуои қониқонро мекунам. Дар сари ҳар намозе, ки
ягон рақбат дар умрам нахондаам, аз худованд дар-
хост менамоем, ки фарзандонатон телеграфи бесим
ҳам созанд.

— Дуоятон илоҳӣ иҷобат шавад. Аҷаб гапҳо мегӯед, тақсир! Наход ба харидани ягонта наваш курбатон нарасад?— табассумкунон Яъқубчон ба рӯи борик, пешони фарох ва даҳони майдаю лабони тунуки шоир дида дӯхт.

— Мо бечорагон наъли аспӣ мурдаро мековем, усточон. Сангбуррӣ шикаму сару танамонро як навъ пуру обод кунад ҳам, ба дарғоҳи вочибтаоло сад ҳазор бор шукр мегӯем,— қоҳ-қоҳ хандид Асирӣ.— Мо, ки боғи болою осиеи поён надорем.

— Як байти шумо, тақсирчон, барон мо аз ҳамаи боғу роғ, осиею обчувоз изофа,— олиҳимматӣ кард Яъқубчони фаранг.

— Вале афсӯс ба ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад, дӯстам,— оҳ кашид бо қиёфаи чиддӣ шоир.— Беҳазлу шӯҳӣ мегӯям. Ягонта арзонтарашро ёбед, барон ман бихаред.

— Тақсирчон, нави ин чизи инчиқ чист, ки кӯҳнааш бошад? Ҳочӣ Отабой яктаашро зимистони гузашта харида буданду ягон ҳафт бор вайрон карда, ба ин чо оварданд,— гуфт Яъқубчон.— Охир вайроншавии ваю пулсарфкунӣ ба дилашон зада, дар сайри лола ба тахтасанге чунон бардошта задаанд, ки абҷақаш баромадааст.

— Ҳақимчон писарам,— гуфт шоир,— ту оё намедонӣ, ки ҳамон гиromуфини абҷақаш баромада ҳоло дар кучо? Шояд ба дасти шумо афтад, боз ба ҳоли аввалааш биёреду муфт не, арзон карда ба ман фурушед. Ман одами бадфеъл не, бардошта намезанам.

— Ба қавли дадом, домуллопачо, як байт дар ҳақи гирамафун гуфта биёред, ҳудамон навашро харида медихем,— аз даҳони Ҳақимчон баромада монд.

— Ба ҳамин қавлу ваъдаат меистӣ?

— Меистам гӯӣ, писарам,— таклиф намуд Яъқубчон аз зуд ҷавоб нагардондани писараш хичил шуда.— Оқибандозамон ба харидани як гиримафун нарасад, фарангу фарангозада шуда чӣ мекузем? Лекин, тақсир, шарт ҳамин, пагоҳ аз намози бомдод баромада, ба ҳамин чо мебиёреду байти наватонро ба мо мехонед. Маъқул шавад...

— Аввалан, ман ба намоз намебароям. Сониян, шумо метавонед шеърро шунида бигӯед, ки ба ман маъқул нест. Бинобар ин, эй шайхи покдоман маъзур дор моро!..

— Не-не, тақсир,— эътироз намуд Яъқубчон,— шумо ҳеҷ вақт байти бад нагуфтаед ва ин дафъа ҳам наме-гӯед. Таъби шумо равону кай ки хоҳед, чӣ қадар ки хо-хед, менависед.

— Эй кош ҳамин тавр мебуд! Магар нашунидаед, ки Ҷомӣ, ҳазрати мавлавӣ Ҷомӣ аз машаққати шеър-гӯӣ чӣ гуфтаанд!

Физон қофия гарчанд Қоф то Қоф аст,
Ба фикри қофия ҳар дам ба тағ меоям...

Яъне, устон азиз, Ҷомӣ барин сухангӯи бемислу монанд ҳам бемашаққат байту газал нагуфтаанд. Ва-ле дубӣ ба умед, усто. Агар пирони комили шеъргӯӣ дастам бигиранд, пагоҳ вақти попушто шеърро меова-рам, ҳонда медиҳам ва агар маъқул афтаду гируму-фӣи мерӯидагӣ шавад, нони гарму як коса қаймоқ аз ҳисоби ман. Хуб?

— Хуб,— розӣ шуд Яъқубчони фаранг, ки остини ҷоман дастӣ ранҷурро бо кафи чап мемолид.

— Шумоён чӣ? Розиде?— шоир аз фарангзодагон пурсид.

— Албатта,— ҷавоб дод Ҳакимчон.

— Аҷаб, ки Абдучаббор лому мим намегӯяд,— шо-ир рӯй ба писари дуйӯми Яъқубчони фаранг овард.— Метарсам, ки ӯ розӣ нест.

Абдучаббори як пояш лағзи модарзод ва як чаш-ман гулдор, ки аз ранҷурию маъюбӣ гӯё дар хичолат буд, гуфт:

— Домуллопоччо, хавотир нашавед. Ман ҳам розӣ.

Пагоҳи ҳамон рӯз, вақте ки писарони Яъқубчон пенхтагӣ дӯкони мебардоштанд, Асирӣ ҳозир шуда, ба Абдучаббор пул дод, ки чор дона нони саидҷӯлоқӣ ва як коса қаймоқи хуб ёфта биёрад. Фурсате нагузаш-та Яъқубчон ҳам пайдо шуд. Аз дӯкон хакеро бе-руи бароварда гузоштанду ба рӯи чорпоя ба ҷои дас-тархон миёнбандро қушоданд ва ҷои қабуд фармуданд.

— Хӯш, тақсир, байти гирамафун чӣ шуд?— пурсид фаранг.

— Агар тайёр намебуд, ман ба ин ҷо омада, харчи попушто ба гардан намегирифтам,— шоир бешитоб даст ба кисаи даруни камзӯли ҳесуча дароварда, коға-зи чорқатеро беруи оварда, айнак ба чашм гузошту хонданро шурӯъ намуд:

Ба ғушам мерасад сози фусунсози гиromуфин,
Дихад бар пайкарам чон сӯзи овози гиromуфин,
Садон авҷу аксаш мум созад нағмаи Довуд,
Ба аршу фарш ғу як сози дамсози гиromуфин.
Шуданд аҳли каромат ошиқи эҷози довудӣ,
Бубин аҳли каромат инак эҷози гиromуфин.
Кунад Гульёри гульёри тараннумсози гулёраш.
Ба Шаҳноз аст дарс аз нози таннози гиromуфин.
Сафоҳону Ирокаш рост созад Насри сегоҳаш,
Кунад фатҳи Ҳичози назм таку този гиromуфин.
Навои дилнавозаш дил жанад, чону Чигарпора,
Мақоми Чорғоҳи гирияпардози гиromуфин.
Адилаш кам, мисолаш нодиру камъёб монандаш.
Асир алқисса ғу олам даҳонбози гиromуфин.

— Ба ҳар муроду мақсадатон расед, тақсир!— хитоб намуд Яъқубҷони фаранг даст ба риши мошу биринҷ бурда.— Ҳамин байта як шабанда гуфтед-мӣ? Шумо валиюлло ҳастед, тақсир. Валӣ! Мо, дадою писарҳо, ба гирамафун қарздор. Худи пагоҳ ягон Тошкандрав ёфта, пул дода таъин мекунем, ки харида биёрад.

— Такдим кардагӣ барин шудед, усто,— шоир аз мақбул афтодани шеъраш хушнуд гардида буд.— Шӯхӣ мекардам. Нағзаш ин ки ин ғазалро ба рӯзномаҳои Тошканду Қазон чоп мекунонем. Мурда бошанд ҳам ду-се танга мефиристанду оқибандозро илова карда, як гиromуфин бошад, меҳарем.

— Не-не, домуллопочо,— гуфт Ҳакимҷон, ки ҳанӯз боварӣ надошт ин ғазал дар як шаб навишта шуда бошад. Шартро буридед, ба гапамон меистем.

— Барои ҳиммати олий ба ҳарсеатон ташаккур. Меғӯед, ки гиromуфин мошинаи инчиқ асту зуд-зуд вайрон мешавад. Насиб бошад, гирему, фаразан, вайрон шавад, бепул дуруст карда диҳед.— Шоир ба Ҳакимҷон мурочиат намуд:— Ту аз ҳама чолоктарӣ. Тохта рафта, аз Бобохоҷаи саҳҳоф ду дона конверт харида биё, ки ин шеърро фириستم.

Ин вақт як ҳаракӣ миёнсоле ки чомаи кӯхнаи сандуфи сиёҳ дар тан ва тўппии чусти рағганин дар сардошт, аз тарафи Чорраҳа меомад, ягон бист-сӣ кадам дур аз Асирий аз ҳар худро таппӣ ба замин андохту ресмони нӯхтаи оиро ба як симчӯб печонда, тозон омад. Дуқад шуда бо Асирий вохӯрӣ намуда, дастонашро ба чашм молида, ба арзу дод даромад:

— Аз хоки поятон гардам, ҳазрат, ҳеч чой намонд, ки нарафтаю арз накарда бошам. Ягон кас ба додам

намерасад,— дафтари ҳасратро кушод ӯ.— Хонааш сӯ-
зад, миробамон Ашрафхоча ба мани бечора ақсум
шуда мондагӣ,— овозашро андак паст намуд вай. Оқи-
заи¹ мани шӯрбахтро ба писари безориаш келин кар-
данӣ шуда, миёнаравҳо фиристод. Хонағиамон² не
гуфту шишт. Беҳуда ҳам не намегуфт, Худи шумо, ҳазрат,
охир писари вайро медонед-ку. Рӯз ҳангию шаб бангӣ.
Акнун ба ҳамсоязаминҳо дуббӯӣ об доду юнучкаи сею-
ним моҳ пеш коштан ман аз беобӣ як бугун ҳам насаб-
зидааст. Охир ҳамин ҳам инсофу мусулмонӣ-мӣ? Ило-
ҳӣ мартабаатон аз ин ҳам зиёд шавад.

— Шуд-шуд, бародар,— шоир ӯро аз давомдиҳии
зорию дуо боздошт.— Шумо ба самоворхона раведо як
чой гирифта, як-ду пиёла хӯрда истед, ман ба номи
вай як шукка хат навишта медиҳам, бурда месупоред.

— Аз фарзандонатон орзуятон шиканад,— деҳқон
мутеона ба чойхона рафта, дар лаби кате пой дароз
карда нишасту Асирӣ карандашу сафинаро гирифту на-
вишт.

— Ба мироби побоб Ашрафхоча.

Хушку беоб чамъ пажмурда,
Сар баровард аз замин беда.
Сеюним моҳ шуд, ки коштаем,
Ҳоли ҳам як бугун наёзида.
Кишти хушкидаро надодӣ об,
Бод умрат чу кашти хушкида.

Шоир ба ин ҷо расиду ангушт ба манаҳ бурда, як
тор ришро байни похунҳо гирифту барканд. Ҷояшро
молида-молида монд ва фурсате ба хаёл фуру рафту
навишт:

«Баъдаҳу эй Ашрафхоча, огоҳ бош! Билфарз,
агар боз қаҳру ғазаб куниву об ба кишти баран-
дан ин хат, Бобочон, надиҳӣ, аз гиребонат гириф-
та рост ба Чорраҳаи мардон меовараму гирифто-
ри лаънат-ва мазаммати мардум мекунам.

Тошхоча Асирӣ».

— Абдучаббор!— ин коғазро ба он марди ин ҷо
омада деҳу гӯӣ, ки худӣ ҳозир ба мироб бурда диҳед.
Ҳамин рӯз ба юнучқаатон об медодааст.

¹ Духтаронро падарон чунин меномиданд.

² Зани худро мегуфт.

— Чӣ навиштед, тақсир?— пурсид усто Яъқубчон.

— Дуои чонаширо кардам.

— Наход?

— Дигар аз дасти мо чӣ меояд?— пурсид шоир.—
Мо на қаҳри қозиро дорему на ҳукми ҳоким.

— Ҳар чӣ навишта бошед ҳам, номатонро ки хонд,
тақсир, об медиҳаду халос.

— Илоҳӣ гуфтаатон шавад,— ҳазломезона гуфт шо-
ир ва аз дасти Ҳакимчон, ки аз тохта омадан ҳарсос
мезад, конвертро гирифта, бо ҳама хайру хуш намуд.—
Як нухтаи ғазалро рӯйбардор карда, ба шумо меова-
рам.

Ҳакимчон аз маҳаллаи мо духтари як хеши дура-
монро, ки Бибирӯфия ном дошт, ба занӣ гирифта, хо-
надомод шуд. Ин соли ҳаждаҳ ё нуздаҳум буд. Ӯ рӯзо-
на ба дӯкон ба назди бародараш Абдуҷаббор ба кор
мерафту баъди аср ба хона бармегашт. Вале ўро дар
он ҷо осуда намегузоштанд. Бинобар ин, дар ҳавлии
берун лою гил ва дуредгарӣ карда, меҳмонхоначаи ба
қавли хуша чингу линг сохт. Пешгоҳи меҳмонхона
суфа дошт. Пойгаҳ хараки кор. Дар амал ин меҳмон-
хона шӯъбаи дӯконхонаи дар бозор будаи фарангоза
буд.

Ба ҳавли омада фурсати таом хӯрдану чой нӯшидан
дар он ҷо мешуду баъд ба дӯкон мебаромад, ки дар
он ҷо ҳамеша як-ду нафар мунтазираш мешуд. Ӯ са-
мовору чойчӯшҳои сӯрохшуда, мӯшинаҳои чокдӯзиро
таъмир менамуд. Ба лаганҳо қалъагӣ давонда, пардоз
мекард. Барои кафшу маҳсидӯзон сандалича ва барои
хонаҳо сандалӣ, тираки ошу тахта, рами тирезаҳо ме-
сохт ва шикасту рехти хонаҳои мардумро низ ба ифоқа
меовард.

Мо ҳамсоияи ҳавлидармиёни Ҳакимчон будем. Аз
ҳавлии ҳамсоиямон, Мирзочони нонвой ба ҳавлии Ҳа-
кимчон дарӣча буд. Бегоҳирузӣ аз хонданҳо ва мадад-
горӣ ба падар фориг ки шудам, мунтазири аз хона ба
дӯкон баромадани Ҳакимчон мегардидам. Тамошон
корҳои ӯ барои ман турфа нашъае дошт. Ӯ хушгуфтор
буд ва бо ман ҳазлу мутоибаро дӯст медошт. Боре бего-
ҳон ба дӯконхонааш рафта, ўро наёфтам. Ба ҳавлии
дарун омадам, ки дар он ҷо вай таом мепухт.

— Биё-биё,— гуфт ӯ бо қошуқ аз рӯи палави чӯшида
истода андак обу ва ду-се дона биринҷро гирифта, ба

даҳон андохта, аз ман пурсид:— Намакаш қалай? Расо барин-а? Биринч сахт не, чӣ гуфти? Яъне обу намакаш чоғу ҳамин обашро чинад, гуппӣ табақи дамро ба бо-
лояш партоем, сурхпалав мешавад.

Бибирофия, ки дар айвон сараш бастаю дар бистар бетобнамо меҳобид, хандид:

— Як умре бе шӯхию қизиқӣ гап назадед, назадед. Намакро шумо мечашеду вай аз кучо медонад, ки чӣ хел?

— Раҳим зирак,— табассумкунон гуфт Ҳакимҷон,— Ба афтам нигоҳ ки қард, мефаҳмад...

Ҳакимҷон дар байни қорҳои дигар қариб як моҳ ҳар шаб андак-андак фурсат ёфта, як велосипеди чӯбин сохт, ки онро ҳучандиҳо он вақт шайтонароба меномиданд. Фақат пофишору руль ва резинҳои чархи вай аз велосипеди кӯҳнае гирифта шуда буду дигар тамоми вучудаш аз чӯб. Чарх, кегай ва қисмҳои дигар аз чи гуна чӯби сахт сохта шуда буданд, намедонам. Ҳакимҷон ба ҳар қисми аробааш як ранг дод. Вақте ӯ ҳар рӯз савори он шуда ба қор мерафту бармегашт, дар тамоми сари роҳ ҳамеша гурӯҳ-гурӯҳ бачагон аз ду тарафаш фарёд бардошта, то монда шуданашон метохтанд ва калонсолон бошанд, «Тавба! Ин фарангзода аз дадош ҳам гузаронд» гӯён лаби таҳсин мегазиданд.

Як баҳору тобистон Ҳакимҷон ба шайтонаробаи аҷоиб ва ягонаи худ савор шуду тирамоҳрӯя ба он чашми бад расид. Рӯзе бегоҳон ӯро дар кӯча дидам, ки қисмҳои сиҳатмондан велосипед: пофишор, рулу резинро бардошта меомаду дар ҷавоби нигоҳи ғамангези ман бо табассуми таассуфангез гуфт:

Чунин аст расми сарои дурушт,
Ғаҳе пушт бар зину ғаҳ зин ба пушт!

— Хайр, илоҳӣ балои омадагӣ ба ҳамин занад. Рӯзаш буд шавад, одам мемураду шайтонароба намени-
канад-мӣ?

Вале аз Ҳакимҷон дида ба вайрон шудани шайтона-
роба ман зиёдтар сӯхтам. Зеро пойҳоям ба пофишор он қадар парасад ҳам, се-чор бор бо мададгории Ҳаким-
ҷон ба он савор шуда, ронданахро қариб ёд гирифта будаму орзу доштам, ки як бор ба он савор шуда ба

мактаб рафта, ба ҳамсинфамон нишон дода биёям. Сад афсӯс, орзу чомаи амал напӯшид.

Албатта, ба ин орзуям дертар расидам. Соли сию-якӯм ба идораи газети «Большевики Хучанд» ба кор омада дидам, ки велосипед дорад, шод шудам. Ман аз он чанд бор афтида, поро лат хӯрондаму дастхоямро харошонда, савориро ёд гирифта будам. Вале ба он ҳам чашм расид. Як тарчimoni самарқандӣ, ки Начи-бов ном дошт ва меғуфтанд, ки шабҳо ғайри тарчима қиморбозӣ ҳам мекунад, велосипедро ба қимор бой дода, аз кори ноначибона шарм карда, ба шахраш гурехта рафт ва дигар барнагашт. «Велосипедсавориро дар қолу бало худованд ба пешонин ман, аз афти кор, навиштагӣ будааст...» — меғуфтам ба худ.

Фарангзода — Ҳакимҷон, ки аввал шайтонаробан нави аз пештара дида хубтар сохтани буд, пас аз чанде аз баҳри он гузар карда, ҳавою ҳаваси нав пайдо кард. Ӯ аэроплан... сохтанро орзу мекард. Чи гуна журналеро пайдо намуда хондасту акнун чун рози ниҳонӣ ба ман меғуфт, ки аэроплан бемотор ҳам мешавад. Барои ин чарх задани парра яъне пропеллер бас аст. Як шаб чун ҳамеша ба дӯкони ӯ омада дидам, ки дар рӯи ҳарак як модели аз когазу картонҳои гуногун сохтан аэроплани чуфтбол меистод. Чун паздик рафтам, Ҳакимҷон огоҳ намуд:

— Навакак часпонда тамом кардам. Баногоҳ нарас. Пагоҳ аз кор барвақттар меоем. Як парронда мебинем. Рафту парид, калонтарашро месозам. Лекин, уко, ба ҳеҷ кас ҳоли ҳозир аз ин хусус даҳон накушо. Напаридида монад, масхара нашавем. Ин кори таваккалӣ, фаҳмидӣ?

Ҳамон шаб дар ҳаёли парвози аэроплани фарангзода то хеле вақт хобам набурд. Пагоҳаш чи дар мактаб, чи дар мадраса ва чи дар кор чӣ гуфтам, чӣ гуфтанд, чӣ хондаму чӣ мекардам, намедонистам. Тамоми хушӯ ёдам банди аэроплани Ҳакимҷон буду бас. Зеро дар бораи аэроплан агарчанде дар мактаб шунида бошам ҳам, ҳанӯз парвози онро, магарам ки сураташ, надида будам.

Аз ҳаррӯза дида он рӯз Ҳакимҷон барвақттар омад. Ман берун баромаданро баҳона намуда, ба дариҷаи ҳавлини беруни Ҳакимҷон сар халида дидам, ки ӯ дари дӯконашро мекушод.

— Биё, биё,— гуфта ӯ дарро кушод ва ба ман фармуд, ки дари кӯчаро бандам.— Хез куну ба бом баро. Ман аэропланро медиҳам. Ба лабаш мемонӣ. Саҳни ин ҷо танг. Аз рӯи ҳавлӣ истода мекашему мебинем, ки мепарад ё не.

Ҳақимҷон моделро ба дасти ман дод. Ман онро дида дар таачҷуб мондам. Ба меҳвари пропеллер як ғалтаки ресмонаш пур гузаронида, ба нӯги ресмон сангмайдан чандпайсагии тарозуро баста, ғайр аз ин, барои аз поён истода кашидан, аз «биннии» аэроплан ҳам ресмон гузаронида шуда буд. Ман ба умеди аз бом тамошо намудани парвоз дар он ҷо мондам ва нӯги ресмонро ба конструктори аввалин модели аэроплан аз тоҷикон ба Ҳақимҷон додам. Дилам метапид. Конструктор аз бом ягон бист кадам дуртар истода ресмонро кашид. Чӣ мегӯед, ки то ба замин расидани санги пайса, ки ресмонро кашиду парраро ҷарх мезанонд, аэроплан чанд сония дар ҳаво шуд. Лекин аз вазнинии як тарафаш бошад, магар ки ба як паҳлу омада, ба замин зад.

Нишоти Ҳақимҷон ҳадду поён надошт. Ӯ бачавор тохта омада, моделро бардошт ва ҳар тарафашро диду ин дафъа маро ба боми баланди хона баровард. Аз он ҷо моделро кашид, ки вай ин дафъа зиёдтар дар ҳаво шуд.

— Ана дидӣ, уко, фарз кардему аз болои ягон сафедор ё мапори шаҳр бароварда сар диҳӣ, бешубҳа хеле вақт мепарад. Аз ин мебарояд, ки ба даруни вай як моторча шинонию ҳамин парраро ҷарх занонад ва ба пеш тела диҳад, аэроплани таппа тайёр.

— Рафту паррад ҳам, аз вай чӣ фоида? Ба дурунаш одам даромада намешинад-ку.

— Чаро?

— Коғазу картон одамро намебардорад.

— Қалонаш аз коғазу картон сохта намешавад. Фанер ҳаст, латтаю тахта ҳаст, елим ҳаст,— гуфт Ҳақимҷон, ки аз андешаи соддаёнаи ман завқ менамуд.— Аммо ҳамаи ин харчи калонро талаб мекунад ва моторёвӣ аз ҳама қийин. Агар ягон идораи ҳукумат мотор ёфта диҳад, аэроплансозӣ чандон мушкил не,— илова намуд ӯ саҳлгирона.

Бале дере нагузашта ин ҳавою ҳавас ҳам аз сари ӯ берун рафт. Зеро аз ин орзуи вай падараш огоҳ гарди-

да, гуё «кори намешудагиро накуну мардумро нахандон» — гуфта бошад. Лекин Ҳакимчон сохтани анҷому асбобҳои ачиби рӯзгорро даббӣ меод ва ҳар чизи навро, ки техника эҷод менамуду намунашро дар газетая журналҳо меод, аз паи дидану фаҳмидани ҷи гуна сохта шудани меафтод. Ҳакимчон ҷавонмарди олимат ва дастгири дармондагон буд. Аксар вақт кори қашшоқони маҳалларо беғул мекард. Ё ба хонадони мо ҳам некие кард, ки то зиндаам аз ёдам намеравад.

Соли пуздаҳум ҳам барои мардуми Туркистон, аз он ҷумла, мардуми Хучанд соли вазнин буд. Хушксолӣ хоҷагии харобшударо харобтар мегардонд. Заминҳои кишт аз беобӣ чун пастхामीёе ки селоби кӯҳу даштҳо рӯфтамода аз лойоба пур карда рафтааст, торторс қафида буданд. Меваи дору дарахтонро хунок зада буд. Бо вучуди он ки бо даъвати Ленин Россияи мушкӣ ва норасоӣҳо камнабуда бо ғаллаю молҳои саноатӣ ба туркистонӣ мадад мекард, қатъии баҳори соли оянда баъди хушкӣ ҳоли мардуми бечораро табоҳ мекард. Мо ҳам аз ҷумлаи ҳолашон табоҳон будем. Тамоми дарахтони майдончаамонро хунок зада буди ба ҳосилаш умед баста наметавонистем. Шикамгуруснаро пойафзоли нав чӣ даркор? Қашро дар бозор ҳеҷ кас намеҳарид. Падарам машғули кӯҳнадӯзӣ шуд. Ё сандалча, бигизу сӯзан, муму ресмонро ба халта андохта, маҳалла ба маҳалла гашта, пойафзоли кӯҳнаи мардумро дарбӯх мекарду даромдаш лекин ба қути лоямут кифоя наменамуд. Акнун ба атола ва нони зағора ҳам пул намеёфтем. Бинобар ин, падарам ягона палоси ба чашм намеояд — зебу зинати хонаамон гилеми зардалои қирғизиро фурухтани шуд.

— Ба одами бегона не, ба Ҳакимчон тавалло кардам, ки гираду худо расонад, агар ба амонию арзонӣ расем, пулашро меҳаму гардонда мегирем, — гуфт ё ба модарам, ки ба ин таклиф норизо буд. — Ту беҳуда оби дида нарез. Аз гушнагӣ мурда равам, гилем ба кӣ даркор?

— Аз гушнагӣ мурем ҳам, гилемро ба фурухтан намеҳам, — яқравӣ мекард модар. — Қаноат мекунем. Тутпаз он қадар дур не. Ягон моҳ монд. Даҳонамон тутба ки расид, наемурем. Гилемро нафурӯшед, ҷон дадош. Яқта чизи дурусти хонаамон ҳамин гилему вайро фурухта, болон пуштаку бўрьё мешинем-мӣ?

— Ба руи гилем мори ниммурда барин дароз кашида хобӣ, нағз-мӣ? Хезетон, як дам ба рӯи ҳавлӣ барое-тон,— гуфт падарам ба ману хоҳарам, ки ба ҳоли модар дилайрон сӯхта мегириستم. Мо беруи баромадему дур нарафтем. Овози падар ба гӯш мерасид.— Ту бе-ақлӣ накун, зан. То кай алафу решаи алаф, сабӯсу патоси шолӣ, ордаки донаки зардолу хӯроки ману ту мешавад? Ту ба қавоки бачагонат зеҳн монда нигоҳ ме-кунӣ? Қавоқашон варам.

— Хар чӣ ёвем, ба ҳаминҳо меҳӯронем. Лекин на-мемонам, ки яктаю якта палоси дурусти хонаро фу-рӯшед.

— Аз хонаи падарат овардӣ, ё аз пули махрат ха-ридӣ?— овозашро баландтар кард падар.— Худам ҳай-рон, ки чаро бо ту маслиҳату манша мекунам. Мефу-рӯшам гуфтам, мефурӯшам. Ба ман гилем не, ҳозир шикамро обод кардан даркор.

— Маро мекушеду гилемро мебаред.

— Девона-ку нашудай?

— Хар чӣ гӯед, гӯед.

— Чораи дигари зинда мондан нест, мефаҳмӣ? Хо-зир ҳам сари вақт, вайро фурӯхта, андак мошу чув-орӣ харида, чӯшонда хӯрда ба қавли ту, ба тутпаз ра-сем, мешавад. Аммо фардо аҳвол бадтар шавад, ягон кас ба гилем нигоҳу ба як қадок орд ҳам алиш наме-кунад.

Гирьяю зории модар садди азми падар шуда на-метавонистанд. Ӯ гилемро ба рӯи ҳавлӣ кашолакунон бароварду пасу пешашро рӯфта таҳ кардан гирифт. Модар рӯканону мӯйканон баромада, аз як лаби гилем ба ҷониби хона мекашиду аз тарафи дигараш падар ба тарафи кӯча. Аммо вақте ки падарам пӯписа кард, ки як лагад зада меафтонаду гилемро мебарад, модар харчанд боварӣ дошт, ки ӯ дастӣ зананда надорад, ги-лемро сар дод ва ҳой-ҳой гирьякунон ба хона дарома-да рафт.

Он рӯз ҳам аз ёди ман намеравад. Баъди рафтани падарам борон омад. Аввал борони ҳардамхаёл буду баъд чадал кард ва фурсате нагузашта аз новаи бом-ҳо об рехтан гирифт.

— Худои меҳрубон ана боронро дод. Ҳаннот ба ос-мон нигоҳ мекунад. Боронгариро ки дид, ғаллаю донан руст карда мондагиашро ба бозор мебарорад,— мегуфт

модар ба мо ҳасраткунон.— Аммо ин мардаки ба воҳима мондагӣ аз гушнагӣ мемурем гуфта, хонаро луч карду монд.

Бегоҳирӯзӣ падарам дар ду халта нима-нима ҷуворию мош бардошта омад.

— Ним пуд мош харидаму даҳ чакса ҷуворӣ,— ҳабар дод ӯ худро хушҳол нишон дода.— Як илоче карда аз ин баҳори қурроқӣ баромада гирему зиндаю саломат монем, гилем бошад, ёфт мешавад. Сар бошад, агар сиҳат саломат, меёвӣ ҳамеша молу давлат, гуфтаанд. Хафа нашав, ба бачаҳо дилам месӯзад.

Модар ба лингаҳои мошу ҷуворӣ, ки ҳар қафаш баробари тухми анко буд, нигоҳ накард. Падар ба ду хум ғалларо ҷудо-ҷудо ҳолӣ намуд.

Ба хоҳарам Оиша фармуд, ки сабзию шалғам қалам кунад. Худаш ба оташдон алав, дар дег пиёздоғи камравғане карда, об ва баъд як пиёла мош андохта баромада рафт. Ман аз қафои ӯ ба дӯконхона баромадаму дидам, ки ӯ ҳам гирия мекард. Гирияи ман ҳам омаду аз наздаш рафтам. Падар гӯе рӯи ба модару фарзандон нигоҳ кардан надошт. Ба хӯроки шом-мошпиёба наомад. Модар маро фиристод, ки ба хӯрокхӯрӣ тақлиф кунам. Вай дар дӯкон набуд. Мошпиёба, ки дар рӯяш равған базӯр йилтирос мекард, дар наздамон хунук меистоду бо вучуди гуруснагӣ ҳеҷ кас қошук ба коса намебурд.

Ногоҳ модарам ба хоҳарам рӯй овард:

— Ту дар хона шав. Агар тарсӣ, дугонаат Ибодатро ҷеғ зада биё. Ману уқоят ба ҳавлии тағоят меравам,— маҳсӣ ба по кашида, фаранҷӣ ва чашмбандро ба сар гирифт.— Агар ладоят пурсанд, гӯ ки имшаб хобида, пагоҳ меомадаанд. Меравам, зоро раҳми тағоят биёяду агар пулаш бошад, аз ҳисоби ҳаққи ман ба ҳавлии падар, пичи пул диҳад, ки гилемро гардонда гирем.

Хоҳарам розӣ шуд. Мо баъди шом ба ҳавлии тағоям Усмонбой, ки дар маҳаллаи Қозилуччакон буд, расидем. Усмонбой ҷавони хушрӯй, хуш қаддубаст, дуредгари хунарманде буду шояд оқибандози меҳнати солҳои гузаштаре дошт, ки ба хӯрду хӯрок он қадар монанди мо мӯхтоҷ набуд. Ӯ чашмони аз гирия варамидаи модарамро дида, дар изтироб монда, пурсуҷӯ кард. Хории модарам омада, гирист ва нақли фурухта шудани гилемро кард. Модаркалонам пиразани меҳру-

бон ҳам, аз панҷ нафар фарзандонаш модарамро зиёдтар дӯст медошт, гиристу ба писар зорӣ кард, ки ҳар навъ карда, даррафта пул ёфта диҳад. Усмонбой роӣ шуд. Гуфт, ки ҷудо дур равад, баъди як ҳафта пул ёфта медиҳад. «Дуруза дар шаҳр кори тазбӯлаки ҳаст. Тамом ки шуд, баромада ба Ғулакандоз меравам ва аз як одами қарздор, ки имораташро сохта будам, як пуд гандум рӯнда мебиёям, хотирчамъ бошад, гилемро ҷудо карда мегиред».

Очаам дастархон кушод. Дами оши палави ҷавинро бардошта, ба як табақ кашида омад. Ҳамон солҳо ҷавро тар карда, дар ҳован кӯфта, сабӯсагро равонда, ба рӯи зирбак ба ҷои биринҷ андохта, дам карда хӯроке пухта меҳӯрданд, ки ҷун тасаллии дил ба вай палав ном дода буданд. Ман медидам, ки аз хурсандӣ дар лабони модарам табассуми ба рӯи сурху сафедаш бағоят зебанда медамид ва ҳарчанд таоми шомӣ нахӯрда бошад ҳам, «ман авқот карда будаму сер», гӯён даст пок кардани шуд, модаркалон намонд.

— Хӯроки инвақта чор қадам монӣ, ҳазм мешавад. Ҳидоятчон тез-тез гир.

Модарам муждари ба падар расонидани шуда аз модаркалон иҷозати рафтан хост. Ӯ ҳарчанд таваллою зорӣ кард, ки хоб кунад, қабул нанамуд. Вақте ӯ ба сар фаранҷӣ гирифта, дар ғуломгардиш бо тағоям хайру хуш, дуо ва изҳори миннатдорӣ мекард, модаркалон як косаи ба сачоқ печондашударо бароварда дод.

— Инро ба домоду духтарат бар. Онҳо ҳам як палави ҷавӣ хӯранд,— гуфт.

Модар не-не гӯён даст дароз намуда, косаро гирифт ба даруни фаранҷӣ пинҳон кард. Дар хона ба ҳама хушхабар расонда, вақте ки сачокро кушодем, хуш аз сарамон парид. Дар коса палави ҷавӣ не, қавурдоқи аз хум бо равғани дунба кандашуда буд, ки хонаи мо хеле боз рӯи ҷуни хӯрдани ноёб ва нодирро надида буд.

Тағоям ба ваъдааш вафо карда, як ҳафта ҳам нагузашта пулро овард. Падар онро гирифта, ба пеши Ҳакимчон рафту гилемро баргардонид овард.

— Худо ба умру ҷони Ҳакимчон баракат диҳаду барори касбу кораш зиёдтар шавад,— дуо мегуфт ӯ.— Одамгарӣ кард. Одамгарӣ аз ин зиёд намешавад. Пул ҳамину дар ин як ҳафта курбаш ду баробар паст шуд.

Аммо ӯ нагуфт, ки «ҳой усто, шумо он ҳафта ба пули ман аз гуфти худатон, ним пуд ҷуворию даҳ чакса мош харидед. Аммо акнун нисфи он мошу ҷуворию наме-дихед».

Модар аз камоли хурсандӣ ба дамигарм як бурдаи калони қавурдокро ғоз-ғоз карда партофта, аз нав гарм кард. Баъди таом гилемро аз нав кушодем. Модар аз гилем чашми аз оби дида пурашро намоканд. Чӣ шабе буд он шаб! Ҳам хонаи гӯё тамоман холишуда мондаи мо аз сари нав пур шуд ва ҳам хӯроки болаззате хӯрда ба хоби ширине рафтем.

Як порай он гилеми зардалои дар сандуке ки аз падару модар ба ман мерос мондааст, нигоҳ дошта мешавад. Ман ҳикояи гилемро ба фарзандонам гуфтаам ва аминам, ки онҳо он порчаро чун мерос нигоҳ хоҳанд дошт.

Ҳакимҷонро пас аз ташкил шудани колхозҳо Пӯлод Бобокалонов аввал ба колхозии «Коминтерн» ва баъд ба колхозии ба номи Сталин бурд. Ӯ дар оҳангархона, устохонаю гараж устои ҳамаи устоён шуда то охири умр кор кард. Аз ӯ ду писар ва як духтару набераҳо монданд. Онҳо ҳам ба ҳавлии мо чун ба ҳавлии хешованд ва дӯсти падару бобояшон омаду рафт доранд.

...Вақтҳои буд, ки Устоохундҷон аз кандакор шудани худ пушаймон ҳам мешуд. «Сохтани иморатҳои нақшин ва кандакорӣ аз расму одат баромада меравад»,— гӯён афсӯс мехӯрд ӯ. Вале гумонаш дуруст набаромад. Пеш аз ҳама колхозҳо ба сохтани клубу чойхонаҳои сурхи кандакорию нақшин оғоз намуданд. Ба ин кор яке аз маршалҳои сохтмони колхозӣ ҳамон Пӯлод Бобокалонов ибтидо гузошт. Аввал дар колхозии «Коминтерн», баъд дар колхозии ба номи Сталини райони Хучанд чойхонаҳои дуошъёнаи нақшину кандакорӣ, дар қароргоҳҳои бригадаҳо шипангҳои нақшу нигордор сохтанд, ки ба тамошои онҳо на танҳо аз районҳои шимоли сарзамини тоҷик, балки аз ҷануби он, аз дигар республикаҳои бародарии Осиёи Миёна одамон меомаданд. Ба нақшу кандакорӣ акнун чунин иморатҳо, ки қариб дар ҳамаи колхозҳои хушдаромади пахтакор расм шуда буд, монанди Охундҷон Яъқубҷонов, Абдулғафур Мансуров, Солеҳ Мақсудов аз Ленинобод, Баротбеков аз Ӯротеппа, нақшошону кандакорони ҷубу гачро ҷустаю ёфта, мунтазири навбат шуда мебуданд.

Корди Охундчони мо ҳам, чунон ки мегӯянд, боз дар болои рафган шуд. Ҳамаи кандакорони дуру наздик кори ин устоди гулдастро дидан замон мешиносанд.

Боре мархум Йӯлдошбек Баротбекови кандакор раҳгузар шуда дар қишлоқи Куркати райони Нов як чойхонаи навбунёдро дида, мошинро боздоронду пиёда шуд.

— Гардед, муаллим, як даромада нақшу нигорашро бинем-чи,— таклиф намуд ӯ ба ман.— Овозаи ин чойхона то Ҷротеппаи мо расидааст.

Ҳар ду ба чойхонаи на он қадар калони саҳнадор даромадем, ки аз дарун мисли чойхонаи колхозии «Коминтерн» дар гирдо-гирдаш ошӯёнаи дуйӯм дошт.

— Нақш амали ягон наққоши навбаромад,— бо афсус сар ҷунбонд Баротбеков.— Аз ҳар кучо як шингил гирифтааст. Аммо ин ҳунар не. Кандакоронаш лекин олиҷаноб. Ин амали Устоохундҷон, писари Яъқубҷони Фаранг аз шаҳри шумост. Ҷро бояд донед. Барака ёбад, устои гулдаст. Ӯ ҳунари падарро ба авҷи аъло бардошт,— гуфт кандакори ӯротеппагӣ.— Ин амалро тамошо кунаму шинам, мегӯед. Устоохундҷон одами нозуктабъ. Дар Ҷротеппа, аз хотирам намебарояд, якҷанд сол пеш аз революция аз деҳаи Қалъаи Баланд Курбонбой таассуб ба ёрон карда, аз ҷои баланду барҳавои шаҳр як ҳавлӣ хариду ҳамаи иморатҳояшро ғалтонда, ҳавлиҳои даруну берун андозондани шуда, аз Хучанд Яъқубҷони фаранг, аз Ҷротеппа устои ман Қобилбой наққошро кас фиристода овард. Ману акаам дар ҳавлии бой шишта будем, ки ҳаракӣ Яъқубҷони фаранг бо писараш Охундҷон, ки он вақт ҷавони понздаҳ-шонздаҳсола буд, даромада омад. Бой ҳавобаланди даҳанкалон ба Яъқубҷон базӯр нӯги дасташро дароз карда, вохӯрӣ кардаразон ба тарафи Охундҷон теғ қашида нигоҳ кард.

— Ҳар кадоми шумо як муфтиҳро дағгал...ро аз қафоятон гирифта мегаштетон-дия! Мулло Қобилро ҷеғ занам, укаашро гирифта омадааст. Шумо бошед, ана ин...

Охундҷон тозон рафту ресмони харро кушода гуфт:

— Дадо, рафтем!

— Ту намегуфти ҳам, мерафтам,— Яъқубҷон ба тарафи дари кӯча роҳ андохт.

— Ба кучо меравед? Ба ман нигоҳ кунед. Ба шу-

мо чи шуд?— мепурсид бой.— Ба нияти кор кардан омадед. Нағз намешавад.

— Мо ҳам меравем,— акаи ман ҳам омин карда, аз чой бархост.— Хез.

— Ба шумо карнайчиҳо чӣ чини қачалак зад!— бой, ки ба чунин оқибати сухани бемулоҳизааш ҳаргиз интизор набуд, пеши роҳи моро гирифта, боз касби дигарамонро масҳара ҳам мекард.

— Бачагӣ накунед. Забони мурғонро мурғон медонанд, мегӯянд. Вайҳоро аз роҳ гардонда биед. Ин коратон ба гуфтушунид нағз нест.

Бой зӯр зада сухан гуфта, моро баргардонидани мешуду ба кӯча бароем, Яъқубҷон савораю Охундҷон пиёда ҳадаҳа харро давонда, анча дур рафта мондаанд. Бой аз қафои онҳо як хизматгорашро давонд. Лекин баргашта наомаданд. Акаи ман бошад, аз ақиби онҳо тохта рафта, пеши роҳашонро гирифту ба хонаамон ба меҳмонию шабгузаронӣ даъват намуд ва ба чону ҳолашон намонда гирифта бурд,— нақли худро идома дод Баротбеков.— Пагоҳӣ дари мо тик-тик мешавад. Акаам баромада мебинад, ки худӣ бой аспакӣ омадааст.

— Маро ба пеши меҳмон баред!— пӯписа мекунад вай.

— Ба кадом меҳмон?— мепурсад акаам.— Агар Яъқубҷони фарангу писарашро гӯед, онҳо сахарӣ хеста рафтанд.

— Вай ношукрҳо-ку инчой нею қаҳрашон дар нӯги биниашон будаасту биринҷашон об намебардоштааст,— гилагузорӣ кард бой,— ба шумо чӣ бало зад? Чаро пишаки шуморо ҳам пишт гуфта намешавад? Агар арраю тешаатро ҳозир бардошта наравӣ, ба булӯс¹ мефармоям, ки чазоятро диҳад. Майлат, кунгиракатро ҳам гирифта рафтан гир. Садқай сарам.

— Лекин раҳмати акаи ман ҳам одами ба захру зарда буд. Ба пӯписаҳои бой нигоҳ накарда, ба кораш нарафт,— гуфт Баротбеков ба мошина саворшударавон.— Бо Яъқубҷони фаранг ва Охундҷон ману устоям дар Қӯқанд, Кони Бодом, Исфара, ҳатто дар Самарқанд ҳам чанд иморат сохта, наққошию кандакорӣ кардаем. Назари устон раҳмати ман Охундҷонро гирифтагӣ буд.

¹ Калимаи вайроншудан волостной.

Ин гул аз боғи дигар меғуфт ӯ. Кандакорони ғаҷ баъзан дар чӯб кандакорӣ карда наметавонанд. Усто Охундҷон ҳардуяшро карда метавонад. Дар хотирам ҳаст, дар Кӯқанд ба як кас аз чӯби чормағз дари дутабақае сохта, кандакорӣ карда дод. Як устои машхури кандакори Кӯқанд як рӯз даргузар шуда, шинонидани дарро дида меояд ва ба чашмонаш бовар накарда, кандакории печ дар печ байти дар ҳар ду табаки дар кандашуда ва гулпартоиҳоро дида, ҳайрон мешаваду амали кӣ буданашро мепурсад. Ба вай меғӯянд, ки кори ана ҳамин ҷавон. Усто дасти надомат ба пешонӣ мезанад.

— Ҳай афсӯс, агар ҷавон мебудам, ба ҳамин ҷавон шогирд мешудам,— меғӯяд кандакори номӣ.— Турфа хунарманд аст ӯ! Ту аз кучой ва писари кистӣ, ҷавони нағз?

— Хучандӣ. Аз маҳаллаи Чуғурчуқон, агар донед, писари усто Яъқубҷони дуредгар.

— Оё писари Яъқубҷони фаранг не?

— Ҳа, амак.

— Чӣ тавр надонам,— пирамард дастҳояшро аз даруни яктаҳ ба қафо гузаронида, як қадам худро ақибтар кашида, ба кандакорӣ, ба ҳалқаю меҳҳои мисию биринҷӣ синчакунон илова намуд:— шумо, тоҷикҳо, наққош нақши сонӣ беҳтар кашад зи аввал меғӯед, ки рост. То рафт кандакориҳои падаратро хубтар мекуни. Офарин, саломи маро ба падарат расон. Бигӯй, ки усто Абдулҳақи наққоши кӯқандӣ ба хунарам таи доданд. Меғӯй? Илоҳӣ дастони хунармандат дардро набинанд.

Нашъунамои пешаи дуредгарию кандакориро Усто Охундҷон Яъқубҷонов дар театри мусикии мазҳақавии Ленинобод дар хиёбони ба номи Камол намоиш дод.

Чун наққошону кандакорон шуниданд, ки дар шаҳр бинои нави театр сохта мешавад, ба ҳузури котиби комитети вилоятни партия рафтанд. Пешопеш пирамарди қоқина, вале пурсалобат усто Абдуғафур Мансуров, аз қафо дигар марди солхӯрда ва хурдҷуссаи мӯи сараш сафед бошад ҳам буруташ кӯтоҳ ва абрувонаш сиёҳ — Охундҷон Яъқубҷонов ва боз як нафар наққоши ҷавон, ки ҳанӯз мустақилона кор карда натавонад ҳам ба ғап ҷома пӯшонда метавонист ва ўро устодон барои ғапмаъқулкунонӣ бо худ гирифта буданд, омаданд.

— Ману устоҳо ба пеши шумо бо як маслиҳат омадем,— суҳан сар кард наққоши ҷавон.

— Хуш омадед. Ман, Абдувоҳид ако, амини маҳал лаатонро ба кофтукови шумо фиристода будам, дидед, ё не?— пурсид котиб аз Охундҷон.— Не? Худатон омадед? Аҷаб, шунавам, хизмат?

— Хизмат не, ба як маслиҳат омадем,— гуфт Охундҷон.

— Пўстканди гапро гўем монем,— маҳмадоно боз ба гап ҳамроҳ шуд.— Шунидем, ки театр сохта мешудааст. Чи мешавад, ки ҳамин театр нақшину кандакорӣ шаваду...

— Мо ҳам барои ҳамин ба ҷустуҷўи шумоҳо одам фиристодем.

— Наход? Дилро ба дил раҳест гуфтани мардум бечиз набудааст!— гуфт усто Абдуғафур.— Мо бошем, аз ин бехабару омадем. Соли ману усто охир ба як ҷо рафта монд. Дар қасри маданияти Саидхоча наққошу кандакорон хеле ҳунарнамоӣ карда бошанд ҳам, ба ҳар ҳол аз шаҳр як қадам дур. Дар миёни шаҳрамон модоме ки театр мешавад, кори хайр бошад ҳам нақшину кандакорӣ кардани ҳастем. Ҳар чи набошад ҳусни онро зиёд мекунад.

— Китобхонаи шаҳрамон ҳам албатта хеле хушрӯй ба ҷор кас нишон додани. Лекин андак хурд, ба ҷои паст фаромадагӣ,— гуфт усто Охундҷон.— Ҳунар қанотхояшро калон кушода натавонистагӣ. Театр бошад албатта калон мешавад, бинобар ин...

— Олиҷаноб!— котиб гўшаки телефони зангзадаро бардошту хандид.— Абдувоҳид ако, ташвиш нақашед. Ҳам Устоохундҷон, ҳам амакам Устоабдуғафур бо шоғирдашон дар ҳамин ҷо. Саломат бонед.— Котиб гўшакро гузошту суҳанро идома дод:— Абдувоҳид ако, гувоҳи гапам шуда ҷеғ заданд. Ба ҳамин тарик, ба қавле Ҳизр барин ҳозир шудед. Шумо, усто, дар умратон, ба фикрам, кори хайро кам накардаед. Ҷуволи ҳолӣ рост намеистад меғўянд. Моҳонаи нағз медиҳанд. Аммо ҳафтаду як рағу пайро як карда зўр занед ва ҳамаи ҳунаратонро кор фармод. Ҳамин ҳел кунед, ки аз ҳар кучо ҳар кас омада бинад, гўяд, ки театр ҳусни шаҳри Лениро зиёд кардааст. Ба наққош, ҷўбқору гилқораш сад раҳмат!

— Ба ҷону дил,— нимҳез шуда нишаст пирамарди кўдаквор муаддаб Устоабдуғафур.— Дидагӣ тан медиҳаду ҳалос.

— Аз ин вачҳ хотирчамъ бошед.— Устоохундҷон ҳам дар навбати худ қавл дод:— кӣ медонад, ки баъди ин кай дар кучо боз ин хел иморати калон мешавад.

— Ташаккур. Ба ин эътимод дорам,— гуфт котиб.— Акнун шумо бо меъмори бино бояд вохӯред.

Ба ҳамин тариқ, барон Устоохундҷон девори бино баланд баромадан замон кор ёфт шуд. Аз рӯи архитектура шифти вестибюль ва ду долону ду шифти зал дар ошъёни дуйӯм мебоист намунаҳои бехтарини санъати наққошӣ ва кандакории миллиро медошт. Кандакорону наққошон бо меъмор зуд баҳам сохтанд. Кандакори гулдаст Охундҷон нақшаву раҷаи ҳар он чиро ки меҳост аз кандакорӣ наққоши шифтҳо дошта бошанд, ба меъмор манзур намуд.

Аз рӯи андешаи эҷодии дуредгарон ва наққошон бештар шифти вестибюли хело калон мебоист муҷасса-му илҳикоси кандакорӣ ва наққошии асрина мегардид. Санъаткорони халқ бист намуди кандакорӣ наққоширо барон ин сақфи баланд интиҳоб намуданд, ки онҳо бо ибораву ифодаи соҳибони ин пеша аз поён ба боло арақ, мадохил, занҷира, ҳошия, шарафа, кодоку дила, фурумон, сандука, нова, ҳавзак, кубба ва ғайра номдоранд.

Кори мураккаби меҳнатталаб рӯзона Охундҷонро монда мекард. Аммо шабҳо ҳарчанд ба чоғаҳ барвақт дарояд ҳам, хоб намеомад. Оё ягон хатое дар васл ё нишондани тахтаву чӯб содир нашуд?— ба дил мегуфт усто худ ба худ.— Бечиз намегӯянд: ҳар нақш, ки бад шуд, ҳамаро чашм дар он аст. Ин хатое мебуд, ки ҳар рӯз ба он чашми бисёр касон меафтад. Театр на танҳо тамошогоҳ. Вай охир маҷлису маҳфилгоҳи калони шаҳри мо ҳам хоҳад шуд. Шаҳри Ленин дар соҳили Сир. Ба зиёрати вай магар аз ҳар тараф одам намеояд? Алалхусус рӯзҳои тобистон. Дар каноҳҳои дарёе чӣ қадар машинаҳо қатор мешаванд, ки ин тараф аз Бухорову Урганҷ, он тараф аз Ҷашу Андиҷон омадаанд! Дар тамоми Осиёи Миёна одамони бисёре аз касбҳои гуногун ҳастанд, ки отпуски худро дар шаҳри мо мегузаронанд. Қоре кардан даркор аст, ки ҳар кас бори дигар дидаиашро орзу кунад. «Агар таърихи нақшу кандакорӣ ва пешрафти имрӯзаи онро дидаи хоҳӣ, ба Ленин-обод раву театри онро бин» гӯянд. Дар ин чӯбкорӣ ва нақшу кандакорӣ зебони диёри тоҷикон, латофату за-

рофати шимоли он, кӯҳсор, обшор, наҳри Сир, боғот ва пахтазор бояд инъикоси худро ёбад.

Шабҳое мешуд, ки Устоохундчон мижа таҳ накарда, боз аз ҳама барвақт дар сари кор ҳозир мешуд.

— Охундчон, имшаб магар боз хоб набурд?— пурсид боре ҳолдони ӯ усто Абдуғафур, вақте ман ҳам ба назди онҳо омада будам.

— Ба ҳаёлам, шумо ҳам он қадар хоби ором на-
рафтагӣ барин,— табассум намуд Охундчон.— То бино
буд нашавад, ману шумо аз хоб сер намешавем.

— Аз ин мебарояд, ки ҷои хобро дар дидағони шумо ёди кор гирифтааст?— гуфтам ман.

— Сирри ин албатта аз шумо пӯшида не,— нигоҳ ба ҷониби ман афканд пири хуштакаллум наққош Ус-
тосолех риши дарозу паҳиро ба қабза гирифта.— Шумо
ҳам ба як ҳисоб ҳамкасабаи мо ҳастед. Мо ба рӯи
тахтаю девор қалам мекашему шумо ба рӯи коғаз,
ҳамту не?

— Нағз гуфтед!— Аҳсангӯӣ намуд Охундчон.— Шумо гапи Тошхоҷа эшонро гуфтед. Ману раҳмати ӯ пада-
рам нақшу кандакориҳои хонаи Тошхоҷа эшон Асириро
мекардему як рӯз падар бевақттар аз хоб хеста, ба ҳав-
ли шoir дертар тақрибан соатҳои даҳ рафт. Ҳалқа ба
дари кӯчаашон зада будем, ки писари он кас Мавлавӣ
нӯғ-нӯғи по тохта баромаданду лаб газида гуфтанд, ки
оҳиста даромада ба кор сар кунем. Лекин аз остона
ба даруни ҳавлӣ қадам монда дидам, ки шoir сачоқ дар
даст рӯяшонро поккунон аз хона берун баромаданд.

— Шумо гумон накунед, ки ман ба мақоли хоби
чоштгоҳӣ беҳ аз подшоҳӣ, амал мекунам,— гуфтанд шoir
воҳӯрикунон.— Ин мақолро коҳилон баровардаанд.
Ман имшаб то саҳар шеър гуфтам. Баъд ба хоби шoir-
рин рафтам. Акнун, устои азиз, шумо бигӯед, ки чаро
дер мондед?

— Ҳаёли кандакорию нақшҳои шифти хонаатон, тақ-
сир, маро ҳам то саҳар хоб кардан намонд,— гуфт па-
дарам.

Асирӣ завқу ханда карданд.

— Ҳамаи мо ҳампешаю ҳамкасаба ҳастем, устои
азиз, шумо ҳам қалам мекашеду ман ҳам.

Оре, шoir ҳам, наққош ҳам, дуруст гуфтаанд. Аз на-
висанда асар дар рӯи коғаз мемонаду аз наққошу кан-
дакор дар сақфу девори биноҳои мӯхташам чун дар

театри ба номи Навоии Тошканд, Қасри маданияти колхозии ба номи Ҷурихочаев дар Хучанд ва ҳамчун дар бинои театри мусиқӣ-мазҳакавии ба номи А. С. Пушкин дар шаҳри Ленин. Ин кандакорӣю ин нақшу нигорҳо асрҳои аср ҳамчун ёдгориҳои қадимии Хоразм, Бухорою Самарқанд авлод-авлоди одамиро шод мегардонанд.

Писари Яъқубҷони фаранг Устоохундҷони кандакор, наққошон Абдуғафур Мансуров, Усто Солеҳ Мақсудов ва дигарон аз рӯи нияти худ ба қавле ки ба комитети вилоятӣ партия дода буданд, ороиши театрро ба ҷояш монданд. Партия ва ҳукумат ба меҳнати эҷодкоронаи онҳо баҳои баланде доданд. Онҳо Лауреатҳои мукофоти ба номи Рӯдакӣ шуданд.

Дар канораи ҳавзаки сакфи вестибюль чунин байт бо хуруфоти арабӣ навишта шудааст:

Рассоми халқи тоҷик Абдулғафур Мансур
Ин нақши дилкушоро созад ба халқ манзур.

Боре дӯсти ман марҳум Ғафур Ғулом, ки ба тамошои нақшу нигори театр омада, мафтун шуда буд, ин байти маро ба сафинаи худ навишта гирифт ва ба қавли худ «тамоми шаб зӯр зада» пагоҳаш ин байтро ба ман тақдим намуд, ки ба устодон бирасонам:

Ин кандакорӣю нақш ҳамто ба худ надоранд,
Аз ҳар гулею нақше борад ба фарқи сар нур.

Ба муносибати бо мукофоти Рӯдакӣ сарфароз гардидани устодон зиёфате ороста буданду ман ба саломатию барори қори онҳо қадаҳе гуфта менишастам, ки Охундҷони аз хурсандӣ ба вачд омада даҳон ба ғӯшам оварда, оҳиста гуфт:

— Қори буднашударо қоидааш эълол намекунанд. Аммо, гапи байни ҳудамон, аз ҳудам боз як нишона монданӣ ҳастам.

— Хӯш?— бесаброна пурсидам.

— Як ғӯлаи хушки дарахти чормағзро кофта ёфтам. Тахта бурида як сурати Лениро бо рамкааш аз он кандакорӣю ба горқои партияи Ленинобод аз худ нишона гуфта тақдим мекунам. Охир, ба садсолагии рӯзи таваллуди Ленин ман ҳам бояд, ягон ҳады тайёр кунам.

— Бисъёр оличаноб! Орзуманди комъёбии коратон ҳастам ва беқаророна тезтар дидани онро мехоҳам,—
дасти Охундҷонро фушурдам.

VI

Дар шаҳрҳои дигар чӣ гуна буд, иқрор мешавам, ки намедонам. Дар Хучанд, дар моҳи рамазон сайру гашти шабонгоҳии мардум мешуд ки бозоршаб ном дошт. Рӯзадорони аз саҳар то шом чизе нахӯрдаву нашомида, аз гуруснагию ташнагӣ ба тапг омада, дар ҳангоми ифтор зӯр зада шикамро бо ёфтаву тофтаи худ пур мекарданд. Чӣ ҷои гап? Бо чунин шиками нақораи тафсондашудавор таранг хоб кардан амрест басе маҳол. Бинобар ин, мардони рӯзадор бевоситаи таровех ба самовархонаи гузарҳо ва мардуми наздики бозор ба ҷойхонаҳои бозор ба ҷойнӯши мерафтанд.

Бачагони атрофу акнофи бозор ҳам чун падарону бародарони калонӣ аз хона мерафтанд, ба кӯча баромада, бозӣ намуданро баҳона карда, тӯда-тӯда раҳсипори бозор мешуданд. Пулдорон анҷирканду ойинаканд ва оби дандону нахӯдшӯрак харида кайф мекарданд. Бачагони бепул ёди айш нисфи айш, оби даҳон меравонданд. Дар он замон ягон бозие, ки ҳама донанд ва гирд омада бозанд, набуд. Бозиҳои бачагонаи «Ҷав чанд банд?», «Савораю пиёда», «Чиллак» ва амсоли онҳо хоси дохили ҳар кӯчаю маҳалла буданд. Аз ин рӯ, бачагони як маҳалла бо маҳаллаи дигар, ё китъаи Раззоқ бо китъаи Қалъаи Нав бо ҳам «Ҷанги лагад» мекарданд, яъне ҳам-дигарро бо лагад мезаданд.

Ин навъе гӯё аз спорти ҳамон замон буд, ки одатан аввал пешгардон, яъне чанд нафаре аз ду тараф ба миён фурумада, сар мекарданду баъд ҷанги лагад умумӣ мешуд ва маҳшарӣ ном дошт. Ин акнун фақат ҷанги лагад набуда, даст, мушту калла ва сангу кулӯхро ҳам ба кор меандохтанд. Ба ин занозаниҳо гоҳо йигитчаҳо ва баъзан мочаро калон шуда рафта, аз ҳар ду тараф бо саллаю калла калонсолон низ иштирок менамуданд. Гоҳе мешуд, ки мушту хекиртаки байни раззокию қалъаинавӣ ба кордқашӣ меанҷомид. Ниҳоят ба миён барои ҷорӣ намудани тартибот миршабу посбонони рас-тахон бозор даромада, бо дӯғу пӯписа ва гоҳо тиркушӣ карда, занозаниро як навъ басанда менамуданд.

Чунин ранг гирифтани чанги лагади байни бачагони китъаҳои Раззоку Қалъаи Нав мегуфтанд, ки сабаб дошт.

Боре дар шаби тӯи домоди раззокию арӯси қалъаи-навӣ кадом хунукқилиқ дар ҳангоми нақшонию дал-лолагӯй карда ба ҳавлии арӯс омадани домоду чӯрахо-яш ба як сатил об ранги қирмизиро андохта, аз болои бом ба сари онҳо пошида, сару либоси тӯю сурпӯшак ва сару рӯи мардумро ранг кардааст. Дар ҷавоби ин, чун қалъаинавие аз Раззоқ ба духтаре хонадор шудааст, дар шаби тӯй ба таоми миёнахӯрак — мастова, кадоме ҳуббулмалик андохтааст. Ин доруи амалаш тези ис-ҳол ягон фурсат нагузашта, дар меъдаи одамон раъду барқи моҳи саврро сар мекунад ва чӯраҳои домод ба оварда шудани таоми дуйӯм, палав ҳам мунтазир шуда натавониста, якто-якто аз тӯйхона баромада мегуре-занд ва раҳ то раҳ пасхамию хилватҷойҳоро кофта, бо сад машаққату масҳара ба ҳавлиаҷон бармегарданд. Ана аз ҳамин сабаб, гӯё кинаи дерина дар дили ду қис-ми аҳолии шаҳр хеле боз ҷой дошт ва ниқорҷӯён фур-сати мусоидеро ки пайдо карданд, аз якдигар қасос ме-гирифтанд.

Чанги лагади бозоршабҳо баъди революция ҳам чанд соли дигар гоҳ-гоҳ ба амал омада меистоданд. Ҳарчанд ки акнун ба он калонсолон иштирок намекарданд.

Шабе аз шабҳои рамазон Фозил ном маҳаллагииамон омада, маро ба кӯча барои бозӣ даъват намуд. Мехос-там ҳамроҳаш берун равам, ки модарам боздошт.

— Ба кучо мераветон? — пурсид ӯ.

— Ба кӯча бозӣ мекунем, — гуфт Фозил.

— Дур нараветон, — огоҳ намуд модар. — Накунед, ки ба бозоршаб равед.

Ба андешаи модарам, ман бозоршабро ягон бор бе падарам надида будам. Дар моҳи рамазон падарам ду се бор маро ба бозоршаб мебурд. Оинаҷаканд ё анҷир-қанд харида медоду ба самоворхона мерафт ва аксар бо ҳамкасбони худ — косибони кафшдӯз нишаста, ҷой-нӯшӣ менамуду ман қандро макида-макида ба суханҳоя-шон гӯш дода менишастам. Вале гоҳо фурсати мувофи-қе пайдо намуда, ҷашми модару хохаронамро, ки ҳаме-ша шабонгоҳ ба дурравӣ ҷамеғузоштанд, хато намуда, тозон ба бозоршаб ҳам омада мерафтам. Вале ба чанги лагаду занозаниҳои дигар ҳаргиз иштирок намекардам.

Зеро чандин бор худ дида будам, ки аз ин чангҳои маҳшарӣ бачагон сару рӯи худро хуншор ва либосҳояшонро лахтаю пора намуда мебаромаданд. Тарси ман зиёдтар аз он буд, ки ногоҳ ба ин чанг афтода монам, либосҳоямро надарронанд. Зеро ёфтани пӯшок барои мо, бечорагон, чандон осон набуд. Бинобар ин, ҳамин ки ба ҳам дарафтодани бачагонро медидам, зуд худро ба канор мегирифтам. Лекин аҷиб, ки аз тамошои занозани дигарон ҳарчанд ба яке раҳмам омада, аз дигар нафрат менамудам, худдорӣ карда наметавонистам. То ба миён даромадани калонсолон ва басанда шудани мо-чаро намерафтам.

Ин дафъа ҳам ман чунин ният доштам.

Ману Фозил ба кӯча баромадему ба ҳам сохтем ва ба сӯи бозори Панҷшанбе тохтем. Дар роҳ Фозил гуфт, ки имшаб чанги лагади калони раззокию қалъаинавиҳо мешавад. Ба чанги лагад аз русҳо дар тарафи раззокиён Васькаю дар ҷониби қалъаинавиён Петя мешавад. Ман ҳар дуи онҳоро мешинохтам. Онҳо забони тоҷикиро медонистанд ва бо бачагони шаҳр ошноӣ ва рафтуой доштанд. Вася аз тарафи чоршанбеи шаҳр буда, падараш дар деҳаи Деҳмӯй наздикии Хучанд ба заминҳои Ваъламӣ ном бое аз дарьёи Сир ба воситаи мошини обкаш об мебаровард. Падари Петя зангулланавози калисо буд ва дар вақтҳои ҳоли асбобу анҷомҳои худро бардошта, маҳалла ба маҳалла гашта, бо тамоми овозаш «факер тузатаман!»—гӯён фарьёд мезад ва сатилҳои кӯҳнаро таъмир менамуд. Ҳам Петя ва ҳам Вася дар мактаби ҷонаи русӣ гӯё дар як синф хонанд ҳам, ба якдигар бугзу адоват доштанд ва аз ин рӯ ба ду гурӯҳи ба ҳам муқобили бачагони шаҳр ҳамроҳ шуда, занозанӣ мекарданд.

Мо ҳанӯз ба бозори орди Панҷшанбе, ки каппон менамиданд, наздик нашуда, ҳаёҳуи бачагон: «Хуй мо! Чӣ гӯ!»-ро шунидем ва тохтем, ки ба тамошо дер нашавад. Вақте ки ба майдони чанги лагад — бозори ғӯза расидем, дидем, ки чанги маҳшарӣ дар авҷ буд. Лагадчиён ба ҳам дарафтода, акнун дар торикӣ «дӯсту душман»-ро фарқ карда натавониста, занозанӣ мекарданд. Фозил маслиҳат дод, ки ба боми дӯкони мисгарӣ баромада, аз он ҷо хубтар тамошо кунем. Ба майдони чанг

¹ Дар вақти чанги лагад иштироқчиёни вай аз ду тараф «чӣ гӯй!»—яъне таслим шав, «Хуй мо!» гӯён фарьёд мезаданд.

як фонуси ягона дар сари чӯбе равшани медод. Ман ба китфи Фозил по монда, ба бом баромада гирифтаам ва акнун аз дасти вай мекашидам, ки барояд. Ин дам аз маҳшар бачае гурехта баромад ва аз қафои ӯ бачаи дигар думболагирӣ менамуд. Гуреза ҷонҳавлӣ ба китфи Фозил по монда, чолокона ба бом баромаду ба ман нигоҳ ҳам накарда, монанди гурба аз бом ба бом хез зада гурехт. Бачае ки ӯро пеш карда меомад, «ту вайро гурезондӣ?— гӯён ба Фозили бегуноҳ дарафтод. Фозил ҳарчанд бачаи газгӯшт ва назарногир намояд ҳам, хеле боқувват ва чолок буд. Дар ҷавоби муште, ки ба сандуқи дилаш зада шуд, лагаде ба сари синаи ҳариф зад, ки вай пуштнокӣ афтод ва номи тарафдоронашро гирифта, фаръед зад. Фаръед беимдод намонд. Бачаи дигаре ки аз аввали калонтар буд, аз тӯда берун омада, ба мадад шитофт ва тозон омада, ба баногӯши ҷӯраи ман тарсакии обдоре зад, ки вай аз зарби он аз замин канда шуда афтод. Акнун Фозили бегуноҳу бечора, ки ба ҷуз ман дар он ҷо тарафгире надошт, дучори хучуму ҳамлаи ду нафар буд. Ман хоҳу нохоҳ ҳеҷ набошад мебоист ӯро халос менамудам. Ба ин сӯву он сӯ нигоҳ карда, дар бом карнайкӯҳнаҳон бисъери самоворро дидаму андешаю ҳаёле ҳам накарда, як карнайро ба ҷониби бачае ки ҷӯраи маро зада ғалтонда, лагадкӯб менамуд, бо шасти тамом ҳаво додам. Ба гумонам, карнай рост рафта ба гардани вай расид, ки мурдам гӯён фаръед заду ба ҳеҷ тараф нигоҳ накарда, гурехт, Фозил ҳайратангезона чолок бархоста лагаде ба сӯи бачаи аввали ҳаво дод. Вале вай роҳи гурезро гирифта буд.

Ман ба бом дароз кашидаму даст ба поён карда, Фозилро ҷеғ задам. Ӯ нолакунон бо як азобе ба бом баромаду ба паҳлуям нишаст.

— Ҳаромӣ, як-ду бор ба ишкамам сахт лагад зад. Дард карда дилам беҳузур шуда истодааст,— гуфт ӯ.

— Шин. Дароз кашида, як дам нафасатро рост кун, дуруст мешудагист,— маслиҳат додам ба ӯ.

Дар поён занозанӣ ҳанӯз давом дошт. Ҳақорат, гирья, гул-гула ба ҳам омехта, ба фалак даққа мезад. Бар иловаи ин, гоҳ аз ин ҷою гоҳ аз он ҷо «ҳа, шерӣ акош, зан! Ба гурехтан намону аз пояш қап!» гуфтани йигитчаҳо ва ҳангомаҷӯи бедардон низ ба гӯш мерасид. Дар ин асно хайрият аз ду тараф ду милиционерӣ аспасавор ва як нафар далавзан расида омаданду хуштакҳо каши-

данд. Он қадар бачагони ба ҳам дарафтода ва ханго-
мачӯён чунон тез ба ҳар сӯ пош хӯрданд, ки дар майдон
баъди чанд дақиқа ғайр аз милиционерон ва қаровул-
ҳои рафта дигар кас намонда буд.

Аз бом оҳиста фурумадем. Фозил андак мелангид.

— Ба ман нигоҳ кун, ба поят заданду лат хӯрд-мӣ?—
пурсидам.

— Ба поям назаду лекин кафи поям тагурӯ шуда-
гӣ барин. Ба замин мошам, дард мекунад,— ҷавоб дод
ғамгинона ва пушаймонона Фозил.— Набиём, нағз бу-
дааст.

Дар ин асно аввал хуштаки милиционер ва баъд
овозҳои «дузда дор!», «Ба гурехтан намон! Дузда қа-
пед» баланд шуд. Аз ҷониби чорраҳа як нафар тозон
ба тарафи мо меомаду ягон понздаҳ қадам дур аз қа-
фояш се-чор кас метохт. Ман гурезаро дида мондам. Ӯ
ҷавони қадбаланди пойлуҷе буд, ки куртаи пешкушо,
шалвори почаҳояш ба боло барзада дошт. Ӯ ҳавон худро
ба сарое зад, ки як табақаи дари он ханӯз кушода буд.
Вале саройбон ки, мазмун, дар қафои дар пинҳон ме-
истодааст, пушти гуреза гаштан ҳамон, аз ақибаш мах-
кам ба бағал гирифта боздошт ва худи ҳамон дақиқа
дигарон расида омада, гурезаро дастгир ва пешандоз
карда ба сӯи чорраҳа равона шуданд.

Фозил агарчанде ки мелангид, гуё дарди шикаму
беҳузурии дилро якбора фаромӯш намуд, ки рӯй ба
ман овард:

— Дуздҳо қалпиданду ба милисахона мебаранд.
Гард, рафта тамошо мекунем.

— Нағзаш, биё, ки равем. Дар ҳавли хавотир наша-
ванд,— нӯлпоққунӣ кардам, дар сурате ки савдои та-
мошои мочаро қарорамро мебурд.

— Ҳеҷ гап не. Меғӯем, ки ба дари мадраса ҷамъ шу-
да, афсонагӯй кардем.

Зуд розӣ шудаму ҳар ду ба ҳангоматалабони бисёри
хурду калон ҳамроҳ шуда, ба шӯъбаи милиция, ки би-
нояш дар байни дӯконҳои собуну ҳалвогарӣ, чанд қа-
дам дуртар аз Чорраҳа воқеъ буд, омадем. Ӯҳони бан-
диро ба шӯъба дароварданд. Лекин афсӯс, ки ягон на-
фарро наздик шудан ҳам наметузоштанд.

— Оқсаққолро ҷеғ зада биёед, дуздҳо ба ҳабсхона
фиристанд,— овозашро баланд намуд атторе, ки бино ба
пичир-пичири одамон, ҷавони гуреза қуфли дӯкони

вайро шикастани будааст.— Ба як хоначаи дару девораи базӯраки қава карда равед, вай баромада мегурезад.

— Ба ҳеҷ ҷо гурехта намеравад. Оқсаққол биёнд, гувоҳхоро ёфта меоем,— мегуфт милиционер.

— Ҳамаро пеш мекунаду сонӣ пора гирифта сар медиҳад,— аттор ин дафта овозашро паст намуда.— Пештар мебуд, ин ҳа хушдорони моли мардумро як мушӣ карда, мекуштанду на оқсаққол чизе мегуфт, на қозӣ. Акнун бошад... Эҳ, замона-замона!

— Ана оқсаққол омаданд,— гуфтани касе чашми ҳамаро ба суи сарои унҷигиҳа нигаронд ва хомӯшии томеро барқарор намуд. Аз он тараф як одами миёнсоли газгӯшт, ки дар таи либоси муқаррарӣ ва дар сар тӯпии сабзи махмалини Тошканд дошт, шитоб накарда, меомад. Ба саломи хурду калон таъзим намуда алек мегирфт. Ҳамин ки ӯ наздик шуд, ҳангоматалабони атрофи аттор ҳар қадам таъзим карда ба ҳар ҷониб пароканда шуданд. Ибро дида мо ҳам худро ақиб кашидем. Милиционер ба пешвози оянда калон-калон қадам монда, даст ба чакка бурда ҷиҳа гуфт. Дар ҷавоби ин оянда ҷиҳа ба ҷониби аттор афканду лабханди истеҳзоомезе кард ва ӯро бо ишора ба ҷониби худ хонд.

— Ҳама рафта истодаанд, гард мо ҳам меравем,— гуфтам ба Ҷозил. Ӯ ҷавоб наод ва баъди такрор карданиам, тамасхуромез табассум намуд.

— Оқсаққол омад. Аттору гувоҳхоро ҷеғ зада гап менурсад. Дуздҳо ба қава мефиристонанд. Ин қадар ту саросема? Як дам ист, тамошо кунем.

Оянда, аз паси ӯ аттору милиционер ба шӯъба даромаданд. Ҷароғи карасинии ба рӯи стол гузошташударо оқсаққол баланд кард ва рӯи ҷавони бандиро нағзтар дидем. Ӯ даст ба пеш гирифта, ба оянда салом доду бо ишораи вай ба ҳаракат нишаст. Овози баланд ва хушки аттор ба гуши мо расид:

— Ҷаноби оқсаққол...

Оқсаққол ба вай ниғариста, чизе гуфт:

— Аз гуноҳи банда мегузаред. Ҷаноби начайлук,— узрхоҳӣ намуд аттор.

— Ман ба шумо ҷаноб ҳам нестам,— танбеҳ дод оянда.

— Ман сардори шӯъбаи милиция ҳастам — Мирзо-шариф Раҷабов. Хуш бигӯед, ки чӣ воқеа рӯй дод?

— Воқеа ҳамин, ки ҷаноби... аз гуноҳам гузаред, тақсир,— аттор аз тақсиргӯӣ ҳам, ки акнун ба гӯш ноговор мерасид, пушаймон гардид магар, нафасе лаб фуру баст, ниҳоят калимаи навбаромад ва муқаддаси замон ба ёдаш расиду чин аз ҷабинаш бардошта шуда, табассум намуд,— рафик начайлук гап ҳамин ки...

Вале афсӯс аз шунидани давоми суҳан ва фаҳмидани анҷоми воқеа маҳрум шудем. Аввалин, милиционер дарро басту сониян аз миён андак фурсат нагузашта, ногоҳ фарёд бардоштани Фозил маро як қад парронд. Ба қафо нигариста, гӯши ўро дар дасти падараш дидам, ки саҳт тоб дода боло мекашид. Рафиқам аз шиддати дард ба нӯги пойҳояш меистоду рӯяш мисли саночи холӣ пур аз чин шуда, буд. Ба ҳолаш раҳмам омад. Навакак бечора калтаки ноҳақ хӯрду акнун гӯшашро тоб медиҳанд.

— Амакҷон, ўро азоб надихед. Мо барон ба амаки Зӯлобӣ нос харидан ҳозиракак омада будему...— ба дурӯғ гуфтаи, гуфтаму зуд пушаймон шудам. Зеро Зӯлобии ҳамеша ба хизмати ҳама тайёр ҳеҷ гоҳ ба мо, бачагон қор намефармуд. Сониян, ў нос намекашид...

Падари Фозил маро дида гӯши писарашро сар дод. Фозил аз фурсат ғоида бурда, ба озори пояш нигоҳ накарда, роҳи гурезро гирифт. Ман ҳам аз қафои ў тохтаравон ногоҳ падарамро дида мондам, ки бо як каси ба ман ношинос гуфтугӯкунон меомад. Лекин хайрият маро надид.

Баъди ягон соати ба хона расиданам, падарам омад. Ман худро ба хоб андохтам. Гумон мекардам, ки падари Фозил ўро дида ба бозоршаб рафтани моро гуфта бошад. Падарам мо, фарзандонашро, назанад ҳам, рафтору гуфтори носазое агар содир кунем, суҳаноне ёфта мегуфт ва танбеҳамон меод, ки хеле вақт фаромӯш намекардам.

Вақте ў ба танбеҳдихӣ мебаромад, аз рӯи маслиҳати модар «тавба кардам дадочон, дигар намекунам, аз гуноҳам гузаред»— гуён ҳам худ халос мешудему ҳам ғазби ўро паст мекардем. Гумонам хайрият нодуруст баромад.

— Ин қадар ҳаял кардед?— пурсид аз ў модар.

— Ифторкунонаш анча қалон буд. Одам бисёр. Аз дигарҳо пеш баромада рафта намешавад. Содирхонро ҳам хабар кардааст. Панҷ шаш ашӯла гуфт,— ҷавоб

лод падар ва яктаҳи кабудӣ чувориғулро кашид. Модар хост, ки аз дасти ӯ гирад, нагузошт. Аввал яктаҳ баъд аз сар салларо гирифта, ба меҳ овехт ва рӯмол аз миён кушода, ба паҳлуи чоғаш гузошт.

Маи аз зерӣ кӯрпа чашм нимроғ намуда, медидам, ки дар чехраи падарам осори табассум намудор гардид.

— Ба болон ин дар Чорраҳа як воқеаи ғалатӣ рӯй дод,— гуфт ӯ.

— Чӣ хел воқеа?

— Бачаҳоят хоб-мӣ?— пурсид падарам.— Ҳочисолех-ҷони атторро ту медонӣ. Боғи вай аз майдони мо он қадар дур не.

— Ҳа, чӣ хел падонам. Ин ҳамон аттор не магар, ки соли гузашта духтари ба қадрасидааш аз дарахти зардолу афтада мурд?

— Худи ҳамон. Қасофати беҳудағиаш ба бачагонаш ҳам мезадағист-дия,— гуфт падарам.— Қаллоб, ҳаққи-мардумхӯр. Ба болон ғандағӣ — мурдорӣ, фосик. То ин вақт се зан донишани вайро медонистанд. Имрӯз хабари зани чорумаш ҳам омад.

— Қасофаташ ба худаш занад намешавад?— таассуф намуд модарам.— Охир як писарчаи ҳамон набуд, ки перор ба повани осӣ афтада мурд?

— Ҳа, писари ҳамон. Аз мурдани бачааш ягон бист рӯзи тағин нагузашта, ба зани сейӯмаш хонадор шуд, ки ҳатто бисёр хешу табораш аз ин дилсаҳтию беандешағиаш ранҷида, ба тӯяш нарафтаанд. Ана акнун маълум шуд, ки фосик зани беникоҳ ҳам дорад.

— Бало ба наси аттор! Биёед, дадош, байти бадкирдорро ба як тараф монеду, гӯед, ки ба ифторкунон кихоро хабар кардааст?

— Ғафлат дуруст,— падар ҳамёёза кашид,— зиёфаташ бачо. Ошу оби серӣ. Лекин одамҳоро чида хабар кардааст.

— Кошӣ мо ҳам метавонистему як ифторкунон, хатми куръону арвоҳи гузаштагонамо шод мекардем,— охи бидард кашид модарам ва барои таоми сахарӣ сабзӣ гирифта, ба поккуи даромад.— Аз ин зиндагии ошанивар ягон сӯм зиёдатӣ намекунад, ки оқибандозу орауо ҳавас кунед.

— Хайр, ишқукурӣ накун, зан, ба ҳамин ҳам шукр, ки аз балои қадатӣ қиматӣ ҳалос шудам. Аз рӯяш гардам, ҳукумат масохлахо нӯмай дода, кафшҳоро ги-

рифта истодааст. На ба чармгару аттор тавалло меку-
нӣ, ки насыю арзон диҳад ва на ду чашмат дар роҳи
харидору молатро киш-киш карда мешинӣ.

— Хайр, шукр.

Бо хамин гуфтугӯ қатъ шуд. Афсӯс меҳӯрд, ки мо-
дарам нақли падарро аз воқеаи дар бозор рӯйдода шу-
нидан нахост. Вале аз миён ду рӯз нагузашта шаби
«тонготар» расиду чун одат ҳамсоиямон Муҳаммадризо
ба дӯконхонаамон омад. Аз хона кӯрпачаи тоза баро-
варда, ба лаби суфаи дӯкон андохта, ўро нишондем.

— Канӣ, мулло, бигӯед, ки дар дунё чӣ хабарҳои
наву тоза?— пурсид падарам аз ў.

— Хабарҳои нав кам нею аз ҳама муҳиммаш хамин,
ки баъди чанд вақт ислоҳоти обу замин сар мешавад,—
ҷавоб дод Муҳаммадризо.— Охири охири, ҳақ ба ҷояш
қарор мегираду ба замин ҳамон кас соҳиб мешавад,
ки коштаю бардошта метавонад.

Пас аз ин Муҳаммадризо ба саволҳои падарам дар
хусуси ислоҳоти замин ҷавобҳо доду навбат ба пада-
рам расида, воқеаи парешаб дар бозори Панҷшанбе
рӯйдодаро ҳикоя намуд:

— Солеҳҷони атторатон, мулло, аз музтарӣ замин
накафид, ки дарояд.

— Эй, хӯш, канӣ шунавем,— хандаи базебе кард
Муҳаммадризо.— Баногоҳ зани нав-ку ёфтани набу-
дааст?

— Ғайр аз ин занҳои ягон бист сол пеш вай чаш-
ми мардумро хато карда, дар Исфисор аз паи як бе-
вазани ҷавоне ҳам афтодааст...— Ин вақт гӯё ба ёди
падарам расид, ки чунин суҳанро дар назди ман ме-
гӯяд, ба ман нигарист. Маънии ин нигохро фаҳмида,
кафширо ба паҳлӯи сандаличаам гузоштаму берун ба-
ромадам. Аммо нарафтам. Ба қафои тиреза гузашта
нишастам ва гӯш ба овоз дода, баръало мешунидам.

— Оббо, модарбахатое!— хитоб намуд Муҳаммад-
ризо.— Хайр, чӣ воқеа рӯй дод?

— Почоиямон, Муллокомил ифторкунон карда буд,—
нақл кард падарам.— Зиёфат анча бевақт тамом шуду
омадаравон ба чорраҳа расида бинам, ки дар милиция-
хона ғавғо баланд. Чӣ гап бошад гуфта наздик равам,
аз он ҷо тарбуз барин суп-сурх шуда, Солеҳҷони аттор,
аз қафояш як йигити милиция ва аз ҳама охир оқсақ-
қол Мирзошариф баромаданд. Милиция кӯшмасҷидии

худамон, Абдулҳаким буду ҳамроҳаш омадам. Воқеаро як ба як гуфта дод: Солеҳчони аттор дар Исфисор бо-гу майдонҳо доштаасту рӯзе аз рӯзҳо аз гуфти Абдулҳаким, зани ҷавони як боғбонашро дида мемонад, тавқи инқи муаллақи вай ба гардани бечора зан мефарояд. Сад ҳилаю пайранг мекунад, ки занро ба дом фурурад, намешавад. Аттор як чуфт барзаговро русти мефурушонаду ба боғбон тӯҳмат мекунад, ки онҳоро дуздид. Оқсаққолу мингбошӣ, булӯсу қозӣ тарафи киро мегирифтад? Боғбони бечораю бегуноҳро бастаю хаста бурда ҳаёс мекунад. Вай аз гуфти Абдулҳаким, ба зарби қамчину калтакҳои булӯс, ки вайро ба дуздӣ икром кардани будааст, тоб наоварда мемирад. Беинсофиро бинед, мулло!

— Қамоли беинсофӣ! Оббо падарлағнати валадинино! — тоқат карда натавониста бонг зад Муҳаммадризо.

— Зани боғбон баъди ҳант моҳи ҳаёс карда шудани шавҳараш писар мезояду Ёдгор ном мемонад. Вай дигар ба шавҳар намебарояд. Эҳтимол, гапу калоча шуда бошид, чи гуфтед? Ҳамин як фарзандро калон мекунад. Уро тағояш ба зерӣ ёлу болаш мегирад. Вай деҳқон мешавад. Бача, ки ақлашро ба даст гирифт, албитта дадоям кию чӣ хел шуда мурд гуфта пурсучӯ мекунад-дия. Ба вай ҳақиқати ҳолро меғӯянд. Ёдгор қасд мекунад, ки аз кушанидан падараш қасос гирад. Ҳеч набошад, як нағзакак дошта занад, ба шахр мефуроад. Қофта ба ҳавли аттор меравад. Меғӯянд, ки ҳақиқат аз дуқонаш гашта наомадааст. Ёдгор пурсида-пурсида ба дуқони аттор мебиёяд, ки вай акнун дуқонро мебастанаст. Фалонӣ шумо-мӣ гуфта мепурсад ва қулочкаш кирда ба таги манаҳаш муште мезанад, ки дароз кашанда меафтад, фарьёд мебардорад, ки «мусулмонон мадад кунед. Ин дузд қулфи дуқонамро шикаста даромадаш буд». Қаровулҳои рафта парҳи сабзию пиёзро напурсида, ба Ёдгор мечаспанд. Йигити боқувват аз дастӣ онҳо биремада, ба биқини аттор боз ду-се мушти қарон мезанид. Бачаи қишлоқ-дия, гӯл. Ба даст наафтам гуфта, меғурезад. Вайро дастгир карда, ба милиция мебаранд. Аммо аттор чунон музтар шудааст, ки як занбару ду ҳаммом набудааст, ки барад.

Аз хоки пояш гардам, Мирзошарифро медонед-ку, мӯро аз хамир чудо мекунад. Оқсаққол ана ин тавр

шудааст. Бо ақлу фаросат. Батамкину вазнин. Амалдо-
ру обрӯманди шикастанафс. Мегӯянд, ки милиция ка-
дом чанчоли калобаи чигил барин бесару нӯге бошад,
ана ба ҳамин одами борикрес бор мекардааст. Гиребо-
ни чанд гунаҳкори бегуноҳро аз чанги тӯхматчиҳо ӯ
халос кардааст.

Ин дафъа ҳам аз гуфти Абдулҳаким, атторамон
Мирзошарифро дидан замон, доду бедод мекунад, ки
дар бозори Панҷшанбеи ба туфайли оқсаққолию бо
адолати ӯ доруламон, ғоратгар пайдо шудаасту дар ҳо-
зирии соҳибаш ба пулу моли дӯкон даст дароз мекунад.
Аммо Мирзошариф оҳиста ба мазмунӣ гап мерасад.
Аз чавон гап мепурсад. Вай мегӯяд, ки ин кушандаи
падари ман аст. Ман барои зада як умр маъюбу мас-
луқ кардани вай омада будам. Хуш аз сару ранг аз
рӯи аттори маккор мегурезад. Оқсаққол ба ҳар ду ме-
фармояд, ки пагоҳ аз соати нӯҳ дер намонда ҳозир
шаванд. Ин тарафи воқеа чӣ шуд, намедонам.

— Мирзошариф корро ба тафтиш супурдааст,—
гуфт Муҳаммадризо.— Ду рӯз боз дӯкони Солеҳҷон
бастаю мегӯянд, ки падари зани сейӯмаш ҳам аз болои
вай рафта арз кардааст, ки духтари ӯро ба зӯрӣ ги-
рифта буд ва аз рӯи хоҳиши аттор қозӣ бе ҳеҷ гуноҳе
вайро ду ҳафта ба ҳабс андохтаасту ба духтардиҳӣ
розӣ ҳастам гуён аз забонаш забонхат гирифта, сар
додааст.

— Қурбони ҳукумати шӯро шавӣ меарзад,— гуфт па-
дар.— Гапи ҳамин даҳонқалонҳо гап буду ҳар бечораи
инту не, онту гуфтагиро ба ҳар бало хоҳанд, дучор ме-
карданд. Ба қавли ўзбек, замонӣ зӯрникӣ буду тамо-
шо кӯрникӣ.

Дидам, ки суҳанҳои дар назди ман гуфта шудана-
шон нораво ба охир мерасанд, ба дами дар наздик ома-
да, сурфае кардаму Муҳаммадризо биё писарҷон, биё,
гуён маро ба дарун хонд ва ба сари кор рафта нишас-
там. Аммо суҳан аз некӯкирдорӣ байнсофии оқсаққол,
яъне сардори шӯъбаи милиция дар шаҳри кӯҳнаи Ху-
чанд Мирзошариф Рачабов ба охир нарасида буд.

— Хуб карданд, ки ба сардорӣ ӯро монданд,— гуфт
Муҳаммадризо.— Ба ҳеҷ кас саҳту зор намерасад. Ба
доди додхоҳ мерасаду ҷазои бадро ба дур намеанҷо-
монад. Худатон хабаратон ҳасту медонед, писари Раҳ-
мати бўрьёбоф — Тоҷӣ аз ҳамин падари меҳнатдӯст,

хушодобу ахлоқ, аз сара сағ баромада, дуздию авбо-
ши, мастию пастӣ карда мегашт. Ҳамаро ба дод овар-
да буд. Ба ҷони Раҳмат расида, ба пеши Мирзошариф
омада, зорӣ мекунад, ки писарашро қаваю итоб карда,
ба ягон ҷои дур фириштад ва ҳамаро аз шарри вай ха-
лос кунад. Мирзошариф чӣ кардааст гӯед? Як рӯз Тоҷӣ
аз пеши идораи ӯ мегузаштааст, ки ҷеғ задаасту аз
пазди худ ҷой нишон дода ба пишастан таклиф мекунад
ва баъд ҷой дароз карда гуфтааст:

— Писарам, барои ҳамин идораи мо як посбон дар-
кор аст.

— Посбонан чӣ?— нурсидааст Тоҷӣ.

— Посбонаш, писарҷон, ҳамин ки дар вақти набу-
дани ману милиционерҳо асои пир ба ҷои пир меша-
ваду арзу дод мешунавад. Чанҷол-панҷол хеста монад,
то расида омадани мо басанда мекунад. Дасташ холӣ
навад, идораро мерӯбад. Шабҳо як катчаро ба дами
дар монда медиҳам, хоб мекунад. Ҳар моҳ фалон сӯми
роҷиуннақд мегирад. Сонӣ инан аз ёд набарояд, ки
сару либоси милиционер менӯшад.

— Сару либос ҳам медиҳед?

— Ҳа.

— Сару либоси нав?

— Наву тоза. Мӯза, шим, курта, китель.

— Таппонча ҳам медиҳед?

— Таппонча ҳам медиҳем. Аммо баъди инан моҳ кор
кардан.

— Аз номатон гардам, амакҷон. Маро ба ҳамин кор
қабул кунед!— гайри интизории Мирзошариф Тоҷӣ ба
тавалло медарояд.

— Ман туро қабул мекардам. Падаратро медонам.
Одами меҳнатдӯст, ба хурду калон баробар. Саракаш
ҳаму ҳамеша аз пай қору бори худ. Аммо ту, худам
намедонаму аз гуфти дигарҳо, андак шӯҳ будай... Баъ-
ди посбони ин ҷо шудан ҳам худо нахоҳаду ягон қору
бори бад карда монӣ, ҳам ба худат гап мерасаду ҳам
ба мо.

— Ягон гандагӣ накунам-чӣ?

— Нуран алонур мешавад. Қистӣ? Посбони шӯъбаи
милицияи шаҳри Хучанд. Одами обрӯманд, калонша-
ванда...

— Агар шумо маро ба кор қабул кунед, гап яктаю
худо якта. Дигар ҳеҷ гандагӣ намекунам.

— Барои ин ба аҳднома даст монданат даркор аст ва агар ба гапат наистӣ, дар назди милиция ҷавобгар мешавӣ.

— Нависед, даст мемонам, амакҷон.

— Ин тавр бошад, рафиқ Тоҷӣ Раҳматов аз ҳамин дам сар карда маро амак наменомед. Рафиқ сардор ме-гӯед. Хуб?

— Хуб шудааст, рафиқ сардор.

— Боракалло, ин як. Шартӣ дуйӯм, рафиқ Раҳматов, ҳамин, ҳозир аз ҳамин ҷо рӯст ба сартарошхона меравед, ришро нағз метарошонед, мӯйлабро ҳам андак ба ифоқа медароред. Ба ҳаммом рафта, нағзакак шустушӯ мекунад. Пагоҳ соати нӯҳ ягон дақиқа бе пешу ақиб ҳозир мешавад.

Пагоҳи ҳамон рӯз Тоҷӣ, ки соат надорад, ягон соат пеш аз кушода шудани идоран милиция меояду панҷшаш қадам дуртар аз он мешинад ва баъди ҳар чанд дақиқа ба пеши самоворчӣ тохта рафта, чанд будани соатро мелурсад ва расо соати нӯҳ ба пеши Мирзошариф медарояд. Сардор ба сару рӯй ва либоси вай нигоҳ карда, хурсанд мешавад. Як касро шинонда, аз чанд шарту шаронти тарафайн иборат аҳднома менависонаду имзо карда дар пеши назари вай мӯҳри милицияро пахш намуда, ба сандуки пӯлод мегузорад.

— Шумо, усто, ба ҳамин наздикиҳо оё Тоҷиро дидед?—пурсид Муҳаммадризо.—Надида бошад, ягон бе-гоҳӣ баъди кор ба Чорраҳа раведо номаълум аз пеши милиция гузареду қудрати худоро бинед... Тоҷии ди-рӯз аз гӯлаҳӣ ҳам чиркинтару аз гадо ҳам ҷулҳиндӣ, сару либоси милиционерӣ дар тан, покизаю озода, пой бо-лои пой партофта менишинад. Дар ҳақиқат асои пир ба ҷои пир шуда, дар набудани оқсаққол ва милицио-нерҳо ҳатто бетартибию ҷанҷолҳоро басанда мекунад. Ҳама медонанд, ки вай хирс барин зӯру гург барин гиро, бо вай хархаша кардан намеҳоянд. Хурсандии падарашро намегӯед! Аз рӯи маслиҳати Мирзошариф вай нисфи моҳонаашро ба падараш мебурдааст. Бечо-ра Раҳмат, ки як умр аз пушти писараш фақат таънаи мардумро мешунид, аз хурсандӣ гирифтааст. Вай, аз афти кор, ҳамаи ҳунарашро ба кор андохта, як бӯрьён калоне бофта, ба ҳавлии Мирзошариф мебарад. Илоҳӣ

¹ Ба қар — ду тин.

ба ҳазор даросед, поччо, коре кардед, ки табиби ҳозик, муллои забардаст, чодугари ҳунарманд ҳам карда наметавонист. Писари ноқобили ман ба шарофати шумо душна-дуруст як ҷавони боодоб шуд. Ҳатто дирӯз ними моҳонаашро овард. Аввал тарсидам, ки пештара барин аз қиморбозӣ бурида ё кисаи ягон шӯрбахро буридагӣ набошад. Сонӣ фаҳмам, ки пули меҳнати ҳалол. Ками мою карами шумо, поччочон. Ана ҳамин бўрьёро аз хурсандӣ ба нияти хонаи шумо тахтаю пухта, бофта овардам.

— Дар ҳақиқат бўрьёи калони хушрӯ бофтаед,— меғӯяд Мирзошариф.— Ба ин қадар синну сол расида, чунин бўрьён калонро надида будам. Аммо Раҳмат ако, агар хоҳед, ки ман вайро гирам, ягон бақар кам накарда, пулашро гиред.

Раҳмат ҳарчанд тавалло мекунад, ки бўрьёро бепул гирад, ӯ қабул намекунад. Бўрьёбоф ночор пул гирифта, даст бардошта аз номи худ, занаш, хешу таборҳо ўро дуо мекунад.

— Ани ин, ҳамсоии азиз, аҷри хизмат ва изҳори миннатдорист,— нақли худро ба анҷом расонд Муҳаммадризо.— Ани ин самаран пурдонию батадбирист. Мирзошарифро ман дере боз медонам.

— Пеш тўпифурӯшӣ мекарданд,— гуфт падарам.

— Бале. Падаран деҳқони ба худ тинҷ буду писариширо хуб хононд. Аз оламу одам бохабар карда, даст-моя дода, як дўкони тўпифурӯшӣ кушода дод,— илова намуд Муҳаммадризо.— Аммо ӯ аз қафони ғойдаи бисёр, не асаю дабдабаи зиндагӣ натохт. Аз русҳо ошною русиро пайдо карда, ба ёд гирифтани забони онҳо даромад. Хуб кард. Дар ҳақиқат одам агар аз аҳволи замони бохабар мешавам гӯяд, забону илми русиро бояд донад, Мирзошариф ба ҳамин роҳ даромад. Мо ҳар ду мислиҳат карда, ҳар кадом ба газетаҳои дигар нависонда будему бай газетаҳоиширо баъди хондан ба ман меовард, ман ба бай. Одами хушманд. Аз омади замони огоҳ шуду аз баҳри тўпифурӯшӣ гузашт. Ҳикояи дуру дароз карда, ба қоратон ҳалал намерасонам, ҳамсоя? Ин тавр бошад, гапи дигар.

Дар ин исно дари дўкон тақ-тақ шуду тохта баромадам, ки духтарчаи Муҳаймадризо Тўхтанисо як ҷойнак ҷой ба укан ӯ Сафо дар як тақсимича конфет бардошта истодаанд. Шабҳон тоғотари мо Муҳаммадризо

чун ихтиёри бо падарам сӯхбат карданро намуда, ба дӯкони мо то посе аз шаб гузаштан менишаст, ба ҳавлиаш таъин мекард, ки ба дӯкони мо чои махсус дам карда, бо конфет биёранд. Сӯхбатҳои дилнишини ин марди босавод ва пурдон, маро аз як тараф ва аз тарафи дигар, чои қаймоқии ӯ, ки баъди нӯшидан мазааш аз кому даҳон намерафт, конфетҳои рангу ба ранги ширин хушнуд мегардонданд. Чою конфетро аз дасти онҳо гирифтаму Сафоро ба дӯкон даъват намудам. Вай даромада, фурсате дар назди падараш нишаст ва баъди ин ки сари ӯро сила намуда «шери дадош, акнун вақти хобшуд» — гуфт, калонона ва боодобона хайру хуш карда рафт.

Муҳаммадризо чои чойнакро ду бор бод дода, рӯймолчаи калонро ба болои он пӯшид ва пас аз фурсате камтар ба худ рехтаву нӯшида, пиёлаи дигарро бо конфет ба падарам дароз кард. Ӯ як дона конфетро гирифта, як чуръа нӯшида, пиёларо ба рӯи кундаи кафшдӯзӣ гузошт. Хаёли ман ин буд, ки падар тезтар чой нӯшаду, навбат ба ман расида, зудтар конфет гирам. Даҳонам дар ёдаш об мекушод. Қошки чойрезиро ба ман мегузоштанду навбат аввал ба ман мерасид. Аммо Муҳаммадризо чойро ҳамеша худааш мерехт.

— Ҳа, мулло,— ҳоло гап ба кучо монда буд?— пурсид падарам аз ӯ.

— Дар сари аз баҳри тӯппифурӯшӣ баромадани Мирзошариф буд. Воллоҳу аълам, ё соли панҷӯм ё шашӯм, ҳар чӣ бошад солҳои пурушӯби ҷаҳон буд, ки Мирзошариф дар сар ҳавои ҷаҳон гаштанро мепарваридааст, ки падараш вафот карду заминҳоро фурӯхт. Пулро ба миён баста, ба нияти қойҳои падидаашро дидан (албатта, ба нияти ҳаҷравии ҳочишавӣ не), ба ҳаҷравон ҳамроҳ шуда рафт. Аммо ҳаҷчи вай дар ҳуди Одесса қабул шуд. Механдид? Чӣ хел? Ҳочиён рафта аз меҳмонхона қой мегиранд. Сардорашон, ки бори дуйӯм ба ҳаҷ мерафтааст, зинҳор мекунад, ки ҳеҷ кас танҳо ба шаҳр набарояд. Зеро ин шаҳри бандаристу оқипадару аз таги дор гурехтагиро кам не. Мирзошариф гӯш надода, танҳо ба театр меравад. Дар бозгашт роҳро гум карда, дар кӯчаи хилвате аз касе адреси меҳмонхонаро мепурсад. Вай ба қои ҷавоб, хуштак мекашад. Се нафари дигар ҳозир мешаванду Мирзошарифро луч мекунанд. Ҳамаи пулҳои дар кисаҳояш

маҳкам кардашударо мегиранд. Фақат як миқдор пул дар зери патаки мӯзааш боқӣ мемонаду бас. Ӯ меҳмонхонаро меёбад, воқеаро меғӯяд, таваллою зорӣ мекунад, ки ба вай ҳар кадом як миқдор қарз диҳанд, ки баъди ҳаҷ бо ғоидааш медиҳад. Вале дили ягон касе аз бандагони ҳаҷравӣ худованд ба ҳоли вай намесӯзад. «Ҳамроҳони сафарам агар шумо бошед, нарафтам» — гӯён Мирзошариф ҳам доманро меафшонаду ба поезд билет гирифта, бармегардад. Пичингӯйҳои шаҳрамон, ки Мирзошарифро намеписанданд, дар ғойбонааш ўро масҳара карда, «эшони ҳоҷӣ» гуфта мегаштанд.

Дар ҳамин ҷо, хонандан азиз, суҳанро ба як чанд дақиқа гирифта, ба шумо ҳикояе андар ҳикоя меғӯям. Ман онро аз Мирзоёмон Турсунзода шунидаам. Мирзошариф Раҷабов-ку ба ҳар ҳол то Одесса рафта, номӣ ҳоҷии сохтаро гирифта буд, ҳоҷии қаротоғӣ аз манзили худ ягон фарсанг ҳам дур нарафта, ҳоҷӣ шудааст. Ҳоҷӣ Насим ном марде буд баҳлулмичоз, ки дар маърақаҳо мардумро бо ҳикоя ва латифаҳои нав ба наваш меҳандонд. Боре ӯ менунавад, ки аз Қаротоғ чанд нафар ба ғияти ҳаҷравӣ тайёрии мебинанд. Ҳоҷии мо ҳам ҷиддий ба ҳама эълон мекунад, ки ба ҳаҷ меравад. Ӯ қарзу қабола карда, хару хӯрчин меҳарад ва ҳамчун ҳамаи ҳоҷиёни оянда зоду роҳила муҳайё мекунад, ҳатто онҳое ҳам ки ба суҳанҳои ростӣ вай бовар намекарданд, аз ҷиддияти ташвиш ва тақовӣаш гумон мекунанд, ки ин аъми ӯ қатъист ва байни худ барои вай пул меғундоранд...

Рузи тантанавӣ ҳаҷравӣ қаротоғиён мерасад. Ҳоҷии мо ба хари худ ба ҷои ҷул зину рикоб ва ба ҷои нӯхта лаҷом зада, сару либоси сафарӣ пӯшида, ба ҳаҷравон ҳамроҳ мешавад. Ҳатто оби дида карда, аз мардуми ҷамъонада маҳсуе фотиҳан сафарро мегирад. Ба китфи ӯ ҳам ба ғияти сафед шудани роҳ орд мепошанду меринад. Аммо пас аз гузаштани ягон ду-се соат, ҳангоми фурураш офтоб аҳли деҳа мебинанд, ки як ҳаракӣ аз теша фаромада истодааст. Синча карда мешиносанд, ки Насим мебошад. Ҳамаи хурду калон тозон ба истиқболӣ ӯи мебароянд. Насим аз ҳар фаромада, ба ҳама сари таъзим ҳам мекунад.

— Мақсад аз ҳаҷравӣ, ба гирди ягон мазор се бор гирд гашта омадан-мӣ? — мепурсад ӯ. — Ҳамин тавр бошад, ман ҳам аз гирди ҳо он мазор ҳатто аз ҳарам на-

фаромада се бор чарх задам, ки аз гуфти ҳочихо номашро тавоф мегӯянд. Ана ҳамин тавр, акнун аз ҳамин рӯз иборат, эй халонк, донеду огоҳ бошед, ки ман ҳочӣ ҳастам ва ба номам ҳочиро ҳамроҳ накунад, гунаҳкори азим мешавад...

Ҳамин тавр, на риштаю на тофта, аз баҳри худо ёфта ба номи Насим ҳочӣ ҳамроҳ мешавад.

Идомаи суҳанро боз ба Муҳаммадризо медиҳем.

— Баъди бозгашти сафар, ин воллоҳу аълам, соли ё ҳафтӯм ё ҳаштӯм буд,— Муҳаммадризо сонияе лаб фуру баста ба ҳаёл афтод,— аз рӯи машварати ошноён Мирзошариф ба мактаби семоҳаи забондонии русӣ даромад. Мактаб шабона буду дар пеши мактаби русии маҳаллии шаҳр бо эҳтимоми Андреев гуфтани олим кушода шуда буд ва худи вай ба он дарс ҳам меод. Андреев ба дӯкони мо ҳам омада мерафт. Ба мактабаш маро ҳам даъват карда, ҳатто ваъда дод, ки бепул хононад. Дилам кашол буду ростӣ гап, андеша кардам. Бе ҳамин ҳам бетамизони растаҳо ба газетаҳои ман айб монда мегарданд.

— Айбҷӯ — беҳудагӯй гуфтаанд, рост будааст. Айб наҷӯяду бад наҷӯяд, хобаш намебарад,— гап ҳамроҳ кард падарам.

— Неши ақраб на аз раҳи кин аст,
Муқтазои табияташ ин аст,—

гуфт Муҳаммадризо ба тасдиқи суҳанони падарам сарчунбонда.— Хонда, навишта метавонистагӣ шуд. Одами зеҳнаш тоза. Тоҳирхон бои хучандиамонро медонед-а, ҳамсоя? Ин ҳамон Тоҳирҷони ғалай, ки як вақтҳо ба Тошканд рафта мондааст. Қорчаллон. Гумоштаҳояш пахтаи ҷойҳои бисёру ангишти кони Сулуктаро харида, ба вагонҳо мезаданд. Ана ҳамон Тоҳирҷон аз мактаб-тамомкунии Мирзошариф огоҳ шуда, ўро гумошта карда, ба Андиҷон мефиристад. Қори вай ангиштҳои ба Андиҷон омадаро аз вагонҳо фароваронда ба бойҳои ангиштфурӯш фурӯхта, пул рӯёндан ва ба банк гузарондан буд. Ҳар рӯз сӣ-чил вагон ангишт гирифта, тақсим мекард. Ман як бор меҳмони вай шуда будам. Дар Чорсуи Андиҷон дар як сарой хучраи калонаш буд. Столу стул мондагӣ. Дар кати симӣ меҳобид, маишаташ ҳам бечо не. Аммо як чизи хучрааш ба ман маъқул нашуд. Ин телефон. Ин хучра ҳам хонаву ҳам контораи

Мирзошариф буд. Беором гоҳ аз роҳи оҳан, гоҳ аз банк ва гоҳ аз Тошканд ҷеғ мезананду ҷарангос кардагаш кардагӣ. Зани Мирзошариф духтари Насруллобои баззоз аст. Эҳтимол донед, вай аз Москва вагон-вагон ҷит мегирифт ба баззозон мефурухт.

— Охир, Мулло Насруллотон ҳамон кас нест, ки баъди балвою ғалаёни шаҳр дар вақти ба Хучанд омадани губирнодир Курапаткин бо амалдорону бойҳо як шуда, пул ғундошта, табақу чоми тиллоии махсус созонда, ба табақ меваю ба ҷом гулоб андохта, ба губур манзур карда буд?— пурсид падарам.

— Худи ҳамон, ҳамсоя. Мирзошариф дар Андиҷон бо Назаров гуфтани рус маро шиносонд.— Муҳаммадризо ҷон навбати худро хӯрда, барон ман пиёлаи дуйӯро мерехт, ки зуд пардозӣ кафширо монда, рафта гирифтам. Ӯ табақчаи конфетро дароз кард. Нагирифтам. Ба ҷону ҳолам намонда ду дона конфети турушаки макиданбобро, ки ҳамон вақтҳо, онро ба хаёлам, танҳо дар хонаи Муҳаммадризо ёфтаи мумкин буд, ба дастам газонд. Ба писарони вай ҳавасам меомад, ки ҳар қадар дилашон бардорад, аз ҷунин ширинии аҷоибе муддаон табъ хӯрда метавонанд.— Назаров дар мактаби русии маҳаллии Андиҷон, ки писари Мирзошариф—Мирзозариф меҳонд, дарс меодааст. Забони туркиро вай аз ўзбакон хубтар медонист ва ба гимназия ба русҳо туркӣ дарс меод. Ӯ маро ба гимназия бурд. Ба сару либоси хонандагон, озодагии мактаб, муомилаи хуши муаллимон ва одоби бачагон ҳавасатон меомад. На дар дарсгоҳ ва на дар беруни вай ягон бача бо овози баланд гап намезад.

Муҳаммадризо аз ҷой бархост.

— Агар иҷозат диҳед, ҳамсоя, берун салқин бошад ҳам, дари дўкониро як нафас кушода монам, ки ҳаво тоза шавад.

— Бемалол, мулло. Ҷӣ қадар хоҳед, ҳамон қадар кушода монед,— падар мад кашид,— Мирзошариф аз Андиҷон баъди ҳуррият кучида омадагист-дия!

— Ҳа. Хариду фуруши пахтаю ангиштро аз дасти Тоҳирҷонбой кашиди гирифтанду гуфтанд, ки туёқатонро шилиққонед, вай тахтаю тиракашро ғундошт. Ба ғумоштаю хизматгориҳои ҷавоб дод. Мирзошариф ба Хучанд омад. Ин вақт шуъбан милиция одами босаводи донандан ҳар ду забонро мекофт, ки ба мактаби ҳудаш фи-

ристад. Ҷуро чег зада оварда мегӯянд, ки ду моҳ мехонию сардори шӯъба мешавӣ. Барои маслиҳат вай ба пеши ман омад.

— Аз ман, бародар, сардори милиция мебарояд ё не?— пурсид вай.

— Чӣ, шуморо магар сардори шӯъбаи милиция таъин мекунанд?— пурсид Абдуллои шонатарош, ки дар рӯ ба рӯи дӯкони ман гап дода мешишт.— Аз шумо сардори милиция мебарояд, мирзо, ба шарте ки монанди калоншавандаҳои ҳозира шумо ҳам ҳамаи шонатарошон як шуда, артель ташкил кунед гуфта, ба ҷонам нарасонед,— гуфт вай.— Дар тамоми шаҳри Хучанд мо се нафар шонатарошу чӣ хел артель ташкил мекунем? Се нафар коргару даҳ нафар муфтихӯр, раису муовин, ҳисобчӣ, ҳазиначӣ, боз балою бадтарҳои дигар шуда, бозёфти моро меҳӯранду мо дастаи соябонро қапида мемонем-мӣ? Як чигари артель Комилбоев дӯзандаҳоро артель карду ба бало монд. Акнун ҳама баковули оши тайёр: ширеш ёфта деҳ, локу зог ёфта деҳ гуфта, аз пагоҳ то бегоҳ гӯшҳояшро ба қомат мебиёранд. Аз артелаш сад пушаймон бошад ҳам, дар кӯчаи мардӣ худро нагиронида, боз якто-нимто дӯзандаи берун мондагиро ба кӯшоқӣ мо биё гуфта ташвиқот мекунад. Ҳой мусулмон, худат халос шуда наметавонию ба гулӯи дигарон чаро ҳалқадавонак мепартоӣ!

Мирзошариф рӯдакан шуда хандиду гуфт:

— Агар ман сардори шӯъбаи милицияи, масалан, ҳамин Панҷшанбеи худамон шавам, мурдам гуфтан гир. Хатти разряди аз ҳама баландашро мегиронаму ҳар сол ба гарданат он қадар налог бор мекунонам, ки Рӯмони шарифатро фуруши ҳам, халос намешавӣ.

— Эӣ аз даҳонат бод барад!— шонатарош даст шоф намуд.— Инту бошад, дуо мекунам, ки фарроши милицияхона ҳам нашавӣ. Набудани чунин каси мӯътабари худобехабар ҳазор бор беҳтар.

— Лекин дуои шонатарош иҷобат нашуд,— қоҳ-қоҳ хандид Муҳаммадризо ва ду рӯи пурраи сурху сафеди вай ба назар пурратар шуд.— Магар ҳамоно рӯз фариштаҳои роҳгузар омин кардаанд, ки Мирзошариф баъди ду моҳи хатми мактабаш сардори шӯъбаи милицияи шаҳри кӯҳна таъин шуда омад...

Қариб тамоми тонготари ҳамоно шаби мо ба хислату фазилатҳои начиби Мирзошариф Раҷабов бахшида шу-

да буд. Ин буд, ки ман ба ӯ ғоибона ихлос пайдо кардам. Орзӯ доштам, ки суҳанҳои вайро бевосита шунавам ва шӯҳиди додбасӣ, адлу инсофи ӯ гардам.

Тасодуфе ин орзӯямро амалӣ намуд.

Падари дастанҳо ва пир шудамондаам аз хушзеҳнии ман ақлун чандон шод набуд. Зеро баъди хатми синфи чорӯм ва синфи шашӯм дар вақти имтиҳонгирӣ аз лаёқати ман хушнуд шуда, муаллимону кормандони маориф, намояндагони рабфакҳо, дорулмуаллимину курсҳои таълим ва тарбия, ки чашмашон чори роҳи толибони илм буд, маслиҳат медоданд, ки барои хондан ба мактабҳои миёна ва олии шаҳрҳои дигар, масалан, Тошканд, Самарканд, Боку ва ғайра равам. Падарам ҳар дафъа, ки аз ин машваратҳо огоҳ мешуд, дар ташвиши зӯр мемонд. Аз азобҳои мусофирию душвориҳои дар шаҳрҳои дигар хондан, савоби дар пеши падару модар будани фарзандон то метавонист панд мегуфт.

Боре муаллими мактаби ибтидоиамон Чамол Низомидинов дар мактаб ба дастам як ченҷӯбро дода фармуд, ки ба падарам бурда диҳам.

— Барои модари бачаҳо як ҷуфт кафшу маҳсини амиркон дӯхта медиҳанд,— гуфт ӯ маро дар тааҷҷуб ғузошта. Зеро падари ман ҳарчанд тавонад ҳам, маҳсӣ намедӯхт. Мо қолибу шонҳои вайро надоштем. Аммо чизе нагуфтаму ченҷӯбро овардам. Падарам хурсандона онро гирифт.

— Муаллима турфа одами хуб,— гуфт ӯ.— Кафшро ҳудамон медӯзему маҳсиرو харида мебарем.

Баъдтар дониستم, ки падарам ба ҳавлии муаллим рафта, зорӣ кардааст, ки маро аз рафтан ба ҷои дигар боздорад. Ба ивази ин меҳрубонӣ барои зани муаллим дӯхта додани кафшу маҳсини амиркониро ба зимма гирифтааст. Аз тӯҳфаро тайёр карда бурдани падар хабар надорам. Вале муаллим, ки ҳудаш ташаббусқори ба Самарканд, ба курси таълиму тарбия фиристодани ман буд, ногаҳон иъстинаниро чаппа пӯшида, ғамхори падару модари солхӯрдаи ман шуд. Чанде аз миён нагузашту ҳуҷҷатҳои барои ба курс дохил шудан тахт кардаамро ба дастам дода гуфт:

— Чаро ту дар мактаби миёнаи ҳудамон, мактаби Бехбудӣ нахони, ки муаллимони боқувват дорад? Ба гапи ман даро. Баъд ҳудам туро ба Боку мефиристам.

То он вақт либосат шустаю хӯрокат пухта, чогаҳат андохтагӣ, дуои падару модаратро мегири. Онҳо ғаниматанд.

Фаҳмидам, ки рӯи табарро пахта гирифтаасту кафшу маҳсӣ маъкул шудааст. Дигар чӣ илоч? Ба синфи панҷӯми мактаби Бехбудӣ рафтам, агарчанде ки донишам аз як тамомкунандаи мактаби миёна кам набуд. Дар мактаби ҳозираи ба номи Пушкин, ки он вақт номи Бехбудиро дошт ва аввалин мактаби миёнаи шаҳр буд, ки мардум ба тариқи ҳашар бунёд карданд, дар ҳақиқат монанди Юнус Ҳусайн, Раҳим Солеҳӣ, Ҳочиҳон Умаров, Раҳим Шарифов муаллимони пурқуввати ҳамон замон чамъ буданд. Дар айни замон як нафар турки дар ҷанги якӯми ҷаҳон асир афтода, ба ин ҷо бадарғашудае низ буд, ки номаш ба ўзбакию лекин дар амал бо забони ғализи турки усмонӣ дарси забони модарӣ ва физикӯтура меод ва ҳар рӯз сад бор ҳар кадоми моро «кўппак ўғлӣ» мепоид.

Муаллими ғанни ҷуғрофия, мудири маорифи шаҳр, марди мадрасадидаю дар Боку таҳсил намуда, писари яке аз муллоёни замонаш — Раҳим Солеҳӣ буд. Дигар дарсҳо ба забони ўзбакӣ гузаранд ҳам, ў тоҷикӣ дарс мегуфту ҷунон равшану возеҳ дарс меод, ки гуфтаҳои ӯро мо ҳаргиз фаромўш намекардем. Дар ҷуғрофия аълоҳони синф ман будам. Зеро ин дарсро ханўз дар мадраса аз Мухиддинхони мударрис гирифта будам, ки дониши ӯ дар бобати ин илм аз Солеҳӣ кам набуд. Боре Солеҳӣ дар газетаи девории мактабамон «Хуршед», ки муҳаррираш падари журналистони Ҳуҷанд Юнус Ҳусайн буд, як шеърӣ дар тазмини шеъри Ноил Шерзода гуфтаи маро мебинад. Чашми географ дар ҳангоми сафои хотир ба он афтодааст магар, ки меписандад. Дар вақти танаффус дар долон аз бағалам гирифта, роҳравон гуфт:

— Ту ҳозир аз ҷанд муаллимиҳои ноҳонда олимшудай мо беҳтар муаллими мактаби ибтидоӣ шуда метавонӣ. Аммо барои ин ҳуҷрати маълумоти миёна лозим. Хоҳӣ, имтиҳон медиҳӣ ба курси кўтоҳмуддати муаллимиёт ё кўнун мефарой. Меғўянд, ки баъди хондан ту кафшдўзӣ ҳам мекуни, рост? Хўрчини зиндагиро ба китфат бармаҳал партофтаанд. Ба маслиҳати ман чӣ гуфти?

Аз таърифи ҷунин муаллими обрўманд, мудири маорифи шаҳр шод шудам. Ба ў раҳмат гуфтаму ризоӣ до-

дам. Чун моҳи июнъ расид, хуҷҷатҳоро бурдаму имтиҳон додам ва қабул шудам. Дар ин курс муаллими дарси ҷуғрофия худи Солеҳӣ буд. Ҳаво гарм. Дар як синф мо зиёда аз чил нафар ҷавонону калонсолон. Партаҳо майда. Ба зӯр ғунҷида, обу арақ карда менишастем. Муаллими фанни анатомия, ки намедонам аз чӣ сабаб бошад ва ба кадом асос дарси инсон ном дошт, устухони аз сар то по бутуни одамиро ба ин сӯю он сӯ гардонда, ҷон коҳонда, шарҳи таркиби ҷисми одамиро медоду яке пинак мерафт, дигаре ҳамёза мекашид, сейёме сар бар каф гирифта, гуё ба хаёл рафтаю дар амал хобашро мегирифт.

Ин дарси охирини ҳамонрӯза буд, ки ҳар дақиқааш чун соате тӯл мекашид. Хонандагони соатдор зуд-зуд соатҳояшонро гирифта, медиданду ба дигарон нишон медоданд. Ниҳоят дарс ба охир расид. Ҳама гурӯҳ аз ҷой бархоста, шитобкорона худро ба берун андохтани буданд, ки директори мактабамон даромаду фармуд, ки аз ҷой наҷибанд.

— Сардори шӯъбаи милиция рафиқ Раҷабовро давват карда будем, ки дар хусуси муборизаи зидди бетартибӣҳои бачагон лекция хонанд. Фурсат ёфта омадаанд. Хоҳишмандам, баъди танаффус бо диққат лекцияи он касро шунавед, ки барои шумоён бағоят зарур ва муфид аст. Ҳама оҳ кашидем. Сар хоридем, илоч чист? Боз ба ҳамон синфи дам, гарм, нафасгардонандаю арақшоркунанда даромадем.

Мирзошариф Раҷабов — марди миёнақад, китфаш андак амидаи гандумгун ва нигоҳаш шармгинона, ки қуртаю шими сафеди оддӣ дар тан ва чун ҳамеша тӯп-лии сабзи бегули махмалини Тошканд дар сар дошт, ҳар ду даст рӯи сина монанди шогирд ба ҳузури муаллим даромада омад. Мо бархоста ба ӯ салом додем. Хоҳиш намуд, ки нишаним. Директорамон сарсухане гуфту ба ӯ ҷои худро дод.

— Ба муаллим шогирд таълим намедихад, — сухан оғоз намуд сардори шӯъба. — Ба болокории ин ба муаллимон дарс гуфтани шогирд амрест басе маҳол. Вале фарз кардему аз хӯшаҳои ҷида овардаи ман, ки шогирди шумоям, донаҳои сараи коштанбоб ёфт шавад, барои кори давлатӣ-ҷамъиятӣ — тарбияи авлоди ояндам — гумон мекунам, ки аз ғоида ҳолӣ набудатист. — Тӯпширо аз сар гирифта ба рӯи стол гузошту

ба берун нигоҳ карда гирифт, ки дар он ҷо фаррош бо ҷорӯби дастадароз сахни мактабро мерӯфт.— Шаҳри мо, Хучанд, шаҳри хеле қадима асту мардумаш сад солҳо ин тараф муқими ин шаҳранд. На фақат одамони як гузар ё маҳаллаю роат, балки бошандагони ин кано-раи шаҳр, аҳолии он канорро аксар медонанд. Чуқур-тар дида бароед, бисёр сокинони ин ҷо хешу ақрабои дур ё наздики якдигаранд, некию бадии ҳар кас, ас-ро-ри ин ё он хонадон бе ҷарчию газета ҳам имрӯз набо-шад фардо ба ҳама маълум мешавад. Ва ягон пира-марди, масалан, маҳаллаи Қони Сурб номи пирамар-деро аз гузари Наддофон гирифта, касбу қорашро гӯед, ҳафт пушту аҷдоди вайро ба шумо баён мекунад. Ана ҳамин марде ки рӯи ҳавлии мактабро мерӯбад,— Ра-чабов фаррошро нишон дод, ки хасрӯбахоро ба зам-барғалтак меандохт — аз маҳаллаи Милтиқсозон буда, бародаре дорад аробакаш. Аробакаш аз зани аввалии худ писаре доштааст, ки модари ӯгай ба вай аз ҳад зи-ёд ҷабр мекунад ва бачаи безоршуда аз ҳавлӣ мегуре-зад. Дар ба дар гашта, ҳар кучо рост ояд, хоб кардаву хеста, аз бесаробонию парасторӣ ба хасдуздӣ одат ме-кунад. Пиронсолони маҳалла аз ин ҳол бохабар шуда, падарашро огоҳ мекунанд, ки ҳоло ҳам сари вақту бача-ро аз кӯи бад гардонад. Хуб мегӯяду ба қавле чакса кам мекунад. Намеҳаҳад, ки барои бача шуда, модари ӯгайро ранҷонад. Ғами бачаро аз маҳалла каси дигар меҳӯраду ӯро алдаю сулда карда, ба сағирхона бурда месупорад. Аммо бачаи ба худсарӣ одаткардаю бешох-бандшуда, бо сару либоси он ҷо мегурезад ва аз хонаи як ҳамгузари худ либосҳои шуста ба торовехтаро дуз-дида, дар вақти фурӯхтаи ба даст меафтад. Бачаро ба назди ман оварданд. Ў чунон чиркин ва лоғар буд, ки ба ҳолаш, ҳарчанд сангдил бошад ҳам, дили ҳар кас месӯхт. Ман мебоист бачаро ба шӯъбаи милицияи шаҳри нав роҳӣ мекардам. Аммо одам фиристода па-дарашро оварондам. Гиристу тавбаю тазаррӯъ карда, бачаро бо худ бурд. Маълум шуд, ки вай ханӯз дар роҳ гурехтаасту ин падари садқаи падарӣ шуда ҳам хотирчамъ рафтааст. Дафъаи дигар бача дар бозор ки-саи касеро бурида ба даст афтод. Пиронсолони аз бе-ғамии бемасъулиятии падари вай ранҷидагӣ ба пеши ман омаданду машварат кардем. Падару модари ӯгай-ро раддимаърака эълон карданд. Ба ягон лозим, тӯю

азои маҳалла онҳоро хабар намекарданд, ба саломашон баъзеҳо ҳатто алек намегирифтанд. Инро шунда ҳешу табори зан ўро миёнагир мекунанду мегӯянд, ки агар бачаро аз кӯи бад гардонида, модарвор меҳрубонию парасторӣ накунад, онҳо ҳам пои худро аз хонааш бармекананд ва ба хонаи худ роҳ намедиханд. Модари ўгай ба як тараф, падар ба тарафи дигар бачаро ҷустуҷӯ карда мераванд. Он рӯз воқеаи дигари ибратангез рӯй медиҳад. Модари ўгай хеле роҳ гашта, бачаро наёфта, дар ҳавои гарм ташна монда, аз як бачаи кӯза дар дасти «оби худой»-деҳ як коса об мепурсаду вай мегӯяд:

— Ман шуморо шинохтам. Шумо модари ўгаи фалонӣ ҳастед, ки аз зулматон вай гурехта ҳайрону саргардон шуд. Ман ба шумо об намедихам...

Зан гирёну нолон ба хона меояду ба шавҳар мегӯяд, ки агар писаратро ёфта наой, ман меравам. Таънаю маломати мардуму якмаҳавӣ ба ҷонам расонд. Бачаро меёбанд, силаю сипа мекунанд. Мешӯянду мепӯшонанд ва меҳӯронанд. Вай аз ин меҳрубонию ғамхорӣ шод шуда, тарки оворагӣ кард ва ҳоло дар мактаб меҳонад.

— Бо ин ман чӣ меҳостам бигӯям?— пурсид Мирзо-шариф Раҷабов ва худ ҷавоб гуфт:— Дар тарбияи бачагон роли ҷамъият бузург асту дар натиҷаи ин дар шаҳри мо ҳатто дар солҳои қаҳатию қиматӣ ҳам бачагони бепарастор ва овора писбатаи хеле кам буданд. Аммо муаллимони мӯхтарамӣ оянда, ҳуди шумо хуб медонед, ки хонумонсӯзӣ, ғоратгарӣ ва қатлиомҳои босмачиён, алалхусус дар деҳот бисёр бачагонро ятиму бебонӣ кард. Онҳо дар ҷустуҷӯи ризку паноҳе ба шаҳрҳо фуромаданд. Ҳарчанд, ки мо аксари онҳоро ба хонаҳои сағирон бурдем, хӯрондему пӯшондем, аз мурдан мондондему ҳоло меҳононем, ҳанӯз бачагони бепарастори сар-саригард ҳастанд, ки дар тинату табиати онҳо майлу хоҳиши худсарона гаштаи калон аст. Танҳо шӯъбаи мо ҳуди ҳамин сол сӣ нафари ин «мурғони озодро» хуни ҷигар шуда ба сағирхонаҳо ҷой намуд. Мо ҳамеша аз аҳволи онҳо хабардор шуда меистем. Бо тарбиятгарону муаллимони онҳо рафтуомад ва машваратҳо дорем.

Дар тасаввури ман то он вақт милиция як қисми қувваҳои мусаллаҳи мамлакати мо буд, ки аввалан

бар зидди босмачиён, сониян, ба муқобили дуздону авбошон мубориза мебурду тартибот чорӣ мекард. Аммо наредонистам, ки вай бо тарбияи авлоди навраси мо ба ин дараҷаи ҷиддӣ машғул аст ва бино ба нақли Мирзошариф Раҷабов мубориза бар зидди бепарастории бачагон қисми хеле муҳими кори вай буд.

Овози сардори шӯъбаи милиция паст буд. Ӯ оромона сухан мегуфт. Даст наредунбонд. Мисли муаллимони мо дар синф қадам наредад. Ба ину он чашм наредӯхт. Қиёфаашро тағйир наредод. Холо ӯ ба нақли таҷрибаи як нафар тарбиятгари ятимхонае гузашта буд, ки зиёда аз бист нафар ноқобилони гузароро гапдари кардааст.

— Хуни ҷигар шудан лозим аст, то хулку атвори ҳар бачаро, ки тарбия мекунӣ, биомӯзӣ ва ўро ба роҳи хостаи худ дарорӣ. Аммо вақте ки одам муҳимии ин корро мефаҳмад, мефаҳмад, ки ояндаи одамон, бинақорони бинақи бахти башарро тарбия мекунад, аз роҳату фароғат, аз заруртареи қору бори зиндагонии шахсии худ ин корро авло медонад ва тамоми будувуҷодашро ба он мебаҳшад. Ленин ба мо дар ин бобат ҳамин гуна таълим дода буд.

«Худи ӯ як нафари ҳамоноҳост» аз дил мегузарондам ман.

Мирзошариф Раҷабов сахл кам як соат сухан кард. Дар ин дарси иловагӣ, ки муаллимаш ҳатто тезиси гуфторашро наредод, мо на хастагиро ҳис намудему на ҳавои гармро. Ҳама ин сарбози милицияро шунидем ва фаромӯш кардем, ки рӯз рафта, офтоб ба ғуруб наредик шудааст. Чун ӯ узрхоҳӣ намуд, ки монанди шогирд дар ҳангоми имтиҳон ба савол ҷавоби босавоб гуфтаи шуда, наредониз сухани бисёр меғӯяд, ҳама баробар гуфтем, ки мо ўро шавқмандона шунидем.

Боз ягон ним соати дигар сардори шӯъбаи милиция ба саволҳоямон ҷавоб доду мо ўро то кӯчаи қалон бароварда гуселонидем.

Аз миён шаш соли дигар гузашт, то ман ба сӯҳбати дӯйӯми Мирзошариф мушарраф шудам. Он вақт акнун ман аз муаллими ба қори матбуот гузашта, қорманди газетаи шаҳриямон «Большевики Хуҷанд» шуда, ба воситаи яке аз устодонам нависанда Ҳаким Қарим бо писари М. Раҷабов — Зариф Шарифович Раҷабов, Дунган — дӯсти қарин шуда будам, ки дар ин бобат дар

ягон боби оянда сухан хоҳам гуфт. Ҳоло накли сӯҳбатро мекунам.

...Ба қавли Муҳаммадризо, воллоҳу аълам, дар моҳи августи соли сиюсе буд, ки ману нависанда Чалол Икромӣ, шоир Амнизода, журналисти номии нотарс Қурбон Баҳлулода ва Зариф Раҷабов ба як ҷазираи майдаи рӯ ба рӯи деҳаи Қарақчикуми Кони Бодом воқеъ будаи даръеи Сир рафтем.

Дар ҷазира қитъаҳои калон-калони харбуза, тарбуз, бодиринг, чуворию чуворимакка ва дар канорҳояш шодикорӣ буд. Ҳамаи деҳқонон маҳбус буданд. Лекин аз баски дар сари қор ягон нафар назоратгару ғайр аз сарқорони аз ҳуди маҳбусон буда, дигар қорфармое ҳам дида намешуд, ба маҳбус будани бошандагони ҷазира боварии кас намеомад. Дар ҷазира як манорачаи дидбонӣ буд, ки дар он каси мусаллаҳ меистод. Албатта муносибат ба ҷиноятқорони гуноҳашон вазнин дигар буду ба касони тасодуфӣ ва фалокатзада дигар. Баъзеи онҳо гӯе маҳбусиро ба ёдашон намеоварданд. Аз ҳама аҷибтар буд, ки чанд нафар маҳбусон бо иҷозати сардори колонна зану бачагонашонро ба ҷазира оварда, дар сари харбузаю тарбуззорҳо аз буттаю шохҳои дарахтон козаҳо сохта зиндагонӣ мекарданд. Ҳама беистисно ба қор мебаромаданд ва ҳангоми киштукор ва ҳосилгундорӣ ба соат ҳам нигоҳ накарда бо хоҳишу майли худ шабона низ қор мекарданд.

Бегоҳирӯзиҳо дар ҷойхонаи назди қалъача муганниён нағмасозӣ, ширинқорон ширинқорӣ, ҳофизон ҳофизӣ, масҳарабозон ҳазлу мазохҳо мекарданд.

— Ин ҷазираро дорул ахлоқул амон номидан хубтар мебуд. Ҳам ахлоқ таълим медиҳаду ҳам тинҷу осоишта аст,— гуфт Баҳлӯл.

Як воқеаи ғалатие, ки дар он ҷо рӯй дода буд, аз ёди ман нарафтааст.

Як бегоҳон баъди таоми шом дар суфаи лаби ҳавз ба болиштҳои парикку такъя намуда, саргарми сӯҳбати адабии худ будем, ки аз пайдо шудани сардори колонна беҳабар мондем.

— Баҳузуру бемалол шинед. Ман аз ин тараф гузашта менишинам,— гӯён ӯ акнун мӯзаро қашида, мешиаст, ки як марди миёнсол омаду чанд қадам дуртар аз ӯ каландро аз китф гирифта даст алифлом намуда,

ичозати арз пурсид. Сардори «доруламон» табассум намуда ба мо рӯй овард:— мӯҳлати маҳбусии ин одам тамои шудаасту лекин рафтан намехоҳад.

— Воачабо, чаро?— пурсидам ман.

— Аз худаш пурсед,— ҷавоб дод сардор.

— Ман ба ҳамин ҷо омада дуредгариро ёд гирифтаам,— мард бечуръатона ӯро ду-се қадам пештар омад.— Худо ба умру ҷонатон барака диҳад, ба мурдатон расед. Ба устохонаамон як устои ҳунарманди зӯр омад. Аз ҷӯб ҳар чӣ ки хоҳед, сохта метавонад. Мӯлаш ду ҳафтаи дигар бо ӯ кор кунам, як гала корҳои навро ёд мегирифтаам. Як умр дуои ҷонатонро мекунам. Ҳа гӯед, поччо.

— Ҳой бародари азиз, шумо гапро мефаҳмед? Ман ба ин ҳақ надорам. Донанд, ки маҳбуси ҷавобшуда дар ин ҷо мондааст, маро хафа мекунад. Магар шумо инро мехоҳед?— гуфт Мирзошариф Раҷабов.

— Кӣ будааст, ки шуморо хафа мекардааст, поччо? Дили кӣ мешавад? Ҳеҷ қисса не, боз ду ҳафтаи дигар ин ҷо шавам.

— Чӣ кунам? Меҳмонҳо, ба ин чӣ мегӯед?

— Қонунро помол кардан мумкин нест,— гуфт Аминзода.

— Тамоми умр шумо ба мардум неқӣ мекунад,— гуфта ман.— Боз як неқӣ кунед, чӣ бадӣ дорад?

— Ҷунои бадихоро баъзан барои неқӣ дидаам, ки ба душмани душманатон раво намебинед,— гуфт сардори колонна.— Вале чӣ кунам? Модом, ки меҳмон ҳам ба ин далолат мекунад, даҳ рӯзи дигар рухсат медиҳам, ки дар ин ҷо бошад. Аммо ба касе дар ин бора чизе нагӯед...

Баъдаҳу маҳфӣ мабод, ки устод Лохутӣ бо як дидан дӯсти қарини Мирзошариф Раҷабов шуда буд ва ҳар дафъа, ки ба Ленинобод ояд, маро мефиристод, ки ўро гирифта оям ва сӯҳбати онҳо соатҳо давом мекард. Боре М. Раҷабов нақл намуд, ки ў аз пирони шаҳр бригадаи ташкил намуд, ки онҳо ба районҳо ба пахтачинӣ мераванд. Устод худи ҳамаи рӯз шеърҳои «Мӯйсафедони пахтачинӣ»-ро эҷод намуда, рӯзи дигар дар ҷамъомади солхӯрдаҳои шаҳр хонда дода буд.

VII

Падарам мегуфт, ки чони ту коғазу қалам. Аз ин на-
меранчидам. Зеро ҳанӯз аз овони хурдсолӣ, ки ба па-
дарам ҷангномаҳо хонда медодам, аз бозе ҳам, ки
газетаву журналхон шудам, дилбоҳтаи коғазу қалам
будам. Бӯи коғазу сиёҳӣ, бӯи қаламу лиққаи давот,
бӯи ҷӯби карандашро мисли бӯи чарми уфака, хиром,
мешӣ ва бузӣ дӯст медоштам. Илова бар ҳамаи ин, чун
ҳикояҳои бештар ба забони ўзбакӣ ва ҳанӯз кам андар
кам ба забони тоҷикӣ тарҷимашудаи М. Горький ва
Чеховро меҳондам, ки аз ҷангномаҳои пур аз игроку
муҳобот фарқи аз замин то осмон доштанд, орзуи
қаламкаш шудан ва кор кардан дар он ҷойҳое, ки га-
зетаву журнал мебароранд, сол аз сол зиёд мешуд.
Аввалин бор дар ин бобат қувваи ҳудро дар газетаи
девории мактабамон «Хуршед» озмудам. Хабаре аз
аълохону бадхонҳое, ки ба синфи мо нанг меоварданд,
навиштам. Ҳайратам чӣ қадар зиёда шуд, вақте дидам,
ки ин хабар қариб тамоман бетағйир ва фақат андак
ихтисор ёфта ҷоп шудааст. Баъди ин котиби комитети
комсомолии мактаб, агарчанде ки ман ҳанӯз ба сафи
комсомол надаромада будам, маро ба кружоки адабии
назди мактабамон бурд, ки ба он Юнус Ҳусайн роҳба-
рӣ мекард. Ин одам, ки зӯр зада кию кучой буданамро
пурсид, аввал ба ман маъқул нашуд. Забонаш калолат
дошт. Дар вақти хондан ҳарчанд забонаш нагирад
ҳам, дар ҳангоми сухан хеле азоб мекашид. Аммо дар
рафти машғулияти ҳалқаи адабӣ ман аз андешаи ав-
валаи худ зуд баргаштам. Чанд шеърӣ тоҷикию ўзбе-
кии навқаламон ва материалҳои як шумораи «Хуршед»
муҳокима ва ҷо ба ҷо карда шуданд. Маслиҳату маш-
варатҳои роҳбар бамаъниӣ буданд.

Пас аз он ки чанд хабар ва як шеърӣ дар тазмини
Ноил Шерзода гуфтаам, ки дар «Хуршед» ҷоп шуда
баромад, боре дар ҳалқаи адабӣ тартибот ва тарзи ха-
барнависию хабарфиристиро ба газетаҳо пурсидам,
Юнус Ҳусайн ҷавоби муфассал дод. Акнун фикр ме-
кардам, ки аз чӣ хусус нависам. Охир, як мавзӯи аҷоиб
ёфтам. Дар маҳаллаи Қўшмасҷид дар рӯ ба рӯи мак-
таби кўҳнаамон, дар сари роҳ ҳавлие болохонаи фар-
суда дошт, ки монанди қабри Ҳочанасриддин ба тара-
фи кўча қарб буд.

Рақами ҳавлӣ, ном ва номи падару чикорагии соҳиби ҳавлиро фаҳмида гирифтаму хабаре тахт кардам. Дар он талаб карда мешуд, ки ягон ғочиа рӯй надодан пеш, соҳиби ҳавлӣ болохонаро афтонда, роҳгузарҳоро аз таҳлука бояд халос намояд. Хабарро ба газетаи «Овози тоҷик» ба Самарқанд фиристодам, ки баромад. Аз миён ягон даҳ рӯз гузарам ё нагузарам, аз шӯъбаи мактуботи газета хат гирифтаам, ки маро ба навиштани хабарҳо аз кори маорифу маданият, артельҳои косибон ва тозҳои деҳқонон даъват менамуд. Лекин акнун дар хабарнависию хабарёвӣ ба ҳаёл афтода мондам. Соҳибни болохона рӯзе сари роҳамро гирифт.

— Ту тирмизаки тирронча тўғри мегардӣ ё не?

— Ман чӣ кардам?— гуфтаам дар ҷавоб ҷарчанд ме-
донистам, ки аз чӣ сухан меравад.

— Ба газета чӣ навиштӣ? Хотиратро ҷамъ дор, ману ту мурда меравему болохона дуппа-дуруст мондан мегирад.

Тахмини ӯ ҳам монанди ҳаёли ман нодуруст баромад. Болохона ҳанӯз дар зиндагии ману соҳибаш, пас аз ягон... бисту панҷ соли табъ ёфтани хабари ман афтод. Гап дар ин ҷост, ки синҷҳои ҷафси арча деворҳои болохонаро агарчи қачиаш торафт зиёд шавад ҳам, муддати мадиде нигоҳ доштанд.

Вале пӯписаи болохонадор ба ман ғоида кард. Ман чунон ки ҳамон вақтҳо мегуфтанд, имзои маҳфӣ ёфтам. Ин «Даҳрӣ» буд. Дар чигуна як лугате хонда будам, ки маънии даҳрӣ дунёвӣ ва беҳудост. Ба хабарҳои танқидӣ ҳамин имзоро мегузоштам. Дардо, ки рози пинҳон хоҳад шуд ошкоро, мегӯяд ҳазрати Ҳофиз. Одамон кӣ будани Даҳриро ҳам рафта-рафта фаҳмиданд. Дигар ба хабарҳо ҳатто ба шеърҳои машқ кардаам, ки аксар дар газетаи девории мактаб, сонитар дар газетаи девории ташкилоти комсомолии маҳаллаи Таҳти Тутикалон «Овози ҷавонӣ», ки муҳаррир, мухбир, нависанда, расоми вай фақирулҳақир каминаатон будам, ҷоп мешуданд, ҳамин имзоро мегузоштам. Баъзан Раҳим Ҷалилзодаю Даҳриро ба даруни қавс мегирифтаам. Аввалин маҷмӯаи шеърҳои ман бо номи пурдабдабан «Мавҷҳои музаффарият» (маъзурам, шеърҳо гуфтаам, машқҳои шеърҳо), бо ҳамин имзо нашр шуда буд.

Беихтиёрон андак пеш тохтам. Ба қафо бармегардам. Баъди хатми курси муаллимтайёркунии маро мао-

рифи шаҳр ба мактаби ёздаҳӯм, ки дар маҳаллаи Довудхоча, дар ҳавлиҳои даруну беруни Ҳочиотабой воқеъ буду муаллими пуртаҷриба ва соҳибистеъдод Қаҳҳор Ҳочаев дар он мудирӣ илмӣ буд муаллим карда фиристод. Аз афти кор, Раҳим Солеҳӣ ба мудир пешаки кию чигуна буданамро гуфта буд, ки маро ӯ бо чехраи кушод пешвоз гирифт. Ин охири августи соли бистуҳафтӯм буд. Баъд аз чанд рӯз дарс сар шуд. Ҳочаев маро ба синфи якӯм гирифта даромад, ки бисту чор нафар хонанда дошт.

Ҳеҷ аз ёдам намебарояд, ки чун мо ба синф даромадем, бачаи сару рӯяш хуншореро дидам, ки тамоми овозашро сар дода мегирист. Дар синф ӯ бо як нафари дигар гӯштингирӣ кардаасту ҳарчанд ҷабрдида дар ҳонак ғолиб баромада бошад ҳам пешонии худро ба парта зада кафондааст. То басанда кардани ин ҳама ҷанҷолу шустушӯ намудан ва боз дорондани хуни пешонии ғолиби мусобиқа хеле вақт гузашт ва аввалин дарси синфи аввалини мактаб ба ҳамин тарик, дер сар шуд.

Ҳайати хонандагон ҳам аҷоиб буд. Аз даҳ то ҳафтсола. Даҳсолаҳос, ки ба остонаи мактаб бори аввал қадам ниҳодаанд. Алалхусус як духтари даҳсолаю лекин қадаш хеле баланд, ки дар партаи охири менишаст ва чун болиғае ба назар меофт, дар байни майдаҳақҳои маъсум поэбо менамуд. Қаҳҳор Ҳочаев маро бо хонандагон шиносонд. «Муаллиматон ҷавон бошад ҳам, бақувват» — гуфта дили маро бардошта баромада рафт. Дарси якӯм ором гузашт. Ҳатто гӯштингирӣ мағлубшуда ҳам сараш ҳаму хомӯш нишаста, ба дарс гӯш мекард.

Ман чор сол дар ин мактаб муаллими кардам. Ҳамроҳи хонандагони боз се нафар зиёдшуда се зинаи мактаби ибтидоиро тай намуда, ба зинаи чорӯм баромадем. Дар муаллими кори ман барорнок буд. Рӯзона дар мактаби ибтидоӣ муаллими мекардаму бегоҳирӯзӣ ва шабона ба ду курси маҳви бесаводӣ дарс меодам. Яке аз онҳо дар артели нави бофандагон буду дигараш дар сарои яҳудиёни паси растан баззозии бозори Панҷшанбе. Дар ин курс дар давоми се моҳ агар сӣ нафар шогирдро саводноки хатхону хатнавис кунед, маорифи шаҳр путёвкаи бепули понздаҳрӯза сафари шаҳрҳои калонро меод. Ман дар ду курс дар давоми се моҳ шаст

касро босавод кардам ва ду путевка гирифта, як дафъа тобистони соли бисту нухум, дафъаи дигар тобистони соли сийум Москва ва Қазонро дида омадам. Ҳангоми сафари Қазон саркардан шаш нафар муаллимони мукофотгирифта Қаҳҳор Ҳочаев буд, ки аз улфати оличанобии он дар сафар ҳам воқиф гардидам.

Вале бо вучуди ин ҳама кору иззатмандӣ, дилам ба матбуот кашол буд. Меҳри он гӯё ба дил бо шир андарун шуда буд, ки бо чон бадар шавад. Дар ин миён дар Хуҷанд аввалин газетаи ҷопии «Колхозчӣ» — оғози газетаҳои «Большевики Хуҷанд», «Пролетари Хуҷанд» ва «Ҳақиқати Ленинобод» баромад. Наҳустин шумораи ин газета бисту панҷуми марти соли сийум ба дасти хонанда расид. Агарчанде ки маънае аз ғайбологии ин газета будам, ба идорааш рафту омад надоштам. Котиби масъули газета ҷавони ҳавобаланди мағрур, рӯзе нодуруст архив карда шудани як хабарамро ба ӯ арз намудам, «ҳар сафсатаи алоиро ба газета ҷоп кардан намегиранд» — гӯён ғурунгос зад. Дигар ба он ҷо нарафтам. Хабарро бо почта мефиристодам. Рӯзе ба ин газета шеър фиристодам. Вай тазмини шеъри «Мебоист кард»-и устод Лоҳутӣ буд. Шеър, ба гумонам, ҷоп шуда баромад. Матлааш дар ёдам мондааст:

Вақт шуд эй марди деҳкон, қор мебоист кард,
Ҳосилоти пахтаро бисёр мебоист кард.

Баъди ин саҳеҳ дар хотирам намондааст, аз идораи газета ё хат гирифтам ё ягон кас омада гуфт, ки ман ба он ҷо ба назди муовини муҳаррир Ҳаким Қарим бо-яд равам. Чанд мақолаю ҳикояҳои бамаънию шавқангезашро дар газета хонда бошам ҳам, ханӯз ўро надида будам. Хӯсида-хӯсида рафта, дар дами дари идораи газета корманди он Эргаш Мӯҳсинзодаро, ки ба қавле мӯи сарашро ба газета молида сафед карду ҳоло ҳам дар ҳамин газета қор мекунад, дида монда, аз ӯ чигунагӣ ва дар кадом кабинет будани Ҳаким Қаримро пурсидам. «Чудо одами нағзи ба ҳама баробар. Аз ман ҳам шуморо пурсида буд», — гуфт ӯ. Ман баъди ин чуръат пайдо карда, иҷозат гирифта, ба кабинеташ даромадам. Аз қафои столи калони болояш пур-пури газетаю журнал ва китобҳои ҷавони пешонифарох, мешчамш, кулчарӯи галстуки сурхи чараққосӣ ба гулӯ баста, муи

фаххоснаш парешон ба назарам хеле кӯтоҳқад намуд. Салом додаму дастдарозкунон номамо гуфтам.

— Эй, Раҳим Ҷалилзода ман гӯед. Салом, хуш омадед, шинед,— чой нишон дод ӯ ва хокистардони пурро гирифта берун рафту холи карда омада, ба чояш гузошт. Ӯ миёнақад буд. Костюми чигарранги нимдошташ ба ӯ мезебид.— Қоркунони идораамон аз шумо хурсанд, ки хабархоятон беислоҳ мегузарад. Домулло Юнус Ҳусайн мегӯянд, ки шумо дар кружоки адабии мактаби Бехбудӣ будед. Яъне тарбияи он касро гирифтаед. Домулло «Анбӯр»-и моро тайёр мекунанд.

Қариб буд, ки хандам. Дар шӯъбаи ҳаҷвии газета аз номи Шаҳрзоди «Ҳазору як шаб» як силсилаи хабарчаҳои ҳаҷвӣ чоп мешуд, ки норасонхоро талху тунд танқид мекард. Дар шумораи рӯзи гузаштаи газета дар охири давоми ҳикояти Шаҳрзод тақрибан ин тавр гуфта мешуд: «Чун ҳикояи Шаҳрзод ба ин ҷо расид, ногоҳ ба гӯшаш буғи ҳаммоми нави Чоршанбе даромад ва хунукии ҳаммом ба ёдаш омада, ба тахтапушташ мурғакҳо дамиду худро ба рӯи гурбадаваки сандалӣ гирифт»... Худро аз ханда боздоштам ва гӯш ба суҳанҳои Ҳаким Карим додам.

— Дирӯз шеъратонро хондам. Ростӣ гап, ман шеърхон нею он қадар намефаҳмам. Ба ман ҳикоя бошаду достону роман,— давом намуд ӯ.— Шумо ҳикоянавиширо машқ накардаед? Ягонта навишта бинеду биёред, чӣ гуфтед? Муаллимӣ мекунед? Муаллимӣ, албатта, кори нағз. Аммо бачаҳо одамо зик мекунанд. Ба кори газета намеоед? Мухаррирамон раиси комичроияи округ. Одами калон. Телефонро мегираду ба мудири маориф мегӯяд, ки фалонро аз муаллимӣ холи кунед. Финге накарда ҷавоб медиҳанд. Дудила нашаведу ҳа гӯед.

Ман намедонистам, зуд чӣ гӯям, аммо ӯ танг мекард.

— Барои касе ки соҳибқалам шудан мехоҳад, аз газета дида ҷои хубтар буда наметавонад, уқо. Шумо розӣ шавед, шудааст. Ҷавобгирӣ ба гардани мо.

Ба сукут афтода мондам.

— Сукут аломати ризо, уқо,— табассуми ба ҳудаи зебӯе кард Ҳаким ва айнакро аз рӯи стол ба ҷашм гирифт.— Ҳамин тавр не?

— Хайр, охир фикр кунам.

— Бахт аз таваккал гуфтаанд,— хандид ӯ.— Шумо агар газетачию соҳибқалам шуданӣ бошед, шарт-шарт ба саволҳо беҳаёли дуру дароз ҷавобдиҳию тез ҳалқунии масъаларо ёд гиред. Аз афти қор, гапзанон қардем. Ба назди ҳуди мо мебиёед, дар ин ҷо ҳам кружоки адабӣ ҳаст. Юнус Ҳусайн, Файзулло Абдуллозода, Тоҷӣ Усмон, Носир Мансуров ва боз чанд муаллимони дигар ҳафтаи як бор ҷамъ мешаванд. Чизҳои навиштаи худ ва дигаронро дида, занозанӣ мекунем. Уко, ин мактаб аст.

Баъди ду рӯз мудир мактаб Қаҳҳор Ҳоҷаев маро пагоҳӣ сардакак пешвоз гирифт.

— Ман шумо мебудам, ҳеҷ набошад, то тамои шудани таҳсил аз мактаб намерафтам,— гуфт ӯ мӯйлабҳои гафсу сиёхро қафмол памуда.

— Кию чӣ хел муаллим меояд, намедонам. Баҷагон ба мактаб омада аз синфи аввал сар қарда ба шумо одат қарда буданду...

— Чӣ шудааст?

— Раҳим Солеҳӣ ҷеғ зада гуфт, ки ба шумо ҷавоб диҳему ба газета мерафтаед. Ҳуди Саид Носиров фармудаанд.

— Ман розигӣ надодаам.

— Розӣ шудед ё не, намедонам. Ҳа гуфта ба ҳар тараф навишта фиристодеду ҷоп қардан, ки гирифтанд, ростӣ гап, ман аз шумо ҳавотир будам,— гуфт Қаҳҳор Ҳоҷаев.— Мо одамҳои хурд ҳастем. Зорӣ дорему зӯрӣ не. Ҳоло ҳам сари вақт. Метавонед рафта гӯед, ки шуморо ақаллан то тамои шудани таҳсил дар мактаб гӯзоранд. Ҳамааш шуда ду моҳ вақт мондааст. Ҳамин тавр қунед, муаллим.

Маро аз бозе ки ба ин мактаб омадам, мудир ҳамеша Ҷалилзода меномид. Ақнун бошад, якӯмин бор муаллим номиду дар оҳанги суҳанаш аз киноя дида, самимияту афсӯс зиёд буд. Ба ин маънӣ ӯ зинҳор мекард, ки ту пеш аз ҳама муаллим ҳастӣ, ки фаромӯш нақун.

Аз ӯ руҳсат гирифта, ба идораи газета омада, дар дами дар ин дафъа қотиби масъули мағрурро дидам, ки ба саломат алека хунук доду зуд рӯяшро ба дигар тараф тофт. «Бо ин одами ҳавобаланд чӣ тавр дар як ҷо қор қарда метавониста бошам? Ҳамеша қавоқу диғоғаш овезон. Ба ҷои гап ғутунгос занад, чӣ мекунам? Ҳақим Қарим-қу дар амалу дониш аз ӯ баланд аст, ҷа-

ро ба он дараҷа хоксору ин ба ин андоза такаббур? Биё, ки ҷои худамро хунук накунам. Бе ҷиз намегуянд, ки дарахт дар як ҷо месабзад. Не мегӯям» — қарор додам худ ба худ.

Вале Ҳаким Қарим меҳригиёҳ дошт ё оҳанрабо, на-медонам. Маро зуд аз раҷям гардонд.

— Қори нав муборак! Ана, шумо, уқочон, аз ҳамин рӯз сар карда, қоркуни адабии газетаи мо ҳастед. Фармонро хондед. Ў ба пушти дари кабинети худ ишора намуд. — Ман нагуфтам, ки ба ҳама мушкил бошад ҳам, ба мо осон? Носиров як мӯйлабашонро ҷунбонданду ҳоҷати ману шумо раво шуд. Бароед, фармонро хонда биёед. Столу стули қор мекардагиатонро таъин мекунам.

Дар қафои дар дар лавҳаи фармонҳо бо санаи ҳамонрӯза — сию якӯми марти соли сию якӯм дар бораи ба қор қабул карда шудани ман фармон часпонда шуда буд.

— Ман аз фамилиятон зодаашро гирифта партофтам. Раҳим Ҷалил. Шуморо, ку надаратон назоидааст, — қоҳ-қоҳ хандид Ҳаким Қарим. — Дар фармон ҳам ҳамин тавр — Раҳим Ҷалил навишта шудааст.

Ғайр аз сарҷунбондану розӣ шудан дигар илоҷ набуд. Ҳаким Қарим столи дар рӯ ба рӯяш гузошташударо ба ман шишон дод, ки ҷои қори ман ҳамон аст. Ба саволи оё ба шумо ҳалал намерасонами ман кӯтоҳакак «пе» гуфта ҷавоб дод. Аз ӯ рухсат гирифта, барои хайру хуш намудан бо муаллимону шогирдонам боз ба мактаб рафтам.

Он рӯз аз ёди ман ҳаргиз намеравад. Қаҳҳор Хоҷаев маро дидан замон аз киёфаам гӯё фаҳмид, ки мееравам. Ҳамроҳи ман ба синф даромад, ки дигар муаллиман мактаб ба ҷои ман дарс меод. Вақте ки мудирамон бачагонро огоҳ намуд, ки ман ба қори газета меравам ва ба ҷоям ҳамин муаллима мекӯнам, тамоми синф ғавғое бардошт, ки тасаввураш душвор аст.

Ман дар ҷашмони се нафар шогирди худ — яке Ҳамдам Очилов — ҳоло номзади илми география, сармуаллими институти педагогӣ ва дигаре Додобоев — ҳоло ходими савдо, сейёме — духтари мудирӣ мактабамон Саодат Хоҷаева, ки муаллима аст, ҳалқа задани ашкро дида, худро дошта натавонистам. Рӯйро тофтаму тозон берун баромадам. Бачагон меҳостанд, ки аз қафо-

ям бароянд. Хайрият мудирамон онҳоро ба гап гирифта тавонист. Ба маънои томи сухан аз мактаб гурехтам. Чунки ҳам худам дар ҳолати ногувор монда будаму ҳам муаллима.

Боз ба масофан сию ҳашт сол ба пеш чаҳидан лозим меояд, ки баъд ба ҳамин масофа ақиб нишаста, қиссаро идома диҳам. Сейўми июни ҳамин сол, соли ҳазору нӯҳсаду шастунӯҳӯм, соати даҳи пагоҳӣ ба ғӯшам овози нақора ва сури пионерӣ расиду сар аз кор бардошта, дар рӯ ба рӯи тирезаи кабинети худ як гурӯҳ пионерони либосҳои наву тоза пӯшида ва гулдаста бардоштaro дидам. Дар ҳамин ҳангом як ҷавонзани миёнақад ва сияҳпӯсте бо шитоб ба наздам омада, худро шиносонду гуфт, ки намояндагони дружинаи пионерии мактаби ба номи Бистсолагии Тоҷикистон ба муносибати шастсолагииам ба муборакбод омадаанд. Ичозат диҳам, ки дароянд. Кабинети майда аз писарону духтаракони ҳайдаркокул пур шуд. Онҳо ба ман гулдастаҳо тақдим карданд. Як духтарак, ки суханаширо хеле хуб ёд кардааст, нутқ кард. Ман ҳамаи онҳоро шинондам. Онҳо ба ману ман ба онҳо саволҳо дода ҷавобҳо гирифтем. Ташаккур гуфтам. Барори таҳсил, саодатмандии онҳоро дар меҳнат орзӯ намудаму рафтанд. Рафтанду воқеаи сиюҳашт сол пешина ба ёдам расид. Шогирдони ман аз набудани муаллимаи нави худ, ки бемор шуда ба кор наомадаасту синфи чорӯм аз синфҳои дигар ҷудо дар ҳавлии дарунии бой буд, истифода карда рост ба шӯъбаи шахрии маориф омада, талаб кардаанд, ки муаллими онҳо ба мактаб баргашта равад. Хайрият мудири маориф набудааст ва кадом як ҳангоматалаб дар кучо будани идораи газетаро таъин карда, фармудааст, ки рост рафта, ба муҳаррири вай арз ва муаллимашонро талаб кунанд.

Он рӯз ҳам тақрибан соати даҳи пагоҳӣ буд. Дархотарак-туруқ кушода шуда, шӯъбаи мактубҳои идораамон, ки хеле васеъ буд, аз бачагон пур мешавад. Ман ҳайрон шуда мондам. Аз қафои ман Ҳаким Карим баромад ва борони суханҳои котиби масъуламонро, ки мактабро монда беичозат ба идораи газета омадани бачагонро ҷинояти калон эълон намуда, бароварда пеш кардани буд, боздошт ва арзи намояндагонро шунида, завқ кард.

— Бачагони азиз! Ман аз омадани шумо ҷудо хур-

санд. Аз ин мебарояд, ки шумо муаллиматонро нағз медидаед, ҳурмат мекардаед. Бачагони азиз, кадоме аз шумо кори газетабарорӣ, шеърӯ ҳикоянависӣ ва китобнашркуниро ганда мебинад? Хоҳишмандам, ки ҳар кас ҳамин касбро бад бинад, даст бардорад. Ҳеч кас даст набардошт? Яъне аз ин мебарояд, ки ҳамаатон дӯстдори ин кори бошараф ҳастед. Чунки доҳии ҳамаи мо Ленин, ҳамкорон ва шогирдони вай; нависандагони бузург Толстой ва Горький, Чехов ва Маяковский, Лохутӣ ва Айнӣ соҳибқаламанд. Навиштаҳои онҳоро ману шумо хонда меҳнату зиндагӣ карданро ёд мегирем. Барои халқу Ватан чон нисор буданро меомӯзем, ҳамин тавр нест? Муаллими шумо Раҳим Ҷалил қобилияти соҳибқаламӣ дорад. Мо ўро ба ин ҷо овардем, ки қор кунад, таълим гираду нависанда шавад. Магар ин бад? Магар шумо намехоҳед, ки муаллими шумо ҳам бароятон ҳар рӯз газета бароварда, хабарҳои нав ба навро расонад? Ман ба ҷои шумо мебудам, хурсанд мешудам. Маро мебахшед. Ман худамро ба шумо нашиносонда ба гап даромада рафтам. Номини ман Ҳаким Қарим. Ҳикояҳои маро, албатта, шумо хондаед. Нахонда бошед, ёфта хонед,—ў чанд ҳикояю дар қадом шумораҳои газета чопшударо номбар намуд.—Ман нависандагиро ба кори газета даромада ёд гирифтам. Муаллими шуморо ҳам овардем, ки нависанда шавад, асарҳои ӯро хонед. Аз ў нависандагиро таълим гиред.

— Ин тавр бошад, мо розӣ,— гуфт яке.

— Не, мо розӣ не,— гуфт духтари мудирамон Саодат.

— Маълум мешавад, ки ба суҳанҳои ман, духтарҷон, гӯш надодаӣ,— гуфт зуд Ҳаким Қарим.— Ҳамин тавр не, бачагони азиз?

— Ман ҳам розӣ,— гуфт шогирди дигари ман.

Ҳаким аз ихтилофи муддаиён хуб истифода карда тавонист ва далелу исботи гуфторро оварда, ҳамаро розӣ кунонда ваъда дод, ки дар мактаб барои онҳо кружоки адабии танкил кунад ва худашу дигарон ба ҳар машғулиятани рафта, роҳбарӣ кунанд.

— Ҷаро баробари инженерони корхонаҳо, агрономҳои кишлоқ, аэропланчию киштиронҳо, аз байни шумо журналистону шоирон расида набароянд? Мебароянд. Мо ба ин боварии қалон дорем. Барои ин ҳамаатон бояд баъди хатми мактаби ибтидоӣ ба мактабҳои миёна

ва баъд оли дароед. Нағз хонед. Хайр саломат бо-
шед.

Ҳаким афсунгарона ҳамаро ба гап дароварда, гу-
селонда, хурсандона ба ман нигоҳе кард.

— Дар ҳаётат, уючон, ин як рӯзи таърихист, фаҳ-
мидӣ? Ману ту дар мактаби кӯҳна муаллимро чашми
дидан надоштем. Тамом шудани дарсро аз мактаб озод
шудан меномидем. Охир ин дирузакак буд. Меҳри му-
аллим ба дили шогирдонаш маъво пайдо кардааст. Ин
қудрату мӯъҷизаи илми советист. Дар ин бора ҳикояю
достон навиштан мумкин аст. Магар ҳамин воқеа як
ҳикояи оличаноб намешавад?

Рӯзе дар газетаамон бо имзои Ҳаким Қарим ва
Дунган бо сарлавҳаи «Долой халтура!» як мақолаи бе-
боконаю ошӯбгарона чоп шуд. Вай ба муқобили нуқ-
сонӣ эҷодиёти баъзе нависандагон аз он ҷумла Обид
Исматӣ ном касе навишта шуда буд. Қариб ҳаман ма-
териалҳое, ки редакция ба матбаа мефиристод, Ҳаким
ба ман меод, ки як хонда бароям. Ба қавли ӯ ин ду
фоида дошт: аввалан, вай ба омӯхтан, яъне таҷриба-
ҳосилкунӣ мадад мекард; сониян, фаразан, норасоӣ ва
носаҳеҳиеро ёбам, бо маслиҳати ӯ метавонистам бар-
тараф кунам. Аммо ин мақола бевоситаи дасти ман
ба матбаа рафт. «Дунган кӣ бошад? — пурсидам аз
худ? — Оё ин имзои махфӣ, яъне мустаори ягон нафар
аз аъзоёни кружокамон нест? Юнус Ҳусайн бошад, ё
Ф. Абдуллозода? Ё ин Ашӯрмати новист?» — ба дил
ғунҷонда натавониста, аз Ҳаким Қарим пурсидам.

— Қорат набошад, сонӣ мефаҳмӣ, ую,— ҷавоб дод
ӯ маънидорона чашмак зада.

— Дунган чӣ маънӣ дорад, вай аз кадом миллат
аст?

— Вай чут-чут,— ин дафъа қоҳ-қоҳ хандид Ҳаким
Қарим.

Баъд бо имзои Ҳакиму Дунган боз чанд чизи дигар
чоп шуд ва боре Ҳаким Қарим мақолаеро, ки бо хатти
худаш навишта шуда буд, дод, ки хонда бароям. «Агар
лозим донӣ, ба таҳрираш ҳақ дорӣ», — гуфт. Мақоларо
хондам ва баъзе ҷумлаҳояшро таҳрир карда, ҳатто як
абзац аз худам илова кардам. Мақола дар ёдам пур-
ра намондааст. Гӯё оид ба танқиди адабӣ буд. Таҳри-
ру иловаи ман ба Ҳаким Қарим маъқул шуд. Баъди

Чанд рӯз мақола бо се имзо — Ҳаким Қарим, Дунган ва ман чоп шуда баромад.

— Имзони маро ба ин мақола чаро гузоштед? — гурсидам аз Ҳаким.

— Модом, ки гузоштам, даркор аст.

— Дунган ҳам боз худатон набошед?

— Наузан биллоҳ!

— Пас ин каси дигар аст?

— Ҳовва! Каси дигар. Сонӣ мефаҳмӣ гуфтам, шуд.

Аз миён хеле вақт гузашт. Ману Ҳаким дӯст ва ёри ҳазл шуда рафтем. У маро маҷбур кард, ки монанди вай ту-ту гуфтаи гирам. Чанд рӯз забонам нагашта, баъд одат кардаму чунон бо ҳам тифоқ шудем, ки мӯе аз миёнамон намегузашт. Бе ман ӯ меҳмондорӣ намекард. Ба хонаи ман зуд-зуд меомад. Мо ҳар ду на танҳо бо аъзоёни оила, балки инчунин бо хешовандони дуру наздики якдигар шинос шуда будем. Ман хислату фазилатҳои ӯро акнун чун даҳ ангушти худ медонистам. Ҳамин ки ӯ гонорар гирифт, дар хонааш тӯй мешуд. Қалопхарчин нависанда оғоз меёфт. Вале дар кеса пулаш, ки кам монд, ба ҳамаи онҳое, ки аз ӯ дар бобати гонорар қарз доштанд, болои ҳам номанависӣ ва шикоятро сар мекард. Дар мактубҳое, ки аз Ленинобод ба Ҷалол Иқромӣ сониҳо менавишт, шикояти бепулӣ пуранд. Дар амал бошад, ҳеҷ гоҳ вай тамоман бепул намондааст.

Ҳаким Қарим ҷашиҳои Октябру Май, аз идҳои замони гузашта иди Наврӯзро бо таъйини махсус пешвоз мегирифт.

— Ош алишакони сарисоламон аҷоиб нағз,— завқ мекард ӯ.— Ҳар кас расм карда бошад, қандаша хӯрад! Чанд хел ош меояд. Аз яктааш як бурда гӯшти қоқ, аз дигараш як дона қабоби тоқӣ, аз сейӯмаш — се-чор дона нахӯд ё кишиширо гирифта мечашию ху-зур мекуни.

Ид наздик мерасиду тақвони Ҳаким Қарим, ки табиатан ҳам одами бесабру қарор буд, зиёдтар мегардид. Пеш аз ҳама ба ид ягон ҳикоя, ё очерк мебахшиду онҳоро қабл аз фиристондан ё додан ба газетаю журнале ба мо, ҳамкасбонаш, меҳонд ва фикру мулоҳиза мепурсид. Мо медонистем, ки у шаттагӯӣ аст ва ягон маслиҳати хом диҳем, бенибо «номаъқул накунад»,— мегуфт.

Аз ин рӯ баъзеҳо асари ўро хонда, шунида, хомӯш монанд ҳам, дар таҳти таънаборонаш мемонданд.

— Қафед охир! Гӯед, чи тавр баромадааст?— танг мекард вай.

Баъд ташвиши дигари ӯ, ба аъзоёни оила харида додани сару либоси нав сар мешуд. Баъди иҷрои ин ду вазифа албатта рӯзи бозорро нигарон шуда, гӯсфанд оварда мекушонд.

— Кампирхон рӯзҳои ид ғавурри думбаҷигару дунбул, мантуҳо пазанд, кайфи идона мекунем,— мегуфт ӯ ба мо.— Ба ягон ҷо рафта намонед, ваъда надихед. Худу бархӯд дар хонаи мо шишт мекунем.

Як зиёфати Ҳаким ба муносибати чашни Якӯми Май махсусан аз ёдам намеравад. Ин сейӯми май соли чилу якӯм буд. Худи ҳамон рӯз мо чанд нафар иштироккунандагони нахустин даҳаи санҷати тоҷик дар Москва аз сафар баргашта омада будем. Аз ҳавлии Ҳаким Қарим касе омада, маро ба зиёфати вай хабар карда рафт. Бегоҳӣ чун ба хонааш омадам, ҷамоат ҷамъ буд. Аз аҳли калам ғайр аз соҳиби хона Қодир Наимӣ ҳам дар он ҷо буд. Ўро барои хушлибосию озодагӣ Ҳаким Қарим ширинкорона «культурний» меномид.

Дигар ҳамаи меҳмонони Ҳаким муаллимон, аз қормандони идораҳо дӯст ва улфати ҳамаамон Мирзо Аюбҷонов ва маҳаллагихояш буданд. Пас аз як-ду қадаҳ май ва табақи мантуро холи қардани меҳмонон Ҳаким бархоста, дафтареро мегирифт, ки Наимӣ бо оҳанги ҳазл гуфт:

— Ана акнун истисмор сар мешавад...

— Чӣ хел истисмор? Себама хӯрдӣ, ғозаша те, гуфтаанд. Мантуро задед. Виноро нӯши ҷон кардед. Акнун марҳамат, гӯш кунед.

Аз ин таклиф ҳеҷ кас дар аҷаб набуд. Зеро ҳама медонистем, ки меҳмондорӣ нависанда ягон вақт беҳикояхонӣ ҳикоягӯӣ намегузашт. Дастархонро ғундошта монед, маҳфили адабии тайёр буд. Аз ин рӯ ҳам муштоқи меҳмондорӣ ӯ мешудем.

— Ин як порча аз дoston, қалонтар шуда монад, аз романи ояндааст. Ҳоло ҳозир номаш нест. Сарлавҳааш «Қариб буд, ки пок мурӣ!»— Ҳаким аз як сар ба ҳама назар намуда, нигоҳашро ба ман оварда, боздошт.— Аз кучо сар шуда, ба кучо рафта тамомшавиашро гӯе ба ту гуфта будам. Таассуроти ман аз ҷанги граждaнӣ па-

решон аст. Арзани пошхӯрда барин. Магар дар ҳикоя-чаҳо оғҳо мегунчанд? Дар повести калонакак ё роман маънии пурра дода метавонанд.

— Боз чангу чанги граждони-мӣ?— Ба ягон гапи дигар қаҳат задааст магар?— бо шӯхиву лоуболи пурсид Наимӣ?

— Э, культурний, культурний! Ҳанӯз шумо, уқочон, ёш. Намефаҳмед гӯям, айб. Ба қадри мавзӯи ҳарбӣ намерасед. То даме, ки империализм вучуд дорад ва ба мамлакати мо дандонашро ғичирос занонда «ҳоло туро бин»— мегӯяд, мавзӯи ҳарбӣ, мавзӯи мудофияи Ватан зарур шуда мондан мегирад. Ба мо инро Ленин таълим додааст.

Мо ба Ҳаким ҳавоҳаҷ намудем. Боби бо муҳаббату мӯшикофона навишта шудаашро хомӯшона шунидем. Вай он қадар калон набуд. Панҷ-шаш рӯй дафтари майдари ишғол менамуд. Дар он эпизоде аз чанги муқобили босмачиён дар ҷануби республикаи мо нақл мерафт. Дар омади гап, ки ин боб дар байни мероси адабии нависанда ҳоло нест. Вай монанди бисёр асари ӯ дар ҳаҷми ба фронт рафтани муаллиф нест шудааст.

Дастан омехтаи аскарони сурх ва калтакдорон пеш аз он ки аз дарае беруи ояд, ба як деҳаи домани кӯҳ се разведкачиро мефиристад. Се тан гоҳ гавак кашида, гоҳ ҳазида ба канораи деҳа меоянд. Вале роҳбалади ду нафар, аскарони сурхи ин маҳалҳо барояшон ношиносӣ рус — ҷавони тоҷик, аз тасвири қалду баст ва қиёфа намоён буд, ки вай худ нависанда,— таълими фармондеҳро фаромӯш намуда, худсарона аз камин берун омади, ба раҳнаи деворе нигоҳ карда метозад, ки аз қафои он ба гӯшаи фаръеду ғиғони запе мерасид. Ӯ мебинад, ки дар паси девор як босмачӣ занеро кашолакунон ба хона мебарад. Ҷавон тоқат карда натавониста, аз милтик тир кушода, бо ҳамин ба хонаи занбӯр гӯё, ки ҷӯб мехалад. Босмачиёни дар деҳа буда ба ӯ меҳезанд. Аз ҳар ҷониб ба разведкачиён, ки гурехтан муяссарашон нашуда буд, ҳамла мекунанд. Дар айнаи дар ҳолати душвор мондани разведкачиён дастан аскарони сурх расида омада, босмачиёниро торумор мекунад.

— Эҳ, ту роҳбалади беэҳтиёт! Қариб буд, ки худат ҳам нок мурӣ!— мегӯяд яке аз разведкачиён.

Фармондеҳи даста, ки аз худраъии роҳбалади оғошуда, ба вай танбеҳ доданӣ буд, даҳбӯшии босмачиён-

ро дастгир карда омадани ўро дида, бсихтиёр «молодец!» гуфта мемонад.

Чун нависанда баъди ин чанд боби ояндаи асарро дахонакӣ ҳикоя кард, М. Аюбчонов пурсид, ки оё ҳа-мон роҳбалади ноэҳтиёткор ҳуди нависанда нест, Ҳа-ким дандонҳои майдаи ҳамвораширо нишон дода, ба-ланд хандид.

— Аҷаб гапро мегӯед, Мирзо! Ман кучою чанг! Овози милтикро шунида монам, дилам ба гупур-гупур медарояду ба чанг чӣ хел мерафтам?

Аммо ҷавоби ҳазломези нависанда далели фурута-нии ӯ буд. Ошноёни ҳамяроки ӯ Ш. Одилов, майорҳои дар истеъфобуда Поччо Рустамов ва М. Тоҷибоев ҳа-нӯз вақте ки сухан аз ҳарбу зарбҳои батальони пур-шӯхрати худ мегӯянд, аз қорнамоиҳои Ҳаким Карим ҳам, ки ихтиёри ба сафи Армияи Сурх рафта, ба чанг иштирок кардааст, нақл менамоянд.

— Гапи дурӯғро гуфта одамро шарм надоронед,— мегуфт ӯ рӯзе ба Рустамов.— Чумчуқ пирри кунад, дили мани бечора ширри мекунаду чӣ хел чанг мекар-дам?

Аз хизмати ҳарбӣ чун ёдгории солҳои муборизан зидди босмачиён дар бисоти Ҳаким Карим шинеле мон-да буд, ки доманаш то бучули пояш мерасид. Бо вучуди пальтоҳои хуби ба қоматаш шинам доштан, ӯ зимис-тон ки расид, ҳамон шинельро мепӯшид. Вақте аз вай ҳазл карда мепурсиданд, ки «ин пӯстии Шоҳмашраб-ро кай мепартосед? Ҳоло қор медиҳад гуфта ҷавоб ме-дод. Рӯзи дуйӯми сар шудани Ҷанги Бузурги Ватанӣ, нависанда бо вучуди гармии ҳаво он шинельро бардош-та, ба идораи газетаи вилоятии «Ҳақиқати Ленинобод» омад. Ӯ ошуфта ва дар ҳаяҷон буд.

— Ариза додӣ?— пурсид аз мап. Фаҳмидам, ки чӣ аризаро мепурсад.

— Мо ҳама ариза додем. Рафта хоҳиш кардем, ки ба фронт фиристанд. Дар Комиссариати ҳарбӣ равед, аз паи коратон шавед. Рафту ба шумо ҳам навбат ома-да монад, даъват мекунем гуфтанд.

— Қай ҳамин тафовуту тафрикаи сабили байни касбҳо ҳам монанди тафовути байни мардум нест ме-шуда бошанд?— ранчидахотирона пурсид Ҳаким.— Ва-тан, озодию бахт дар хатару инҳо нависандагину кори матбуотро бо аҳамияти аскарӣ сурх дар фронт баробар

мекунанд. Медонӣ ҳозир ба ман чӣ гуфтанд? Ман аз ҳамон ҷо, аз Комиссариати ҳарбӣ меоям. Ба шумоҳо, умуман, ба ту махсусан навбат омаданаш гумон гуфтанд. Чашми ман хира будааст. Сад тавалло барои онҳо нӯҳ пул. Аммо ман ҳар коре карда, ба ҷанг меравам. Нишон медиҳам, ки чашмони ман ҳоло хуб мебинанд.

Як рӯз, қабл аз охирин бор ба идораи газета омаданах, Ҳақим бегоҳӣ бо табъи болидаву димоғи хуш ба ҳавлии ман омад.

— Ба худо шукр. Илоҳӣ келин боз як орден гираду обрӯяш дар пеши кассаи роҳи оҳан баландтар шавад. Билет гирифта дод,— хушнудӣ ва изҳори миннатдорӣ кард ба ҳамсари ман, ки ҳамчун ордендор бенавбат ба ӯ билет гирифта додааст.— Пасфардо ба Сталинобод меравам. Дар Комиссариати ҳарбии он ҷо як ошнои гапдарои обрӯмандам ҳаст, ки суҳанамро ба замин намонанд.

Ба гусели ӯ баромадам. Аз як соат зиёд мунтазири мошини покзалрав шудем. Ниҳоят боркашери, ба миёнаи кӯча фурумада, даст бардошта доштем тавалло кардем. Нависанда шинельро ба мошина ҳаво дода, ба болон ҷи гуна як бор нишаста гирифт. Суҳанони дар ҳангоми гусел гуфтан ӯ ҳанӯз дар гӯшам ҳамин ки ӯро ба хотир меорам, ҷарангос мезанад. Ӯ аз нақшаи кори, ба қавли худаш, қитир-қитир, яъне нависандагии баъди ҷанг ҳарф мегуфт.

— Бо чашми худ дида, аз сарат гузаронда нависӣ, ба савоби вай кӣ мерасад? Қори чала ҳам бисёрро аммо ҳамаанро ба як тараф гундошта мемонаму ҳамин ки омадам, таассурот кӯҳна нашудан пеш, як роман менависам. Айб ҳам шуд. Номам нависандаю ҳанӯз ягон роман нанавиштаам.

Рафт. Дар бобати фронтравӣ, иштирок ба ҷанг ӯ ба муродаш расид. Дар мудофияи остонаҳои шаҳри Ленин—Ленинград иштирок намуд. Вале сад дарег, ки нависанда ба муроди дигари худ—бо чашм дидану аз сар гузаронда навиштани роман нарасид. Қаҳрамонона ҷангиди шахид шуд. Як ҷароҳати дили ман аз ҳабари ҳалокати ӯст.

Ба қори газета бармегардем. Дӯстии ману Ҳақим ба қотиби масъуламон маъқул набуд. Ӯ ҳар ҷизро баҳона намуда, ҷангу мағалро мепайвасту Ҳақим тара-

фи маро гирад, девона мешуд. Боре чӣ воқеа шуду ин дафъа вай бо худи Ҳаким як бардор чанг карда гирифт ба наздаш ариза гузошта рафт, ки аз кор озод кунад. Ҳаким гӯё ба ҳамин маътал будааст. Зуд телефонро гирифт ба муҳаррир гуфтугӯ карда, маъқулдорам кунонд ва котиби масъулро «мувофиқи аризааш» аз кор озод ва ба ҷои ӯ маро таъин кард.

— Акнун, уқочон, хотири ман чамъ,— гуфт ӯ бо сафои хотир.— Вай то охири умраш дар ин ҷо кор кунад ҳам, газетачӣ шуда наметавонаду мон, ки рафта муаллимиашро кунад. Акнун уқо, як гапи дигарро мегӯям. Ман ба Москва меравам. Ин масъала ҳал шудааст. Тарҷимони Совети Комиссарон мешавам. Дар он ҷо муҳаррири тарҷимонҳои тоҷик медонӣ кист?— даме хомӯш монд Ҳаким.— Худи Лоҳутӣ. Вай одами бузург, як, тарбиятгари аҷоиб, ду. Ту акнун аввалан кружоки адабиро ба даст мегири. Сонӣ ягон шеър, ҳикоя, очерк ё мақолаи доир ба адабиётро намегузорӣ, ки бе ту ба матбаа фиристанд. Ман ҳамаро чамъ карда, инро ме-гӯям.

Ин хабари нохуш ташти маро аз бом афтонд. Ҳайрон шудам. «Ҳоли ман чӣ мешавад? То ин вақт чун ходими адабӣ, ягон чизро нафаҳмам, аз Ҳаким мепурсидам. Натавонам, мадад мекард. Холо ҳам, ки сари вақт котибии масъулро қабул накунам». Ҳакими зирак аз авзоам воқифи рози дилам шуд магар, ки дилдорӣ дод:

— Дар пеши почта, телефону телеграф ҳар ду дунёе як қадам,— гуфт ӯ.— Дар Москва тоҷикон пурпур. Ҳар ҳафта як мақола ташкил карда фиристам-мӣ? Аз ҳамон ҷо истода ҳам, ба газетаамон ёри мерасонам. Ин газетаи мо, газетаи ман аст. Қори вайро чӣ қадар дӯст медорам, ту, уқочон, тасаввур карда наметавонӣ!

Ҳамин тавр шуда Ҳаким Карим рафт. Кружоки адабиямон бетарк давом мекард. Газета низ бамазмун мебаромад. Лекин бояд аз рӯи инсоф бигӯям, ки акнун муҳаррирамон Саид Носиров монанди пештара фақат бегоҳӣ барои хондану имзо кардан ба газета намеомад. Фурсат ки ёфт, ба редакция меомад. Сармақола менавишт. Мақолаҳои ҷидди баҳсталабро хонда мебаромад. Аз ҳоламон ҳамеша бохабар буд.

Ҳаким Карим низ ба ваъда вафо кард. Чандин мақолаҳо ташкил карда, мақолаҳои аҷибро аз газетаи

журналҳои дигар ёфта, тарцима намуда, ба мо фирис-
тод. Пайваста газетаамонро хонда, аз ҳусну қубхи он
мақтубҳои менавишт. Ҳоло ман афсӯс меҳӯрам, ки ҳа-
мон мақтубҳои ин устои ҳудро, ки дар онҳо дилсӯзиаш
ба кори газета, ғамхориаш дар ҳаққи қорқунони мат-
буот ва адабиёт инъикос ёфтаанд, маҳфуз надоштаам.
Ҳайф! Шояд ин мақтубҳои байни хабарҳои бошанд,
ки аз мухбирон мегирифтм ва баъд ба делҳои дӯхта,
бар архив мебудем.

Зимистони ё соли сию ду ё сию се басте хунук буд.
Ҳарчанд қустуҷу мекардам, на дастпӯшак меёфтаму на
телпаки гӯшпӯшдор. Тобистон дар магазинҳои ҷанг зер
кардаву дар анборҳои қуяҳӯрда меҳобиданду акнун на-
буданд. Ночор ба Ҳаким Қарим як номаи манзум на-
вишта, шарҳи ҳоли каси хунукҳӯрдари кардам, ки чанд
сатраш дар ёдам мондааст: Абдулҳақими меҳрубон, бо-
шиад фидоят қисму ҷон, аз шиддати сармон саҳт, ҳам
гӯли ҳам дастам қараҳт.

Лутфе қуну телпақ фирис-
т, Як қуфт дастпӯшак фирис-т.

Дере нагузашта, аз Ҳаким ҷавоб омад, ки телпаку
дастпӯшакҳои хуб ҳаридааст ва як кас аз Москва онро
гирифта ба Ҳучанд меораду бо ду дасти адаб месупорад.
Рӯзе дар идора менишастам, ки аз хонаи дигар овози
касери шунидам. Вай номии маро мегирифт. Фурсате на-
гузашта дар тақ-тақ шуда як ҷавони сурхипарӯи қабуд-
ҷаним, мӯи гулани хурморанг ва ҷиғила, қомат баланд
ва хушлибос даромад. У ба назарам гарм намуд. Ба
ҳаёлам, ўро чанд бор дар қучоҳои дидаам. Аммо ба ёд
оварда наметавонистам, ки дар қучо буд.

— Ман ба шумо як хат овардам,— гуфт ҷавон воҳӯ-
риқунон ва ҷизи қозилчиро рӯи стол ниҳода, аз қиса
қонверт биронам, ба ман дароз кард. Онро қушода
хатти Ҳаким Қаримро дидам.

Раҳим салом! Барандан ин хат ҷавони хуш-
қадду қомати руснамон бадахшонисуроб Мавлоно
Душан, яъне Зариф Шарифович Раҷабов меша-
вад.

Тоҳта аз ҷоям бархостам. Мо бағал қушода воҳӯри
намудем. Зариф телпаку дастпӯшакҳоро бароварда
тақдим намуд. Мо зуд ба ту-ту гузаштему ба қӯча ба-

ромадем. Ҳаво чандон хунук ва чунон боди ба Хучанд хоси сахте мевазид, ки рӯи одамро гӯё хорошида мегузашт. Зери по таҳ ба таҳ барфу ях. Андак эҳтиёт нашавед, лағжида меафтед.

— Даръёи Сирро ёд кардам, Раҳим,— аз даҳони Зариф ҳаври ғафсе мебаромад,— хайр-дия. Як пичи хунук мехӯрдаем. Меравем?

— Рафтем. Ҳаво сард. Аммо ниҳоят тоза. Аз ин ҳаво нафас гирифтани мазза асту халос. Лекин агар оҳиста равем, дар роҳ ях кардан мумкин аст. Биё, ки давем. Эҳтиёт шав, ки афтида наравӣ,— ба ӯ маслиҳат додам.

Аз кӯчаи паҳлуи хиёбони ҳозираи Қамол рӯ ба ҷониби даръё тохтем. То ба лаби даръёи Сир расидан, дар масофаи қариб ним километр ягон касро надидем. Сардии қаҳратун гӯё ҳамаро ба чириндиҳо ҷо карда буд. Даръёро, чунон ки хучандиҳо мегӯянд, ҷазаба гирифта буд. Саросар рӯи обро яхи ғафс пинҳон карда, кемаи асири ях дар лаби даръёи ночунбон меистод. Аз ҷои пули кӯҳнаи Сир ба рӯи ях хоку паҳолҳо пошида аробаҳо, аспакию харакиҳо ва пиёдагон кам андар кам тозон-тозон ба он сӯ мегузаштанд. Он вақт тарафи рости даръёи Сир дар рӯ ба рӯи шаҳр иборат аз домани хушку холии кӯҳ буд, ки фақат дар баҳорон дар ҳар ҷо-ҳар ҷояш исфанд ва чанд рӯз майса медамиду ҳаво гарм шуда, ки рафт, аз онҳо асаре дар сангреза боқӣ намонд. Ҳоло ғайри мӯҳрапушти силсилаи кӯҳ дигар ҳама ҷоро барф пӯшида буду ба ҷуз чанд харсангҳои калони селоб ба домани кӯҳ ғелонда фуруварда ва сағонаи офицери австриягҳои ба асири афтода дигар чизе ба назар наметофт.

— Яхмолак намекунем?— пурсид Зариф ва ҳанӯз ҷавоби маро нашунида, ба ях фурумада рафт ва моҳирона яхмолак мекард.

«Албатта дар Москва лижатозиҳо карда, дар яхмолак усто шудааст»— аз дил гузарондам. Лекин ҷуръати яхмолакбозӣ накардам. Бинобар ин, ягон панҷ дақиқа нагузашта, хунуки на танҳо аз либосҳои ман, балки, ба гумонам, аз ҷавшани ҷонам гузашт. Дасту рӯй, пой ва ҳатто гӯшҳоям дар зерини гӯшаҳои телпаки нави чармабра аз камоли хунуки ба дарду сӯзиш даромаданд. Вале Зариф бошад, ким-чиҳо гуфта фаръёд зада, то миёнаҳои даръёи яхмол карда рафт.

Ў ниҳоят, аз афти кор, монда шуд, ки ба соҳил ба-
ромаду боз як бори дигар атрофу ҷонибро тамошоку-
нон пурсид:

— Хунук хӯрдӣ?

— Ҳамту гуфтию мондӣ! Биё ки хунук назадан
пеш, гурезем. Имшаб ба хонаи ман меоя?

— Хонаи ту дар кучост?

— Ман дар ҳавлии Баҳлулзода, дар рӯ ба рӯи ап-
текаи шаҳр истикомат мекунам.

— Дар воқеъ, Ҳаким таъин карда буди аз ёдам ба-
ромадааст,— гуфт Зариф.— Ман дар ҳавлии вай чанд
бор шудаам. Ў ҳанӯз ҳам дар Тошканд.

— Омадааст.

Дар ялангии Чоршанбе мо ба Юнус Ҳусайн вохӯр-
дем. Бод биниро мелесиду рӯйхоро шалғамвор сурх
карда буд. Аммо Юнус Ҳусайн моро рафтан намонд.
Бо як кори зарур ба ҷое мерафтаасту лекин дар чунин
ялангӣ, ки аз чор кӯчаи чор ҷонибаш ба он ҷараёни
сарди ҳаво гӯё омада мерехт ба ғап мегирифт. Дидам,
ки заҳри ҳаво ҳам меборад, зарраҳои шакаросо майдан
барфро бод дар ҳаво бозӣ доронда, ин сӯю он сӯ ме-
бурд. Дар бурути Юнус Ҳусайн шӯша пайдо шуд. Заҳри
ҳаво ба миҷгонҳои маллаи Зариф ҳам часпида мон-
данд. Ҳамин тавр боз чанд вақти дигар истем, ҳарчанд
аз зарби хунук рақсону ҷунбон бошем ҳам ях карда,
ба ҳайкал мубаддал шудан мумкин аст.

— Домуллоҷон, мебахшед,— илтиҷо намудам ба
Юнус Ҳусайн.— Рухсат диҳед, ки равем. Мо дар идора
мешавем, биёед, сӯхбат боқӣ.

— Ин қадар ту одами беқарор бошӣ!— гилагузорӣ
намуд ӯ.— Хунук аждар нест, ки туро хӯрад.

— Намеҳӯрад-ку, куштаниш аниқ,— гуфтам аз дас-
ти Зариф кашолакунон.

Мо рафтем. Юнус Ҳусайн ба тарафи дигар рафт.

— Як камбудии калони домулло андак сергании
ӯст,— гуфтам ман.— Набошад ӯ одами бебаҳо.

— Муаллими ҳамаи матбуотчиёни шаҳрамон ҳамин
одам. Аз ӯ бисёр баҳравар шудан мумкин.— Зариф но-
ғаҳои истода, аз китфам кашид.— Ту ҳаҷви «Муш-
тум»-ро дар боран домулло дида будӣ? Надида бошӣ,
ёфта бин. Қаллаи домуллоро ба як товус шинондаасту
«Муштум» думи дарозӣ вайро қайчӣ мекунад ва дар
поён навиштааст:

Юнус Ҳусайн Ӯзадур,
Қўп гапларни чўзадур.
Муштум унга раҳм қилмасдан
Думин қайчи қиладур.

— Соз кардааст? Зеҳни домулло аз ин коҳида, ба журнал чанд вақт нанавишта гашт. Лекин як ходими «Муштум» омада, меҳмони домулло шуда, аз дилаш бароварда рафт. Фақат баъди ин, боз чизҳои домулло дар саҳифаҳои журнал пайдо шуданд,— гуфт Зариф дар сурате ки аз хунук дир-дир меларзид ва лаб ба лабаш дуруст начаспида, суҳанонаш нимгурма мешуданд.

Тохта-тохта ба идора омадем. Даҳони печи девори-ро кушода, тарошаҳо партофта, дар алангаи он нишаста, доғ-доғ чанд пиёла чой нӯшида, ба зўр як навъ гарм шудем.

— Дар ибтидои соли ҳаждаҳум ман дар синни ду-воздаҳсолагии ба мактаби советӣ омадам, ки дар ҳавли мусодири кардашудаи Мирзохонов буд. Ӯҳдадори талабагон, худат медонӣ, он вақт ғайр аз нағз хондан ва дар байни падару модарон ташвиқоту тарғиботбарӣ, дар деворҳои кўчаю бозор часпонидани шиорҳои революционӣ ҳам буд, ки онҳоро аз Москва, Тошканд ва Самарканд мегирифтанд,— гуфт Зариф.— Дар ин шиору варақаҳо аксар суҳан аз қаҳрамонҳои ҷанговарони советӣ дар фронтҳои ҷанги граждани ва аз вазифаҳои ме-рафт, ки дар бобати пойдоргардонии Ҳокимияти Советӣ дар назди мардум истодаанд. Ғайр аз ин, аз мактаб ба мо откриткаҳо медоданд, ки дар бозор ва чойхонаҳо ба одамон, ба падару модарони худ диҳем. Инҳо суратҳои К. Маркс, Ф. Энгельс, К. Либкнехт, В. И. Ленин, Я. М. Свердлов, М. И. Калинин буданд. Дар қафои онҳо «Интернационал» ҷоп шуда буд. Ман сурати Лениро аввалин бор дар ҳамин хел откритка дида будам, ҳар чанд ки муаллим аз вай суҳанҳои бисёре ба мо мегуфт. Ба мактаби мо ҳамин домулло Юнус Ҳусайн бисёр меомад, ки мегуфтанд ӯ инспектори маорифи шаҳр аст. Он вақт ӯ риш дошту тўппии гулдӯзӣ, ҷомаи дарози раҳдор мепӯшид. Муаллимон ўро ҳурмат мекарданд ва одами бомаърифат меҳисобиданд. Бо мададгории ҳамин домулло ва мудири маорифафон Қори Ғафур Очилов ману дўстонам ба тоҷикинпрос фиристо-да шудем. Аммо ба орзуи деринаам, ки ба Москва раф-

та хондан буд, расида, соли бисту чорӯм ба он чо рафтаам ва аз рӯи насиҳати ҳамин домулло пеш аз ҳама дар зиёрати қабри Ленин шудам. Фақат баъди ин ба рабфаки университети давлатӣ рафтам. Соли бисту панҷӯм дар вақти таътил ба Хучанд омадам ва аз таассуроте ки аз зиёрати қабри Ленин, аз дидани хонаи Ильич дар Горки гирифта будам, очерки калоне навиштам. Аммо намедонистам, ки дар кучо чоп кунонам. Дар Хучанд газетаи чопӣ ҳанӯз набуд ва боварӣ надоштам, ки очеркро газетаҳои Тошканд ё Самарканд чоп кунанд. Ана дар чунин асно рӯзе домулло маро дида монду фармуд, ки ба хонааш равам.

— Шумо, писарам, медонед, ки то ин вақт шаҳрамон ягон газета надорад,— гуфт ба ман.— Ман чанд гоҳ ин тараф орзуи баровардани газетаи девории шаҳрӣ дорам. Аммо афсӯс, ки ёрдамчиён нестанд. Биёед, писарҷон, дар ҳамин кор ба ман мадад кунед. Ба газета чӣ ном диҳем? Ба фикри ман, «Меҳнаткашлар товуши» монем, хуб мешавад.

Абдулваҳҳоб ном як рафиқи мактабиямро гирифта омадам. Хабарҳои шаҳро ҳуди муҳаррирамон Юнус Ҳусайн тайёр менамуду ману рафиқам дар меҳмонхонаи бемизу курсӣ дар рӯи палос дароз кашида, аз ҳар шумора панҷ нусха менавиштем. Ман дар ин газета аз аввал то охир очерки ба Ленин бахшидаамро пурра чоп кунондам. Газетаамонро ба чойҳои намоёни шаҳр ба девор мезадем. Дар ҳангоми таътил мо се шумора газета баровардем. Бояд бигӯям, ки аз пагоҳ то бегоҳ дар пеши ин газетаҳо пиру чавон пур буданду ташнагонии сухани матбуоти большевикӣ онро гашта-баргашта меҳондаид. Аз ин ҷиҳат ман газетаи аввалини шаҳри Хучандро ҳамон газета мешуморам, ки бо ташаббуси домулло мебаромад,— нақли худро аз Юнус Ҳусайн ба охир расонд Зариф.

— Домулло ба кори газетан мо ҳам мадади калон мекунад,— гуфтам ман.— Шумораи «Анбӯр»дори газета даст ба даст мегардад. Ба шарофати «Анбӯр» ҳаҷв-нависон ҳам пайдо мешаванд. Бинобар ин, андак серманиагии домуллоро авф кардан мумкин.

— Баъзеҳо ҳар чӣ дар дил доранду медонанд, ба дигарон гуфтану фаҳмондан меҳоянд. Домулло низ аз ҷумлаи онҳост. Ақни ту ба ман гӯй, ки маро пеш аз ин ҳам дида будӣ ё мешинохтӣ?— пурсид Зариф.

— Туро албатта чандин бор дидаам. Вале дар кучо, ба ёдам намондааст. Аммо падари туро хуб мешиносам.

— Ҳамчун сардори шўъбаи милиция ё сардори колоннаи Қарақчикум?

— Не. Ҳамчун одами бофаросат, тараққипарвар ва инсондўст.

— Ин сифатхоро ӯ дорад,— болид Зариф.— Ман дар кучо аввалин бор диданамро дар ёд дорам. Соли бисту ҳафтўм дар кучо мехондӣ? Оё дар Бехбудӣ не? Ту дар митинги баҳшида ба ташкил кардани фонди «ҷавоб ба Чемберлен» оё сухан нагуфта будӣ?

— Дар Чорраҳа? Нутқ карда будам.

— Ҳа, бале! Дар ҳамон митинг аз студентони ба таътиломада ман ҳам баромад карда будам.

— Акнун ба ёдам расид,— гуфтам ман.— Баъд магар ба фондаи фонд концерт падода будем? Оё ту набудӣ, ки ҷомаи беқасаб пўшида, миёнбанди шохӣ баста, сурудҳо хондӣ?

— Ту бошӣ декламация карда, як шеъри Айнӣ ва як шеъри ўзбакиро хондӣ.

— Шеъри Ҳамза Ҳакимзода буд.

— Аз ин мебарояд, ки ману ту хеле боз шинос ҳастем.

— Бо тарцимаи ҳоли падарат зиёдтар шиносам,— хикояи Муҳаммадризоро ба ӯ мухтасаран гуфтам ва онро ҳам гуфтам, ки боре ӯ ба мо, муаллимони оянда, дар бораи муборизаи муқобили бепарастории бачагон лекция хонда, ҳамаамонро қоил карда буд.

— Инкор намекунам, ки ӯ одами хушманд аст,— гуфт Зариф. Вай ба маънии ҳамаи воқеаҳо ҳодисаҳо зуд рафта метавонад. Вақте мо дар Андиҷон будем, падарам дар амал дида буд, ки мактабу мадрасаҳои кӯхнаамон одамони замонро тайёр карда наметавонад. Ӯ ману бародарам Латифро ба мактаби русии маҳаллӣ бурд, ки директор ва муаллими забони он Назаров, одами саҳтгир буд. Вай ба ҳучраи падарам бисёр меомад. Онҳо ҷой нўшида, сўҳбатҳои дуру дароз мекарданд. Дар яке аз чунин сўҳбатҳо муаллим ба падарам гуфт, ки кирои хонондан ӯ писаронашро бояд дар Америка хононад.

— Америка мамлакати бойтарин, тавонотарин ва аз ҳама маданитарини дунё аст,— мегуфт Назаров,— Таҳсилро танҳо дар он ҷо давом додан даркор аст.

Ин маслиҳат ба падарам ниҳоят маъқул шуд. Дар

ин бобат ў андешаю мулоҳизаи худро дошт. Вай ба сифати гумошта супориши хўчаини худро ба чо оварда, ба фирмаҳои савдои рус пахта, мевани хушк ва пўст дода, ба ивази ин ангишт мегирифт. Онро ба савдогарони майдани Андиҷон мефурўхт. Хўчаин аз гирифтун деҳҳо баҳрабардори калон буд. Аммо падарам орому қарор нагирифта, шабу рӯз кор қунад ҳам, даромадаш хеле кам буд. Ғайр аз ин, ба фикри ман, ў бо намоёндагонии фирмаҳои рус муносибат пайдо карда, дониста буд, ки торочқунандагони сарвати беҳадди Туркистон гургони гурусначашм мебошанд. Фақат дар сурати аз байни мардуми Туркистон расида баромадани савдогарону ҳаннотони корчаллон ва босавод, аз дасти савдогарони рус кашида гирифтани зимони савдо мумкин аст. Аз ин рӯ, ў маро ба Америка фиристода хонондани буд.

Ба бахти мо хайрият ин орзуи падарам чомаи амал напўшид. Мо дар мактаби русии маҳаллии Андиҷон ҳам дигар нахондем. Октябр омад. Моро аз роҳи хатои охираш понамоён баргардонду ба шаҳри худ баргашта омадем. Ин тарафашро худат медонӣ. Дар Хучанд аввалин мактабҳои советӣ пайдо шуданд. Мушкилӣ кўх-кўх буд. На бинои мактаб буду на муаллим ва на китобҳои дарсӣ. Муллоёни иртиҷой бошанд, мардумро метарсониданд, ки мактабҳои нав мусулмононро кофир мекунад. Ҳангоме падарам розӣ шуд, ки ба Самарқанд, барои хондан равам, баъзе маҳаллагиҳо ба ў салом надода монданд. Падар ҳамчун одами зирак пеш аз одамони муҳити худ фаҳмид, ки Ҳокимияти Советӣ ба халқ чӣ меоварад. Ў ман, Латиф ва додарзодагонашро, ки баъди вафоти падарашон дар парастории падари ман монданд, дар маҳалла аввалин шуда ба мактаби советӣ бурд.

Аммо ақилу муаллими мактаби русии маҳаллии пешазинқилоб не, муаллими мактаби советӣ, Муҳаммад-амин Махдум, ки як рӯз барои кор фармудан чанд нафар шогирдонашро ба ҳавлии худ бурд, аз мамлакатҳои дигар ган қушода, суханро ба сари Америка оварда, як сурати калони иморати осмонхароши он чорро нишон дода, тараққиёт, бой ва маданияти онро аз иморатҳои ҳам баландтар бардошт.

— Дар дили одами ин мамлакатро падидагӣ армон мемопад,— гуфт ў оҳе кашида.

Ман ин сухани муаллимо ба падарам гуфтам. Ҷ
ба қаҳр омада, аз чой бархост:

Аз дусад пуд қанд маҳсум сохтанд,
Боз мегӯянд маҳсум бемаза...

гуфтани мардум бечиз нест,— гуфт ӯ.— Аз мамлакати худамон дида хубтару хушрӯтар мамлакате нест. Андак вақт намегузараду аз ватанамон дида, бою тавонотар мамлакат дар дунё намешавад. Чордаҳтаи Америка барин лофу қоғчиҳо, ки ба мамлакати мо часпида, аз ӯҳдаи ягон бало набаромаданд, дон, ки зӯри зӯрҳо худи мамлакати мо. Роҳбари ин мамлакат Ленин аст, фаҳмидӣ?

Дар тааҷҷуб мондам. Ҳамон одаме, ки писаронашро ба Америка бурда хонанда, комммерсант кардани буд, дар андак вақт зирақона ба сарфаҳми замон рафта, аз авзои он огоҳ шуда, то чӣ андоза дигар шудааст! Ин қисмати бисёӣ сокинони шаҳри майдаҳунармандон ва майдасавдогарони мо буд.

Аз ёдам нарафтааст, ки падарам ҳамон рӯз гуфт:

Хуббул ватанам аз тахти Сулаймон бех,
Хору хасаш аз кашинизу райҳон бех

Гап дар сари иморатҳои баландошьеҷа бошад, онҳоро, писарам, дар Петроград ва Москваи худамон чӣ қадар, ки хоҳӣ мебинӣ. Барои хондан бошад, аз Москваи Петроград дида ҷои хубтар нест.

— Гуфтаи падарам дуруст баромад. Дар Москва хонда, иморатҳои калони бисёрошьеҷаро нафақат دیدам, балки дар яке аз ҷуниин иморатҳо истиқомат мекунам,— гуфт Зариф хушҳолона.

Ин сатрҳоро навиштараваз аз пеши назарам хонадо ни докторон Раҷабовҳо мегузарад. Латиф Шарифович Раҷабов,— укаи Зариф, доцент, ду амакбачагони Зариф — Солеҳ Раҷабов доктори илмҳои юридикӣ ва Даддо Раҷабов — доцент мебошанд. Зариф Раҷабов — доктори илмҳои таърих, аввалин олими республика, лауреати мукофоти ба номи Абӯалӣ ибни Сино, ки дар ин китоб аз ӯ муфассалтар ҳарф нагуфтаи мумкин нест.

Дар байни он олимони, ки боиси ифтихори халқанд, ҷои намоёнро Зариф Шарифович Раҷабов ишғол менамояд. Таъриху адабиётшиноси калон, педагоги соҳибистеъдод, мутаранними дӯстии халқҳои Осиёи Миёна

бо халки рус, тўдакаши илм ва арбоби намоёни чамъият, муаллифи чандин тадқиқоти илмӣ, тарбиятгари меҳрубон ва саҳтгири хеле олимони ҷавони республикаҳои Осиёи Миёна, Зариф муаллифи дусаду чил асар, аз он ҷумла, сӣ китоб мебошад.

Рачабов ду сол пеш ба ман китоби аҷоиберо, ки «Университети Давлатии Тоҷикистон ба номи Ленин — самараи Октябри кабир» ном дорад, фиристод. Рост мегӯям, ки ман вайро аз даст намонда хондам. Сию якӯми августи соли чилу ҳаштӯм дари ин хонаи илм ба рӯи ҷавонон ва духтарони тоҷик калон кушода гардид. Халке ки то Октябр ягон мактаби олӣ надошт, гӯё бо духтару писарони худ ба маъвои фанни ҳозиразамон қадам гузошту ба зинаи нав бардошта шудани маданияти худро ҷашн гирифт.

Чи қодиру тавоное буд Революцияи Октябр ва чи мӯъҷизаҳое нишон дод вай! Агар маорифи халқ бо ҳамон суръате инкишоф меёфт, ки дар ибтидои асри бистӯм дошт, он гоҳ аз рӯи ҳисобу китоб бесаводии халқи тоҷикро баъди ҳазору чорсад сол барҳам задан мумкин мешуд. Ҳоло ин халқ университет дорад ва он шасту панҷ кафедра ва бештар аз даҳ ҳазор толибони илмро дар бар мегирад. Зариф аввалин ректори ҳамин университет буд.

Зариф баъди хатми рабфаки университети дуйӯми давлатии Москва ба шӯъбаи таърихи институти таърих ва фалсафаи он дохил шуда хатм намуд. Дар аввали соли сию сейӯм ӯ аз рӯи тавсияи нахустин раиси базаи Тоҷикистони Академияи фанҳои Иттифок С. Ф. Олденбург ба аспирантураи институти Шарқшиносии академия дар Ленинград гузаронида шуд. Мавзӯи тадқиқоти олими ҷавон «Ҷадидизми Туркистон» буд, ки дар он асно басте ақтуалӣ. Зеро дар он давра қаззобона буда ни мафқури миллатпарастии буржуазияро аз мавқеи ҳақиқатан илмӣ ғош ва расво намудан тақозои замон буд. Баъди чор соли меҳнати саҳту мушкилӣ Зариф рисола ро ҳимоя намуд ва аввалин номзади илми кишвари худ шуд.

Аз қайду факт ба эпизоде аз ҳаёт мегузарем.

Як ҳикояи Мирзо Турсунзода ба ёдам расид. Ӯ рӯзе аз рӯзҳои соли ғурташвиши сию ҳафтӯм Зариф Рачабовро, ки чанд гоҳ надида ёд кардааст, ногоҳ дида мемонад. Дӯстон вохӯрии бағалкаш мекуянд. Дар ҳамин

хангом чашми Зариф ба як олимптароше афтода мемо-
над, ки ғайри худ ҳамаро «одами шубҳанок» мешумо-
рид ва саҳифа-саҳифаи газетаҳои республикавӣ аз ма-
қолаҳои «фошкунандаи» ӯ пур буданд.

— Шӯрамон хушк шуд!— меғӯяд пичиррос зада
Зариф.

— Чӣ шуд? Худи гап чӣ?— мепурсад Мирзо.

— Шубҳазодаро дидам,— бо чашм ба сӯи ӯ ишора
мекунад вай.

— Хайр чи, дида бошӣ, дидаӣ. Моро аз ин чи бок?
Мо, ки доғе дар домон надорем, аз чи метарсем?

— Э бародарчоне! Магар ҳамаи онҳое, ки душмани
халқ номида менависад, дар домани худ доғ доштанд?
Магар Раҳимбоев ё Ҳаким Карим аз чумлаи доғдорон
буданд?

— Ҳақ ба чояш қарор мегираду бегуноҳ бошад, бар-
мегардад. Ба хона меравем.

— Чӣ дорӣ?

— Модом, ки хона аст, ягон чиз дорад.

Мирзо Зарифро ба хонааш мебарад. Дар он ҷо туш-
бера тайёр будааст, ки меҳӯранд. Вақти рафтан аз рӯи
одамгарӣ Зариф ҳам ўро ба манзили худ даъват меку-
над. Ҳафтаи оянда Мирзо ўро суроғ карда ба кӯчаи Шо-
та Руставелии Сталинобод, ки Зариф дар он истико-
матгоҳ дошт, меравад. Ўро наёфта аз касе мепурсад, ки
хонааш дар кадом тарафи шаҳр дар кадом кӯча воқеъ
гардидааст. Ба вай бо лабханд як катчаи чӯбини шала-
қи ба лаби чӯ гузошташуда ва як сачоқи овезони танаи
дарахтро аз ҳавлӣ нишон медиҳанд.

— Мирзоро дар кӯча дидам. «Ба хонаат рафтаму
туро наёфтам» — гӯён қоҳ-қоҳ хандид,— меғуфт боре За-
риф — Лекин як сирри афзалияти он чоро аз Мирзо пин-
хон кардам. Дар лаби чӯ гузошта шудани катчаи ман
бесабаб набуд. Дар болои вай як бех дарахти калони
чормағз буд, ки ҳосилаш пухта, лекин бинобар баландию
суфтагии танаву шоҳаҳояш бачагон наметавонистанд,
ки ба болояш баромада афшонанд ва сангу кулӯх ҳам
намерасид. Меван ин дарахт танҳо дар вақти бархоста-
ни бод мерехт, ман бошам, ба бачагон талошқунон чор-
мағз меғундоштам.

— Зариф, дӯстам, ту бо ман ягон бор ҳикоя накар-
ди, ки бо Ҳаким чи тавр шинос шуда будӣ,— пурсидам
аз ӯ боре.

— Соли бисту якӯм дар дорудмуаллимини Самарқанд меҳондаму дар вақти таътил ба Хучанд омадам. Дар ин ҷо дар байни онҳое, ки ба шаҳрҳои дигар рафта хондан меҳостанд, овоза буд, ки мудири маориф Қориғафур Очиллов ду гурӯҳи бачагонро ба Москва ва Боқу мебарад. Бояд гӯям, ки ӯ сарбози маорифу маданият буд. Ба падарам тавалло кардам, ки маро ба Москва фиристад. «Охир худатон гуфта будед, ки барои хондан аз Москваю Петроград дида ҷои хубтар нест. Як ба мудири маориф во хӯред». Падарам розӣ шуд ва рафта гуфтугӯ карда омад. Худи Қориғафур нею каси дигар аз ходимони маориф моро ба Ташканд бурд, ки аз он ҷо мебоист ба Москва мерафтем. Лекин аз гурӯҳи мо ҷафат ду нафарро ба Москва фиристонданду ба мо гуфтанд, ки дигар ҷой нест. Бинобар ин, агар хоҳед, дар билим ҷурти Тошканд меҳонед, ки муаллимонаш бақувват. Моро ба хобгоҳ бурданд. Дар ҳавлини беруни он ошхонае буд, ки ба мо таоми бепул меод. Дар stole, ки ҳар рӯз ман хӯрок меҳӯрд, як ҷавони миёнкади дӯстрӯ ҳам таом меҳӯрд. Рӯзе ӯ кучой буданамро пурсид ва худашро шиносонд.

— Ман ҳам хучандиям. Ҳаким Қаримзода. Аз Чуқураки Қўпури Баланд. Дар рабфаки университети Осиёи Миёна меҳонаму дар хобгоҳи шумо истиқомат мекунам.

Мо ҳар ду унс гирифтем уфат шудем. Ҳикоя кард, ки падари қокчаллобаш ба модари ӯ дар Қўстанай хонадор шуда, Ҳаким дар ҳамон ҷо таваллуд шудааст. Аввал ӯ дар он ҷо ба мактаби маҳаллии русӣ хондаасту лекин хатм кардан ӯ накарданаш ба ман маълум нест. Вале гуфта буд, ки оилаашон ба Хучанд баргашта омад. Ҳаким баъди хатми мактаб, соли бисту шашӯм ба Душанбе меояд ва котиби масъули комиҷроияи Қўлоб таъин шуда меравад ва дере нагузашта, комиссари як отряди партизанӣ мешавад, ки вай саркардаи босмачиёни Қўлоб Абдуллобӣро дастгир намудааст. Ҳикоят ва эпизодҳои ба ҷанги граждани бахшидаи Ҳаким таассуроти амалиёте мебошанд, ки худӣ ӯ иштироккунандаи онҳост.

Дафъан дуйӯм, ҷангоме ки ба Сталинобод омадам, ӯ котиби масъули Совети Комиссарони Халқи Тоҷикистон буд. Уро ба ин кор раиси Совети Комиссарони Халқи Абдурахим Ҳочибоев қабул намудааст, ки дар вақти котиби якӯми комитети партиявии шаҳри Қўқанд

будан, Ҳакимро дар он ҷо дида аз қобилияташ хабардор шудааст. Ҳаким Қарим ана аз ҳамин вазифа муовини муҳаррири газетаи «Пролетари Хуҷанд» таъин шуда ба назди падару модар меояд, ки аз биё гуфта хатнависию рафта зориву таваллоқунӣ безораш мекарданд.

— Ҳаким, ба андешаи ман, дар ҳикоянависӣ дар адабиёти тоҷик ҳамто надошт,— Зариф тааммул ва нигоҳе ба ман кард.— Ё ин муболиға? Ҳикояҳои майдаи ўро гашта баргашта меҳонаму ҳар дафъа лаззати тоза мегирам. Гапи байни ҳудамон, шавқу ҳаваси маро ба хондани асарҳои нависандагони тоҷик осори Ҳаким зиёд кардаанд. Ҷумла, ибораҳои мӯъҷаз, зарбулмасалҳои ширадори забони ҳикоеӣ ӯ мафтункунандаанд. Вақте ману вай пьесаи «Соли 1916»-ро навиштем, қудрати қаламашро хубтар дониستم. Ў таклидро бад медид. «Ҳатто ба ман онҳое ҳам маъқул нестанд, ки ҳарфи каси дигар, мавзӯи муаллифи дигарро хубтар ва зеботар карда гуфтаанду гирифтаанд,— мегуфт ӯ.— Нависанда бошӣ, худат кову ёв. Аз ўҳдааш набарой, мардумро гаранг накуну тахтаю тиракатро гундор». Худи ӯ ба ҳамин қонун итоат менамуд ва онро муқаддас медонист.

Тобистони соли шасту дуйӯм чун ба Душанбе омадам, телефон накардаю пешакӣ хабар надода, ба хонаи Зариф рафтам. Қариб се моҳи тамом якдигарро надида будем. Гуфт, ки се рӯз пеш аз Канада ва аз Штатҳои Муттаҳидаи Америка баргашта омад.

— Хӯш дӯстам, гӯӣ, ки Америкааш чи гуна?— ҳазломез пурсидам аз ӯ.

— Ҳамаи зарбулмасалҳои моро гирдоварию ба забони русӣ нағзакак тарҷима карда дастраси тамоми халқҳои мамлакатамон гардонӣ, онро бе ҳеҷ муҳобот дар қатори ҳикматномаҳои бузурги дар давоми асрҳои аср офаридашуда қабул мекунанд. Яке аз ин зарбулмасалҳоро дар ҳаққи Америка гӯӣ, бағоят муносибу мувофиқ мефарояд: Рӯяш ҳой-ҳой, дарунаш вой-вой... Дар он ҷо ҳама чиз чараққосӣ, фурузон, вале дар амал пуч ва тира.

Барои рухсатномаи сафар ба сафоратхонаи Америка омадем. Дар он ҷо як зали майдаи мунтазири ҳаст. Дар он сурати спортсменҳои америкой овехта, дар зери ҳар яке он ба забони русӣ шарҳу баёни дароз навиштаанд. Мехонию гумон мекуни, ки Америка чаннати рӯи замин

аст. Аммо дар он ҷо аз дӯзах, ки дар паҳлуи ҷаннат истодааст, чизе гуфта намешавад. Ман аз рӯи таҷрибаи худ медонистам, ки сафари диёрҳои дигар донишро зиёд мекунад. Худат медонӣ, чор сол пеш ҳамроҳи занам ман дар сафари Аврупо будам. Худи ҳамон сол ба Афғонистон рафта омадам. Дар Стокгольму Брюссель, дар Парижу Рим ва Афина будам. Ман дар он ҷо ду олами ба ҳам муҳолиф, олами сарватмандону бечорагон, серӣ ва гуруснагии тоқатфарсоро дидам. Барои мени муаррих ин дарси ибрат буд. Охир то ин сафарҳо капитализмро аз рӯи асарҳо медонистам. Чун рафта бо чашми ибрат дидам, тираву торӣ ва ҷаҳолати пинҳони-ро муоина намудам. На он маданият ва тамаддун, ки каззобони америкӣ бо он лофу қоф мезананд.

Дар соли панҷоҳу нӯҳӯм, хабарат ҳаст, чор рӯз дар Париж будам. Инкор намекунам, ки вай шаҳри зебост. Лекин ба ту мегӯям, ки Ленингради худамон аз вай зебост. Эҳтимол, ин аз он ҳам бошад, ки номи Ленин аввалин бор ба он шаҳр дода шудааст ва меҳри вай бо меҳри Ленин якҷоя дар дили мо ҷо гирифтааст. Ленинград дере боз робитаи мустаҳкам бо тоҷикон дорад. Ҳанӯз солҳои бистӯм ва сийӯм аз он ҷо ба Тоҷикистон бисе экспедицияҳои илмӣ меомаданд, ки сарватҳои табиӣ, таърих, этнография ва археологияи кишвар ҳарҷониба омӯхта шаванд. Дар сояи ин китобҳои хубе навишта шуданд. Республикаи мо матбааи хуб надошт. Китобҳои дарсии тоҷикон дар Ленинград нашр карда мешуд. Нашриёти мо дар он ҷо шӯъбаи худро кушода буд.

Духтари Зариф Заррина, ки ба суҳанҳои падараш хомӯш ва ором нишаста гӯш медод, ногоҳ пурсид:

— Дадочон, ту дар он ҷо хондаӣ?

— Бале, духтаракам,— ҷавоб дод Зариф.— Ту бояд фахр бикунӣ, ки падарат дар Ленинград дар аспирантура хондасту муаллимони ӯ олимони машҳури рус П. Иванов ва А. Якубовский буданд.

Швейцария ба ман таассуроти калон гузошт. Дар он мамлакат Ленин қариб ҳафт соли умри азизи худро ба сар бурда буд,— гуфт Зариф.— Цюрихро ман зиёратгоҳ мепиндоштам. Ильич солҳои шонздаҳ ва ҳафдаҳ дар муҳоҷират мезист. Дар китобхонаҳои он ҷо кор мекард. Барои матбуоти партиявӣ мақолаҳо менавишт. Дар рӯзи якӯми ба он шаҳр омаданамон мо

дар кӯчаи Шпигельгасс, дар хонаи панҷошӯнае будем, ки дар ошӯнаи аз ҳама болои он хучраеро Ленин бо Крупская ичора гирифта буд. Ин хонаи мӯзадӯзе буд. Дар поёни тирезаи ин хона лавҳаи ёдгорӣ ҳаст, ки навиштаҷоташ ба забони немисист. Дар наздикии меҳмонхонаи «Базель», ки дар он истиқомат доштем, иморати калони китобхонаи шаҳрӣ ҳаст. Дар ин китобхона аксар вақт Ленин кор мекардааст, ки ин ба як столи он сабт гардидааст. Дар ҳар ҷо, ки будем, меҳри Ватан ва муҳаббати дохиро дар дил ва сар доштем,— гуфт Зариф чун хулосаи сафарҳои хориҷии худ. Муқоисаи ҳаёт, озодӣ ин меҳру муҳаббатро афзун менамуд.

VII

Дар ҷаҳор боби гузашта ман шуморо, хонандаи мӯхтарам, аз Ҷорраҳаи Ленинобод ба кӯчаи Стаханов дароварда аввал бо Яъқубҷони фаранг ва хонадони ӯ, баъд бо ҳамин кӯча чанд қадами дигар ба ҷониби ши-моли шаҳр гузошта, дар ҳамгашти кӯчаи Содирхони Ҳофиз ба ҳавлии Зариф Раҷабов оварда, бо аъзоёни онлаи ӯ — олимони шинос намудам. Акнун ману шумо то охири кӯчаи Стаханов, маҳаллаи Қӯшҳавз рафта ба тарафи рост бармегардему бо кӯчаи Войков маҳаллоти Таги Шохтут, Сари Баландӣ, кӯчаи Қалъаи Нав мебароем ва ба ҳавлии рақаи 222 медароем, ки яке аз қаҳрамонони ин қисса дар он ҷо истиқомат дорад. Ҳавлӣ калону барҳаво. Дарахтони зардолу, олуҷаи солхӯрда ва токи баланд дорад. Ба яке аз пояҳои тоқ як банд испанд баста мондаанд. Агар ваъда диҳед ки гап дар байни ҳудумон мемонад, оҳиста ба шумо меғӯям, ки модари қаҳрамони мо ба ҳосили дарахтону тоқ «ҷашм нарасад» гуфта онро баста мондааст. Як бор қаҳрамон аз ин ба қаҳр омада, испандро гирифт ба оташдон андохт. Донаҳои бешумори вай ҷасар-ҷусурқунон сӯхт ва дуди он ба ҳавлӣ паҳн шуд. Аз миён андак вақт гузашту дар занги тоқ боз банди нави испанд пайдо шуд. Бигузур, истад. Ба касе ку аз он зараре нест. Лекин агар ягон одами эроду маънигире онро дида монад, оё айб намекарда бошад? — пурсид аз худ қаҳрамон ва онро номмаълум боз гирифта партофтани буди аз ёдаш баромад. Ана дар ҳамин асно ману шумо ба ҳавлӣ даромадем.

Қаҳрамони қисса — Қаҳрамони Меҳнати Социалистӣ Ҳамроҳ Тоҳирова чун ба истиқболи ҳешовандони наздик меҳрубона ба пешвози мо пар-парон баромад. Сахт-сахт дастҳои моро бо дастони нозук, вале симпаёна фишурд. Ба айвони равон — яъне девори пешаш сар то по тирезае сар карда гирифта даромад, ки аз он ба хона ба воситаи даҳлез даромадгоҳ ҳаст.

Тоҳироваро дере боз мешиносам. Муҳбирони кунҷков, ки аз онҳо пинҳон мондан душвор аст, кайҳо ўро таги чашм карда аз вай ба газетаҳо ва бештар ба газетаи шаҳрӣ менавиштанд. Суратҳои ўро ман дар журналу газетаҳо гоҳо дар сари дастгоҳ, гоҳо бо дигарон дар ин маҳфил ё дар он маҷлис медидам. Сонихо ўро дар президиуми маҷлиси дучор меодам.

Баъди як рӯзи хушхабари ба Ҳамроҳ Тоҳирова дода шудани номи Қаҳрамони Меҳнати Социалистӣ дар ёдам намондааст, чӣ гуна як маҷлиси шаҳрӣ даъват шуда буду ман ин ҷавонзани бедорбахтро дар президиуми он دیدам. Вале он гоҳ фишурдани дасти муборакаш ба ман муяссар нашуд. Ў аз ман дур мешиаст. Бо имову ишора салому алек кардем. Даме, ки ба ин маҷлис барои дер намондан мешитофтам, дар роҳ муҳаррири газетаи бисёртиражи комбинат «Абрешимчй»-ро دیدам. Ў пеши роҳи маро гирифт. Пурсид, ки оё аз қаҳрамон шудани Ҳамроҳ Тоҳирова хабар дорам ё не. Ва гуфт, ки газетаи ӯ тамоми шумораи махсусро ба ин воқеаи муҳими ҳаёти пиллакашу бофандагон мебахшад. Шумора тайёр аст. Муҳаррир ба ин ҷои сухан омада ба ҳарф оҳанги таваллоро дод:

— Худи дар поёни мужда барои муборакбоди шумо андак ҷой ҳолӣ мондем. Илтимос: ҳашт-даҳ сатр нависед ва ҳеч набошад як рубой ҳам гӯед. Шеър охир зебу зинати газета аст. Ба маҷлис меравед? Ман ҳам даъват шудаам, лекин вақти газетабандӣ. Дар матбаа мешавам. Телефон мекунед ё телефон карда ёбам? Баъди ягон соат мусаҳҳеҳро мефиристонем.

Розӣ шудам. Дар ҳақиқат ин воқеаи фараҳовари на танҳо ҳаёти коргарони комбинати абрешими шаҳри ман, балки тамоми республикаи мост,— мегуфтам худ ба худ дар роҳ.— Агар тавонам чанд сатр шеър ҳам ба таҳияи қаҳрамонзан бигӯям ба қавли муҳаррир зебу зинати газета мебуд. Дар президиум менишастам. Воиз суҳаноне мегуфт, ки эътибор надодан мумкин набуд. Ба

ҳамин минвол, қариб ҳаёли муборакбоднависӣ аз сарам дур шуд. Вале воиз аз номи ҳозирон Тоҳироваро муборакбод карду хоҳиши муҳаррир аз нав ба ёдам расид. Ғулғулаву кафзани хомӯш гардиду ба каси дигар сухан доданд. Ман аз фурсат истифода бурда ин чор сатро ба сафинаам навиштам:

Муборак номи оӣ, қаҳрамонӣ!
Муборак шаъну шӯҳрат, ҷомронӣ.
Ба ҳамоҳи шумо, ҳамоҳи Ҳамоҳ,
Намоам ифтихору шодмонӣ.

Рубоӣ, албатта, айни матлаб набаромад. Мани ним-чашоир бадохатан аз ин хубтар гуфта наметавонистам. Илова бар ин, ҳуди ҳамон нафас, гӯё нигарон буданд, ки шуккаи қоғаз ба дастам расид. Ин аз мусахҳеҳи газетаи бисёртираж буд, ки ба гирифтани табрик омадааст. Ба ақиби қоғаз чанд сухан гуфтаму ба охираш ҳамин рубоиро ҳамоҳ намуда додам. Танаффус шуд, ба хонаи паҳлу гузаштем, ба муборакбоди Тоҳирова ши-тофтам ва рубоиро ба ӯ хондам. Дар чашмони сиёҳи ҷавонзани гандумгун ва ситорагарм ифтихори нухуфта ва дар айни замон шармро дидам. Табассум дар гирди лабони базеби ӯ ҳалқа зада буд. Ӯ дасти маро фишурд:

— Наход ин байтҳоро ба ин тезӣ дар ҳамин ҷо гуфта бошед?

— Агар метавонистам, ба ин зудӣ газале ба шумо мебахшидам Ҳамоҳчон,— гуфтам дар ҷавоб.— Шумо шӯҳрати абрешимчиёни диёри ҳудро афзун мекунад.

— Ҳамин тавр мо қавл ҳамоҳ додаем,— гуфт ӯ.— Дар мактаб муаллим ба мо мегуфт, ки Ҳучанд нафақат ҳамоҳун шаҳри сари роҳи абрешим, балки инчунин шаҳри кирмакпарварон, пиллакашу шоҳибофони гулдаст ҳамоҳ аз қадим боз машҳур аст. Дар замони мо бошад...

Ҳамоҳро дар ин асно миёнагир карданд. Табрик намуданд, шӯхию ҳазл намуда ваъдаи зиёфати калонро мегирифтанд. Ба ҳамин тариқ ӯро нагузоштанд, ки суҳанаширо идома диҳад. Ин вақт қадоме хабари саршудани концерто овард. Ман бо узрҳои гуфтам, ки ба дидани вай фурсат надорам.

— Ин хел бошад, ҳамоҳ мебароам,— қаҳрамонзан пальтояшро аз либосовез гирифт ва ба пӯшиданааш ман ёрӣ додам.— Ман ҳамоҳ афсӯс, ки истода наметаво-

нам. Дар хона меҳмонҳо интизори ман. Чӣ гап буд, ки ногуфта монд?— даме ба хаёл рафт Тоҳирова.— Ҳа, аз шӯхрати бофандагони шаҳрамон сухан мегуфтем. Дар воқеъ афзун кардани шӯхрати бофандагон ба зиммаи мо фурумадааст охир.

— Ҳамин тавр Ҳамроҳчон. Бино ба қавли ровиёну воқеанависони Юнону Араб, сарбозону сипаҳдори Искандари македонӣ ва сонӣ Кутайба аз Хучанд ба Юнону Арабистон ба занону маъшуқаҳои мубталои дарди ҳичрон чун як навъ тасаллию таскин матоъҳои маҳину хушобуранги абрешимии Хучандро мефиристонидаанд. Аз рӯи он ривоят ва нақлҳо пиллакашон ва бофандагони ин сарзамини ҳанӯз дар он замон дар ҳунар аз чиниён мондагӣ надоштанд.

— Ҳозир чӣ?— пурсид Ҳамроҳ ва ба собит кардани даъвоиаш шурӯъ намуд.— Аз атласҳои «Ғули шом» ва «Хучанд» кадом зан куртаҳои ҷойравак доштан намеҳада?

Мо ба хиёбони Қамол баромадем. Насим бӯи гули садбаргро, ки тамоми ин майдони калонро фаро гирифтааст, ба ҳар сӯ паҳн намуда буд. Фаввораи байни гулзор зарраҳои обро ба гирдаш мепошиду ҳаворо салқинтар менамуд. Дар хиёбон одам чандон зиёд набуд. Ду русдухтар, ки баланд-баланд хандидаву сухан гуфта аз қафои мо меомаданд, наздик шуданду якбора ба оҳиста ҳарфзани даромаданд ва ба мо баробар шуда ба қаҳрамонзан салом ва даст дода вохӯрӣ карданд.

— Инҳо ҳамкорони ман Тания ва Нина Михайлова,— муаррифӣ намуд Тоҳирова.

— Магар, Ҳамроҳчон Тоҳировна, шогирдони ман гуфта шиносондан гуворотар нест?— гилагузарона шаттагӯӣ намуд Нинаи сурхрӯй ва малламӯи газгӯшт.

— Шикастанафсӣ мекунанд,— гуфт Тания.— Мо шогирдони ин кас ҳастем. Ба мо ҳунарро ҳамин кас омӯхтанд. Ба гулгашт баромадед? Бинед, дар баҳорон ин хиёбон чӣ қадар зебост. Меғӯянд, ки дар ғазалҳои Қамоли Хучандӣ васфи гулу гулзор бисъёр аст. Рӯҳи ўро шод карданд, ки номашро ба ин хиёбон доданд.

— Чаро меғӯянд, ки: магар Қамолро нахондай?— пурсид Нина аз Тания.

— Икром мешавам, ки тарцимаи ғазалҳои ӯро ҳанӯз наёфтам,— гуфт духтари то буни гӯшҳои сурхшуда.— Ба ин ҳуди ту ҳам айбдорӣ, Нина. Аз кадом касе мун-

тахаботи ғазалҳои Камолро оварда медиҳам гуфтиву лекин...

— Лекин худат ҳам фаромӯш кардӣ. То бача на-
гирьяд, модараш шир надихад, гӯянд тоҷикон. Чаро ба
ёдам наовардӣ? Камолро хонданат даркор аст, Таня.
Лирикани ишқии ӯ олист. Шумо ба боғ меравед, Ҳамроҳ-
чон Тоҳировна?

— Не, аз маҷлис баромадем, Нинаҷон. Ба ҳавлӣ ме-
шитобам. Дар хона меҳмон ҳаст. Воҳӯрӣ кардему маъ-
зурам, ки ин касро бо шумо шинос накардаам. Ин кас
нависанда...

— Ой, чӣ қадар нағз, ки мулоқот намудем. Шинос
мешавем,— Нина аз нав даст дароз кард.— Ман асар-
ҳои шуморо хондаам.

Баъди ин Нинаи хуштакаллум моро хеле ба гап ги-
рифт. Аз китобхое ки хондааст ё таърифашонро шуни-
даасту на аз китобхонаи шаҳр ва на аз дасти дигарон
ёфта наметавонад; аз он ки китобхонаи фабрика дар
вақтҳои охир китобҳои нави бадеиро кам мегирад, ко-
митети комсомолии фабрика мулоқоти нависандагонро
бо хонандагон кам ташкил мекунад, ҳарф гуфт ва ни-
ҳоят узр хост.

— Узрам бипазиред, ки шуморо бисёр ба гап ги-
рифтам. Хуш монед, то пагоҳ Ҳамроҳчон Тоҳировна.

Духтарон рафтанд. Сиёҳии шаб ғализтар ва чарог-
ҳои маҳтобии хиёбон, ки аз назди бинои театр то соҳил
дуқатора саф орастаанд, равшантар мегардиданд. Мо
чанд қадам хомӯшона рафтем. Қуфли хомӯширо боз То-
чирова шикаст.

— Падарам ҳам мегуфтанд, ки дар Хучанд аз қадим-
мулайём касбу касбии пиллакашию бофандагӣ зиёдтар
дар авҷ буд,— ба сари сӯҳбатамон баргашт ӯ.

— Дуруст гуфтаанд,— балегӯӣ кардам.— Дар кучое
хонда будам, ки ханӯз соли ҳазору нӯҳсаду шашӯм дар
Хучанд дусаду сӣ дӯкони шоҳибобӣ будааст, ки соли
садубист ҳазор сӯмина шоҳӣ мебофтаанд. Аз дусаду чил
маҳаллоти шаҳр дар аввали асри мо дар садӯ бисту
шаш маҳалла пиллакашон ва садӯ даҳ маҳалла бофан-
дагон будаанд, ки шоҳиди авҷи ин касбу кор аст. Шо-
ҳию атлас, қарбосу алоча, қаламию хосса, фӯтаю сал-
лаҳое, ки дар шаҳри мо бофта мешуданд, ин тараф то
Қашқару он тараф то Афғонистону Ҳиндустон бурда
мешуданд. Лекин ҳозир...

— Лекин чӣ?— бесаброна пурсид Тоҳирова.— Дар универмаги марказии Москва аз фурушандаҳо бо гӯши худ шунидам, ки харидорон шоҳии Ленинобдро мепурсанд.

— Ибро инкор намекунам. Лекин мегӯянд, ки «Хонатлас», «Нақораатлас»-и Марғелон дар тарафҳои мо харидорони зиёдтар дорад.

— Шумо гуфтани ҳастед, ки онҳо хушсифаттаранд?

— Шояд ҳамин тавр бошад.

Тоҳироваро медидам, ки хомӯш монда лабханд менамуд.

— Мақоли оби дари кӯча қадри надорадро санад овардани будаму бином, ба чояш намефурояд,— пас аз таваккуфе гуфт ӯ.— Чунки ташнагони ин об — харидорони атласҳои худамон кам нестанд. Таассуф, ки қорчагонхоямон аз камбӯии вай баҳра мебаранд. Чӣ илму амал мекунанду аз кучоҳо меёбанд ва ду баробар қимат мефурӯшанд. Ба қарибӣ як маҳаллагинамон келин кард. Тарафи духтар дар байни моли домод атласи «Гули шом»-ро надида бӯғчаро сахл мондааст, ки гардонда фириштад. Модари домод мурғи посӯхта барин ба чор тараф давида як куртавори ин атласро аз даст ҳафтод сӯм дода харидааст. Беинсофиро бинед. Мебахшед, гап ба тарафи дигар рафт. Вай гӯё дар сари афзалии атласи Марғелон буд. Мегӯянд, ки онро шуста шуста мепӯшию рангаш дигар намешавад. Лекин аз шустан то шустан фарқ ҳаст. Яке ғофилоне ба оби гарми чӯшон андохта бефарқона собун мезанад, ба офтоб бароварда тунук мекунад. Дигаре ба оби ширгарми омехтаи сирко мешӯяд ва ба соя чаппа карда овехта мехушконад ва дидед, ки ранг дигар нашудааст. Шумо «ҳа гуфта моли худро таъриф мекунед» — гӯён эрод нагиред. Инаш ҳам ҳаст, ки рангубордиҳи хунари калон. Раҳмати падарам мегуфтанд, ки абрбанди хунари сахту рангрезӣ аз вай сахттар аст.

— Пас падаратон ҳам аз қавми бофандагон буданд?

— Ҳа, абрбанд. Гулдаст буданд. Фақат атласбофони маҳаллаамон Қалъаи Нав ва Сари Баландӣ не, балки бофандагони ҳатто деҳаи Раззоқи шаҳр ва Рӯмон чиллаҳои қор, яъне абрешими ба бофтаи тайёро ба ҳавлии мо оварда ба навбат мемонданд. Шумо абрбандиро ди-

даед. Ин хунари вазнин. Дар хотирам мондааст, ки падарам... маро мебахшед муаллим,— Тоҳирова дар лаби даръё аз роҳравӣ бозистод.— Дар ҳамин ҷо хайрхуш мекунем. Сӯҳбат боқӣ. Шарикатонро пурсида монед.

Мо хайрбод намудем. Тоҳирова қадаммониро тез намуда рӯ ба омади об, лаб-лаби даръё рафта аз назар ғойб шуд.

«Русдухтарон дуруст гуфтанд, ки ӯ шикастанафс. Меҳнати фидокорона ӯро шӯҳратманд намуд. Қариб дар ҳама маҷлисҳои шаҳр ӯро ба президиум даъват менамоянд. Дар қатори аз ҳама қафо менишинад. Дар ҷашнҳои Яқӯми май ва Октябр ба минбари шаҳр мебарояд, ки аз наздаш бофандагони фабрикаи ӯ ҳам мегузаранд. ӯро бо ҷашм ҷустуҷӯ менамоянд, табрикаш мекунанд. ӯ аз шарм сурх мешавад. Ҳамроҳ Тоҳирова вакили съезди бистусейӯми КПСС буд. Аъзои Қомитети Марказии Партияи Коммунистии Тоҷикистон, Қомитети шаҳрии партия, депутати Совети шаҳрист, вале ин ҳама ӯро фурӯтан ва ҳалимтар мекунанд. «ӯ ба дoston меарзад» — ба дил мегуфтам ва ҳуди ҳамон шаб ҳам аз ӯ намудам, ки ин бофандаи номӣ духтари кироии халқро ба ин асар дохил намоям.

Аз ин азму ҷазм меҳостам ӯро огоҳ намоям ва илтимос кунам, ки фурсате ёбаду мусоҳиба кунем. Айнан дар ҳамин ҳангом хабари рӯзи кушодашавии пленуми навбатии Қомитети Марказии партияро доданд. Хурсанд шудам, ки Тоҳироваро мебинаму фурсати сӯҳбат пайдо мекунем.

— Ҳамроҳчон,— гуфтам ба ӯ дар танаффуси пленум,— ман ба ҷашни садсолагии В. И. Ленин асаре бахшидаи ва шумо бояд ба он дохил шавед.

— Раҳмат, ки ба ҳамин хел асар маро муносиб дидад. Лекин як шарт дорам. Ба номи ману ба коми ту гуфтани гапе ҳаст. Чӣ мешавад, ки ба ҳамин муносибат фақат аз ман нею аз фабрикаи мо, комбинати мо ҳам нависед. Охир комбинати мо машҳури тамоми мамлакат аст,— гуфт Ҳамроҳ.

— Албатта, бе ин намешавад, вале пеш аз ҳама давоми он нақро бояд шунавам, ки аз падаратон дар хибони Қамол сар карда будед. Оё дар хотиратон ҳаст?

— Бале. Оё ҳамон рӯз набуд, ки шумо ба ман рӯбоие бахшидед?

— Рубоии оқизона.

— Чи ки номед, помидан гиред. Аммо ман ҳамон гаетаро гирифта мондаам. Медонед муаллим, дар ин пленум эҳтимол ба ман сухан диҳанд. Худам пурсидам. Аммо ҳаҷон дорам. Аввал не, ки дар ин ҳел маҷлис гап мезанам. Аммо ҳар дафъа ҳаҷон карда гоҳе дасту по низ гум мекунам. Нотикҳои ҳунармандро дида ҳавасам меояд.

— Барои ин ки нутқи шумо нағз барояд, навиштаҳои дигаронро он тараф монеду сухани дар дилатон бударо гӯед,— маслиҳат додам.— Он вақт билошак нотикҳои тӯтибаёро ҳам қоил мекунед.

— Маро шарм надоронед. Нутқи маро ягон кас навишта надодааст, худам навиштам, лекин маслиҳати шумо ба ман маъқул. Аспи аз тӯрба ем хӯрда истодагӣ барин аз қоғаз сар набардошта гап задан ҳам мушкил. Маъруза бошад, гапи дигар.

— Хуб гуфтед. Пас сӯхбатро ба пагоҳ мавқуф мекунем?

— Чаро ба пагоҳ? Қори имрӯз ба фардо нагузор гуфтаанд. Баъди маҷлис во хӯрем, чӣ мешавад?

— Маро мебахшед. Ман мувофиқи супориши интиҳобкунандагонам бо баъзе масъалаҳо ба Совети Вазирон ва Госплан медароям. Мумкин аст бисёр овора шаваму...

Танаффус тамом шуд. Баъди ду каси дигар ба Ҳамроҳ Тоҳирова сухан доданд. Ӯ ба минбар баромада қоғазҳояшро кушода ба лавҳи он гузошту ба қонибам нигоҳ ва номаълумона лабханд кард. Нутқро аввал аз хондан сар кард ва сухан чун ба сари қор, ҳаёт ва орзуи бофандагон расид, гуфтор раво, балиғи озодона тар гардид. Ҳама ӯро ҳомӯшона шуниданд ва дар охири суханаш чапакзанӣ карданд.

Пас аз маҷлис мо ба ҳучраи меҳмонхонаи «Душанбе» омадем.

— Хуш омадед. Ана боржомии ҷои кабудӣ талх ва мана конфет. Меҳруби шаведу нақл кунед, Ҳамроҳон,— дархост намудам.

— Ташаккур. Аз чӣ сар кунем? Аввал ба ман гӯед, ки дар ҳамин наздикиҳо дар фабрика, дар комбинати мо шудед?— пурсид ӯ.

— Хуш?

— Чунки ҳар рӯз як навӣ, як пешрафт ҳаст. Аз он бохабар будан лозим аст, ки...

— Рафтаи ва боз меравам.

— Нағз. Дар бораи мо навиштани ки ҳастед, аз тарцимаи ҳоли ман ҳам шаммае даркор будагист? Дар воқеъ қоғазу қаламатон каӣ?

— Ҳозир ман фақат мешунавам. Қоғазу қалам вақти навиштан лозиманд,— ҷавоб дода ман. Вале аз киёфаи Ҳамроҳ намоён буд, ки ба ин ҷавоб он қадар бовар накард... Гап дар ин ҷост, ки ман дар вақти мусоҳиба қоғазу қалам намегирам. Онҳо, ҳалал мерасонанд. Бе сабаб нагуфтаанд, ки дар миёни рози муштоқон қалам номаҳрам аст... Мусоҳиб чун онҳоро мебинад, ҳайратангезона оҳанги сухан, маънии онро дигар мекунад. Одамоне ки гӯё дилашонро берун оварда, ба наздатон гузошта, розро ифшо карданианд, қоғазу қаламро, ки دیدанд, ба касони гӯё хушку ҳолӣ мубаддал мешаванд. Суханоне мегӯянд, ки аз маҷлисҳо ва радио шунидашунда ёд кардаед.

— Аслан ҳамин тавраш нағз,— гуфт пас аз як дам Тоҳирова гӯё аз шаккоӣ пушаймон гардида.— Гапи байни худамон, агар ягон мухбир дар як даст қаламу дар дасти дигар дафтар ба даҳонатон чашм дӯхта истад, ки аз он чӣ мебарояд, гапи мегуфтагитонро ҳам гум мекунад. Падари ман Тоҳир Шодиев,— Ҳамроҳ оҳе кашид,— аз ҷумлаи он косибон буд, ки ба игвою бӯхтони душманони кори коллективӣ пуштипо зада, ҳанӯз солҳои аввали революция гирд омада, аввалин артели бофандагиро ташкил намуданд. Баъд хиштҳо рехта, сангҳо кашонда ба бинокорони фабрикаи бофандагӣ мададгорӣ мекарданд. Ҳеч ҳашари фабрика бе падари ман намегузашт.

Ман дар онла баъди писар ба дунё омадам, ба вай ҳамроҳ шавад гуфта, Ҳамроҳ пом додаанд. Намедонам аз чӣ сабаб бошад, ки маро ба мактаб дер додаанд. Модарам мегӯяд, ки касалию ошолуд будӣ ва бинобар ин ба мактаб бевақт рафтӣ. Лекин ман беморию дар ёд надорам. Ба мактаб нӯҳсола рафтам. Шаш синфро таъмом карда, ба синфи ҳафтум дохил шуда будам, ки ҷанг сар шуд. Раво-раво дар фабрикаамон, ба падарам хӯрок мебурдаму медидам, ки коргарон кам мешуданд. Ҳамаи онҳое, ки аслиҳа гирифта, ҷангида метавонистанд, ихтиёри ва бо даъват ба фронт мерафтанд. Дар аввали ҷанг бо брон пирогоҳ дошта мондани хунармандони номии устоҳо ҳам набуд. Ба фабрика занони хонашин, пирони нафақагир, ҷавононе ки дар замони осоиш-

та бояд хонанд, меомаданд. Падари ман ҳам нафақахӯр буду баъди ягон ҳафтаи сар шудани ҷанг ба сари кораш омаду маро ҳам ҳамроҳаш бурд. То духтарам бофандаи хунарманд шуда, ҷои маро нагирад ва то ҷанг тамом нашавад, ман аз фабрика намеравам гуфт.

Аз ёдам намеравад. Ин воқеа дар хонадони мо қариб сабаби мочарои калон шуд. Лекин падарам гапи худро гузаронда тавонист. Гап дар ин ҷо ки модарам ба фабрикаравии ман ризо набуд. Эҳтимол ягон маслиҳатгари беғаразтарош «ҷавондухтарро ба фабрика намонед» гуфта бошад. Аммо падарам такрор ба такрор мегуфт:

— Ҳамин духтарамонро назарам гирифтагӣ, умед ин, ки хунарманди нағзу давомдеҳи касби падар мешавад.

— Ҷон, бибиҷон, ҳа гӯед, ба фабрика равам,— зорӣ мекардам ман.

— Алҳазару тавба!— гиребонро қапида модарам таъҷуб мекард.— Гӯр ҳамин касби бофандагӣ шавад. Беҳуда нагуфтаанд, ки бофанда машав, ки зинда дар гӯр шавӣ. Ин касб барои мард зиндадаргӯрӣ бошад, барои духтар чӣ мешавад? Аз қадимулайём.

— Аз дунёе як дунёе ақиб мондӣ, зан,— мегуфт падари раҳматиам.— На акнун он ҷаҳак мондаасту ва он дӯкон. Ҳамааш нав. Комбинати абрешим пур-пури зану духтар. Директори фабрикаи мо зан, мефаҳмӣ? Қадимулайёматро ба як тараф мон. Аз ҳамин гирду атрофи худамон чӣ қадар зану духтаронро ном гираму хоҳӣ, бурда нишон диҳам, ки пиллакашӣ, бофандагию ҳаштобгарӣ мекунанд. Онҳо номӣ шудаанд. Қанд барин пул кор мекунанд.

— Мӯл бошад мераваду кам бошад мерасад, мегӯянд. Пулёв мешавад гуфта, як духтарчаи пилтатов баринро ба фабрика бурдан айб,— падарро аз гапаш дармонондаи мешуд модар.— Ба касбу корҳои занона оё қаҳат задааст? Тӯшиндӯзӣ ҳаст, ҷоку ҷилок ҳаст.

— Фақат барои пулёвӣ намегӯям, мефаҳмӣ? Ман мегӯям, ки духтарат зирак, меҳнатдӯст. Кор ёд гираду ҷонишин шавад.

Падарам аз дастам гирифта, ба фабрика овард.

— Ин корхонаро, духтаракам, худамон сохтаем,— гуфт ӯ маро ба саҳни сояю салкини фабрикаи «Бофандаи сурх» дароварда.— Ҳамин фабрика маро аз дӯкониҳои наму пурғам, аз меҳнату машаққати бисёри даро-

мадаш кам халос кард. Дар китоби дарсиат ҳасрати бофандаи бечораро албатта хондай.

Дилакам зардоб шуд аз чақ-чаки бофандагӣ,
Чашмакам пур об шуд аз рииштаҳои ҷандагӣ.
Коматам дар тоб шуд дар зери бори бандагӣ,
Туф кунед, эй дӯстон, бар рӯи ин ёбандагӣ!..

Ҳамин фабрикаро дӯст дорӣ, маро иззату ҳурмат кардагӣ ҳисоб. Ана ҳо он зан директоромон Назокат Шокирова мешаванд,— падар номаълумона ба як зани сару либосаш муқаррарии миёнсол, ки аз цехи рангрезон бешитоб мебаромад,— ишора намуд.— Турфа зани боғайрат!

Шокироваи зирак аз ишораи падарам огоҳ шуд магар, ки бо чехраи кушода ба назди мо омада, воҳӯрӣ намуда пурсид:

— Духтарро гирифта омадед? Нағз кардед. Хушбӯракак менамояд. Ҳа пагуфта кор ёд мегираду дидед, ки ҷойгиратон шудааст. Номат чӣ буд? Ҳамрочон не? Дидед, амак. Дина як бор номашро гуфтеду ба ёдам мондааст. Бигуздор дар иҷрои планҳо ва мададгорӣ ба фронт Ҳамрочон ба мо ҳамроҳӣ кунад. Ба цех гирифта баред. Ба қадом усто ки хоҳед, шогирд монед.

Ин муомилаи меҳрубонаи занӣ ситорагарм ҳаяҷони маро зуд фуру нишонд. Падар ба пеш даромаду ба цехи пурғавғои бофандагӣ, ки ҳанӯз пурра механикӣ набуд, даромадем. Агарчанде, ки акнун бофанда мокуро бо даст намегузаронд, ресмонро беором мекашид, ки мокуро ҳаракат диҳад. Падар маро ба пеши як шиноси худ бурд, ки вай дастгоҳро аз ҳаракат боздошт.

— Ана Ҳамрочонро ба наздатон овардам.

— Духтаратон ҳамин?— оҳанги саволи вай ба гӯшам саҳт расида диламро ранҷонд. Гӯё ӯ мегуфт, ки «ин духтар ҳанӯз майдаю бечонакак ба назар метобад, чӣ хел бофанда шуда метавонад?»

Қариб буд аз дасти падарам гираму ба тарафи дигар кашида гӯям, ки «ман шогирди ин одам намешавам, назараш маро нагирифт». Падарам гӯё аз андешаам воқиф шуд, ки гуфт:

— Шумо, уқо, парво накунед. Дар майдагӣ тилло ҳам майда. Ҳарчи бошад ҳам устухонаш нони бофандагӣ катӣ шах шуда, чашмаш ба қорамон пухтагӣ. Ҳа пагуфта нонатонро нимта карда мемонад.— Падарам баъд

ба ман рӯй овард.— Амакат одами боғайрату хуна-
манд. Ба корашон зеҳн монӣ, ба гуфтаҳояшон аз таҳти
дил ғӯш кунӣ, хуб мешавад.

Усто номаълум қадду қомати мани харобаку назар-
ногирро аз назар мегузаронду барои наранҷонидани па-
дарам шояд, гуфт:

— Хайр, хуб. Дар ҳамин чо монад.

Падарам рафт. Ман ҳанӯз дар қафои тиреза ўро ме-
дидаму усто ба ман рӯ овард:

— Аз контора барои ту ягон кор ёфта диҳем, хубтар
не, духтарам?

— Ман ҳунари падарамро ёд гирифта, бофанда ме-
шавам, амак,— гуфтам қатъӣ усторо ҳайрон карда.—
Шумо агар ба шогирдӣ нагиред, ба пеши устои дигар
меравам.

Усто, ки дастгоҳро ба кор дароварданӣ буд, даст дар
даста табассумкунон ба ман нигоҳ кард:

— Ту ба ман маъкул шудӣ, духтарак. Барои ҳамин
шердилию шаттағунӣ ба шогирдӣ қабул мекунам. Но-
ми ту балоча чӣ буд? Хафа наनाव. Забони мо мардум
дағал бошад ҳам, диламон софу нарма. Номат чист, дух-
тарам? Ҳамроҳ? Нағз. Ду писару ду уқоям ба фронт
рафтаанд. Аз писари хурдиам қариб ду ҳафта боз хат
нест. Дили ману модарашро гургон тала мекунамд. Бача
як пораи дилу як лахтаи чигари падару модар аст. Ҳу-
дам ин ҷою ҳушам дар кучо, намедонам. Ту духтарҷон,
мӯйҳоятро ғундошта, ба сарат печон. Ба ногоҳ ба даст-
гоҳ напечанд.

Устои то ин дам, ба ҳаёлам, дағалу номехрубон дар
як он ба як шахси нармадил табдил шуд ва ба ҳолаш
дилам сӯхт. Тағои ман Исмоил Турсунов, писари тағои
калониам Ҷалил Бобоев, ки аз курси дуйӯми институти
педагогии шаҳр ихтиёрӣ ба ҷанг рафту хабари шахид
шудани аввали омада, ҳонадони моро азодор карда буд.
Аз дуйӯмӣ — тағозодаам ҷанде боз хат намеомад. Ди-
ли озорнадидаар аз кучо меёфтед!

Ба ҳамин тарик, ман бофанда шудам. Усторо азоб
надодам,— ман дар ҷехран қаҳрамон аломати хушну-
диро дидам.— Аз миёни ягон ду моҳи бутун нагузашта,
мустақилона кор сар кардам. Аввал бофтани матоъҳои
ғафсу дағалро медоданд. Сонӣ диданд, ки қорам бад
нест, бофтани матоъҳои абрешимино низ супурданд.
Ман медонистам, ки ҳар метр матои аз супориш зиёд

бофтаамон рӯҳи тағон шаҳидамо ро шод мекунад ва шӯ-
яд сӯзишу дарди ҷароҳати тағозодаи дар ягон шифо-
хона хобидагиро кам ва сабук гардонад.

— Ҳар метри зиёди ин матоъ як тири тўнест, ки ба
тарафи душман парронда мешавад,— гуфт боре ком-
сорг ва сардори бригадаи мо Нина.

Ҳамон шаб ман хоби аҷиб дидам. Бинам, як чилла
кор парча-парча аз ҳам ҷудо шуду ҳар кадом печида-
печида ба як тири калон мубаддал. Дар ҳамин вақт
Ҷалил аз кучое як занбӯракро гелонда оварду тирҳо-
ро пай ҳам паррондан гирифт. Дар омади гап бояд гӯ-
ям, ки ҳамон Нина ба ман бисёр мадад кард. Ҳамро-
ҳаш ба мактаби шабонаи коргарони ҷавон бурд. Завқи
маро ба хондани адабиёти бадеӣ зиёд кард. Ман аз ӯ
як умр миннатдорам. Ҳамон Нина буд, ки надидаю на-
санчида ба шавҳарбарои ман ҳайрон ва поризо буд.
Бовар кунед, ки шавҳаршавандаамро баъди «фотиҳаю
ноншиканон» фақат аз дур дидам...

Рӯзе аз рӯзҳо холабачаи Ҳамроҳ Тоҳирова — Нисо-
лат, меҳмон шуда меояд. Ӯ Ҳамроҳро дидан замон, ҳин-
гир-ҳингир меҳандад. Вақте ӯ сабабашро мепурсад, аз
остини куртааш гирифта ба як сӯ кашида мегӯяд, ки
оё ба шавҳар рафта истоданатро медонӣ? Ҳамроҳ ка-
рахт шуда мемонад. Ӯ агарчанде ки аз омаду рафти
занони бегона огоҳ буд ва медонист, ки ба хавлии дух-
тардор миёнаравон омада мераванд, ки табиист. Аммо
намедонист, ки аз осие ман омадаму ту мегӯӣ дӯл хо-
лӣ, ба шавҳар додаанд.

— Ҳайр, исто, ки шавҳаршавандаи ман кӣ буда-
аст?

Нисолат боз қикир-қикир хандид.

— Йигити ба хизмати ҳарбӣ, ҳатто ба ҷанг рафта
омадагӣ, мисгари гулдаст,— Нисолат зимнан мутасад-
дии ба шавҳарбарой розикунонии Ҳамроҳ шудааст, ки
ба таърифи домодшаванда лаб мемонд.— Йигити сито-
рагарм. Бағайрат, хоҳӣ, ту ро бурда нишон диҳам.

Нисолат ба сари Ҳамроҳ қарси калонеро партофту
худ ба пеш гузашта, ба растаи мисгарону тунукасоzon
бурда, дар он ҷо дӯконеро нишон дод, ки як ҷавони та-
ну тўшдор дар кӯраи мисгарӣ кафшеркашро сурх на-
муда, сӯроҳии самовореро бо қалъагиоб мебаст. Дили
Ҳамроҳ дӯкдӯк задан гирифт. Аз ҷӣ бошад, ки дар ҳаё-

ли ў шавҳаршавандааш одами калонсол ва носалиқае буд. Аммо ҷавон кушодарӯ ва хушфезл менамуд.

Ҷунон ки мегӯянд, никоҳашон гарм фурумаду чандон меҳрубони якдигар буданд, ки дигарон ҳавас мекарданд. Ба тамошо, ба сайр, бозору ўчор ҳар ду ме-
рафтанд. Хушдоман, ки аз меҳрубонию аҳлии писару арӯс гӯё шод буд, рафта-рафта рашку ғашро сар кард ва ниҳоят кор то ба ҷое расид, ки ҳар рӯз як айб ва ҳар соат як бўҳтон ҷуста ёфта, ба мазраи дили писар донаҳои ба миён оварандан хунукиро мепошид. Писар озор додани модарро намехост. Заҳри ҳасрату шикоятҳои вайро чашида-чашида, охир ба ҷон омада, худро ба мастию мадхушӣ задан гирифт. Дар ҳолати маст ба зан, аввалҳо носазо мегуфта бошад, баъд дасти зананда пайдо кард. Хушдомани аз ин хурсанд, ба оташи моҷаро ҳезум мекашонду рағған мепошид. Ў ба қорраи келин мамоният менамуд:

— Ё шавҳаратро гӯй, ё қоратро!

— Ман аз фабрика дил қанда наметавонам,— ме-
гуфт Ҳамроҳ.

— Набошад, аз хонаамон меравӣ,— гуфт пӯписа қарда як рӯз шавҳар.

Ҳамроҳ худро ба ношунавӣ зад. Бардоштро беҳтар донист. Зеро аз шавҳари дар аввал мӯнису меҳрубон бо васвасою шайтанати пиразани аз замону ҷаҳон беҳабар ғумроҳшуда ҷудой ҷандон осон набуд. Вале муросо на-
шуд. Ў ду фарзанди хурдсол Муҳаббати сесола ва Муяс-
сари бистрӯзаро гирифт ба ҳавлии падар баргашт. Ин вақт ба сари хонавода мусибати дигар омада буд: акаи Ҳамроҳ — Шодӣ писари ягона, ки ҳам дар рабфак ме-
хонд ва ҳам дар комбинати абрешим пиллакашӣ мекард, ногаҳон вафот намуд. Падару модари пир бесаробон монданд. Ҳамроҳ зимомӣ рӯзгорро ба даст гирифт. Дар фабрика аз ҳодиса огоҳ шуданд. Назокат Шокирова ду-
чанд ғамгин шуд. Зеро ўро ҳам хушдоманаш аз шавҳар ҷудо қарда буд. Ўро ҳам меҳостанд ба фабрикарӯи на-
гузоранд. Вай, ки яқе аз таъкилотчиёни ин қорхона буд, аз баҳри шавҳар, хонаю ҷой гузашту қоргоҳашро тарк накард.

— Ба фабрика наравӣ, аз ғуруснагӣ намерӯй?—
дӯғ мезад шавҳар.

— Ман барои хонашиноӣ офарида пашудаам,— ме-
гуфт Назокат.

— Ба фабрика равӣ, мекушам!— Қокулҳои дарози занро ба даст печонда, рӯзе шавҳар ба гулӯяш корд монд.

— Ман аз таҳдид наметарсам.

— Ман туро талоқ мекунам.

— Пушаймон намешудагӣ бошӣ, хуб мекунӣ.

Шавҳар девонавор занро ба оғӯш кашид. Бӯсид. Ба зорӣ даромад, гирифт.

— Назокатҷон, ба ман нигар, ман намехоҳам, ки ба рӯи ту номаҳрамон нигоҳ кунанд.

— Ман зани ҳалолу покизаам.

— Беҳуда мешавӣ.

— Хато мекунӣ.

— Шайтон кам не.

— Агар зан домани исматашро доғдор кардани бошад, ҳеҷ кас ҷуръат карда, ба вай ҳатто хушомад зада наметавонад.

— Ин тавр бошад, дафъ шав!

Назокат тарки хонаи шавҳар кард. Ҷуз сару либосе ки дар тан дошт, дигар ҳасеро аз он ҷо набардошт.

— Гӯе ҳам хушдоману ҳам шавҳарони мо ба ҳам маслиҳат кардаанду ҳам ману шумо хоҳарҷонам,— Назокат табассуми маъюсонае кард.

— Магар, хоҳарҷони азиз, аз чунин корхонае ки падарам дӯстдориашро фармудаанд, моро ҳақиқатан озод ва ҳукмаш раво кард, гузар намудан мумкин аст? Асло не!— дар ҷавоб гуфт Ҳамроҳ.— Шавҳарони мо ҷувол-ҷувол пушаймон меҳӯранду суд намекунад.

То андак шах шудани устухони кӯдак Ҳамроҳ пас аз отпуски баъди таваллуд боз чанд моҳи дигар дар хона шуд. Вале ӯ дар ин муддат дар абрабандии артели бофандагии Яқӯми Май ба падар мададгорӣ менамуд. Падару духтар ба ин касб навиҳо дохил намуда, атласҳои гулашон наву тозае эҷод мекарданд. «Эҳтимол дида бошед,— гуфт ба ман Ҳамроҳ — ба чилсолагии республикаамон фабрикаи мо як рӯҷои базеб ҳадыя кард. Харидорон онро як бардор карданд. Вай кори падари ман буд, абраашро ӯ баст». Дар ин миён ба фабрикаи «Бофандаи сурх» дастгоҳҳои мукамалтар оварда шинонда буданд, ки аз дидани онҳо бофандазани ҷавон ба пӯсти худ намеғунҷид. Вале ӯ инро ҳам медонист, ки дастгоҳи нав душвории нав ҳам меоварад. Боз чанде шогирд будан ва таълим гирифтани лозим аст, ки ба

қавли бофандагон забони машинаи навро ёд гири. Аммо ин тӯл нақшид. Раҷабов ном устое ҳамагӣ ба ӯ ду-воздаҳ рӯз кор омӯхт. Наҳгирӣ, наҳгузаронӣ ва наҳбан-диرو ӯ хуб медонист. Акнун тарзи нави ба моку найча-андозӣ ва мокуро ба қуттиаш дуруст ҷо карданро ме-боист аз худ кунад. Ин чандон кори осон набуд.

— Агар моку хуб ҷо ба ҷо нашуда бошад,— мегуфт усто,— дар вақти ба кор даромадани дастгоҳ аз қуттӣ берун часта, бо шасти зӯр ё абреширо канда мекарто-яд ё фалокат аз таги по мебарояду ба худи бофанда ме-расад. Ман ба чашми худ дидам, ки як бор моку аз қуттӣ берун часта, ба тиреза зада, шишаҳояшро пора кард.

Хамроҳ Тоҳирова ҳанӯз дар аввали мусоҳибаамон ба миён шарт гузошта буд, ки дар асар на танҳо аз ӯ, инчунин аз фабрика, комбинат ва одамони вай гуфта гузарам. Дар вафои аҳд, аввал ба комбинати абрешим рафтам. Кабинети директор аз одам пур буд. Гумон кардам, ки ягон маҷлис мегузарад. Лекин «раҳнамо» ишораи даромадан ғиредро кард. Чанд нафар, аз ҷумла директор Ҳабиб Бақоев ба болои коғазҳои рӯи стол пах-ну парешон ҳам шуда буданду ҷунон банди дидани он буданд, ки аз кушода шудани дар ва даромада нишаста-ни мо ҳеҷ кас огоҳ нашуд. Баҳсу гапгузаронӣ хайрият ба охир мерасидааст. Ду-се дақиқаи дигар давом ёфту халос.

— Албатта, ҷуни кор, ҳамчун нақшаи панҷсолаи ояндаи комбинат дӯлобкориро ҳаргиз наменвисандад,— мегуфт Бақоев, гӯё мунозараро ҷамъбаст намуда,— ле-кин рафиқони азиз, кашолакорӣ ҳам набояд шавад. Вай ба ману шумо хос нест. Оперативӣ, ҳозирҷавобӣ, зуд ҳал карда тавонистани масъалаҳои душвор лозим аст. Хӯш, ба ҳамина тарик, имрӯз рӯзи сейӯми март, баъди се рӯзи дигар, яъне шашӯми март дар соати даҳ ҳар кас супориши гирифтаашро аъло ба ҷо оварда ҳозир меша-вад. Ҳама розӣ? Ҷавоб, рафиқон.

Бақоев рӯ ба қафо тофта, маро дида монд. Ўзрхохо-на вохӯри намуд.

— Инҳо ҳама мардуми ҳисобу китоб ва статистика. Ана аз ин кас сар кунам, сариқтисоддони мо Шамсидди-нова, иқтисоддон Омита Ҳасанова, ҷонишини саринже-нер Темурҷон Мирхолиқов,— директор аз як сар ҳама-ро ба ман муаррифӣ намуд.— Муаллимиро ҳама меши-

носед? Албатта. Мо плани панҷсолаи ояндаи комбинатро тартиб медиҳем. Як моҳи тамом ин тараф дувоздаҳ нафар мутахассисон машғули ҳамин коранд. Мегӯянд, ки кибернетика мушкilotи ҳисобу китобро осон мекунад. Оре. Салламно!

— Ҳатто фикру андешаатонро фаҳмонда тавонед, китоб ҳам навишта медиҳад,— ҳазломез илова намудам.

— Хуб гуфтед,— Бақоев аз рӯи одат мӯи сарро ба қафо тела дода, дар рӯ ба рӯям нишаст.— Лекин ба шартӣ фаҳмонда тавоништан-дӣ. Мо ҳам машинаҳои ҳисобу китоб дорем. Ба ақлу фаросоташ қоилем. Аммо гапҳои ба ӯ мефаҳмондагӣмонро пешакӣ, ана дар ин қоғазҳо бояд қайду сабт гардонем. Барои ҷавоби басавоб саволи оқилона даркор аст. Хуб, рафикон, ба шумо ҷавоб. Гӯё гапзанон кардем. Дар ҷамъомади оянда забони ҳеҷ кас калолате бояд надошта бошад. Барори коратонро хоҳонам.

Хама рафтанд. Кабинет ба назарам калонтар шуд. Телефон ҷарангос зад. Директорро аз Душанбе аз вазорат мепурсиданд. Управлениҳои истеҳсолии кӯру гунгҳо хеле вақт пора-лаҳтакҳои комбинатро мегирифтун аз он ҳар гуна либосҳои бачагона дӯхта мебаровард. Соли гузашта худӣ комбинат ҷеҳи нав кушоду ба он ҷеҳи молҳои сермасриф ном ниҳод. Чил машинаи чокдӯзӣ шинонд, ки аз лаҳтакҳо сару либоси бачагона, дастархон, чилди болишт, сарбандҳои майда медӯзанд. Вай ҳар моҳ понздаҳ ҳазор сӯмина мол медиҳад. Дар соли қорӣ вай бояд дусад ҳазор сӯмина маҳсулот диҳад. Дар ин миёна ашъётминкунии управлениҳои лангид. Арзи онҳо то вазорат рафтааст. Аз он ҷо мефармуданд, ки коре карда ним тонна лаҳтак ёфта диҳанд.

— Дар миёни қор дарёё тахтабандаи кардай, боз мегӯӣ, доман тар макун, хушёр бош,— мегуфт Бақоев ҳазломезона.— Ҷеҳи навамон беашъё монаду планаш иҷро нашлавад-чӣ?

Дар ин асно дари кабинет кушода шуда, сардори трести бинокорӣ Б. Мирзоев бо ҷонишини вазири бинокорон даромада омад. Бақоев мунтазири онҳо будааст ва даъвоҳо ба онҳо дошта аст, ки омаданашонро фоли нек донист.

— Комбинат сол аз сол васеъ мешавад. Барои тамоми дунё либосвории ба ҳама мақбулу писанд бофта барор гӯянд, калонгарӣ нашлавад, аз ўҳдааш меба-

роем. Аммо сад афсӯс, ки бинокор нестем. Вусъати бинокорӣ суст. Бе ин чӣ будӣ, амма, ки лунчи ту ва-рам кард, гуфтаанд. Бинокоронамон бо ҳамин ҳам аро-баи худро базӯр кашола мекарданду ба болои ин зимистони имсола қаҳратуну дароз шуда, бинокорон аз кор монданд. Барои онҳо, ки се моҳ дар зимистон дар берун кор карда наметавонистанд, моҳи март гӯё аввали сол шуд. Сохтмони як миллиону ҳафтсад ҳазор сӯминан мо аз ин моҳ ба он ва аз ин квартал ба он монда меояд. Агар фабрикаи навро ба ид армуғон мекардем, дастамон боло буду кулоҳамон дар ҳаво. Шумо фурсат доред?— ногоҳ аз ман пурсид Бақоев.— Агар вақт дошта бошед, ҷангу ҷанҷоламонро бо рафиқони бинокор карда мегирему баъд ба хизмати шумо тайёр.

— Бемалол, ҷанг карда гиред.

— Барои нависанда ин ҳам чизи даркорист,— гуфт Мирзоев.

— Фабрика ба роҳи ҳудаш бояд ҳарчи зудтар сохта шавад. Лекин агар тезтар истиқоматгоҳи умумиро буд накунад, қасам ба ҷонатон ҷорсаду сию ду касро, ки бояд дар он истиқомат кунанд, ба кабинети шумо мефиристам,— ҷанги худро сар кард Бақоев.

Ё аз ман шарм карданд, ё бинобар ҳозир будани муовини вазир, ки бебаркаш ваъдаҳо меод, мунозира он қадар тӯл накашид. Вале ҷонвари телефон, эй кош, ягон ду-се дақиқа хомӯш мебуд, ки ҳуши касро пароканда намекард! Қай гапҳои зиёде, ҳолпурсиҳои дилбеҳузурку-нанда аз миён мерафта бошанд? Аз он тарафи сим ҳолу аҳволи ин тарафи сим, саломатии ҳуди ӯ, оилаи ӯ, қору бораширо меурсиданд. Баъзан, эҳтимол аз наёфтани гап бошад, аз боду ҳаво низ сухан мегуфтанд. Телефонҳои инвақта аҷоиб. Овози баланди он тарафи симро ба ҳаммаи ҳозирон бараъло мешунавонад. Бақоев шарм мекунад. Кӯшиш менамояд, ки гапро кӯтоҳ кунад. Поси хотирдорӣ, одоб, гиребони ўро сар намедиханд, ки гӯшакро тараққӣ ба ҷояш гузорад ё гӯяд, ки «ба шумо чӣ даркор?».

Директор котибро ба назди худ хонда, хоҳиш менамояд, ягон ним соат ўро ором гузоранд.

— Гӯед, ки нестанд. Эҳтимол ба ягон фабрика рафта бошанд,— бо хичолат хоҳиш намуд ва рӯ ба ман овард Бақоев.— Ин материал барои ҳамон асаратон аст, ки дар он аз Ҳамроҷон сухан меравад? Албатта мо бо-

яд аз тараққиёти комбинатамон сухан гӯем. Лекин ин гуна суханҳо берақам намешаванд. Рақамҳо барои асарӣ бадеӣ?

— Рақамҳои зарурӣ ородеҳи асаранд,— гуфтам ман.— Муқоиса аксар бе онҳо намешавад.

— Қомилан дуруст. Қомбинат агар се сол муқаддам зиёда аз сию як миллион метр матоъ дода бошад, баъди як соли он қариб сию ҳашт миллион метр матоъ дод. Имсол нисбат ба соли гузашта як миллион метр зиёд маҳсулотдиҳиро пешбинӣ менамоем. Ба муносибати садсолагии Ленин ўҳдадор шудаем, ки истеҳсоли солонаро ба сиюнўҳ миллион метр бирасонем. Ин зиёдкунии маҳсулот аз ҳисоби афзун кардани шумораи коргарон не, балки баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат аст. Чунончи, чор сол пеш шумораи коргарони қомбинат ҳашт ҳазору сесаду навад нафар буду истеҳсоли солонии маҳсулот наваду ҳашт миллиону дусаду навадусе-сўмина. Баъди се сол шумораи коргарон садушаш нафар кам шуду лекин истеҳсоли солонии маҳсулот қариб бисту се миллион сўмина зиёд. Ҳосилнокии меҳнат ба сари ҳар коргар саду бисту нўҳуним фоиз шуд. Шумо, албатта, дар хонаи молҳои тайёри мо будед?

— Ҳа, чандин бор.

— Бори охир ба ҳаёлам, дар ҳангоми даҳрўзаи адабиёту санъати Ўзбекистон.

— Бале,— гуфтам ва хонаи маҳсулоти тайёрро ба пеши назар овардам. Дар он хона намунаҳо аз маҳсулоте, ки қомбинат мебароварду мебарорад, дароз-дароз овехта шудаанд. Зебӣ, обу ранг, ҷилои онҳо бинандаро мафтун мекунанд. Алалҳусус зану духтароне ки дар байни меҳмонони ўзбек ва байни мизбонҳои буданд, аз назди як матоъ ба назди дигараш тохта мегаштанд. Ман ба яке аз онҳо гуфтам, ки тамошои ин хона ба лолачинӣ мемонад. Лолаҳо аз як дигаре ба назар хубтар метобанд ва лолачин аз назди ин ба ваяш тохта меравад. Фарқ ҳамин ки ин лолаҳо гуногунранганд.

— Қомбинати мо зиёда аз шаст хел матоъ мебарорад, ки қариб ду ҳазор намуд дорад,— Бақоев хуши маро аз хонаи намунаҳои маҳсулот баргардонд.— То ин дам ҳамаи маҳсулоти қомбинат аз куртаю кастюмбории занона иборат буд. Ҳоло мо ба истеҳсоли пальтоворӣ тайёри мебинем. Чанде пеш дар магазинҳо пальтоҳои гўё бельгиягӣ пайдо шуда, оби даҳони баъзе хушдорони

хушлибосиро равонд. Фабрикаи нави абрешимресии мо худи ҳамин сол ба кор мебарояду ҳамонгуна, хубтар аз он пальтоворӣ истехсол хоҳад кард. Ҳосилнокии меҳнати аз ҳисоби автоматикунонии дастгоҳ боз баланд мебардорем. Масалан, дастгоҳи духобабифи «ТВ-160» нимаавтоматист. Ибро ихтироъкорони мо пурра автоматӣ карданд. Ин дастгоҳро дар ҳолати нимаавтоматӣ як бофанда идора мекард. Ҳоло сетоашро як нафар коргар идора мекунад. Яъне ҳосилнокии меҳнат се баробар зиёд шуд. Аз ҳар тараф мутахассисон омаданд, шаккокҳо бовар накарданд. Бо фармони вазорати саноати сабуки иттифоқ оқибат ин дастгоҳро дар ҳамаи корхонаҳои абрешими мамлакат ба кор андохтанд. Дигаргункунандаи ин дастгоҳ инженер-автоматчӣ Г. Д. Таланов аст. Одами ба назар гӯлнамо. Вале дар амал дарёёдилу навоар.

— Харидорони моро мекурсед? Ба қавле, шукр. Аз ҳад бисёр. Комбинат сесад ташкилоти харидор дорад, ки аз рӯи шартнома аз мо мол мегирад,— Бақоев аз ҷой бархоста, ба пазди стенди автомати маҳсулоти тайёрдиҳӣ омаду як тугмаро пахш кард. Дар харитаи иттифоқ бисту нӯх нуқта даргирифт ва фурузон шуд.— Инҳо шаҳрҳои калони Россия ва дигар республикаҳои мамлакати мост, ки моли комбинатро мегиранд. Моли мо ба Куба, Муғулистон ва мамлакатҳои дигар низ меравад.

— Агар нахи сунӣ намебуд, чӣ қадар пилла лозим буд, ки комбинат ин қадар маҳсулот барорад?— пурсидам.

Медидам, ки директор дар ҷавоб мушкилӣ мекашад. Меҳостам лачоми суҳанро ба тарафи дигар тобам.

— Аввалан, он қадар пилларо кашида расонда наметавонистем. Соле ёздаҳуним ҳазор тонна пилла лозим мешуд. Ҳол он ки тамоми республика соли аз дуним ҳазор тонна андак зиёд пилла медиҳад. Ҳамааш шуда андак зиёд аз даҳяки маҳсулоти мо аз абрешими табиӣ халос,— директор аз рӯи стол ғалтаки пур аз нахи дурахшонро бардошта, ба ман дароз кард.— Ин нахи лавсан аст, ки аз газу ангишт ришта шудааст ва панҷшаш маротиба аз абрешими табиӣ маҳкамтар мебошад. Инкор намекунам, ки ба ҳар ҳол, харидорони моли абрешими пилла бисёранд. Лекин химия дар саноати мо мӯъҷизаю мушкилкушо шуд.

Бақоевро ним соат осуда нагузоштанд. Се нафар бофанда ғалтак дар даст зада ба кабинет даромаданд.

Аз қафои онҳо котиб низ тозон даромад. Ӯ бо имою ишора арз менамуд, ки пеши роҳи бофандагонро дошта наметавонист. Лекин яке аз се нафар, ки маро шинохт, ба дуи дигар пичиррос зада, ба директор гуфт:

— Мебахшед, рафиқ директор. Шумо катӣ як маслиҳати зарурамон буд. Хайр, ҳеҷ қисса не, сонитар меоем.

— Не, не, наравед. Магар дар назди ман ин маслиҳатро гирифтан мумкин нест?— пурсидам ман.

— Албатта мумкин,— дудилона ҷавоб дод ӯ.— Лекин мо сонӣ меоем. Ба сӯҳбати шумо ҳалал намера-сонем.

— Ман як дастгоҳи пурра автоматӣ ва ба ҳамаи шаклҳои писандашудаи шуморо диданӣ ҳастам,— аз ҷой бархостам. Чашмам ин дам ба Байраки аз духобани сурх иборати хотиравии КМ КПСС ва Совети Вазирони СССР афтод, ки ба муносибати панҷоҳсолагии Ҳокимияти Советӣ ба ин корхонаи пешқадам дода шуда буд.

Ман бо яке аз муовинҳои директор ба дидани дастгоҳи автоматӣ рафтам ва пас аз ин ба фабрикаи селюми комбинат омадам, ки Ҳамроҳ Тоҳирова дар он ҷо кор мекунад. Гуфтанд, ки сменаи Тоҳирова баъди ним соат кор сар мекунад. Дар кучо будани котиби ташкилоти партиявиро пурсидам. Ҷеҳи гулпартоиро нишон доданд.

Чанде боз мақсад доштам, ки бо котиби ташкилоти партиявии фабрика Лутфулло Султонов, яке аз навоҳарон ва ихтироъкорони комбинат сӯҳбат кунам. Фурсат пайдо шуд. Марди қоматбаланд, сурхиарӯй Султонов маро дида ба истиқболам омад. Ин косиби гулдасти зурриётӣ ҳоло сӣ соли тамом аст, ки дар ин фабрика кор мекунад. То соли панҷоҳу ҳафтӯм абрбандӣ мекард. Баъди ба комбинат ҳамроҳ шудани «Бофандаи сурх» абрбандии дастӣ аз миён рафт. Атласбофиро махсуси фабрикаи бофандаи саноати маҳаллӣ карданд. Ин фабрика бошад, ба бофтани паплину кетан ва дигар матоҳо шурӯъ намуд.

Султонов дерҳо боз орзуи механиконидаи ва осон кардани абрбандии аз як ҷиҳат душвор ва аз ҷиҳати дигар, аз гулпартоии механикӣ дида қораш пухтаро дар сар мебарварид. Дар ин кор ба ӯ бофандаю рангрезон Э. Муҳаммадҷонов, Ю. Ширин, Б. Рашидов ва

директори комбинат Ҳабиб Бақоев ҳавохоҳӣ ва мададгорӣ намуданд. Дар сояи ҳаёлот, изтироб, пушаймонӣ, бедорхобӣ ва хушнудихон чорсола дастгоҳи нави абрбандӣ ихтироъ шуд. Вай иборат аз валеқ-ҷӯваи қалони бараш як метр, дарозияш саду бист ва радиусаш ҳафтаду ҳашт сантиметр буда, ба рӯяш резини яклухти гулқанда часпониданд. Ҷӯва бо қувваи электрик чарх мезанад ва ранги гирифтаашро ба рӯи чиллаи қор меомолад ва нақшу гули худро ба он мегузаронад. Гулҳо нафис ва назаррабоҷанд.

Ҳап дар ин ҷост, ки вақте дар комбинат дар ҷеҳи гулпартоӣ аз рӯи принципи гулпартоии қадимаи ҷитгарӣ, лекин ба тарзи механикӣ гулпартоӣ мекунад, дар сару охири матоъ, сару охири гул як навъ қатъшавӣ, буридани дағале пайдо мегардад, ки онро абрбандони ҳунарманд асло наменвисанданд. Аммо қори дастгоҳи абрбандии ихтирои Султонов абрбандии нафиси дастиро мемонад ва он нуқсонҳоро надорад. Илова ба ин, абрбандии дастиро ҳаҷдаҳ баробар осон мекунад.

Бояд хотиррасон намуд, ки то ба дастгоҳи бофандагӣ овардани чиллаи қор вай аввал ба дасти абрбанд, рангуборҷӣ, яъне рангрёз мерафт. Як чиллаи қори аз дусад метр иборатро абрбанд ҳамроҳи шогирдаш се рӯз абрбандӣ мекард ва ба рангдихӣ ҳам ҳамин қадар фурсату меҳнат сарф мешуд. Аммо ин дастгоҳ ҷунин чиллаи қорро дар ду соат ранг медихад. Ҳоло матоъ фақат ду ранг дорад. Вале сари ихтироъқорон банди ҳаёлотӣ муқаммал ва бисёрранга намудани матоъ аст.

Султонов дастгоҳро гардонда нишон дод. Ба назари ман вай он қадар мураккаб нанамуд. Вале ин ихтирои пурқимат, ки комитети кашфу ихтирооти назди Совети Вазирони СССР тасдиқ намуда, дар моҳи январӣ соли қорӣ патенташро фиристодааст, ҷӣ қадар фикру меҳнатро талаб намуд! Ҳабиб Бақоев гуфт, ки агар дар фабрикаҳои бофандагии фақат Осиёи Миёна ин дастгоҳ ба қор дарояд, сола се миллион сӯм ғоидаи барзиёд ба даст хоҳад омад.

Ҳабар оварданд, ки сменаи қаҳрамонзан ба сари дастгоҳ ҳозир мешавад. Ҳамроҳи Лутфулло Султонов ба ҷеҳ даромадем. Ғавғои дастгоҳҳои нав ҳам, иқрошудан лозим аст, ҳанӯз хеле зиёд. Рӯ ба рӯ истода, баланд-баланд сухан гуфта, ҳамдигарро базӯр мешунавем. Шояд он рӯз дур набошад, ки як ё чанд нафар навова-

рон ва ихтироъкорон воситаи паст намудани гулгулаи дастгоҳи бофандагиро ёбанд. Ин ихтирои бисе бебаҳо мебуд.

Дастгоҳи «Укр-49», ки аз рӯи заказ ва маслиҳати фабрикаи «Красная роза»-и Москва хеле мукамал сохта шудааст ва назар ба қавли бофандагон аз дастгоҳи пешина хеле каммағал. Вале чӣ ҷои нухуфтани нагуфтан! Рӯзи ба он цех даромада рафтаам, то бегоҳӣ гӯш-ҳоям ҷарангос мезаданд. Эҳтимол аз одат накардан бошад. Дар цех Тоҳироваро дидам. Ӯ дастгоҳро боздошта, нахи кандашударо мебафт, ки қомати мавзунро рост намуда, моро дид.

— Ҳамроҷон ҳунарманди номист,— гуфт Султонов.— Лекин ин осон муяссар нашудааст. Барои беҳтару тезтар аз худ намудани дастгоҳи нав бисе мешуд, ки ӯ як соат зиёд дар истеҳсолот менамояд ва ба кор аз дигарон дида соате бармаҳалтар меояд. Дар натиҷаи ин дастгоҳро пурра ба иттиҳоди худ даровард ва норасонӣҳояшро бартараф кард. Қариб панҷоҳ нафар духтарон аз ӯ тез кор кардан ва сарфа намудани вақтро ёд гирифтанд. Тоҳирова аз ҳисоби кам кардани фурсати амалиётӣ ҷудогонаи истеҳсолот рӯзе қариб ду соат вақтро сарфа намуд. Дар як моҳ, дар як квартал, ин чӣ қадар мешавад ва дар ин ҳангом чӣ қадар матоъ бофтаи мумкин аст, ҳисоб карда бароед, ба ӯ таҳсин меғӯед.

Ҳозир Ҳамроҳ Тоҳирова чун тамоми коллектив ба вахтани меҳнати садсоллагии Ленин меистод. Ӯ қавл додааст, ки ба ин муносибат супориши панҷсоларо дар чор сол иҷро кунад. Ӯ аз ҳисоби моҳи июн маҳсулот меод. Пас санаи ӯ аз санаи умум се моҳ гузаштааст.

Тоҳирова нафасе се дастгоҳи худро хобонд. Воҳӯрӣ карду хушомадед гуфт. Ба назди ҳамкоронаш Наташа Мегунова, З. Шарифов ва дигарон як-як гирифта бурда, ба таърифи кори онҳо даромада рафт.

— Соле як фабрикаи мо ба мамлакат сахл кам чор миллион метр шохӣ медиҳад,— гуфт ӯ.— Бофандаи ин матоъҳо ҳаминҳоянд. Ҳамаамон як мақсади олийдорем, ки садсоллагии Лениниро бо тӯҳфаҳои арзандаи пешвоз гиризем. Охир эҷодкори бахту саодати мо, ӯст.

Мо Тоҳироваро ба сари дастгоҳаш овардем, ки нафасе кори ӯро ҳам бинем.

— Маро шарм надоронед,— гуфт ӯ.— Ҳамон хел кор мекунам, ки дигарон мекунанд. Рафиқ Султонов аз

мачлиси имрӯза маро ягон соат барвақттар ҷавоб ме-
дихед. Имшаб бо интихобкунандагонам вомехӯрам.

Султонов розӣ шуд. Вақте ки аз цех мебаромадем,
пеш аз ҳама ҷашми ман ба ҷунин гуфтаҳои В. И. Ленин
афтод, ки дар алвоне навишта кашидаанд: «Дар оқибат
сарчашмаи амиқтарики қувваҳо барои ғалаба кардан
бар буржуазия ва ғарави ягонаи пойдориин ин ғалаба,
фақат тарзи нави баландтари истеҳсолоти ҷамъиятӣ бу-
да метавонад». Яке аз татбиқкунандагони ҳамин тарзи
нави баланди истеҳсолот Қаҳрамони Меҳнати Социалис-
тӣ, ҳамшаҳрии мо Ҳамроҳ Тоҳирова мебошад, ки то да-
ри цех моро гуселонд. Ба лаби дарёи Сир баромадам.
Аз тепла самолёти «ИЛ-18» парида ба ҷониби Тошканд
мерафт. Духтарчан сафедруӣ, ки тӯби сурху кабудашро
ба замин зада, ҷарх мезад, аз бозӣ бозистода, ба са-
молёт нигоҳ карда, ба сурудҳои даромад:

Эй аэроплан, ман ба ту як гап дорам,
Бардору бирав, ба Москва ғурдорам.
Бинам руҳи Ленин, падари ғамхорам,
Он гоҳ як умр ман аз ту миннатдорам.

IX

Яке аз ҷӯйҳои калони шаҳро, ки дар саҳрои Ху-
чанд аз сои Хоҷабоқирғон ибтидои худро гирифта, ба
шаҳр мефаромад, ҷӯи Мазор меномиданд. Ба он эҳти-
мол аз ин ҷиҳат ҷуини ном дода бошанд, ки як шоҳан
он ба бозори Панҷшанбе фаромада, аз зери дӯконҳои
баққолӣ, ҷойхонаҳо, растаҳои атторону воғурушон, қас-
собию мевағурушӣ гузашта, ба се ҳавзи ду ҷониби мақ-
бараи Шайхмуслиҳаддин — ҳавзҳои тахтапӯш, морхона
ва кӯкнорхона омада мерехт. Поёноби ин ҳавзҳо ҳаво-
лини гирду атрофи ин қабристонро аз об як навъ таъмин
мекард. Ҳамчун ҳамаи ҷӯйҳое ки ба шаҳр мефарома-
данду ҷӯи Раззок, масҷиди Сарв, ҷӯи Қозӣ ва Қӯрхона
ном доштанд, ин ҷӯй ҳам дар роҳи худ осие дошт.

Дар ҳама ҷо барои пурқувват шудани фаромади
оби нован осие ду канораи ҷӯро аз дур пахну баланд
бардошта, обро дам карда мебурданд. Ба мақсади маз-
бутии канораҳои ҷӯй дарахти бедро зич мешинонданд.
Ҳар осие обпартое дошт, ки оби зиёда аз нован ҷӯй ва
дар ҳангоми ҳолӣ будани дӯл ё шикасту рехти осие,

тамоми об ба он мефуромад. Ин шар-шараҳои сунъӣ, обпартоҳоро гоҳо аз қадӣ одам ҳам зиёдтар чуқур мекарданд, ки дар ҳавои гарм на танҳо барои бачагон, балки калонсолон низ ҷои басте мувофиқи оббозӣ ва истироҳат буд.

Дар сояи бедҳои калонтанан сершоҳу барги ҷи болои нова, яъне сари осие ва ҷи лаби шар-шара нишастгоҳҳо дуруст мекарданд, ки косибони дар ҳавлиҳои тангу беоб базӯр нафас мегирифтагӣ гоҳо дар айнаи тасфи ҳаво, гоҳо дар рӯзҳои шанбе ба сояҳои ҳамин бедҳо омада нишаста, бегоҳиҳо баргашта мерафтанд.

Дар яке аз чунин рӯзҳои тобистон бо масолеҳи шӯрбо ҳанӯз аз ҷоштгоҳӣ ба лаби шар-шараи осиеи ҷӯи Мазор як тӯдаи одамони асосан миёнсали нисбатан хушлибос омада фууромад.

Онҳо ба ду асп, се хар савор шуда омаданд. Ҳам аспҳо ва ҳам маркабҳо ҷабдуки хуб, подошу нӯхтаҳои рангин доштанд. Аз болои харе хӯрчинро гирифтанд, ки дар як ҷашми он масолеҳи шӯрбо ва ҷашми дигараш нон буд. Аз болои ду хари дигар гилемчаҳои пат, яккаандозҳои махмалинро фуруварданду даст ба даст карда, ба рӯи суфаи лаби обпарто кушоданд. Осиебон, ки саросема буди гуё аз ҷомаи ҷиғда-ҷиғда, тӯпии кӯҳна, аз сару рӯи ва ришу бурут, мижғони дар зерӣ гарди осие монда шарм медошт, ҷи кор карданро намедонист.

— Аз рӯятон гардам, ҳазрат, монед, ин корҳоро ман кунам,— гуён ӯ аз дасти як марди лоғарандом, рӯйборик, уқобчашму кӯсанамо яккаандозро кашаида гирифта, рӯи гилем кушоду тохта рафта сатилу ҷорӯб овард. Ба гирди суфа об зад. Ин вақт ӯ дид, ки дигар як одами миёнақад ва кӯтоҳриши аз болои куртаи зеҳақдор яктаҳи ҷити кабӯд пӯшида танбӯри ғилофдорро ба дарахте овехта, хӯрчинро бардошта меовард, сатилро монда, ба сӯи вай тохт.— Ҷи мешавад, ки ҳамин корҳоро ба ман монетон, тақсир. Баҳузур аз болои кӯрпача гузашта шинед, ҳамаи ин корҳоро дар як нафас худам басанда мекунам.

Вале харе ки маҳкам набастаанд, ресмонро кушода, тозон омада гардани хари дигарро газид. Осиебон хӯрчинро гузошта, тозон рафта, харҳоро аз ҳам ҷудо карда, баста омаду дид, ки марди кӯсанамо сатилро гирифта, об мепошад ва одами куртаи зеҳақдорпӯш ҷорӯб гирифта, гирду атрофро мерӯбад, боз ба тавалло даромад.

— Аз хоки поятон гардам, тақсир. Охир ман истаму

шумо ҳамин корро кунед, майлаш-мӣ? Аз болои кӯрпа-ча гузаред. Аз роҳ монда шуда омадед, нафасатонро рост кунед. Ҳамин замон омада мемонад, ману писарам даст ба даст ин корхоро мекунем.

— Ҳамаи ин корхоро шумо кунеду мо баковули оши тайёр шавем?— пурсид бо лабханд одами куртаи зе-ҳақдорпӯш,— Худат чунбӣ, тайёр кунию пазӣ, таом ҳам болаззат мешаваду ҳам нағзакак ҳазм.

Ин сухан ба ду нафар, яке марди қадпасту харобак, рангзардоб, ришу буруташ сиёҳи чингила, дигар одами танутӯшдори сурхинарӯй, ки аз аспҳо фаромадан замон, ҳар ду дастхоро ба пушт бурда, қадамзанон аз чи хусус бошад, оҳиста-оҳиста сухан мегуфтанд, нафорид. Яке аз онҳо пилки чашмонашро овезон намуда, ҷониби кур-таи зеҳақдорпӯш май кашид, дигаре бошад, сахт-сахт сурфаи сохта карда, худро ба ношунавой зад.

— Тошхоҷа, шумо чӣ корро ба зимма мегиред?— пурсид куртаи зеҳақдорпӯш аз марди кӯсанамо.

— Чӣ ки фармояд, ҳамонро мекунам, Содирхон,— гуфт ӯ дар ҷавоб.

— Ин тавр бошад, зуд дегро ба оташдон овезед, оташ гиронеду бо оби гарм дегро нағзакак шӯед. Шу-мо, бародарам, Ҳоҷӣ, медонам, ки пиёзрезакуниро дӯст медоред. Ана корд, мана пиёз, як қоғазӣ кунед.

— Облоху акбар,— гуфт осиебон ҳам бо тавалло ва ҳам гилагузорона.— Як умр шумоҳо ҳамин хел. Ба тав-ре як нафас рост кунем гуфта, мебиёстону аммо ба ҳа-ма кор худатон часпида монда мешаветон. Гардам, Ҳо-ҷӣ, шинед, дам гиред, ҳазрат шумо ҳам...

Дар ин асно наъли ба сангҳои лаби ҷӯй бархӯрдани асп ба гӯш расида, ҳама ба тарафе нигаристанд ва як марди қадбаланд, пуррарӯй, дар сар саллаву дар тан ҷомаи абраастардорро диданд, ки савораи аспӣ майдаи чигарраи ва пешониқашка меомад.

— Тӯра омад. Юсуфхонро худо зад гуфтан гир,— оҳиста хандид Тошхоҷа.— Вай магар хабарӣ буд?

— Вай ба ин ҷо намеояд. Эҳтимол роҳгузар бо-шад,— ҷавоб гуфт Содирхони Ҳофиз.— Аммо Юсуфхон-ро ки дид, барқасди вай мефурияду дилашро то дег ба-рин сиёҳ накунад, намеравад.

— Хуб мекунад. Мон, ки ин рангзардоби дилсиёхро муддаои табъ аз бед гирифта ба тут занаву дамашро андак паст кунад. Аз ман пурсед, сӯхбати Юсуфхона-

тонро аз азоби дӯзах зиёдтар медонам. Мани ин қадар ҷаҳонгаштаю оламу одамдида, қасам ба арвоҳи пада-рам, ки ин хел одамро падидаам. Мурданивор иззату хурматталаб, ҷиззакую мицинг,— оҳиста хандид Ҳочи Юсуф.

Аспакӣ фақат ба суфа наздик омада, пиёда шуд. Осиёбон тозон рафта, лаҷоми аспро ба як даст гирифта ва дасти дигарро ба бағали ӯ дароз кард, ки дар фаромадан мадад кунад. Савора нагузошт ва рӯ ба ҷониби марди кӯсанамо овард.

— Шоиру ҳофиз аз ман гурехта халос шуда намета-вонед. Намегузорам, ки муштро ба торикӣ занед,— қоҳ-қоҳ хандид Муҳиддинхон, мударриси мадраси Накиб.— Улфати панҷ ланҷ гуфтаанд. Омадам, ки шашӯм шава-му шуморо аз ланҷи вораҳонам.

— Хуш омадед, нури дида,— Содирхон ба қасди Юсуфхон эшон тозон рафта, бо мударрис вохӯрӣ наму-ду дастҳои худро ба ҷашм молид,— Марҳамат фармояд, аз боло гузаред.

Аз доной, ҳақгӯӣ, нотарсии мударрис ҳам муллои номии шаҳр Юсуфхон эшон ва ҳам оқсақоли шаҳр Мирзобаҳодур, ки фақат як нигоҳаш заҳраи одамро мерезонд, метарсиданд. Чое ки ӯ бошад, намерафтанд. Аз сӯҳбате ки ӯ ҳузур дошт, ҳазар менамуданд. Чанд бор аз вай Мирзобаҳодур ба сардори уезди Хучанд Ру-бах ва ҷонишинаш Арцешевский шикваву шикоят кард. Хоҳиш намуд, ки ӯро ҳеч набошад, аз мударрисӣ маҳ-рум кунад, ки ҷӯши деги бебокию лоуболиаш андак паст шавад. Боре ба ҳамин мақсад имтиҳони мудар-рисҳои Хучандро гузарониданд. Аз Самарқанд, Тош-канд ва Қўқанд мударрисҳое, ки ба қавли Муҳиддин-хон дар сояи саллашон мардуми як маҳалла нишаста метавонист ва шоир Тошхоҷа шеърӣ «Саллае ва кал-лае»-ро ба ҳамонҳо бахшида буд, даъват шуданд.

Агар алломай, аммомаат чист?
В-агар аммомай, алломаат кист?
Ба феъли худ ҳама суннаттарошанд,
Агар суннат нагӯӣ, меҳарошанд...

Ба имтиҳон ғайр аз ҳамаи ин саллаву каллаҳо як олими рус, ки забони тоҷикӣ, арабӣ ва қавоиди дин ва оини мусулмониро аз ҳар мударриси номӣ хубтар ме-донист, ҳузур дошт. Ҳамаи мударрисҳои дигар муфт

халос шуданд. Саволхое ба онҳо дода мешуданд, ки ҳар шогирдпешаи соли сейӯми мадраса бе ҳеҷ мушкилӣ ҷавобашон меод. Аммо чун навбат ба Муҳиддинхон расид, саволу масъалахое ёфтанд, ки аз қуттии аттор ва аз кӯлвори ҳуққабозе пайдо кардан душвор буд. Муҳиддинхон ба ҳама саволҳо ҷавоб дода, қояш омада монад, худ савол дода истинтоқгарро чун саги сӯзанхӯрда ба печутоб меандохт. Чунон ки гуфтанд, дар мунозира ўро банд кардан муяссар нашуд.

Вақте ки олими рус аз ҷой бархосту дасти Муҳиддинхонро гирифт ва аз рӯи эътиқоди ихлос баъди вохӯрии ангуштонашро ба ҳар ду чашм молида, сари таъзим ба ҷониби ў фуруд овард, вай низ аз рӯи одоб дастҳоро ба сандуки дил ниҳода, таъзими ҷавобӣ намуда гуфт:

— Каминаи камтарин, дар ин ҷо вокиф шудам, ки ин ҷамоаро барои шармсор кардани банда гирд овардаанд. Лекин миннат ба ҷонам. Хурсандам ки дами шаккоқони илму оғаҳии ман ба дарунашон афтод.

Замин накафид, ки Мирзобаҳодур, қозӣ Саидаҳмадхон ва Юсуфхон эшон дароянд. Сарашон ҳам шуда монд. Арцешевский ҳангоми хайру хуш оҳиста ба Мирзобаҳодур гуфт:

— Аввал пушту пеши корро хуб наандешидаед. Гап ин тавр нашудааст. Роҳи паст намудани дами як нафар балвогари илм наҳод магар ҳамин бошаду бас? Ду гувоҳи обрӯманд ёбед, дар зиндон пӯсонам.

— Ин дафъа қорамонро доништа мекунем, ҷаноб,— гуфт Мирзобаҳодур сурх шуда, хушомадгӯёна.— Шумо тӯраам, пушту паноҳи мо бошед, аз ҳеҷ кас наметарсем. Илоҳӣ худованд обрӯю мартабаи ҷаноби тӯраамро афзунтар кунад.

Баъди ин воқеа хеле муддат онҳо аз Муҳиддинхон чун соя аз офтоб гурехтанд. Лекин ана ин рӯз кучоё бошад, ҳозир шудани мударрис табъи ҳам оксақол ва ҳам аммомаи беалломаро беҳад тира гардонд. Сафои хотирашонро аз миён бурд, вале дар чехра табассуми мунофиқона дамонда, ба пешвози мударрис чанд қаддам пеш ниҳода, ҳолпурсӣ карданд. Мударрис гӯё ҳамаи нифоқу кинаҳоро аз ёд бароварда буд, ки ҷони рақибонашро гирифта, таъзим намуда, дасташонро фишурд. Ҳочӣ Юсуф, Содирхони Ҳофиз ва Тошхоча Асирӣ бошанд, тозон рафта, самимона ўро пешвоз гирифт-

танд. Содирхон аз бағалаш гирифта ба суфа баровард. Ҳочӣ Юсуф чолокона чомаашро гирифта, ба шохи да-
рахт овехт. Шоир ба болои кӯрпача боз як кӯрпачаро
дуқкат карда кушоду ҷой ба ӯ нишон дод.

— Ҳуш омадед, таксир.

— Ҳушвақт бошед. Ҳавсала кардаед? — пурсид Му-
ҳиддинхон.

— Аз дасти гармӣ гурехтаму дар ин ҷо ҳам аз вай
он қадар ҳалосӣ нест.

— Не. Ношукрӣ накунед, шоир. Шаҳр регзори турк-
ман барин месӯзад, — гуфт мударрис. — Мардум ҳама
худро ба ҳонаҳо заданд. Аз кӯчаи Қунғуроқсозон то
баромади Чехрабек ягон ҷонзодеро надидам, — мудар-
рис нишасту даст ба рӯй кашид. — омин, бираҳматика ё
арҳамар роҳимин.

— Ҳуш омадед.

— Содирхон, танбӯратон наменамояд? — пурсид аз
ӯ Муҳиддинхон.

— Аз ёдам баромадааст, — шӯхӣ намуд ҳофиз. —
Хайр, як рӯзро бедингир-дингир гузаронем, ҷӣ шуда-
аст?

— Ана гапу мана гап! — хитоб намуд мударрис. —
Ба сӯҳбате ки ҳофиз бошаду бе дунгур-дунгур, дингир-
дингир...

Ҳама баробар хандиданд. Ҳатто Юсуфхон эшон, ки
ҳанӯз дар кӯча бо Мирзобаҳодур гӯё гарми сӯҳбат
буд, даҳон инч накарда натавонист ва рӯ ба тарафи
дигар гардонд.

— Содирхони бетанбӯрро ман мебудам, ба оши
худой ҳам хабар намекардам, — гуфт Асирӣ базлагӯё-
на, — ба меҳи айвон назар кунед, таксир. Тӯтии хушгуф-
тори Содирхон даруни латта дамаш гашта истодааст.
Ҳофиз, ҷӣ мешавад, ки вайро аз ҳалта берун кунед?

— Ҳозир омадему аллакай ба хондан андозед, ҳоли
ман то бегоҳ ҷӣ мешавад, шоир?

— Ақаллан сабзию пиёзро резаю гӯштхоро пора
карда, ба дег андохта гирем, баъд хондан бошад, гу-
рехта намеравад. Аввал нону баъд имон гуфтаанд. Ав-
вал ғами ишкамро хӯрем.

— Хок бар сари ишкам! — даст афшонд Асирӣ. —
Ба ман мегузоштанд, ҷои нону имонро иваз мекардам.
Базме ки бемуғаннист, бадтар аз байтулҳазан. Бе шу-
мо, Содирхон, базму сӯҳбат наметасфад.

— Бе худи ман?

— Воллоҳ, ки хато кардам! — хандид Асирӣ ва рӯ-молча гирифта оби чашмо пок кард.— Ман ҳофизи-атонро дар назар дорам. Вагарна худи шумо қимати танбӯратонро низ надоред.

— Офарин, офарин! Саъдӣ бечиз нагуфтааст:

Мискин ҳар агарчи бетамиз аст,
Чун бор ҳамекашад, азиз аст.

— Қасам ба арвоҳи Саъдӣ, ки муқоиса басо ному-вофик! — даст дар гиребони худ шоири аз гуфтапушай-мон узрхоҳӣ ва ногоҳ хушҳолона хитоб намуд! — Ана худон меҳрубон Яъқубҷони фарангро бо фаранғзода-аш расонд. Акнун дегу оташдонро ба дасти ӯ месупо-рему мехонем, месароем ва мешунавем.

Ҳама ба ҳамгашти роҳ нигариста. Яъқубҷони са-вора ва писари ӯ Охундҷонро пиёда диданд, ки сӯяшон меомаданд. Осиёбон, ки то ин вақт ҳамаи корхоро кар-данӣ шуда, дар амал ягонтоашро ҳам ба охир намера-сонд, аз пайдо гардидани ояндагон шод шуда, тозон ба пешвоз рафт. Яъқубҷон аз дур пиёда шуду ресмони маркабро ба дасти писараш дода аз як сар ба ҳама ни-гоҳ кард ва чун чашмонаш ба Мирзобаҳодуру Юсуфхон эшон афтод, филфавр қиёфааш ҷиддӣ ва ғамгин шуд. Ӯ дастхоро ба рӯи сина гирифта, аввал ба ҳама саломи умумӣ дод ва баъд омада ба ҳолпурсӣ даромад.

— Хуш омадед,— гуфт баъди нишаста омин карда-ни Яъқубҷони фаранг Содирхон — Ман ба сари оташ-дон раваму аз пайи шӯрбопазӣ шавам гӯям, ҳазратам аллакай дилашон ашӯла ҷуста ду поямро ба як мӯза ҷо карда истодаанд.

— Хуб кардаанд. Як шӯрбопазӣ бошад, ману пи-сарам мекунем,— Яъқубҷон боз як бори дигар даст ба рӯй кашида, аз ҷой бархост, остинҳои куртаи суфи са-федро, ки доманаш аз зону поён буд, барзаду ду дас-тархони гӯшту раған ва пиёзу сабзӣ печондашударо бардошт.— Рухсат шавад агар, ман инхоро ба пеши ошон барам.

Гӯё ба омади Яъқубҷони фаранг нигарон буд ҳаво, ки насиме бархоста, чавконҳои то ин дам ночунбони бед ва шоҳаҳои сафедорро ба чунбиш овард. Бӯи пу-дина аз канораи ҷӯйҳо, бӯи хоки тафсон аз майдони ғӯзаи рӯ ба рӯи осӣ, ва бӯи хоки обпошида шударо ба

машом овард. Аз шохҳои дарахтони болои сар ва дуртар аз он ку-куи мусичаҳо, чиг-чиги гунчишкон, муртазогӯи фохта ва чархреси чархресаку валфаҷрхонии парасту ба гӯш мерасид. Алалхусус хондани зардгулдор ҳоло ҷолиби диққат буд. Нарринаи он аз дарахте «Духтари сӯфӣ биё» — гӯён хитоб менамуд ва овози модан он аз дарахти дигар меомад, ки «ту биё» мегуфт. Чӣ паррандаҳои ачибе ҳастанд! — аз дил мегузаронд Асирии паррандадӯст, ки пагоҳон чашм аз хоб мекушоду рост аввал ба назди қафасҳои фохта, тӯтӣ, кумрӣ, тӯркадуи бедонаҳо меомад, обу донашон меододу дар лаби суфа нишаста, аз хонданашон нашъа мебурд. Ё калхоте ҳам дошт, ки парронда, як болашро шикаста оварда, табобат карда, ба қавли худаш, дар сари бордини ғалла ҷо додааст, ки посбонӣ кунад. Ба марги он шоир чӣ марсияи ачибе навишта буд:

Оҳ аз дасти ачал, гаштӣ адо, калхотакам,
Мурдию рафтӣ зи дунёи фано, калхотакам.
Ҳар қанотат бар сари ман соябони ноз буд,
Қам набудӣ дар шарофат аз ҳумо, калхотакам.

Бар шикорат умрҳо муше намеомад ба чанг,
Лек тухми баққаро кардӣ адо, калхотакам,
Баҳри истиғфор бар руҳи малонкпайкарат.
Мекунам ҳар ҷумъаю шанбе дуо, калхотакам.

Хуши шоир ҳозир ба духтари сӯфиро ҷеғзании заргулдор ва ширадорӣи овози ӯ банд буд. Агар аз ҷӣ иборат будани хӯроки ин ҷонварро кас медонист ва дар қафас нигоҳ медошт, аз тӯтӣ ҳам хубтар сухан ёд мегирифт ва овозаш бошад, қариб ба овози одам мемонад — мегуфт худ ба худ ӯ, ки ин вақт номи худро шунида, қариб як қад парид:

— Тошхоҷа, аз сарат гардам, ягон чизи нав машк карда овардӣ ё не? — пурсид мударрис. — То Содирхон танбӯрашро соз мекунад, ки ним рӯз мегузарад. Модом ки шӯрбопаз бо пой худ омаду аз ин ташвиш ҳамаро халос кард, биёед, шинему шунавем.

— Хуб шудааст, тақсир, ба ҷонам. — Асирӣ дар рӯ ба рӯи Муҳиддинхон зону таҳ карда нишаст ва аз кӣсай курта чанд варақ қоғази ҷорқату ғичимро берун оварда кушод. — Намедонам ба ҷаноби шумо маъқул мешавад ё не. Шеърҳои нав.

— Шумо, Тошхоҷа, то ин дам шеъри номақбул на-

гуфтаед ва минбаъд ҳам аминам, ки намегуёед,— Содирхон танбӯри аз ғилофаш берун овардашударо хобонда ба паҳлӯяш гузошт.— Шумо мақбули хосу ом ҳастед.

— Шояд мақбули ом бошам,— Тошхоҷа аз рӯи одат манаҳро даст-дасткунон як тори ришро байни ду похун гирифтӣ канид.— Вале дар писанду мақбулӣ ба хосон ништибоҳ дорам.

— Он хосон, ки шумо мақбулашон наед, ҳасадхӯронанду нотавонбин,— овози ширадори худро баланд намуд мударрис.— Ба ҳалқаи маҳфил марҳамат, чанобон. Аз Тошхоҷа дархост намудем, ки чизе бихонанд. Марҳамат фармояд.

Мирзобаҳодур ва Юсуфхон эшон ба суфа бароманд. Ин вақт осиебон ҳам, ки ба ҳавлиаш даромада рафта буд, дар китф дастархон, дар як даст лаълии пури шафтолу ва ангур, дар дасти дигар лаганди нон берун омад. Содирхон аз китфи вай дастархонро гирифта, дар миёна кушод ва ба димоғи ҳама бӯи нони гарм расид. Осиебон боз тохта рафта, чойнаки калон ва чанд пиёларо гирифта омада, ба лаби суфа гузошта, «меҳрубон шаванд»-гӯён бо чашмони миҷгонаш гардолуд ба дастархон ишора намуда, рафтани буд. Содирхон боздошт.

— Уко, дар осие ягон каси дигар ҳам ҳаст?

— Чӣ буд, тақсир? Дастъёрамон ҳаст.

— Ин тавр бошад, шинед. Шунавед, тақсирам байт мехонанд.

— Ба чонам,— гуфт осиебон. Зонуи адаб ба лаби суфа заду монанди каси дар намоз ду каф ба рӯи зону ниҳода чашм ба Асирӣ дӯхт.

— Ружсат? — ба ҳама рӯй овард Асирӣ ва андак сулфида, гулӯ тоза намуд:

Одамият чист? Худро дур аз шар доштан,
Хайрхои халқ будан, нафъи безар доштан.

Асирӣ аз рӯи одат байти аввалро такроран хонда бо ғӯшаи чашм ба Мирзобаҳодур нигарист. Чашмон ба ҳам вохӯрданд. Оқсаққол бо рӯмоли васеъ, ки дар даст дошт, араки рӯи калонашро пок намуда, баъд чун бодбез оро чарх занондан гирифт. Юсуфхон эшон бошад, ҳамчун мунтазири чи гуна похушие ба изтироб

афтода буд, ки нишасташ ба худаш маъкул нашуда,
ба чунбиш даромад. Шоир ба сатрҳои дигар гузашт:

Аз сафо оина бастан хонаи дилро мудом,
В-аз чароғи сидқ хотирро мунаввар доштан,
Хешро дар шоҳроҳи фақр афкандан ба хок,
Дар тариқи фока худ аз хок камтар доштан.

— Илоҳӣ ба ҳазор дароед! — гуфт Содирхон мутаассир шуда. — Чӣ шеърӣ баланде гуфтаед!

Асирӣ баъзе сатрҳои тақрибуни меконду чехраи
Юсуфхон эшон торафт тиратар мегардид. Гурӯҳи борон-
дида Мирзобаҳодур чунин вонамуд мекард, ки шеър ба
ӯ таъсир намекунад. Ҳаҷӣ Юсуф то ин дам ҳомӯш
бошад, гӯё сатрҳои тақрибуни менамуд, ки дар зер
бурутҳои ғафс лабонаш мекунбиданд. Яъқубҷони фа-
ранг, ки писарашро аз ҳезумшиканӣ боздошт, оҳиста
ба лаби суфа нишаста, сар ба тасдику алҳақ мекун-
бонд. Осиёбон намоён буд, ки маънии шеърро дуруст
намефаҳмад. Ӯ гоҳ ба ин, гоҳ ба он нигоҳ ва кушиш
мекард, ки худро шеърфаҳм нишон диҳад. Ин вақт
шоир ба миёнаи шеър расид:

Оҳ аз ин ҷинси наҷосатинатони зӯҳдкеш,
Ҷуз ба оби тег наҷвонӣ мутаҳҳар доштан.
Анкабутонанд ҳангоме ки гиранд эътироф,
Сайди мазлуме ғараз дар зерӣ чодар доштан.

Юсуфхон эшон ба қавли Ҳаҷӣ Юсуф мичинг ба
мичинг-мичинг сар кард.

— Ҳар фарде ки дар замони мо шаш қофия ёфта,
як ғазал гуфта метавонад, мутаассуф аз гиребони зо-
ҳиду зӯҳд мегирад.

— Лекин маъзур медоранд, тақсир, Тошхоҷа Асирӣ
аз он фардҳо нест, ки фақат шаш қофия ёфта, як ға-
зал гуфта бошад, — сухани ӯро буррид Ҳаҷӣ Юсуф.

— Ашъори ишқии тоҷикӣ ва туркии ӯро чӣ мена-
мед? — Муҳиддинхон деғвор ба ҷӯш омаду шоирона
ғазали Асирӣро сар кард:

Ғар чунин ҷӯшад бурун тӯфони об аз ҷашми ман,
Метавон гуфтан фалакро як ҳубоб аз ҷашми ман!
Ду ҷаҳон қаҳру ғазаб гарми итоб аз ҷашми ту,
Сад ҷаман шабнам гулоби изтироб аз ҷашми ман,

— Инро мо ҳам медонем, — ба тарафгирии Юсуф-
хон эшон кӯшид Мирзобаҳодур. — Ҳазрат марҳамат ме-

кунанд, ки бузургонро одоб бояд. Беадабӣ бузургонро нашояд.

— Алҳак! — гуфт «ҳ»-ро аз ҳалқ бароварда Юсуфхон эшон.— Зӯҳдкашон муқаррабони даргоҳи илоҳианд. На унсу улфати дӯзандаю пазанда ва ҳезумкашу деҳқони пошнапахн.— У тири таънаро ба сӯи шоир равона менамуд, ки улфатҳояш мардуми бечора буданд.

— Агар онҳо намебуданд, мо уламою фузало ҳама аз гуруснагӣ мурда мерафтем,— гуфт шоир.

— Кадоме, дар хотирам намондааст, «раззоки ода-мӣ деҳқон» гуфта дар кучое сахл монда буд аз сангсори мусулмонон ҷон ба ҷаббор супорад...— пичинг намуд мичинг ба ҳуҷуми ҷоҳилоне ки дар Нав ба мударрис шуда буд, ишора карда.

— Ҷоҳилони носипос магар дар ҷаҳон каманд? — пурсид мударрис.— Худованд аз тобдони хонаи ягон мулло ва ягон мударрис халтаи ягон гандум ё ҷавро напартофтааст.

— Астағфируллоҳ ал азим! — гиребон ба даст гирифт Юсуфхон эшон.— Аз забони мударрис чӣ мешунавем?

— Парвардигори олам, ки ҳақтаоло номем, ҳақгӯй-ро дӯст дорад,—мударрис ба ҳимояи номи худо ҳудро гирифтани шуд, то асбоби ғайбату бўҳтони нав нагардад.

— Як бор ба гапи ман ҳам дароед,— таъзимкунон хоҳиш намуд Яъқубҷони фаранг, ки ранги чиддӣ гирифтани мунозира ӯро ба ташвиш андохт.— Якто ашӯла шунавем. Аз хоки поятон гардам, ҳофиз, ягон чиз хонед.

Содирхон низ гӯё маътали чунин таклиф буд, ки зуд нохун ба торҳои танбӯр заду навҳа кашид:

Ошиқон то зинда мегӯянд, дод аз дасти ёр!
Ҳарфи хуш нашинда мегӯянд: дод аз дасти ёр!
Тору танбӯрам, ки менолад дар ин шабҳои тор,
Дар сари ҳар парда мегӯянд: дод аз дасти ёр!

Ҳама ба таҳсини офарингӯй даромаданду лекин гурғоштӣ бедавомат ва якдамина буд. Шояд худ нафаҳмидаву наандешида Содирхон баъд ба хондани Хайём шурӯъ намуд:

Ғар бар фалакам даст будӣ чун яздон,
Бардоштаме ман ин фалакро зи миён.

В-аз нав фалаке дигар чунон сохтаме,
К-озода ба коми дил расидӣ осон.

— Зиндик! — аз даҳони Юсуфхон эшон баромада монд.— Бас кунед, нахонед, Содирхон, ки гуноҳ аст.

— Кӣ зиндик асту чӣ гуноҳ? — аз чояш нимҳез шуд Асирӣ.— Агар Хайём зиндику хондани ашъораш гуноҳ аст, ман аз мусулмонӣ гузар кардаму ба баҳри гуноҳи ӯ ғарқ шудам. Афсӯс намехӯрам.

— Ман ҳам бо ту ҳастам, шоир! — гуфт мударрис ва рӯ ба Юсуфхон эшон овард.— Аз пушти кӣ мепарӣ, ба ман гӯӣ! Аз пушти ҳамон бобоят Шайхмуслиҳаддин, ки ҳодаи думи кӯтосро ба сари қабраш рост кардаеду ҳамаатонро гадо кардааст? Хон, Содирхон.

Юсуфхон эшон тохта аз ҷой бархост. Рангаш зиёдатар парида буд. Лабҳои тунукаш пир-пир мепариданду бурути ба риш омехтаи ӯро ба чунбиш меоварданд. Раъшан баданаш ҳис карда мешуд. Ба пӯшидани кафши сарипой, ки иваз карда пӯшид, хеле овора шуд. Тозон рафта, камзӯл аз меҳ гирифт ва ба рӯи дастӣ чап гузошт. Салларо ба сар монд. Осиёбон аз ин қаҳру ранҷиши мулло беҳабар аз паси ӯ медавид.

— Тақсир, наравед, чӣ гап шуд, тақсир?

— Аспро кушода биёред,— фармуд ӯ ба вай ва хоҳиши Мирзобаҳодурро, ки ӯро боздоштани буд, рад кард.

— Охирзамон мерасад, ҷаноби оқсаққол. Ин чӣ ҳодиса? Ҳофиз шеърӣ Хайёми зиндикро ба мақом медадораду мударрис ба вай офарин мегӯяд. Алҳазару тавба! Оё намоз нахондан, рӯза нагирифтани, папирос кашидани барои ҷаноби шоир кифоя набуд, ки ошкоро аз баҳри мусулмонӣ гузар кардам мегӯяд! Ҷаноби оқсаққол ба гӯши худ шунидед, бо чунин қасос сӯхбат ороستانро ба худ ор медонам.

Ҷавоби аблаҳон бошад ҳамӯшӣ мегуфтанд, акнун магар мударрису шоир, ки ба нешу наштарзаниҳо ҷавоб нагардонда, алами мулло ро дучанд намуданд.

— Маро маъзур доранд, ҷаноби оқсаққол. Рухсат диҳанд, ки равам,— гуфт ӯ.

— Ман ҳам меравам.— Мирзобаҳодур низ камзӯл пӯшида, ба Ҳочӣ Юсуф рӯй овард.— Ба хона як меҳмон омаданааш даркор. Агар фурсат ёбед, баъди намози шом ба хонаи мо марҳамат фармод.— Ӯ як навъ бо мударрису шоир низ хушбошед кард.

Пас аз рафтани ду сутуни калони шаҳр — сутуни дину давлат сӯхбат хеле вақт натасфид. Лекин вақте ки ҳофиз пай ҳам панҷ-шаш суруд сароида, зангӯлаи овози дилнавозашро ба ҳар сӯ паҳн намуд, дар поёни суфа чорьяккорону саркорони атроф, боғбонон, бачагони бисёре ва дар қафои деворҳои боғ зану духтарон чамъ шуда, хомӯш менишастанд ва гоҳ-гоҳ «барака ёбед» — офарингӯии шоир, мударрис, Яъқубҷони фаранг ба гӯш мерасиду бас. Будан ва қаҳр карда рафтани муллою оқсаққол гӯё фаромӯш шуд. Содирхон барои фурсате дам гирифта, вақте ки хараки танбӯро хобонда, онро ба паҳлӯяш гузошт ва пиёлаи чояш хунукро ба даст гирифт, Асирӣ аз ҷой бархост.

— Аз нафаси гарми ҳофизамон гардам, курбонат шавам, ҳофиз! — бонг зад ӯ. — Он қадар одам чамъ кард, ки барои намози ҷумъа дар масҷиди мазори бобокалони Юсуфхон эшон ин қадар одам чамъ намешавад. Иғроқ мапиндоред, ҷаноби Ҳоҷӣ. Дар масҷид калонсолон чамъ мешаванд. Вале ин қадар бачагонро аз кучо меёбед? Ман аминам, ки дар паси ин деворҳо зану духтарони бисёре ҳам чамъ шудаанд, ки алломаи шаҳр аз паси девор ҳатто овозбарории онҳоро гуноҳи азим мешуморад. Маҳфили аҷоиб ороста шуд. Рухсат диҳед, ҷаноби Ҳоҷӣ, чанд шеърӣ нав машқ карда дорам, ки ба ин мардум хонда диҳам.

— Хуб мекунад, — гуфт Ҳоҷӣ Юсуф.

— Қошқӣ, — гуфт Яъқубҷони фаранг.

Вале чорьяккорон, боғбонон, раҳгузарон, ки дар умрашон ягон бор шоиреро надида буданд, ки дар ҷамъомаде маддоҳона бархоста, шеърҳои кунад, ҳайрон ва хомӯш буданд ва фақат лаби таҳсин мегазиданд. Асирӣ аз қисаи камзӯл дафтареро гирифт ба рӯи суфа баромад. Саҳифаеро ҷуста ёфт ва ҳозиронро аз назар гузаронд. Овози баланд набошад ҳам ширадор, батаъсир аз дарун гулдуррос зада мебаромад. Шоир аз як ғазал ба ғазали дигар мегузашт. Мударрис ришро ба қабза гирифта, чашм пӯшида сар ба тасдиқ мечунбонд. Ҳоҷӣ Юсуф алҳақгӯӣ мекард. Яъқубҷони фаранг «илоҳӣ ба ҳазор даро» гӯён оби дида менамуд. Охундҷон мафтун ва ҳайрон даҳонаш во дар лаби оташдон ба рӯи кундае менишасту оташдонро аз ёд бароварда буд, ки дар он чизе дар намегирифт. Аз ҳама зиёдтар

онҳое дар ачаб буданд, ки дар паси деворҳо менишастанд ва аз сӯрохиҳо пинҳон-пинҳон менигаристанд.

— Дар умрам як бор аз бозори Панҷшанбе гузаштаравон, дар Чорраҳа бегоҳирӯзӣ маъракаирии маддохро дида будам,— мегуфт пиразани бедандон, ки суханхояш аз даҳон фарт-фарт берун мешуданд.— Як нафас истода, аз ваҳми ғуру киёмат, ки маддох ба пеши назарам овард, зада гурехтаму чанд шаб баъди ин хобҳои хазонрезро дида, як қад-як қад парида бедор мешудам. Аммо намедонистам, ки эшони Тошхоҷа ин қадар ширинзабон будаанд. Падари раҳматиам мегуфтанд, ки шоир ҳам валию авлиёҳо барин як одам.

— Вали набошанд, ин қадар гапро аз куҷо ёфта мегӯянд? Бобоям мегӯянд, ки Хоҷа Қамол ҳам шоир будагӣ,— ба сухан ҳамроҳ шуд ҷавонзана ки дар лаби ҷӯй нишаста, пойхояшро ба об андохта кӯдакро мемаконд.— Аммо сониҳо ин шайхҳои чалпахӯр он касро ба валигӣ бароварданд.

— Шаккок нашавед, келинҷон,— пиразан лаб гарида, сарашро ҷунбонд! Ҳамин Тошхӯча эшон ҳам аз ҷумлаи валиҳо.

Боз Содирхон чанд суруди дигар хонд. Ин вақт офтоб ба тарафи ғарб амида, суфа сояофтоб шуда буд. Гилему кӯрпачаҳоро ба ҷониби дигари ҳавзи шаршара гирифтанд ва Яъқубҷон ба ҳар кас нимкосагӣ шӯрбо ва дар як табақи калон теппа гӯшту сабзӣ кашида омад. Оби шӯрбо бо рағғани гӯштҳо ҳамранги сабзӣ шуда буданд. Осиёбон ва чанд нафар чорьяккоронро ба ҳолашон намонда, ба таом даъват карда омаданд, ки онҳо худро ба ин сӯҳбат ҷун дар рӯи як банд хор иговор ҳис менамуданд ва намедонистанд, ки таомро ҷӣ тавр хӯранд.

Дар осмон абрҳо пайдо шуда, ҳаво дам шуд. Акнун барге аз дарахтон намечунбид. Мағасҳо, хомӯшакҳои сафедпар пайдо шуданд, ки беовоз омада нишаста, мегазанд ва ҷои газидаашон ба хориш медарояд.

Дехқонон ба пеши хару аспҳои меҳмонон алаф оварда партофтанд. Осиёбон аз хонааш чанд лӯлаболишти маҳсули меҳмон ҳанӯз дошта нашудаи ҳаррангаро баровард, ки баъди таом онҳо осоянд. Лекин ин дер давом накард. Асп давонда як одами оқсаққол омаду ба Ҳоҷӣ Юсуф аз зери тўппии худ коғазро бароварда дод.

«Чаноби Ҳочӣ Юсуф. Маъзур медоранд, ки безобита мекунам. Чаноби шумо зарур шуда мондед. Дар хона чанд нафар мунтазири шумоем. Аз маҳкамаи Фазилатмаоб чаноби Рубах ҳам касе ҳаст. Филфавр омадани шуморо хоҳишмандам.

Мирзобаҳодур».

Ранги Ҳочӣ Юсуф тағйир ёфт. Асирӣ, ки такъя ба лӯлаболишт карда меҳобид, бархосту тозон аз суфа фурумад.

— Чи гап, Ҳочӣ?

— Оксаққол? Ғалатӣ. Ба ин зудӣ? — пурсид мударрис ҳам бархоста.— Ин тавр бошад, мо ҳам меравем. Охундҷон, аспро кушода биёр.

— Ғундоштани бор карда бурдани ҳамаи лашу лушҳо, устои азиз, ба гардани шумо,— гуфт Ҳочӣ Юсуф ба Яъқубҷон.— Чи чизҳо аз мою чихо аз инҷо, осиебон медонанд. Хайр то дидан.

Мударрис ба асп, Асирӣ, Ҳочӣ Юсуф ва Содирхон ба харҳояшон савор шуда, лаб-лаби чӯй ба роҳ даромаданду осиебон, Яъқубҷони фаранг ва писари ӯ, ки мунтазири чунин анҷомеъии сӯҳбати имрӯза набуданд, аз қафо нигоҳ карда монданд.

— Ҳочӣ, шумо чӣ гумон мекунед? — пурсид мударрис.

— Ба андешаи ман,— ба ҷои Ҳочӣ Юсуф ҷавоб дод Асирӣ,— Ҳочиро ба ягон кори дигар даъват мекунанд. Ягон гапи дигар шояд бошад.

— Ба ҳаёли ман ҳам ҳамин тавр,— тасдиқ намуд мударрис.— Тавонанд, ману шуморо хом меҳӯранд, вале дасташон кӯтоҳ. Аз мардум метарсанд. Ба ҳар ҳол ҳамроҳатон равем Ҳочӣ?

— Ҳаргиз не. Тошхоҷа дуруст мегӯянд, ягон гапи дигар баромадагист,— дилдорӣ дод Ҳочӣ Юсуф.

— Ман бегоҳӣ ба хабаргирӣ меравам,— гуфт Содирхон.— Шумо дар ҳавлӣ мешавед?

— Ман ҳам меоям,— гуфт мударрис.— Баъди шом.

— Хайр. Модом ки ҳар се меоед, ба сари як паловча об мерезем,— ҳазл кард Ҳочӣ Юсуф ва ба гардани хари баланду бардами хокистарранг нӯги тези халаҷӯбро расонда, пошно ба ишками вай зад, ки тезтар роҳ гардад.

Савораҳо ҳанӯз ба шаҳр нафууромада буданд, ки

Садои пой хари чорҳеза гирифтае ба гуш расид ва аз қафо Бобохоҷаи сахҳоф, шинос ва ошнои ҳамаи савораҳо расида омад.

— Акнун минбаъд гап ҳамину сахробарой пинҳонӣ бошад, мо корамонро дониста мекунем,— ҳазл намуд у баъди салом ва хари баландашро байни харҳои дигар даровард.

— Шукр кунед, Ҳочӣ,— гуфт Асирӣ,— ки дар сӯҳбати имруза набудед. Зеро маҳфилорои имрузаамон чаноби Юсуфхон эшон буданд...

— Шуд-шуд. Яке ба ҳазор розиам, ки набудам. Дар сари осие рӯзро гузарондед?

— Ҳо, дар ҳамон ҷо. Аммо чаноби заккуму зардоб ҳама ҷоро монанди кунгузи бадбӯй тосондаву пӯсонда рафтанд.

— Рост мегӯед «Мулло не, бало! — гуфт сахҳоф.— Дирӯз оятеро ба чамоате маънидод мекард. Қасам ба ҷонатон, аз шарм замин нақафид, ки дароям. Аз пушти ҳазрати қиблагоҳиаш мепарад. Устухоне аз вай аммо хок нашуда намондааст.

Гирам падари ту буд фозил,
Аз фазли падар туро чӣ ҳосил?

— Баҳ-баҳ, чӣ хуш гуфтааст! — сар ҷунбонд Асирӣ ва илова намуд.— Дар ин маънӣ ҳазрати Низомӣ низ хуб фармуда:

Гирди номи падар чӣ мегардӣ?
Падари хеш бош, агар мардӣ!

Савораҳо бо кӯчаи Ғозиён ба дарвбзаи Чӯянчӣ омада, дар маҳаллаи Таҳти Тутикалон аз ҳам ҷудо шуданд. Ҳочӣ Юсуф ба кӯчаи Оғолуқон даромада рафт. Асирӣ, мударрис ва Содирхон то ҷақари Шайхислом ҳамроҳ омаданд ва дар ин ҷо мударрис хайрбод кард. Асирӣ то кӯчаи Муллоибод ба Содирхон ҳамроҳӣ намуд. Вай бошад, аз бозори Панҷшанбе, Чорраҳа, аз кӯчаи Чуғурчуқон гузашта, ба чоркӯча расида, ба тарафи чап сари харро тофт, ки пеш кӯчаи Қушбеғӣ мегуфтанд ва ҳоло номи ҳуди Содирхони Ҳофизро дорад.

Ҳама ба мазози хуфтаи даромада буданд, ки ба ҳавлини беруни калони Ҳочӣ Юсуф пасу пеш дӯстонаш даромада омаданд. Аз чехраи Ҳочӣ намоён буд, ки шод аст.

— Хуб кардед, ки омадед, ҳофиз,— ба Содирхон таъзим намуд Ҳочӣ.— Намеомадед, одам мефиристодам.

— Магар меҳмонхоятон ҳастанд?

— Меҳмони азиз худи шумо,— хушҳолона гуфт Ҳочӣ Юсуф.— Маро ба Петербург мефиристанд.

— Ё раббӣ! — хитоб намуд мударрис.— Ба Петербург барои чӣ?

— Дӯстам, ҳеҷ ташвиш накашед. Ҷашнгирии се-садсолагии тахтнишинии хонадони император мешудаасту сардори уезд Рубах ба ҳамин тантана аз мусулмонони шаҳри Хучанд фиристодани маро раво дидааст.

— Мирзобаҳодур оқсаққол худаширо шояд аз алам тофта-тофта гирад,— гуфт Асирӣ ҳам аз хабар хурсанд шуда.— Бигузур аз ҳасад даргирад, сӯзаду хокис-тар шавад.

— Хӯш, ин албатта хушхабару лекин маи барои чӣ даркор шудам,— пурсид Ҳофиз.— Оё барои дилхушии тӯйхӯрон маро ҳам бо худ бурданӣ нестед?

— Худи шуморо-ку, не,— мад кашид Ҳочӣ Юсуф,— як миёнбанди нукракӯби шуморо бурданӣ ҳастам, ки замоне ҳамин оқсаққоли шаҳрамон ба шумо гӯё инъом кардаанд.

— Яъне Мирзобаҳодур?

— Ҳо, ҳамин тавр, Ҳофиз.

— Истед-истед,— Содирхон даст ба пешонӣ бурда, хандид.— Мирзомироншоҳ писари Темурланг, ки аёла-ти Озарбойҷонро аз ҷониби падараш доштааст, албатта барои шӯҳрату номбарорӣ, сӯҳбату ғазалҳои Хоҷа Камолро гӯё писандида, камарбандаширо ба ӯ инъом кардааст. Воқеаҳои аз сари он камарбанд гузаштaro худатон медонед, ки ҳоҷати баён нест. Рӯзе дар як сӯҳбати ҳавлии оқсаққол маи ба меҳмонони аз Фаргона ва Қашқар омадан вай ашӯла мегуфтам. Фарғонагӣ-ку як навъ мефаҳмид. Қашқарӣ аз кучо мефаҳмад, ки ман чӣ мехондам? Фарғонагӣ, ки ба ман чома пӯшонду қашқарӣ як хӯрчини пат инъом кард, оқсаққоли мо ҳам «кал аз кӣ кам?» — овоза шудан даркор, аз миён миёнбанди нукракӯбро шартӣ кушоду ба пешам монд. Хайр, гуфтам ба дилам, аз хирс мӯе, гирифтаму бурда ба модари бачаҳо додам. Ҳозир ба ёдам омад.

Лекин ягон бор напурсидаам, ки вай дар кучост. Айи-ли асп барин тасмаи паҳнро ғайри оқсаққол кӣ ме-бандад мегӯед? Хӯш, ин миёнбанд чаро даркор шуд?

— Ман дар ҳузури Рубах будам,— шарҳ дод Ҳочӣ Юсуф.— «Шумо одами ҷаҳондида ва аз ҳама муҳимта-раш забондон ҳастед. Забони русро медонед ва як бор ҳам дар ҳузури император будед ва мушарраф ба инъоми вай шудаед. Аз ин рӯ, мо ба қарор омадем, ки ба ин ҷашнгири шуморо фиристем. Намояндаи мусулмо-ни тумани Хучанд. Шарафи олист, ки шумо ба со-лонаи сесадуми ҳукмронии оилаи бо шаъну шукӯҳ ва шараф ва ҳашамати Романовҳо иштирок менамояд. Лекин шарт ҳамин, ки сару либоси ба ин тӯй муносиб ва мувофиқи худатон, яъне либоси миллии меёбед»... Фармуд, ки пагоҳ ҳамоно либосҳои ҷашнпӯши худро аз назари кимёасари туманпаноҳ гузаронам. Омада бӯғ-чаҳоро тит карда, як ҷомаи кундали зардӯзӣ пайдо кардам. Мӯзаи хуб дорам. Саллаи симобӣ ҳаст. Аммо миёнбанд нест. Оқсаққол дар ҳамин вақт воқеаи ка-марбандашро гуфт. Ҳоло агар намеомадед, одам ме-фиристодам.

— Яъне давида рафта биёрам?

— Кошкӣ ҳофизи азиз, савора меравед?

— Майлатон. Ҳар чӣ ҳаял намешавад,— розӣ шуд Содирхон ва ҳанӯз ягон соат аз миён нагузашта, миён-бандеро ба рӯмоле баста, ба бағал андохта омаду ҳа-нӯз аз берун хушхабар дод:

— Хайрият, Ҳочӣ, дар сандуқ будааст. Барон хало-сӣ аз сандуқ дар ҳаққи шумо дуо мекунад.

Рӯмолро кушода, миёнбанди нӯқракӯб, саводкорию мурассаъро берун оварданд.

— Кори кӣ бошад? — шоир ба даст гирифта ин та-раф он тарафи камарбандро аз назар гузаронд ва ба саволи худ ҷавоб ёфт.— Амали Усмонзаргари ҳуда-мон. Ҳофиз, ана ин гулро тамошо ва ба ин барг як та-ваҷҷӯҳ кунед.

— Баргаш ба хат монанд,— гуфт ҳофиз ва ба Ҳо-ҷӣ Юсуф дароз кард.— Бинед, эшони Ҳочӣ.

— Оббо шоҳбозе! — тандехона хитоб намуд Ҳочӣ Юсуф.— Ба ин барг номи худро ҷунон устокорона да-ровардааст, ки оқсаққол он тараф истад, улфаташ ал-ломаи Хучанд Юсуфхон эшон ҳам, ман аминам, вайро кашф карда наметавонад. Бинед, аз дигар баргҳо як

зарра фарқ надорад, зехн намонед, пай ҳам намебаред. Эй, дар ин чо киса ҳам доштааст. Шояд оқсаққол ягон ришваи калонро оҳиста дар он пинҳон ва фаромӯш карда бошад.— Ҳочӣ Юсуф ба кисаи пушти миёнбанд ангиштонашро тикқонда, коғазеро баровард. Чашмони ангиштосо сиёҳашро кушода лаб газид:— Во ачабо! Фолам дуруст баромад. Нигоҳ кунед, даҳсӯмӣ! Наход даҳ сӯмро монаду аз ёд барорад? Ё инро худатон монда будед?

Мударрис, шоир ва ҳофиз ба чашмҳои худ бовар накарда, даҳсӯмии шақарросиро навбат ба навбат ба даст гирифта, ин сӯ он сӯяшро медиданд.

— Билошак, ин ҳам як тарзи овозашавию номбарорист,— ҳукм намуд Асирӣ.— Ҳеч бовар намекунам, ки оқсаққол даҳ сӯмро дар ин чо монда, аз ёд бароварда бошад. Охир ба ин даҳ сӯм, ҳофиз ду гӯсфанди бўрдокии ҳисорӣ гирифта, як соли дароз равғану гӯшт хӯрда метавонад.

— Гӯсфанд мехаранд ё чизи дигар, пул аз они ҳамон кас,— пулро ба ҳофиз дароз кард Ҳочӣ Юсуф.

— Атояшро ба лиқояш бахшидам,— рад намуд ӯ.— Ба чояш монеду баъди сафар миёнбандро ба соҳибаш супоред. Фарз кардему худо нахоста, аз хонаи ман ин айил гум мешуд, ҳозир чӣ мекардам? Юҳ ёфта деҳ гӯяд!

— Офарин ба ҳимматат, ҳофиз!— тап-тап ба китфи Содирхон зад мударрис.— Чӣ гуфтед, атояшро ба лиқояш бахшидам. Баҳ-баҳ! Аз ин хубтар чӣ ҷавоби босавоб мешуд! Бар падарат раҳмат, ҳофиз!

Пулро боз дуқат карда, ба чояш гузоштанд. Содирхон, Асирӣ ва мударрис ба чой ҳам нанишаста ме-рафтанд, ки дар кӯча Яъқубҷонро диданд.

— Хотирчамъ бошед, усто,— гуфт Содирхон.— Ҳочӣ Юсуф ҳарифу рақибонашро ба дарёе ташна бурда, ташна меорад.

— Хайрият, илоҳӣ ҳамин тавр шавад,— гуфт фаранг.

Онҳо ба кӯчан Таги бед даромада, аз пушти капони Панҷшанбе ба бозор баромаданду мударрис хуш бош карда рафт, шоир, фаранг ва ҳофиз дар самоворхонаи Холмуҳаммад ба кате нишаста чой фармуданд. Самоворчӣ шаммаи чойнаки қирмизиро партофта, чой дам карда, аз болои чойнак обичӯш рехта, ба рӯяш

сачоқ пӯшида бо як пиёлаи майдаи балғамӣ оварда ниҳод, ки вай махсуси Асирӣ буд.

— Модом ки оқсаққолро неву Ҳочӣ Юсуфро ба тантанани пойтахт мефиристанд, донеду огоҳ бошед, ки қадру манзалати Ҳочиамон дар назди амалдорони подшоҳ аз оқсаққол баландтар аст,— гуфт шоир ба Яъқубчон.

— Илоҳӣ ҳамин тавр шавад, тақсир,— гуфт ӯ содаёна.— Набошад аз ҳамин рӯзина мочаро одам метарсад. Оқсаққол-ку як навъ одами шалдур-шулдур, мицинг, домулло одами чудо ҳам бадкина.

— Шалдур-шулдурадон ҳам кар додари кӯр.— Ҳофиз ба гап ҳамроҳ шуд.— Як беадабӣ кунам, айб намефармоед. Оқсаққоламон аз Ҳочӣ хавотир. Ҳочии модар доной аз Мирзобаҳодур донотар аст, ин як. Баъдаҳу иззату обрӯи ӯ дар назди мардум калонтар. Оқсаққолро одамон аз мурдана метапам, пой хара мекапам, тарсида ҳурмат мекунам. Агар оқсаққолиро ба Ҳочии мо диҳанд, дар ҳукуматдорию кордонӣ маи аминам, ки ҳамаро қоилад мекунад. Инро оқсаққол медонад ва метарсад.

— Андешаатон беваҷҳ нест,— сар чунбонд шоир.— Аммо ман ба ҷои Ҳочӣ Юсуф мебудам, кушанд ҳам ба оқсаққолий розӣ намешудам.

— Чаро, тақсир?

— Чунки аз ин рафтани Сангину омадани Солеҳ ҳоли мардуми бечора беҳтар намешавад,— ҷавоб дод шоир.— Амалдор бошӣ, ба фармони боло амал мекунию рӯз мебинӣ, вагарна кафшатро зуд тӯғрӣ карда мемонанд.

— Ин гапатон ҳам дуруст,— ҳофиз ба далели шоир розӣ шуд.— Аммо ба андешаи ман, Мирзобаҳодурро нею Ҳочӣ Юсуфро ба Петербург фиристандашон бегап нест.

— Сабаби ин забондонии Ҳочӣ Юсуф ва як бор дар қабули подшоҳ будани вай аст, ки Рубаҳ гуфтааст,— боз далел овард шоир.— Ӯ албатта одобу услуби русҳоро аз говгаданг дида хубтар медонад.

Шоир дуруст мегуфт. Ҳочӣ Юсуфи ҷаҳонгаштаю одамдида ба пурдонӣ шинохта шуда буд. Ӯ аз падари худ Мирфайёз, деҳқони миёнаҳол, кӯдак ятим монд. Мирфайёз боре дар сӯхбати як ҳочӣ мешавад, ки нав аз Макка баргашта омадааст. Ӯ аз азобу укубати роҳ да-

хон накушода, накли аҷоибу ғароиботи сафарро мекунад ва дар дили ӯ орзуи ҳаҷравиро пайдо менамояд. Мирфайёз оқибандози худро ба миён мебандаду беҳатар гузаштани шабҳои панҷ, ҳафту чили писари нав таваллудшударо мунтазир мешавад. «Хости худованд, фарз кардаму хокам дар ҳамон тарафҳо бошад, боке нест. Зурриётам ҳаст» — мегӯяд худ ба худ Мирфайёз ва ба рӯи кӯдаки парпеч, ки чашмонашро тарсону ҳаросон кушода, пӯшида дар дасти падар худро гӯё нугувор ҳис менамуд, менигарад. Зоду роҳиларо ба хӯрчин ҷо карда ба ҳаре савор шуда, ҳамроҳи ҳаҷравон меравад. Рафту барнагашт. Кӯдак суҳан омӯхт. Роҳравиро ёд гирифт. Ба кӯча, ба ҳавлии ҳамсоғон мерафту медид, ки бачагонии дигар ба ҷуз модар падар ҳам доранд. Ӯ дар овони шашсолагӣ аз модар пурсид:

— Падари ман кисту кучост?

Модар дар ҷавоб гирист. Кӯдакашро ба оғӯш касида, ба сандуки дил пахш кард. Чакраҳои гарми оби дидаи ӯ ба рӯи фарзанд рехт. Ӯ ҳам гирист.

— Падарат мурдааст. Ӯ ҳаҷ рафту барнагашт. Хокаш ўро гӯё гирифта бурд. Қабри вай дар ҳамон ҷост.

— Ҳаҷ дар кучо, модарҷон?

— Аз гуфти одамҳо аз ин ҷо дур. Се моҳ роҳ гашта ба он ҷо мерасанд.

— Ман ба он ҷо меравам. Қабри дадоямро дида меоям.

— Ман розӣ. Қалон шавӣ, рав. Барои қабри падарат лавҳи мазор созондаам. Модар сандук кушод ва аз он ба андозаи ду рӯи китоб санги сафеда ба рӯяш хатҳо кандашударо берун овард. — Ҳар сол ба ҳавлии ҳамаи онҳое, ки ба ҳаҷ мераванд, рафта тавалло мекунам, ки ҳамин сангро баранду ба рӯи қабри падарат гузоранд. «Бори ҳудамон бе ҳамин ҳам вазнин» мегӯянд. Савоб гуфта ба ҳаҷ мераванду ҳамин як кори савобро намекунанд. Қалон шавӣ, ҷони модар, ба ҳаҷравҳо ҳамроҳ мекунам, меравию худат лавҳ гузошта меоям.

Шаш соли дигарро Юсуф бесабури қаророна гузоронд ва ба дувоздаҳ расид. Рӯзе шунид, ки ҳаҷравон баъди як ҳафта дар Чорраҳа ҷамъ омада, аз мардум фотиҳа гирифта, ба роҳ мебароянд. Тохта ба ҳавлӣ омад. Ба пеши пой модар худро андохта, бо чашмони пурашк ба тавалло даромад, ки ўро бо ҳамин ҷамоаи мардум ба ҳаҷ фириштад. Модар розӣ шуд. Рафт. Ба

азобҳои тоқатфарсон роҳ калонсолона ва пурбардош-
тона тоб овард. Баъзеҳо, ки бо нияти ҳаҷ баромадаанд,
пушаймони хуро пинҳон намекарданду Юсуф, ки на
ба зиёрати хонаи худо ва на қабри мустафо, балки ба
зиёрати қабри падар мерафт, ҳаргиз аз сафар пушай-
мон намешуд. Дар Мадина дар қабристони ғарибон
ӯ қабри падарро ёфт. Як лавҳи майда гузошта, кучой
ва қай дар қадом сини вафот қарданаширо ҳамшахриё-
наш навиштанд. Юсуф лавҳи навро гузошт. Дузону
нишаста аз рӯи маслиҳати модар, поре аз қуръон ти-
ловат намуда, ба арвоҳи падар бахшид. Ӯ акнун дигар
ба ягон чизи ин ҷо шавқу ҳавас надошт. Ҳамшахриё-
ӯро ба тавофи қабра бурданд, ки ҳоҷи шавад. Бо ҳа-
мон одаме ки мутасадди бурда оварданаи шуда аз
модараш пул гирифта буд, бармегашт. Вале шахси
мутасадди дар бозгашт ба Миср омада вафот қард.
Ҳамроҳони ӯ бошанд, «нонхӯро даҳмасан сарзиёди-
ро» монданду гурехтанд. Лекин олам одамони хуб ҳам
дошт. Як хучандии сокини Қоҳира ӯро ба парастории
худ мегирад ва ба модари вай хат менависад, ки ба-
ҷаи зирази шуморо барои таҳсил нигоҳ медорам. Но-
ми ӯ Ҳочисайдуллои хучанди буду мисриён Ал-хучанди
меномиданд. Одобу ахлоқ ва хушзеҳнии Юсуф ба Ал-
хучанди хуш омада, ба ӯ забони араби омӯхта, ба до-
рулфунуни «Ал-мазҳар» дохил мекунад, ки дар он ҷо
риёзиёт, ҳикмат, адабиёти арабу форс, илми нучум ва
фалакиёт таълим меоданд.

Ҳоҷи Юсуф панҷ сол дар он мадраса таҳсил қарду
лекин барнагашт. Ҳафт соли дигар хизмати мударри-
сони номии он чоро қарда, илму дониши худро афзун
намуд ва баъди дувоздаҳ сол, тақрибан соли ҳаштсаду
шасту панҷум қавони бистучорсола ба зодгоҳи худ
омад. Ба омадан омаду пушаймон шуд. Аввалан, мо-
дар вафот қарда буд. Баъд, қавоне ки дар бозгашт
гузораш ба кишварҳои мардуми хеле мутаамдин аф-
тод, медид, ки дини ислом, мутаассибии бонӣ ва ҳомеё-
наш дар зодгоҳаш аз Маккаю Мадина дида зӯртар аст.
Ӯ боре дар қамъоме дар ин хусус ошкоро гуфт:

— Ислом аз Арабистон баромада бошад ҳам, об-
рӯи вай дар он ҷо нисбат ба ин ҷо пасттар аст. Вай
эҳтимол аз ҳамон ҷо ҳам пештар нест шавад.

Гуфту ба бало монд. Қариб буд, ки сангборон қу-
нанд. Ҳамхучрааш шоири қавон Абдулло, ки мулаққаб

ба Файёз буд, соатсозӣ мекард, ўро бо худ гирифта, ба Тошканд бурд, ки аз ҳучуму ҳамлаҳои бониёни дин дар амон бошад. Шоир дар он ҷо дўкончае кушод. Бо соатсозӣ, яъне таъмири соат шуғл намуд. Ҳочӣ Юсуф ҳар кореро, ки рост меомад, мекард, то ки бегоҳон ба суфра таоми аз мардикорӣ ёфтаашро гузорад.

Ҳочӣ Юсуф бо ҳикояҳои аҷибаш шавқи шоирро ҳам ба сафари Ҳинҷоз рӯз ба рӯз зиёд мекард. Вале барои чунин сафари дароз онҳо пул надоштанд. Сад мекушиданд, ки аз ризку рӯзӣ чанд сӯм сарфа кунанд, наметавонишанд. Аммо рӯзе шоир Юсуфро ҳайрон кард.

— Ҳочӣ, тадоруки сафарро тайёр кардан гир.

— Ба кучо меравем?

— Ба ҳаҷ.

— Барои харчи роҳ оё ягон тахмони тунукро сўрох кардӣ ва ё тахмин карда мондӣ?

— Роҳи осонтарашро ёфтам.

— Қанӣ?

— Сесад сӯм дар кисааму ҳар вақт ин тамом шавад, боз ҷоп мекунем.

— Чиро ҷоп мекунӣ, пулро?

— Қолибу мўҳри се навъи вай — даҳсӯмӣ, бисту панҷ ва панҷоҳ сўмиашро бо соатсози немис сохтем. Олиҷаноб баромад гуфт соатсоз рост ё дурўғ.

— Аҳмакero, ки пули сохтаро нашиносад, лекин дар Тошканд ёфта наметавонӣ.

— Чӣ қадар, ки хоҳӣ меёбем, — хандид шоир арақи рӯи калони пур аз нақши нағзакро бо рӯймолча пок карда. — Бо ҳамин пули қалбакӣ аз панҷ дўкон панҷ соати тилло харидам, — ў аз кисаҳои камзўл пай ҳам соату занҷирҳои тиллоро берун овардан гирифт. — Тезтар гурехтан даркор. Ба дўкон харидор ҳаст.

— Ҳар чӣ зудтар гурехтан даркор, вагарна ба даст меафтию ба дорат мекашанд, — гуфт Ҳочии аз хунамандию нотарсии рафики худ дар аҷаб. — Беҳтар мешуд аз баҳри дўкон ҳам гузарию ҳозир ҷон ба саломат барем. Немис оё наметарсад?

— Гӯё парво надорад. Ман ҳам дўконро нафурўхта ба ҳеҷ ҷо намеравам, — якрави намуд Абдуллои Файёз.

— Дастгират кунанд-чӣ?

— Одам ин қадар буздил намешавад, — хандид шоир ва дар тавсифи нотарсӣ шеър хонд. — Бо ҳамин

дилу гурдаат ханӯз дар овони дувоздахсолагӣ ту чӣ тавр ба ҳаҷ рафти?

— Мардонагию девонагӣ байни худ аз замин то осмон фарқ дорад. Ту девонагӣ карда истодаӣ. Барҳез, ки аз ин дӯкон дуртар бошем. Оё ягон нафари онҳое ки соат фурухтанд, туро намешиносад?

— Намешиносад. Ман аз ин наздикиҳо нахаридаам.

— Охир ин суммоти туро ҳазор-ҳазор одамоне ки аз пеши дӯконат мегузаранд, дидаанд.

— Гови ало ҳам якто нею одами ҷутур ҳам,— боз бедардонаву бебокона хандид шоир.— Ту натарс. Ман бо харидор гапро пазонда мондаам. Мераваму пул аз они ман, дӯкон аз они вай мешавад. Аз саҳари пагоҳ дер намонда, ба роҳ медароем.

Ҳамин тавр ҳам карданд. Ба корвоне ҳамроҳ шуда, то Оренбург савораи аспу ароба ва аз он ҷо поездсавор, аввал ба Москва, аз он ҷо ба Одесса рафта, ба воситаи Истамбул ба Сурия, аз он ҷо ба Макка ва Мадина, аз он ҷо ба Юнон, Италия, Испания, Франция ва дигар шаҳрҳои Аврупою Африка рафта ин дафъа ба воситаи Эрон бармегарданд. Дар тамоми ин сафар Абдуллои Файёз соатсозинашро давом медиҳаду Ҳочӣ Юсуф мардикорӣ ва ҳаммоли мекунад.

— Ин сафар барои ҳар ду ҳам бисе муфид буд. Онҳо дар байни мардумони хеле бомаданияту маърифат шуданд. Музейҳо, китобхонаҳоро دیدанд. Ба театрҳо даромада, аз санъат бохабар шуданд. Аз илми тиб баҳравар гардиданд. Ҳочӣ Юсуф ин бор ба шаҳри худ табиби ҳозиқ, сайёҳи ҷаҳондида, хаттот, рассом, географ, тарҷумони бисе забонҳо ва таърихнавис шуда баргашт. Ӯ китобҳои гузаштагони миллати худро хонда, аз баландии маданияти он замоне ва таназзули вай огоҳ шуда, дилаш месӯхт. Ӯ акнун медонист, ки як калимаи зидди дину оин ва як сухани бебоқонаи муқобили бониеи вай ҳолашро табоҳ карда метавонад ва роҳи аз ҷаҳолату бемаданиятӣ наҷотёбии миллати худро дар ҳонондани фарзандони вай медид.

Тахминан сад сол муқаддам кусуф, яъне гирифтани офтоб рӯй медиҳад, ки ҷои гирифтани пурраи онро олимони рус дар Қиззах муайян мекунад ва чанд рӯз пеш аз воқеа аъзоёни ҷамъияти императории геогра-

фии Россия, мунаҷҷимони номӣ ба Чиззах меоянд ва дар як ҷои кушод хайма мезананд.

Ҳочӣ Юсуфи огоҳи воқеа ҳам ба он ҷо меравад. Дар айнӣ ҳангоми кусуф чун мунаҷҷимон мушоҳидаву муоинаи худро давом медоданд, аз деҳоти атроф садои лагану лаълизаниҳо ва фаръеду нолаи мардум ба гӯши олимони мерасад. Мепурсанд, ки ин чист. Сардори пристави Хучанд Арцешевский дар ҷавоб даҳон ба таънаи мардуми маҳаллӣ мекушояд.

— Чаҳолат, чаҳолат! Ҷоҳилон сатилу лаган зада, офтобро аз сӯхта хокистар шудан боздоштанианд. Гӯё офтоб, ҷанобон, маро авф мефармояд, аз гуноҳи гунаҳгориҳои замин шарм карда месӯхтааст. Ана ҳамин мардум мегӯянд, ки фарзандони моро ба мактабҳои русии маҳаллӣ ва гимназияҳо қабул кунед, ки мо ҳам одамеку савдогаронашон мегӯянд, ки бояд савдои Туркистон дар дасти савдогарони худӣ он бошад...

— Аз илми пучум, ҷаноби Арцешевский, олимони аксар мамолики Шарқ пештару бештар аз Ғарб, яъне Аврупо бохабар буданд,— гуфт Ҳочӣ Юсуф, оромона,— Ҳанӯз Абурайҳони Берунӣ ва Хайём асрҳои аср пеш медонистанд, ки кадом сайёра кай ба кучо меояд ва кадом дақиқаи кадом рӯзи сол кусуфи офтоб ё моҳ рӯй медиҳад. Оё ба ҷаноби шумо маълум нест, ки як бобокалонии фуқарои ҷоҳили шумо — Абумаҳмуди хучандӣ зовиясанҷе сохта буд, ки онро дар расадхонаҳои қадимии Миср, Бағдод, Ҳиндустон ва Туркистони мо истифода менамуданд?

Дандони амалдор ғичиррос зад. Вале ӯ худро ба даст гирифтӣ хомӯш монд. Лекин Ҳочӣ Юсуф ҳамларо зӯртар мекард.

— Ҷаноби Арцешевский оё боиси малоли хотири маотири шумо намегардад як рубоии Хайёмро ба ҷанобатон тарҷима кунам:

Говест дар осмону номаш Парвин,
Гови дигаре нухуфта дар зери замин.
Чашми хирадат кушой, эй аҳли яқин,
Зеру забари ду гов мушти хар бин.

Дар эътиқоди ҷаҳл осмонро ситораи Парвин ва заминро гов ниғаҳ медорад. Ҳар кас ба ин бовар кунад, хар аст, мегӯяд Хайём. Бадбахтона, ҷаноб, аз ҷаҳону замон беҳабаронро ҳамаи халқҳо доранд.

— Чунин мағруриро агар чаноби шумо, Ҳочӣ Юсуф, бо ягон асари илмӣ худ поядор мекардед, ба қавли худо шумо «ҳам савоб мебуду ҳам хурмо».

— Худо хоҳад, исбот хоҳем кард.

— Ба худо илтиҷо мекунам, ки моро ба ҳамон рӯзи саъд бирасонад,— пичинг партофта рафт пристав.

Ҳочӣ Юсуф баъди ин қариб як моҳи тамом дар кӯчаю маърақаҳо нанамуда монд. Яке овоза мекард, ки ӯ кимёгарӣ мекунад аз мис тилло месозад. Дигаре мегуфт, ки ӯ шабу рӯз «Алқонун»-и Абуалӣ Синоро меҳонаду оби ҳаёт тайёр мекунад, ки хӯрда умри Нӯҳ ва Хизро бинад. Лекин Ҳочӣ Юсуф машғули сохтани кураи арз буд.

Дар музеи таъриху маданияти халқҳои Ўзбекистон дар Самарқанд курае нигоҳ дошта мешавад, ки аз ҷуғтаи назари география, картография, астрономия, терминология олимони онро дорои кимати илмӣ ва амалӣ мешуморанд. Дар ин кура ба ҷуз шабонарӯз ва фаслҳои сол ҳаракати дувоздаҳ бурҷи замин инъикос шудааст, ки ховариён аз рӯи ин ҳаракат мучал ва соли таваллудро сабту қайд менамуданд. Дар ин глобус қариб ҳазор номи нучумию ҷуғрофӣ навишта шудааст. Ин кураи нодирро олим дар ҷавоби таҳқири амалдор тайёр карда буд.

Дари кабинети пристав кӯфта шуд. Ӯ саросема коғазҳои рӯи столро чаппагардон карда гузошту «дароед» гуфт. Дар кушода шуду пристав Ҳочиро дар оғози он дид.

— Агар рухсат бошад, ба назданин дароям.

— Марҳамат фармод, ҷаноб,— пристав ҳанӯз аз ҷой ҷаҳонбинӣ менишасту ба назари Ҳочӣ Юсуф нахостанд мезад.

— Аз илтифоти ҷаноб сарбаланду мамнунам,— пристав дар оҳанги сухани Ҳочӣ ҳам тамасхурро дарёфт.— Ман ба хизмати ҷаноби шумо чизе бардошта омадам.

Ҳочӣ Юсуф инро гуфту аз долон як чизи рӯмолпечро гирифта даромад ва онро рӯи курсӣ ниҳода, бо амалдор вохӯрӣ кард.

— Ман глобус сохтаам,— Ҳочӣ аз рӯи кура, ки бо пояш қариб ним газ баландӣ дошт ва хатту навиштаҷоти рӯяш медурахшид, рӯмолро бардошт.

Пристав беихтиёр чолокона аз ҷой бархоста, аз қафои миз баромад ва ба сари кура омад. Хост ба он даст кофта бинад, вале зуд аз ин фикр баргашту курсиро оҳиста гирифта, ба миёнаи кабинет гузошт ва гирдогирдаш монанди аспӣ ҷувоз дар гирди кунда, чарх задан гирифт. Ин дам ба ёдаш чизе расиду ба сари столаш омада аз ғалладон пурбинро берун оварда, навиштаҷотро калон карда дид ва ниҳоят рӯй ба олим овард:

— Худи ҷанобатон сохтед?

— Худам, ҷаноб.

— Исбот кардед, ки...— Ў меҳост гӯяд, ки маҳаллиён ҳам олимон доранд, вале суҳан кушоданро аз мунозираи дашти Ҷиззах ё аз рӯи маслиҳат надонист ва ё гумон кард, ки олими ҷуниҷ як глобуси аҷибро эҷод намуда, суҳанҷоеро ҳам дар сар пазонда омадааст, ки ҷароҳаташон аз ҷароҳати зарби шамшер короитаранд.— Агар руҳсати шумо шавад, ман инро ба генерал-губернатор хоҳам фиристод. Ёнанд, ки дар байни раияти ин ҷо чӣ одамони пурдон ҳастанд!

— Магар ҷуниҷ чизӣ ноарзандаеро манзури назари кимёасари волоҳазрат намудан аз рӯи одоб бошад?

— Шумо ҷаноб, ин эҷоди пурқиматро ноарзанда нашуморед, ангушти шаҳодатро бодбевзор ба ду тараф ҷунбонд пристав.— Ба андешаи ман, хурсанд мешаванд. Оё шумо инро ба ман бовар карда монда меравед?

— Ба ҷонам, ҷаноби пристав. Ба касе ки ҷуниҷ кори муҳими давлатро бовар кардаанд...

Муддате аз миён гузашт ва олимро аввал генерал-губернатори Туркистон ва баъд худи аълоҳазрат императори Россия — подшоҳ дар пойтахт қабул намуд ва аз рӯи тавсияи олимони ҷуғрофияи рус ба камзӯли ӯ медалро бо дастӣ худ овехт ва хилъат дод.

Вале ин исботи пурдонӣ, нотарсӣ ва забондонӣ Ҳоҷӣ Юсуфро ба ҳукуматдорони ҷӣ маҳаллӣ ва ҷӣ кишвар хубтар шиносонд ва аз ӯ истифода кардани шунавод. Тахминӣ Содирхони Ҳофиз дуруст баромад.

Рӯзе ӯро ба кабинети сардори уезд даъват карданд. Ин баъди паҳш карда шудани шӯрише, ки хучандиён бар зидди мутлақияти подшоҳӣ бардоштанду сабабаш мардикоргирӣ буд, ба амал пайваست.

— Шуморо мо барои чӣ ба ин ҷо даъват намудем, оё медонед? — пурсид вай ҷои нишаст нишон дода.— Надонед, бидонед. Мирзобаҳодур оқсаққол ҳамчун касе ки аз ӯхдаи иҷрои вазифа набаромад ва ба мардуми нодони Хучанд фармони аълоҳазрат будани фармони барои корҳои ақибгоҳ сафарбаркунии одамонро фаҳмонда натавонист, аз кор гирифта шуд. Дар сояи ин воқеаи нанговар балвои осӣ ба вукӯъ омада, сари на фақат амалдорон, балки обрӯмандони шаҳрҳо ҳам ҳам кард. Мо ба ин мартаба, яъне мартабаи оқсаққоли шуморо пешбарӣ намудем. Шарафмандӣ насиби шумо шуд. Бо ин амал муборакбод мекунам. Волоҳазрат генерал-губернатор шуморо ба ҳамин мартаба муносиб ёфтанд.

У даст ба сӯи Ҳоҷӣ Юсуф дароз кард. Вай мачбур шуд бархезад ва таъзим кунад.

— Волоҳазрат боварӣ изҳор намуданд, ки шумо чун шахси дар байни аҳоли обрӯманд бо мадади фуқарои содиқ ҳар кореро, ки ба зиммаатон мефарояд, алалхусус сафарбариро бошарафона ба ҷо меоваред. Ба осӣ заррае раҳм намекунед. Ҳуқуқи шуморо ман зиёдтар мекунам.

— Лекин таассуф, ҷаноб, ки ман ягон бор ҳатто амин ё элликбошӣ нашудаам.

— Ҳеч таассуф шуда наметавонад,— ба қиёфани худ ҷиддият дода, айнак ба ҷашм гузошт Рубах,— фармони губернатор бетағйир мемонад.

— Охир ман...

— Дигар ҳел ҳам шудани ин масъала мумкин нест, суҳан тамои.

Маънии ин ба ту ҷавоб буд. Ҳоҷӣ ночор бо гардани хор-хорон аз он ҷо баромад. Ӯро ғами саҳтузор расидан, озурдан, ҷабр намудан ба мардумоне ки ҷун олим, табиб, маслиҳатгари беғараз эҳтиромаш мекарданд, мисли кӯҳ зер карда буд. У медонист, ки

Чу ранҷонидани дил ҳаст осон,
Ба даст овардани навбад бад-он сон.

Доғи оқсаққоли мачбурии ба бахти олим тӯл на-кашидаро ӯ дар замони советӣ тоза намуд. Аввалин шуда тамоми ҳуҷраҳои ҳавлии беруни худро барои кушодани мактаби советӣ тақдим кард. Дар болои дари

ҳавлии Ҳочӣ Юсуф бо хатти хуш чуни рубоие канда
шудааст, ки худи Ҳочӣ онро гуфтааст:

Гашта масдуд дар тафаккури нутқ
Баҳри таърихи ин мусаввир боб.
Чустам аз ақл, ин сабаб бар гуфт:
Фатҳ кун ё муфаттиҳул абвоб.

Дари ӯ то ниқилоб ҳам ба ҳамаи аҳли илму фан
кушода буд. Мегуфтанд, ки соли як бор бедилшиносон
ва пайравони Бедил дар ин ҷо ҷамъ меомаданд ва гӯё
мавзӯи мунотираҳояшон эҷодиёти Абдуқодири Бедил
буду бас. Вале одамони боҳабар аз ҳақиқати ҳол ме-
гӯянд, ки хонаи ӯ як навъ Академияи олимони тоҷик
ва ўзбек буд, ки мавзӯи баҳсашон на илми илоҳӣ, бал-
ки дуньявӣ буд.

Ҳочӣ Юсуф, ки ҳанӯз пеш аз Революцияи Октябр
дар кашидани нақшаи обьёрии ҳавзаи Сир мадад кард,
дар солҳои Ҳокимияти Советӣ барои амалиёти худ дар
ин бобат ҷавлонгоҳи калоне ёфт. Ӯ дар органҳои хоҷа-
гии қишлоқи туман мироби калон, муҳандиси об шуда
хизмат мекард. Ӯ буд, ки якӯмин шуда боиси марҳала-
ҳои дамидани дарьёи Сир ва сои Хоҷабқириғонро омӯх-
та, системаи нави обьёриро ҷорӣ намуд ва пеши обхе-
зиҳоро гирифта, дарғотсозиҳо кард.

Аз ёдам намеравад. Дар даромадгоҳи ҷақари мо
дар ҷӯи Мазори шаҳр ӯ дарғоте месозонд, ки қариб як
ҳафта давом кард. Боре аз мактаби Валихон, ки ба ин
дарғот наздик буд, баромада меомадам, ки пеши ро-
ҳамро ӯ гирифт:

- Ту писари кистӣ? — пурсид.
- Писари Абдучалили қафшдӯз.
- Маро мешиносӣ? — боз пурсид вай.
- Ҳа, мешиносам.
- Кистам?

— Мулло Ҳочӣ Юсуф,— гуфтам мулло ро аз худам
ҳамроҳ намуда ва ба косиби бечора қариб як линга
харбузаро гирифта доданаш ба ёдам омад.

— Муллояшро он тараф мон,— лабханди базабе
кард ӯ.— Ба дадоят гӯй, ки амаки Ҳочӣ Юсуфамро
дидам. Аз мактаби кӯҳна баромадани маро дида, аф-
сӯс хӯрданду айб карданд. Ба мактаби нав рав. Беса-
воду бебаҳра мондани худи падарат ба ҳафт пушти
оянда мерасад,— гуфт ӯ ва чун дид, ки ман дар сан-

дуқи дилаш значоки Лениро дидам илова намуд.—
Мешиносӣ? Ин Ленин. Ба мактаби нав даромада хонӣ,
ба ту ҳам якта ёфта медиҳам.

Ман ки значоки расми Лениро нахустин бор ди-
дам, тайёр будам, ки аз баҳри мактаби кӯҳна ҳамин
дам гузараму пағз хонам ва соҳиби чунин значок ша-
вам.

Вақте ки гуфтаҳои Ҳочӣ Юсуфро ба падарам ра-
сондам, оҳ кашид.

— Гапи Ҳочӣ дуруст. Қошкӣ ҳама вай барин ме-
буданд.

Падарам мегуфт, ки ӯ Абӯалии замон аст. Боре аз
бинии як хешбачаи мо пай дар пай хун омада, ӯро ба
вартаи ҳалокат наздик меорад. Падарам бачаро ба наз-
ди Ҳочӣ Юсуф мебарад. Ӯ мефармояд, ки як оҳанпора
ёфта, то ба ҳадди сурх шудан тасфонанд. Бачаро, ки хун
аз бинӣ мечакид, ҳаками ҳозиқ мефармояд, ки хунро тан-
ҳо ба оҳанпора резонанд ва як қабза алафи хушкро аз
хона бароварда ба рӯи оҳанпора мепартояд. Дуди алаф
бо дуди хун омехта, боз ба бинии бача меравад ва
баъди се бор такрор ёфтани ин кор хун ба кулӣ меис-
тад.

Ӯ аз шираи дарахтони анҷир, анор, асал, ҳалила,
ҳил-ҳил ва занҷабил гулқандҳое тайёр мекарду ба бе-
морони гуногун меҳӯронд, ки шифо меёфтанд. Меғӯ-
янд, ки терапевти ҳамонвақтаи беморхонаи шаҳр ба ӯ
дорухо оварда, аз гиёҳҳои гуногун тайёр кардани до-
рувориро аз вай ёд мегирифтааст. Ӯ тибби кӯҳнаро бо
таҷриба ва амалиёти табибони рус ба ҳам пайваста
буд.

— Одамон гӯри худро бо дандонашон мекованд,
хӯрокхӯрӣ, хондани хӯрокро намедонанд. Ҳамаи дору-
ҳо аз неъматанд. Аммо онҳоро дору нашудан пеш хӯр-
дан муфидтар аст,— мегуфт ӯ.

Ҳам дар маъхазҳои нишон дода мешуд ва ҳам наз-
дикону хешу таборони Ҳочӣ Юсуф мегуфтанд, ки ӯ оид
ба илми фалакиёту нучум китобе навишта буд. Вале
касе намедонист, ки вай дар кучост. Се сол муқаддам
вақте дар Душанбе будаму меҳмони духтари Ҳочӣ
Юсуф — Шарафнисо шудам, ки дар кӯчаи Шараф
истиқомат дорад, ӯ ҳам гуфт, ки падарам китоб на-
вишта буданд.

X

Маро дар дами дари кӯча духтари Ҳоҷӣ Юсуф Шарафнисон ҳафтоду дусола пешвоз гирифт. Зуд кӣ буда-намо ро шинохт. Ӯ зани миёнақад, сабукчусса ва ба син-ну солаш нигоҳ накарда чолок аст. Гуфтугӯи моро шунида, аз сари полизкории ҳавлии хеле калон ва дорои дарахтони гуногуни мева марди миёнақади китфаши андак хамидае ба мо наздик шуду чашмонашро нимроғ намуда, базар ба ман дӯхт. Ман ўро дарҳол шинохтам. Ӯ шавҳари Шарафнисо буд. Пӯлодамак Зокиров ҳоло ҳаштодсола.

Ҳоҷӣ Юсуф дар деҳаи Катағани Хучанд заминҳон қорам дошт ва яке аз деҳқонони ӯ ҳамин мард буд. Олим, ки аксар чорьякқоронашро худ соҳиби хонаю чо ва зан мекард, ба ин ҷавони меҳнатдӯст меҳр монда, боре дар вақти хушҳолӣ мегӯяд, ки писараш хоҳад шуд. Маънии ин домоди ман мешавӣ буд. Аз рӯи васияти Ҳоҷӣ баъди як соли вафоти ӯ Шарафнисоро ба Пӯлодбой доданд.

Пӯлодбобо пириона қадам монда омаду «агар хато накунам, шумо писари усто Абдуҷалили кафшдӯз» — гӯён синча ва даст ба сӯям дароз кард. Воҳӯрӣ ва ҳолпурсӣ кардему ба ҳавлӣ даромадем. Дар ин чо ба истиқболи мо духтари онҳо Мағфират Пӯлодова тозон аз хона баромад. Бо падару модари ӯ ман фақат шинос. Бо ҳуди Мағфират бошад, дӯсти дерина.

Ман дар ячейкаи комсомолии Таҳти Тутикалон соли бисту нӯҳӯм котиб ва аъзои бюро будам. Маро ҳам ба комсомоли соли бисту шашӯм ҳамин ячейка қабул кардааст. Он вақт кори комсомол аз мӯйсар зиёдтар буд. Ғайр аз қорҳои ташкилот, тамоми кори ташвиқоту тарғиботи маҳалла дар дасти мо буд. Азбаски котибони ташкилотҳои партиявии маҳаллот аксар аз камсаводоне буданд, ки аз рӯи иборати ҳамоно замон, аз наст боло шудаанд, қорҳои техникӣ ташкилоти партиявӣ, аз ҷумла қарорнависӣ ва ҳаққи аъзогирӣ ҳам дар зимман мо буд. Ғайри ҳамаи ин, налогғундорӣ, интишори заём, наҳи қардани тухми кирмак, ба кирмакпарварони бедастёр барг зада бор қарда оварда додаи ва ғайра ва ғайра қорҳои хайр ба қардани комсомол гузошта шуда буданд. Аз ин рӯ комсомол обрӯи калоне ҳам дошт. Тӯю сӯри маҳалла бе маслиҳати мо

намегузашт. Ба маҷлисиҳои кушоди мо аз пирон кашида то бачагон иштирок мекарданд. Гоҳе мешуд, ки ҳисоботи ташкилоти партиявиро дар маҷлисамон шунида, котибони онро сахтакак танқид мекардем. Дӯсти ман Мирзо Айюбҷонов нақл менамояд, ки боре ташкилоти комсомолии шаҳри Хучанд ҳисоботи котиби ташкилоти партиявии округи Хучандро аз забони котиби он Шарифҷон Раҷабов шунида, ўро чунон танқид кардааст, ки вай баъди ин чанд нафари мунаққидонро «калон» карда, ба районҳо фиристода, хотирчамъ шудааст.

Дар айни замон ташкилотҳои комсомолии маҳаллот камбудии калоне ҳам доштанд. Дар сафи онҳо духтарон набуданд. Рӯзе бюрои пурмағали мо дар чойхона мегузашт. Дар вақти чамъомади бюро ҳатто самоворчӣ ҳам чойхонаро ба мо вогузор карда мерафт. Дар ин асно иҷозат гирифта, як духтарчаи чашму абрувонаш сиёҳ ва пешони фароҳу хандонрӯе дохил шуд.

— Ман ба ҳисоби ячейкаи шумо омадам. Гуфтанд, ки котиб дар ҳамин ҷо,— ў шармгинона печ хӯрда, аз як сар аъзоёни бюроро аз назар гузаронд.

— Шумо дар кадом ячейка будед? — даст ба коғаз дар дасти духтар буда дароз намуда, котиби онвақтаи ячейка, ки корро аз ман қабул карда буд, пурсид.— Аз мактаб? Чаро аз ҳисоби он ҷо баромадед?

— Ба ман нигоҳ кун,— аз китфи котиб кашидам.— Ҳамаи ин саволхоро дар горкоми комсомол ба вай додаанд. Ҷон-ҷон намегӯй, ки ячейкаи мо духтардор ҳам мешавад. Тухми инҳо аз анқо-ку.

Ҳама хандидем. Духтар ҳам ба мо ҳамроҳ шуда хандид. Ман аз дасти ў коғазро гирифтам. Дар рӯяш Мағфират Пӯлодова навишта шуда буд.

— Дар мактаб чӣ вазифаи комсомоли доштед? — боз пурсид котиб.

— Хой ин қадар саросема мешавӣ? — ба миёнаи суҳан боз даромадам.— Бечора ҳозир омаду даррав ба гарданаш ягон бор мепартой-мӣ?

— Шинед, хоҳарам,— гуфт котиб ба духтарак.— Мо ба наздикӣ комиссияи маишӣ ташкил кардему ба хонаҳои аъзоёни комсомол мефиристам, ки аз маишати маданияти онҳо бохабар шавем. Хуб шуд, ки шумо омадед. Як нафар духтар дар комиссия бошад, нағз. Бе пӯшт-пӯшт ба хонаҳо даромадан мегиред.

Мағфират розӣ шуд. Ман ҳам дар ҳайати комиссия

будам. Ана шиносию ҳамкорию ман бо Мағфират Пӯлодова аз ҳамон вақт сар шуда буд. Даре нагузашта фаҳмидам, ки ӯ набераи Ҳоҷӣ Юсуфи маъруф аст. Дар ҳангоми кори ин комиссия як воқеаи аҷибе рӯй дода буд, ки онро сонитар нақл менамоям.

Дар сари дастархон Шарафнисо оҳ кашиду оби дида ва аз падар нақл сар кард.

— Тамоми бозёфти падарам ба дастархони меҳмонҳо мерафт. «Ношукрӣ наштавад, меҳмонҳои падарат ба дилам задаанд» — мегуфт модари раҳматиам. Чунки ҳеҷ як рӯзи бемехмонро хонадони мо дар ёд надошт. Падарам ин хел ошно, дӯст ва шиносро аз шаҳрҳои дигар ҳам дошт, ки фарз кардему ӯ ба ягон ҷо рафта бошад ҳам, дар меҳмонхонаамон бемалол истиқомат карда, рӯзе се бор ба дастархонамон нигоҳ мекарданд. Баъзе вақт касал меомад. Падарам ўро монанди палатаи беморхона дар як ҳуҷра меҳмонбондӯ доруӣ дармон мекард ва аҷибаш ин аст, ки барои вай мо ҳӯроки алоҳида менухтем. Шумо гумон накунед, ки ӯ барои табии пул мегирифт. Ҳам нигоҳубин, ҳам доруҳояш бе пул буданд. Модарам раҳмати маҳз ба ҳамин месўхт. Ӯ ба бемор то ҳудаш набинад, дору намедод. Ҳол он ки табииҳои дигар аз рӯи нақли дигарон ҳам дору додан мегирифтанд. Падарам доруӣ додаравон ба бемор мегуфт: «Як ҳафта — рӯзе се бор ҳамин доруӣ хӯред, аз хобатон пай барин меҳезед». Аксари беморон аз доруи падарам сиҳат мешуданд.

Менурсед, ки аз падар чанд фарзанд будем? — пурсид Шарафнисо, — Се нафар. Акаам Ҳодиғафур аввал аз худӣ падарам дарс гирифт ва баъд дар мактаби русии маҳаллӣ хонд. Ӯ техникадевона буд. Аввал дар бозор дўкони кушод, велосипеду дигар чизҳоро таъмир мекард. Сонӣ дар дарьёи Сир заврақрони милиция шуд. Пас аз ин мудирӣ гараж буду то охири умр аз техника даст накашид. Фарзанди дуйӯм ман. Фарзанди сейӯм укаам — Бадрзӯхур буд, ки дар органҳои бехатарӣ кор мекард. Ба ӯ заҳр дода куштанд. Дар Деҳмӯй ба ӯ шӯрбо меҳўронанд, ҷасадаш, вақте ки ба хона оварданд, сини-сиёҳ кумрон шуда буд. Худи маро нурсед, шукр соҳиби панҷ фарзанд шудам, ки калониаш ҳамин Мағфиратакам, марҳами ҷон.

— Духтарон аксар ба падару модар писбат ба писарҳо меҳубонтар мешавад, — гуфт падари Мағфи-

рат.— Ҳавлиаш чудо, кораш бисъёр бошад ҳам, аз мо хамеша хабар гирифта меистад.

Дар ҳақиқат, кори ин зани меҳнатдӯст, ҷамоатчини машҳур кам нест. Мағфират то расидан ба мартабаи раиси республикавии иттифоқи касабаи муаллимони мактабҳои олии ва миёна, хеле зинаҳои меҳнат ва фаъолиятро тай кард. Фаъолияти меҳнатии ӯ ҳанӯз аз ҳамон соли ба ячейкаи мо омаданаш сар мешавад. Се сол ӯ бепул дар мактаб бачагонро дарс мегуфту фақат барои дарс додан ба курси маҳви бесаводӣ моҳона мегирифт. Қомсомол ӯро ба аъзогии бюрои шахрӣ интихоб намуд. Ба шавҳар баромада, ба Душанбе омад ва инструктори Қомитети Марказии қомсомол ва аъзои бюрои қомитети шахрии вай шуд. Ӯро партия ба инструктории Вазорати тандурустӣ фиристод. То соли чилӯм дар ин вазифа буд ва ҳис кард, ки маълумоташ кофӣ нест. Ӯ дохили институти педагогии ба номи Шевченко шуд ва онро соли панҷохӯм хатм намуд.

Меҳнати софдилона ӯро маҳбуби халонқ гардонд. Дар даъвати шашӯм ӯ депутати Совети Олии республика интихоб гардид. Ҳашт сол аст, ки пай дар пай аъзои комиссияи ревизионии ВЦСПС ва чун намоёндаи иттифоқи касаба аксар вақт ман ӯро дар пленумҳои Қомитети Марказии Партия мебинам.

— Ба дастархон нигоҳ кунед, чаро ҳеҷ низ намехӯред? — пурсид Шарафнисо.

— Боз ба як саволи ман ҷавоб медиҳеду баъд ба хӯрдану нӯшидан шурӯъ мекунам,— ҳазл кардам ман, ки биқ-биқи деги палавро мешунидам ва дар тоқча шишаи қоньякро дидам. Дар бораи падари шумо аз ҳама пеш ҳанӯз дар соли ҳазору ҳаштсаду наваду нӯх газетани «Тарҷимон»-и Исмоил Ғасперинский ва баъд дар соли ҳазору нӯхсаду бисту сейӯм Ҳочимуин ном касе навиштааст, ки шумо бояд донед?

— Ӯ ба хонаи мо меҳмон шуда буд,— гуфт Шарафнисо.— Аз Самарқанд омада буду мегуфт, ки дар газетани «Овози тоҷик» қор мекунад.

— Дуруст. Баъди он Мирмуҳаммад Нурмуҳаммедов мақолае навишт.

— Писари Нури мисгарро меғӯед? — гуфт Шарафнисо.— Мақолааш дар журнали «Тоҷикистон» қоп шуд, ки ҳудаш муҳаррири он буд.

— Оре, оё ин ҳам дуруст аст, ки пояи меҳвари гло-

буси падаратонро аз рӯи нишондоди он кас падари Мирмуҳаммад, яъне Нури мисгар сохтааст?

— Дуруст,— тасдиқ намуд Шарафнисо.— Онҳо бо ҳам ошно қарин ва ёри ҳазл буданд. Ба дилтангию закитабӣи ӯ иншора карда, вай падарамро «мулло закатоп» — яъне закитаб меномиду падарам бинобар ҳақоратгари гузаро буданаш, ба мисгар лақаби «Носазо» дода, Нуриносазо меномид.

— Ғайр аз ин дар Ўзбекистон низ дар хусуси падаратон мақолаҳо навиштаанд ва чанде пеш олими ҷавон Саидмуҳаммад Рофиев ва муаллим Сафо Аминзода як силсила мақолаҳо ба падаратон бахшиданд. Ҳама аз якдигар гирифта мегӯянд, ки Ҳочӣ Юсуф оид ба фалакиёт китобе навишта буд. Оё дуруст аст?

— Дуруст. Баъди чанд соли аз ҳаҷ гашта омадан, ӯ ба Қатаған рафта, як ҷои хилват ёфта, китобнависӣ кард ва ман дар хотир дорам, ки ду-се шаб дар ҳавлии берунамон одамонро ҷамъ карда, онро хонда дод,— гуфт Шарафнисо ва бо таассуф илова намуд:— Аммо баъди вафоти он кас аз байни китобхояшон асарро наёфтем. Ки медонад, дар дасти кию дар кучоҳи монда рафт.

— Истед, ки, ҳамшира, падаратон дар навис-навис ягон котибиҷамо касе доштанд?

— Ду нафари онҳоро ман медонистам,— гуфт Шарафнисо,— яке Қориҳусайн ном як муллобача, ки аз падарам дарс мегирифт. Мегуфтанд, ки аслан аз Ғўлакандоз асту дар мадрасаи Ҳоҷакамол истиқомат дорад. Дигараш Бобоҳон Муҳаммадхонов, домоди Тошҳоча эшон Асири, ки ба Исфара кӯчида рафтаанд. Он кас зиндаю саломатанд. Анҷа пир шудагистанд.

— Он касро мешиносам,— гуфтам ману ба ёд овардам, ки ба муносибати ҷашнгирии садсолагии рӯзи таваллуди Тошҳоча Асирий мо як гулчини осори ўро ба ҷои тайёр кардем. Хостем, ки аз хотираҳои дўстон ва наздикони шоир дар газетани маҳаллӣ саҳифа низ барорем. Ба ҳамин муносибат суроғ намуда, ба Исфара рафта, Муҳаммадхоновро ёфтам ва як мақолачаи ўро дар бораи Асирий овардам. Писари расмони Бобоҳон ў, ки дар фонди бадеии шаҳри Исфара кор мекунад, бо мадади падараш сурате кашид, ки ба ҳар донандаи дар қайди ҳаёт будаи Асирий вақте ки нишон медоданд, филфавр «ин сурати эшон Асирий» мегуфт. На-

бера сурати бобои худро дар рӯзи маҷлиси ёдоварии шоир ба шӯъбаи Ленинободии Иттифоқи нависандагон ва мо онро ба китобхонаи байнираёни ба номи Асирӣ, ки дар шаҳри мост, ҳаёда намудем.

Умеди пайдо намудани асаре, ки ба қавле ном дошту нишон надошт, пайдо шуд. Аммо қабл аз нақли ёфт шудани китоб ман меҳоям ваъдари ба ҷо орам. Ин як эпизодест аз кори ҳамагон комиссияи маишат ва маданияти ҷаҳекаи комсомолии мо.

Аззоёни комиссияро барои зудтар иҷро намудани вазифа ба ду гурӯҳ тақсим намудем. Дар як гурӯҳ ман, Мағфират ва Воҳид ном боз як нафар комсомолец буд, ки папкабардорӣ мекард. Папка аз анкетаҳо пур буд. Мо дар маҳаллаи Қӯшмасҷид корро аз як ҳавлии комсомолец сар кардем, ки дар ӯҳдабароӣ ном бароварда буд. Қанӣ бинем ҷӣ дар ҳавлиаш таъсир ва фаъолияти ӯ чигуна гуфта ба он ҷо рафтем.

Ба ҳавли аввал Мағфират даромада рафту пас аз фурсате берун омада хабар дод, ки сағи газанда ё зани аз мард гурезанда нест. Ҳавли, ки як хона ва як айвони кӯҳна дошт, ҷунон танг буд, ки одам гумон мекард, деворҳо ўро мефишоранд. Ҳавлиро як суфаи кулӯҳдевори назди айвон ва як кати ҷӯбин, оташдону танӯр майдатар карда буданд. Моро як зани қадбаланд, тавонон тақрибан чилсола, ки нигоҳи малеҳона дошт, бо рӯи кушода пешвоз гирифт. Ба рӯи шол ба лаби суфа нишонд ва худ диққат нишаста, «оллоҳу акбар, ҳуш омадед, бачагонаи» гуфта бархост ва аз он ки мо ба омин ҳамоҳуш нашудем, кайфияташ диғар шуд.

— Ягон ҷой, монам буд, фурсати шиштанатон ҳаст-мӣ? — пурсид ӯ ба хона даромаданӣ шуда.

Мо ўро аз роҳаш боздоштем ва мақсади омаданамонро гуфтем ба саволдиҳи анкетапуркунӣ даромадем.

— Оча, номатон чист?

— Бибироҳила.

— Номи падаратон?

— Раҳматӣ мурда рафтагӣ бошанд ҳама, майлаш-мӣ?

— Майлаш,— охиста хандид Воҳид.

— Номашон усто Гадоӣбон гилкор, аз маҳаллаи Милтиқсозон.

— Фамилиятон?

— Гардам, чой монам гӯям, қабул накардеду фамил гуфта истодаед,— гуфт зан соддаёна.— Дар хона мо чои кабуд намехӯрем. Дили дадош чои кабуд чуста монад, ба самоворхонаи маҳалла мебароянд.

— Азоб дода чӣ мекуни? Фамилиямон-ку нест? — гуфтам ман аз ханда базӯр хуздорӣ намуда ба Воҳид.

— Шумо чандсола?

— Мучалам мурғ, гардам. Соли эшони Ғавсулаъзам мурдагӣ, модарам мегуфт, ки ман зоида шудаам. Холаам мегӯяд, ки ё яккам ё дукам чилсола шудаам. Боз он тарафашро худо медонад.

— Фақат ба саволҳо ҷавоб диҳед,— гуфт Мағфират, ки танҳо ҳаёи духтарона ўро аз ханда нигоҳ медошт.

— Ҳа акнун, духтарам, айб намекунед-дия. Мо одамҳои нахондагӣ,— маъзаратҳои намуд зан.— Сонӣ гӯед, андак хушам ҳам кам шудагӣ.

— Саводатон? — савол дод Воҳид.

— Бесавод, бачачон,— шармгинона гуфт зан.— Ҳамсояҳо, аз ин тараф Ҳидоятҷону аз он тараф Бимуслима, рафта шабона хонда истодаанду ман ҳам равам гӯям, ба ин ҳуш чӣ хел хонам?

— Ба комсомол Шарифҷон Латифов шумо кӣ мешавед?

— Шарифҷон писари аз ҳама калонии ману Латиф номи дадош,— гуфт зан.

— Хуб, бас. Пас шумо ба вай модар мешавед,— мад кашид Воҳид, рӯи дуйӯми анкетаи дастнависи худамон дар ячейка тайёр кардагиро гардонд. Дах нафар аъзоёни хушхати комсомол қариб як ҳафта овора шуда, ин анкетаҳоро рӯбардору зиёд карда буданд.— Ақнуи гӯед, ки авкотро бо даст меҳӯред ё бо қошук?

— Шумо қизиқ, бачам,— гуфт Бибироҳила.— Оши қошук катӣ меҳӯрдагӣ ҳаст, даст катӣ меҳӯрдагӣ ҳаст. Оши суюқи мошу биринҷ, мошпиёбаю қуворино бо қошук меҳӯрем. Рафту хушк бошад, хӯр-хӯр дам мекашаму аз пай қорамон меравем. Аммо худо расонда бошад, оши палов, шавла, ширбиринчу кичириро бо дастамон хӯрдан мегирем. Ҳама ҳам ҳамин хел, гардам.

— Хуш, фаҳмидам. Ақнун ба ин савол ҷавоб диҳед,— гуфт Воҳид.— Дар кат меҳобед ё дар замин?

— Баҳор, ки шуду ба рӯи ҳавлӣ баромадем,— Бибироҳила ба кату суфа ишора намуд,— хо ана ба он

мехобем. Ба вай нағунцем, ба болои суфа. Аммо ҳамин сол ин кайки сабил он қадар бисёр шуд, ки шаб то рӯз қимир-қимир карда, газида одамро ба хоб рафтан намонад. Қайк аз наму шабуш аз ғам меғуянд. Шабуш-ку нест шуда рафт, хайрият. Аммо зор монад, ин кайкро одам намедонад, ки чӣ хел нест кунад. Баҳор бориш бисёр шуд-дия, гардам, намгарӣ.

— Миллати шумо чист, оча?

— Ба худо шукр, мусулмон.

— Не ман мепурсам, ки шумо ўзбек ё тоҷик?

— Ҳамту гӯед намешавад, тоҷик. Аммо аз тоҷикҳои Хучанди худамон.

— Ба худо боварӣ доред ё не?

Бибироҳила ба ғушҳояш бовар накард, ки пурсид:

— Чӣ гуфтед?

— Ман гуфтам, ки ба худо боварӣ доред ё не, яъне шумо диндор ё бедин? — саволро пӯстканда карда ба миён ниҳод Воҳид.

Дидам, ки дар як он як зани меҳрубон, суханхоҳу сухангӯй ба гурбаи ваҳшӣ мубаддал шуд ва чехраи меҳрафшони ӯ ба қиёфани душмани ниқорчӯй.

— Аҳҳа, рӯи ту тирмизаку тиррончаро мурдашӯ шӯяд, ин чӣ гуфтагет! — Ӯ ҷаҳида бархосту ба ин тараф, он тараф нигоҳ кард. Ман зуд ҷаҳмидам, ки калтак мекобад. Ба Мағфирату Воҳид фармудам, ки тез баромада раванд. Аммо Воҳиди гӯл қалам дар дасту папкаю анкетаҳо дар рӯи зону интизори ҷавоб шуда менишаст. Ӯ ногоҳ дид, ки Бибироҳила тозон рафта, аз таҳи танӯр оташкови дарозеро гирифта, ба ҷониби ӯ метозад, зуд папкаро пӯшида охувона хез зада, худро ба миёни ҷавлӣ гирифт ва боз як бори дигар ҷаҳад, ба дари кӯча мерасид. Аммо Бибироҳила сари роҳи ўро гирифт.

— Худи ту кучоию кӣ? Фарзанди қизилбошу пирсиён, ё мусулмон! — Зан Воҳидро задани шуда аз қафояш тохт ва як гирдогирди ҷавлича ғиззонду расида натавониста, ҳарсос зада монд. Аммо Воҳидро ба гурехтан намегузошт. Пеши дари кӯчаро мегирифт. Ин дам Воҳид чашми ўро чӣ тавр карду ғалат намуда, папкаро ба ман ҳаво дод. Ба як хез кардан болои танӯр ва аз он ҷо худро ба бом гирифта, ба кӯча партофт. Бибироҳилаи аз нияти Воҳид дер огоҳшуда то назди танӯр тохта омаду ба лаби суфа нишаста, ҳой-ҳой гиристан гирифт.

— Ин чӣ хел замона-а! — мегуфт ӯ. — Дуппа дуруст

писари падару модари мӯъмину мусулмон камсомон шу-
дагиаш бас не, ки ўртоқашро фиристода гӯяд, ки рафта,
диндору бедин будани модарамро дониста биё! Чува
замин кафида, кофиронро фурӯ намебарад? Ин чӣ рӯзе-а,
мусулмонҳо! — Ў ба ман нигарист ва аз мусулмон гуф-
та мурочиат памуданаш пушаймон шуд магар ки рӯй ба
тарафи дигар тофт.— Гум шавед, аз пеши назарам, ни-
накшаҳо, ки зада-зада бароварда нафиристонам!

Ману Мағфират аз ин меҳрубонии ӯ шод шуда, зуд
аз ҳавлӣ баромадем ва дигар баҳона ёфта аз кори ко-
миссия худро ба канор кашидем. Воҳид бошад, барои
модарашро аз роҳи хатои диндорӣ гардонида натаво-
нистан он комсомолецро илоче карда, дар бюрои ячейка
аз сафҳои комсомол бароваронд. Лекин горком комсо-
мол қарори моро бекор карда, ба котиби ячейкамон
барои худсарона анкетасозӣ ва комиссия ташкилкунӣ
огоҳӣ дод...

Баъди ба ҳисоби ячейкаи мо омадани Мағфират кори
ҳаваскорони бадеии мо авҷ гирифт. То омадани ӯ роли
занону духтаронро ҳам худи мо, яъне ҷавопписарон, ме-
бозидем. Қарс мебаستم, почомаҳои зеҳнакдори занона
мепушидем. Ба сар фаранҷӣ мегирифтем ва зӯр меза-
дем, ки занонау духтарона маҳин овоз барорем. Зарур
бошад, раво бошад. Вале ҳамон Воҳиди бечораро, ки
дар як пьеса роли духтареро мебозид, саҳл монда буд,
ки ҷавоне зада назонад. Дар пьеса не, дар беруи. Во-
ҳид ҷавони лоғарандом, мавзун ва модаовоз ҳам буд.
Ё аз Абдуллоҳи алвонӣ,— ё Миёнбузург — пьесанави-
сони ўзбек, ман аз ду парда иборат «Модари ўғай» ном
пьесаро ба тоҷикӣ тарҷима карда будам. Роли ятимдух-
тарро, ки модари ўғай ба сараш кулфати беҳисоб меова-
рад, ана ҳамин Воҳид иҷро мекард. Пьесаро нағз тайёр
карда будем. Бесуфлёр бозӣ кардем. Саҳнаи тамошоди-
ҳӣ як шипанг буд, ки дар даромадгоҳи бозори ғусфанд
дар ҷои сарои ҳозиран колхозии «Чилсолагии Тоҷикис-
тон»-и райони Хучанд воқеъ буд. Мо се тарафи шипанг-
ро бо шолу гилем гирифта, ба пеш ба ҷои парда сӯзанӣ
мекашидем. Гилему сӯзаниҳоро ҳам комсомолецҳо дар
баробари сару либоси ҳаваскорон аз рӯи талабот аз хо-
наҳояшон меоварданд.

Қисса кӯтоҳ «Модари ўғай»-ро аввал ба саҳна мегу-
зоштем. Ба саҳнагузорида ва иҷрокунандаи яке аз
рольҳои асосии ин пьеса ҳам ман будам. Чӣ қадар

вакти маро мегирифт ин кор, намедонам ва намедонам, ки ман, муаллими дар се ҷой дарсдошта, барои ин кор-ҳо чӣ тавр фурсат пайдо менамудам.

Сухан дар сари Воҳиди шӯрбаҳти мо буд. Яке аз тамошобинони аз ҳад бисъёре ки дар ҳуди кӯча ба замин нишаста, тамошо мекарданд, аз ҳама бевақттар меояду Воҳидро дида, ба хоҳари ҳудаш монанд мекунад. Хоҳари ӯ, суҳан дар байни мо монад, аз падар ва акааш пинҳонӣ ба сафи комсомол дохил шуда буду ба маҷлис-ҳо вай фаранҷи гирифта меомад ва аҷибаш дар ин ҷо ки ягон кас ин сирри яҷейкаи моро дар ҳеҷ ҷо фош на-намуд, то он дам ки ҳуди духтар — Қутбия комсомолкаи пинҳонӣ, курси маҳв кардани бесаводиро тамом намуда, ба артили бофандагон ба найчаандозӣ даромад. Танҳо баъди ин ба маҷлис бефаранҷи омада мерафт.

Бародари Қутбия Воҳиди моро ба хоҳараш монанд карда, аз як рафиқи шӯтқариаш мепурсад, ки вай духтари кист? Ӯ меғӯяд, ки хоҳари ту. Ҳар тораи мӯи ҷаҳолат бадани ҷавонро сӯроҳ менамояд ва тозон ба қафои сахнаи мо мегузарад. Ман дар паси сахна меистодам, ки ногоҳ як ҷавон ба пешам омад.

— Қутбия кай? — пурсид ӯ, ки аз ғазаб меларзид. Даст ба гиребони ман дароз кард, ман дасташро маҳкам гирифтаму сар надодам. — Ту ба раҳат рост мегардӣ, ё не?

— Ман ба ту чӣ кардам? Қутбияат кист, вай дар ин ҷо кор мекунад? — ман ҳам паст наомадам.

— Худатро ба нодонӣ мезанӣ, шайтон, — овозашро баландтар кард ӯ. — Қутбия хоҳари ман мешавад. Хоҳари ман! Ту чӣ ҳақку ҳуқуқ дорӣ, ки духтари мардумро бераҳа карда оварда, ба масхарабозӣ андозӣ? Гӯй ин ҷо барояд.

Ана дар ҳамин вақт дар сар рӯмол, дар тан куртаю почомаи занона Воҳид берун омад.

Бародари Қутбия дасти худро саҳт кашида, аз дасти ман халос карду аз китфи Воҳид гирифт.

— Ба ман нигоҳ кун!

Воҳид нигаристу қарс аз сараш афтид.

— Ҳа, ҳуди гап чӣ? — пурсид Воҳид.

— Ман то ин вақт намедонистам, ки номи ту Қутбия асту хоҳари ин бӯзбала мешавӣ, — гуфтам. — Эй, вой, ба одамон чӣ бало задааст, ки хоҳарашонро нашинохта мондаанд, нару модаро фарқ намекунанд?

— Бар падарат лаънат! — гуфт бародари Кутбия, ки аз шармсорӣ дар як дам арақ карда буду зуд гурехт.

— Лаънати худо бо ту бод! — гуфт аз қафои вай Воҳид ва рӯй ба ман кард.— Ба ман ягон чиз шудагӣ-мӣ мегӯям?.. Аз калтаки Роҳилабӣбӣ дирӯз базӯр халос шу-даму ҳоли кам монда буд, ки ин аҳмақ маро хоҳараш гумон карда, нағзакак кӯбад.

Ноомади корҳои Воҳид дар ҳақиқат кам набуд.

Боре ба муносибати 8 Март маҷлиси оилавии калони комсомолони ячейкаи мо даъват шуда буд. Ба ин гуна маҷлис комсомолецҳои зандор бо зани худ ва безанон модар ё хоҳари худро бефаранҷӣ гирифта меомаданд. Як ҳафта пеш аз ин ҷашн дар хонаҳо моҷарои «меравам, намеравам, ё намеравиҷу намебарӣ» сар мешуд. Вале ба ҳар ҳол ҳар кас каси дигари ба ҷои фаранҷӣ яктаҳи шавҳар, ҷойнамоз, қарси мехӣ ва ё бӯғчабанди печидаро ҳамроҳаш гирифта меомад. Аксари онҳо ё касдан ё ин ки дар хонаҳо бачапо надоштанду бо кӯдаконашон меомаданду тифлон гиристаю мағал бардошта, гапро ба гап намеронданд.

Маҷлис дар ҳавлии беруни Мири ошпаз, ҳамон ошпазе ки кабоби дегии хуштаъме мепухт ва дар маҳаллаи Таҳти Тутикалон, кӯчаи ҳозираи Ҷӯра Зокиров умр ба сар мебурд, баргузор буд. Яке аз писарони ӯ Абдулваҳҳоб ба комсомол даромаду ба ҳамин муносибат меҳмонхонаи ӯ ва саҳни он маҷлисоҳи мо шуда буд. Зану духтарони бисёре ҷамъ омаданд. Бинобар ин, ба рӯи ҳавлӣ ҳам палос кушодему маърузаҷӣ Воҳиди мо буд. Хабарам ҳаст, ки бечора ба ин маъруза як ҳафта тайёрий дид. Маъруза ба пасу пеши сафаҳоти ду дафтар бо хатти арабӣ навишта шуда ва дар бюрои ячейка онро Воҳид як соат хонд. Бо иловаҳои мо мебоист якуним соат давом кунад. Вале...

Аз пушти калимаи «вале» гоҳо аз воқеаю ҳодисоти ғалатӣ ҳарф меравад. Дар рӯи суфа мизе ва дар қафои он ҳаракҳо гузонида шуда буданд. Маҷлисро кушоданд. Ҷӣ аз зану духтарони озод, яъне фаранҷӣ партофта ва ҷӣ аз зану духтарони ба ҳамин маҷлис бефаранҷӣ омада, президиум интиҳоб кардем. Сухан ба Воҳид дода шуд. Беҳуда меҳнат накардааст. Аз дафтар аввали ҷумларо, ки дид, гӯё тамомаш ба ёдаш мерасид ва аз ёд сухан мегуфт. Ба ҳамин минвол тақрибан чорьяки маъруза хонда шуд. Вале ногаҳон Воҳид хомӯш шуда монд.

Дастӣ ӯ дар рӯи дафтар буду чашмаш, нигоҳ кардам, ки ба як зане. Зан ҳамон Бибироҳила буд, ки оташкови танӯр дар даст, гирдогирди ҳавлиаш аз қафои Воҳид тохта, баъди гурехта рафтани вай гӯё дар дилаш армон монда, гирист. Сонияю дақиқаҳои ҳомушии маърузачӣ ва ғибир-ғибери ҳозирин мегузаштанд...

Наход Воҳид тарсид, ки Бибироҳила ҳозир меҳезаду аз гиребони ӯ гирифта ба поён мекашад? Ё он рӯз ба хотираш расида хандаш меояду суханро давом дода наметавонад? — аз дил гузарондам. Пичир-пичир ва ҳатто қикир-қикири духтаракон сар шуд. Котиб «гап зан охир, чаро чим шуда мондӣ?» — гӯён Воҳидро оҳиста пихта карда монд. Ӯ танҳо ҳамон дам ба ҳуш омад, ки кайвонии маҳалла «хайр, тамои шуда бошад, ҷавоб диҳед, заифҳои бечора ба хонаашон раванд охир» — мегуфт. Воҳид ба ҳуш омад. Дарёфт, ки маъруза мекунад, на пешонеш Бибироҳила дар ҳавлии майдан вай ҳалқа мезанад. Ӯ маърузаи олиҷаноби худро давом дод. Боқимондаи оғро монанди қори ба хатми таровеҳ гузашта тез хонд. Вале дар сухани ӯ дигар таъсири аввала на шуд.

Баъди маҷлис бюрои ғайринавбатии яҷейкаамон шу-да, рафтори Воҳиди бечораро муҳокима кардем.

— Надонам ба ман чӣ шуд? — гуфт ӯ дар ҳолате ки намегиристу халос.— Ба ман чашмонашро ало було карда, чунон тег кашида нигарист, ки гумон кардам, ҳозир меҳезаду ягон калтак ёфта маро зада-зада пеш мекунад.

— Як худатро ба духтур бурда, нишон доданат даркор,— гуфт яке аз аъзоёни бюро.— Ҳамон рӯз ҷудо ганда тарсида бошӣ, ба захираат зарар расидагист.

— Бюро ҷои масхарабозӣ не,— огоҳ намуд котиби ҷиддии мо.— Дар ин ҷо аз обрӯи комсомол, обрӯи вай дар байни занон сухан рафта истодааст. Ду бор ҳамин хел шармандагӣ шавад, ман бовари дорам, ки зани фаранҷӣ мепартофтагӣ ҳам аз баҳри фаранҷипартой мегузарад...

— Ҳамин тавр шуданаш мумкин. Ин гуноҳи Воҳид не,— гуфта ҳарчанд тарафашро гирифтем, нашуд. Котиб ба ӯ ҳайфи ту эълон намуд.

Ба сари асари Ҳочӣ Юсуф бармегардем.

Баъди меҳмони хонаи духтари Ҳочӣ Юсуф шуда, аз Душанбе баргашта омадан, ба суроғи Қорихусайни Ғулакандозӣ афтодам, ки Шарафнисо ўро яке аз мирзоёни

падараши номид. Дар ҷақари Хоҷа Ҷамолӣ шаҳр ҳеҷ кас дараки кӣ будани Қорихусайнро наод. Аз авлоди шайхон, аъзои клуби шӯҳрати революционии шаҳр, нафақагир Ислам Бобоев, ки дар Қорихонаи маҳаллаи Хоҷа Ҷамол замоне таҳсил намудааст, низ Қорихусайнро надонист. Ақнуи ҳамина монда буд, ки ба Исфара равам ва меҳмони домоди Асири шуда, асари олимро дарак кунам. Дар ҳамина асно рузе ба пой худ ин пирамарди қадбаланд, қоқина ва сабзина ба ҷои қорам даромада омад. Ё дар даст чизе ба рӯймол печонида дошт. Аз ҷаҳорғушағӣ ва ҳаҷм китоб будани онро дарк намудан душвор набуд. Муҳаммадхонов, ки маро ҳарчанд манъ ва хоҳиш карда бошам ҳам «ҷаноб» меномад, баъди вохӯрию ҳолпурсии муллоёнаи пештара мужда расонд.

— Ман ҷаноби шуморо хурсанд кардани омадам,— гуфт ӯ гиреҳи рӯмолро кушодаравон.— Даре боз ин китоб гум буд. Афсӯс меҳӯрдам. Ба касе дар ин хусус даҳон кушода наметавонистаму...

— Оё ин асари Ҷаҳӣ Юсуф нест? — бесаброна пурсидам.

— Асари он кас ва асари ман,— гуфт Муҳаммадхон ва дастнависеро, ки муқоваи китобҳои кӯҳнаро дошт, ба дасти дарозкардаи ман дод.— Нодуруст меғӯянд, ки ин фақат асари ҳади Ҷаҳист. Инро мо ҳар ду навиштаем...

Дастанвис, агарчанде, ки дар қоғази абрешимии истеҳсоли пештараи Самарқанд, бо сиёҳии пештара ва найқалам навишта шуда бошад ҳам, бо вучуди мурури замон ва даст ба дастгарди ҳанӯз нав аст. Гуё ба ҳамина қарибиҳо онро рӯбардор карда бошанд.

— Ин хати шумост?

— Не, хати яке аз мухлисони Ҷаҳӣ Юсуф, як каси гулақандозӣ.

— Оё номи ӯ Қорихусайн набуд?

— Гуё ҷуғи ном дошт.

— Ё зиёда бошад?

— Қайҳост, ки надидаам. Эҳтимол фавтидааст,— гуфт Муҳаммадхонов.— Ман ҳам аз мударрис Оғобхои кӯқандӣ, ки дар Қоҳира мударрисӣ мекард ва олимони калони илми нуҷум буд, дарсҳои гирифта, китобҳои бисёреро аз ин соҳаи илм хонда, хеле дониш ҳосил карда будам. Инро Ҷаҳӣ Юсуф медонист ва ӯ боре ба ман тақлиф намуд, ки ҳар ду барои ҳаваскорони донишони илми фалакиёт ва нуҷум китобе навишта, аз худ боқӣ

гузором. Биноун алайх, худи ман, ки дар дил ин орзуро доштам, розӣ шудам ва дуи мо боз китобхон бисъёре хондем ва шурӯъ ба навиштан кардем. Дар дебочаи китоб, ки худи Ҳочӣ Юсуф баъди ба қалам оварда шудани он иншо намудааст, аз ин хусус сухан меравад. Аз худи ҷанобашон пӯшида нест, ки як замон дар хона китоби кӯҳнаро бинанд, ҳеч набошад, айб мекарданд. Ҳамон вақтҳо каминаатон китобро пинҳон ва дар кучо гузоштанро фаромӯш карда будам ва шукр ҳоло ёфт шуд. Зеро дар ҳар ҷо ки аз ин китоб меҳондам ё мешунидам, холам бад мешуд.

— Чӣ мешуд, ки китобро ягон ду рӯз ба ман гузоред, ки зуд хонда бароям?

— Ба ҳамин мақсад ҳам овардам, ки як хонда бароед ва баъд ба дасти Муҳаммадрофиев ва Сафохон диҳед, ки ҷӯи ин китобанд ва чанде пеш шаммае аз ёфт шудани китоб ба онҳо карда, сабр аз дилашон рабуда будам,— суханро чида-чида гуфт Муҳаммадхон.

Ба ӯ изҳори миннатдорӣ намудам ва китобро дар як шаб хонда баромадам. Ба даст гирифтаму дигар то тасом намудан вайро гузошта натавонистам. Шояд ин сухани маро игроқ пиндоред. Лекин рост мегӯям, ки дар бораи сайёрагон, моҳу офтоб ва ҳаракоти онҳо ман ҳанӯз чунин маълумоти мӯъҷаз ва мухтасарро надида будам. Онро дар ягон журнали илмӣ ё ба тарзи рисола нашр намудан лозим ва зарур аст.

Боз як шарҳи мухтасаре.

Агар шумо ба ҳавлии Ҳочӣ Юсуф рафтани шавед, аз Чорраҳа аввал ба чап гашта, баъди чанд қадам ба кӯчаи марказии шаҳрамон, кӯчаи Ленин мебароед ва пас ба дасти чап мегардеду ба кӯчаи Оғлуқони пештара, Шӯрон ҳозира медароед. Баъди чанд қадам дар дасти рост тангкӯча ва дар охири он болохонаеро мебинед, ки он ба Ҳочӣ Юсуф тааллуқ дошт. Мегӯянд, ки ӯ китоб хондани шавад, албатта ба он ҷо мебаромад, ки касе ҳалал нарасонад. Роҳи зери болохона аввал ба ҳавлии берун ва баъд дарун мебарад. Ҳоло ҳар дуи он хобгоҳи омӯзишгоҳи тиббии шаҳр аст. Тасодуфи аҷиб! Мегӯянд, ки машғулияти аз ҳама барояш завқовари олим, машғулияти тиббӣ ва табобат буд. Ҳоло дар зодгоҳи ӯ, дар ҳавлие ки то дами охирин мезист, ходимони ояндаи тиб истиқомат доранд. Рӯҳи олим шод бод! Ҳочӣ Юсуф ба дӯстон ва наздикони худ мегуфтааст, ки

бино ба қавли бобои ӯ Абдумаҳмуди Хучандӣ дар ҳа-
мин кӯча таваллуд ва калон шудааст. Чӣ хуб мешуд,
ба ин кӯча номи ё Абдумаҳмуд ва ё Ҳочӣ Юсуфро ме-
доданд!

XI

Дар фасли гузашта аз тӯдаи ҳаваскорони санъати
ячейкаи комсомолии Таҳти Тутикалон низ суҳан кушода
шуд. Аз ин рӯ, меҳоҳам аз ёддошти худ дар ин боб ба
хонанда нақл карда гузарам. Ман гуфтам, ки баъди ба
ҳисоби ячейкаи мо омадани Мағфират Пӯлодова кори
ҳаваскорон барор гирифт. Мағфират аз хонандагони мак-
таби худ чанд нафар духтаронро ташвиқ намуда, ба
кружоки мо овард. Мо ба онҳо ваъда додем, ки репети-
цияҳоро аз ҳама пинҳон гузаронда ва пинҳон ҳам онҳо-
ро ба сахна бароварда, баъди тамошо то хонаашон бур-
да гуселонем. Онҳо мактабу машғулиятҳои вайро баҳо-
на карда меомаданд. Азбаски падару модаронашон ба
муаллима Мағфират эътимод ва эътиқод доштанд, ҳар
қадами духтарони худро таъқиб намекарданд.

Тамошобин медонист, ки дар пьесаю концертҳои мо
роли зану духтаронро ҷавонписарон мебозиданд. Бино-
бар ин, баъди як моҳи омадани духтарон вақте мо та-
мошои нави нишон додем, ки дар он чор нафар духтар
бо сардории худи муаллимаашон иштирок менамуданд,
ҳеҷ кас ба духтар будани онҳо бовар намекард. Пьесаи
навамонро худи ман навишта будам. Вай ба озодии
занон бахшида шуда буд ва роли намояндаи фабрикаи
шоҳибфиро Мағфират, роли духтарони ба он корхона
бурдашавандаро се нафар духтаракон мебозиданд ва
номи пьеса дабдабайок «Озодии занон» буд.

Ин дафъа тамошобинони мо таҳсину офаринро бисъ-
ёр мегуфтанд. Ин сабаб дошт. Пеш аз ҳама дар мавзӯи
озодии занон сурудоҳо хеле бисъёр бошанд ҳам, то он
вақт ё пьесаҳо набуданд ё мо нишон надода будем. Баъ-
даҳу, онҳо гумон мекарданд, ки ҳамаи иҷрокунандагони
ролҳои зану духтарон писарбачагони мактаби бозори
гӯсфанд мебошанд, ки ба қиёфаи духтарон ҳам ба тав-
ри аъло даромадаанд. Овоз, шишту хез ва тарзи гуф-
тори онҳоро пиз ҳайратоварона азхуд намудаанд.

Баъди ин муваффақияти калон мо «Озодии занон»-ро
дафъаи дигар ба фонди МОПР — мадади коргарони

корпартофтаи кадом як шаҳри саноатии Англия пулакӣ мондем. Ин бор на фақат тамошобинони доимии мо, балки аз маҳаллоти дигар ҳам одамон омаданд ва тамошогоҳамон, сарои бозори ғусфанд хурдӣ карда, ба болон бом ҳам билетӣ арзон фурӯхтем. Овозаи дастан мо дар шаҳр паҳн мешуд ва дар як маҷлиси кушодамон котиби комитети шаҳрии комсомол онро таъриф карда, ба ман «Раҳматнома» супурд. Вале ин овоза ба сари ман, ҳамчун муаллиф, ба сахнагузори пьеса ва ҷавобгари шабҳо ташвишу тақопухое овард, ки аз фаёлии худ қариб пушаймон мешудам.

Ба кор рафтаравон котиби ячейкаи комсомолиамонро дидам.

— Ман ба ҳавлиатон мерафтам,— гуфт ӯ,— аз куҷо ҳам ману ту корхое сар кардем, ки акнун ба сарамон ғавғо меоварад?

— Чи кор кардем, ки ба сари мо ғавғо меовардааст?

— Исроқӣ дина маро ҷеғ зада, ба тахта кашид,— гуфт дар ҷавоб ғамгинона котиб.— Чи валло, ки бе иҷозати шӯъбаи тарғиботу ташвиқоти мо шумо ба сахна пьеса мемонед, мегӯяд. Имрӯз ҳар дуямонро ҷеғ задаанд.

— Худи котиби горком комсомол дирӯз ба ман раҳматнома дода таъриф карду акнун гапи нав баромадааст-мӣ? Ғам нахӯр. Ҳеҷ гап намешавад. Худам рафта гапзанон мекунам,— дили ӯро бардоштам.

Ба мактаб омада воқеаро ба мудири илмиамон Қаҳҳор Хоҷаев гуфтаму аз ӯ иҷозат гирифтам.

— Ҳамон пьесаатон бошад, тасдиқ мекунамду ҳалос,— таскин дод ӯ ба ман, ки «Озодии замон»-ро хонда баъзе маслиҳатҳо дода буд.— Ҷон гӯянд, ки аз шаҳри худамон пьесанавис мебарояд.

Вале Исроқӣ «ҷон» нагуфт. Ин ҷавони бадбуриш, фарбех, шикамкалону гарданкӯтоҳ, ки чашмони ба назарам чуқури бадбинона дошт, овози бадҳайбаташро ҷунон баланд бардошт, гумон кардам, ки баробари дилам шишаҳои тиреза ҳам ба ларза даромаданд.

— Қадатон як вачабу ришатон се вачаб! Шумо «Ҷимбиларманҳо» шаҳри Хучандро шаҳри ҳалҳалаю бедарвоза гумон кардед-мӣ? Ба шумо кӣ мондааст, ки пьеса нависеду беиҷозат бароварда ба мардум нишон диҳед? Кай ба ман гӯед?

— Шиштан мумкин-мӣ? — пурсидам дар ҷавоби ин арбада.

— Шинед! — бо фукаш стулро пишон дод.

— Ба шумо кӣ мондааст, ки пьеса нависед? — боз пурсид ӯ.

— Ман муаллим ҳастам.

— Муаллим бошед, муаллимиатонро кунед!

— Пьесанависҳо аз модар нависанда таваллуд нашудаанд, — гуфтам оромона.

— Ин тараф тед! — ба далелам ҷавобе ёфта натавониста даст ба дафтари умумӣ дароз кард, ки пьеса дар он навишта шуда буд. Ӯ онро кушод. Саҳифаи аввалро сарсарӣ, баъд саҳифаҳои дигарро ҳарчанд аз ҳар ҷо бошад ҳам, дар даруни дил меҳонд ва медидам, ки гӯё аз ҷаҳл мефаромад. — Худат навишти ё ягон каси дигар ҳам ёрӣ дод?

— Худам, — гуфтаму гумон кардам, ки ӯ ҳозир аз гуфтаҳоиаш пушаймон мешавад. Вале ғалат кардаам.

— Пьесаро муаллимча монда меравӣ, — боз ҳам дурӯштона ва бо ҳамон оҳанги аввалаи арбадаҷӯна амр кард ӯ. — Мо хонда мебароем. Ҳоло намедонам, ки чи тавр. Лекин бе ҳеҷ ҷирму-ҷурм нағзу маъқул навишта бошӣ ҳам, доништа мон, ки ба ту ҷора мебинем. Қори давлат ба ту бози-мӣ? Ба кӯрпаат нигоҳ карда по дароз кун. Чанд сол хонда як ду сол муаллим шудан катӣ ҳар кас пьесанавис шуда наметавонад.

— Ман — муаллим гуфтам ба шумо.

— Э бошӣ, будай! — Сурфаи сахте кард, ки садои вай ба даррондани чити нав мемонд.

— Ман мегӯям, ки одами бесаводу бефаросат не, муаллим ҳастам.

— Ё пираме! — ин дафъа шикоятгараона оҳ кашид Исроқӣ, — бед гӯям, тут мегӯяда!

— Кай биёям?

— Баъди ягон ҳафта.

— Мо пьесаро баъди се рӯз ба гузари Охунд бурда нишон доданӣ ҳастем, — гуфтам наст наомада.

— Бе имзои ман ба қабристони Гунбази Қошуқ ҳам бурда пишон дода наметавонӣ. Фаҳмидӣ?

— Фаҳмидам. Лекин, агар то пасфардо фикратонро нагуед, рост ба пешни котиби округҳои партия медароҷаму арз мекунам.

— Ту маро аз округком тарсондани ҳастӣ? Ман ба

ту полвон качал-мӣ? Ҳезаду як душмани синфӣ як чизи зарарноки зиддишӯроиро навишта чорта нағмагарро ёфта, ҳар ҷо, ки хоҳад бурда ба мардум нишон диҳад, мо даҳонамонро кушода нигоҳ карда мешинем-мӣ?

— Рафиқ Исҳоқӣ, ман душман ҳам нею ин пьесаи зиддишӯроӣ ҳам нест. Гуноҳи ман ҳамин, ки оварда ба шумо нишон надодаам. Худи ман инро намедонистам ва дигарҳо ҳам инро ба ман нагуфтанд.

— Э барака ёв! Вой бар ҳоли бачаҳо, ки таълиму тарбияи шумо барин Усто кӯрмаган шогирдхоро мегиранд.— Қаф ба рӯи стол бо таассуф зад.— Ана ҳамин кас муаллиму боз пьеса менависанд ва мегӯянд, ки бесаводу бефаросат не, ҳаками ҳозиқ саманди гирди қозиканд...

— Ҳар чи гӯед, гӯед. Пасфардо омада пьесаро гирифта мебарам.

— Он тарафашро дида арз мекунем. Яъне хонда баромада мегӯям, ки инро ба мардум бароварда нишон додан мумкин ё не.

Берун баромадаму худ ба худ гуфтам: «Чаро ту аз паи ҳамин хел корҳо мегардӣ! Ҳар рӯз ба навад кас дарс медиҳӣ. Ба ҳамин сари ҷавониат магар ин кифоя нест? Вазифаи комсомолӣ бе ҳамин ҳам кам не. Газетаи девбӯӣ мебарорӣ. Ҳамаи қарорҳои ташкилоти ибтидоии партиявиро навишта медиҳӣ. Ҳафтаи гузашта рӯзи дароз гилғилмон шуда боми чаккагузаштаи бевазанеро ловида додем. Магар ҳамаи ин вазифаҳо каманд? Ана ба болон алла зала. Ба зӯр пьеса навишта он қадар меҳнат карда, ҷон коҳонда ба сахна бароварданат бас набуд, ки акнун чораат мебинанд». Лекин зуд аз пушаймонӣ пушаймон шудам.

Ба мактаб рафтам. Ба мудирамон Қаҳҳор Хоҷаев воқеаро гуфтам. Вай ранчид.

— Шумо ба дарсатон дароед. Ман ба пеши Шарифҷон равам чи, ҷӣ мегӯяд,— мудир тўппии чустро ба сараш қач гузошт ва мўйлабро тоб дода, ба велосипед савор шуда рафт.

Чи хел дарс додам, намедонам. Баъди дарси мактаби ибтидоӣ ба ҳавлӣ мерафтаму супориши комсомолиро ба ҷо оварда баъд ба дарси ду курси маҳви бесаводӣ мешитофтам. Ҳозир бошад, ба ҳеҷ ҷо рафтан дил намекардам. Аз бекорӣ, кадуқорӣ ба газетаи девории мактаб суратҳо кашидам ва мунтазири мудир шудам. Омадани ӯ

маро хушнуд кард. Гуфт, ки дар қабули котиб буд. Вай Исҳоқиро ҷеғ занонда оварда, як пардаи пьесаро хононда шунид ва дар пеши ман чунон суханҳои обдор ба вай гуфт, ки тоза музтар шуд. Ман медонистам, ки Шарифчон Рачабов яке аз дӯстони Қаҳҳор Хоҷаев мебошад. Онҳо ҳанӯз солҳои пуздаҳу бист дар бозори қоқи шаҳр пьесаҳо нишон медоданд. Худи Қаҳҳор Хоҷаев «Бедонабоз» ном пьесае навишта, бо ҳамроҳии Рачабов ва муаллимони Осимхони пир, Маъмур Акрам, Ҳоҷихон Умаров ва дигарон бозида ҳатто билет ҳам мефурӯхтанд. Аз ин рӯ ба хушхабарии Қаҳҳор Хоҷаев зуд бовар кардам. Аз мактаб бо сафони хотир баромадаму аввал ба курси дар сарои Яҳудиён буда меҳостам равам, ки котиби яҷейкамон дучор омад.

— Ба ҳавлиатон рафтам. Набудӣ. Кофта ба мактабат мерафтам.— Аз қиёфаи ӯ нохушии хувайдо буд.— Ин дафъа котиби горком ҷеғ занонда бурда чунон гумбур-гумбур бардошт, ки саҳл монда буд гурдаам кафад. Боз байти пьеса.

— Ҳамааш ҳамин-мӣ?

— Не. Худи пагоҳ ҳамаамонро бурда дар бюро муҳокима кардани ҳастанд.

— Хуш боз чӣ?

— Ҳа, боз чӣ меҳохӣ?

— Парво нақун. Худи котиби комитети округии партия пьесаро хононда маъқул ёфтааст ва ба худи Исҳоқӣ гуфтааст, ки тезтар чечакатро монда деҳ,— бебокона сухан мегуфтам ва аз ин ҳудам ба завқ меомадам.

— Аммо ҳар чӣ бошад ҳам, пагоҳ соати ду ба пеши котиби комсомол рафтан даркор. Гапамро писанд накард гуфта, наранҷад. Иззаташ-дия.

Котиби комитети шаҳрии комсомол чун дарро кушода даромадем, моро диду ҷиддӣ шуд.

— Билетро бо худ овардед?— пурсид ӯ.

— Чи буд?

— Мумкин аст, ки кашида гиранд.

— Қӣ?

Котиб теғ кашида ба ман нигоҳе кард.

— Бюрои комитети шаҳрии комсомол.

— Барои чӣ?

— Ин саволҳоро сабр кунед, мо ба шумо медиҳем,— гуфт котиб.— Ба шумо кӣ мондааст, ки худатон нависед ва худатон ҳам беиҷозат ба саҳна монед. Дар як кон-

церти шумо аз тамошобинои як одам ба сахна баромада бемазапазиҳо кардааст.

— Қардани буду аз сахна фурувардем,— сухани котибро буридам.

— Забони шумо анча тез барин,— ранчидахотирона гуфт котиб.

Ӯ ба андешаам мунтазири таваллои мо буду ман аз вай баланд меомадам. Котиб дикӣ аз ҷой хесту моро ба кабинет гузошта рафт. Дар набудани ӯ котиби эҳтиётори ячейкаи мо ба ман панд медод, ки аз як дахон гап монам. Ӯ пири на маслиҳат гуфт, ки гардани хамро шамшер намебуррад. Вале ман, ки дар симони котиби комитети округии партия пуштибон доштам, дар дил қарор намудам, ки асло паст нафуроям. Ӯ ба аклона розӣ будам, ки дар ҳақиқи ман чора бинанду баъд пушаймон шуда «мебахшед, мо нафаҳмидем» — гӯянд. Ин вақт котиб бо Мирон ном як каси масъул даромада омад.

— Ҳа, ин кас-мӣ? — пурсид ӯ ба ҷои салом ва ба ман мад қашида нигоҳ кард.

Оши Мирон бо ходимону ҳавасмандони матбуот наменухт. Вай онҳоро бад медид. Медонист, ки ман ҳам аз ҷумлаи онҳоям. Боре ӯ ба ман дучор омада фармуд, ки ба наздаш дароям. Ғалладони мизро кушода ӯ як справкарро гирифта ба наздам гузошт ва пурсид, ки имзои поёни он оё имзои ман аст? Ӯ ҳайрон шудам, ки справка чи тавр шуда ба дастӣ ӯ афтод. Чанд рӯз қабл аз он яке аз тӯраҳои маҳалламон ба амин мурочиату хоҳиш мекунад, ки дар боби шумораи фарзандонаш ба ӯ справка диҳад. Амин ба муовину котибаш, ки дар маҳалла ман будам, фармуд. Навишта додам ва ҳарду имзо карда мӯҳри сегӯшаамонро пахш карда будем.

— Медонед ба кӣ серфарзанд гуфта справка додаед? — пӯписса бардошт Мирон.— Ба тӯраи муф்தӯр. Вай бо ин справкаи шумо ба ягон фабрика ё завод даромада зараррасонӣ кунад, ҷавобгар кӣ мешавад?

Мирон ҷунон далелу исбот ва мисолҳои бисёр оварда маро чандон ҳақорат дода ва мулзам кард, ки замин нақафид, дароям. Маро ба дахонкушоӣ ҳатто ба узрҳои ҳам намонд. Ӯ ҳамаи ки сухан гуфтани мешудам, «одам аввал гӯш мекунад!» мегуфту лекин то ба охир ба ягон сухани ман гӯш накард. Баъди чанд рӯзи он дар ячейка барои ин справка ба ман ҳайф ба ту до-

данд. Вақте ба Самарқанд рафтаму дар он ҷо чун ходими фабрики матбуот — фельетончин номӣ Қурбон Баҳлулзодаро дида ин воқеаро гуфтам, хандид.

— Алами Исоро аз Мӯсо гирифтааст, — гуфт ӯ. — Вай сояи моро аз девор метарошад. Як тӯда маишатчиҳо бо сардории вай ба идораҳо даромада гирифтагию аз қор дида зиёдтар улфатбозӣ менамоянд. Се-чортои онҳоро як-ду бор ҷўкӣ карда будем. Боб карда аз ту аламаширо гирифтааст. Хафа нашав. Ҳисобашро меёбем.

Аз миён як моҳ нагузашта дар журнали «Муштум» бо сарлавҳаи «Ҳучанд тулкиси» хабари фельетонмонанде баромад ва дар он маро тарафгирӣ ва Мирӣ таънаю сарзаниш карда мешуд. Инро дастак карда, ба ячейка ариза додам, ҳайф ба тӯро бардоштанд. Ҳоло «ҳа ин кас-мӣ?» — гуфта даромадани Мирӣ ишора ба ҳамон мочарою хусумати ӯ буд.

— Ҳозир ба шумо ҷавоб. Бӯро шавад, хабар медиҳем, — гуфт котиб.

— Ба он ҳоҷат ҳам наменшудагист, — гуфтам дар вақти хайр бод.

— Истед, истед! — даст бардошта моро аз рафтаи боз дошт Мирӣ. — Чи гуфтед?

— Нашунида бошед, шунавед, рафиқ Мирӣ, ки пьесаро нафақат Исҳоқӣ, балки котиби якӯми оқружкӯми партия ҳам хонда маъқул ёфтаанд. Аз ҳамин сабаб дар бюрои оянда муҳокимаи масъалаи мо намешавад, — инро гуфтаму тарбузро аз бағали Мирӣ афтондаю қарфонда берун баромадам.

— Мирӣ одами бадкина, — гурунгос зад котиби ячейкаи мо. Нағз накардӣ, ки ранҷондӣ.

— Вай бе ҳеҷ сабаб ранҷондан гирад майлашу мани бечораро чи чора гуфта, сарамро ҳам қунам? Не! Боэҳтиётӣ, андеша, ҳатто андак буздилии ту эҳтимол дарқор бошад. Аммо ман сарамро ҳам намеқунам. Гуноҳи ман қист? Барои пьесанависӣ дили маро бардоштанд дарқор. Охир дируз ҳамин котиби горқомамон пьесаро дар маҷлис таъриф кард, ба ман раҳматнома дод, аққун аз қарда пушаймон.

— Сабук нашав, — панд дод котиби ячейка қаллона. — Қи меқонад то пагоҳ боз чи гапҳо ёфт мешаванд. Исҳоқӣ аз пьеса ягон ҳатон сиёсӣ ёбад, чи қор меқунӣ?

— Дар пьеса ягон хатон сиёсӣ нест. Ба худӣ ӯ фармудаанд, ки ягон хатон дигараш бошад, ислоҳ кунад,— боз таскин додам ба ӯ.

Баъди ду рӯз ба назди Исҳоқӣ рафтам. Ин дафъа муомилааш якқадар ба таомул наздик бошад ҳам, қавоку димоғаш аҳмади порина буд.

— Азбаски намедонед, ин дафъа аз гуноҳатон гузаштем,— изҳори лутфу марҳамат кард ӯ.— Минбаъд коратонро дониста кунед ва пьесаро ба дастам дод.

Намоиши пьесаи «Озодии занон» ва концертамон дар гузари Охунд турфа хуб гузашт. Баъди ин мо ба даҳон афтода мондем. Қадом ташкилот ё идорае ягон маҷлис гузарониданӣ шавад, дастаи муғанниёни мо, ки аз дӯторчӣ, дойрадаст ва наю ғижакнавозе иборат буд, пеш аз маҷлис навохта, одам чамъ мекард ва пас аз маҷлис пьеса ва концертҳо нишон медедем.

Артисти бофандагон ташкил карда шуда буду мегуфтанд вай ба фабрика мубаддал мешавад. Овозҳо паҳн мешуданд, ки комбинати абрешим сохта мешудааст ва аз ин тараф пилла ба мошина даромада, аз он тараф шохӣ шуда мебаромадааст. Барои ин маҳалла ба маҳалла гашта, занони қобили меҳнатро ба рӯихат мегирифтанд, ки ба пиллакашӣ, найчаандозӣ ва баъди буд шудани фабрика ба он ҷалб карда шаванд. Бо ин занон маҷлисо мегузаронданд. Рӯзи бемаҷлис кам. Баъзе касон сад баҳона ёфта аз вай мегурезанд. Аммо вақте ки муғанниёни мо дар самоворхона доираю дунбакро ба кор медароранд, аввал бачагон, сонӣ ҷавонон, баъд оғиста-оғиста калонсолон ва ҳатто занони фаранҷидор бе хабарӣ кайвонӣ чамъ мешуданд. Медонистанд, ки баъди маҷлис концерт ё тамошои дигар ҳаст, аз маҷлис ҳам намерафтанд.

Қотиби якӯми комитети шаҳрии комсомол маро ба кабинетӣ худ хонд.

— Ҳамин кружоки ҳаваскорони ячейкаи Таҳти Тутикалонро ба театри тамошобинони ҷавон гардонданӣ ҳастем. Директор, роҳбари бадеӣ, режиссёри вай худӣ шумо шуда мондан мегиред. Бутхонаи шаҳр ба ихтиёри шумо. Ҳам зал дораду ҳам сахна. Аз духтар сероб мешавад. Ғайр аз ин, Мӯҳсинзода, Маъмуров ва Шарифов, онҳоро медонед, ба ихтиёри шумо дода мешаванд. Репертуар меёбам. Ба сахна мондаву нишон додан ба шумо мемонаду халос.

Ман, ходими газета Эргаш Мӯҳсинзода хонандаи техникуми педагогӣ, ҳозир директори парки автомобили заминҳои корамшуда Маъруф Шарифов, муаллим Эшон Маъмурови шайхбурҳониро медонистам, ки ба санъат меҳру муҳаббат, ба кружокҳои ҳаваскорони санъат иштирок доштанд.

— Костюм, декорация, харочот чӣ мешавад? — пурсидам ман, ки бепул — вазифаи комсомолӣ будани ҳамаи корҳои ба зиммаамон гузошташударо медонистам.

— Костюм чӣ даркор? Ҳамаи бачаҳо дадаю бува, очаю бобо доранд. Фаранҷӣ даркор шавад, аз они модару саллаю чома даркор шавад, аз они бобо, мумсику локӣ даркор шавад, аз они модаркалонро овардан мегиранд. Декорация шарт не. Ҳар хона сӯзанӣ, ҳеч набошад, бӯғчомаю абраи туташонӣ дорад. Ба пасу пеши сахна меовезеду тамошо нишон додан мегиред. Гап дар сари декорацияю костюм не. Дар бозӣ карда тавоништан. Гапзанон кардем-мӣ? Мӯлаш баъди биет рӯз як концерти оличаноб тайёр карда нишон медиҳед.

Ягон ҳафта нагузашта штати театрамон пурра шуд. Дар ҳақиқат духтарон сероб буданд. Толибаҳои мактабу техникумҳо Баҳрӣ Абдушукурова — директори ҳозираи меҳмонхонаи Душанбе, Маъмура Носирова — муаллима, хоҳари раиси комитроияи округ ва муҳаррири газета: аз ҳама ҷавонтар Рафоат Носирова — ҳоло сармуаллими институти педагогии Ленинобод, Марьям Бозорбоева — муовини вазири маорифи халқи республика, Хайрӣ Луқмонова ва Ғулоӣ, ки ҳоло дар қайди ҳаёт нестанд, раққоса, сурудсаро, лапаргӯи театри мо буданд. Ягон моҳ нагузашта як пьеса ва як концерти нав тайёр намудем. Комитети шаҳрии комсомол машина ёфта меод. Мо ба деҳоти Хучанд — Овҷӣ Қалъача, Сомғор, Қистакӯз, Исфисор, Унҷӣ ва ғайра рафта, концерт меодем. Дар деҳот хоҷагҳои коллективӣ акнун ташкил меёфтанд.

Яке аз ин концертҳо дар ёди ман мондааст.

Ба муносибати барҳам зада шудани босмачигарӣ дар Қаромазор, ки раёони хурд буда, аз ҷиҳати маъмурӣ ба Хучанд итоат менамуд, зиёфат ва бузкашӣ шуд. Дар деҳҳои калони маъракаи палов пухта, ўзбекону қирғизони атрофро қарнаю сурнай навохта ҷамъ карданд. Роҳбари ин тадбир аз шаҳр Мақсудҷон Султонов ном ходими комитети шаҳрии ҷартия буд.

Вакте ки дар як машинаи майдаи боркаш мо, хунаrpешаҳои ҷавон омадем, мардум атрофи машинаро пешонда гирифт. Духтаракони лӯхтаквор росту орошт на-мудан мо гӯе ашӯи подири пурбаҳои выставка буданд, ки дар назди ҳар кадоме он тамошобин дақиқаҳо исто-да мафтунона менигарад. Мо ҳарчанд хоҳиш мекардем, ки одамон дуртар раванд, нишинанд, мо дар болои ма-шина концертро сар кунем, ҳеҷ кас гӯш намекард. Мар-дум дар умри худ духтарони бефаранҷи ва зеборо гӯе аввалин бор дида буданд, ки як кас «гир»— гӯяд, ҳар мард яктои ин духтаронро ба гумонам мисли бузи кӯб-корӣ гирифта мегурехт.

Дар ҳамин вақт бо қамчину бонгу шавқун ба худ роҳ кушода, аз кучо мисли Хизри дастгир раиси район, марди қадбаланди дилбвар марҳум Дадо Зокиров, ки монанди уқоб дар болои асп менишаст, ҳозир шуд. Ҳеҷ карда, аз асп ба болои машина баромад.

— Агар тамошо дидани бошед, ҳой мардум, ҳама ба ин тараф мегузаред. Пиедаҳо дар замин, аз пеш ме-шинанд. Савораҳо аз ақиб меистанд,— овозашро баланд намуда, бо дастони дароз ҷой нишон дод.— Агар ҳуди ҳозир ҳамин тавр накунад, ман мефармоям, ки бачаҳо гашта раванд. Ҳой Айилбой! Ту ба ман нигар, Тангри-кул, ту, ана раисони ҷамоаҳо, мутасадди тартибу инти-зом мешавед. Ягон кас бетартиби кунад ҳам вай ҷавоб-гару ҳам мутасаддиҳо.

Суҳанони Дадо Зокиров гӯе қувваи дуои ҷодугарони афсонаро дошт. Ҳама ба тарафе ки раис таъин намуд, гузашта, нишастанд. Ҳунаrpешаҳои андак хотирҷамъшудаи мо ақиб ҳар ҳунарро, ки доштанд, нишон медоданд. Йигитчаҳои даҳонашон во ҳарчанд ором истода меди-данду гӯш мекарданд, ба ҳаёли май, дар сар фақат фикри гирифта гурехтани духтарони мо доштанду халос.

Концерт ба охир расид. Аммо мардум намерафт. Он вақт самовор, офтоба, дастшӯ, лаганду патнус ва дигар ашӯи асбобҳои рӯзгорро, ки барои голибони бузқашӣ ва хобонак оварда буданд, берун оваронда, ҳуди Дадо Зокиров бузи сарбуридаро ба гардани асп ниҳода омаду ба як тараф асп тозонд. Ҳаман аспакӯш аз паси ӯ тохтанд. Ман аз рӯи эҳтиёт хӯрокхӯриро ба-хона карда, ҳамаи духтаронро ба як кулба ҷо кардам ва як навъ хотирҷамъ шуда будам, ки Хайрӣ маро ҷеғ зад.

— Баҳрӣ як асп ёфта савор шуда ба бузкашӣ рафт,— ӯ бо ангушт тарафери нишон дод.

Эй, вой, ин Баҳри шӯх ва дилрабои мо буд, ки сари аспро ба қониби тӯдаи бузкашони сар додааст! Ман асп натонондам. Чӣ бояд кард? Дар дашти васеъ ўро ягон босмачии дируза гирифта гурезад чӣ мекунем? Тозон ба назди Султонов рафтаму воқеаро гуфтам. Ў бедардона тамасхуромез хандид. Лекин ин хабарро чун оҳиста ба қотиби комитети районии партия Турсункулов гуфтам, якбора бесаришта шуд.

— Эй, вай чӣ хел духтар?— пурсид аз ман ӯ.— Ба кадом тараф рафт? Ҳой Тангрикул, ин ҷо биё!— ӯ марди миёнсолеро ба назди худ хонд.— Хез куну ба асп савор шуда, як духтари инҳо ба бузкашӣ даромадааст, зудтар гардонда биё. Ҳамроҳи худ мебиёри. Тезтар.

Тангрикул Баҳриро гардонда овард. Ранги ӯ париди буд.

— Ман дар байни бузкашони ду одами аз даруни ҷома милтики милаи буридашудагидорро дидам,— хабар дод ӯ.— Ҳар дуяш аз тӯда ба чет мебаромаду гапзанон мекард.

Ман ин хабарро ба Турсункулов ва Дадо Зокиров расондам. Ў чанд нафар милиционерии либоси граждани дарбарро фиристод. Аммо пас аз фурсате онҳо гашта омаданд ва ба раис чӣ гуфтанд, ки ӯ хотирчамъ шуд. Вале таъини ман зиёд мегардид. Вақти бозгашт агар дар торики монем, ба машинаи мо ҳуҷум кардани одамон аз эҳтимол дур нест. Бинобар ин, дар рӯшноӣ аз ин ҷо рафтаи зарур аст. Бояд бузкашӣ боз концерт додем. Бегоҳирузи гуштигирии, ки сар шуд, ман машинаамро ҳолӣ ба пушти теппае гузарондаму якто-якто артисту артисткӣҳоро ба он ҷо роҳи намудам ва ба ҳамин тарик, як наъи пинҳонӣ ба роҳ даромадем.

Чанд фурсат нагузашта аз кифо машинаи сабукраве расида омад, ки Султонов, ҳодими совети Мухтор Айёмов ва боз дуи дигар саворан он буданд.

— Ҳама ҷо ба ҷою тинҷи-ми? — пурсид Айёмов.

— Ҳолӣ ҳозир тинҷӣ.

Сабукраи аз худ чинги калонеро гузошта рафт. Дашт салқин мешуд. Оғӯб ранги долари гирифта, ба назар калонтар шуда мегурубид. Аз сари роҳи машина ҷӯру ҷаковакҳое париди меафтанд, ки шабонгоҳ дар алафзор ҳабидаи роҳинок доништа, ба кӯчаҳо мебароянд,

ки аз ҳучумҳои ногаҳонии морон ва дигар душманони худ дар амон бошанд. Кӯҳи Муғул ранги тира пайдо намуда, салобаташро зиёд мекард. Аз чониби утовҳое, ки аз сари роҳ дур ба чашм намоён мешуданд, ак-аки сағҳо, баоси говон ба гӯш мерасиданд.

Аҷаб, сурфаю атсаи машинаи мо зиёд мешуд. Шофёр як-ду бор онро боздошта, капотро кушода, куфу суф кард. Машина боз андак роҳ гашту ин дафъа сурфааш ба шиддат омада, аз роҳравӣ тамои монд. «Наход дар ҳамин дашти бедиёре монем. Албатта ҳоло гӯштин ҳам ба охир расид. Онҳое, ки имрӯз духтарони моро қариб бо чашми худ меҳӯрданд, аз қафои мо ба роҳ дароянд, ҳоламон чӣ мешавад? Милиционерҳо кучо шуданд? Дар ҳамон ҷо монданд ё аз мо пеш рафта бошанд?» — аз дил мегузарондам. Ходими кассаи амонатии район, ки аз ман хоҳиш намуда, ба машинаамон савор шуд, ки ба шаҳр равад, изтиробамро зиёдтар кард.

— Агар машина вайрон шуда бошаду дар ҳамин ҷо монем, нағз намешавад.

— Чаро?

— Меғӯянд, ки ҳамаи босмачиён таслим шудаанд. Лекин дар ин дараҳои кӯҳ ханӯз онҳо кам нестанд,— ҷавоб дод ӯ. Ва дахон ба гӯшам бурда гуфт:— Ярок доред?

— Шумо-чӣ?

— Ман дорам.

— Кор фармуда метавонед?

— Метавонам. Одами ба ин тараф бо ҳамин қадар духтар меомадагӣ чӣ хел беяроқ мегардед?— Мардон, ману Мӯҳсинзода, Эшонов ва Маъруф аз машина фаромадем. Ходими кассаи амонатгузори маро ба як тараф кашиду гуфт, ки дар папка таппончаи дуйӯмаш ҳам ҳаст. Ҳар ду таппонча бист дона тир дорад.— Агар даркор шуда монад, ман ба шумо медиҳам, парронда метавонед? Таппончаи «Маузер».

— Метавонам,— гуфтам ва дурӯғ набуд.

Дар ячейкаи комсомолии мо ҳафтае як бор машқи ҳарбӣ мешуд. Саф ораста аз шаҳр берун ба талли Руҳак мебаромадем. Нишон сурати дар фанер кашидаи «Чемберлен» буд, ки дар сар гулдоносо цилиндр ва дар чашми доғулиёна пенснеи якчашма дошт. Аз милтику таппонча ба вай тир мепаррондем. Дар ҳар машқ ба ҳар кас панҷ тир медоданд ва ҳар дафъа қариб тамоми

тирҳоям ба нишон мерасиду сари Чемберлен поён ва пойҳояш боло мешуд. Аз ҷавонони ячейка ба ҳафт нафар номи тирандози нишонгир дода шуда буд, ки дар байни онҳо ман ҳам будам.

Торикӣ фурумад. Аз ҷониби ғарб боде бархост. Оҳиста-оҳиста қувват гирифта, хасу хошок, ҷангу сангреза-хоро аз сарамон мерехт. Духтарони эркаи ҷонашон ширини мо оҳиста-оҳиста шикоят сар карданд. Яке мегуфт, ки хунук меҳурад, дигаре мегуфт, ки кӯрпаю болишт нест, ки хобад, сейӯме таклиф мекард, ки пиёда равам, то пагоҳ ба шаҳр мерасем.

Шумо, хонадан мӯхтарам, як ғазилати деҳқонони водии Фарғонаро медонед. Онҳо дар зимистон ба ягон ҷо, ҳатто ба бозор раванд ҳам як ҷомаро пӯшида, дигарашро нечонда ба китф партофта меоянд. Дар тобистон аз ҳар тораи мӯй як арақ мечакаду як ҷома дар китф доранд ва дар ҳар ҷо, ки нишинанд, қат карда, ба таҳти худ мегиранд. Мо, ҷавонони театр, дар ҳамин бобат ба деҳқонони диёрамон пайравӣ мекардем. Ба кадом деҳае ки бароем, ҷомаҳои худро гирифта мебурдем. Шабона дар ягон ҷо монем, онҳо ё болишт ва ё болопӯши мо мешуданд. Хайрият ин сафар ҳам мо ҳафт-ҳашт ҷома доштему онҳоро ба духтаронамон пӯшонда, дар болои машина ва кабина хоб равондем. Маликаи хубони мо Баҳрӣ, албатта, дар кабина буд. Худи мо ба пастхамӣ фурумадем. Шофёр як шолча овард. Ба болоямон гирифтему қаровулини духтаронро кардем. Посе аз шаб гузашта буд. Тапар-тапарии пои аси ба гӯшамон расид. Ходими кассани амонатгузорӣ таппончаи тирчокардаву кулағаш бардошташударо ба ман дод.

— Шумо ба он тарафи роҳ гузареду ман дар ин тараф мешавам. Агар лозим шавад, аз ду тараф тир мекушоём,— маслиҳат дод ӯ. Мардони дигар ҳам дастдасткунон бағалҳояшонро аз санг пур карданд. Лекин мо барои ба ваҳм наафтодани духтарон онҳоро бедор накардем. Зеро аспаниҳо наздик омада буданд. Онҳо ду нафар буданд. Ба машина наздик омада, сари аспҳоро кашиданд. Шаб торик бошад ҳам, дар китф ё дар даст ғайр аз тозиёна дигар чиз доштанишон маълум набуд. Бод овози якеро овард.

— Машинаси антидан бузилипти-да.

— Нишнг бўлмасин, йўлинг кетавер!— хитоб намуд ногаҳон шофёри бесабри мо.

— Хуб бўпти,— гуфт яке ва ҳар ду гузашта ба чониби шаҳр рафтанд.

Лекин бесариштагии мо аз ин зиёдтар шуд. Гумон кардам, ки ин ду аспакӣ пешгарду ҳоло рафта дигаронро ба сари мо меоваранд. Охир тарафи шаҳр-ку паст. Машинаро андак тела диҳем, навод ба роҳ даромада наравад? Аз қафо бо тамоми қувва машинаро тела додем. Вай аввал оҳиста ба роҳ даромад. Баъд хеле тез шуд, ки аз қафояш давидем. Фурсате нагузашта баъди атсаҳо ногоҳ мотор ба қор даромад ва мо савор шуда гирифтем, ки агар боздорад, ба ногоҳ қор накарда намонад.

Такрибан соати чор буд, ки бод андак хомӯш гардид. Субҳи козиб ҳам дамида, атрофро фурсате хеле равшан кард. Лекин мо хунук хӯрда будему ҳарчанд ба ҳам чафс шинем ҳам, гарм намешудем ва дандон ба дандон мезадем. Ҳар чӣ бошад ҳам аз вартаҳои хатарнок сикат ва саломат гузаштему вақте ба сари кемаи дарьёи Сир омадем, субҳи содиқ дамида буд. Бовар кунед, шаҳр аз ҷониби рости дарьё ба назари ман чунон зебо ва дилрабо намуд, ки онро гӯё бори аввал медидам. То аз тарафи чап омадани кема Баҳрӣ фаромада, ба лаби дарьё омаду рӯ шуст. Қоқулҳои ғафс, вале кӯтоҳи мӯи силсилаашро шоназадаравон ба шикоят даромад.

— Азобаш ҳамин хел бошад, минбаъд ба қишлоқ намебароем. Як шаби дароз шишта хоб кардам. Аъзон ба данам зирриққос мезанад.

— Эй, Баҳрихони нозукадон мо,— пичинг кард Мӯҳсинзода,— Шумо ҳар чӣ бошад ҳам ба хоби ноз рафта будеду мо бечораҳо мижа таҳ накарда, шабзиндадорӣ ва духтарпой карда баромадем.

— Қавоқатон варам. Хуб хоб рафтагӣ барин. Ба сангрезаи мулоимакак гел зада хоб рафтеду мани бечора шишта баромадам.

— Баҳрихон рост мегӯянд,— гуфт Маъмуров,— имрӯз аз репетиция озод кунед, ки дам гиранд.

Театри тамошобинони ҷавон номбаровардаю пуққувват шуда, диққати ташкилотхоро ба худ ҷалб намуд. Онро ба театри ҳақиқӣ мубаддал намуданд. Режиссёр, балетмейстер даъват намуданд. Акнун, ки ман ба идораи газета омада, аз вазифаҳои бисёрӣ комсомолии яҷейкаи Таҳти Тутикалон халос хӯрда будам, барои

дар ин театр кор кардан вақт надоштам. Ҳаким Қарим маро хеле серкор карда монда буд.

— Аз театри ҳаваскорони шаҳр театри шахрии назди маориф ташкил мешавад. Ба директориин вай Ҳочихон Умаровро таъин карданд. Аз Душанбе, Фаргона режиссёр ва балетмейстеру артистҳо даъват кардани ҳастанд,— хабар дод ба ман Ҳаким.— Модом, ки ғайрат карда «Озодии замон»-ро навиштӣ, фикр кун, ягон мавзӯи хуб ёбу барои ин театр акнун пьесаи калонтар навис. Асари муаллифи маҳаллиро ба сахна гузоштани театр аҳамияти калон дорад. Ман ҳам дар ҳамин фикрам.

Дар ин вақт комсомол маро ба як комиссияи кулакунии ва коллективонӣ намоянда карда фиристода буд. Вазифаи мо дар ин комиссияҳо ҳам навис-навис буд. Қарорҳо менавиштем. Рӯихату ҳисобот тартиб меодем. Бо муовини раиси ин комиссия, ки ба гумонам, дар шӯъбаи молия кор мекард, мо панҷ нафар ба қишлоқи Сомғор рафтем. Рафтему котиби ташкилоти партиявӣ, раиси Совети ҷамоаро ёфта, маҷлиси пӯшидаи бюрои ячейкаи партиявиро гузаронидем. Дар дасти комиссия маълумоте буд, ки дар ин ҷо як бой бо ҳимояи қадоме аз кулаккунии мондааст. Ӯ хеле заминҳояшро пеш аз ислоҳоти обу замин ба номи чорьяккорунаш мегузаронаду то ин дам дар хонадон ду батрак,— як ҷавони қарорӣ ва як хизматгордухтар дорад, ки «ҳар дуи шуморо хонадор мекунам» гуфта фирефта меояд. Мо ҳанӯз ба қароре намода будем, ки дари Совети ҷамоа тик-тик шуда, як ҷавони зебосурате дохил шуд. Раиси ҷамоа «маҷлисаи ҳаст, сонитар биё» гуфту лекин вай берун нарафт.

— Ба раиси комиссия, агар мумкин бошад, гапам буд,— гуфт ӯ.

— Марҳамат, гӯед,— гуфт муовин.

— Ба худӣ шумо, агар мумкин бошад, гапам буд.

Муовин пешонеш ҷавон ба даҳлез баромад. Мо ҳамма хомӯш менишастему мунтазир будем, ки хабари муҳимме мерасад. Вале раиси ҷамоа беқарорӣ мекард. Қиёфани ӯ ба ҳар ашвои мегашт. Безобитагии худро пинҳон карда натавонист, ду бор аз ҷой бархоста, то ба назди дар рафта омад. Муовин моро дер нигарон накард.

— Ба пустини кулак кайк афтадааст,— писханд зад ӯ.— Аз маҷлиси пӯшидае, ки мо дар ин ҷо мегузаронем,

ачаб ки бой аллакай бохабар аст. Молу анчоми пинҳон карда натавонистаашро дуздонданӣ аст.

— Чӣ хел медуздондааст?— пурсид раиси ҷамоа, ки рангаш меканд.

— Маслиҳатгаронаш хубтар медонанд,— ҷавоб дод муовин.

Тарҳи рӯи раиси ҷамоа зиёдтар тағйир ёфт.

— Маслиҳатгарҳои вай кӣ будаанд?— раис туфашро фуру доду кафтараки гулӯяш болою поён шуд.

— Фурсати аниқ кардани онҳо ҳам мерасад,— ҷавоб дод муовин.

Муовин, котиби ячейка, раиси ҷамоаро то соати ду-воздаҳ аз назди худ дур накард. Бо онҳо машварат менамуду аъзоёни комиссия ва фаёлони онҳоиро ба даҳлез баромада, ба қорҳои дигар машғул сохт. Ҳангоме, ки соат ба яки шаб наздик мерасид, ӯ моро ба муҳосираи ҳавлии бой бурд. Бой ва «дуздони» вай, ки молу ашёи ба бугчаҳои калон баста ба рӯи ҳавлӣ бароварда мондари бурданӣ буданд, дастгир карда шуданд. Албатта, чунин амалиёт безанозанӣ нагузашт. Яке аз «дуздон» як нафари аъзоёни комиссияро саҳт захмдор намуд. Чаккаи котиби ячейкаро зада кафонда буданд. Пагоҳи ин воқеа раиси ҷамоаро, ки хеш ва ҳомии бон охиринаи Сомғор буданаш исбот шуд, аз раисӣ дур карданд.

Ман, ки иштироккунандаи бевоситаи ин воқеа будам, ният кардам, ки дар асоси он пьесае нависам. Мавзӯ ба Ҳаким Қарим маъқул шуд.

— Мавзӯи олиҷаноб! Гуфта монам, ки агар фардогирамӣ кунӣ корро кашол диҳӣ, аз воқеа як ҳикояи аҷоиб месозам,— огоҳ намуд ӯ.— Ҳикояе мешавад, ки хонанда бале меғӯяд. Тез бош. Театр то кай тарчима кунад? Ба ману ту, ки номи соҳибқаламӣ дорем, айб. Дар ҳамин ҷо бошему барои театрамон ягон чиз на-нависем намешавад.

Дар ҳақиқат театри шаҳрии ба номи Лоҳутӣ, ки дар он ҳаваскорони беҳтарини санъат, монанди Ҳочимурод Солеҳзода, Тоҷинисо Султонова, Мирқарим Холматов, Рустам Эркабоев, Солеҳ Холмуҳаммадов, Мухтор Самандаров, Мухтор Бобоев, Р. Арслонова ва дигарон гирд омада буданд, танҳо асарҳои тарчимашударо ба сахна мегузошт. «Ҳалима»-и Ғулом Зафарӣ, «Ду коммунист»-и

Яшин, «Маликаи Турандот»-и К. Гоцциро ҳар шаб ба сахна гузоранд ҳам, тамошобин залро пур мекард.

Якуним сол зӯр зада ман пьесаи «Саодат»-ро навиштам. Қаҳрамони асосии он хизматгордухтари бой Саодат ва қароринаш Санд буд. Илҳомдеҳи пьеса Ҳаким Карим он вақт зимони кори кружоки адабиёро ба дасти ману Мирзо Турсунзода дода рафта буду чунон ки мегӯянд, чумӯна ба дасти бикалон монд. Пьесаро навиштаму барои хонда маслиҳат додан пеш аз ҳама ба назди Те-мур Мирзоев мудирӣ амороти комитети шахрии партия бурдам. Ин ҷавони қоматбаланд, хушсурату хушсифат чун гуфтам, ки «пьеса навишта омадам, хонда бароед, маслиҳат диҳед» чунон хурсанд шуд, ки гуё аз хонааш муждан писар таваллуд намудани ҳамсараширо расонда буданд.

— Якта кори нағз кардед-дия!— муборак бод памуд ӯ маро.— Ҳеҷ мумкин нест мегуфтам ҳам ба худу ҳам ба дигарон, ки аз шаҳрамон, аз шаҳри бофандаю дӯзандагонӣ гулдаст, пахтакоронӣ номӣ ягон драматург набарояд. Рост-дия, ба одам алам мекунад. Наход касе аз худамон аз ӯҳдан ҳамин кор набарояд, мегуфтам. Албатта, тарҷима ҳам даркор. Аз дигарон ёд гирифтаи лозим аст,— ҷавони покзабон ин тарафашро ҳам ба қавле аз ёд набаровард.— Аммо асари оригиналӣ барои ҳар театр, ки бошад, зарур. Ман ҳамин шаб мехонам,— ӯ пьесаро варақзанон шеърхоро дучор омад, ки дар бо-лояшон «ба оҳанги фалон хонда мешавад»— гуфта нишон дода будам.— Пьеса драмаи мусиқист? Ҳамин тав-рашро нағз мебинанд.

— Хонда бароед, ба ҳар чояш ҳар ислоҳе хоҳед, да-роред,— гуфтам ба ӯ.

— Ман ба пьесаи шумо ислоҳ дароварда наметаво-нам. Ислоҳ ҳам даркор набудаст, — хоксорӣ намуд Те-мур Мирзоев.

— Не. Шумо хонда бароед, ба муҳокима мемонем.

— Шумо Муҳиддин Аминзодаро мешиносед?— пур-сид Мирзоев.— Ман он касро дируз дар кӯча дида мон-дам. Шоири аҷиб. Як ба он кас нишон меодед.

Ман Аминзодаро гоибона ҳанӯз аз соли таҳсил дар мактаби Бехбудӣ медонистам. Шеърҳои ӯ, бародараш Акмал Аминзода ҳамчун ашъори Ноил Шерзодаи Ёро-теппагӣ дар ҳар боб бисёр буданд ва дар газетаҳои «Овози тоҷик», «Бедорин тоҷик», «Деҳқони камбағал»

пай ҳам чоп мешуданд. Боре ўро, вакте ки дар мактаби мусиқии Самарқанд таҳсил мекард, Баҳлулзода аз дур нишон дода, «ана ҳамон каловачўб домулло шоир Муҳиддин Аминзода мешаванд», гуфта буд. Лоғарандомии шоирро Баҳлули ширинкор ба каловачўб нисбат меод.

— Ба одам қатӣ намешавад,— илова намуд Баҳлул.— Ба мо улфатӣ намекунад.

— Аз улфатии ту фақат Аминзода не,— ходими газетаи «Овози тоҷик» Самад Ғанӣ хандид,— дигарон ҳам метарсанд. Зиёфати онҳоро меҳӯрӣ, ошноӣ мекунӣ, аз риштаю сўзанашон бохабар, ки шудӣ, на риояро медонию на андешаро, ягон айбашонро ёвӣ, ба газета мезанӣ. Баъди ин, кӣ девона шудааст, ки бо ту ошноӣ кунад?

— Дурӯғ меғӯй!— хандид Баҳлул.— Ба ту чанд сол ин тараф ошноям? Бо Қомил Алиев чанд сол боз ошно? Сад зиёфати шуморо хӯрдаам. Ягон бор ягонтои шуморо ба газета задам-мӣ?

— Акнун ҳамин монда буд, ки маро ҳам занӣ,— хандид фелъетончии машхури ўзбек Қомил Алиев.

Ҳамин тавр чанд бор аз дур дидаю сифатхояшро шунида ва ашъори дилписандашро хонда бошам ҳам, ҳанӯз бо Аминзода ҳамсўхбат нашуда будам.

— Аминзода аз Самарқанд кўчида омада ба техникуми мусиқӣ муаллими танбўр шуда даромадаанд,— хабар дод Мирзоев ҳатто ғоибона ўро шумо-шумо гуфта.— Он касро ба кружоки адабӣ овардан даркор аст, ки фоидаашон бисёр мерасад.

Фардош дар идора будам, ки телефон шуд. Овози Мирзоев ба гўшам расид.

— Ман ба назди шумо меравам,— гўён гўшакро монда, тозон ба наздаш рафтам.

— Пьесаатонро хондам, нағз,— гуфт ў.— Аммо медонед чӣ? Пардаҳо кўтоҳ. Саҳнаи театри мо чарх намезанад. То саҳнаро дигар мекунад, вақти бисёр мегузаряду тамошобин дилғир мешавад. Сонӣ, декорацияи панҷ намоиш панҷ хел. Харчи калон меҳаҳад. Ман-ку, ба ҳамин шаклаш ҳам розӣ, лекин агар гуфтаи ман шавад, хубтар мешуд. Дина Аминзодаро боз дидам. Хабари пьеса навиштани шуморо расондам. Ваъда карданд, ки имрӯз ба идораи газета меоянд. Ба он кас албатта хонда диҳед.

Лекин ҳамон рӯз, ҳамон ҳафта ва ҳамон моҳ Аминзода наомад. Ҷро ҷуста, ба техникум рафта наёфтам. Хонаашро намедонистам. Боз ним моҳи дигар ба тасхеҳу таҳрири пьеса машғул шудам. Онро ба кружоки адабӣ хонда додам. Аҷибаш дар ин ҷост, ки таъриф ҳам намекарданду танқид ҳам. «Асари аввалин. Бечо не. Агар артистон нагаз бозӣ кунанд, хуб мебарояд»— гуфт Юнус Ҳусайн, Файзулло Абдуллозода, Тоҷӣ Усмон, ва дигарон бошанд «ақлун ба артистҳо ҳам хонда диҳед, онҳо аз мо дида хубтар медонанд». Чунин суҳанҳо мегуфтанд, ки амал кунед ҳам мешаваду накунед ҳам.

Як ҳафтаи дигар нишаста аз пьеса ду нусха рӯбардор намудам. Дар вақти нусхабардорӣ боз ислоҳ кардаму яқоянро ба Лоҳутӣ, дигарашро ба Ҳаким Қарим фиристодам. Ба фиристодан фиристодаму пушаймон шудам. Ба худ эътимод надоштам. Лекин тир аз камон часта буд. Лоҳутӣ пеш аз он ду шеъри маро дида, норасоиҳои шеърят ва мазмунӣ онро дар гирдаш навишта, фиристода буд. Ғамхори ӯро дар ҳаққи адабиёт ман медонистам. Аз Ҳаким на хат буду на хабар. Вале баъди ягон бист рӯз Лоҳутӣ бисёр саҳифаи пьесаро хеле қулоқ карда фиристод. Афсӯс, ки он нусха ва нусхаҳои дигари пьеса намондааст. Вагарна он яке аз намунаҳои таълими устод ба шогирд мебуд. Дар пьеса ибораю ифодаҳои маҳаллии ҳанӯз ҳамон вақт дар асарҳои ман бисёр буданд, ки устод онҳоро намедонист. Масалан, дар пьеса дар ёдам мондааст, ки дар болон калимаҳои лаҳҷа алашак-шак, ҷиғда, қарорӣ, шақилдок, мӯнчок ӯ аломати савол монда буд. Ӯ навишта буд, ки аз техникаи драмафависӣ беҳабар аст. Бинобар ин, дар ин боб ҷизе намегӯяд. Вале дар бобати забон пьеса норасоиҳо дорад ва қисме аз онро ишора менамояд, ки аз рӯи ҳамон дар таҳрир амал кунам. Ӯ маро табрик менамуд. Ба ин қор зақманд мекард. Маслиҳат ва пандҳо дода буд. Аз Ҳаким ҳоло ҳам ҷавоб набуд. Сонӣ фаҳмидам, ки ӯ ба санатория барои истироҳат рафтааст.

Аз рӯи маслиҳати Лоҳутӣ пьесаро боз таҳрир намуда, ба театр бурдам. Ҳочини Умаров ва артистон чунон хурсанд шуданд ва маро чунон таъриф карданд, ки Шекспир ё Шиллерро, ба гумонам, дар зиндагиаш ҳамон қадар таъриф накарданд...

Директор ҳоҳиш намуд, ки беғоҳӣ ба тамошои «Ҳа-

лима» биёям. Он шаб дар он тамошо тамошои дигаре-ро дидам, ки дар ёдам мондааст.

Дар «Ҳалима» роли бойро чонишини директор ва кассири театр Юсуф Раҳмат ва роли саркардаи каландаронро мархум Зоҳир Дўстмуҳаммадов, ки дар кинофильми «Марги судхўр» роли Қоришқамбаро иҷро кардааст, бозӣ мекард. Аз пеши парда бой даргузар шуд. Аз байни тамошобинон сардори каландарон, ки бо чор нафар қаландари жандаю кулоҳ пӯшида, ба гардан качқӯл овехта буданд, ба сахна баромада, ногоҳ ба бой рӯ ба рӯ омад. Сардори каландарон гӯё аз тахти по ҳамёни тиллоро ёфт. Гул-гул шукуфту тозон омада, ба дуои бой даромад:

— Худоё худовандо, умри ҳамин бойбобоямро дароз, ризкашонро фаровон гардон!

— Омин!— гуфтанд каландарон.

— Поко парвардигоро, бой бобоямро ба ҳама талабу нияташон расон!— бонг бардошт сардори каландарон чашмони сиёҳи калони худро калонтар кушода.— Бойбобои азизу меҳрубон, иҷозат диҳед, ки шуморо як афшонда, ҳар бор, ҳар дард, ҳар ғуборе ки дар тан доред, берун барорам,— ў инро гуфта ба ризои бой аҳамияте надода, бо ду даст аз китф сар карда, то миёни вай гум-гум зада фууромадаву баромада, бои монанди ҳўса пўсту устухон ва дарозро аз зарбаҳои дар ҳақиқат саҳт ба печу тоб овард. Бой «бо овози баланд» хуб бас акнун, қаландар, бас»!— мегуфту бо дастҳои борик дастони хўзарби қаландарро доштанӣ мешуд. Тамошобин бараъло медид, ки бой ба қаландар бо овози паст, ба тамошобин нашунавонда ҳам суҳан мегуфт. Вале қаландар бадани бойро «майдаю талқон» карда, ба ду гўши вай чанг андохт. Дуоқунон онҳоро чунон саҳт ба замин кашид, ки бои бечора беихтиёр нишаста монд. Вале қаландар як гўши ўро сар дода, аз бағалаш гирифта рост намуда гузошт ва тобдиҳиро давом дод. Дар тамоми ин амалиёти «аз бадан берункунии ғубору бор» каландарон балеғӣ мекарданд, гирдогирди сардори худ ва бой самоъ рафта ҷарх мезаданд. Бой як сўмии подшоҳиро бароварда дода, гўшахро аз дасти қаландар раҳо карданӣ шуда, боз оҳиста ҷиҳо мегуфту қаландар ҳам дар байни дуо ҷиҳо ба гўши бой мегуфт, ки ҳеч кас дар поён намешунид. Аммо аз чунин бо вачду самимият

бозида шудани рольҳо тамошобин мамнун шуда, чанд бор чапак зад. Мардум механдиданду кайф мекарданд.

Дар танаффус ман ба гримхона рафтам, ки артистониро бо ин бозии аҷоибашон офарин гуям. Чӣ мегӯям? Юсуф Раҳмат ҳар чӣ ба даҳонаш меомад, дар ҳаққи Дӯстмуҳаммадов мегуфт. Вай бошад, ҳингир-ҳингир меҳандид.

— Қасам, ки хӯрди, медиҳӣ.

— Эй, бар падарат латъат!

— Номаткул кардӣ. Медиҳию халос.

— Набошад, аз кучо ёфта диҳам, ҳаромӣ? Гӯшҳоямро кандӣ.

— Агар ҳамин гапатро дар сахна мегуфтӣ, канда ба дастат меодам.

— Ман очаи зори туро нишон медиҳам. Дар ҳамин театр ё ту меистӣ ё ман.

— Ту меистӣ, ё ман, намедонам. Аванси ваъдаро медиҳӣ. Набошад, қасам зада, ба балои бад гирифтор мешавӣ.

Директор омада ба миёни даромад:

— Худи гап чӣ?

— Ин ҳаромӣ неш аз сар шудани тамошо аванс пурсид. Дар касса ягон тин нест. Худамро пул карда наметавонам, ки...

— Қасам ба арвоҳи хари Меҳтарбоди ялдои Самарқандӣ, ки фаразан бо қудрати худо як ҷувол пулдор шавӣ ҳам, ба ту нигоҳ намекунам,— Юсуф Раҳматро ба давомдиҳии шикоят нагузошт Дӯстмуҳаммадов.— Ба ман ту аз кассая театр, аз ҳисоби моҳонаам, ки ду моҳи тараф нагирифтаам, аванс деҳ. Аванс, фаҳмидӣ?

— Ту гапнофаҳм, фаҳм!— Овозашро баланд намуд хазинадори театр.— Дар касса ягон тин ҳам нест мегӯям. Ин латъатӣ бошад, дар неши чашми тамошобин афшондан баҳонаю ҷунон сахт-сахт мезад, ки гумон кардам тахтапуштам ба дарун фуру рафт. Аз гӯшҳоям маҳкам гирифта, тоб дода мегӯяд, ки «аванс медиҳӣ ё не». Ҳой мусулмон, мегӯям дар байни суханҳо оҳиста, пул нест, мефаҳмӣ, дар кассаам ҳамон пули Николай ҳаст, ки ба ту бояд диҳам. «Аз ягон каси дигар ёфта деҳ»— мегӯяд. Розӣ шудаму боз мегӯяд, ки қасам хӯр. Қасам хӯр, қасам хӯр ки аз ваъдаат намегардӣ! Ман нахӯрдм. Хезаду аз дигарҳо пул ёфт нашавад, чӣ мекунам? Аммо ин ҳаромӣ гушамро сар намедиҳад. Ба ҷонам расида оҳиста

ба гӯшаш гуфтам: Ҳой Зоҳир, гӯшамро тоб додан гири, қасам ба арвоҳи падарам, як кӯрмушт мезанам, ки паридарфта, ба пеши тамошобин меафтию худат бале ме-гӯй. «Якта зану рӯзатро бин — мегӯяд. Ман ҳам полвон-качали ту гуфтагӣ не. Дӯғатро мону гӯ, ки аванс медиҳӣ ё не?»

— Ваъда додӣ ё не? Биллоҳи азим гӯй,— табассумкунон пурсид Дӯстмуҳаммадов.

— Хайр, ваъда додам.

— Мард бошӣ, ба ваъдаат вафо кун.

— Э, бар падари ваъдаю вафоят лаънат!— Юсуф Раҳмат гӯшҳои мисли шалғам сурхшудаашро мемолид, ки занг баланд шуд. Артистонро ба сахна даъват мекарданд. Хазиначии бепул меҳост тохта равад, Дӯстмуҳаммадов маҳкам аз домани вай гирифт.

— Пулро кай ёфта медиҳӣ?

— Ҳой, одам, ба ман нигар, сахна кушода шуд,— ба тавалло даромад Юсуф Раҳмат.

— Сар деҳ Зоҳирчон, сар деҳ,— хоҳиш намуд директор.— Худам пул медиҳам.

— Ин гапи дигар,— табассум дар гирди лабони Дӯстмуҳаммадов печид.— Охир ду моҳ боз пул нагирифта-ем. Ду моҳ боз. Дадом ба масҷид кор мекунӣ ё ба театр мегӯяд. Ба гӯристон гуфтам. Ҳар кадоме лаблабуи ин чоро дидед?— аз ман пурсид артист.— Аз хуми Намангон хурд нею дарунаш ҳолӣ. Қирмҳои гӯр маза карда хӯрда истодаанд. Кошкӣ тезтар Юсуф Раҳмат мемерду дар ҳамин ҷо гӯр карда лаблабуро аз офати кирми гӯр халос мекардем. Хайр, рафиқ Умаров, авансро ҳозир медиҳед ё...

— Аз тамошо намонем,— директор аз остини ман кашид.— Баъди спектакль ба наздам даро, медиҳам,— гуфт ӯ.— Дар ҳақиқат ба артистҳо мушқил. Ду моҳ шуд, ки счёти мо баста, плани молия иҷро нашавад, гапи дигар буд. Планҳоямон иҷро. Ба костюми «Турандот» андак харчи зиёд кардему ба балo мондем. Банк аламашро мегирад. Ба гирди театр ҳашар карда, лаблабу кошта будем, ки фурухта ба бачаҳо диҳем. Атрофи мо гӯристон набуд-мӣ? Замин ҷудо бақувват буда-аст. Ҳар лаблабу, ба қавли Дӯстмуҳаммадов хуми Намангон барин шуду афсӯс, ки беҳабар мондем, кирми гӯристон, қирм ҳам не, як навъ кунгузчаи сафедтоб ҷунон ба лаблабу часпид, ки ҳайрон мешавад. Калони

лаблабуро дида мегӯед, ки ҳар кадомаш даҳ қадок меояд. Бар мекашед, ки аз ду-се қадок зиёд не. Дарунаш ҳолӣ,— Умаров хомӯш шуд.

Ман ба суҳанҳои директор гӯш медодаму лекин гуфтору рафтори Дӯстмуҳаммадов ва шикоятӣ кассир аз сарам дур нашоуда, худ ба худ меҳандидам, ки мусоҳиба аз ин огоҳ шуд.

— Артистҳо, мардуми аҷонб мешудаанд. Қорҳое мекунанд, ки ба бел монед, қабул намекунад,— директор хандид.— Қодири ӯротеппағӣ, масҳарабозамонро медонед-а? Ӯ дар «Турандот»-и мо роли вазир Брегиллеро бозӣ мекунад. Дар театрҳои дигар чӣ тавр, намедонам. Режиссёр ва артистҳо мегӯянд, ки дар ин пьеса ҳар кас ба воқеаю мазмуни суҳан мувофиқ карда, аз ҳудаш гап ҳамроҳ намудан мегирад. Гӯё Ятим Бобоҷоновӣ ўзбекон дар Самарқанд роли ҳамин вазирро бозӣ мекардаасту дар қатори яқӯми тамошогоҳ Баҳлулзодаи ҳудамонро дида мемонад ва ду-дугона мегӯяд: «Ба-ба-ба-бародар, ба-ба-ба Баҳлулзода, бо-бо-бойтонро дидед ё не?» Баҳлулзода ҳам ҳозирҷавобӣ карда: «Ди-ди-дидам, ҳо-ҳо-ҳозир о-о-очакалонӣ ш-ш шуморо гирифта ба пушти девор гузашт, Боҳ-боҳ-боҳ ҷонон» мегӯяд. Қариб будааст, ки тамошо вайрон шавад. Дигар ба ҳеҷ гапи артистҳо мардум гӯш надода меҳандиданд. Дирӯз Қодири мо дар вақти ба сахна баромадан, ба Шохзода, яъне Ҳочимурод Солеҳзода гуфтааст, ки хушбӯр бош, имрӯз тӯро меҳандонам. Вай хандонда наметавонӣ гуфтааст. Вақте ки шохзода дар ғаҳвора хобида, сафедтелпаки ҷуворимаккаи ба ресмон ҳамелу ба ҷӯби ғаҳвора ҳамойилро хӯрда меҳобидааст, ба ҷои омада пурсидани ҳоли шохзода, «шохзодаи аблаҳ, мӯнҷокҳоро хӯрда истодаӣ, фардоро ҳаёл мекунӣ ё не?» мегӯяд. Шохзода намехандад. Қодирий оҳиста қафоянро ба ғаҳвора наздик овардааст. Як маҳале ба пушти сахна равам, ҳар ду даст ба гиребон занозанӣ карда истодаанд. Ба миён даромада, базӯр онҳоро аз якдигарашон ҷудо кардему ман ҳайрон будам, ки нардан оянда чӣ мешавад. Лекин онҳо баромада бозидан гирифтанд, гӯё ягон воқеа рӯй надода бошад. Ин мардумро, ки мегӯед, ҳамин хел одам.

Дар ҳақиқат дар пардаҳои оянда, ҳам Юсуф Раҳмат ва ҳам Зоҳир Дӯстмуҳаммадов, ки дар ин пьеса ду роляро иҷро менамуд, ҷунон мебозиданд, ки аз кайфия-

ти онҳо гузаштани он қадар воқеаро заррае бошад ҳам касе пай намебурд.

Ба сари «Саодат» меоем. Театр ҳанӯз режиссёри бо-
ихтисос надошт. Рустам Эркабоев, ки чанде пеш ба
театр омада бошад ҳам, қобилияти худро зуд нишон
медод, аз ман хоҳиш кард, ки ин пьесаро ба сахна гузо-
рад. Рольхоро дар ҳозирии ман тақсим намуданд. Роли
бойро Мухтор Самандаров, роли зани онро Энахон Баҳ-
ромоваи конибодомӣ — духтари хӯшрӯй ва хушовоз; ро-
ли қарориро Ҳочимурод Солеҳзода ва роли хизматгор-
духтари бойро духтараки нав ба театр омадаи сомғорӣ
Хайринисо Усмонова гирифт. Эркабоев бошад, роли
раиси Совети ҷамоа Полвонро гирифт, ки вай дар пьеса
персонажи манфӣ буд. Артистон бо ҳаваси калон ба об-
рази худ медавромаданд. Ман қариб ҳар рӯз ба театр
меомадам. Дар бобати дуруст талаффуз намудани ка-
лимаҳо ба ҳунаrpешагони ҷавон мадад мекардам. Дар
вақти репетиция баъзе суҳанҳоро мекартофтем ва суҳан-
ҳои дигар ҳамроҳ менамудем. Зеро артистон баъзе ка-
лимаҳоро ҳаргиз дуруст талаффуз карда наметаво-
нистанд.

Ба ҳар ҳол, коллектив пьесаро ба тарзе тайёр кард,
ки асло ба он тавр шуданаш ҷашмдор набудам. Ниҳоят
рӯзи аввали ба сахнагузории он расид. Муаллимон, хо-
димони идораю ташкилотҳои бисёре омада буданд, ки
суҳан байни ҳудамон мемонад, дар ваҳм афтодам. Аз
ҳама тарси ман аз Мирон «Рӯбоҳи Хӯҷанд» зиёд буд,
ки ҳанӯз ҳам ӯ дар идораи муҳимме вазифаи масъулро
иҷро мекард. Вале хайрият тарсу ваҳми ман барабас
баромад. Ҳама бо диққат тамошо мекарданд. Вақти
танаффус ман қасдан ба назди рафиқон нарафтаму аз
таассуроти онҳо напурсидам. Ҳангоме ки пьеса ба охир
расиду пардаро аз нав кушоданд, ҳама баробар ҷапак
заданд. Қадоме номи маро гирифта ба сахна даъват
намуд. Лекин ман нарафтам. Аз хурсандӣ ҷӣ меғӯед,
ки гирияам меомад. Қасе аз бағалам гирифта, бархе-
зонд. Нигоҳ карда Темур Мирзоевро дидам.

— Хезед, бароед. Ҳама ҷеғ зада истодаанд. Вагар-
на айб мешавад,— меғуфт ӯ.

Аҷаб! Боло баромада, ба тамошогоҳ назар андох-
таму аз ҳама пеш Миронро дидам. Ӯ дастонашро ба-
ланд бардошта, ҷунон ҷапакзанӣ мекард, ки бинандан
беҳабар ўро рафиқ ва дӯсти наздики ман метавонист

ҳисоб кунад. «Баҳлулзода беҳуда ҳам ба ӯ рӯбоҳ ном надодааст» гуфтам дар дилам. Чапакзаниҳо хомӯш шуданд. Артистон ба зал фуромаданд, мухокима сар шуд. Аз ҳама пеш Мирзоев, баъд ду-се муаллим ва як ходими идораи хоҷагии қишлоқ сухан гуфтанд. Гуфтахои ӯ дар хотирам ҳаст.

— Тамошоётои, ростӣ гапро гӯям, бад не,— гуфт ӯ тўпии нави чустро аз сар гирифта, қарсе ба каф зада афшонда.— Аммо як камбудии калонаш ҳаст. Гапи колхоз ҳасту ҳудаш нест. Тракторро ба сахна баровардан қийин будагист. Хайр, ақаллаи овозашро баровардан мумкин охир. Ҳамин тавр не, рафиқон? Ҳамин тавр. Со- нӣ ҳамин зани бой чудо гушпачашми посеризадагӣ баромадааст. Аслаш ин хел намешавад. Худи ман қарорӣ будам. Зани хўҷаини ман ин хел набуд. Афсӯс, ки пьеса- атон тайёр нашудан пеш, бохабар нашудаам. Набошад, ман феълу хўи зани бойро ба шумо гуфта медодам. Хо- ли ҳам саривақт. Рафиқ Раҳим Чалил, вақт ёбед, ба пеши ман, ба шўъбаи хоҷагии қишлоқ биёед. Ҳамон хел қору борҳои бойҳою зану бачаашонро гуфта медиҳам, ки шумо, уқо, надидасд ва нашунидаед. Гапи ман та- мом. Ҳамин камбудихоро бартараф кунед, ба тамошо- бини нишон додан мумкин. Чӣ гуфтед, рафиқон?

Ҳеч кас чуруққи накард. Баъди ӯ фурсате ҳозирон сари худро ҳам намуда бо писханд ба ҳам бо гўшан чашм нигоҳ мекарданд. Чашмакӣ мезаданд. Рустам Эр- кабоев барои аз миён рафтани хомӯшию хичолат «ин камбудихоро ба بازار мегирем ва бартараф мекунем»— гуфт. Вале сухани ӯро баъзеҳо масҳара фаҳмиданд мазмун, ки оҳиста механдиданд.

Хичолатро аз миён Муҳиддин Аминзода бардошт, ки кай омадан ва дар кучо нишастани ӯро надида бу- дам. Ӯ хоҳиш намуда сухан гирифт. Ман ӯро бори якӯм ҳамон рӯз аз наздиктар дидам. Ӯ қомати баланд, китф- ҳои қоқи андак ҳамида, рӯи дфроз, чашмони ба сиёҳ мо- ил, мӯи сари мисли мӯи африқонӣи чингила ва наमतвор ба ҳам печидаю шонапоғузар дошт. Шими почаҳояш ва- сеи сафед, куртан гиребонаш шерозадори украинӣ пўши- да дар миён ба ҷои тасма таноби ҳардуи нугаш пулак- дори ҷигарранг баста буд. Ӯ ҳамон вақт низ ҳамчун дар тамомӣ, шояд, умраш бошад, логарандом буд. Дар даст як порча коғаз ва дар байни панҷа қалами кўтоҳе дошт.

Темур Мирзоев, шояд, барои шиносондан бо ҳозирон бошад, «рафиқ Аминзода, ба ин ҷо омада дар байни мардум сухан мекардед, беҳтар мешуд — гӯён аз ҷой бархост.— Фаҳмидани фикру андешаҳои шоир барои мо албатта зарур аст. Аз ин тараф, рафиқ Аминзода, марҳамат кунед».

Аминзода як нафас дудила шуда дар ҷояш истоду дид, ки ҳама ба вай нигоҳ мекунанд, ба пеш омад. Ӯ нафасе гӯё даступо мехӯрд. Вале зуд худро ба даст гирифт. Аввал маро самимӣ муборакбод кард. Баъд коллективи театро таъриф намуд, ки дирузакак ташкил шуда бошад ҳам ба ин дараҷа соҳибистеъдод аст. Баъд, ин тавр гуфт:

— Ман драматург не, пьеса нанавиштам. Агарчанде ки навиштанро орзу дорам. Аммо ҷӣ тавре ки дигарон ҳам гуфтанд, пьеса хеле хуб ва дар шароити ин театр нағз ҳам ба сахна гузошта шудааст. Инро драматург набошӣ ҳам, фаҳмидану доништан мумкин аст. Мебахшед, ман ҳамчун соҳибқалам дар хусуси шеърҳои «Саодат» меҳоям сухан гӯям. Баъзеи онҳо суст. Дар вазн, қофия камбудӣҳо доранд. Ба болокорӣи ин, мусиқӣ, яъне мақоми барои сурудҳо интихобшуда он қадар мувофиқи мазмун не.

Аминзода аз қайдҳои худ далелу исботҳо меоварду калимаву сатрҳои ба зершон хат кашидаи устод Лоҳутӣ қатор шуда аз пеши назари ман мегузаштанд. Ман баъзеи онҳоро тасҳеҳ карда натавонистам, ки дар ҳолати аввала монда буд.

Аминзода одаме буд, мадрасадида, тарбияи падари мударрисро гирифта ва каси бомулоҳиза. Ин андеша ва мулоҳизаи ӯ дар гуфтораш аз пьеса ҳам ҳис карда мешуд. Ӯ фикри худро як навъ баён кунад ҳам, зуд маъзаратҳои ва ба дурустии андешааш иштибоҳ мекард. Вале ман ўро хуб фаҳмидам. Дар сухани худ баромади ўро алоҳида қайду таъкид кардам ва баъди маҷлис хоҳиш намудам, ки сабр кунад, ҳар ду гап-гап карда равам, розӣ шуд.

— Ҷӣ мешуд, рафиқ Аминзода, баъзе шеърҳои пьесаро бо шумо дида бароем?— дар кабинети директор ба назди ӯ савол гузоштам,— Якта неки кунед. Шумо шоир ҳастеду ман шоирча. Аз назари шумо як гузаранд, бисёр хуб мешуд.

— Рафиқ Аминзода асло не намегӯяд,— Темур Мир-

зоев мехост ўро зудтар розӣ кунад.— Ин ҳам савоб мешуду ҳам хурмо.

— Савоб ба театру хурмо ба ман,— шӯхӣ кардам, ки ногувории хомӯшии Аминзода аз миён равад.

— Як қадари ин хурморо ба рафиқ Аминзода ҳам додан мумкин аст,— гуфт директори нав Саттор Маҳмудов бо ҳамин барои тасҳеҳот гӯё ба Аминзода ҳаққашро ваъда намуд. Ҳол он ки барои «Саодат» театр ба ман пуле надода буд.

— Не, беҳурмо ҳам ёрӣ мерасонам,— гуфт ниҳоят шоир ва ман бағоят шод шудам.

Бо дигарон хайру хуш намуда, ба кӯча баромадем. Соат тақрибан ёздаҳи шаб буд. Моҳи шаби чордаҳ аз қафои гунбази макбараи шоир Муслиҳаддин монанди лаълии бузурги мисинаи дурахшон ва овезон намудор мегашт. Тобистон бошад ҳам, шаб он қадар гарм набуд. Насиме мевазид. Ба растан тунукасоzon баромадем. Дар он ҷо моро ногоҳ як хаскашони ҳаммоми панҷшанбе, ки Тӯраи хаскаш меномиданд, диду тохта ба наздамон омад. Дастӣ Аминзодаро гирифтӣ сар надод.

— Махсумҷон (мударрисзодагонро махсум меномиданд), аз номатон гардам. Шамол шуморо аз қадам тараф парронда омад? Насиб бўлса келар Шому Ирокдин, насиб бўлмаса кетар қошу қавокдин, гуфтаанд. Ўлфати ман ба саҳро рафта буду даракаш не. Аммо, Махсумҷон, ана худо шуморо расонд. Як кӯзаи омехта яхнӣ шуда истодааст,— ў овозашро пасттар кард.— Як шиша сафедашро ҳам ба ҷӯ, ба об партофта мондаам. Ҳар се-якamon мешинему нӯши ҷон мекунем. Не нагӯед. Махсумҷон. Не гӯед, маро як умр хафа мекунед.

Аминзода ба ман нигоҳ кард. Ман гуфтам, ки шумо равед, ман дар идора андак кор дорам. Аммо хаскаш аз банди дастӣ ман ҳам гирифт.

— Ҳой устозода, ман дадотонро медонам. О, дадотон усто Абдулҷалили кафшдӯз не-мӣ? Гап инту нашудааст, уко, рафтем.

Ҳарчанд дукаса радду тақал кардем, мурод ҳосил нашуд. Ростӣ гапиро пурсед, ман орзуи хӯрдани омехта-ро даре боз дар дил доштам. Одамон таъми вайро ҷунон таъриф мекарданд, ки оби даҳони кас мешорид. Гадоённи шаҳр рӯзи дароз гадоӣ мекарданд. Домани халқ васеъ мегӯянд. Ба косаю тӯрбаи гадоӣ чиҳо намефуромад! Аз қассоб як бурда гӯшти шалҳа ва як порча рағвани дун-

ба, аз бозори донаву ғалла як каф мош, гандум, биринч, арзан, чуворӣ, аз бозори сабзавот сабзӣ, пиёз, лаблабу ғадой мекарданду оварда ба кӯзаҳои сафолӣ андохта об пур мекарданд ва ба даруни хокистари гарм — кӯри гӯлахи ҳаммом мехалиданд. Дами гарме ки дар кӯза ме-пухт, омехта ном дошт. Хӯрандагон ва талабгорони вай кам набуданд. Бегоҳӣ кӯза ба даст харидорони вай ба гӯлах меомаданд. Боз чунин маврид қай мерасаду қай маро ба хӯрдани омехта даъват менамояд.

— Хайр, рафтем, рафиқ Аминзода, — гуфтаму ӯ бошад дудила меистод. — Як бор мазаи омехтаро ҳам чашма бинем, чӣ бадӣ дорад?

Аминзода чизе нагуфта ба роҳ даромад. Хаскаш, ки дар ҳилагарӣ, доғули ва мӯлтонири ба як нӯл зада ме-гурезонд, ба пеш даромада, аз як дарча моро ба саҳни пушти ҳаммом гузаронд. Дар гирди як беҳ ниҳоли бед чанд тӯб хино, райҳон шинонда ва дар он ҷо як катчаи шалақ гузошта шуда буд. Мо ба катчаи ғичирросӣ аз ду тараф нишаста, пойҳоямонро тиргак кардем, ки шикаста ба як тараф афтода наравад. Аз шохи дарахт кӯзачаи аз гулӯяш ресмон баста овехташуда ва аз ҷӯй шишаи арақро гирифта оварда, ба рӯи рӯмоле ки ба ҷои дастархон паҳи карда шуд, гузошта, хаскаш оҳ кашид.

— Зан ароз карда рафт, махсумҷон. Ҳавлӣ хуввас карда монд. Қасам ба арвоҳи падаратон, махсумҷон, як нафас шишта наметавонам. Аз баҳри корҳои дигар баромадам, — корҳои дигари ӯ бедона ва шохмотбозӣ буд, — хаскаши ҳамин ҳаммом шудам. Як ҷуволу як хар дастамоя. Хасрӯбаҳои кӯчаро рӯфта мебиёрам. Яктаи ин омехтаро аз гӯлаҳи мехарам, — ӯ аз гулӯи кӯза гирифта, дами гармро ба коса холи кард. — Коса якта. Айб намекунед, махсумҷон. Оши хунук. Навбаташ қатӣ хӯр-хӯр хӯрдан мегирем. — Баъд даҳони шишаро кушода, бо эҳтиёт ба худ май кашиду хайр ба саломатии шумо, махсумҷон, ба саломатии устозода. Ман дадои шуморо мешиносам, — такрор намуд ӯ, тарҳи рӯяшро тағйир на-дода, арақро мисли об нӯшид. Аминзодаро медидам, ки ба ҷои вай рӯи худро бурма карда, ба тарафи ди-гар тофт. Хаскаш пиёлаи дуйӯмро ба Аминзода дод. — Як гап гӯям, хафа намешавед, махсумҷон? Дадои раҳ-матиам аз ман ҳеч набарояд, имоми ягон масҷиди мағок мебаромадагист гуфта, ба ҷону ҳолам намонда, ба мад-раса ба пеши падари раҳматиш шумо бурд. Он кас, Мул-

ло Муҳаммадамин домолло, агар мурда бошанд, худо
чоёшонро илоҳӣ ҷаннат карда бошад, чудо одами сахт-
гир буданд. Бадфеъл гӯед ҳам, мешавад. Шогирд то
дарсаширо ёд накунаду нафаҳмад, ҷавоб намедоданд.
Мани аҳмак, худам ҳар ҷо, дилам дар ёди лак-лак, хушу
ёдам ба бодбараку лак-лак, бедонаю хурусбози банд.
Мадрасаи падаратонро, махсумчон медонед-мӣ? Дар
пушти каппони Чоршанбе буд. Хайр, ош шавад, мах-
сумчон, бардореду косаро гирифта, як хӯп кашида ди-
ҳед. Тез бошед, акнун устозодаро маътал накумед. Ҳа,
бале, махсумчон. Ман гуфтани ки умри падаратон ба-
рин одамҳо, ҳамин мударрис, имому мактабдор, ҳезу-
ми тар барин мегузашт. Чӣ гуфтед, махсумчон? Ҳамон-
ҳо ҳам улфатбозӣ, ману шумо барин ҳамин хел шишта
натарсидаю наларзида араку вино меҳӯрданд-мӣ гӯ-
ед-а! Ба гумонам не. Намозро ин хел хон, рӯзаро он хел
дор, никоҳ ин хел мешавад, талоқ он хел мешавад гуф-
та, ҳазон шуда рафтанд. Ҳазон! Ба худо ҳазор бор шукр
мекунам, ки мулло ё имом напудам. Ҳамон ҳам касб
шуд-мӣ? Шумо, устозода, ман қатӣ аввал улфатӣ меку-
нед. Барои ҳамин дастамро нагардонед, ки хафа меша-
вам. Тез бошед гуфед. Ҳалки худам таққос зада исто-
дааст. Ман дадои шумо, усто Абдучалилро мешиносам.
Аз ҳамон мударрисию имомӣ, ростӣ гапро пурсед, фа-
қат кафшдӯзӣ не, истирикҷигию поякӣ будан беҳтар, чӣ
гуфтед? Махсумчон, аз гапи ман мабодо хафа шавед.
Аммо падари шумо, махсумчон, одами яклухт буданд.
Хайр, устозода, бардоред. Ҳа, раҳмат, кани, акнун як
хӯп кашед. Лекин як чумча ҳам даркор будааст. Обаш
мераваду гӯшт, сабию шалғам дар коса мемонад.
Омехта аҷаб хӯрок-дия! Ман ба ҳамин одат карда мон-
даам. Дигар ҳама чиз ба даҳонам бемазза мерасид, ам-
мо чумча нест.

Хаскаш боз ба худ арақ рехт. Ин дафъа мисли об-
хӯрии гов аз байни дандон арақро ғинг-ғинг гузаронд.
Аминзода боз рӯяшро ба дигар тараф тофт.

— Хайр, бечумча ҳам мешавад. Ана ин тавр меку-
нем, — хаскаш лаби косаро ба лабаш монда, пораҳои
гӯшту сабазанотро бо ангушт ба даҳон ғелондан гирифт.
Косаро тамоман ҳолӣ карда, аз кӯза боз рехт ва ба дас-
ти Аминзода дод. — Махсумчон, инро хӯрда гуфед. Ин
хел авқотро дигар аз кучо меёбед? Сихқабоби ҷаззо-
сӣ, мантуи чилдаш тунуки гарм, палави сергӯшту рав-

ған оварда, ба як тараф монанду ба дигар тараф ҳа-мин омехта. Гӯянд, ки кадомашро меҳӯрӣ, маҳсумчон, даррав меғӯям ана ҳаминро,— хаскаш боз даст ба гу-лӯи кӯза бурд.— Қоса аз они шумо, боқимондаи кӯза аз они ман.— Вай кӯзаро ба сар бардошту хеле култ-култ фуру бурд. Дум-дум ба девораи он зад, ки донаҳои ан-дармоншуда ҳам фарояд ва бо ҳамин аз кӯза хотирчам шуда косаро ба тарафи Аминзода лағжонда монд.

Ману Аминзода боз як пиёлагӣ нӯшидем. Лекин баъ-ди як-ду хӯрт кашидани ҳар кадоми мо хаскаш боз ко-саро ба даст мегирифт. Ангушт ба даруни вай халида буду борашро ба даҳон ҳавола мекард. Ба ҳамин тариқ сад афсӯс, ки аз чунин таоми дар ҳақиқат хуштаъми ав-валину вопасин хӯрда худ сер нашуда мондам. Мо аз омехта сер нашудему хаскаш аз арақ, ӯ сархушона аз Хайём чанд рӯбоии ёд кардаашро, ки аз маю майхорӣ сухан мегуфт, хонд. Ба тавсифи май даромада рафту суханро ба сари он овардани мешуд, ки дилаш боз ме-чӯяд.

Умратон бодо мудом, эй сокиёни базми чам,
Гарчи чоми мо нашуд пурмай ба даврони шумо.

гуфтааст Ҳофиз. Чоми маи мо ҳам, маҳсумчон, имрӯз пур набуд. Чӣ кунам, уқо?— Дасткӯтбхӣ-дия. Набошад боз яқтои ин ҷонварро оварда, ба пешатон мемондам.

Ман аз ин рамзу рамузҳо ба ҷон омада пули ду ши-ша арақро бароварда, ба лаби рӯмол мондаму қат кар-да болояшро пӯшидам.

— Қори айбро накунад, устозода. Гап инту нашуда-аст, нӯл пок мекард хаскаш.

— Ману маҳсумчон, худо хоҳад боз фардо меҳмони шумо мешавем, гирифта монед,— гуфтам.

— Гиред, гоҳ аз пиру гоҳ аз мурид гуфтаанд. Пули ин кас табаррукий. Ба нӯги қалам ёфт мешудагӣ,— гуфт Аминзода.

— Хайр, ин тавр бошад, мегирам. Лекин албатта биеед. Набошад, хафа мешавам,— гуфт хаскаш ва мо-ро то меҳмонхонаи шаҳр ҳамроҳӣ карда, боз як дунё гап фурухта рафт. Ману Аминзода чанд қадам хомӯш рафтем. Меҳостам, ки ӯ аз пьеса сухан сар кунад. Лекин вай даҳон намекушод. Ман ўро ба ҳолаш нагузоштам.

— Чанд вақт шуд, ки аз Самарқанд омадед?

Ў тааммул карда монд. «Наход кай омаданаширо фаромӯш карда бошад?»— мегуфтам дар дил.

— Хеле шуд. Чӣ буд?— пурсид ў баъди фурсате.

— Хеле шудааст омадеду то ҳамин вақт ягон бор ба редакция намеоед. Ҳеҷ кас нагуфт, ки ман шуморо кофта ба техникум рафта будам?

— Не,— ҷавоб дод Аминзода ва боз баъди хеле хомишӣ пурсид.— Чӣ буд?

— Мо дар назди газета кружоки адабӣ дорем. Меҳостам, ки шумо дар ягон мавзӯ лекция хонед.

— Ман аз редакция барои ҳамин мегурезам, ки ба лекцияҳои фахӯл,— хандид Аминзода.— Ҳамин рӯз дидаед, чор дахон гапро гуфта натавонистаму аз кучо сар карда, ба кучо оварда тамом кардам, дар ёдам намонд.

— Сухани аз ҳама бомаънию даркориро шумо гуфтед.

— Баъди ходими хоҷагии қишлоқ-мӣ?— боз пастпаст хандид ў.— Барои лекцияҳои ҷею иштирок кардану шунидани дигарон меравам. Пагоҳ соатҳои се ба наздатон меоям.

Ман соатҳои сею аз се то чор фаҳмида будам. Лекин Аминзода аз рӯи одат барои ба болодарӣ назадани сар ё пешонӣ ҳам шуда ба кабинет даромад. Вохӯрӣ намуда, соати калони вазнини кисағиширо берун овард. Ман ҳам беихтиёр чашм ба соат дӯхтам. Се дақиқа кам се буд. Ман шоирро то охири умраш ҳамин тавр вазифашинос ва бо интизом медонистам.

Боре дар Душанбе ў аз ман пурсид, ки пагоҳ кай ба Ленинобод меравӣ. Гуфтам соати ҳафти пагоҳӣ ба вокзал мебароям. Ў барои гуселониданам рост ба он ҷо омадааст, ки ман нестам. Хобаш бурда мондагист гӯён, аз вокзал ниёда ба меҳмонхонаи «Душанбе» бо шитоб меомад, ки ман ўро дар дами дари он дидам.

— Нависанда дида ин хел холабеғамашро надидам,— гуфт ў нимҳазлу нимҷиддӣ.— Одами баъди ҳаҷдаҳ дақиқа ба вагон савор мешудагӣ ҳамин хел дилвасеъ ва бепарво мегаштааст-мӣ? Тезтар қадам мон!

Аминзода ҳамон рӯз ҷисаи маро варақ зада баромад. Ман варианти аввалии онро бо қайд ва тасҳеҳоти Лоҳутӣ нишон додам. Тамоман ҳайрон шуд.

— Ман ҳеҷ гумон намекардам, ки Лоҳутӣ асари як нависандаро ба ин дараҷа бо диққат меҳонаду ҷигархун шуда, ҳамаи иро нишон медиҳад. Ҳуш аз сари

ман паррондед. Ягонтои мо барои дигарҳо ин қадар захира нақашадем,— эътироф намуд ё ва намеронист, ки дар кружоки адаби ҳар қадоми мо, ҳарчанд ҳанӯз кам донем ҳам, дар боби ин ё он асар мегуфтем ва агар рухсати муаллиф шавад ё хоҳиш намоёнд, таҳрир мекардем. Муҳиддин Аминзода бошад, то он вақт аз чунин муҳит дур будааст. Намедонам, ки ёро ба чунин муҳит ё дигарон намеронаанд чалб шавад ё ё худро қанор мекашид.

— Аз ин пеш ду шеър фиристода будам,— гуфтам ман.— Лоҳутӣ фикрашонро муфасссал дар пасу пеши вай навишта фиристодаанд.

— Ғалатӣ!— Аминзода як саҳифаи қайду ислоҳаш зиёдро бо диққат дида баромад.— Агар ҳамаи гуфтаҳои Лоҳутиро ба ҷо биёред, пьесаатон аз ҳозирааш бе ҳеҷ муволиға ду баробар беҳтар мешуд. Пьесаро як шаб ба ман медиҳед? Ман то тавоништанам шеърҳо дида мебароям. Ин шеърҳо ду кас навиштагӣ барин. Баъзеаш дуруст. Маълум ки аз таҳти дил навиштаед. Дигарҳояш суст, қофия ва вазн риоя нашудагӣ. Маълум, ки тезтар шавад гуфта, саросема шудаед.

Аминзода инро қошифона кашф кард. Ман аввал матни насри пьесаро навиштам ва баъд шеърҳо. Шеърҳои аввалро бо ҳавсала ва диққат навишта будам. Вале ҷавонӣ шитобкорист. Шитоб намуда, ба дӯлбоқӣ роҳ дода будам.

— Имрӯз ба омехтаҳои боз меравем?— хандакунон пурсид Аминзода.

Ман инро ҳазл пиндоштам.

— Агар барои омехта мебуд, мерафтаму лекин аз барои як нахӯд як ҳавз обро пурра хӯрд, барои ду култ оби омехта ҳар рӯз он қадар арақ нӯшем, ҳоламон ҷӣ мешавад?

— Омехтаи сабил ба ман ҳамин қадар маъқул шуд, ки шаб ин тараф мазааш аз даҳонам намеравад. Ғараз аз тушбера гӯшт хӯрдан гуфта як бори дигар меҳмон намешавем?— хандид Аминзода.— Ин дафъа ба қиса яқтагӣ ҷумча андохта меравему гӯшту сабзавоташро ҷашмаш, ки хато шуд, лӯмба-лӯмба гирифта хӯрда гирем, ҷӣ мегуфта бошад?

— Ошноӣ бо хаскаш хавфнок барин,— гуфтам.— Беҳтараш агар диламон ба омехта гум занад, аз гадоҳои дигар онро меҳарем. Одамҳо хурмачаву кӯза бар-

дошта ба гулаҳ мераванд-ку.— Баъди ин ман лаҷоми суханро ба сӯи дигар тофтам.— Барои газетаамон ягон чизи наватон ҳаст?

— Ёфт мешавад. Хонаи гург беустухон нест,— Аминзода «Саодат»-ро пӯшида, ба як тараф ниҳод.— Медонед, ман чистонҳои нав машқ карда истодаам. Чистонро аз қадимулайём на фақат бачагон меғӯянд. Чистонҳое буданд ва ҳастанд, ки сари одамони калонсол ва ҳатто донишмандонро гаранг мекунанд. Чистон фикри бачаҳоро мекушояд, онҳоро ҳозирҷавоб мекунад. Чизҳои нав: трактор, колхоз, автомобил, электрик, самолёт ғайра ва ғайра пайдо шуданд. Нияти ман ҳамин, ки ҳамонҳоро ба чистон дарорам.

— Ин аҷоиб мешавад. Илтимос мекунам, ки аз ҳама ҷо пеш дар газетаи худи мо ҷоп шавад,— дарди ҳамаи газетачиёро гуфтам.— Онҳо тайёранд?

— Не-е... мад кашид Аминзода,— ниятам ҳаст гуфта истодааму шумо алмакай остои дари духтари нав таваллудшударо рӯфтани. Майлаш, гуфти шумо шавад. Аввал дар ҳамин ҷо ҷоп мекунем. Лекин як илтимос. Ба вай як сарсухан медиҳед. Худатон нависед, бехтар мешуд.

— Аз ин мебарояд, ки тайёр? Ба ҷонам. Менависам.

— Ҳоло як қадар кораш ҳаст. Як арраю ранда карда, сайқал додан даркор аст.

Бо ҳамин таҳкурсии бииш ошноӣ ва дӯстии якумрани ман бо ин одамон соҳибдил, хоксор, ҷанд хиште ниҳода шуд. Ман инро аз қиёфа, мазмуни гуфтори шоир пай бурдам.

Баъди ҷанде Аминзода чистонҳояшро овард. Вай дар адабиёти советии тоҷик навӣ буд. Ман бо сарлавҳаи «Чистонҳои замон» ба он сарсухан додам, ки дар газетани «Большевики Хучанд» ҷоп шуд.

Театр хоҳиши маро ба инобат нагирифт. Ман мехостам, ки баъди дида баромадани Аминзода пьесаро бори дигар худам тасҳеҳ намоям ва ягон ҳафтаи дигар артистон кор кунам. Ба ин маъмурият ва режиссёри театр розӣ нашуданд. Чунки ба кӯчаҳои шаҳр эълони «Саодат» ҷаспонда шуда буд ва ҳатто баъди нонушта карнаю сурнайчиҳои аробасавор кӯча ба кӯча навохта гашта, мардумро ҷамъ карда, эълон менамуданд. Илочи ман чист? Пьесаро ба сахна гузоштанд. Одам ҷунон бисёр буд, ки дар роҳравҳо мардум рост меистоданд. Ходимо-

ни зиддисӯхтор бошанд, ба мобайн даромада, остину поча барзада меистоданд, ки нохост аз ин чамъомади мардум чун аз ғарами беда оташе дар ғирад, хомӯш намојанд. Дар охири ҳар парда чапак мешуд. Баъди тамои шудан бошад, ғул-ғулаю дасткӯбӣ, чунон ки мегӯјанд, тамошогоҳро ба ларза овард. Боз маро ба сахна бароварданд. Ман ба ҷои табрик намудани режиссёр ва ҳунарпешагон аҷаб, ки рӯ ба мардуми тамошобин оварда гуфтам:

— Рафикон! Раҳмат! Ваъда медиҳам, ки пьесаи аз ин хубтар нависам.

Ин қавлро ман баъди гузаштани чанд соли дигар ба ҷо овардам. «Саодат»-ро сар то по аз нав навиштам. Аз шеърҳои аввала дар ин вариант намонд. Ба пьеса «Субҳи сахро» ном ниҳодам. Инро театри шаҳри худамон ба сахна гузошт. Муваффақияти пьеса бад набуд. Барои ин театр, ки ман мухлиси он ва мӯътақиди ҳунарпешагони ваям «Муҳаббат», «Ду вохӯрӣ», «Дили шоир»-и худро навиштам ва барояшон чанд пьесаро таржима ҳам кардам. Ҳоло нияти навиштани пьесаи «Дидорӣ доҳӣ»-ро дорам. Вай аз вохӯрии таърихии намојандаҳои занони Осиёи Миёна бо В. И. Ленин ба бинанда бояд нақл намояд.

Аминзода мударре нагузашта ба театр омад. Забони артистон ўро ба ташвиш гузошта буд. Лаҳҷаи маҳаллии ҳунарпешагон, аз худ ҳамроҳкунии суханҳо ва талаффуз карда натавонистани калимаҳои бисёре дар ҳар пьеса дида мешуд. Аминзода мувофиқи хоҳиши ман раҳбари адабии театр шуд. Дар ў шавқи пьесанависӣ зиёд гашт ва драмаи мусиқии худ «Шараф»-ро навишта овард. Ин аввалин асари сахнаӣ дар бораи синфи коргари ба вучуд омадаистодаи тоҷик, ба ҳаёти коргарзанони комбинати абрешим бахшида шуда буд. Пьесаро тамошобин дар ёдам ҳаст, ки бағоят гарм қабул намуд.

Дар ин ҷо як воқеаи вобастаи ин пьеса ҳаст, ки нақлаш ҷоиш аст.

Баъди чанд вақти ба сахна гузошта шудани «Шараф»—як рӯзи тобистон Зариф Раҷабов, Муҳиддин Аминзода ва ман ба Сталинобод мерафтем. Ба купеи мо ҷавоне аз Ленинобод баромад. Фаҳмидем, ки корманди Комитети Марказии комсомоли республика асту отпуски худро дар Ленинобод гузаронда, ҳоло бозгашт мерафт.

Зариф ўро ба гап гирифт. Пурсид, ки дар Ленинобод чиҳо дид ва кучоҳо рафт. Ӯ дар омади гап гуфт:

— Ба театр ҳам даромадам Аминзода гуфтани кас «Шараф» ном як пьеса навиштааст. Ба ман он қадар маъкул нашуд.

На фақат Аминзода, ману Зариф ҳам хичил шудем. Якто-якто ҳар се ба роҳрави вагон баромадем. Зариф ба Аминзода гуфт:

— Акнун то Сталинобод рафтан, номатро дигар мекунем. Биё номат Аҳмедов. Набошад, фаҳмида монад, шарм мекунад.

Ҳар се хандоханд кардему то рафтан ба Сталинобод Аминзодаро «рафиқ Аҳмедов» номидем. Аҷобати нақл, нуқтаи арши вай дар ҷои дигар аст. Аз миёни сӣ соли тамом мегузарад. Як рӯз Зариф Рачабов ба театри опера ва балети Душанбе омада, се қатор пештар аз худ Аминзодаро мебинаду «рафиқ Аҳмедов»— гуён оҳиста ҷеғ мезанад. Зариф завқ карда ба ман мегуфт, ки Муҳиддин ҳамин ки ин номро шунид, зуд ба қафояш нигоҳ кард ва маро дида, худро дошта натавониста, то аз ҷашмаш об баромадан хандид.

Воқеаи ғалатии дигар.

Иҷрокунандаи роли асосии пьесани «Ҳалима» Неъмат — ҳунарпешаи хушовоз Ҳочимурод Солеҳзода ё бетоб буд ва ё воқеаи дигар шуда ба театр намеояд. Вале аз ин беҳабар афишаҳо бароварда ба тамошобин нишон додани «Ҳалима» ваъда карда шудааст. Чӣ бояд кард? Билетҳо фурӯхта шудаанд ва ҳамчун ҳамеша зал пур. Аммо Солеҳзода набуд.

— Ман ба ҷои ӯ мебароям,— мегӯяд Аминзода.

— Илоҳӣ барака ёбед, муаллим,— хурсанд мешавад директор.— Якта қор мекунед-дия.

Мани аз воқеа беҳабар он шаб ҳавсалаи тамошо кардан ба театр омада будам. Як маҳалле ба ҷои Солеҳзода лӯк-лӯккунои Аминзода ба сахна баромад. Ӯ суҳанҳоро аз Солеҳзода хубтар мегуфт. Сурудҳоро ҳам бад намехонд. Аммо исту бисташ ханда: ҷомаи бекасаби Солеҳзода кӯтаҳӣ карда, ба зонуи вай базӯр мерасид. Баъд маҳбубаи ӯ артистка Саврӣ Бурҳонова ба китфаш ҳам баробар набуд, ҳар дафъа ба рӯи Аминзода нигоҳ кардани шавад, қарси абрешиминаш ширӣ аз сараш ба қафо мефаромад. Зеро ӯ манахро боло мебардошт, ки ба он баландӣ нигарад.

Аминзода, ки пеш аз ба сахна баромадан ягон бор репетиция накардааст, шишту хез ва гаштро намедонист ва бинобар ин, дасту по гум карда, ҳисоби аз сахна гурехтанро намеёфт. Лекин тамошобин хабардор шуд, ки ин рольро шоири маҳбуб Аминзода мебозад, ба ҳар рафту омади ӯ чапак мезад. Вале аз рӯи воқеан пьеса вақте ки ӯ «мурд» ва ба катча хобонданд, пойҳояш нимгаз берун монд: катро ба қадди Солеҳзода мувофиқ сохта буданд...

Баъди тамошо ба қафои сахна омадам, ки Аминзодан аз шарму вачд арақ зеркарда, куртааш ба бада наш часпида, гримро аз рӯяш пок мекард. Маро дида сурхтар ва ҳатто сиёҳии чашман бечо шуд.

— Ту лаънатӣ ҳам дар тамошо будӣ?— пурсид ӯ.

— Аз чунин тамошои тақрорнашаванда хайрият, ки намондаам. Ба ту чӣ чин зад, ки ба сахна баромадӣ?— пурсидам.

— Ин номаъкулиро дигар дар умрам намекунам. Сад тавбаю ҳазор алҳазар!— гуфт ӯ.— Артисти осон набудааст.

ХИ

Аҷаб! Китоб ҳам қимат буду ҳам харидор надошт. Зотан, ҳар он чӣ аз қиматӣ беҳаридор монад, ба ҷуз ҷавохирот, арзон мешуд. Вале китоб агарчанде ки талабгори кам андар кам дошт, арзон намешуд. Оё баъзе ҷавонони шаккоки ҳозира бовар мекарда бошанд, ки ҳамин Ленинободи ҳоло бисту ду дӯкони гезетаю китобфурӯшӣ, понздаҳ китобхонаи қариб як миллион номгӯй китобдор, ҳамааш шуда панҷоҳу се сол муқаддам як дӯкони китобфурӯшӣ дошту бас! Оре, тоҷаҳои хонаи олимону фозилон ва китобдӯстони ҷудогона аз китобҳои дарсии ҷи мактаб ва ҷи мадраса, ҷағномаҳо, қиссаю афсонаҳо, осори шоирон пур буданд. Вале ҳамоно ҳам ба аксари мардум, ки савод надошт, дастрас набуданд.

Ман «Қуръон»-ро ҳарчанд маънии ягон калимаи вайро нафаҳмида ва «Чор китоб»-ро хонда тамом кардаму акнун мебоист. Хоча Ҳофизхонӣ кунам. Падарам ба модар фармуд, ки «ин тараф он тарафхоро дарак кунад. Шояд аз ягон хешованд ё ҳамсоия савобталаб Ҳофизи нодаркор шудамондае ёфт шавад. Ин умед ҷо-

маи амал напӯшид. Лочарам, падар бо гардани кашол ба харидани китоб рафтани шуд. Бача набошам, ҳамроҳ меравам гуфтаму нишастам. Ба миён модар даромад.

— Хайр баред, як ҳафта шаби ҷумъаю душанбе палав намехӯрадем. Яктаю якта писаратон ҳаст, дадош. Дилҷӯю дилхоҳашро ёфта намедиҳед?

— Бачаро наёзон,— танбех дод падар ба модар.— Ба пули як «Ҳоҷа Ҳофиз» панҷ чакса биринҷ медиҳаду ба мо ду ҳафта авҷот мешавад.

— Гӯр ҳамин нафс шавад. Як-ду бор ба нафс задему камтар хӯрдем, чӣ шуд? Аз гушнагӣ кӣ мурдаасту аз серӣ кӣ кафидааст?— истодагарӣ менамуд модар.— Баред, дадош. Писаратон китоби варақхояш ранга мехоҳад.

Аз ифшо гардидани роз хафа шудам. Аз модар ранҷидам. Дар ҳақиқат орзуи ман ҳамин буд, ки «Ҳоҷа Ҳофиз»-и коғазаш ранго-ранг дошта бошам. Дар мактабамон чанд нафар бойзодаҳо, аз он ҷумла Сайфиддин ном писари кундзехи ва гаранги понфурӯш Муҳаммадамин, ки Муллофаҳрӣ ҳаҷв карда, кафшери аз ӯ насъя гирифта буд, ҳамин гуна Ҳоҷа Ҳофиз дошт. Ҳанӯз намедонам, аз чӣ сабаб буд, ки китобҳои дарсӣ дар коғазҳои омехтаи сабз, кабуд, сурх, зард ва гулобӣ нашр мешуданд.

Падарам баъди шунидани китоби варақхояш ранга ба китобхари ҳамроҳбариро қатъӣ рад намуд. Лекин ман ҳам ба зарбулмасали нозкун, бардорад, боз кун, амал намуда, худро ба оғӯши модар андохта, ба гиристан даромадам. Модар тохта бархост ва калид кофта сандуқчаеро кушоду бозубанди зарандудро ба падарам дароз кард.

— Ана инро гиреду ба ягон заргар фурӯшед, ба китоб ҳам мерасаду ба дигараш ҳам,— гуфт.

— Қалам ҳам даркор. Коғаз ҳам. Ман китобро ҳам мехонаму ҳам аз бар мекунам,— чун бардошт, зам кардам.

— Ана дидӣ, дили ин чиҳо мехоҳад? Ту бошӣ бозубандатро фурӯхтани. Фардо аз Ҳофиз ба Мирзобедил мегузарад. Сонӣ чӣ меғӯй? Маҳратро медиҳӣ?

— Бача душмани ширин. Гиреду бурда фурӯшед,— такрор намуд модар.

Падар аз ин рафтори модарам дар хичолат шуд. Ме-

дидам, ки дар рӯи базеби доғи нағзакдораи арақ падида меомад. Аз даруни остини чома, остини дарози куртаи суфи сафедашро берун кашида, бо он арақашро пок намуду ба ман нигоҳ ҳам накарда, «хез рафтем, ҳар чӣ харида диҳам, бе ғишинг-ғишинг қабул мекунӣ»— гуфт. Ман ҳам сарамро ҷунбонда, ризой додам. Мо ба дӯкони китобфурӯшии ягона, ки дар паҳлӯи ҳаммоми бозори Панҷшанбе воқеъ буд, омадем. Дар пеши дӯкони тамокунософӣ, тунукасофӣ, ҳатто патоси арзанфурӯш, ки онро барои кӯрпачаи ғахвораи кӯдак меҳариданд, харидорон меҷӯлиданду дар назди дӯкончаи пури китоб, ки дар он барои нишастани китобфурӯш ҷой набуд, касе наменамуд.

— Биёед, устои камдидор,— Ҳоҷӣ Бобохоҷаи саҳхоф марди қадбаланд, ки мӯи сари расида ва абрувони баланди ба малла моилу чашмҳои қабудтоб дошт, аз сандалича бархоста, бо падарам мисли ошноӣ қарини воҳӯри намуд.— Тану ҷон сикҳат, бачаю качаҳо саломат?

— Аз худатон пурсем, эшонӣ Ҳоҷӣ, яқтои аз ҳамон качаҳо меҳонад,— падар ба ман ишора намуд.— Ба «Ҳоҷа Ҳофиз» баромаданию ду пояро ба як мӯза тиккӯнда шиштааст, ки юҳ китоби варақҳояш ҳарранга харида мемихӣ.

— Ҳай-ҳай, чӣ қадар нағз! Охир ин каччаатон ҷудо майда менамояду аллақай ба «Ҳофиз» даромад? Ту чанд-сола, писари амак?

— Ҳаштсолаи нӯҳбаро,— ба ҷои ман ҷавоб дод падарам.— Аммо зехнаш тоза. Ҳар сол чанд китобро фаровардан гирад, намедонам чӣ мекунем.

— Ҳар чӣ бошад, хонад, усто, хонаду донд,— таъкид намуд китобфурӯш.— Дар мактаби кӣ меҳонӣ, писар?

— Дар мактаби Валихон,— боз падарам ба ҷои ман ҷавоб дод.

Табиати китобфурӯш тира шуд.

— Ман мебудам, усто, агар зехни писаратон тоза бошад хонондан хоҳед, ўро ба мактаби мулло Тоҳир бурда мемондам. Бачаҳо дар замин паҳолғилмон, аз ҳафт-сола то ҳафтдаҳсола аралаш шишта, зогчаҳои чакалак барин ҷағар-чукур намекунанду мувофиқи синну солу дониш ҳар кадом алоҳида меҳонад. Натарсед. Мулло Тоҳир пул намегирад. Валихон барин нони панҷшанбегӣ, китоб дароён, бўрьёю ангиштпулӣ ҳам талаб наме-

кунад,— гуфт китобфурӯшу ба киёфаи падарам нигариста илова намуд:— Ҳар кас маслиҳати хеш накӯ медонад, мегӯянд. Боз худатон нағзтар медонед. Хайр, ба шумо «Ҳофиз»-и коғазаш ҳарранга диҳам-мӣ?— китобфурӯш ба нӯги по истода, аз рафи баланде як китобро гирифт. Аввал пуф карда, баъд бо латта пок намуда, аз ҷанг тоза кард.— Мазаи савдо не, усто. Аз пагоҳ то бегоҳ се-чор китоб савдо мекунем ё не, дигараш пашша киш гуфта мешинем. Хайрият мактабдорҳо ба шогирдонашон баъзе китобҳоро менависанду ба мо мебиёранд, ки мукова карда дода, як сӯм-ним сӯм гирем. Набошад, вой бар ҳоли мо!

Китобфурӯш китобро ба дасти падарам доду ӯ варак мезад. Ман бетокатона интизори ба даст гирифтани вай будам. Ҳар даҳ-дувоздаҳ саҳифаи китоб таҳминан аз коғази ранги дигар буд. Мукова сахт. Ҳошия ва гулҳои мукова зарду сурх, сабз буд. Падарам нархи китобро пурсид.

— Аз пули як ҷуфт кафшатон зиёд намегирам,— гуфт китобфурӯши хушсухан ва ногоҳ аз падар пурсид:— Аз қиблагӯҳӣ китобҳои бисёр монда бошад даркор? Дониши он кас аз як мударрис кам набошад ҳам, кафшдӯзиро ихтиёр карда буданд.

— Китоб чандин тоҷаю ҳамааш нимпутӣ,— падарам табассум намуд.— Ақаллан барои набераашон шуда як «Ҳофиз» ҳам харида монда нарафтаанд, ки пули як ҷуфт кафшро сарф накунем...

— Писар хонанду мулло шаванд, ҳамон китобҳои ба қавли шумо нимпутӣ ҳам даркор мешаванд...— китобфурӯш инро гуфту нафасе хомӯш монд ва илова намуд.— Аз афти қор, усто, мо ба ҳар чӣ, ки аз бобою бобокалонҳо монда бошад, маҳкам часпида гирифтаем. Аз замон, аз қору бори қаламравҳои дигар беҳабар меконем. Ман дар вақти ҳаҷравӣ ва гашта омадан дар Миср, Шомӣ шариф ва ҷойҳои дигар будам. Мардуми ҳамаи он мамлакатҳо ҳам мусулмон. Аммо хонданашон дигар. Дар мактабҳоиашон илми дуньявӣ — риёзиёт, ҷуғрофия, фалакиётро таълим медиҳанд. Чаро дур равем? Ҳамин мактаби русии маҳаллии худамон, ки писарони Раҳими сиёҳ, Шарифи кулӯл, дигару дигарҳо мехонанд, ҳамин тавр. Хуш, чӣ гуфтед?

— Чӣ гӯям?— гуфт падар, ки гӯё намедонист ӯ чӣ мепурсад.

— Китоб ба шумо маъкул шуд ё не?

— Китоб-ку маъкул-а. Баҳояшро андак кам мекардед, маъкултар мешуд,— илтиҷо намуд падар ва ҳамёбро кушода, як микдор пул бароварда, шумурда доду китобфурӯш ҳам, ки ба ҳаёлам, ҳанӯз дар дасти ӯ онро шумурд, «хайр розӣ бошед, шуд»— гуён ба пул суф карда, ба киса андохт.

— Ана баъди пешин шуду савдои аввалин ҳамин. Илоҳӣ пулатон усто бобаракат бошад.

— Қоғазу қалам ҳам харида медодед,— гуфтам ба падар таваллоназарона.

— Ана дидед, ҳоло харидори дуйӯм ҳам худи ман мешавам, аз афтикор,— гуфт падар.— Ба як китоббардорӣ чӣ қадар қоғаз меравад, ҳоҷӣ?

— Ана ҳамин тўққуз барои як китоб,— китобфурӯш чолокона аз тарафи дигари раф як дастаи калони қоғазро, ки дар халтаи қоғазӣ ҷой буд, гирифта дод.— Боз чӣ даркор, писарчон, якбора ҳамаашро гӯӣ.

— Қаламу сиёҳӣ даркор.

— Ана халос!

— Пули харочоти як ҳафтаи рӯзгорро, аз афти кор, дар ҳамин ҷо сарф мекуноӣ?— пурсид падар. Ранҷиш, гила ё норизоӣ будани оҳанги онро яқин карда натавонистам.

— Ҳамааш ҳаст. Ана қалам. Хостагиатро гир,— китобфурӯш се дона қалами сиёҳи найиро ба рӯи пештахтаи дӯкон гузошт ва яктоашро гирифта, пешашро ба рӯи нохун монда зер кард. Ана ҳаминаш писари амак, нағз пухтагӣ барин. Ана сиёҳӣ — ду пулакчаро ба наздамон гузошт.— Давоту лиққат албатта ҳаст.

Падарам қоғаз, қалам ва сиёҳиро ҳам харида ба ман доду лекин дар бозгашт хеле фурсат хомӯш роҳ гашт. Ба саломҳо алек медоду халос. Ба гумонам, фикру ҳаёл мекард, ки аз чӣ ва дар чӣ сарфакорӣ намуда, ҷоин харчи калонро буд кунад.

Бегоҳӣ баъди суфраи шом сухан боз аз харчи онрӯза рафту падар гуфт:

— Бобохоҷа ба мо арзон дод. Меҳрубониҳои падарам аз ёдаш нарафтааст, хайрият. Одами боандешадия. Падари ҳоҷӣ Тиллохоҷа бо падарам ошноӣ дошту ҳамин писарашро чанд вақт ба пеши вай оварда монда буд, ки намедонистагиашро ёд гирад. Вай китоб мехонду падарам маънидод мекард. Ту эҳтимол надонӣ. Онҳо

аз маҳаллаи Миршабхона,— фаҳмонд падар.— Баъди вафоти падарам Тиллохоча писарашро ба мадрасаи Намозгоҳ бурда монд. Аммо худаш ёш мурда, ду фарзандаш Бобохочаю Шарифхочаро ятим кард. Шарифхоча корвонбошини аробакашоне буд, ки аз конҳои Сулуктаю Дарғамир¹ ангишт мекашонданд. Бобохоча дар болон ҳаждаҳ-пуздаҳсолагинаш хонадор шуд. Духтари холаашро гирифта, доданд. Ягон ду сол хонаю дар кард ё не, ба ҳаҷ рафт. Ҳочӣ Зокири Намозгоҳии чапд бор ҳаҷ карда омадагӣ боз ба ҳаҷ рафтани мешаваду ба вай меғунд, ки ҳамин Бобохоча андак-мундак забони арабиरो медонад, зираку хушёр. Дастёр карда равед, дар ин синну соли пирий азоб намекашед. Баъди шаш моҳ Бобохоча гапта омад ва аз кӣ бошад, дар ҳамон тарафҳо саҳҳофиро ёд гирифтааст. Аммо ба як саҳҳофӣ зиндагӣ намегузарад. Ба вай ёру дӯстонаш мадад карда, дӯкони китобфурӯшӣ кушода доданд. Одами баинсоф пок.

Бобохочаи саҳҳоф баъди бо падар рафта «Ҳофиз» хариданам, бо худ ман шинос шуда монд. Сиёҳиро бепул меод. Қаламро низ арзон мефурӯхт. Чанд китобро ба ман дод, ки озода нигоҳ дошта, хонаму бурда диҳам ва китоби нав гирам. Рӯзе барои сиёҳигирӣ рафта будаму дидам, ки саҳҳоф анҷомҳои дӯкони худро меғундорад.

— Ҳа, писарам,— номи маро гирифта, қомати худро рост кард.— Чӣ даркор?

— Ба сиёҳӣ харидан омадам.

— Ҳоло ҳам дар мактаби Валихон мехонӣ?— пурсид саҳҳоф.

— Ҳа, хонда истодам.

— Ба дадоят рафта гӯй:— амаки саҳҳофам аз баҳри вай мактабхона нею табхона, аз баҳри мактабдор нею табдор тезтар баро гуфтанд. Хуб, ба мактаби нав даро. Ҳам китоб, ҳам қалам, ҳам сангтаҳтан бепул медиҳад. Мо чӣ хел одамҳои ношукрӣ задагӣ-а? Ҳамааш бепул бошаду нони панҷшанбегию китобдароеӣ напурсанд. Боз чӣ меҳохем, намедонам. Сиёҳӣ ҳасту намефурӯшам. Ба мактаби нав рав, сиёҳӣ ҳам бепул, давоту қалам ҳам.

— Хайр, майлаш равам, меравам. Аммо ҳозир сиёҳӣ чудо даркор.— Ба тавалло даромадам.

¹ Слюкта ва Драгомирово.

— Мана ин сиёҳии охири,— латтаёро кушода, пулакчаи сиёҳиро гирифта, бо миннат ба рӯи кафи монанди дасти гадо дарозшудаи ман гузошт.— Ман дӯконро пӯшида истодаам. Бутун мепӯшам. Маро ба муаллими фиристоданд. Муаллими мактаби нав. Агар мактаби мо ба хонаи шумо наздик мешуд, худам гирифта мебурдам мехондам. Як замоне бобои ту, раҳматӣ Муллошокир, барои ман дилашонро кам хун накардаанд. Аммо мактаби ман аз шумо анча дур, дар Кӯшҳавз. Дар ҳавли беруни қозӣ Саидахмадхон. Медонӣ?

— Не, намедонам,— гуфтам.— Ба ногоҳ дар Кӯшҳавзи раҳи идҷо не?

— Боз мегӯӣ, ки намедонӣ. Хайр, дадот ба ягон кори зарур нафиристодааст? Ин тавр бошад, писари амак, ба дӯкон барою ҳамон китобхоро ба ман гирифта-гирфта деҳ. Метавонӣ?

Ман тохта ба дӯкон баромадам ва аз як тараф як-як китобхоро гирифта, ба ӯ дароз мекардам. Аксари онҳо китобҳои дарсии ҳуди саҳҳоф мақова карда буд. Вакте ки Бобохоҷа фурсате дам ва ё касе омада вайро ба гап мегирифт, ман китобҳои ғафс-ғафси муқоваашон аксар чарминро кушода, номашонро мехондам. Онҳо «Ҳафт авранг», «Маслак-ал-муттакин», «Муфтоҳ-ул-ҷинон», «Матлаъ-ал-улуму маҷмаъ-ал-фунун», «Ғиёс-ул-лугот», «Чароғи Ҳидоят», «Қасис-ул-анбиё», «Шоҳнома»-и бо тасвир, «Ҳазору як шаб», «Қалила ва Димна» ва ғайраҳо буданд, ки бисёрашонро ман нахонда будам. Дар дил афсӯс мебурдам, ки ба ин китобҳо навбат нарасида, саҳҳоф пилтаю погундаашро бардошт.

— Наход ҳамаи ин китобҳо акнун подаркор шуда монанд?— овозе маро аз гирдобӣ ҳаёл берун кашид. Нигоҳ карда дар назди саҳҳоф як ҷавони тарҳи руяш ба қирғиз монандеро дидам.

— Эӣ Пӯлодбой, ту-мӣ? Ман ҳайрон шудам, ки кист,— саҳҳоф миёни ба дард омадаашро молида, аз ҷой бархост.— Саводат, ки не, уқо, намедонӣ, ки кадоми ин китоб дарқору кадомаш не. Дар ин ҷо китобхое ҳастанд, ки то дунёе ҳаст, ба одам даркоранд. «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Ҳазору як шаб», ғазалҳои Хоҷа Ҳофизу Хоҷа Қамолӣ худамон, ана ин лугатҳо акнун зиёдтар дарқор мешаванд. Чунки ҳама мехонанду саводнок мешаванд. Ҳар савод-

нок ин китобхоро бояд хонаду донад. Дар Миср, писарам, як китобхонаро дида, хуш аз сарам парида буд. Рафҳси болоиҳами чандинхона пур-пури китоб. Хиштро рост карда мондагӣ барин чидаанд. Як хонаи вай ба китобҳои забони мо банд. Мо мурда-мурда забони арабиро ёд мегирифтем, ки китобҳои арабиро хонем. Дар он ҷо арабҳои тоҷикдон пур. Хондаанду ёд гирифтаанд, ки китобҳои Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофизу Ҷомиро хонанд. Худо хоҳад ақнуи мебинӣ, ки ҳар сол аз ин мактабҳои нав бачагон доно шуда баромада, китобхон шудаанд ва барои онҳо дар мамлакати худӣ мо ҳам китобхонаҳо пайдо шудаанд. Шумоҳо гумон мекунед, ки гузаштагонӣ мо китобхонаҳо надоштаанд. Бисёр буд. Ҷанг мешуд, месӯхтанд, хароб мекарданд. Хайр, Пӯлодбой, ба ман чӣ гапат буд?

— Хӯҷанин фиристоданд, ки ба шумо имсол сабзию пиёз даркор ё не,— гуфт ҷавоне, ки саҳхоф Пӯлодбой меномид.

— Хӯҷанин зикнаю ҷонамбароятро худо гирад. Тиллобаркаш карда мефиристодагист-дӣ?— хандид саҳхоф.— Бозори кадом чизаш, ки касод шуд, меҳри кабудакаш ба мо метобадӯ кас мефиристад, ки насъя медиҳад. Кошкӣ нағзаширо фиристонад. Ҳама аз бозор гаштагӣ. Ман аввал ба бозор даромада нарху навои сабзию пиёзро фаҳмида, сонӣ хабар медиҳам. Лекин, Пӯлодбой, гӯй, ки агар сабзию пиёзи майдаю пискутиро фиристад, мегардонам. Ту ҳоло ҳам хизмати вайро мекунӣ? Ман шумоҳо мебудам, хӯҷанин зикна, худхӯру касмадеҳатро ба сари замин омадан намондам. Ту декрети Лениро хондӣ? Нахонда бошӣ, ёфта хон. Мефаҳмӣ, ки замин аз онӣ бой не, аз онӣ ту шудааст. Ҳа, дурӯғ намегӯям. Ман газета меҳонам. Худам хондаам. Ту ҳеҷ хондаӣ? Не? Ба ягон курси нест кардани бесаводӣ даро, натарс писар. Хӯҷанинат ақнуи ҳеҷ кор карда наметавонад. Ҳеҷ набошад, як дуои салом менавиштагӣ шав. Он вақт декретро ҳам худат меҳонӣ.

Дар ҷанмони танг, лабони гафси ҷавони кӯсанамо хушнудӣ намоён шуд. Вале ҷавобе ба савол надод.

— Хайр, рафта ҳамту гӯям-мӣ?— нурсид.

— Чӣ, рафта мегӯӣ, ки декрети Ленин будаасту замин аз онӣ мо?— хушҳолона нурсид саҳхоф.

— Не-е...— мад кашид Пӯлодбой.— Ман сабзию пиёзро гуфта истодам.

— Ҳа, гапҳои гуфтагиамро гӯй.

Чавон рафт.

Саҳхоф ба марди дигаре ки ба болои суҳан омада хомӯш меистод, гуфт:

— Ин чавон писари Бобокалони пахтакаш. Умри падараш ҳам дар таги дари бойҳо гузашта буду аз сад гулаш як гулаш нашукуфта бошад ҳам, бачаи бечора аллақай қарорию чорьяккори се хӯчаин шуд. Ҳоло чорьяккори Муллотуроб. Дар Сойча заминҳои вайро меқорад. Соддагиро бинед, ки ханӯз аз декрети Ленин беҳабар. Аз саҳар то шом дар саҳро. Аз олам ҷӣ мегузарад, намедонад. Декретро ба вай ҳуди Муллотуроб бурда меҳонад-мӣ?

Қариб нисфи китобхоро аз рӯи дӯкон чун ба саҳхоф дароз кардаму ӯ ба чанд халта ҷойгир намуд, ба ман ҷавоб дод:

— Акнун рави ҳам мешавад. Қорамро хеле осон кардӣ. Ҳоло гапҳои гуфтагиам аз ёдат набаромадаанд? Албатта рафта, ба падарат гӯй.

Аз қисмати баъдинаи Бобохоҷаи саҳхоф, вақте муаллим шуда будам, боре мудирӣ илмӣ мактабамон Қаҳҳор Ҳоҷаев ҳикоя кард. Рӯзе ки инспектори маориф ба мактабе ки Бобохоҷа Тиллохоҷаев дарс меод, меояд дар ҷадвали дарс «дарси динӣ»-ро мебинад. Ин соли бистӯм будааст. Инспектор аз киса қалами сурх бароварда, ба рӯи дарси динӣ хатти батлон ва муаллимиро ба тахтакаш мекашад, ки чаро ту дарси динӣ медиҳӣ.

— Дини араб дар давоми садҳо сол аз майнаи мардум монанди меҳи дарози ба тахтаи саҳу ғафс задашуда ҷо гирифтааст. Вайро бо як қаламронӣ бартараф карда наметавонӣ. Чунон ки ба як кашидан он меҳ ҳам берун оварда намешавад. Шумо гумон накунад ки ман ба инҳо калимаю рӯзадорӣ ва намозхониро ёд медиҳам? Не. Дар ин дарс ба шогирдон одоб ва одамгарӣ таълим медиҳам. Агар ман ин дарси номаш дигару мазмунаш дигарро аз ҷадвал берун кунам, чунин падару модароне ки фарзандонашонро гирифта мераванд, кам намешаванд. Агар барои ҳамин маро мӯҷиби мазаммат карданӣ бошед, рафиқ нозири маориф, ихтиёр ба даст бахтёр.

Лекин ягон ҳафта аз миён нагузашта Тиллохоҷаевро ба маҷлис даъват мекунад ва инспектор боз суҳан мекунад даҳон ба таънаи ӯ мекушояд.

— Қасам ба зоти рабб-ус-самовоти ва-л арз, ки агар таппонча медоштам, ҳозир ин одами гапнофаҳмро ме-паррондам, — ҳазломез мегӯяд Бобохоҷа гуноҳи худро бо ин қасами болохонадор вазнинтар карда. Дар он ҷо ўро феврал аз муаллими ҳолӣ мекунад. Вале барои хушбӯр кардани дигарон будааст. Фардо ўро ба деҳаи Ғулак-андози райони Нов муаллим карда мефиристанд.

— Ҳозир барои он ҷо худӣ шумо барин муаллим дар-кор аст, ки ҳам набудани худоро оҳиста исбот кунад ва ҳам ба зоти рабб-ус-самовоти вал арз қасам ёд кунад, — мегӯянд ба ӯ.

Бобохоҷа Тиллохоҷаев айнан ҳамин тавр кард. Як дона «Ҳафтияк», ва «Чор китоб» бурда ба мактаб мон-ду вақте ки имом игвою ғавғо мебардошт, ки фарзан-дони мардумро кофир мекунад, он китобҳоро нишон меод ва қасам ба зоти рабб-ус-самовоти вал арз қасам ёд мекард, ки фақат мусулмониро ёд медиҳад. Ба-рои чунин мавридҳо шуда, ба чанд нафар шоғирдони зеҳнашон тоза чанд саҳифа аз «Ҳафтияк», «Қуръон» ва чанд боб аз «Чор китоб» ёд кунанда буд. Аммо қасми имому ҷосуси босмаҷиён, ки ғашт, дарси мактабро аз рӯи программа гузаронидан мегирифт. Ба ҳамин мин-вол, ӯ дар он ҷо то соли бисту шашӯм муаллими хурду калон, падид ва соҳибтадбири ҳар хонадон буд.

Бобохоҷа Тиллохоҷаев соли сийӯм ғавғид. Аз худ се писар гузошт. Писари калонии ӯ Иброҳим гимна-зияи маҳаллии ва техникуми замниченкуширо тамом карда, инженерӣ сохтмон шуд. Писари миёна Муртазо дорулмуаллимини тоҷиконро дар Тошканд хатм наму-да, муаллим шуд, вале ҷавон вафот кард. Писари хур-дӣ Муҳаммадхоҷа, ки аз падар панҷсола ятим монда буд, дар солҳои душвору сахти сӣ ба хонаҳои бачагони Қистакуи ва Деҳмӯй афтод. Модар дар хона кӯрпа ва ҷапони артельҳоро дузад ҳам, ба рӯзгор базӯр мера-сид. Муҳаммадхоҷа шӯх буд. Аз хонаҳои бачагон мегу-рехт. Ба Хавос, станцияи роҳи оҳани Ҳучанд баромада, ба поездҳо савор шуда, ҳаваси ба ҷойҳои дури дар афсонаҳо шундидаи рафтаи роҳ дошт. Вале ўро ҳар дафъа дастгир мекарданд ва ба хонаҳои бачагон овар-да месупурданд. Ӯ баъди чор сол боз ба назди модар омад ва ба синфи чорӯми мактаби ибтидоӣ дохил шуд. Дар ин ҷо бесабру тоқатона ҳамааш шуда як синфро

тамом карду соли сию ҳафт ба курси тайёрии мактаби тиббии Ленинобод дохил шуд ва дар он ду сол хонд. Дар сари ӯ орзуи духтур шудан буд. Ин сабаб дошт.

Боре, ӯро баъд аз гурехтани навбатӣ дар поезд дастгир намуда, ба хонаи бачагони Дехмой кас ҳамроҳ карда гусел менамуданд, бетоб шуд. Ӯро таб бурд. Ташна буд, ба сӯи чӯе мстохт ва ачаб, ки чӯй аз ӯ мегурехт. Ногоҳ падарро дида монд. Вай аз дасташ гирифт ба лаби чӯй бурд. Бача дароз кашиду лаб ба об бурду нӯшид. Вале ҳеҷ сер намешуд. Мехост инро ба падар гӯяд ва мадди рафъи ташнагиро чӯяд, дид, ки ӯ нест. Дадочон гӯён гиристу як нафас ба ҳуш омада, сарашро ба рӯи дасти зане дид, ки ба ӯ об мекӯронд.

— Ташна мондӣ? Ана, об нӯш,— гуфт зани чашмонаш нисли осмони беғубор кабуд.— Ту аз кадом миллатӣ?

Муҳаммадхоҷа обро нӯшид, бемазза буд. Аз афти кор, вай маҳлули дору буд. Аммо ташнагиро як қадар шикаст.

— Ман мепурсам, ки ту кистӣ, яъне аз кадом миллатӣ?— такроран пурсид зан.

— Ман тоҷик.

— Ғалатӣ! Ту ба рус зиёдтар монандӣ. Бинӯш, ин акнун оби бедоруст,— зан ба дасти бача стакони обро дод. Ӯ аввал чуръаеро нобоварона ва сонӣ ба як дам то охир нӯшид.— Мегӯянд, ки ту аз хонаи бачагон баромада рафтаӣ. Ин тавр хуб нест, бачачон. Ҳам дар он ҷо хавотир мешаванд, ҳам падару модарат шунда монанд, ташвиш мекашанд, онҳо дар кучо?

— Падарам мурдааст. Модарам дар Хучанд.

— Пас, модарат ба ҷои падарат ҳам мондаасту ғами тӯро танҳо мекӯрад. Ту дигар аз хонаи бачагон нарав. Ба ман гӯй, ки калон шавӣ, кӣ мешавӣ?

Муҳаммадхоҷа ҷавоб надод. Чунин саволхоро ба кӯдакон медиҳанд. На ба чун Муҳаммадхоҷа наврасон, ки меҳонад, мустақил, озод бесаробону бефармонфармоён зиндагӣ кунанд: аз поезд ба поезд гузаранд, шаҳрҳои калонро бинанд, ба пароҳодҳо савор шаванду аз даръеи шӯр, аз он даръе, ки падар гузашта ба ҳаҷ рафта омадааст, гузаранд, ки дар ким-кучое кӯҳи Қоф ва дар паси он диёри девону париён ҳаст. Чаро ба он ҷо наравад? Девони ҳафтсарро кушта, азизу муътабари парихо нашавад?

— Ту, писарчон, нагуфтӣ, ки калон шавӣ, кӣ будан меҳоҳӣ?— боз пурсид зан.

Муҳаммадхоҷа ба чашмони кабуд, ба қаъри чашмони зан нигарист, дар он чашмон нигоҳи модари худро дарёфт.

— Ман ҳанӯз дар ин бора фикр накардаам,— ҷавоб дод ӯ ҳаёлотӣ кӯҳи Қофро чун роз нухуфта.

— Ин тавр бошад, медонӣ, кадом касб аз ҳамаи касбҳо хубтар? Пурс, ман мегӯям.

— Кадом касб?

— Духтурӣ!— овозашро паст, вале башира карда гуфт зан.— Духтурӣ! Беморхоро сиҳатӣ ато намудан, гиребони онҳоро аз чанголи марг раҳо кардан, чӣ қадар хуб аст, бачаҷон!

Зан каф ба рӯи каф ниҳода, чашмонашро пӯшида, гӯё аз суҳанони худ, аз касбу қораш ҳаловат бурд.

— Ҳозиракак ба ҳамин беморхона занеро оварданд. Аз биниаш якбора хуни бисёр рафта, беҳуш шудааст. Ман дасти ӯро гирифта, дидам. Аз ҷонаш рамаке монда буд. Уқолҳо қардем. Хун гузарондем, ба худ омад. Чашм қушода аввал тарсид. Баъд гӯё ба ёдаш расид, ки хуни бисёр аз биниаш рафту беҳолу бемадор шуда афтод, табассум кард. Вай табассум карду мо бениҳоят шод шудем, ки боз як одамро аз мурдан наҷот додем. О, писарҷон, ҳеҷ наштае қалонтар ва ҳаловатбахштар аз ин нашта нест. Хуш, чӣ гуфтӣ? Духтур мешавӣ? Офарин! Ҳам узбекону ҳам тоҷикон ҳанӯз духтурҳои бисёр надоранд. Ҳол он ки ҳар халқ бояд шифокорони худро дошта бошад. Зеро забони беморро доништан, барои духтур аҳамияти қалон дорад.

Чӣ афсӯс хӯрд ва чӣ қадар пушаймон шуд Муҳаммадхоҷа, вакте ӯро барои шӯҳӣ ва худрағӣҳо аз курси тайёрии мактаби тиббӣ берун карданд! Одамон магар ба ҷои дил як парча санги хоро гузошта буданд, ки ба нолаву зорин ӯ эътиборе надоданд. «Афсӯс, гӯё ба муроди худ нарасида мемонам. Ба қавли ба хоҳари шафқат дар беморхона додаам гӯё вафо намешавад». Аз шӯҳӣҳо, ғашнодаронҳо Муҳаммадхоҷа сад пушаймон мешуду суд намекард. Лекин ӯ ба хондан меҳр монда буд. Худи ҳамон сол ба курси тайёрии дорулмуаллимини Тошқанд дохил шуда, соли ояндааш ба курси якӯми физмати он даромад.

Чаш сар шуд.

«Хай дарег!— мегуфт дар дил Муҳаммадхоча,— намонданд, ки ақаллан мактаби тиббиро тамои кунам. Хурд бошам ҳам рост ба фронт мерафтаму ба ярадорон мадад мекардам. Монанди он ҳамшираи шафқат ба ташнагон, табу тасфи ярадорон об менӯшондам. Чароҳаташонро мебастам. Як ба комиссариати ҳарбӣ равамӯ хоҳиш кунам, ки маро ба курси коркунони тиббӣ қабул кунонад ва ба фронт фиристонад. Меғӯянд, ки ҳамин ҳел курсҳо дар ҳар тарафи Тошканд чандинто кушода шудаанд.

Муҳаммадхоча ин фикрро ба чанде ҳамкурсони худ низ маъқул намуду сардорӣ карда, ба комиссариати ҳарбӣ бурд. Дар он ҷо онҳоро ҳатто шунидан нахостанд. Сари ҳамаи коркунони он ҷо гич буд магар! Бо рӯҳи ошуфта аз он ҷо баргаштаид. «Ҳама дар ташвиши ҷанг бошанду мо гӯё дар олам воқеае рӯй наводааст, ба майли хотир нишаста хонем, чӣ мешавад?— ба худ савол меод Муҳаммадхоча.— Ақаллан ба ягон ҷо ба кор мефиристоданд».

Дар ин ҳангом яке аз рафиқони ӯ хабар овард, ки аз институт ба студенте бинобар ба фронт рафтани падараш, «дар мактаби миёнаи нопурра дарси физика ва математика дода метавонад»— гӯён шаҳодатнома додаанд. Муҳаммадхоча тозон омаду чунин шаҳодатнома ро гирифта, ба Сталинобод рафт ва аз поезд фурумадан замон дар қабули комиссари маориф шуд. Роҳати онро гирифта, ба Қӯлоб омад ва дар мактаби миёна муаллимӣ мекард. Чунин ҷавонони боғайрат дар ақибгоҳ кам монда буданд. ӯро зуд котиби ташиклоти комсомолии назди совети ҷамоа низ интихоб карданд ва комиссариати ҳарбӣ даъват намуда, ба дасташ брон дод.

Аммо ҷавон ҳар дафъа чун дар байни билети ҳарбӣ ҳамин брони ба рӯяш хатти сурхи қач қашидашӯдаро медид, дилаш ғаш мекард. Аз рӯи маълумоти бюрои информაციонӣ душман ба остонаи Сталинград омадааст ва чунин ҷавони дасту пояш пурқувват, ҷолоку бебок, ҷавоне ки намедонад қувваро ба кучо сарф кунад, дар як деҳаи ором ҳар рӯз рафта ба бачагон дарс дода меояд. ӯ чунин ҳолро айби шаъни худ ҳисоб карда, як пагоҳӣ роҳи мактабро неву роҳи идораи комиссариати ҳарбиро пеш гирифт.

— Ана ин брони ман,— гуфт ӯ ба мудирӣ шӯъба.—

Агар меҳрубонӣ кунеду ба армия худатон фиристед, хуб. Нею намефиристем, гӯед, гурехта меравам.

— Эҳ ҷавонӣ ҷавонӣ!— оҳ кашид мудирӣ шўъба.— Охир фарзандони ба фронт рафтаҳоро хонондан, тарбия намудан магар ба фронт ёри нест? Меравию ҷавони нағз, коратро давом медиҳӣ. Ин бронро ту гумон накуи, ки ба ҳар кас медиҳанд.

— Тишиқкур. Лекин аз ин зиёд ман дар ин ҷо намешавим. Ба фронт мераваму халос.

— Ғалатӣ! Сабр кун. Ман ба пеши комиссар медарояму маслиҳат мекунам,— ба мудирӣ шўъба маълум буд, ки рафтори ҷавон маъқул шудааст.

У аз назди комиссар табассумкунон баромад.

— Туро ба Уфа, ба омӯзишгоҳи артиллерияи зени-тин Севастополь фиристем, меравӣ?

— Хурсандона. Раҳмат ба шумо.

— Ана ин хел одамон чи хуб, ки бисёранд,— худ ба худ гуфт мудирӣ шўъба ва ҳуччатро тахт намуда, боз ба назди комиссар рафт ва ин бор худ комиссар ҳам аз кабинеташ берун омад.

— Бобохоҷаеи ин тун? — баъди салому алек даст ба қитъи Муҳаммадхоҷа ниҳод комиссари қаднаст, ки барои нигаристан ба руи ҷавони болобалад сар мебардошт. — Ба ҳамин тариқ, меҳроҳӣ, ки мамлакатро бево-сита мудофиа куни?

— Нифиқат мудофиа, рафиқ комиссар. Орзу дорам, ки дар ҳучум, дар озод қардани Ватан аз душман ишти-рок кунам,— гуфт Муҳаммадхоҷа.

— Ба муродит рас. Саломат бош. То дидан, ҷавони нага! — комиссар дастӣ ўро гирифта, фишурдаву ларзон-да хабрбод гуфт.

Дар Уфа дар болон даромадгоҳи омӯзишгоҳ чунин суҳбатони ба алион навништаро овехта буданд:

«Шарафи бузург насиби шумо гардид, ки яроқ дар даст идеяҳои муқаддасро муҳофизат намоед.

В. И. Ленин».

«Аз қитъаи дурдасти диёри тоҷикон ман маҳз барои муҳофизати он идеяҳо омадам, ки Ленин онҳоро муқад-дас меномад» аз дил гузаронд Муҳаммадхоҷа.

Омӯзишгоҳро ў баъди як сол бо муваффақият тамом карда, рутбаи фармондеҳи взводро гирифт. Ба fronti якуми Украина рафт. Дар деҳае қанги тан ба тан шурўёфта буд. Ҷанговарони советӣ ба ҳамла гузашта, худро

ба оқопҳои душман меандохтанд. Фармондеҳи взвод аз тапонча як душмани ба сари синааш найза равонакардаро парронда афтонд. Дигар як солдати немис ба тиркушоӣ фурсат наёфта, бо пошнаи автомат меҳост, ба сандуки дили ӯ занад, лағаде ба шиками вай зада ғалтонд ва парронду взводро меҳост ба пеш барад, ногоҳ синаи чапро оташе сӯзонда гузашт. Ӯ як офицери немисро дар нахлуяш дид, ки тири дуйӯмро ба ҷониби ӯ меҳост раҳо кунад. Муҳаммадхоҷа ўро чап дода, паррондаи ӯ буд, натавонист. Офицереро, ки қасди ҷони ўро кард, ҷавони лоғарандоми сияҳмӯе бо пошнаи милтиқ зада, аз по дарафтонд. Дасти чап дар рӯи сина Бобохоҷаев наъразанон медавиду ногоҳ замин ба ҷашмаш чаппагардон шуду афтод. Ўро ба госпитали Житомир барои шифо бурданд. Дар он ҷо меҳнат, инсондӯстии духтурҳоро дид ва хокистари рӯи оташи орзуи духтуршавии ўро бод омаду бурд...

— Муаллимӣ ҳам хуб будааст. Лекин духтурӣ, он хоҳари шафқат рост меғуфт, бояд қасби аз ҷама қасбҳои бехтар бошад,— меғуфт худ ба худ ӯ чун духтаре бо ҷашмони ин дафъа сабзгун, бо мӯи тиловор сурх ва чун хилъаташ сафедпӯст, докаи ҷароҳати ўро оҳиста ва эҳтиёткорона мекушод ва докаи нав мебаст.

— Медонед, рафиқ офицер, ҷароҳати шумо қариб тамоман сиҳат шудааст. Дарду сӯзишаш ҳам кам аст?— меурсид духтар.— Хат надоред, ки бурда ба қутти андозам?

Муждаи ғалабаи моро дар ҷанг Муҳаммадхоҷа дар ҳамон Житомир шунид. Баъд ӯ ба шаҳри Ленинан, ба сарҳадди байни арману турк рафт ва соли чилу шашӯм омада, ба институти тиббии Душанбе имтиҳон дод. Меҳри ба хондану духтур шудан доштааш ҳамеша ҳамьянони солҳои омӯзиш буд. Институто ӯ бо муваффақият хатм намуд. Лекин зинаи болои ин илми аҷибу наҷиби муҳофизати саломатии одамон ўро мисли оҳанрабо ба худ мекашид. Хок бардорӣ аз тӯдаи калон бардор. Ҷаро, ӯ ки ба як мурод расид, ба орзуи ояндааш нарасад? Ба аспирантура дохил шуда, дар мавзӯи «Тағйироти электрокардиографии бемории баландшавии фишори хун» рисола ҳимоя намуд ва муаллими институти тиббӣ шуд. Зинаи боз болотар магар меҳри гиёҳ дошт, ки ўро боз ба худ кашид. Дар соли шаштӯм дар мавзӯи «Тағйи-

роти организми одам баъди таъсири нур» рисолаи докториро Ҳимоя намуд.

Қуҷо ақнуи Бобохоҷаи саххоф, ки ҳасрат менамуд дар Шому Миср тарзи хондан ва хонондан хуб аст!

Муҳаммадхоҷа Бобохоҷаев сардухтури шӯъбаи гематологии бемористони Душанбест. Ходими хизматнишондодаи тиб, Уро дар пойтахти Ватанамон ҳам олимони ин соҳаи тиб хуб мешиносанд ва ба ҳалли масъалаҳои мушкил уро низ даъват менамоянд. Даҳҳо беморони вазнин, ки бо чашмони бенур, вале пур аз умед ба рӯи ӯ менигаристанд ва имдод талаб мекарданд, дар сояи заҳмати фаровони ин ходими барҷастаи тиб шифо меёфтанду меёбанд. Чӣ қадар мактубот аз онҳо гирифтааст ў! Мардум аз ў то чӣ андоза миннатдоранд! «Беморҳоро сиҳати ато намудан, гиребони онҳоро аз ҷанголи марг раҳо кардан, чӣ қадар хуб аст, бачаҷон, чӣ қадар хуб!»—овози муассири хоҳари шафқат дар ӯни ӯ як умр ҷаранғос мезанад.

— Ҷаро баъзе духтурҳои мо аз табobati халқӣ, доруҳои халқӣ истифода намекунанд? Ман ҳайрон!— гуфт ў боре ба ман. — Абуали Сино магар аксари набототи дорувориро аз дардмандони инфоёфта нагирифта буд? Дарди худро ба дардмандон гӯй гуфтаанд, ки бечиз нест.

— Духтури ман Аъзам Рустамов маҳз ҳамин хел духтур аст, ки ҳар ду воситаи табобатро ба ҳам пайнастааст, — гуфтам.

— Рост, Аъзам Фозилович табиби ҳозиқанду афсӯсир шуданд. Вале ҳоло ҳам ба беморону ҳам ба духтурҳои ҷавон хеле дастгирӣ карда метавонанд.

— Аз ҷавонон он кас ақиб мондан намехоҳанд.

— Шумо дутабафа ихлосманди он касед.

— Оре, Уро ҷун шоир ҳам дӯст медорам.

— Ҳануз ба Бедия пайравӣ мекунанд?

— Бедия барои он кас худон назм аст. Медонед, Муҳаммад Ҳочиевич, — гуфтам, — ба қарибӣ Рустамов дар пешни чашми ман ба қавли он зан, гиребони касеро аз ҷанголи марг халос кард.

— Дар қуҷо, чӣ таъвир, шунавем.

— Яке аз ошноёни душанбегии ман домоди шайхбурҳониеи Хуҷанд аст. Зани ӯ аз ҳамин деҳа аст. Модари келин бошад, дар Шайхбурҳон зиндагӣ мекунад. Боре ӯ чанд гоҳ бетоб шуда, дар хона меҳобад ва баъд

ӯро ба беморхонаи республикавӣ мебаранд. Дар он ҷо табиби ҳанӯз чавон бо ду диагноз якуним моҳ ӯро муолича мекунад ва аҳволи бемор бад мешавад, ки хуб не. Як рӯз вақте духтари кампир барои дидани модараш меояд, духтури муоличакунанда мегӯяд:

— Синну соли модаратон ба як ҷо рафта мондагӣ. Аҳволашон ҳам хуб не. Ман ба ҷои шумо мебудам, модарро ба хона мебурдам. Чанд рӯз охир он кас ба шумо ғанимат. Сонӣ, ҳамаи ёру дӯстон ба аёдати мо дар ин ҷо омада наметавонанд, ки бинанд, розигӣ ва дуо гиранд.

Ин суханҳоро ба забони оддӣ гардонед, «модаратон сӣҳат намешаванд, гирифта баред, ки дар хонаатон бошад» мебаромад. Духтар маслиҳатро ҳолисона фаҳмида, ӯро гирифта меравад. Ҳарчанд бо занбар ба мошини ёрии таъҷилий беозор бароварда ва беозор ҳам мефароваранду ба хонааш мебаранд, ҳоли бемор вазнинтар мешавад. Ба ин беморбинони бисъёр ҳам, ки ба қавли пандгӯи беморхона омада ризой ва дуои ӯро гирифта мерафтанд, сабаб мешаванд.

Аз ҷони набаромада умед. Пиразан аз зиндагӣ сернабуд. Ҳоло дилкашоблиҳои бисъёре дошт. Орзу мекард, ки тӯи хонадоршавии як набера, мактабро тамом карда, аз Москва омадани набераи дигар ва умр дароз бошад, чаро рӯи абераҳоро набинанд?

Ба гӯши пиразан як вақте даромадааст, ки ман дар Киев бемор шуда, чанд вақт дар он ҷо, баъд дар бемористони Москва хобида, аз он ҷо омада канда шуда, боз бемор шудааму Рустамов ном як духтур муолича ва сӣҳат кардааст. Ба ёди пиразан ин ҳикоят омада, ба фарзандонаш тавалло мекунад.

— Амаки фалониатон ана ҳамон қадар бемор шуду мегӯянд, ки вайро як духтури рӯмонии худамон, писари Рустамбой дуруст кардааст. Илоҳӣ аз умру ҷонатон барака ёвед, рӯи дардро набинед. Чӣ мешавад, ки ба ӯ рафта гӯеду ҳамон духтурро як бор гирифта биёрад.

Дар хона нишаста будам, писари кенҷаи пиразан Асрор ғамгину ҳазин омада, хоҳиши модарро расонд. Ман ин пиразани сабукҷусса, фирӯзачашм, зиндадили меҳмондӯстро ҳурмат мекунам. Телефонро гирифтаму ҷеғ задам. Ба толеи кампир Рустамов дар хонааш будааст. Воқеаро гуфтаму илтимос кардам.

— Уловро чӣ мекунем?— пурсид ӯ.

— Машина хаст.

— Ҳозир меравем?

— Агар фурсат дошта бошед...

— Ин чӣ гап? Барои бемор табиб ҳамеша фурсат бо-
яд дошта бошад. Ман баромада дар пеши кинотеатри
«Пахтакор» ба шумо мунтазир мешавам,— гуфт духтур.

Ману Асрор омада, ўро гирифта ба Шайхбурҳон
рафтем. Бемор рӯзи зимистон, дар тарафи бурчаги сан-
далӣ рӯ ба ғишти мехобид. Духтари пиразан аз дидани
мо шод шуда, бо овози баланд:

— Модарҷон, амакам бо духтури гуфтагиат омаданд,
як бор чашматро кушо,— гӯён илтиҷо намуд.

Пиразан ҳаракати кушодани чашмро кард. Ин ба ӯ
пурра муяссар нашуд. Чашмҳои бемор нимроғ шуданду
бас. Ғуриғ-ғуриғ нимғурма чиҳо гуфту дуруст фаҳмида
натавоонистем. Духтур набзи беморро гирифта ишора на-
муд, ки ман ҳам бидам. Ман набзро санҷиданӣ шудам,
вай беҳаракат буд. Духтур аз духтари бемор кай ва чӣ
тавр шудани беморро пурсиду справкаи бемористонро
гирифта хонда, даст ба пешонӣ бурд ва охира гуфт:

— Диагнозиҳои ҳар ду бор ҳам нодуруст. Пункти
тиббии деҳа кушода? Бисёр хуб. Тозеду ана ин доруро
худ ёфта биед.— Ҷ ба коғаз номи доруро навишта дод.

— Шумо, оҷа, ба ногоҳ аз ягон чиз-ку натарсида-
ед?— ба рӯи бемор ағушт зер карда, пурсид Аъзам
Рустамов маро дар аҷаб монда. «Магар духтур фолби-
ни карда истодааст?»— гуфтам дар дил.

Аз ноҷа қадами духтур бояд бошад, ки бемор як қа-
дар ҷон мегирифт.

— Аз касал шуданам пеш як бор саҳт тарсидам,—
ҷавоб дод пиразан ҳар калимаро бо дамғирин беҳолона
талаффуз намуда ва давоми ҳарфи ўро духтараш гуфт.

— Зани ҳамсоии ду ҳавлӣ он тарафи мо дуҷони ша-
бу рӯз буду дард гирифтааст. Роддомро ҷег занам гӯ-
янд, телефони селёсоветамон вайрон. Ба ёдаш модар
омадани. Саҳари, дари кӯча тақ-тақ шуд. Баромадан-
ду ба хона гашта омадан ҳам намонданд ҳамту аз ҷӯ
мегузаштанд, ки аз мӯиш як машина баромада, шиввӣ
карда гузашта дилишон ҷиггӣ карда мондааст. Ҳамту бо-
шад ҳам ҷонҳавлӣ тохта рафта, момогӣ карда омаданд.
Ду ҷон саломат монд. Ҳамон шуду аз тоб гаштанд.

«Ана ҳалос! Фолбини таппа-тайёр. Фол дуруст ба-
ромада»,— гуфтам худ ба худ. Вақти дигар мебуд, ба
духтур мегуфтам, ки акнун фармояд, як гӯсфанди зар-

ди пешониқашқа оварда кушта, хуни ҳамонро молида як кучонад. Вале чои ҳазлу мазох набуд. Асрор тозон доруро овард. Духтури мо пулакчаи қариб чун фулуси яқтинӣ калону ғафсро зуд майда кунонда, дар об маҳлул намуда, ба бемор нӯшонд. Хайрият аз гулӯи беморе ки набзаш намезад, об пурра гузашт. Аҷаб! Бемор то хӯрдани дору ҳам ду бор чашмонашро хеле калон кушоду ба ману духтур нигоҳ карда, ҳатто табассум карданӣ шуд, натавонист. Оре, муждаи омадани духтур ба бадани пиразан рӯҳи тоза дамонда буд. Зеро ӯ акнун эътимоди комил дошт, ки ин табиби ҳозиқ ӯро аз мурдан нигоҳ медорад.

Ба назди мо дастархон кушоданд. Вале мо нигоҳе ба вай намекардему чашм ба бемор дӯхта менишастем. Пас аз фурсате ӯ боз чашм кушод. Ин дафъа чӣ мегӯед, ки гӯё чашми ӯ як қадар нур, нури ҳаётро пайдо карда буд.

Аз миён ҳамон қадар фурсат гузашт, ки мо чои кабудӣ як чойнаки майдари хӯрда тамои кардем. Духтур набзи беморро бори дигар гирифт. Ман дар лаби ӯ пайдо шудани табассумро дидам. «Эй хайрият, кампир баргашт». — Гуфтам худ ба худ ва бесаброна баъди духтур набзи пиразанро дидам. Вай пайдо шуда буд, вале сусту номунтазам мезад. Акнун духтур дили беморро бо карнайчааш гӯш карду ба рӯи як парча коғазе ки аз номи дору монда буд, хате навишта, ба ман дароз кард. «Дил аз нав ба кор даромад. Вале ҳанӯз вай монанди станцияи электрикии вайрона. Гоҳ равшанӣ медиҳаду гоҳе хомӯш мешавад. Лекин умеди зинда мондани кампир ҳаст» навишта шуда буд дар он.

— Хайрият! — гуфтам худро дошта натавониста. — Модар, духтур мегӯянд, ки сиҳат мешавад.

— Илоҳӣ... — гуфт ӯ.

— Аз нафасатон гардам, муаллим, — гуфт духтари бемор дар ҳолате ки аз чашмонаш ашк меҷакид.

— Акнун боз ду доруи дигар бояд хӯред, — фармуд Рустамов. — Яктааш аз ҳамаи доруҳонаҳо ҳар вақт ёфт мешавад. Аммо яктаашро ана ин кас ёфта метавонанд, — ба ман ишора намуд ӯ. — Номи ту писар чӣ буд? Асрор? Ту бо мо ҳамроҳ меравӣ. Ҳамин доруҳоро ёфта медиҳем. Оча, натарсед, сиҳат мешавад. Ҳамин доруҳоро хӯрда тамои мекунеду худатон тохта ба рӯи ҳавлӣ мебароед. Ин дафъа биёем, худо хоҳад, палав пухта медиҳед.

— Ба ҷонам. Илоҳӣ орзуи фарзандонатонро бинед,—
дуо гуфт бемор.

Мо хайру хуш намуда баромадем. Дар пеши Асрор
шӯхию ҳазлро бемаврид доништа, баъди доруҳоро ёфта
додан ба духтур гуфтам:

— Духтур, шумо аз илми кимёё бохабар-мӣ?

— Рӯйрост ту фолбинӣ ё ҷодугар, гуфтаи гиред,—
қоҳ-қоҳ хандид ва чашмонашро пок кард ӯ.— Гапро ба
шӯхӣ набаред. Гоҳ аз тарс тобхӯрии сурхрӯда, танг-
шавии роҳи нафас ҳам ба амал меояд, ки номи лоти-
нии беморӣ, боварӣ дорам, ки ба шумо даркор нест.

— Наход якуним моҳи тамом дар беморхона бемор-
ро нодуруст муолича карда бошанд?

— Накуштаанд, балле гӯед. Он духтурчаи ҳамадони
ҳеҷмадонро ман хуб медонам.

— Шумо ҳамин тавр будани ӯро медонеду чизе на-
мегӯед?

— Як-ду бор гуфтани шудаму рӯи худамро хунук
кардам. Ба миёна даромаданд. Поси хотиру балои бад-
тарҳоро шафёъ ва санад оварданд.

Поси хотирдорин мардум маро дилгир кард,
Эй қиёмат зуд о, ки ин қадар таъхир шуд!

— Ҳоло аз ин мебарояд, ки шумо қиёматро понда
шиштаед?

— Бале, ба қиёмате ки ҳамин духтурчаҳоро як аз
гудоъ гузаронад. Дониши онҳоро санҷад ва кафши он-
ҳоро, ки номи ноки табиби советиро меолоянд, ба берун
туғри карда монаду гуяд, ки кори дигарро кунед. Шояд
аз шумо ғайбдае ба ҷамъият бирасад.

— Апа ҳамин тавр, Муҳаммад Ҳочаевич, мап аз ҷан-
голи марг раҳо шудани гиребони як беморро бо чаши
худ дидам,— гуфтам.

— Истед, ки кампир ҳоло ҳам зиндаанд?

— Зиндаю саломат. Баъди ду ҳафта боз рафтам, ки
аз ҳолаш хабар гирам, дар руи ҳавлӣ ба деги ҷомашӯӣ
алав карда мешинаст.

ХIII

Дар чор сӯи шаҳри Хучанд чор маҳал номи дарах-
тонро дошт. Дар шимол маҳаллае номи Таҳти Шохтут,
дар ҷануб — Таҳти Тутикалон, дар ғарб — Масҷиди

Сарв ва дар паси мазор кӯкнорхонае — Таҳти Чинор. Тути Калон, ки бино ба гуфти муаррихон, қариб ҳазорсола аст, ҳоло вучуд дорад. Шоҳаҳои нави ин тути бузург ҳанӯз ҳам ба кирмакдорон барг медиҳад. Вале чинори бузургро солҳои чанг, шохтутро баъдтар афтониданд. Қиҳо, барон ҷӣ ин дарахтонро афтониданд, намедонанд. Сарвро бошад, на фақат одамони синну соли ман, балки кӯҳансолтарҳо ҳам надидаанд. Гуфтан лозим аст, ки як навъ арчаро, ки сарвмонанд аст, дар Хучанд савр меномиданд. Чунончи, арчаи бузурги зиёда аз ҳаштсадсолаи қабристони Ҳазрати Бобо ва арчаи тақрибан дар кунҷи хонаи панҷошӯёнаи рақами панҷоҳу сейёми кӯчаи Ленин бударо низ сарв ва он чоро маҳаллаи Таҳти Сарв меномиданд.

Аз кӯчаи Масҷиди Сарв, ки ба дарвозаи ҳаштӯми қалъаи шаҳр, дарвозаи Уротеппа ном дошта ҳам мебарад, чандин кӯчаҳои дарозу кӯтоҳ ба шимол ва ҷануб шуруъ шуда мерафтанд. Яке аз онҳо Пахтакаш ном дошт. Дар ин кӯча дар ҳавлии нимҳароба модар ва чор писари ӯ умри фақирона ба сар мебуданд. Писари аз ҳама хурдӣ панҷсола аз падар ятим монд, ки номи ӯ Пӯлод буд.

Пӯлод чунон, ки Бобохоҷаи саҳҳоф мегуфт, дучори хоҷаиҳои золим ва саркорони сангдили онҳо мешуд. Аз ин рӯ, дар давоми ҳашт сол қарорӣ ва чорьяккори се бой шуд, ки дар Ҷозиён, Седаста, Чорсу ном мавзёҳои саҳрои Хучанд замин ва ҳамчун Пӯлод қарорӣ, чорьяккорони шӯрбаҳти бисёре доштанд. Хабарӣ вожгуни тоҷу таҳти подшоҳро Пӯлод ҳаждаҳсола буд, ки шунид. Баъд мегуфтанд, ки ҳукумат ба дасти коргару деҳқон гузашт. Заводу фабрика аз коргар будаасту замин аз деҳқон. Вале бойҳо ҳанӯз гӯё пинаки худро вайрон намекарданд. Дуруст аст, ки чанд бор анборҳои пинҳонии онҳоро ёфта, ғаллаҳои ба пӯсонидан наздик овардаашонро рабуда, ба ихтиёри ҷи гуна комиссияҳо медоданд, ки дар маҳалла деҳҳои калони маърақаро гузошта, дамиғарм пазонда, ба мардуми гурусна меҳронданд ва ин ҳам аз ёди Пӯлод намеравад, ки боре Мирраҷаббой ба қантарбуз¹ монда пули калоне дода халос шуду саркорон мегуфтанд, ки бечора бой дар ғами як халта пуле, ки аз вай кашида гирифтаанд, дандон-

¹ Қ а н т а р б у з — контрибуция.

ков барин борик шуд. Лекин замин, боғу майдон ҳанӯз аз они боён буду чорьяккорону қарорихо бераҳмона истисмор мешуданд. Вале ба ҳар ҳол об аз таги ях ме-
рафт.

Бобохоҷаи саҳҳоф бо муждаи декрети Ленин гӯё дуое хонда ба Пӯлод суф карда, ба дилаш гулгула андохт. Дар бозгашт ӯ чорьяккори дигари бойро дучор омад.

— Хабарат ҳаст ё не, ки дукарат¹ гуфтагӣ фармони худи Ленин ҳаст ва аз рӯи вай ҳамаи боғу майдон, замину оби бой аз они мо будааст?— пурсид Пӯлод.

— Ман инро аз Шумо анча пеш шунида будам, мулло Пӯлод,— чорьяккор калимаи мулло Пӯлодро махсус талаффуз намуд.— Мо хонда истодаем. Оё хабар дорӣ?

— Дар кучо? Чӣ хел хонда истодаед?

— Дар Гузарча, дар худи самовор курси нест кардани бесаводӣ кушоданд,— хабар дод чорьяккор.— Бисту ҳашт кас хонда истодаем. Баъди хуфтаи хӯрок хӯрда, ба самоворхона мебарой, муаллим мебиёяд. Дафтару қалам дорем, мехонад. Ман аллақай навиштаиро ёд гирифтам.

— Ман ҳам равам, қабул мекунад?

— Чаро қабул накунад? Ману ту барин бечораи бебизоатро аз ҳама пеш қабул мекунад.

Бегоҳи он Пӯлод аввал рафта аз кафон тиреза ба чойхона нигарист. Ҳама ҳалқа гирифта пишта буданду чашмҳо ба як таи дӯхта. Вай бошад, ба доскаи ба сутуни чойхона овехташуда чиҳо менавишт ва чиҳо гуфта истода буд.

Самоворчӣ ҳарчанд дар сандаличан худ, дар паси самовор менишаст, дар рӯи зону дафтар ва дар даст қалам дошт. Пӯлод дари чойхонаро чунон оҳиста кушод, ки гайри чорьяккор ва самоворчӣ дигар ҳама аз даромаданиш гӯё беҳабар монданд.

— Биё, Пӯлод,— таклиф намуд чорьяккор.— Рафик муаллим. Пӯлод ана ҳамин. Ӯ ҳам ба хондан омад.

Ба ҳамин тариқ, Пӯлод ҳам, ки дар умраш ба остонаи ягон мактаб наздик нашуда буд, ба шарофати муждаи саҳҳоф ва ҳидояти ҳамкори худ ба маҳв кардани бесаводнаш шуруъ намуд. Дар курс на фақат дарс меоданд. Ё пеш аз дарс ва ё баъди он, гоҳе муаллим ва

¹ Дукарат — декрет.

гоҳе одамоне, ки бо вай меомаданд, ваъз мегуфтанд. Онҳо суханоне мегуфтанд, ки Пӯлод дар умри худ ягон бор нашунида буд. Рӯзе баъди дарс ҳамин тавр, котиби комитети шаҳру райони партия Чӯра Зокиров омада ваъз гуфт. Он шаб ғайри хонандагони курс пиронсолон, занони фаранҷидор низ дар чойхона гирд омада буданд. «Ин қадар гапҳои нави охириро ин одам аз куҷо медонад ва ҷи хел ҳамаи онҳоро ба дилу мийя ғунҷонда тавонистааст?» — аз худ мепурсид Пӯлод. Чун баъди ваъз ҳама хона ба хона мешуданд, шахсе гуфт, ки «Чӯра Зокир аз аввал ҳам маҳмадоноӣ зирак буд. Лекин ба мардикорӣ рафта, бало шуда омадааст!». Пӯлод афсӯс хӯрд, ки чанд сол барвақттар таваллуд нашудааст, ки ба мардикорӣ раваду мисли Чӯра донишманд шуда баргардад. Ҳамон шаб дар гирди суханҳои Чӯра Зокиров ҳаёл ронда, ҳоби Пӯлод набурда ба кор бевақт баромада, аз бой ва саркор ҳақоратҳои дастабиринҷи шунид.

Вале рӯзе расид, ки ӯ бори якӯм чашм ба чашми ҳилагаронаи Муллотуроб дӯхт. Маҷлиси ташкилоти камбағалон, ки боз ҳам дар ҳамон чойхонаи Гузарча мегузашт, хеле бевақт тамом шуд. Дар он масъалаи ислоҳоти обу заминро муҳокима намуданд. Пас аз маҷлис ҳам Пӯлод то саҳар хоб накард. Ба ӯ гуфтанд, ки ба ту камаш якуним таноб замин, як барзагов мерасад. Фақат қарибҳои субҳдам хобаш бурд. Қасе дар ҳавлӣ набуд, ки бедор кунад. Чоштгоҳӣ чашм кушоду саросема рӯйро гурбашӯ намуда барои наздик шудани роҳ сар-сари воту кӯчабоғҳо тохта ба кор рафт. Саркор албатта бўноқ-гапӣ кард. Вале чун вай ду чашми хӯрчин зомучаи аввалинбор аз палак ҷандашударо ба хар бор намуда супурд, ки ба ҳавлии хочаин барад, Пӯлод фаҳмид, ки бой албатта аз дер омаданаи ба кор огоҳ аст ва акнун вайро ба сик кашида, ба оташ хоҳад дошт. Дар ҳавлии берун Пӯлод хӯрчинро аз болои полон гирифтӣ оғиста ба рӯи суфа мегузашт, ки «иш-ишро» шунида, аз ҳавлии дарун Муллотуроб баромад. Вай одами миёнақаду ба як дидан назарногир бошад ҳам, нигоҳ ва суханони омиронаву фармонфармоёна дошт. Сухани ӯро дуто кардан ҳаргиз мумкин набуд. «Хуб, поччо, ба ҷонам, албатта», — гуфта ҷон ҳалос менамуданд. Назанад ҳам суханҳое мегуфт, ки аз ҷавшани ҷон мегузашт.

— Насибат аз даргоҳи ман, аз афти кор, канда шу-
да истодааст, гадобача! — заҳропоширо сар кард бой

мисли мор фашшос зада.— Ту гумон мекуни, ки ман аз ҳеҷ чиз хабар надорам? Рафта меҳонӣ. Медонам. Ба союзи ҷуфтронҳо даромадаӣ, ба молу мулки ман чашм ало мекуни, инро ҳам медонам. Лекин ба ту ана инро ҳам намедихам,— бой сарангушт аз байни ду ангушт бароварда, чашмони ғукона берун ҷаҳидаашро ало намуда, муштро ба зери бинии Пӯлод овард.

Пӯлод пой худро ба замин маҳкамтару каф ба мушти бой ниҳод ва ба қафо тела дод. Лекин мушти ӯро ғӯё илоҷи ҷунбондан набуд. «Ин ҷисм майдаю аммо ҳар як устухонаш илики пурдор. Иликҳоро худи мо пур ва ин вучуди майдаро худи мо пурқувват кардаем. Акнун худи мо ҳам ӯро бемадор карда метавонем» — гуфт Пӯлод ва ба қаъри чашми ӯ нигарист. Чашмони пур аз ғазаб ва адоват ба ҳам дӯхта шуда буданд. Аҷаб! Чашми хоҷаин тоби нигоҳи дуру дароз надошт. Ӯ мижа зад. Мушт очизона паст фуромаду ба каф мубаддал шуд. Вале забон ихтиёрдорӣ мекард.

— Қалтак хӯрдани сағ ояд, пой соҳибашро мегазад. Дойиста мон, бача, ки ман ба газондан намеронам зада устухонатро элаки мекунам,— таҳдид мекард Муллотуроб.

— Вай замонҳо гузашта рафтанд, поччо! — хитоб намуд Пӯлод ва аз ҷуръаташ дар аҷаб монд.

— Чӣ-й! Гузашта рафтанд? Ҳукумати ту гузашта меравад. Давидани ғӯсола то қаҳдон,— аз ғазаб рӯи бой кабуд метофт ва дар чашмонаш сурхӣ пайдо мешуд.— Кӣ кашад ҷавру чафо, кӣ хӯрад захру бало. Аз онӣ маро мегирифтаанду ба ту медодаанд. Ман нигоҳ карда мешиштаам. Хобатро ба об гӯй! Гум шав, аз даргоҳи ман!

— Маро бароварда фиристода наметавонед,— ҷони Муллотуробро ба ҳалқумаш меовард Пӯлод.— Ман то ҳаққи худам, обу заминни худамро нагирам, ба ҳеҷ ҷо намеравам.

— Ҳаққи худат? Аз дадон гадоят мерос монда буд?

— Сабаби гадо будани дадон ман ҳам шумоҳо.

— Ман?

— Ҳа, шумо барин заминдорон, истисморчиён.

— Истисморчиат чист?

— Шумо, мурданвор кор мефармоеду ҳаққи кам медихед.

— Нону намакам кӯр кунад,— гуфт Муллотуроб

ҳасратомезона, вале зуд боз мағал бардошт.— Қанӣ тезтар, аз ин ҷо нест шав-чӣ!

— Ман аввал аз ташкилоти камбағалон одам гирифта меоям, ки музди корамро аз шумо рӯёнда диҳад. Со- нӣ то соҳиби обу замин нашоам, хотирчамъ бошед, на- меравам.

— Гушна пурзӯр-ку! Ман ту барин муттаҳамхоро кам надидаам. Чазоятро ман надиҳам, худӣ худованд медиҳад. Аммо доништа мон, ки заминӯ оби бекора нест.

— Як худӣ ман аз домани Рухак чӣ қадар замин ку- шодам? Чӣ қадар санг ғундоштаму санг кашондам? Он- ҳо аз онӣ ман. Вайро ба ман Ленин медиҳад.

— Ленин? — Муллотуроб як қадам пештар монда пурсид ва заҳрханд кард.

— Ҳа, Ленин,— Пӯлод аз кисаи яктаҳи пешкушо як парча коғазӣ аз газета ё китобе бурида, чорқад карда, байни коғазӣ сафед мисли тӯмор гузошташударо беруи овард. Кушод ва бойро ҳайрон намуда шаррос карда хонда дод.— Фаҳмидед? Инро рафиқ Ленин навишта, имзо кардааст. Ман барои хондани ин Декрет саводам- ро баровардам.

— Ман нагуфтам, ки фандро аз панд фарқ карда натавониста мондаӣ. Ман тӯро худобехабар гӯям, аз мурда рафтани Ленинатон ҳам бехабар будаӣ,— пис- ханд зад Муллотуроб.— Ба мурдани Ленин як сол шуду ту мегӯӣ, ки замини боён аз онӣ деҳқон гуфта навишта фиристодааст.

— Ленин мурда бошад ҳам, кори вай зинда,— суха- ни аз Ҷӯра Зокиров шунидаашро гуфт Пӯлод.— Васияти вайро мо асло фаромӯш намекунем.

— Ба кофир шуданат як ваҷаб мондаасту халос.— Муллотуроб дар назари Пӯлод калавид.— Қаллаатро гаранг кардаанд, гаранг. Гурба дар хоб чарбу мебинад. Дили шон заминӯ об ҷустааст! Боз мегӯям, ки хобатро ба об гӯӣ! — Муллотуроб нафасе таваққуф намуд.— Во аҷабо! Чаро ман бо ин гадобача санақӣ-манақӣ карда шиштаам? Тавба! Қанӣ тез бош, ба аспу гӯсфандҳо хӯ- рок деҳ. Оғилро тоза кун. Лекин доништа мон, ки як бор ҳамин хел ба рӯям давӣ, ба саркорҳо мефармоям, ҷунон адабатро медиҳанд, ки бале мегӯӣ.

Муллотуроби дар назар камқувват хӯрчини ҳар ду чашмаш пури зомучаро озод аз замин бардошт. Ба китф гирифту аз ғуломгардиш ба ҳавлии дарун даромада рафт.

Пӯлод ба қудрату таъсири суханони худ ҳайрон шуд. Дар амал бой ба радди суханони вай даъел ёфта натавонист. Далелҳои Пӯлод бебаҳс буданд. Бой банд шуд. Ба ҳавлии дарӯн гурехт.

Чанде аз миён гузашту ислоҳоти ӯ ба замин шуд, ки деҳқонон дере боз интизора ш буданд. Ба Пӯлод аз як ҷои ҳосилхез якуним таноб замин ва як сар барзагови бой расид. Гов ҳарчанд пир бошад ҳам, баробари барзагови ба алғов гирифташуда молаю омочро мекашид. «Чӣ қорам?»— савол меод ӯ. Дар ҳамин вақт вакили пункти пахтабӯйеркунӣ, ки ҷузъдон дар бағал, аспакӣ сар-сари вот мегашт, расида омад.

— Монда нашавед, ҷигит!

— Саломат бошед, амак!

— Нияти чӣ қоштан доред?

— Ҳар чӣ ҳукумати шӯро фармояд, ҳамонро меқорам.

— Қандатонро занед. Набошад пахта меқоред, хуб? — пурсид вакил.

— Чигитро чӣ меқунем?

— Шартнома мебандем. Чигитро мо мемиҳем. Хубтарин нави сарҳосили ҳозира. Замин чӣ қадар?

— Якуним таноб.

— Ба як таноб пахта меқоред. Ба ним таноб ҳар чӣ хоҳед.

— Саломат бошед, амак.

Шартнома бастанд. Вакил даст монду қарандаши химикиро ба сарангушти Пӯлод наздик овард, ки моладу ба қоғаз пахш қунонад. Вале ӯ хандид. Аз дасти вай қаламро гирифта ном ва номи падарашро пурра навишт.

— Маъзур, маъзур доред, уқо,— вакил аз шарм айнакро қариб аз ҷанми афтонда буд.— Албатта, сонӣ хондагистед-дия? Бисёр зеҳнаш тозаҳо ду-се моҳ хонда саводнок шуда истодаанд. Мана ин уқо, аванс. Тахминӣ. Аз як таноб ду центнер навиштам. Худо диҳаду нағз меҳнат қунеду ҳосил қалон шавад, пулаш ҳам қалон мешавад. Агар қит, равған, ҷой дарқор бошад, ба пункти мо, заводи пахтаи Мараҳимбойро меодонед? Мераведи аванс мегирад.

Бобоқалонов ҳамон сол се центнер пахта супурд. Меҳнатдӯстӣ, ба одам ҳаспони ӯ маъқул шуду мироби ҷӯи Хоҷагулистон таъин намуданд. Ҳамсоязаминҳо гу-

мон карда буданд, ки Пӯлоди мироб замини худро саробу сероб мекунад. Вале ӯ аз ҷама дертар об мегирифт.

Рӯзе Ҷӯра Зокиров аспакӣ аз сари замини ӯ дарғузар шуд.

— Ҷӣ пахтаи хубе расондаӣ! — хушнудона чашм аз майдони пахта канда натавониста, завқ мекард ӯ.— Худат танҳо?

— Танҳо.

— Азоб намекашӣ?

— Ғанҷ беранҷ нест.

— Нағз гуфтаанд,— сар чунбонд Ҷӯра Зокиров ва фурсате ба ҳаёл фуру рафту аз бағалаш як анкета бароварда, ба дасти Пӯлод дод. Як ниятам ҳаст. Анкетаро пур мекунӣ. Тарцимаи ҳол менависию ба ман мебиёри. Ғап ҳаст. Худат пур карда метавонӣ? Натавонӣ, биё, дар ҳамон ҷо мефармоям, пур мекунанд.

— Ба ногоҳ маро ба ягон идора ба кор таъин накунед? — ҳаросон пурсид Бобокалонов.— Монед, ки ман деҳқонӣ кунам.

— Деҳқониатро кардан мегири. Лекин ҳамон корро ҳам мекунӣ,— Ҷӯра даст ба китфи фароҳи Бобокалонов гузошт.— Ба коре, ки таъин кардан меҳохам, ту барин одам даркор. Худаш деҳқони забардаст бошаду ғапаш ба деҳқонон гузарад. Барои ба деҳқон ғапро маъқул карда тавонистан, донишманди ҳақиқии қори саҳро будан лозим аст, ки гӯӣ: «кор ана ин тавр шудааст. Бинеду ибрат гиред».

«Ҷӣ хел одам аст ин котиби горком? — дар ҷоғах рӯ ба боло дароз кашида аз худ меурсид Пӯлод,— чаро кас ғапи ӯро гардонда наметавонад? Вай, ки фармон намедихад, зӯрию зорӣ намекунад. Қуввату қудрати ӯ дар чист?»

Анкетаро як навъ зӯр зада пур кард. Лекин дар навиштани тарцимаи ҳол Пӯлод хеле азият кашид. Ӯ меҳост дар чанд сатр азоби қарорию чорьяккорӣ, уқубати дастнигарӣ ва таҳқиқхоро ифода намояд, наметавонист. Ҷама ғапҳо дар пӯғи забон буданду ба қалам намеоманданд. Як дафтари мактабро даррӯида, оқибат ба рӯи се саҳифаи вай тарцимаи ҳол навишт. Пагоҳ барвақт гирифта, ба шаҳр фурумада, ба назди Ҷӯра Зокиров рафт. Дар қабулгоҳи вай кормандони идораҳо, ҷама нимчапӯшу хушлибос менишастанд. Пӯлоди сару тани тўйраваки худро пӯшида омада, дар пеши онҳо худро назарно-

гир ҳис карда монд. Ӯ оҳиста номаълум баромада рафтани буд. Ногоҳ Зокиров омада монд. Ӯ аз ҳама пеш бо Пӯлод вохӯрӣ намуд. Баъд бо дигарон ва ба онҳо рӯй оварда гуфт: «Аввал ҳамин касро қабул мекунаму сонӣ шумоёнро. Хоҳишмандам розӣ шавед». Аз бағали Бобокалонов гирифта, ба кабинеташ даромад. Аввал анкета, баъд тарцимаи ҳолро хонд. Пурсид, ки ҳудаш навишт, ё нависонд. Вале пурсиданҳояш ба Пӯлод малол намеомад. Чавони сабзина, миёнақад, чашму абрувонаш сипсиёх, ки ҳар чанд тез сухан гӯяд ҳам, ҳарфҳояш пухта ва бурро буданд, чигуна қуввати поёни омири дошт.

— Медонед, рафиқ Бобокалонов,— ба шумо-шумо гузашт ӯ,— ман шуморо ба чӣ кор тавсия мекунам? Ман мехоҳам; ки шумо раиси иттифоқи ҷуфтронони тамоми райони Хуҷанд шавед. Пешаки гуфта монам, ки кори осон не. Аммо шумо нағз аз ӯҳдааш мебароед. Ин ташкилот дар мубориза барои чун синф барҳам задани кулакон ва коллективонидани хоҷагии қишлоқ мададгори зӯри партия мешавад. Ҳамаи деҳқонони чи камбағал ва чи миёнаҳол бояд ба сафи вай дароянд. Ҳоло ташкилот дар район қариб шонздаҳ ҳазор аъзо дорад ва онро ба сӣ ҳазор расондан мумкин аст. Медонед ин чӣ қувваи калон аст! Мисли Фарҳод кӯҳро канда, ин қувва пеши дарьёро баста метавонад. Чаро фикр карда мондед? Шумо ба мо, мо ба шумо мадад мекунем.

Чӯра Зокиров ба қавлаш вафо кард. Ҳеҷ як маҷлиси калони иттифоқи камбағалон бе ӯ намегузашт. Меомад. Мегуфту мешунид. То метавонист мададгори мекард. Аз мобайн андак вақт нагузашта, шумораи аъзоёни иттифоқ ҳақиқатан ба саҳл кам сӣ ҳазор расид. Партия ин қувваи бузурги як замоне аз зулму истисмор ба ҷон омада ва ҳоло дилаш пури нишоту умедро ба барҳам додани муштзӯрон ва коллективонидани хоҷагии қишлоқ барҳезонда ва равона карда буд. Бо сардории ҳуди Бобокалонов саду шаст нафар боён кулак ва бадарға карда шуданд. Чи ҳилаю тазвирҳо ба кор намебурданд боён, ки номӣ муштзӯрро нагиранд!

Як бегоҳӣ дари ҳавлии Бобокалонов тақ-тақ шуд. Ӯ навакак аз кор омада буду меҳост мӯза аз пой беруи ва фурсате фароғат намуда ба кори шабонаи иттифоқи камбағалон равад. Берун баромада як марди ношиноси аҳвалро дид.

— Хизмат?

— Ҳизмат ҳамин, ки мебахшед, рафик Пӯлод Бобокалонов шумо мешавед?

— Ҳа, ман.

— Ба шумо як гапи зарур доштаму...— оянда ба ин тараф он тараф нигариста, ба он ишора кард, ки ҷои хилват лозим аст.

— Марҳамат, ба ҳавлӣ дароед. Даромадан гиред.

Бобокалонов ба пеш гузашта, аҳвалро аз рӯи суфа гузаронда нишонд.

— Қадам расид, бало нарасад,— дубин, ба ин сӯ, он суи ҳавлӣ чашм давонда баромад ва омин кард.— Дар ҳавлӣ ҳеҷ кас нест-мӣ? Бисъёр хуб. Дар ин гуна мавридҳо набудани одам беҳтар. Маро ба пеши шумо, рафик Бобокалонов, Мулломахмуд, писари Муллораҷаб фиристоданд.— У зонуяшро ба зери худ дурусттар таҳ кард.— Замонаро, худатон дида истодаед, алғов-далғов. Мулломахмудро ҳам ба гапи чорта бедахан даромада, ба рӯйхати кулакҳо даровардаанд. Қори душман-дия. Бинӣ набошад, чашмҳо якдигарро меҳуранд. Албатта, ин хато ва ҳақ ба ҷояш қарор мегирад. Аммо то ҳай-пай қардан ягон фалокат наштад, гуфта, маро ба пеши шумо фиристоданд, уқо,— чашми олусро ба гирди ҳавлӣ бори дигар давонда баромад,— андак барги сабз ҳам овардам.

«Барги сабзи ин миёнаравак чӣ бошад? — аз дил гузаронд Пӯлод Бобокалонов.— Наход пора оварда бошад? Макқору таррор Маҳмудро-ку мешиносам. Дар рӯйхати кулакони дар ҷои чорӯм меистад. Аммо ин маҳлуқ кист? Агар ин пора оварда бошад, ба гурехтан намондан даркор. Аммо як ҳудам ўро чӣ тавр дастгир мекунам? Дар миён корд надорад. Агар дар бағал дошта бошад-чӣ? Ҳушъёр бош, Пӯлод, эҳтимол ба қасди ҷонат омада бошад. Барги сабз гӯён кордро аз бағал барорад, чӣ мекуни? Чолокӣ даркор. Як лағад ба шикамаш мезанию дасти корддорашро бо мӯза сахт зер мекуни».

— Мулломахмуд қарзу қавола карда бошад ҳам, аз гӯсфанд то шутур харида фиристода метавонистагӣ як одами Ҳимматбаланд,— табассум намуд дубин.— Аммо ҷораи фиристоданаи нест. Бинобар ин, андак пул дода фиристоданд. Ин аз нӯги хамир фатир. Агар шумо як некии то қиёмат аз хотир намебаромадагӣ кунед, боз хурсанд мешавед.

Бобокалонов дар назар оромона чашм аз дасти ба бағал даромада нақанда тайёр мешуд, ки лозим ояд, ҷаҳида хезад ва ҷолокона ўро зада афтонад. Вале аҳвал аз киса рўмолчаи чизе печондашударо баровард. Ба рӯи каф монда, хушомадгўёна табассум намуда, дароз кард.

— Ҳазор сўм... — калимаи ҳазорро бо овози башира, маънидорона талаффуз намуд ў.

«Пас ин барги сабз... ҳазор сўм аст. Хуб мегўям мегирам ва аз қафояш барои ғуселонидан мебароям. Кўча беодам намешавад. Дар пеши мардум аз гиребонаш мегирам, — қарор дод Бобокалонов. Вале ин дам «иш-иш, зормонда» — гўён овозе ва аз паси он шарфаи по ба гўш расид. Аҳвал бо ҷолокии лўъбатбоз рўмолчаро боз ба киса заду ҷунон ки мегўянд, ба лаб кулўх молида, худро ба нодонӣ мегирифт, ки акаи Пўлод, Ҷўра Бобокалонов як харро кашолақунон даромада омад.

Аҳвал ҷӣ кор кардан ва ҷӣ гуфтанро надоништа монд. Ў аз ҷой бархост ва ба истиқболи Ҷўра аз суфа фурумаду саросема кафшҳояшро пўшид. Аз ду лаби гиребони ҷома гирифта, онҳоро баҳам ҷафс кардани шуд ва рўй ба Пўлод овард.

— Аз хотирашон набарояд. Ман албатта боз меоям...

— Не. Шумо пулро надода ба куҷо меравед? Оё худатон хўрдани нестед? — Пўлод пеши роҳи ўро гирифт.

— Эй, ҳамин тавр-мӣ? Додан гирам, ҳеҷ қисса не-мӣ? Дар воқеъ ин кас одами бегона набудагянд.

— Ҳа, бале. Ин кас бародари ман мешаванд.

— Бисъёр нағз, аҳвал рўмолчаро боз баровард.

— Аҳо, ин касро Мулломахмуди кулак, писари Раҷаббой фиристодааст. Аз гуфти ин кас дар ин рўмолча ҳазор сўм ҳаст. Пора фиристодааст, ки вайро аз кулаки мононем.

Рағби Ҷўра канд.

— Ту ҷӣ кор кардани? — пурсид ў.

— Ҳайрон будам, ки як худам ин касро ҷӣ тавр пешандоз карда ба милиция барам. Хуб шуд, ки ту омади мушкиламо осон кардӣ.

— Аз ҳокӣ потон гардам, Пўлодбой, маро шарманда нақунед, тасаддуқ. Изон банди мўъмин ҳаром, гуфта-анд, — аҳвал пулро меҳост баргашта ба киса андозаду роҳи гурезро гирад. Бобокалонов рўмолчаро аз дасти

вай кашида гирифт ва кушоду аз нав печонд.— Ман як одами холис. Як мусулмон ҳаминро бурда дех, гуфт. Не гуфта натавонистам. Ман ба вай ҳеҷ кас намешавам. На хеш, на ошною рӯшно. Рӯяшро ба замин молида тавалло кард. Гапашро гардонда натавонистам. Маро монед, ки равам.

— Не, шумо намеравед.

— Хой уко, кори айбро накунед. Ман як одами беғараз. Бачаю қаччаҳо дорам. Камбағал. Аз пушти ин бе-мулоҳизагӣ як гап шуда монад, ба хонадонам мушкил мешавад. Ба ман иҷозат диҳед, ки баромада равам. Дигар ба ҳамин хел гапҳо даромада, ҳамин қорҳоро кунам, одам набошам. Дуо мекунам. Мартабаатон аз ин ҳам баланд шавад.

Аммо ду бародари ҳузарб, хушқадду баст ба аҳвал чунон теғ кашида нигаристанд, ки ночор ба пеш даромад. Дар милиция вақте ўро қоғуков намуданд, аз ҳамон кисае ки пули рӯймолчапеч гирифта шуда буд, қорди филофдори тезе ҳам баромад.

Баъди як ҳафта Мулломахмуро суд қарданд ва ҳаёс намуданд. Аҳвал бошад, ғурехта буд. Номи ўро сонӣ донишанд. Абдулло будааст. Яке аз ғумоштаҳои бой.

Бо ташаббуси Бобоқалонӣ дар райони Хучанд ду-воздаҳ қолхоз ташқил қарда шуд. Ақибаши ин буд, ки дар ҳамаи ин ду-воздаҳ қолхоз қорьяққорони қирўза зўр мезаданд, ки ин сарбози қолхозро ба қарси интиҳоб қунанд. Чун ин муяссар намешуд, ба аъзогии қарленини қолхозашон интиҳоб менамуданд. Леқин дар яке аз ин қолхозҳо, ки ҳаққорони қи пештара ва қи ҳозираи Пўлод Бобоқалонӣ зиёд буданд, ўро қарси интиҳоб қарданд. Ин қолхози ҳеле қалони онвақти «Қоминтерн» буд. Вақте ў ба қарсии қолхоз қарзӣ шуд, ба назди сарқорон — сарқорони бригадаҳо шарт ғузашт.

— Даҳ-ду-воздаҳ қентнер пахта ҳосили қаланди ҳар гектари ин ғирду атроф ҳисоб мешавад. Қамин тавр не? — қурсид ў.

— Қамин тавр, — қавоб доданд.

— Агар қарои аз ҳар гектар бист қентнер пахта ғирфтан остину доман қарзанед, ман бо шумо қор мекунам.

— Илоқи қамин қадар ҳосил ғирфтан ҳаст-ми? — қурсид Орифқои ном сарқоре.

— Ҳаст. Киштро барвакт тамои мекунем. То ин вақт чанд бор каланд мекардем!

Аввал деҳқонон ба ҳам нигаристанд.

— Чор-панҷ бор каланд мекунем.

— Ба талаботи ҳар бўлак замин нигоҳ карда, то ҳашт бор каланд мекунем.

— Ё пираме! О, ин ҷудо бисёр не-мӣ? — пурсид дигар саркор Қобилбой.

— Не, бисёр не. Баъди ҳар обмонӣ як каланд. Дар майдони пахта — пахта мешаваду ҳалос. Ман пахтазорҳои шуморо дида, ҳайрон мешавам. Ҳам тарбуз, ҳам сабзӣ, ҳам лаблабу, харбуза ҳаст. Пахтаи бисёр гирифтани бошед, дар пахтазор нуқл пахта буданаш даркор.

— Хайр. Аммо аз панҷ бор зиёд об намонем-ку? — гуфт боз Орифҷон саркор.

— Хато мекунем. Заминҳое ҳастанд, ки то ҳафт бор об меҳоянд. Ин ҳел заминҳо дар лабҳои сой, доманаи Рухаки мо кам не. Санглох. Алаф бояд дар майдони пахта набошад. Барои ин аз ҳамин шудгори баҳорӣ сар карда, бо вай мубориза мебарем. Ягонта ренгаи гумою гишша дар майдони пахта намонад. Ба сари замин бароварда сӯхта хокистар мекунад. Дар лабҳои ҷӯй, сари вот баланд шудан ва тухм карда, пазондани алафро намонем. Ин тухмҳоро об ба замин мебиёраду ифлос мекунад.

— Бе гап набуд, ки колхозчиҳои ҳамаи колхозҳои раиси мо шавад меғуфтанд, ўро, — личиррос зад деҳқоне ба дигаре ки дар паҳлуаш менишаст. — Охир вай одами тӯдакаш набошад, он қадар аъзоҳои союзи кӯшчиҳо ба қор андохта аз пасаш бурда метавонист-мӣ?

— Рост меғӯй, худо ба умру ҷонаш барака диҳад, — риши сафедро қабза намуд пирамарде. — Йигити аҷоиб. Одами хуб ҳукми аққоро дорад.

Вучуде диҳад рӯшноӣ ба ҷамъ,
Ки сӯзеш дар сина бошад чу шамъ.

Падарраҳмат ҷонашро аз хизмати мардум дарег намедорад.

— Сухан аз даҳони Луқмон хуш аст. — Мақол хонд дигар пирамарде. — Соли гузашта худӣ ӯ дар Седаста аз ҳама пахтаро зиёд гирифт. Метавонад, ки меғӯяд. Медонад, ки мефармояд.

— Ба маънии истиқлолияти пахта равед, рафиқон.

Маънии ин чист? Ҳамин ки мо ҳанӯз дар бобати пахта мустақил не, яъне ба капиталистҳо тилло дода, пахта мегирем. Ҳосилоти пахтаро зиёд кардан даркор, ки вайро нахарем. Зиёди кунад, фурӯшем.

«Коминтернчиён» ба гуфтаи раисашон амал карданд. Ҳанӯз соли аввали ташкил ёфтани онҳо аз ҳар гектар наздаҳ центнер ҳосил бардоштанд. Чойхона-қироатхонаи нақшин ва кандакории дуошӯёна бино карданд. Аввалин бор дар таърихи колхоз, дар ин ҷо ясли ва боғчаи бачагон кушода шуд. Бори нахустин дар колхоз ҳам парник-гармхона сохтанд ва ба коргарони фабрикаи шохифобию пойафзолдӯзӣ дар зимистон афсонасо пиёзи кабуд, шалғамча, бодиринг ва помидор фиристоданд.

— Дар зимистон валиҳо барои меҳмонони азизашон аз ҷаннат меваю сабзавоти тару тоза мебароранд,— гуфта мешунидем,— мегуфт коргар дар фабрикаи шохифобӣ.— Инро кӣ, аз кучо фиристодааст.

— Валии ин замона Пӯлод Бобокалонов аз ҷаннати колхозии «Коминтерн» фиристодааст,— мегуфт дар ҷавоб дигаре.

«Коминтерн» дар тамоми мамлакат машҳур шуд. Шунидан қай бувад монанди дидан. Ба шундаву хондаҳои худ иктифо накарда, аз ҷануби республикаамон, аз республикаҳои дигар вакилони пахтакорон меоманд. Медиданду ба ҷашми худ бовар намекарданд. Аз ёди ман намеравад. Комитети Марказии Партияи Коммунистии (большевикон)-и Тоҷикистон қарори махсус бароварда буд, ки нависандагони тоҷик таҷриба ва комёбии ин колхозро дастраси омма гардонанд. Як гурӯҳи калони нависандагон, ки дар ҳайати он Ҳаким Қарим, Аминзода, Муинзода, Ҷалол Иқромӣ ва дигарон буданд, дар ин колхоз як моҳ истиқомат намуда, ба пахтакорони номӣ «Номаи номдорон» — китоби калонеро бахшиданд, ки сонитар ин забардастони майдони пахта қахрамонони достони манзуми устод Лоҳутӣ «Тоҷ ва байрақ» шуданд. Дар китоби «Номаи номдорон» ман як ҳикояи воқеиро ба ҳамин маршали сохтмони колхозӣ Пӯлод Бобокалонов бахшида будам ва аз ҳамон вақт эътиборан мо шинос ва баъд дӯсти қарин шудем.

Соли сию сейӯм Бобокалонов ба аъзогӣ ва дар айни замон ҷонишини раиси Комитети Марказии республикаамон интихоб шуд. Вақте ба ин муносибат дар маҷли-

си умумӣ ўро аз раисии колхоз озод мекарданд, Орифчон саркор аз ҷой бархост.

— Ман ба рафтани раисамон ҳеҷ розӣ не. Ў колхозамонро гул кунонду...

— Орифчонако, ман шуморо одами ростгӯй гуфта, ҳамеша таъриф мекунаму шумо бошед...

— Чӣ? Дурӯғ гуфта истодаам-мӣ? — узр хоста, сухани раисро гирифт Орифчон саркор.

— Колхозро мо ҳама гул кунондем. Худи ман чӣ кор карда метавонистам?

— Гапатон дуруст. Аммо саркардаи ўҳдабаро дар ҳама ҷо даркор будааст,— истодагарӣ намуд Орифчон.

— Чунин одамҳои мисли рафиқ Бобокалонов, аспӣ ғайрати худро дар майдони калонтар бояд тозонанд,— гуфт намояндаи Комитети Марказии партия, ки дар президиум менишаст.— Мо мехоҳем, ки ў хизмати тамоми республикаамонро кунад.

Дар ҳақиқат аз ҳамон вақт эътиборан Пӯлод Бобокалонов ба хизмати пахтакорони тамоми республика мисли баста буд. Майдони амал ва хунари ў ҷун устои ҳосилоти пахта вусъат ёфт. Дар назди ман таху тўккузи газетаи бо мурури замон зардшудаи «Тоҷикистони Сурх» истодааст. Дар онҳо «Путёвкахи сталинии ҳосилоти баланди пахта» ҷоп шудаанд. Бо ташаббуси ин марди ғайратманд дар давоми чандин сол, сола се бор— дар мавсими шудгору коштан, парвариш ва ҳосилгундорӣ се путёвка бароварда мешуд. Онҳо дар амал фаслҳои китоби ҳосили баланди пахта буданд, ки Пӯлод Бобокалонов менавишт.

Ў аз район ба район, аз бригада ба бригадаю звеноҳои пахтакорӣ тамоми республика аз субҳ то шом мегашт. Беҳтарин тадбиру таҷрибаҳоро ҷамъбаст менамуд ва умумӣ мегардонд. Ў аввалин устои пахта аст, ки кор фармудани навтарин техникаи пахта ва зироати дигарро худ ёд гирифт ва ба дигарон нишон дод.

Аввалин ордени Лении сари синаи сарбози ҷоннисори деҳотро ҳанӯз соли сию панҷум оро дод. Чоруми декабри ҳамаи сол дар Кремль маҷлиси машваратии колхозчиёни пешқадами Тоҷикистон ва Туркменистон кушода шуд, ки ба он «Рӯзи тиллоии халқи тоҷик» ном дода буданд. Нахустин касе ки дар ин маҳфил сухан гуфт, Бобокалонов буд. Ў ба Партияи Коммунистӣ ва Ҳукумати Советӣ миннатдорӣ бахалди мардумони Осиёи Миёна-

ро изҳор намуд, ки меҳрубонӣ ва ғамхорӣ пайвастан онҳоро мебинанд. Ӯ қавл дод, ки дар ҷавоби ин меҳрубонӣ пахтакорони тоҷик дар боби ҳосилнокии пахта ҷои аввалинро нигоҳ хоҳанд дошт. Дар ҳамон маҷлис буд, ки бародари Пӯлод Бобокалонов раиси ҳамонвақтаи «Коминтерн» — Ҷӯра Бобокалонов хоҳиши хучандиёро ба самъи роҳбарони партия ва ҳукумат бирасонд, ки ба шаҳри қадимаи тоҷикон номи Ленин дода шавад. Даре аз миён нагузашта дар ин бобат қарори Комитети Иҷроияи Марказии СССР баромад ва ба Хучанд номи Ленин дода шуд.

Баъди ду соли ин Пӯлод Бобокалонов ба депутатии Совети Олии СССР интиҳоб шуд ва ба ӯ номи устоди пахта доданд ва ҷун касе ки қалилу касири хоҷагии кишлоки республикаро хуб медонад, Комиссари Халқии зироати Тоҷикистон таъин шуд.

Пӯлод Бобокалонов пас аз ҷанде хоҳиш намуд, ки ба курси коркунони советии назди Совети Вазирони республика фиристанд. Як сол хонд ва таҷрибаи зиндагониро бо дониш мустаҳкам намуд.

Дар Ҷозиён ном мавзеи райони Хучанд ба номи Сталин колхозе буд. Вақте Бобокалонов дар колхозии «Коминтерн» раисӣ менамуд, ташкилоти партиявӣ се колхоз — «Коминтерн», ба номи Крупская ва Сталин муттаҳид буду котибии ин ташкилот ҳам дар зиммаи Пӯлод Бобокалонов. Ӯ заминҳо, боғот, одамони беҳтарин, мардони майдони пахтакорӣ, кохилону коргурезони онро ҳам медонист. Ба иззати нафси раис нарасида ва ба қавле ҷою кори ӯро нағирифта, роҳу равиш нишон медод ва саркорони ин ҷоро барои таҷрибагирӣ ба «Коминтерн» мебурд.

Ҳоло ана ҳамин колхоз хеле ақиб монда буд. Ҷун Бобокалоновро баъди хатми курс барои кор ба хоҷагии оби вилояти Ленинобод фиристоданд, раҳаш ҳар дафъа, ки ба ин колхоз меафтод, дилаш месӯхт. Нихоят ӯ тоқат карда натавонист. Пахтакорро пахта бевосита ба майдони худ мекашид. Ӯ ба ташкилоти партиявӣ муроҷиат намуда, ба ин колхоз фиристоданро талаб кард. Колхозчиён аз ин қарордод боҳабар ва шод шуданд.

— Ана мебинед. Як сол намегузараду колхозамонро гул мекунонад. Ӯ ҷашми корро аз ҳамаи мо хубтар медонад, — гуфт пирамарди пахтакор Миролим Бобоев.

Бобокалоновро ғоибона ба раисӣ интиҳоб намуданд.

Аз маҷлис се рӯз гузашту раис ҳанӯз ба колхоз намеомад. Меомаду ўро намедиданд. У чашми рӯз ҳанӯз кушода нашуда бригадаҳои пахтакори колхозро дида мебаромад. Аз ин фақат котиби ташкилоти партиявӣ бохабар буд, ки ҳамроҳаш мегашт. Ин моҳи августи соли якӯми Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд. Қариб ҳамаи ҷавонон ба сафҳои армия ба фронт рафта буданду миёнсолон низ хабарномаҳо мегирифтанд, ки ба колоннаҳои коргарӣ фиристода мешаванд. Майдонҳои пахтаро ғумо ва матинҷ пахш карда буданд.

— Медонед, матинҷ чӣ маънӣ дорад? — ногаҳон аз котиб пурсид Бобокалонов.

— Матинҷ чӣ маънӣ дорад. Не, лекин медонам, ки номи алаф аст. Ҳо, ана,— котиб як буттаи қадди одам шудаи алаферо нишон дод, ки тухмҳои ҳанӯз напухтаи беҳисобаш сари онро ҳам мекард.

— Маъниаш ҳамин, ки ба деҳқон тинҷӣ намедиҳад. Эҳтимол олимони илми наботот шумурда бошанд, ки як беҳи ин чӣ қадар тухм мекунад...— ба сари буттаи матинҷ омада, қарор гирифт устои пахта.— Ба ҳазорҳазор мерасад. Тухми ин қариб тухми фарбеҳзот барин майда аст. Баъди чанд рӯзи дигар тухмашро пазонда мегирад. Соғӣ вой бар ҳоли деҳқон. Соли оянда дидед, ки аз тағи ҳар суми барзагов садтоаш сабзида баромадааст. Ана он вақт ин алаф ба ману шумо «матинҷ» гуфта фармон медиҳад. Медонед, ки решаи вай аз қадаш дарозтар аст? То замин серӣ об нахӯрад, вайро бо решааш қанда гирифта наметавонед. Аз рӯи хок қанда гиред, боз сабзида баромадан мегирад. Агар дар байни ду-се рӯз ин алафҳоро қанда напартоем, аввалан ҳосили имсола кам мешавад ва сониян, майдони пахтаамонро соли оянда аз алафи бегона тоза кардан амри маҳол.

— Қувват нест.— оҳ кашид котиб.

— Наврасон-чӣ?

— Ҳастанду...

— Запон-чӣ?

— Ҳастанд. Шавҳар, бародару фарзандонашон ба фронт рафтаанд. Аз яке хатти сиёҳ меояду аз дигаре чанд моҳ боз хат нест, ба дили одамон ҳеҷ чиз намеғунҷад.

— Яъне гуфтани ҳастед, ки ба кор ҳам дасту дилашон намеравад?

— Не, албатта, ман ин тавр гуфтани нестаму...

— Аз гапатон хамин маънии нодуруст мебарояд,— пандомезона таъкид намуд Бобокалонов.— Шумо аз гапи ман баногоҳ наранҷед. Ҳамаи пирон оё ба кор мебароянд? Дехқони ҳақиқӣ ба ҳафтод дарояд ҳам, бекор нишаста наметавонад.— Раис фурсате тааммуд намуда, рӯй ба чониби шарқ гардонд. Офтоби дамидаистода гӯё ордаки зарро ба чехраи гандумгуни ӯ, ба бинии калон, ба гирди чашмони танги мешиаш пошида буд.— Ана офтоб ҳам мебарояд. Нигоҳ кунед, аз ҳама хонаҳо, боғу майдон дӯд мебарояд, яъне акнун ба нонушто тайёри мебинанд, чой меҷӯшонанд. Аҳволи пахта бошад, ин. Одамонро ба тараддуд, ташвиш, тақопу андохтан лозим аст. Ҳамаи хурду, калон бархезанд. Об чӣ тавр? Ушқуфой намекашад? Нағз. Бо навбаташ ҳамаи пахтазорро обёрӣ мекунем ва пешо-пеш аз алаф тоза менамоем. Хосият Бобоҷонова чӣ тавр?

— Сихат, саломат, дар боғча.

— Ёро аз он ҷо мегирем. Сардори бригадаи фронтин занон таъин мекунем.

— Чаро фронтӣ?

— Барои он, ки бо меҳнати фидокорона ба фронт мададро зиёд мекунанд.— Бобокалонов ҳам шуда, зӯру захм зада, як беҳи танааш мисли банди дасти кӯдак ғафшшудаи матинҷро канд. Реша канда шуда дар замин монда буд.— Мирбобо Олимов дар кучоянд?

— Дар ҳамин ҷо. Мегӯянд, ки танашон нотоб.

— Мегӯянд ё дар ҳақиқат нотоб? Худи шумо оё ҳабар гирифтед? Не? — Бобокалонов буттаро ба сарғахи замин бо қаҳр ҳаво дод.— Мирбобо Олимов барин дахпонздаҳ пиронсолони ин ҷо ташкилкунандагони ҳамин колхозанд. Онҳо риши худро ба пахта соида сафед карданд. Ба кадри онҳо расидан лозим аст. Вагарна моро кӯрнамаку носипос гӯянд, ғалат намекунанд. Як бригадаи пиронсолон ташкил ва Мирбоборо сардор таъин менамоем. Майлаш, шарт нест, ки каланд бардорад. Ана ин пахтаро каланд, инашро тарош кардан ва ба инаш об додан зарур гуфта нишон диҳад, кифоя. Холо ҳам вай дар ҳамон майдони сариҷӯй? Ба диданаш меравем. Чор дона нон ёбед. Бригадаи ҷавону комсомолецҳо ҳаст?

— Ҳасту он қадар маззааш нест.

— Сардораш кист? Мирчамол?

— Писари Қориамин...— дар лаби котиби ташкилотии партиявӣ табассуми тамасхуромез дамид.

— Магар ин ҳамон Қориамин...

— Ки баъди аз партия бароварда шудан, боз қорӣ шуду ҳеҷ хатми қуръону азо бе вай намегузарад.— Эътироф намуд котиби ташкилоти партиявӣ.— Ба ҷавонҳо чӣ мегӯед? Писари вайро сардори бригада кардаанд.

— Пеш аз котиб шудани шумо?

— Не. Аммо...— котиб нигоҳе ба ҷониби Бобокалонов афканд ва зуд пай бурд, ки саволҳои паи ҳам ӯро меранҷонад.

— Чор дона нон меёфтем,— ба котиб нигоҳ карда мوند боз раис.

— Шумо рафта меистед. Ман ба хона даромада гирифта меоям.

Вақти офтоббаро ҳалқа ба дари боғи пирамард Мирбобо заданд, ки вай ҳанӯз аз дарун занҷир буд. Овози саге аз боғ ба гӯш расид ва гӯё чун давомати он ҳангоси харе шунида шуд. Дарро аз дарун зане ки бо як лаби курта рӯяшро пинҳон намуда буд, кушод. Худро ба тахти девор гирифта, истод, ки дароянд.

Мирбобо Олимов марди пуррарӯи зиндадил ва ҳамеша хушҳол, ки ҳоло хеле лоғар метофт, ҷашмонашро нимроғқунон ба ояндагон нигарист ва дар лабони парсингбастааш табассум намоён шуда, ҳаракати бархостанро кард. Вале раис тохта рафту ҳам шуда воҳӯрӣ намуд ва болонҳои сари ӯро ба тавре болонҳам гузошт, ки тақия карда нишаста тавонад.

— Шунидам, ки раис шуда омадед. Чудо хурсанд шудам,— гуфт пирамард баъди ҳолпурсӣ.— Мегуфтанд, ки даракатон не. Қорро сар кардед?

— Аз аёдати шумо,— ширинқорӣ намуд Бобокалонов.

— Агар рост ба ин ҷо, беморбинӣ омада бошад, буд накардед,— ҷиддӣ гуфт Мирбобо.— Қорро аз беморбинӣ сар намекунам. Нияташ хуб не.

— Қолхоз аъзоҳо дораду қолхоз аст. Бинобар ин, саломатии аъзоҳо бонси барору равиқи қори вай аст.

— Ба гап усто шудаед, раис. Шумо қатӣ баҳс кардан қийин. Хуб кардед, ки котибамонро ҳам гирифта омадед. Ёд карда будам.— Мирolimов гилашро устоёна меҳӯронд.

Вале Бобокалонов худро ба ишонавой зада, лаҷоми суҳанро ба тарафи дигар тофт.

— Кадом духтур, аз кучо ба шумо нигохубин мекунаду дард'атон чӣ будааст?

— Мо, аввал хато карда, доруҳои хасаки худамонро хӯрдем,— иқрор шуд Мирбобо.— Ба духтур хабар надодем. Аввал як навъ пойравон будаму сонӣ аҳволам бад шуд. Дард пок шуданӣ бошад, табиб ба пояш меояд, мегӯянд. Додари модари бачаҳо хонда омада духтур шудагӣ. Ба диданам омад. «Шамол задааст. Шустатон варам кардагӣ» гуфта дору навишта дод. Ҳамин се рӯз боз андак ба қувват шудам. Намондед, ки ман хезам,— пирамард дар ҷояш ҷунбиду Бобокалонов монет шуд.— Мана шумо, ки суроғу йӯхла карда омадед, якеро нафасу дигарро қадам. Зоро ба баракати пой қадами шумо дуруст шуда хезаму...

— Ба кор бароед,— давомӣ сухани Олимовро Бобокалонов гуфт.— Дидори дӯст беҳ бувад аз доруи табиб, мегӯянд. Шояд омадани мо ҳам як қувват шавад.

— Ба кор баро мегӯед? — ҳайрон ба рӯи раис ниғарист бемор.

— Ҳа, зудтар баромадани шумо зарур, аҳо,— гуфт Бобокалонов.— Шарт не, ки аз пагоҳӣ то бегоҳӣ кор кунед. Саркорию сардории шумо барин одами пурдон даркор.

Чашмони бемор мисли барқ дурахшиданд.

— Ранҷи худ, роҳати ёрон биталаб, гуфтаанд. Фарзандони мо дар ҷанг ҷон фидо мекунанду ман дар ин ҷо касал хоб кунам, мегуфтам-мӣ, бародар? — гуфт ӯ.— Ба сахро зану бачаҳо мондаанд. Ақаллан, ба қавли шумо, одамҳои пир бошанд ҳам, кор фармуда метавонистагӣ даркор. Худо ба дардам тезтар шифо диҳаду дуруст шуда хезам, ба кор меравам-дия. Аз бекор худо безор.

— Нияти ман ҳамин ки як бригада мӯсафедон ташкил кунему шумо ба ҳамон сарубар шавед,— гуфт раис.

— Бригада? Пахтакор-мӣ? Фақат аз пирон ё?...

— Худи шумо, агар хато накунам, аз шаст ягон ду сол гузаштед.

— Шукр, ба шасту чор даромадам.

— Ман бошам, шуморо пир ҳисоб намекунам,— Бобокалонов дастархони овардашударо кушод.

— Шасту чор пир бошад, ҳаштоду навад чӣ мешавад? Раҳматӣ бобои ман ба наваду се даромада будан-

ду говронӣ мекарданд. Пусти бадани раҳматӣ бодииригии тухмӣ барии тӯр баста, нохунҳои дасташон устухонии барии шуда буду аз ҳама пеш роҳи саҳроро ҳамон кас мегирифтанд,— нақл намуд Мирбобо,— кани, раис, нон шикаста монед. Шумо, уко, чойро гирифта резед. Ҳой бобо, дуои чони моро карда шишта роҳату фароғат кунед намешавад-мӣ, гӯед, «роҳати ман ҳамин меҳнат» шабу рӯзи кор накардагиам ҳамаи аъзои баданам ба дард медарояд», мегуфтанд. Худи ман ҳам нияти ҳеҷ набошад, ягон звенои мӯсафедҳо ташкил карданро доштам. Дехкон кам мондааст. Заминамон аз пештара кам не. Дар ҳамин рӯзҳои дармондагӣ пирон дастгирӣ накунамд, кӣ мекунад? Лекин сару бори бригадаро ба ягон одами дигар медодед,— саркор санҷишкоро ба раис нигоҳе кард.

— Не, худатон сарубар мешавед, саркор. Пир нест, тадбир нест. Зудтар дуруст шуда бароед, ки аҳволи колхозамон бад.

— Медонам, ҳочаки гап не,— гуфт саркору гӯё ибонамуд, ки котиб мумкин аст раиҷад.— Худо хоҳаду насиб карда бошад, худи шумо, ки омадед, корҳо дуруст шуда мераванд.

Бобокалонов хайрбод гуфта аз боғ берун баромаду аз киси сари сина дафтар ва аз соки мӯза қалам берун овард. Рост истода навишту ба дасти котиб дод:

— Ин адреси як духтури нағз аст. Ягон касро меёбеду ба асп ё велосипед шинонда мефиристед. Фақат соатҳои ҳашт—даҳи бегоҳӣ вай дар хонааш мешавад. Гӯяд, ки ман ба вай мунтазир. Бемор бист рӯз дар хона меҳобеду як бор духтур мебинад? Аслаш ба касалхона мебоист равад. Хуб, фарз кардему нарафт, ҳеҷ набошад, ҳафтае як бор аз ҳолаш хабар мегирифтанд. Аз шумо боз як илтимос. Нагоҳ дар соати ҳашт ё нӯҳи бегоҳӣ маҷлиси умумӣ даъват мекунед. Ман ҳозир ба идораи хоҷагии қишлоқ меравам. Шояд андак поруи маъданӣ рӯида тавонаму пошида, ҳамин моҳ як-ду бор каланд карда, пахтаро андак ба ифока оварда гирем.

Гарҷанд пахтаро аз алафҳо то тавонистанд тоза ва ду бор каланди хушсифат карданду дар вақташ об доданд, лекин ҳосилоти мувофиқи таъб надод. План иҷро нашуд. Таҳкурсияш суғур буд. Ақнуи ғами соли навро хурдан даркор. Аз фронт хабарҳои яке аз дигаре нохуштар мерасид. Фашистон ба остонаҳои Москва наз-

дик меомаданд. Барои шунидани хабарҳои Бюрои информაციонии советӣ пиру ҷавон, зану мард нафас ба дарун кашида, ҷашм ба карнайҳои радио дӯхта начунбида меистоданд. Ҳафтае набуд, ки намояндаи комиссариати ҳарбӣ ба колхоз омада, барои ба армия фирис-тодан, гурӯҳи нави ҷавонро талаб накунад. Ба фронт ҳам, дар ақибгоҳ барои фронт ҳам одамон даркор буданд. Намоянда ва раис соатҳо ҳар як даъватшаван-даро ҳарчониба дида, санҷида мебаромаданд, ки аз ӯ суд дар ин ҷо калонтар аст, ё дар он ҷо.

Аз тирамоҳ сар карда, се бригада — бригадаи фрон-тии занон, бригадаи мӯсафедон ва бригадаи ҷавонону комсомолецҳо, ки бо сардории худӣ котиби ташкилот Файзӣ Пӯлодов ташкил ёфт, мусобиқаро ба авҷи аъло бароварданд. Аз субҳдам то шом мардум дар саҳро буданд.

Колхозӣ ба номи Сталин плани панҷсолаи тарақ-қиёти худро тартиб дода, аз муҳокима ва гудози аъзо-ёнаш гузаронд. Онро чун плани намунавӣ ба колхоз-ҳои дигар тавсия мекарданд. Аз рӯи ин реча ҳосилнокии пахтаи мисрӣ дар охири он панҷсола мебоист аз ҳар гектар бисту шаш центнер мешуд. Вале колхоз ба ин марра дар соли сейӯми панҷсола расид ва дар охири он пахтаи америкоиро аз ҳар гектар ба чилу ҳашт ва маҳиннаҳро ба сию ҳаштуним расонд. Даромади пулии колхоз ба панҷ миллион сӯм расид. Агар дар аввали панҷсола ба ҳар рӯзи меҳнат чор сӯм пул ва як кило ғалла дода бошанд, дар соли чилу ҳашт ба ҳар рӯзи меҳнат ҳафтдаҳ сӯм пул, чор килограмм ғалла, ним кило қоқу мавиз ва дар вазни зинда ним кило гӯшт тақсим карданд. Ҳа, аз ёд набарояд, бригадаи фрон-тии занон бо сардории Хосият Бобоҷонова бисту панҷ гектар замини худро ҳашт бор каланд кардаву ҳафт бор об дода, аз ҳар гектар панҷоҳ центнерӣ пахтаи маҳиннаҳ дод. Чунин ҳосилро дар ин гирду атроф аф-сӯс, ки акнун намегиранд...

Дар хона менишастам. Телефон занг зад.

— Ассалому алайкум. Ман Бобокалонов. Саломат ҳастед? Имшаб вақт доред? Аз Москва як меҳмон омад. Хаёлам, ки шумо ҳам бошед. Машина мефирис-там. Аз кучо мегӯед? Аз газетаи «Социалистическое земледелие». Кабӯтар бо кабӯтар қоз бо қоз. Аз ҳам-касбони шумо бошад, хуб мешуд.

Меҳмони москвигиро мо дар правлениаи колхоз пешвоз гирифтем. Ӯ ҷавонмарди қадбаланд, фатиламӯй ва ғирузачаним будо аз талаффузи «о-ояш» маълум, ки аз соҳилҳои Волга. Вай Бобокалоповро шахсан надида бошад ҳам, сураташро дидааст. Аз ин рӯ, аз байни ҳафт-ҳашт нафар уро шинохт ва аз рӯи одоби ин ҷо даст ба сандуки дил ниҳода, таъзим карда ду-се калимаи дар роҳ шояд аз шофёр ёд гирифтаашро гуфта воҳури намуд: «Раис, шумо саломат? Қорҳо нағз-мӣ? Саломат бошед». Раис маро бо ӯ шиносонд. Ӯ маро посити намуда, аз раис хоҳиш кард, ки чанд ҳавлӣ ва хонаҳои колхозчиёро бинад. Зеро ба ин тарафҳо бори аввал омадаасту дидан мехоҳад.

— Лекин интиҳоби ҳавлиро ба худам мемонед.

— Аввал дам мегирифтед, чой менӯшидед,— хоҳиш намуд раис.

— Мавкуф гузоштани чойро аз рӯи одат айб намешуморед? Не? Ин тавр бошад...— мад кашид меҳмон, ки худро Павел Сергеевич гӯён ҷиносонда буд.— Шумо роаи ҳастед, ҳу ала ба ҳамон дар даросем ва бишем. Вай оё ҳавлиаст? Дар он ҷо колхозчи истиқомат мекунад? Пас рафтем.

— Аҷаб. Чӣ хел меҳмон, ки аз дидани ҳавлӣ сар мекунад, тӯс аз хориҷа омадааст,— гуфт котибаи колхоз.

Аз дари мабдан яктибақа қадашро ҳам намуда аввал меҳмон, баъд дигарон даромаданд. Пиразане аз танур нон меканд. Дар руи ҳавлӣ ин қадар одамонро дида, хост, ки руишро ҷинаҳ кунад, раис огоҳ намуд:

— Оҳ, мо омадем. Писарону бародарҳои шумо. Ин кас аз Москва омадагӣ меҳмон. Рӯятонро напӯшед, айб мешавад. Нонҳоро кайдан гиред, ки насӯзанд. Салом диҳед, хуш омадед тӯед, таомул ҳамин тавр.

— Эй пой-е, охир меҳмон меовардаед, раисҷон, як нидар пештар хабар намедидед, ки эсуи усуна ҷорӯб мекардам, кӯрнача меандохтам. Ҳама ҷо айқин-чайқин,— гуфт ани шармид.

Меҳмон ба саломи ӯ алек гирифта, наздаш рафту қариб буд, ки сар ба даруни танур дарорад. Аз гармӣ тарсида худро якбора ба қафо кашид. Аз кори худ ҷиҷолат кашида сурх шуд ва баробари дигарон баланд баланд хандид.

— Гардам, раис, ба се-ҷор нон ҷазза ҳам андохта

будам. Кӯрпача андозанд, ба лаби ҳавз дастархон кушоянду ҳамин нонҳоро баред, ризқи меҳмон будааст,— ба пазиroy даромад зан ва ман тарчимони ӯ шудам.— Меҳмон ба ризқаш меояд гуфтанашон бечиз не. Ҳой ойим,— ӯ ба котибаи колхоз муроҷиат намуд.— Дар тоқча шириниҳою меваҳо ҳам буд. Давида рафта гирифта бароед, гардам. Раис, гардам, меҳмон аз Москва гуфтед-мӣ? Набераяки ман Оқилҷон дар ҳамон ҷо меҳонад. Дида бошанду донанд-мӣ? Уституту илектринда*.

Баъзеҳо хандиданд. Раис бо нигоҳаш онҳоро танбех дод.

— Ҳеч ҷои тааҷҷуб не. Рӯ ба рӯ шуда бошанд ҷӣ аҷаб? Ҳоло ҳамаашро мепурсем. Оқилҷонатон аз писари калонӣ-мӣ?

Ба гулӯи пиразан гӯё чизе дармонд.

— Ҳа, писари шаҳидакам Комил. Комилака хонаш дар кучоҳо мондагӣ. Аз ҷанг хат менавишт, ки Оқил хонад. Зинда мебуд, ба Масков рафтани писаракашро дида, ҷӣ қадар хурсанд мешуд! — пиразан оҳашида, худро ба даст гирифт:— гӯр манакак нашлавам. Ба меҳмон ғаму алам гуфта шиштам. Аз рӯи суфа гузаретон, гардам. Қумғонам ҷӯшидагию ҷой дам мекунам.

Дар як нафас рӯи дастархон аз анвои меваҷоти таъру хушк, қандҳои замони ҷангӣ, ки полякҳои ҳунарманд дар артельҳои шаҳр тайёр мекарданд, нонҳои ғафс-ғафси сингапурҳои орди омехтаи гандуму ҷувори-макка пур шуд. Меҳмон гоҳ аз ин гоҳ аз он ҳай-ҳай, бай-байкунон мегирифтун меҳӯрд. Баъди пазиroy ӯ хонаро дид. Хона ҳарчанд фарши тахтагин надошта бошад ҳам, аз рӯи бордони ғафс, ки ба ҷои бўрьё кушодаанд, гилеми пат, ду тиреза, сақфи фанерӣ, девори реглов ва сафед кардашуда дошт. Меҳмон хеле хушнуд шуд. Бо ин ҳавлӣ хайру хуш карда баромаданду ду ҳавлии дигарро меҳмон сар-сарӣ дида баромад.

— Акнун ба хонаи ман марҳамат кунед,— хоҳиш намуд Бобокалонов ва ба ман рӯй овард.— Баъди дидани он хонаҳо ба хонаи ман будани ҳавлии мо бовар мекарда бошад-мӣ? Ба қавле, вай аз хонаи пайғамбарон мондагӣ надорад.

* Институту электрик гуфтани.

— Ин хонаи шумост? — дар ҳақиқат бо тааҷҷуб пурсид меҳмон, — Ё чи тавр ки меғӯед, ин меҳмонхонаи шумо?

— Зан дар меҳмонхона намешавад, меҳмони иззатманд. — ширингӯй кард Бобокалонов бо зани худ ўро шиносонда ва аз хонаи на пўсту палос ва на чизу чорааш қобили таваҷҷӯҳ андак хичил шуда. — Маъзурам, ки хонаи на ҳама пасохтаам. Чизу чора ҳама накардаам. Ҳар он чи дар солҳои пеш аз ҷанг оқибандоз карда будем, ба фонди мудофияи мамлакат додам. Гуфта монам, ки колхозии мо ба фронт дар ин бобат ҳама мадади калон расонд. Лекин, меҳмони азиз, ман дар хонаам ду чизи бебаҳо дорам, ки ҳар кас надорад. Ў ба девор нигарист. Дар он ҷо паҳлу ба паҳлу дар як чорчӯба ду расм меистод. Расми В. И. Ленин ва И. В. Сталин — ин расмро ба ман Михаил Иванович Калинин ва широк рафиқ Сталин дар «рӯзи тиллоии халқи тоҷик» тақдим кардаанд. Рост меғӯям, ки чунин чизи ба дил наздикро на ҳар кас дорад. Ҳамин тавр нест?

Меҳмони кунҷови мо суратҳоро аз чорчӯба гиронд ва тақдимҳоро бо ҷашми худ дид:

— Оре, дар ҳама доштани чунин тўҳфаҳои пурбаҳоро ки ороӣ намекунад? — гуфт.

Маълум шуд, ки меҳмон ба сифати ҳамовозӣ ба қарори Совети Вазирони СССР ва КМ ВКП(б) «Дар бораи равиши тайёрии колхозҳо, МТС ва совхозҳо ба кишти баҳорӣ», ки дар он дар соҳаи зироаткорӣ, баланд бардоштани зироати техникӣ, алаҳхусус пахта ва тифли асосӣ ҳисобида мешуд, аз номи роҳбарони колхозии ба номи Сталин барои тайёр намудани мақола ба газета омадааст. Ў хоҳиш намуд, ки ба идора равиши аз бухгалтерия баъзе рақамҳоро гирад.

— Ҳар чӣ даркор бошад, аз ҳамаи ҷо ёфт мешавад. — гуфт калонмӯи писари мураббиро ба тарафи меҳмон ларзонда, аз кӯшан дӯғтари хотираи майда, вале ғайсақиро гирифт. — Гуед, ки ба шумо чӣ даркор?

— Эҳтимол дар ин ҷо баъзе рақамҳо бошанд. Номи оламон, рӯзҳои меҳнат ва даромади онҳоро чӣ мекунем? — пурсид Павел Сергеевич, сафинаи калонро кушода калам берун оварда.

— Ҳамааш дар ҳамаи ҷо ҳаст. Он чӣ нест, эҳтимол дар хотирам бошад, — ҷавоб дод Бобокалонов, вале намоён буд, ки меҳмон ба ин шубҳа мекунад.

Лекин фурсате нагузашта фаҳмид, ки иштибоҳ кардааст. Ӯ ба ҳар саволи худ ҷавоби муфассал мегирифт. Дар ин дафтарчаи майда як ҷаҳон гап иҷмолан ҷойгир буд. Ҳосили қариб даҳсолаи колхоз, бригада, звеноҳо, пахта, ғалла, боғу майдон, сабзавот, чорводорӣ, ҳамаи намудҳои он, паррандапарварӣ, мактаб, шумораи хонандагони вай, онҳое ки аз колхоз ба таҳсили мактабҳои олий рафтаанд, дар кадом курсанд, ҷи ихтисосро азхуд мекунанд; зиёд шудани шумораи занон дар истеҳсолоти колхоз, ниҳоят дар кадом соли ин даҳ сол дар миқёси колхоз чанд нафар ҷавонон хонадор шудаанд.

— Дафтари хотира не, китоби тиллисм,— бо ҳазл гуфтам ба раис ҳарчанд медонистам, ки ин дафтар мисли нурномаи ҳамвора ба гардан овозон, тобистону зимистон дар кисаи ӯ буд.

Ман боре ин дафтарро аз дасти ӯ гирифта дидам. Рақамҳо бо хатти ниҳоят майда ба саҳифаҳо сабт шуда буданд.

— Ман майда навишта наметавонам. Агар худам нависам, даробарои яксола ба ин дафтар намегунҷанд. Котибаи мо хушхат. Ба вай меғўям, меғузаронад. Ана ин нақши пой мурғ хати ман аст,— гуфт ӯ ва дар ду саҳифа ному номи падари чордах нафар бо калимаҳои ихтисор навишта шуда буданд.— Инҳо студентҳои мактабҳои олианд, ки аз колхозии мо рафтаанд. Ҳар дафъа, ки ба сессияи Совети Олий меравам, халтаҳои падару модарони панҷ нафар студенти дар Москва хонда истодагӣ ва дастовези худамро ҳам мебарам. Дар зимистон ноку бихӣ, ангуру себи тару тоза дар Москва ин як таачҷуб. Бачаҳо хурсанд мешаванд. Андак-андак ба онҳо пул ҳам медиҳам. Лекин аз пул дида насихат зиёд.

Бобокалонов волаи хонондан ва хушахлоқӣ буд.

Рӯзе ману муҳаррири газетани «Ҳақиқати Ленинбод» нависанда Ҳочӣ Содик ва муовини раиси комитроияи вилоят Ҳотам Рустамов дар боғи колхоз меҳмони Бобокалонов будем. Дар ин боғ Маҳкамбойако ном боғбоне дар мантупазӣ беҳамто буд. Ӯ чилди мантуро чандон тунук мекард, ки пиёзу гӯшти даруни вай чун аз паси шиша намудор буданд. Гоҳо вақте ки хумори мантуи Маҳкамако мегирифт, аз бозор гӯшт мехаридему раис Бобокалонов хоҳ бошад, хоҳ не, ба он ҷо

мерафтем. Манту хӯрда, тобистон бошад, дар лаби ҳавз, дар сояю салқинӣ, зимистон бошад, дар хонаи ҳамеша гармак истироҳат намуда, бармегаштем. Ин дафъа ҳам ҳамин тавр гӯшт харида рафтем, ки раис нест. Вале Маҳкамако моро пешвоз гирифт. Рӯз-рӯзи тобистон.

Шаҳр чунон гарм буд, ки дар машинаи чор тарафӣ кушоди «Победа» то аз вай баромадан, чун дар сугурдон сӯхтем. Бӯи хоки гарму тафсони кӯча, бӯи кулхдеворҳои сӯзон дами одамро мегардонд. Вале ҳамин, ки аз сои Ҳочабоқиргон гузаштем, ба машина аввал гармсел, баъд як навъ насими ҳаловатбахш даромада, беихтиёр гиребонҳоямонро кушодем. Дар боғи колхоз бошад, ба қавли араб ҳозаҳу ҷанната¹ пойчомаҳоро пӯшида дар болои кӯрпачаҳо дароз кашида будем, ки аз дар ғавғо бардошта Бобокалонов даромада омад.

— Маҳкамбойако, инҳо боз гӯшт бардошта омаданд?

— Гӯшт оварданд, раис. Гӯштро майдаю хамирро тайёр карда мондам.

— Ин одамҳо Бобокалоновро тоза бечораю бенаво гумон мекунам, аз афташ, ки ҳар бор гӯшт бардошта меоянд. О, ман бечора не. Дар анбори колхоз чор тонча гандуми худам истодааст, намедонам, ки чӣ кунам?

— Чор тонча? Ягон тончаашро ба ҳавлии мо фиристонед. Нону ошҳои ордӣ карда хӯрда, бо бачаю киччаҳо дар ҳаққатон дуо мекунам, ки давлати шумо аз ин ҳам зиёдтар шавад,— ҳазл намуд Ҳочӣ Содик бархоста, ба асоиш такяи намуда.

— Ту ланги паланг аввал гонорарҳои аз газетаю журналҳо гирифтагитро хӯрда тамом кун,— гуфт Бобокалонов. — Адо шуда монаду ушқуфой кашӣ, ҳар чӣ хоҳӣ, аз хонаи худам ёфт мешавад.

Мо ба пешвози у бархоста, меҳостем, ки аз суфа ғурусм, виле ауд омада боз ба гила даромад.

— Ин чӣ гил? Неъмат² шунида монад, чӣ мегӯяд? Ба худо, агар вай шунавад, ки меҳмонҳои ман гӯшт оварда, манту хӯрда мераванд, ба тамоми район овоза мекунад. Ҳиммати вай аз ҳисоби колхоз олӣ,— қоҳ-

¹ Ин ҷо ҷаннат аст.

² Яке аз раисони ошпазҳои колхозе.

қоҳ хандид раис ва чашмони тангаш тамом пӯшида шуданд.

Раис тасмаи ғафси аз рӯи китель бастаашро кушода, ба паҳлӯ ниҳод ва гиребонро то охир во намуда, ба сандуки дил шамол доду ин дам рӯ ба чониби дари кӯча карда гуфт:

— Биё, писарам.

Мо ба он тараф нигариста, чавони тақрибан ҳафта-ҳажадҳосолаи ба кӯҳистониён монандро дидем. Аз дили ман гузашт, ки ё аз Мастҷоҳ ва ё аз ҷануби диёри мост.

— Амақҳоят катӣ шинос шав,— муаррифӣ намуд Бобокалонов,— Вай писари мантипази номӣ, боғбони киromӣ Маҳкамбойакои мо. Писари боғайрат баромад. Шин. Техникуми кӯҳиро аъло тамом карда омад. Акнун, писарам, ту дар кучо хонданӣ? Ба институти кӯҳӣ меравӣ? Гапзанон кардан даркор бошад, худам мекунам.

— Дадом нимчурук шуда истодаам, хонданат бас, ба зиндагӣ дастёри деҳ мегӯянд,— гуфт ӯ ғамгинона.

— Ин помаъкулию халос! — гуфт Бобокалонов.— Ҳой Маҳкамбой, ин чо биёед.

Боғбон аз сари оташдон бархоста, омада ба паҳлӯи раис нишаст. Ӯ ба китфи вай даст гузошт.

— Маҳкамбой, ба ман нигаред, чӣ тавр дилатон мешавад, ки писари аълохонро аз хондан монондед? Ишқи бача ба хондану ёд гирифтани кӯҳкани калон. Зомин нашавед. Агар шумо пул фиристода натавонед, ман мефиристам.

— Чор тонн гандум дар анбор намерӯсаду ба шумо медиҳанд, фурухта-фурухта ба писар фиристодан мегиред,— гап газондам ман ба сухан ҳамроҳ шуда.

— Не, ба гандумфурушӣ ҳам овора нашаванд. Ҳармоҳ худам бетарк пул мефиристам. Хон, писарам. Дадоят чон намегӯянд, аз хонадонашон, аз колхозии мо инженерии кӯҳкову маъданёв мебарояду ноз мекунем? Ҳамин тавр не, Маҳкамако?

— Хайр, шумо хонон гӯед, чӣ ҳам мегуфтам,— ноилоҷ Маҳкамбой розӣ шуд.

— Раис, аз колхозатон дар институтҳо ҳозир чанд кас мехонанд? — Савол дод Рустамов.

— Писари Маҳкамакоро ҳам зам кунем, ҳозир ба чил нафар мерасад. Ба ин мурод, муроди хондан худа-

мон нарасида мондем. Ҳар кор купему ёрӣ диҳем, ки фарзандонамон расанд. Илм машъали роҳи ҳаёт гуфтаанд.

Бобокалонов ба даҳҳо фарзандони колхоз мадад намуд, ки ба мактабҳои олӣ дохил шаванд, таҳсилро давом диҳанд ва хатм кунанд. Номзади фанҳои ҳочагини қишлоқ, мудирӣ кафедраи агрономияи институти ҳочагини қишлоқ Нуриддин Муҳиддинов, ҷонишини Раиси Совети Вазирони республика, Раиси Госплан, писари бобои Маҳкамов — Қаҳҳор Маҳкамов аз ҷумлаи онҳоянд.

Масъалаи гандум ҳал нашуда намонад. Баъди як ҳафта рӯзе Бобокалонов ба шуъбаи Ленинободии иттифоқи нависандагон омад. Ба ману Ҳочӣ Содик қитъаи чор тонна гандумро бароварда нишон дод, ки ба хонаи кӯрон ва қуҳансолон бурда тақдир кардааст.

— Ба газетачӣ шудани ман ҳам аз як ҷиҳат Бобокалонов сабаб шуд,— гуфт Ҳочӣ Содик, баъди рафтани ӯ. — Техникуми мусиқии Ленинобод дар вақташ шефи колхозии «Коминтери» буд. Ҳофизии халқии республика Урунбой Дадобоев дар он ҷо меҳонд ва ба сифати тамомкунандагони аввалин вай ба колхоз омада, дастаи муганинӣи ташкил кард. Ман ҳам, ки дар техникум меҳондам, бо Урунбой рафиқӣ доштам. Дар вақташ ҳолӣ аз даре бо ӯ омада, дар дастаи вай най менавохтам ва дар бобати баровардани газетаи девории «Шуъбаи колхоз» мадад мерасондам. Газетаи деворӣ дар настиқанкани Рузи матбуот ҷои якӯмро нишол намуду ба колхоз дусад дона китоб ва ба ман курта мукофот доданд. Ҳамин дусад нусха китоб рафта-рафта асоси китобхонаи колхоз шуд, ки ҳазорон номгӯӣ китоб дошт. Охири соли сиюсейӯм буд, ки Бобокалонов ба колхоз омад. Ӯ он вақт муовини раиси КИМ буд. Китобхонаро дида, хушвақт мешаваду ба ин муносибат ба ӯ нақли газетаи деворию мекунанд. Ман он рӯз ба шодии омадани Бобокалонов дар дастаи муганинӣи хунарнамоӣ карда, най менавохтам, ки ба ҳузурӣ раис хонданд.

— Писарам, ту аз кучо? — пурсид Бобокалонов?

— Аз Қони Бодом,— гуфтам.

— Падару модарат ҳам ба Хучанд омадаанд?

— Падарам мурдагӣ. Модарам бо уқоҳоям дар ҳамон ҷо.

— Мехоҳӣ ба ин чо омада кор кунӣ? — Бобокалонов ба раиси ҳамонвақтаи колхоз Орифҷон саркор фармуд: — ба ин бача як майдон диҳед, модару укроҳи-яшро кӯчонда биёрад. Як газетаи ҷопӣ ташкил карда медиҳем. Хуб?

Худи ҳамон шаб правленияи колхоз шуд ва маро ба аъзогӣ қабул ва котиби колхоз таъин карданд. Баъди якчанд вақт бо қарори ҷарияи газетаи бисёртиражи «Ғалаба» — органи комитети партиявӣ ва правленияи колхоз ташкил ёфт, ки барорандааш ман будам. Шояд соли 5 сиючор 5 сиюпанҷ бошад, Бобокалонов ба Ленинобод омаду дар қадом маҷлисе аз ӯ хоҳиш мекунам, ки дар шаҳр барои хонандагони рус газета ташкил карда шавад. Ӯ ин масъаларо ба назди Комитети Марказии партия мегузорад ва газетаи аввалини русӣ дар Хучанд «Рабочий Ходжента» ташкил мегардад.

Ман Бобокалоновро волаи илму хушахлоқӣ хондам, ин сабаб дорад. Одами аз ҷиҳати ахлоқ мисли булӯр соф Бобокалонов аз коркунони идора, аз ҳар колхозчӣ ҳам ҳаминаро талаб мекард.

Як рӯз ману Бобокалонов аз кӯчабоғе мерафтем, ки аз ҳамгашт ногоҳ як ҷавони ҳаракӣ пайдо шуд ва раисро диду аз ҳар худро партофту тозон сар-сари замин гурехт.

— Як рӯз не, як рӯз ба дастам меафти! — бонг зад аз қафои вай Бобокалонов.

— Вай кӣ? Чаро аз шумо гурехт? — пурсидам ман.

— Чанд рӯз пеш аз боғ ҳамина тавр бароям, ин гандиштики муттаҳам сари роҳи як занро гирифта, аз ман беҳабар ба вай хушонад зада истодааст. Маро дида монду гурехт. Фаҳмидам, ки зан-зани фронтчӣ. Шавҳараш дар фронт. Ин муттаҳами зану бачадор шайтон шуда вайро аз роҳ баровардани. Бегоҳӣ худашу падарашро ба правления ҷеғ задам. Худаш неку падараш омад. Гуфтам, ки ин дафъа риши сафеди шуморо ҳурмат мекунаму аммо дафъаи оянда бинам 5 шунавам, ки ба зану духтарон писаратон ҷашм ало мекунад, ҳамаатонро аз колхоз мебарорам, кӯчонда мефиристонам. Ба кучо, ки рафта арз кунед, кунед. Ман намеронам, ки ба ягон зан 5 духтари касе ягон бадахлоке қачназарӣ кунед. Падараш замин нақайд, ки дарояд. Рафта писари зану бачадорро муддаон

табъ задааст. Акнун вай аз маи қир ба қир гурехта мегардад.

— Ба дастатон афтад, бешӯхӣ мезанед? — бовар накарда пурсидам.

— Айбаи дар гарданаи. Мезанам. Ҳа, чӣ? Шавҳари вай барои мудофии Ватан дар фронт байни хоку хуи бошад ин гардангафс уро аз роҳ барорад! Фардо вай ояду шунавад, чӣ мешавад, чӣ мегӯяд?

Рӯзе аз рӯзҳои охири моҳи маи соли панҷоҳу дуйӯм бо таклифи Бобокалонов барои дидани фермаи ҷордорини колхоз ба Октоши кӯтали кӯхи Муғули Ленин-обод рафтем. Ману Ҳочӣ Содик дар машинаи ӯ ва Бобокалонов дар «Газик»-и хуша. Роҳе ки аз домани кӯх дар болои колхозии «Роҳи Ленин» шуруъ мешавад, морпеч ба ғарби шимолӣ торафт баланд-баланд шуда, ба кӯтале мебарад, ки қароргоҳи ходимони ферма он ҷо буд. Аксари ҷӯнон аз қирғизҳои ҳамон маҳал, ки забонашон ба ўзбекӣ хеле наздик аст. Ҳаво гарми форам буду офтоб ба қафои абрҳо пинҳон шавад, насим сард мешуд ва мо хунок меҳурдем. Раис хӯрок фармуду моро ба сари рамаи ғӯсфандон бурд. Барраҳо ҷӯнон ки мегӯянд, анча тетик шуда буданду пешопеши омадани мо модағӯсфанди аз ҳама дермондае якбора сето зоидааст. Дутои он мода буду яктоаш нарина. Онҳо ҳанӯз дар пои худ рост истода наметавонианд, аммо бо ҷашмони оҳувони сип-сиёҳашон гоҳ ба очаи худ, ки дар сарашон ҳарчанд бемадор бошад ҳам истода мелесид, гоҳ ба мо менигаристанд.

— Инҳо ҳама ғӯсфандони қарокӯлианд,— гуфт Бобокалонов.— Баҳои ҳар пӯсти ин баробари тилло. Капиталистон тилло дода меҳаранд. Гапи байни хушмон. Ин барраҳо ҳама модаанд. Ба маи кушта пӯшташро деҳ мегӯянд. Лекин барои зиёд қардани шумораи ғӯсфандони қарокӯли маи барраҳои модаро ду сол нигоҳ медорам,— ин вақт раис хандакунон ба Ҳочӣ Содик нигоҳ қард:— боз ту ин гапхоро ба газетаат навишта, маро шарманда накуни? Барои ин, саршумори ҷанд сар ғӯсфандро кам нишон додан лозим. Набошад, пӯст қани, гуфта тимоғ мекунанд. Албатта дар рухсати дохилии хушмон ҳаст. Аммо ҳой, Тўқсанбой, сиздан бир илтимос,— гуфт ба ходими ферма ӯ,— шу тўхлини ҳам сўйманглар, кўчқор ҳам керак-дия.— Ӯ ба мо нигарист.— Хушруги вайро бинед! Баҷаи ҳама

чиз ҳам рӯгарму аммо барра, ба хаёли ман, аз ҳама гармтар. Ин барра бошад аҷоиб хушрӯ будааст. Пешоникашқа. Дар чор пояш латтаи сафед бастагӣ барин сафед ҳаст. Қудратнамоии табиат!

Баргашта ба қароргоҳ омадем. Дар ду табақи калони ҷӯбин ширбиринҷ оварданд. Ман медонам, ки Ҳочӣ Содик ин таомро дӯст намедорад. Як бор гирифта ба даҳон андохта, ба таъриф даромадам:

— Ширбиринҷ хӯрда ин хел бомаззаашро надида будам. Қани эшони Ҳочӣ, меҳрубон шавед.

Ҳочӣ Содик чизеро баҳона карда, хеста рафтаи буд, аз китфаш гирифта, шинонида хоҳиш кардам, ки як бор гирад. Ў як чумча гирифту ба даҳон андохт ва хонду фуру дода, дурусттар нишаста гирифта, то охираш тановул кард.

— Ман номӯзкул карда ширбиринҷ намехӯрдам. Ин таоми бомазза будаасту,— гуфт ӯ аз ҳӯи пешинаи худ пушаймон шуда.

— Орди гандум ҳар чою пазанда чо-чо,— гуфт Бобокалонов.— Пазандааш ҳам ҳунарманд.

— Лекин ин гандум дар ҳама чо не,— гуфтам ман.— Обаш аз шир шудаасту шири гӯсфандоне ки алафи моҳи майро хӯрдаанд.

— Ин гапатон ҳам дуруст,— тасдиқ намуд Бобокалонов ва ногоҳ ҷашмаш ба мӯзаи як нафар ҷӯпон афтод, ки ҳарчанд дар зери худ пинҳон карда бошад ҳам, нӯки пой аз даруни он пойтоба намуда меистод.

— Дигар мӯзаатон нест? — пурсид Бобокалонов.

— Не,— гуфт ҷӯпон ва ба мудири ферма нигоҳ карда монд. Раиси рамузфаҳм маънии нигоҳро зуд донист.

— Ба мудир гуфта будеду навашро наовард? Кани, рафик мудир, ҳамин мӯзаатонро кашида ба вай диҳед.

Мудири ферма зуд ҳар ду мӯзаро аз по беруи намуду пойтобаҳоро ба рӯяш гузошт.

— Йӯге... Кӯйинг, раис, ундай қилманг,— ба тавалло даромад ҷӯпон, ки бағоят шарм дошт.

— Не, гуфтам тамом,— ҳукм намуд Бобокалонов,— Шумо ана ҳамин мӯзаи ин касро пӯшида мераведу аз анборамон мӯзаи нав оварда ба ӯ медиҳед. Агар хоҳед, ки мӯзаи фасонатон нобуд нашавад, аз фардо дер намонед.

— Хуб, раис. Хуб гуфтам-ку,— мудири ферма аз ҷой бархоста, мӯзаи ҷӯпонро ҳарчанд ӯ нахоҳад ҳам,

аз пояш кашонда гирифт.— Ин қадар не-не нагӯй. Пагоҳ ба ту мӯза мебиёраму аз они худамро мегирам.

— Одамгарӣ ана ин хел шудааст,— гуфт ҷиддӣ Бобокалонов.

Дар биёбони хушку реги равон
Шалғами ғушта бех зи нукраи хом.

Таассуф, баъзе нотавабони раис ҳам буданд. Ба ҳосилоти аз ҳама баланди «колхозии ӯ» шубҳа пайдо мекунонданд. Ману Ҳочӣ Содик як сафар раисро маъюс дида, сабабашро пурсидем.

— Боз омадаанд, ки заминро чен кунанд, лабханд намуд ӯ.— Зери дарахтонро чен карда, гӯё панҷ гектар заминии зиёدى ёфтаанд. Колхозии мо баъзе саркорҳои баднафс ҳам дорад. Нафсро бад мекунанду ба майдони зерии дарахтҳо ҳам пахта мекуроянд. Аммо ин меҳнати беҳуда. Пахтае ки дар ин сояҳо мерасад, ба ҷомаи план дарбех ҳам шуда наметавонад. Аммо барои бахилои дастаки нав. Бовар надоранд, ки колхозии мо аз ҳар гектар чил центнер пахта медиҳад. Пахтаро гектар не, беҳи пахта медиҳад. Пахтакорони колхозии мо шабу рӯз нагуфта меҳнат мекунанд. Обу донашро дар вақташ медиҳанд. Баъзеҳо инро ҳилаю найранг гумон мекунаанд. Дар деҳқонӣ ҳилагарӣ кунӣ, фанд меҳурӣ. Бечиз нест, ки меғӯянд: ду хунар — деҳқонӣ ва хондан беҳила аст. Ҳила кунӣ на ҳосил мегири, на донини,— инро гуфта Бобокалонов ба пеш гузашт,— ин та-раф биёед.

Мо аз паси раис ба сари майдони пахта, ки аз идораи колхоз баромадан замон дар дасти рост буд, рафтем. Ӯ қадамашро шумурда то охири ҷӯяк рафт.

— Дар ҳар гектар сад ҳазор бех ниҳол ҳаст. Бе ҳеҷ шакку шубҳа ҳар гектараш чилу панҷ центнер пахта медиҳад,— Бобокалонов куракero ба байни ангуштҳо гирифта, ғушта намуд.— Рафту фаразан, тирамоҳ барвақт омад, баъзе куракҳои боло напӯхта монд, он вақт чил центнер беган ҳаст. Барои ҳамин навъи маҳиниҳои пахта тобистон як моҳ камӣ мекунад. Агар моҳи сентябрь ҳам мисли август гарм шавад, дар тамоми колхоз аз ҳар як гектар шаст центнерӣ, бригадҳои алоҳида то ҳафтод центнер пахта гирифта метавонистанд.

— Фарз кардему чунин як навъи пахтаро ихтироъ кунанд, ки як моҳ пеш пазад-чӣ? — пурсидам.

— Кошкӣ ҳамин тавр мешуд,— гуфт раис.— Аммо дар таҷриба мебинем, ки пахтаҳои пешпазак афсӯс, ки кам кӯрак мебанданд,— Бобокалонов ба сари сухани чен-чени заминҳо боз баргашт: — барканда беҳ он дида, ки бадбин бошад. Афсӯс, ки баъзеҳо ба гапи бадбинон бовар мекунанд. Ин қадар одам овора. Вақт беҳуда сарф мешавад. Дили баъзеҳоро аз кор хунук мекунанд. Аммо ман аминам, ки аз ин лӯхтакбозиҳо муроди касе ҳосил намешавад. Ҳосили фаровони модаҳои онҳоро хоҳад баст. Миш-мишу гуд-гуд кардан гиранд.

— Монед, ки гӯянд. Шарманда ман не, худашон мешаванд. Мебахшед ки ман ба колхозии «Қизил қаҳрамон» рафта истодаам,— гуфт раис.— Сел анча майдони пахтаашро зер кардааст. Сӣ-чил нафар рафта истодаем, ки ёрӣ диҳем. Имрӯз-пагоҳ сафолаки таги ниҳолҳо хушк шуда монад, он вақт ниҳолро кирт кардани сафолак мумкин. То ба зону лой бошад ҳам, ниҳолҳоро рост кардан даркор аст. Як рост карда гиранд, лои сел ин поруи маҳаллист. Ҳосил мешавад, ки гиребонатонро қапида мемонед. Дар ёдатон колхозии «Правда» ҳаст?

Як баҳор дар вақти ба қадри ангуште баланд шудани ниҳоли пахта борони сел борида. Заминаҳои дар тарафи рости дарьё будаи колхозии «Правда»-ро пахш кард. Сел ба майдони пахта лоёба ва сангрезаи бисёрӣ доманаи кӯхро оварда, дар аксар ҷой ниҳолро қариб пинҳон карда буд. Раҳбарони колхоз аз пахта умед қанда, хостанд ба ҷои вай ҳеҷ набошад мош ё чуворимакка коранд. Бо даъвати онҳо комиссияи район омад, ки дар ҳайати он Пӯлод Бобокалонов ҳам буд.

Ҳамаи аъзоёни комиссия ва раҳбарони колхоз як тарафу ин устои пахта як тараф. Ҳама вайрон кардани майдони пахта, коштани зироати дигарро талаб мекарданду Бобокалонов мегуфт:

— Ниҳолҳои хобидаи пахтаро як-як рост карда монеду нами замин тамоман нагурехтан пеш культивация каланд кунед.— Ҳосиле мебардоред, ки ҳеҷ вақт набардоштаед. Чунки хоки омада — хоки бегона асту заминро девона мекунад.

Бобокалонов ин масъаларо то бюрои комитети райони партия бурд ва сухани худро гузаронду тирамоҳ баъди тамои шудани ғунучини пахта рафту пурсид: — Ғалберро аз об бардоштед? Хӯш.

— Гуфти шумо шуд, рафиқ Бобокалонов,— забонаш базӯр гашта гуфт раиси колхоз.— Ҳосили ҳамаи ин майдон якуним баробар зиёд шуд. Хайрият, шумо будаеду юҳ не гуфта шиштед.

Бори худро худ кашидан нест чандон эътибор,
Мард он бошад, ки бори дигаронро ҳам барад

гуфтам ман. Ин ҳикмат ба арбоби давлат, депутати Совети Олии СССР, Қаҳрамони Меҳнати Социалисти Пӯлод Бобокалонов, ки ҳамеша дар душ бори дигаронро ҳам дошт, писанд омад ва хоҳиш намуд, ки ба дафтари хотирааш онро бо дасти худ бинависам.

Аз Пӯлод Бобокалонов шаш фарзанд шуд: Қарим Бобокалонов институти педагогии шаҳри Ленинобдро хатм намуд ва ӯ ҳоло муовини вазири маорифи халқии республика аст. Бобочон Бобокалонов баъди хатми мактаби миёна солҳои зиёде машинаи сабукрави падарро идора намуд. Ҳозир дар колхозии Фрунзеи райони Хуҷанд устоии ҳамаи шоферони онҷост. Ғайрат Бобокалонов институти хоҷагии қишлоқро тамои карда, агроном шуд ва ҳоло котиби ташкилоти партиявӣ, муовини раиси ҳамаи колхозии Фрунзе аст. Қомил Бобокалонов факултети тарҷимонии Университети давлатии Тоҷикистонро хатм намуда, дар ташкилотҳои комсомолҳои партиявӣ кор карда ва ҳозир дар аспирантураи Академияи илмҳои ҷамъиятшиносӣ дар Москва меҳонад. Ду духтари Бобокалонов яке Иноят дар фабрикаи либосдузӣ шаҳри Ленинобод кор мекунад, дигаре Ҳидоят — дар колхозии ба номи Фрунзе.

Дар бораи ин фарзандони ҷуи падар меҳнат ва ватандӯсти Бобокалонов, ки ахлоқи ҳамида доранд, ҷароҷамоне соҳибқаламе қиссан аҷонбе нанависад?

XIV

Дуредгари завод Раҳимбой Раҳматов ҳамин дам аз ҷеҳи пахтакӯзакунии баромад. Дар он ҷо аз дастгоҳе як қисми ҷубӣ шикаста буд. Дуредгар ҷолокона нави онро

гузошт, ки дастгоҳ зудтар ба ҳаракат дарояд, сониян, аз ҳавое ҳар чи камтар нафас кашад, ки дар он ҳазорон ғозу тибити аёну ноаёни пахта дар шиностр. Вале дар давоми ҳамин чанд дақиқа ба мўйлаби гуллии шахтёрона, абруи мисли дами корд паҳн ва пурпашм, мижаҳои дароз-дароз ва мўи аз тўпӣи беруни сар ғозҳои бисёри пахта чунон нишаста буданд, ки дуредгарро ба осибҳои ҳозир аз осиб беруномада монанд менамуданд. Раҳматов аз миён рўмолро кушода сару рўйро покиза карда, нафасе дар ҳаракати рўи ҳавлӣ нишастан меҳост, ки ногоҳ амини маҳаллаи деҳаи Шайхбурхонро дар даромадгоҳ дида монд. «Вай дар ин ҷо чи кор дошта бошад? — аз дил гузаронд ӯ ва чашм нимроғқунон ба рўи амин нигариста ӯро парешон дарёфт.— Пурсидан даркор. Вай чаро ошуфта менамояд?».

Дуредгар рў ба ҷониби дарвоза меомад, ки амин ҳам ӯро дид магар, табассум намуда ба пешвозаш қадам ниҳод.

— Раҳимбой, ба ту повестка омада буд, гирифтӣ?

— Чи хел повестка?

— Ростӣ гап, нигоҳ накардам, ки аз кучо. Парерӯз ба ҳавлият бурда додам, Оё онро ба ту надоданд?

«Парерӯз ташвиши занам ба ҳудаш мерасид,— қариб буд гуфта монад дуредгар.— Он рӯз вай дарди дучониву таваллудро мекашид».

Амин даст дода воҳӯриқунон ӯро табрик намуд:

— Дар хонаат меҳмони нав шудааст, гуфтанд. Духтарча? Муборак шавад! Якта хонарӯбак ҳам даркор.

— Саломат бошед.

Амин рафт. Раҳматов ба устохона даромад, лекин дасту дилаш ба кор намерафт. Берун омада ногоҳ овози укаашро шунид, ки аз ҷониби дарвозаи завод тозон меомаду фаръед мезад, ки «Ако, шумо қаҳрамон шудаед!» «Аҷабо! Қаҳрамон шудаед? Ба ман мегўяд ё ба каси дигар? Дар даст чи дорад?» — ба худ савол меод дуредгар, ки бародараш расида омад. Ӯ ҳарсос мезад ва фурсате ёрои суҳангўӣ надошт.

— Ақочон, муборак! Аз военкомат повестка омадааст. Шумо қаҳрамон шудаед,— мужда расонд бародар ниҳоят.— Ба як дамам тохтам. Мошин пойда навиштам. Ана инро гиред.

Директори завод, ки ин дам аз идора берун омада буд, ба сари бародарон гирд омадани ҳамаи онҳоеро,

ки дар сахни завод кор мекарданд, дида ҳайрон шуда, шитобон омад. Коғазе даст ба даст мегашт. Табрику таҳният ба ғулғулае мубаддал шуд ва якбора ҳама «Ҳа! — Ҳа-ҳа!»— гӯён овоз бароварданду як одами тӯлу арздор дар болои издиҳом намоён шудан гирифт. Коғаз ин дам ба дасти директор афтода буд.

«Ба шумо номи Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ дода шудааст» навиштаанд ба рӯи коғаз. «Ҳа, ин худи ӯ. Таачҷуб! Як одами факери ба қавлу гапе ба биниаш пашша шинад, киш намегуфтагӣ, камгап, ҳар чи фармояд, «ба чонам» гӯянда қаҳрамон шудааст?... Ин номро ба ҳар кас намедиханд. Пас кор нишон додааст. Ба чанг ҳам рафтаасту ман аз ин беҳабар. Инаш ғалатӣ, ки аз тамом шудани чанг панҷ сол гузашту акнун хабар додаанд. Директор тозон ба кабинеташ даромаду комиссариати ҳарбии шаҳро чег зада, худи комиссарро ёфт ва тафсили воқеаро пурсид. Дар ҷавоб комиссар хоҳиш кард, ки зуд қаҳрамонро ҳамроҳ гирифта ба паздаш ояд. Дар дами дар ӯ раиси комитети маҳаллии иттифоқи касабаро дид, ки мужда расонда муждагонӣ гирифтани буд.

— Хабаратон ҳаст, рафиқ директор, ки...

— Раҳимбоймон Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ шудааст...— сухани саркардаи раиси иттифоқи касабаро давом дод директор аз боҳабарии худ болида.

— Ба кучо меравед?

— Ба комиссариати ҳарбӣ.

— Ман ҳам равам, майлаш?

— Марҳамат кунед,— директори сахтгир ҳоло абрешивор мулоим буд.— Марҳамат, охир ба Раҳматов ҳар рӯз номи қаҳрамонӣ намедиханд. Лекин як илтимос, шоферро зуд ёбед. Ҳой, рафиқ Раҳматов, зуд бошед сару либосатонро пӯшед ва ба мошин бароед, ки худи комиссар ба шумо интизор.

Дар ҳақиқат ба Раҳимбой Раҳматов, ки ягон ним соат пеш дар гушан хотираш ҳам набуд ва дар хобаш ҳам ягон бор надида, ки чунин воқеаи бузург дар ҳаёташ ба вуқӯъ меояд, ғайрон буданд. Бо сардорин комиссар ҳаман кормандони идора бо ӯ бағал кушода вохӯри ва муборакбод карданд. Маълум шуд, ки чандгоҳ ин тараф уро суроғ мекарданд. Дар Шайхбурҳони ягон даран рақаме надида магар Раҳим Раҳматовро каманд? Хушхабар аз дасти амине, аз деҳқола ба деҳ-

када, аз правленияи колхоз ба Совети чамоа рафту омад мекардасту акнун кормандони комиссариат ме-хостанд, ки шахсан ба ҷустуҷӯи собиқ фронтчи шайх-бурҳонӣ бароянд.

— Мо чунин телеграмма ва баъди он хабарномаи фараҳбахш гирифта будем, ки ба рафиқ Раҳимбой Раҳматов бо Укази Президиуми Совети Олии СССР аз 16 декабри соли 1950 номи Қаҳрамони Иттифоқи Совети дода шудааст. Албатта, барои қаҳрамониатон дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ, рухсат диҳед шуморо бори дигар аз ҷону дил муборакбод намоям,— комиссар баъди ҳама дигар бор дастӣ ўро саҳт фишурд ва ҳамон дам даст-фишори ба ёди Раҳматов расид, ки бештар аз панҷ сол муқаддам дар лаби дарьёи Одер шуда буд.

Аз ҷароҳати пой сержант Раҳимбой Раҳматов хуни бисёр шорида ўро бемадор карда буд. Лекин ў овози фармондеҳи батальони худро шунидан замон илоче карда аз ҷой бархост. Дард ва сӯзиши ҷароҳатро фуру бурда, вазнинии тани беҳолро ба пой сикат партофта, даст ба сӯяш дарозшудаи фармондеҳро гирифт. Ў даст вазини бемадори ўро ҳамин тавр саҳт фишурд. Дар ин дам инони ихтиёр аз даст сержант рафта, ҷашмонаш сиёҳӣ заданд ва ба назараш фармондеҳ ҷарх зада, сар поёну по боло шуд. Ба гӯшаш ҷанд ҳарф даромад. Аммо нафаҳмида монд.

Беҳтараш аз як сар нақл кунем.

Аз Ҷорраҳаи шаҳр ба ҷониби офтоббаро роҳи калони асфальтпӯш ба деҳаи Шайхбурҳон мебарад. Хавли Раҳимбойно дар ҳамин деҳа, дар паҳлуи қабристоне воқеъ буд. Гунбадеро дар ин қабристони калон мазори Қиличбурҳон меноманд. На танҳо аҳли деҳа мурдагонро худро ба ин гӯристон меоварданд, балки мардуми маҳаллоти Санҷарон, Арабхона, Исфарағиёни шаҳр низ дар он хокҳои худро доштанд ва қариб рӯзе набуд, ки дар он ҷо мурдае наоваранд. Аз овони ҳанӯз ҳафт-ҳаштсолагӣ Раҳимбой расму оини дафни мусулмониро медонист. Одатан, пешопеш асо дар даст аз болои ҷомаҳо, хоҳ дар зимистон ва хоҳ дар тобистон, рӯмол баста, наздикон ва хешовандони мурда тез-тез қадам зада меоманд. Аз қафо тобутбардорон ҳам бо чунин шитоб меоманд, ки пиронсолон ва одамони камқувват ҳеҷ ба онҳо расида наметавонистанд. Баъд тобутро дар наздикии гӯри кофташуда гузошта, ҷавонон дасту доман барзада ба гишт-

кашонӣ медаромаданд. Раҳимбой чанд бор дида буд, ки гӯри кофташуда қадди одам чуқур аст ва лаҳади ним-торик дорад. Мурдари мегузоштанду рӯяшро аз кафан берун карда, ба ҷониби қибла — ғарб гардонида мемонанд. Баъд аз пеши лаҳад то боло ҳишт ҷида баромада, ба гӯр ҳок мекашиданд. Ягон кас доман кушода ба назди ҳама мерафт. Ҳар кас як мушт ҳок ё кулӯхчаеро гирифта, пичиррос зада ба он суф мекарду ба доман меандоخت. Хоку кулӯхи ҷамъшударо бурда ба қабр мерехтанд. Албатта ҳамеша касе ба ҳама муроҷиат намуда, номи мурдари гирифта мепурсид, ки «Фалонӣ чӣ хел одам буданд?» Ҳама баробар: «Худо раҳмат кунад, одами нағз буданд» — мегуфтанд. Пас аз ин як кас зону ба замин таҳ карда, қуръон тиловат мекард. Омин мекарданду кӯрпаю ҷома ё фаранҷиро ба сарочопӯш печонида, ба тобут мегузоштанду мерафтанд. Баъзеҳо асои худро ба хоки қабр мехалонданд ва баъзе дигарон бо асоҳояшон мерафтанд. Азбаски ҳар рӯз дафн-кунӣ буд, овози зану духтарони сахариин рӯзи дуйӯми дафн ба сари қабромада, навҳаву фиғони онон ба гӯши Раҳимбой мерасид ва аксар вақт алалхусус дар зимистон, ки шабҳояш дароз ва одам аз хоб барвақт сер мешавад, бачаро нолаву фаръёд бедор мекард. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки Раҳимбой дар бачагӣ қиёфаи малулу маҳзун дошт. Гӯё мусибати мардум дили бачаи ҳассосро об карда буданд. Аз розҳои нуҳуфтаи фарзанд беҳтар аз модар кӣ огоҳ мегардад? Боре модар ба падар мегуфт.

— Аз кучо ҳам падару бобоятон девордармиёро бо гӯристон хуш кардаанд? Бачаи бечораамро ҳар сахар гирияву нола бедор мекунад. Ба рӯяш нигоҳ мекунаму дилам об мешавад. Охир ин бача шуда як бор баланд наҳандад, бачаҳои дигар бариин аз пагоҳ то бегоҳ бозӣ накунад. Рангакаш падарояд. Ҳамеша маъюсу маътал...

— Бас кун, — ин нағз ки дар паҳлуи гӯристон ҳастию мурдавро фаромӯш намекуни.

— Гӯр мурдан шавад, — гуфт модар. — Фаромӯш кунед, накумед, рӯз ки буд шуд, омада мебарад. Аммо... Истед, ки дадош, Раҳимбойтон ба дигар корҳо он қадар неку дуредгариро нағз мебинад. Ҳар вақт гум кунам, аз ҳаҷлиин ҳамсоямон меёбам, ки чашмашро паканда, қори Рачаббойро тамошо мекунад. Чӣ мешавад, ки гапзанон кунеду писаратонро ба шогирдӣ гирад?

— Ана ин гап ба ман маъкул,— гуфт падар табас-
сумкунон.— Богбонӣ ҳунари нағз ҳамон вақт, ки боғи
худат бошад. Фаразан ба Мирзобаҳодур ягон гап, ё ат-
ворамон хуш наомада монад аз ҷӯи қозӣ нақши пон
моро мерӯбонад. Сонӣ, иҷораи ин вақфҳои зормонда сол
ба сол зиёд шуда, ба ҳудамон ягон бало ҳам наместонад.
Мон, ки писарат ҳунардор шавад. Дасташ як рост шуда
равад, устояш қатӣ ба хонаандозиҳо мераваду ин тараф
он тарафҳоро дида сонӣ мебинӣ, ки на ғиряи занон ба
ғӯшаш расидаасту на нолаи мардҳо.

Ҳамин тавр ҳам шуд. Раҳимбой зирак ва хушзеҳн ба
устояш маъкул шуд. Ӯ аз таҳти дил кор ёд дод ва аз
миён ягон сол нагузашта Раҳимбой ба ҳавлиашон тах-
таи ош, тахтачаи сабзирезакунӣ, сандалича барои мо-
дараш дар сари оташдон, дегро чен карда рафта, сарпӯ-
ши нави онро сохта овард ва бо устояш ба иморатсози-
ҳо рафтан гирифт. Аввалин иморати калоне ки устову
шогирд бо дуредгарони дигар сохтанд, ин иморати мак-
таб дар бозори ғусфанд буд. Ҷӯбҳои он аз сафедори бе-
руни девори боғдорон буду хишташро мардуми маҳал-
лоти атроф ҳашар карда рехтанд. Ҳашар ҳам карда де-
ворро бардоштанд. Даст ба даст ба болои девор ҷӯб
бароварданд. Рӯзе Раҳимбой аз усто пурсид:

— Усто, ҳашарчиҳо пул мегиранд ё не?

— Маънии ҳашар бепул кор кардан аст, писарам,—
ҷавоб дод усто.— Ин кори хайр. Писару духтарҳои ҳуда-
мон мехонанд гуфта одамҳо, ҳашар мекунанд.

— Дар байни ҳашарчиҳо оё одамони бефарзанд нес-
танд?

— Ҳастанд. Пештар савоб гуфта масҷид меандохтан-
ду акнун мактаб месозанд.

— Ин хел бошад, шумо чаро пул мегиред?

Усто дар ҷавоб очизӣ кашида, меҳи дар лаб дошта-
ашро қариб буд афтонад. Вай онро ба даст гирифта
хушҳолона табассум намуда, тешаро ба паҳлӯяш гу-
зошта гуфт:

— Якто чилим кашида омада, ба ту ҷавоб медиҳам.

Ӯ аз бом фурумаду Раҳимбой нигоҳ карда меистод, ки
рафта чилим андохта кашид ва аз ҳамон ҷо бо ғӯшаи
чаши ба шогирдаш нигоҳ ва табассум намуда, ба назди
дуредгари дигар, ки ба лаби ҷӯи калон нишаста, ба ду
каф об гирифта менӯшид ва ба рӯи худ мепошид, рафта
нишаст. Пас аз фурсате он дуредгар низ ба Раҳимбой

нигариста хуб хандид. «Маро масхара карда истодаанд, устои ман ин гуна одат надошт-ку. Аз кучо ҳам ҳамин гапро ба ӯ гуфтам. Устоям беҳуда намегӯяд, ки калон-кор бошу калонгап не. Ман, аз афти кор, аз ҳад зиёд беодобӣ кардам. Фикр накардам, ки ҳашарчиҳо як-ду рӯз кор мекунанду лекин мо чанд моҳ ин тараф кор мекунем ва ин мактаб гуфта усто пул нагирад, он қадар бачаҳояш чӣ меҳӯранд?»

Усто табассумкунон гашта омада, ба шогирдаш хуш-ҳолона нигарист.

— Мо дуредгару гилкорҳо ҳам моҳе якрӯзӣ бепул кор карданӣ шудем.— гуфт ӯ.

— Наход?

— Находаш чӣ? Ҳашарчиҳо ҳам мо барин одам. Ҳар кадом як-ду рӯз бепул кор карда истодаанд. Хайр, ин ба ту маҳмадоноча маъкул?

Усто ҳарчанд ӯро маҳмадоно номида бошад ҳам, Раҳимбой хурсанд шуд ва ногаҳон ба ҳаёле фурӯ рафта монд. Усто рамузгирона аз андешаи шогирд огоҳ шуд.

— Ману ту, ки якҷоя кор мекунем, кори бепул ду рӯз мешавад. Ҳамту не? Қай, тешаро бигир. Худи ҳамин барин карда, тахтаҳоро аз болои чӯб задан гир-чӣ.

Ин бори аввал буд, ки усто чунин корро ба шогирдаш мефармуд. Тахта аз чӯби сафедор буд. Хушк, сербуток, чанд бор симмех дар дасти усто ҳам қат шуда буд, лекин Раҳимбой намехост ягонтои он аз тахта нагузашта, ба болорҳо надаромада монад. Усто гӯё машғули кори худ буд. Вале шогирд мефаҳмид, ки дасту пой ӯро дар кори мустақилона санҷиданист ва рост ба кори ӯ назора надорад. Шумурда ҳаштод меҳ зад. Ягонтоаш хайрият қат нашуд, ки кашида гирифта, аз нав рост карда занад. Усто бархоста ба сари ӯ омад ва хушнудона гуфт:

— Усто шуда мондай, Раҳимбой. Қори неку кардан аз пур кардан аст. Давом деҳ.

— Не, усточи. Ҳоло устогӣ кучою ман?

— Гапгардониро ёд нагир,— ҳазл намуд усто.— Акуну худат аз ўҳдан бисёр кор мебарой. Ғайрат куну ягон хонаи кўҳнаатонро аз нав соз.

Лекин ба ин фурсат нашуд. Усто Рачаби дуредгар ба ташкилоти биилкорони шаҳр, ки госстрой меномиданду дар як сарои маҳаллаи Дуктарони шаҳр ҷойгир буд, дохил шуд ва дигар ягон рӯзи бекорӣ ба ҷуз рӯзи ҷумъа

набуд. Як гурӯҳ дуредгарон, аз он ҷумла устою шогирди мо барои дарғотсозӣ чанд вақт дар сари ҷӯйҳои калони Ғӯлақандоз, Нов, Қистакӯз ва Овҷи шуданд. Баъди он дар деҳоти атрофи шаҳр — Пули Чуқур, Кулангир, Шайхбурҳон мактабҳо сохтанд. Зеро хонаву меҳмонхонаҳои барои мактаб мусодира кардашудаи боён акнун тангӣ мекарданд. Баъди ин ташкилоти бинокорон онҳоро ба Шаҳидони Ашт фиристод, ки қариб як соли тамом дар он ҷо мактабу клуби то ин вақт мавҷуди онҳоро бино карданд.

Рӯзе Раҳимбой машғули кор ғулғулаи кӯчаро шунида, тохта баромада турфа тамошоеро дид. Як шахси дегбарин сип-сиёҳ, шикамқалонро ба ҳараке шинонда, пойхояшро дар шиками ҳар маҳкам баста буданд. Ҳар ду дасти ландахур низ ба қафояш гузаронда, баста шуда буд. Чунин менамуд, ки гурбаеро ба калламуше шинондаанд. Қӣ будани вайро яке аз садҳо тамошобинон, ки ҳарсабор ва аспакиёро ихота намуда мерафтанд, Раҳимбой пурсид. Ӯ гуфт:

— Амонкул кӯрбошӣ ана ҳамин аст. Аз ҳама қашшаңгу тайҳуми кӯрбошиҳои ин гирду атроф ҳамин маҳлуқи холиқ аст, ки мардуми бечораро ба дод меовард. Оқибат ба даст афтодааст, хайрият.

— Як бор частӣ малаҳак, ду бор частӣ малаҳак, охир ба дастӣ малаҳак, гуфтаанд,— пирамарди риши пахта барин сап-сафедаш қариб то миёнбанд расидае писханд зад.— Ҳукумати шӯро кучою ҳазор нафари ин дуздон кучо!

Бегоҳон чун одат, котиби комитети райониي партия Розикови қистакӯзӣ, ки ўро ранси мўйлав меномиданд ва ранси комичроияи район Муллобқев ба назди бинокорон ҷойнўшӣ омаданду тафсили ба даст афтодани кӯрбоширо карданд. Комиссияи уездии мубориза ба муқобили босмачиён қарор карда буд, ки дастаи охирини босмачиёни Амонкул зуд барҳам дода шавад. Аскарони сурх ва отряди ихтиёри дастаро таъқиб менамуданду ба вай имконияти торочгарӣ намедоданд. Амонкул барои андак бошад ҳам, аз таъқиб ҳалос шудан ба совети уездии Ҳучанд одам мефиристад, ки таслим шудан меҳаҳад. Ин масъала дар он ҷо мавриди муҳокима мегардад ва ранси ЧКА Бобобек Мавлонбеков тақлиф менамояд, ки ба назди босмачиён вакилон фириастода ҷавабанд. Ҳайати вакилон аз чор тан — Худяков, Мавлон-

беков, Ҳасанов ва Богомоллов иборат буд. Чун комиссия ба қароргоҳи босмачиён мерасад, бо фармони Амонқул зуд онҳоро дастгир ва ҳабс мекунад.

— Инро найранг меғўянд — қоҳ-қоҳ меҳандад Амонқул. — Лашкаркашӣ бе ҳила намешавад. Акнун, ҳой тўртинчиҳо, агар хоҳед, ки каллаатон себча барин канда нашавад, хат менависед, ки ба мо сад дона милтиқ ва ҳазор дона тир фиристода, шуморо халос карда гиранд.

— Хобатро ба об гўй! — бебокона гуфт Бобобек Мавлонбеков, ки ҳама ўро аз рӯи ҳурмат тағо меномиданд. — Қадам кас ба душмани чони худ тиру камон медиҳад?

— Агар хат нанависед, ҳамаатонро аз дами шамшер меғузаронам, — таҳдид кард саркардаи босмачиён.

— Як тораи мӯи бадани моро кам кунӣ, калимаатро пешакӣ гардону гӯру кафанатро тайёр кардан гир, — аз Амонқул баландтар омад Мавлонбеков. — Медонӣ мо кистем? Худяков — раиси комиссияи фавқуллода, Ҳасанов намояндаи советҳо, Богомоллов аз аскарони сурх. Маро албатта нағз мешиносӣ, Бобобек Мавлонбеков ҳастам.

— Ҳамаатонро медонам, — дандон ғичиррос занонд Амонқул. — Баред, ба заминкан партоед. Рафту ба гапи мап розӣ нашаванд, ҷазояшонро медиҳам.

Мавлонбеков шабонгоҳ дар заминкан ништа, аз қафои дар пичир-пичири ду посбонро шунид. Онҳо дар хусуси Маҳмудхон эшони кўқандӣ сухан меғуфтанд, ки Амонқул муҳлис ва муриди вай буда, ҷаида пеш меҳмон шуда рафтааст. «Кӣ будани ин эшонҳоро мо медонем» — гуфт ба дил Мавлонбеков. — Онҳо ҳанўз аъзоёни ташкилоти аксулинқилобии «Уламо» ва «Шўрои ислом» буданд, ки ба назди сафири дар Қашқар будаи англисҳо рафту омад доштанд ва маслиҳату машваратҳои онро ба босмачиён оварда мерасонданд.

Рӯзи дигар чун посбон ба бандиён пону об овард, Мавлонбеков ўро охишта ба гап гирифт ва қисмати бади ояндаишро ба пешин назари вай оварда, аз карда пушаймон гардонд. Батди ду рӯзи дигар ба тавассути ин посбон ў ба совети уездини Хучанд махфӣ хабар расонд, ки барои халосии вакилони Маҳмудхон эшони кўқандиро мислбарав кардан даркор. Эшонро ба Хучанд меоваранд ва ў аз ин шаҳр қозӣ Саидахмадхон ва чанд нафари дигар тўраву эшонҳоро бо худ гирифта, ба қароргоҳи Амонқул рафта, вакилони озод кунанда овард.

Баъди ин бо иштироки худи Мавлонбеков аскарони «сурх ва отрядҳои ихтиёрӣ то тамоман торумор карда шудани дастаи Амонқул ҷангиданд. Лекин малаҳак ба қучоҷе ҷаста ғайб зада буд. Ёро баъди хеле вақт бо мадади аҳолии дастгир карданд ва ҳоло ба ҳар савор карда сазои касе мекарданд...

* * *

Тираномии соли сию якӯм ба сохтани комбинати абрешими Ленинобод сар карданд ва Раҳимбой Раҳматов ҳам аз сафару мусофириҳо халос шуд. Ёро низ ҷун дуредгари ҳунарманд ба сохтмони ин корхонаи азамати оянда оварданд. Комбинат буд шуд. Ба кор даромад. Лекин ба ҷанд нафар дуредгарон, аз ҷумла Раҳматов иҷозати аз ин корхона рафтанро надовданд. «Сохтмони ҷех ва фабрикаҳои нав давом мекунад. Ғайр аз ин, як бригадаи дуредгаронро бояд ҳамвора комбинат дошта бошад, ки мутасадди дуруст кардани шикастурехти вай гардад» — гуфтанд. Раҳматов дах соли тамом дар ин корхона монд.

Ангурҳои рангоранги токи рӯи ҳавлиаш ғарқ пухта буданд, ки Раҳматовро ба армия даъват карданд. Падару модар малулу маҳзунона ёро меғуселониданду аз сари вай ҷунин фикре бадар намушуд: «Беҳуда намеғӯянд, ки ҳосили аз ҳад мӯл ба ягон воқеаю ҳодисаи бад сабаб мешавад. Дар ёдам нест, ки ин тоқ ин қадар ҳосил карда бошад». Сарҳо, донҳои ақиқ ва марворидвор шаффоф ҷи қадар бисёр ва қалон! Дар ҳолате ки аз ҷашмҳояш ашк мешорид, падар писарро боз як дам аз роҳ дошта, нардбон монда, як сар ангири тағобиро қанд ва аз он ғуҷумро ҷудо намуда, ба дасти писар доду сари ангурро гузошта, даст ба дуо бардошт.

— Илоҳӣ сикҳат раву саломат биё, биёю мавизи ҳамин сари ангурро худат хӯр, омин! — хурду қалон ҳама даст ба рӯй қашиданд.

— Баъди панҷ рӯзи қабул ба сафи армия, дар худи шаҳр ба навомадаҳо сару либоси низоми доданд. Раҳимбой, ки арраву теша, рандаву пойтешаҳои ҷиро бардошта, қариб тамоми шаҳру деҳоти атрофи шаҳри худро тай карда омада буд, ҷунин мепиндошт, ки дар тобистон ҷои аз ҳама ғарм ва дар зимистон, баъди Россия, ҷои аз ҳама хунук шаҳри ёст. Ҳоло ба соддалавҳона будани

чунин андешааш боварӣ ҳосил мекард. Вагонҳои сурхи эшелон биёбони дӯзахнишони Туркмапро тай мекард. «Агар одам дам ба дам об нахӯрад, эҳтимол дар чунин ҳаво зуд аз ташнагӣ ба гӯшти қоқ мубаддал шавад,— мегуфт худ ба худ Раҳматов, ки аз ҳар истгоҳ аввал шикаму баъд обгинаи худро аз обҳои бемазза, гарм пур мекард.— Канӣ он обҳои ях барин хунук, шиша барин софи чашмаву чӯйбори дараву доманаҳои кӯҳсори Ашт? Кучост он чинорҳои азамат, ки сояшон чорьяки гектар заминро сарду серун нигоҳ медоранд ва ҳар баргашон як бодбезе!».

Рӯзи чандуми аз Ленинобод рафта бошад, Раҳимбой дар хотир надорад, дар Қизиларват ном маконе онҳоро аз вагонҳо бароварданд. Офтоб одамро мисли яхпореае гӯё об мекард. Рӯшноӣ чандон зиёд буд, ки ҳатто ба осмон нанигарӣ ҳам ҳазорон сӯзанҳои ноаён ба чашм халида мешуданд ва чашм худ аз худ нимпӯш мегардид. Чӣ мешуд ҳозир саф намеоростанд? Мегуфтанд, ки ба фалон ҷой рафта даркор аст, мерафтанд. Эҳтимол, дар роҳ дарахтзори сояю салкин бошад. Ҳозирро ғоиб шуд. Дар пушторои ҳар кадом камаш ду пуд бор. Милтик, граната, ниқоби зиддигаз, шинели печонда аз гардан гузарондашуда, борхалта... Чӣ хуш буд агар аз хонаҳо ҳамин нон, меваҳои хушкро намегирифтанд! Беғоҳӣ рӯзи дуйӯм пиёдагардон бо ин қадар бори вазнин ва гармон тоқатфарсо ба Қизилатрек ном маҳалле расиданд, ки як қитъаи он сарҳадди байни диёри Туркман ва Эрон рӯзҳо ба занбӯрхона монанд буд. Немисҳо барои аз Эрон ҳам лашкар кашидан ба муқобили Иттифоқи Советӣ, дар биёбони ҷаҳаннамнишони гирифтори ғзаби худон он тарафи сарҳад сесад километра роҳеро дар кӯтоҳтарин муддат сохта, ба сарҳадди мо оварда ҷафс карда мондаанд. Роҳи онҳо ҳанӯз маълум набуд аз кучо шурӯъ шудааст. Лекин вай омада ба ботлоқзори наистоне тамои мешуд, ки дар сарҳад вай тақрибан даҳ километр паҳноӣ дошт.

Армияи Советӣ ба Эрон даромад. Лашкаркашӣ чунон тез ва чандон ногаҳонӣ буд, ки ҳатто роҳсозони немис ба гурехтан фурсат наёфтанд ва дастгир шуданд. Қисме ки Раҳимбой Раҳматов дар он хизмат мекард, ба Бандаршоҳи Эрон оварда шуд. Моҳи август ҳам дар бандари пурхатару мағал гузашт ва баъди ин як қисми аскарони советӣ ба хоки худамон баргардонда шуд.

— Аз сарҳадди байни мову Эрон наҳри калоне мегузарад, ки вай чӯйҳои шӯхи кӯҳистонро ба ёд меоварад,— нақл менамуд Раҳматов.— Мо ба ҳамон чӯй пули чӯбин ва маҳкаме сохтем. Эҳтимол станцияи электрикии обии муштараке дар оянда дар болон он сохта шавад, ки вай ба ҳамкориҳои дӯстонаи ду мамлакат мадад кунад.

Баъди ин аскарони сурх дар хоки худамон машғули роҳсозӣ шуданд. Дар ин наздикиҳо барои роҳ шағале набуд. Аз биёбони хорзор ва ҳар чо-ҳар чояш буттаҳои сӯксавулдор харобаи шаҳри қадима, вале маданияро пайдо намуданд, ки таҳкурсии ҳамаи иморатҳо, баъзе биноҳо монанди ҳаммом, масҷиду мадраса аз хишти пухта будааст. Қарор доданд, ки ҳамаи ин хиштҳоро аз зери хоку кулӯҳ берун оварда, баъд зада реза карда, дар роҳсозӣ ба ҷои шағал истифода кунанд. Ҳарчанд тирамоҳ мерасид, лекин аз ин қитъаи олам тобистони сӯзон ханӯз нияти рафтавро гӯё надошт. Дар чунин гармо хиштқобӣ, баъд майда кардани он осон набуд. Ҳар кас норма дошт. Вай мебоист, фалон метри мураббаъ хиштро берун оварад, бор ва майда кунад. Дастони дуредгарон ҳам обила доранд. Онро пойтеша мекунад. Лекин акнун ҳар ду кафи аскарӣ сурх Раҳимбой Раҳматов аз тароша фарқе надошт.

Роҳи на он қадар дароз, вале ҳамвор бо чунин душворӣ сохта шуд. Ва қисм дар моҳи сентябр ба фронт равона гардид. Эшелони аз ҷавонони мардуми Осиёи Миёна иборат рӯзи тақрибан даҳӯми аз Тошканд баромадан ба Москва расид. Дар он ҷо аскарони сурх барои ҳаммом ва иваз намудани сару либосу гирифтани яроку аслиҳа фурсат доштанду халос. Маълум шуд, ки фронт аз Москва ҳамааш шуда ягон бисту панҷ километр дурӣ дошт. Қисм ба шаҳри Беловск рафта, ба мудофия даромад ва солони Октябрро дар он ҷо пешвоз гирифт. Пропагандистон газетаҳо оварданд. Дар он нутқи ба муносибати солони Ҳокимияти Советӣ эрод намудани И. В. Сталин ва ахбороти паради ҳарбии дар Майдони Сурх ба ин муносибат баргузор гардида ҷоп шуда буданд. «Ҳукумати шӯро кучою ҳазор нафари ин дуздон кучо! Кӯҳею коҳе!!»— сухани пирамарди ришдарози шаҳидонӣ бори дигар ба гӯши Раҳимбой гӯё даромаду ӯ худ ба худ табассум намуд». Албатта, Гитлеру ҳазор андарҳазор кӯшунҳои вайро бо Амонкулу роҳзанони он муқоиса кардан хандаовар аст. Вале дар солҳои тохту

този хориҷиён ба мамлакати мо, як давлати ҳоло ҷавон, камқуввати аз ҷанг харобшуда дар муқобили он ҷамақуваҳои муттаҳиди душманон чӣ қадар истодагарӣ, субот ва бобақоӣ нишон дод! Хатти Маннергейми Финляндия чӣ шуд? Дар кӯли Ҳасану Халхинголь ба японҳо чӣ сабақи хуб додем! Хуб шуд, ки дар мудофияи Москва ҳастам.

Армияи Сурх ба ҳучуми ҷавобӣ гузашт. Немисҳои асирафтада турфа ҳоле доштанд: дар сармои туф кунӣ ях кун шинели тунуке... Онҳо охир, аз гуфти фюрерашон, зимистонро дар Москва, дар хонаҳои гарм бо айшу тараб гузарониданӣ буданд. Асирон каф ба каф молида, по ба замин мекӯфтанд, ки навъе гарм шаванд. Онҳо ба либосҳои аскарони сурх нигариста, рашқу ҳавас мекарданду ҳалос. Ҳар солдати советӣ дар бар ду қабат куртаи ғафси зер, нимҷаи пахтадор, шими пахтадор ва шинель, пойтоба дар пой, аз болои он чулоб ва валенка. Шленкаи аз мӯи шутур бофташудае, ки то гардан мефаромад ва аз болои он телпаки гӯшпӯшдор дар сар ва дар даст ду қабат дастпӯш, яке панҷадор ва дигараш бепанча буд.

— Қисми мо ба мудофияи Сталинград фиристода шуд,— ба ёд меовард Раҳматов ба ҳаёл фуру рафта.— Ба шаҳри Комсомольск даромадем. Масофаи байни ваю Сталинград, Қистакӯзу Ленинобод барин буд. Як ҳамаи тарафхоро, худо расонад, дида омадан даркор аст. Охир мо ҳар вачаби он ҷойхоро мудофияю озод кардаем. Дар воқеъ моҳи декабри соли гузашта, яъне шасту ҳаштум, ман ба шаҳри Беловски остонаи Москва шудам. Як ҳамдеҳаамон, Қосимов гуфтани ҷавон, дар шаҳри Клин зиндагӣ ва кор мекард. Дидани вайро баҳона карда рафтем. Дар он ҷойҳо аз Ленинобод ва аз ҷойҳои дигари республикаи мо ҷавонон бисёр буданд, шунида омаданд. Қадоме гуфтааст, ки ман дар озод кардани ин ҷойҳо будам. Поямро ба замин парасонда ба пеши роҳбарони маҳаллӣ бурданд. Дар зер саволборонҳо мемондам ва намедонистам, ки ба кадоми онҳо ҷавоб диҳам. Аз зиёфати онҳо ҳалос шуда ба дасти аҳолии афтодам. Дар вақти дар харобазори ин ҷо ҷангида гаштан, қай медонистам, ки мардуми ин маҳал ин қадар меҳмоннавоз аст! Нахӯред, ҳеч набошад, ҷошнӣ нагиред, меранҷанд. Мардуми қишлоқи ҳамаи тарафҳо қишлоқҳои худамон барин. Ба як ҳавлӣ меҳмон биёяд, ҳамсоюю хешу табораи ҳар чӣ

пухта бошанд, бардошта меоваранд. Дар ин меҳмониҳо умри ман ба ҷавобдихӣ мегузашт. Аввалан, хотираҳои ҷангро мепурсиданд. Сонӣ аз қору борамон. Аз пурсо-пурсӣ дар Беловск як зане ёфт шуда монд, ки ба ман дар вақти ҷанг як кружка шири гарм бароварда дода буд. Ман ҳикоя карда ба болои ҳамон омада будам, як зани миёнсол, ки аз ҳама ба ман ситорагармтар ме-намуд, аз ҷой хеста ба чапакзанӣ даромад.

— Додаракам, ин ман будам. Ман!— зан омада ма-ро хоҳарона ба оғӯш гирифтӯ бӯсид.— То азоб накашӣ, ба қадри роҳат нарасӣ, мегӯянд. Қадри озодиро асир хубтар медонистааст. Ман ҳамааш шуда се моҳ асири немисҳо будам. Азобу уқубатҳое дидаму кашидам. Пеш аз се рӯзи ба деҳаи мо даромадани аскарони сурх дари хона оҳиста кӯфта шуд. Фаҳмидам, ки ин немис не. Вай овозашро баланд карда: рус, зуд дарро кушо, вагарна капут гӯён дӯғ намезад. Ин одам аз он худӣ бояд бошад, гуфтам ба дилу дарро кушодам. Касе, ки ба дар такъя карда ба зӯр меистодааст, тараппӣ ба зерӣ поям афтод. Ин партизани ярадоршудаи аз сармо шахшудагӣ будааст. Ба дарун кашидаму гӯгирд зада ба рӯяш нигоҳ кардам. Ҷавонакак, ягон ҳафдаҳсола. «Модарҷон, маро пинҳон кун» мегӯяд. Ба тахти собот бурдам. Паҳол-маҳол ёфтаму пинҳон кардам. Об ҷӯшонда оварда, ҷароҳаташро шустаму бастам. Ду дона картошкаи дар кӯр пухта шуда буд, бурдам, хӯрд. Болояшро дам кардаму то пагоҳ хоб накарда баромадам. Аз худою меҳрубониаш гардам. Пагоҳаш немис фурсати хона ба хона гаштан ҳам надошт. Тирҳои тӯпи шумо, яъне мо гоҳ дар ин, гоҳ дар он ҷои деҳа фурумада метаркид. Аммо ман наме-тарсидам. Бо эҳтиёт дар ба дар гашта, барои бемори ярадорам шир ёфтам. Ҷӯшондам ва аз тиреза ба кӯча оҳиста нигоҳ карда, немисҳои мурдавор саросема рӯ ба ҷониби ғарб рафта истодаро дидам. То ҳамон дам ни-гарон шудам, ки дигар кӯча аз вучуди душман холи шуд. Ширро гирифта, ба собот рафтам. Бачаи бечора мелар-зид. Аскарони мо наздик мешаванд, ки немисҳо ба як та-раф метозанд, гуфтам. Ҳамин замон аскарони худамон шояд даромада оянд. Хушхабар рӯи тоза шуд, ки ба ҷисми ҷавон дамид. «Афсӯс беҳабар мондам. Таппонча-ам тир дорад, шинак меёфтаму гурезахоро якта-якта мезадам» гуфт. Ба ҳамин шукр кун, ки писарҷон зин-даю саломат мемонӣ. Шумо Раҳимбой Раҳматович, ба

андешаи ман, ба деҳаи холӣ даромада омадед. Масалан, дар кӯчаи мо ягон кас тир холӣ накарда буд. Ман аввал садои танкҳоро шунидам, ки ҳама чоро ларзонда меомаданд, машинаҳои солдатсавору баъд пиёдаҳо пайдо шуданд. Ман тозон баромадаму аз шодӣ хой-хой гиристан гирифтам. Ин дам аз собот овози наврасро шунидам, маро ҷеғ мезад. «Маро ба кӯча барор, рӯи онҳоро бо чашми худ бинам» гуфт. Вай ҳам бача-дия. Ман ба ҷои ин боқимондаи ширро овардам. «Модарчон, аз шумо илтимос, ҳамин ширро ба аввалин аскари сурхе ки ба ҷониби шумо нигоҳ мекунад, бурда диҳед» мегӯяд. Худат хӯр, онҳо хӯрданию пӯшидани доранд, гӯям қабул накард. Ночор кружка дар даст берун омадаму шумо вайро аз ман нагирифтед. Аммо як офицер ба шумо омирона фармуд: гир, бинӯш, ҷанговар! Модари рус аз пою қадами мо хушнуд шуда шир овардааст. Шояд ғайри ин шир дар хона дигар чиз надошта бошад. Шумо гирифтед, нӯшидед ва раҳмат хондед.

Ба хонаи ӯ ҳам рафтем. Шавҳари вай аз фронт барнагаштаасту зан ҳам дигар ба шавҳар набаромадааст. Духтарчаи сиздаҳсолааш вақти наздикшавии немисҳо ба ким-қуҷои Осиёи Миёна оварда шудааст. Баъди якуним сол, дар аввали соли чилусейӯм модарро меёбад. Баъди ҷанг ҳамон партизани ҷавон, ки дар ҳавлии Ольга Ивановна дар вақти ярадорӣ маҳбус будааст, кофта-кофта рӯзе ба хонаи ӯ даромада меояд. Ҷавон гирифта пақл мекунад, ки падару модари вай дар ҷанг ҳалок ва хонаашон хароб шудааст. Ольга Ивановна вайро ба фарзандӣ қабул мекунад. Даре нагузашта ҷавонон ба ҳам дил медиҳанд ва аз модар ризоят ба зану шавҳар шудан мепурсанд. Ҳоло онҳо соҳиби ду фарзанд ҳастанд, гуфт зан ва аз девор суратеро гирифта ба дасти ман дод. Ба ин сурат панҷ нафар фууромада буданд.

— Ана ҳамин тавр, агар фурсат мебуд, меҳмони бисёӣ хонаҳои дигар ҳам мешудем ва шиносии ғойбона эҳтимол буд бисёӣ баромада монанд, ҳамин тавр не? — пурсид аз ман Раҳимбой Раҳматов мӯйлабҳояшро ба каф молида. — Ҷанг домани дӯстиро васеъ, хешу таборҳоро бисёӣ кард. Мебахшед, муаллим, ба миёнаи ҳикояи ман ин ҳикоя даромада монда, сӯхбатамонро кашол дод. Шуморо дилгир накардам?

— Ҳаргиз не, табъи дил, ҳикоятонро обу ранги ин нақл зеботар мекунад,— гуфтам дар ҷавоб.— Худи ин нақл ҳам ба сари худ қиссаи аҷибест.

— Ҳамин тавр гуфтеду мондед. Баъди ҷанг ба хонаи Ольга Ивановна омадани партизани наврас, ки дар сари дили вай ду орден ва як медали ҷангӣ буд, ба духтари гумшудаю боз ёфташудаи вай хонадор шудани ӯ ҳақиқатан қиссаи аҷоиб мешавад,— гуфт Раҳимбой Раҳматов.— Аз шумо як илтимос. Аз гапҳои ман дар вақти навиштан ҳамин воқеаро мабодо монда равед.

— Ба ҷон.

— Набошад саргузашти худамро боз мегӯям,— ӯ аз ваъдаи ман хушҳол шуд.

Сержант Раҳимбой Раҳматов дар тамоми муҳорибаи Сталинград, ки заволи армияи немис, аломати комилан барбодравии қасду ниятҳои фашизми Германия буд, иштирок намуд. Баъди ин полки ӯ дар ҳайати фронти дуйӯми Украина ба дуйӯмбор озод намудани Харьков рафт. Пас аз ин ӯ дар ишғоли Днепропетровск иштирок намуд ва дар он ҷо аввалин бор ярадор шуд. Тири милтиқ сандуки дилро раҳна намуда, аз паҳлуи рост баромада рафт. Вале ӯ зинда монд. Зеро осеба аз дохил ба ӯ нарасида буд. Ёро ба Ростови лаби Дон бурда, муолиҷа карданд ва баъди се моҳ вай ба қисми дигар ба шаҳри Солонники, ки дар масофаи чил километр аз Днепропетровск воқеъ аст, омад. То он вақт ӯ пулемётчи буду лекин дар қисми нав ба дасти вай автомат доданд. Дар ҳангоми озод намудани вилояти Днепропетровск ин дафъа ӯ аз резапораи мина ярадор шуд. Пораи мина ба тезӣ нею, ба паҳнӣ ба рӯи ӯ зада, чашми чап нобино шуд.

— Лекин боз бахт ба ман мадад кард,— мегӯяд Раҳматов.— Рӯзе духтури чашм доқаро кушоду ман бо чашми ранҷур гӯё хира духтурро дидам. Эҳтимол дар ҳамин хел мавридҳо одам шодикаф шавад. Дилам сахт тапида, сахл монда буд, ки беҳуш шавам.

— Духтурҷон, падари меҳрубон, чашмам бино шудаст!— гуфтам.

— Ман инро ба ту ҳар рӯз мегуфтаму маълум мешавад, ки боварӣ надоштаӣ. Шаккок будай,— духтур ҳазли ҷиддинамо кард.— Кайи сержант, чашми ростро руст карда ба ман нигар, ҳеҷ чиз мебинӣ?

— Мебинам, духтур, лекин хира.

— Ҳеч қисса не, имрӯз хира мебинию фардо равшан. Бахти баланд доштай. Зан дорӣ?

— Дорам, духтур.

— Ман ғами онро меҳӯрдам, ки шояд ту мучаррад бошию баъди якҷашма шуданат занёбӣ бароят душвор гардад,— ҳақдид духтури хеле калонсол, ки аз касалмандии диққиафас эҳтимол бошад, ҳамеша хир-хиркунон нафас мекашид.— Чӣ тавре ки чавонон ҳама орзӯи соҳибҷамолон мекунанд, духтарон ҳам ба худ ҷуфти хушгилу хушсифат мечӯянд. Хайр ба ҳар ҳол шукри худо. Ҳар ду чашмат солим аст. Ман таърихи бемориатро дида баромадам. Тире аз сари синаат сӯрох карда гузашта, аз паҳлӯят берун рафтаасту ту зинда мондай.

— Падару модарам аз ман ҳамчун аз фарзанд, чудо хурсанд ҳастанд. Рӯзи армияравиям дуо карда буданд, ки сикат омада саломат равам — дилро монанди дастархон ба пеши духтур калон кушод сержант.— Ман албатта саломат бармегардам.

— Ба ин боварӣ дорӣ? Ана ҳамин эътиқод, писар, турсаломат нигоҳ медорад,— гуфт духтур.— Маъюсу навмед нашудан, домани ҳаётро сар надодан, гарави ғолиб омадан ба ҳамаи дардхост. Ба ин пурқуввату бардамии турсолам кунем, боиси зуд шифо ёфтани ҳамаи ту равшантар аён мегардад. Офарин!

— Қай ба ман ҷавоб медиҳед, ки ба қисми худ равам? Дӯстони ҳамяроқамро ёд кардам,— бо тавалло ба духтур нигарист Раҳматов, чуи ҷанмаширо бо докаи нав мебастанд.

— Ҳоҷати шитоб нест. Барои душманро задан, ҷашмони саломату дурбин лозиманд,— тап-тап ба китфи сержант зад духтур.— Ту пулемётчӣ ҳастӣ, пас дурбин буданат зарур.

Аҷаб қорел! Сержант ҳар дафъа аз шифокада барояд, ба қисми нав меафтад. У ин бор боз ба қисми нав омад, ки вай ба амалиёти озод намудани Кривой Рог миён баста буд.

— Душман боз як зӯр зада медид, ки ин мавқеъро аз даст надиҳад,— Раҳимбой Раҳматов тӯпии ҷусти нави ғуборе надоштаро аз сар гирифта, рӯй ба паҳлу тофту оҳиста ба ангишт зада афшонд ва ҷарх занонда гӯё гулҳои онро аввалин бор меида бошад, ҷашм дӯхт ва бо тааммул, ба ҳаёлам, фикри худро ба суҳан гузаронд:— руст кардан чӣ даркор? Одами бисёр ҳалок шуд. Ман

ба як кӯча аввалин шуда даромада, ҷои пой мондан набуд гуям, бовар кунед. Мурдаю ярадорон пур. Гумон мекунед, ки қиёмат қойим шудааст. Аз як хамгашт моро гузаштан намонданд. Тир борон барин мебориду ба деворҳо, кӯчаи асфальтпӯш зада хуштак мекашид. Мо се нафар ҳарчи бодо бод ба кӯчаи дигар гузаштани шудем. Тохтем. Гузаштем. Лекин ронамро оташе лавве сӯзонда гузашту худамро ба як панаҳ гирифтам. Дидам, ки дуи дигар ҳам тир хӯрданд. Яке аз пешонӣ, вай намечунбид; дигаре гавак кашида бо хуни худ ба кӯча гӯе хат кашида меомад. Ман-ку намемирам. Саломат бармегардам. Чаро рафики ҳамяроки худамро аз вартаи ҳалокат берун накунам? Тозон рафтаму ба панаҳ кашидам. Гӯе пинҳон шудем. Лекин баъди ин фаҳмидам, ки дар раҳи рафту омад хуни ман ҳам бисъёр рехтааст. Ба рафиқи ярадор аз обдонаш об меҳӯрондаму худам ба зӯр нафас мекашидам. Ҳар чӣ бошад, чароҳатро коре карда бастан лозим. Шимро хостам дарронам. Маҷолам нарасид. Ҳамин дар ёдам ҳаст, ки дар ҷои нишастаам пуштноки афтодам. Сарам ба девор бархӯрд. Ба хуш омадам. Шахсе маро ба тахтапушт гирифта, гаваккашон мерафт. Тири тӯпҳои тапк гоҳ дар ин ҷо, гоҳ дар он ҷо гулдуррос мезад. Садои тирҳои милтиқу пулемёт аз атрофам шунида мешуд. «Ин кист, ки маро мебарад?»— худ аз худ мепурсидам ва дар дил мегуфтам, ҳар чӣ бошад шуқр кун, ки туро аз пули сироти дӯзах гирифта мегузарад». Ногаҳон овози касе ки маро мебурд, шунида шуд: «Чулдас! Аҳволат чӣ тавр? Эй вой, ин Ваняи худамон-ку!— гуфтам ба худ. Дар ин қисми пав Николай Козлов ном аскар ба ман ёри ҳазл шуда монд. Худ ба худ. Вай аз Олмаато бошад ҳам, маро ҳамшаҳр меномид. Номи ман барои вай «чулдас» буд. Ваня мани ярадорро ба пушт гирифта, ҳарсосзанон гавак мекашид. Вай як чавони нозукак, рӯи сафедаш аз бисъёрии доғи кунчитак курок, лекин симпай ва чандир будааст, ки бало барин ҳаракат мекард.

— Чулдас, чаро ҷавоб намедихӣ?

— Ба худ эҳтиёт шав, Ваня,— гуфтам ба зӯр.

Ваня ҷавоб надоду хез зада ба он тарафи кӯча гузашт ва овозашро то метавонист, баланд карда, кадомро чеғ мезад ва ногоҳ дидам, ки калавид. Рӯяшро ба қафо гардонду афтод. Дасту позаниаш беҳолона буд. Ман тамоми қувватамро ҷамъ кардаму ба тарафи Ваня гавак каши-

дам. Лекин машинае, ки дар рӯи борташ салиби сурх дошт, аз тирборонҳо гузашта ба хамгашт омада истод. Ва ҳамаи ярадорону маро ҳам бардонита ба он бор карданд. Дар мобайни мо Ваниа набуд. Наход мурда бошад? Ба хаёли ман ин хел одамҳо намемиранд. Аммо кӣ медонад, дардо, ки дигар ўро надидам.

Сержант Раҳимбой Раҳматов боз ба Днепропетровск оварда шуд. Дар он ҷо вай то марти соли чилучор дар шифокада буд. Тир ба устухони рон ҳам осеб расондааст. Сихатъёбини ҷароҳат ин дафъа тӯл кашид. Сержант аз шифокада ин бор ҳам ба қисми дигар ба вилояти Николаевск омад. Рӯзе баъди чанд моҳ ў ба ҷанги тан ба тан рафту аз тахтапуштаи ярадор шуд. Боз ба лазарет афтод, боз сихат ёфта, ба саф баргашт ва бо онҳое, ки ҷашни Октябрро дар хоки Польша пешвоз гирифтанд, пайваст.

— Аввал чанд вақт дар мудофия будему сонӣ ба ҳуҷум гузаштем.— Раҳматов боз тўппиро ба даст гирифту вале зуд дар рӯи миз гузошт.

Мӯи сари ў ҳанӯз мошубиринҷ. Аммо абрувони ғафс ва бурутҳо ҳанӯз сиёҳанд. Агар ду дандони пеши поён наафтода бошад, ҳеҷ кас ин марди тануманд, тану ҷонаш саломат, ранги рӯяш бачо ва ҷинҳои пешонию гӯшаи ҷашмонаш фақат дар ҳангоми ханда ва табассум намоёнро шастучорсола наменпидорад.

— Ман пулемётчи пулемёти станокӣ будам. Варшаваро дидам. Гуфтанд, ки вай шаҳри калон ва зебое буд. Аммо вақте ки мо ба он даромадем, ягон иморати бутун намонда буд гӯям, муҳобот намешавад. Номи Варшава-ро ҳанӯз аз хурдӣ медонистам. Агар дар ёдатон бошад, як хел лампаи карасинро лампаи Варшава мегуфтанд. Дар ҳамон ҷо гапи байни худамон-дия, айб накунад, фаҳмидам, ки Польша пештар ба хоки Россия ҳамроҳ будаасту баъди Октябр боз мамлакати мустақил шудааст.

Қисми тоҷики шайхбурҳонӣ ба лаби дарьёи Одер расид. Дар ин ҷо ба қисм дурӯза истироҳат доданд. Солдатҳои советӣ медонистанд, ки баъди ҷунин истироҳат албатта ҷаҳиш сар мешавад. Шаби рӯзи сейўм фармон гирифта шуд, ки аз дарьёи яхбаста гузаранд. Дар зери тирборон аз он гузаштанд ва наистода як деҳаро низ озод карданд. Дар он ҷойгир шуданду ба мудофия нишастанд. Аз Одер гузашта манқеъи ишғол кардани қисми советӣ душманро аз ҳад зиёд ба ғазаб оварда буд.

Вай коре карда деҳаро озод ва моро зада ба қафо, ба он тарафи Одер дур андохтани шуд. Соати даҳи пагоҳӣ аввал бомбаандозҳои немис баланд парвоз карда омада, то расида омадани қирқунандаҳои советӣ моро бомбаборон карданд ва баъди он ки онҳоро зада пеш карданд, аз тарафи дигар қирқунандагони немис пайдо шуда, як қадди сафедор ва гоҳе аз ин ҳам паст парида, деҳаро тирборон карданд. Ин ҳама шумхабари ҳучуми ҷавобии душман буд.

Аз деҳа ягон ду-се километр дуртар ҷангале намудор буд, ки дарахтони вай дар он ҳавои абрнок сиёҳча ме-тофт. Ҷангали дар назар ором, албатта дар бағал душманро пинҳон дошт ва ҳама ҷашм аз он намеканданду медонистанд, ки ҳамин дам аз вай ё танкҳо мебароянд, ё пиёдаҳо. Вақте танкҳои немис дар рӯи барфи баланд мисли нуқтаҳои сиёҳ пайдо шуданд, сержанти пулемётчи Раҳимбой ба тировари худ гуфт:

— Нигоҳ кун, кам мондаем. Истодагарӣ кардан лозим. То наздик омаданашон тир намекушоем.

Раҳматов ба тарафи рост ва чапи худ нигоҳ кард. Аз ҳар ду ҷониб ҳам хандақ валангор буду чанд нафар ба хуну хок олуда меҳобиданд. Ягон бист қадам аз тарафи чап як автоматчи камин гирифта меҳобид.

— Ҳой, ба ман нигар!— овозашро баланд намуд Раҳматов,— то мо тир накушоем, ту ҳам накушо!

— Шундам, рафиқ сержант,— овози ларзоне омад.

— Ту аз ин тарафи мо хабар гир, боз кӣҳо зинда мондаанд,— сержант фармуд ба тировари худ.

— Ҳеч кас...— ҳанӯз гаваккашон омада истода гуфт вай.— Ҳама ҳалок шудаанд. Фармондеҳи мо кучо бошад? Чанд нафар ба муқобили танкҳо ва он қадар пиёда? Фармондеҳ кучо шуд?

— Мешавад. Ҳамин тавр мешавад, ки як кас садди роҳи сад кас шуда метавонад,— дилбардорӣ кард Раҳматов.— Ману ту дар фронт рӯзи якӯм нестем. Аз фармондеҳ хавотир нашав. Балоғардон аз бало намегурезад. Натарсидан, саросема нашудан даркор аст.

Ҳаёли одамай чизи ғалатист. Ин дам аз чи бошад, ба ҳаёли сержант, ки ҷашм аз танкҳо намеканд, як воқеан соли чилудуӣ расид. Дар ҳудуди вилоятҳои Саратову Сталинград дар Большое Село байни ду хатти муҳофизат фермаи мурғпарварии колхозе монда буд. Чӯбҳои фермаро, ҳам ба он хатту ҳам ба ин хатти муҳофизат кашонда,

бололӯши блиндажҳо карда буданд. Дар ҳамин мобайн артиллери ғайбӣ доканоре буд, ки ҳосили ғайбӣ аз ши-моли Доишк то ба ин ҷо аз тарафи қисмҳои фронти ча-пушӣ ғайбӣ пешкарда овардашуда мудоғибаҳои мусоиде пайдо намуда буданд бо ҳуҷум муқобилияти саҳт ни-шон меоданд аз талафоти беҳуда ҳудудӣ карда, ба мудоғибаи тағйир ба ҳуҷум меғулашанд.

Дар ин ҷо бошад аскарони мо ҳандақҳоро дар ған-думҳоро қанда буданд, ки ҳосили онро низ нағундош-таанд. Вай дар тахти ғайбӣ ғайбӣ мондааст, вале аз ҳар-ҷо ҳарҷо саракӣ ғайбӣ тағйир нағундош намудор буд.

Се танк ба тарафи рост, ғайбӣ ба қайбӣ деҳа ғулаш, аз ақиб ҳуҷум қардаш шуда рафт. Пайдаҳо аз ақибаш ҳеле бисёр буданд. Вале ба муқобили онҳо тиркушӣ сар шуд. Пас зиндамондагонӣ дигар пешакӣ аз ин нияти душман воқиф шудаанд. Фармондеҳ ҳам шояд бо онҳо бошад,— меғуфт ба худ сержант. Аммо ду танки ба ҷо-ниби сержант равона беором ҳандақҳои бе он ҳам ва-ланғорро ҳароб менамуд. Дар пасу пеш боз тирҳои тўп таркида, аз зерин ғайбӣ заминӣ ғайбӣ ҳароб ҳам бардошта, ба ҳар тараф мепошид, ки вай ба рӯи ғайбӣ мисли до-наҳои мош пош меҳурд. Пайдаҳои немис ҳам намоён шу-данд. Онҳо автоматчиён буданд. Танкҳоро ҷун сипар ба пеш гирифта, дам ба дам аз пасу паҳлӯи намоён ме-шуданд. Онҳо наздик шуданд. Раҳматов офицери қадба-ланди немисро, ки шинели кӯтоҳ дар тап дошт ва таппон-ҷаро дар сараш алвонҷ дода, ба солдатҳои қафмонда таҳдид мекарду фарёд мезад, баръало дид. Пайдагон гумон қардаш мағар, ки дар ҳандақҳо ҳасмашон дигар нест, тохтанд ва аз танкҳо ҳам ғулаш ба масофаи тир-рас омаданд. Раҳматов аввал як нағбат тирро ба ҷониби офицер ва атрофиёни ӯ парронд. Офицер даст ба санду-ки дил бурда, се-ҷор қадами ноустувор ғулашту ағтод, дар наздикии вай боз ҳашт ярадорӣ немис меҳобид. Як тасма тир сарф шуд. Пайдаҳои дигар дар майдони ҷанг мурдаю ярадоронашонро партофта, ақиб нишастанд. Ле-кин танкҳо меомаданд.

— Тирҳои сӯзонандаро ғир!— фармуд Раҳматов ба тиронар ва ҷавоб нағирфта, ниғоҳ қарда дар паҳлӯи ғу-ласади ӯро дид, ки ба як паҳлӯ меҳобид. Ҷунбонд, осори ҳаёт нағуд. Дар як он бо ҷолоқие ки ҳеҷ ғоҳ аз вай то ба он дам содир нағуда буд, Раҳматов тасмаи тирҳои дар-

гирандаро гузаронда, як навбат ба сӯи танк ҳолӣ кард. Танке даргирифт. Дуд, баъди он алангае аз вай берун омада даргирифту таркид. Пас захираи тирҳои тӯпи вай бисёр будааст. Танки дуйӯм инро дида, нафасе бозистод. Бошандагонаш гӯе дудила буданд: баргарданд ва ё хучумро давом диҳанд. Аммо танк боз ба пеш хазид. Ин дафъа вай бо шиддати тамои метохт ва рост ба сӯи пулемётчӣ меомад, ки майдони мухорибаро ба қабристонии душман табдил дод. Тирҳои даргиронанда ҳама сарф шуданд. Раҳматов гранатаи танкзанро ба даст гирифту ба ҷанги тан ба тан тайёр шуд. Лекин ӯ зиракона ҷои худро пинҳонӣ нағз намуд. Вай медид, ки махлуқи бад-ҳайбат рост ба ҷои аввалааш меомад. Дар як ҷои хандак ҷарх зада, барфу хокро бо ҳам омехт ва акнун боз мегашт, ки Раҳматов гранатаро ба паҳлӯяш зад ва он аз хандак яклаба шуда баромада чаппа шуд. «Танкчиён албатта ҳозир аз даруни вай берун меоянд, онҳо ин зарбаро шояд аз граната нею таркидани мина пиндоранд» — аз дил гузаронд сержант. Таҳмини ӯ дуруст баромад. Сарпӯши манора оҳиста бардошта шуд. Саре намоён гардид. «Бигузур вай гумон кунед, ки дар ин ҷо дигар ҷонзоде намондааст. Қаси дуйӯм дар он ҷо ҳаст. Ҳамин, ки намудор шуданд, мепарронам». Раҳматов автомати тироварро гирифта дид, тир пур буд. Дар ин асно аз манора якбора ду кас худро ҷун тӯб берун андохтанд. Яке аз тири аввалини Раҳматов афтод, дуйӯмӣ бошад, аз паси танк истода тир ҳолӣ кардан гирифт. Пойҳо бе ҳамин ҳам қарахт буданд. Аз шиддати сардию беҳаракатӣ сӯзиш доштанд. Вале сӯзиши яқтои он якбора зиёд шуд. Раҳматов даст ба он бурда дид, ки рӯи ботинкаи солдатӣ лахт даридааст ва аз байни пойтоба хун ҷаҳида мебарояд. «Дар ин ҷо монаму аз ҳуш равам, чӣ мешавад? Дуои падару модарам чӣ шуд? Онҳо интизори мананд. Не, ман бояд зинда монам. Дидори падару модар ва занамро биам. Дар Ленинободи мо ҳам ҳозир барф будагист. Торик шуда истодааст, ё қувват аз ману нур аз ҷашм меравад? Рӯз ҳам анча рафт. Рӯзи зимистон кӯтоҳ. Акнун дигар немис имрӯз ба ҳучум намеояд. Лекин он душман, ки ба сӯям аз автомат тир ҳолӣ мекард, кучо шуд? Мурд ё камин гирифта мунтазири намоён шудани ман аст?» — ҳамаи ин ҳаёл пан ҳам аз майнаи ӯ мегузаштанд.

Шарфаву нафасгирии касе ба гӯши аз камқувватӣ

чарангосида истодан вай даромад. Калимаҳо, ҳарфҳои ҳамафаҳм, сухани ба ҳамаи мардуми ин мамлакати бузург фаҳмо, забони миллион-миллион одамони забонашон дигарро бо ҳам ба гуфтугӯ оварандан рус ба гӯши ӯ расид. Вале ба ҳар ҳол ҳуши худро ҳамчун карда, Раҳматов бо овози паст пурсид:

— Кист?

— Ал оин худӣ.

— Пороя?

— Ғалаба, Раҳматов! Азизам. Ин туй? Саломатӣ? Фармондеҳи полк аз бағали ӯ гирифта бархезонд ва дасти ӯро саҳт фишурду тақонд.

— Ту қаҳрамонӣ. Ҷанги қаҳрамонона кардӣ, азизам! — гуфт ӯ ва Раҳматовро аз афтодан нигоҳ дошт. — Ёрадор шудай. Саҳт не? Аз поят? Ҳой ин ҷо биё, аз бағали ӯ бигир.

— Ду кас шуданду маро гирифта ба санбат бурданд, — заҳм эҳтимол аз як тир ҳам набошад. Ду-сетоаш рӯи ботинкаву набаҳои рӯи пойро қанда бурдаанд. Маро ба шифоқона бурданд. Мо дар қадом шаҳр гуфта пурсидем. Гуфтанд, ки дар шаҳри Манислав ҳастӣ...

Раҳматов аз ин беморхона ҳам шифо ёфта баромада, ба як полки захира фурумада, ба ҳуҷуми Берлин рафт. Дар озод намудани вай иштирок намуд. Ҷангҳои музаффарон ба Рейхстаг омаду дар сутуне илоҷе қарда ҷои ҳолӣ аз навиштаҷот ёфт ва бо ҳуруфоти тоҷикӣ имзо ва сана гузошт. Дар он ҷо немис таслим шуда бӯду лекин дар Чехословакия бендеровчиён ҳанӯз қайсарӣ мекарданд. Полке ки дар он Раҳматов хизмат менамуд, дар барҳам задани ин саркашон ҳам иштирок кард.

— Мамлакате ки аз Аврупо ҷанг накарда дидем, ин Австрия буд, — меғӯяд Раҳимбой Раҳматов. — Пойтахти он Вена турфа шаҳре будааст. Ман дуредгару иморатсоз. Иморатҳои қадимии он шаҳр ба ман ҷудо маъқул шуданд. Лекин ба шумо як гап гӯям, барои ман аз Ленинобод дида, зеботар шаҳре нест. Шаҳрамон дар ҳамин ҷанд соли охир боз хушрӯтар шуд, — гуфт дуредгар.

Лайлиро бо чашми Мачнун бин меғӯянд. Агар телпақдӯз ба сару мӯзадӯз ба по нигоҳ кунад, мо, дуредгар мардум ба иморат нигоҳ мекунем. Иморат хушрӯ бошад, Лайлӣ мепиндорему Мачнун мешавем. Ман аз ҷиҳати ҷои қор фуқарои шаҳрамон аз ҷиҳати ҷои истиқомат аҳолии райони Хучанд. Ба Хучанд рафта хоб қарда, ба

Ленинобод омада кор мекунам. Чанд вақт пеш бохабар шудам, ки сессияи Совети шахрӣ масъалаи ободониرو медидааст. Баъди ба маҷлисоҳ даромадани ҳама оҳиста номаълум карда ба қафо рафта шиштам. Аз омадан чунон хурсанд шудам, ки курта-курта гӯшт гирифтам. Ба дафтарчаам баъзе рақамҳоро аз ёдам набарояд гуфта оҳиста навиштан гирифтам. Одам калонсол шавад, ошуфтахотир мешудааст. Дар бачагӣ ҳар чиро дидаю шунда бошам, ёд кардааму оина барин дар пеши назарам. Аммо ҳозир дина шаб чӣ хӯрдӣ гӯед, ҳаёл карда мемонам. Дурӯғ нашавад, аз вақти ҷанг як байт ба хотирам мондааст. Як толибаи мактаби Шайхбурҳони худамон, мактаби худамон сохтагӣ, аз хавлӣ омада, адрес гирифта, хат фиристода буду маро ба шердили рӯҳбаланд карда, ин ду хатро навишта буд:

Ҳама сар ба сар тан ба мурдан диҳем,
Аз он бех, ки кишвар ба душман диҳем.

Чанд бор такрор кардаму ёд шуд. Ҳатто як навъ, агар мурда бошад, ба раҳматӣ Ваняи шӯткарӣ тарҷима карда будам. Ба вай маъкул шуда, ҳудаш ба русӣ гардонда гуфта мегашт ва дар мобайнҳои ҷанг вайро хонда «Ана ин тавр ҳикматҳо ҳам ҳаст!» — гӯён ангуштак ва чашмак мезад.

— Ана ин ҳазору сесаду шасту ду адад квартирахон фонди давлатӣ.— Раҳматов дафтари хотираро кушод, аз ин як саду наваду ҳашт иморати бисёррошӯёна. Ин шӯхӣ не. Ду саду панҷоҳ ҳазор метри мураббаъ манзилҷой. Дар даҳ соли охир аз панҷ ҳазор оила зиёд дар хонаҳои нав бўрьёқубон кардаанд. Ҳоло соли ҳаштсад квартира ба аҳоли дода мешавад. Ҳамин сол фақат бо роҳи Вазорати хоҷагии коммуналӣ ба иморатсозӣ чор миллион сӯм сарф шудааст.

— Дар кучо хонда ё шунда будам. Дар ёдам намондааст, ки то инкилоб ҳукумати маҳаллӣ як бутхона, як идораи ҳокиму маҳкамаи приставро созондааст ва пулдорони рус дар ду кӯчаи дарознаш ягон шаст қадамӣ аз ду тараф барои истиқомат бист-сӣ квартира сохта ба вай шаҳри нав ном додаанд. Мо бошем, қисми он тарафи даръёро, ки ҳоло бист ҳазор аҳоли дорад, дар ягон панҷ-даҳ сол сохтему шаҳри нав ҳам намегӯем.

Раҳматов тўппиашро ба сараш гузошт. Лекин зуд онро ба дасташ гирифт.

— Шумо гуфтед, ки дидаю шундаҳон айёми бачагигитон фаромуш нашудаанд. Ҳамин тавр? Хуб. Пас бигӯед, Ҳоҷӣ Юсуфро медонед? — пурсидам аз Раҳматов.

— Чаро надонам? Вақти тароксозии мо он кас, овозам, мироби шаҳр буд, ки бисъёр омада ёрикор меод. Устоди раҳмати он касро иззату ҳурмат мекард.

— Доргоги болон Қушмасцидро ҳам шумо сохта будед?

— Мо будем.

— Оё дар ёдатон ҳаст, ки як рӯз Ҳоҷӣ Юсуф ба он ҷо омада ба кори шумо зехн монда, вақташ хуш шуда номи шуморо пурсид ва ба устодгон гуфт, ки ин шогирддонро назари ман мегирад?

— Апа ҳамин гапи он кас асло аз ёдам намеравад. Ҳоло шумо номи ӯро гирифтеду ба нӯги забонам ҳамин сухан омада буд.

— Пас ману шумо шиноси кӯҳнаем,— Раҳматовро дар тааҷҷуб гузоштам.— Ҳамон рӯз дар ҳуди ҳамон ҷо у ба ман гуфт ба падарам рафта гӯям, ки ба мактаби нав фиридад.

— Ин шумо будед?

— Ҳа, ман будам. Ба ҳурмати шиносии дерин биёед дастӣ шуморо фишорам.

Ману қаҳрамон воҳурии гарму ҷӯшон кардему ӯ дастамро сар надода рост ба чашмонам нигоҳ карда табасум намуд.

— Агар ман ҳам ҳушу ёди шуморо санҷам, намеранҷед? — пурсид ӯ.

— Чаро ранҷам? Марҳамат.

— Раҳматӣ Ҳоҷӣ Юсуф ҳамон рӯз агар шумо ба мактаби нав рафта хонед, ҷӣ доданро ваъда карда буд?

— Нишони лениндорро, ки дар сандуки дил дошт,— билотааммул ҷавоб гуфтам.

— Ҳа, бале. Ман ростӣ гап, ба шумо ғайриам омада буд. «Чаро ман маъқул шуда бошам, ба ман нею нишонро ба ӯ медиҳад» мегуфтам худ ба худ. Хайр истед, ки он нишонро ӯ ба шумо дод?

— Афсӯс, ки не. Баъди ба мактаби нав даромаданам он касро ду бор дидам. Вале ҳар ду бор ҳам дар сандуки дилаш он нишон набуд. Ба ҳамин наздикӣ дар натиҷаи пурсу ҷӯй аз наздикон ва ҳешовандони Ҳоҷӣ Юсуф фаҳмидам, ки ӯ он нишонро махсус сезонда будааст. Усмон заргарро шояд шумо шиносед. Вай дар растаи зар-

гарони бозори Панчшанбе дӯкончаи майдае дошт ва аз гуфти одамоҳ, заргари гулдасте буд. Ҳочӣ як сурати майдаи Лениро, эҳтимол аз журнал бошад, бурида мебиёраду ҳудаш дар назди заргар нишаста ҳамон нишонро месозонд. Агар дар ёдатон бошад, вай дар паси шишаи аз даҳтинӣ майдаи гирдаш ҳалқадор буд.

— Ҳа, аз нукра буд гирдаш, ки чараққос мезад,— тасдиқ намуд Раҳимбой Раҳматов.

— Бале. Аз нукра сазонда будаасту онро дар айёми идҳои нав меовехтааст ва пеш аз вафоташ меғунд, ки ба як муаллиме ки дар мактаби советии дар ҳавлии беруни ҳуди Ҳочӣ кушодашуда муаллими мекардааст, тақдими менамояд. Агар он нишон ёфт мешуд, ҳамчун чизи ноёбе мебоист дар музей таърихӣ-кишваршиносии шаҳрамон гузошта мешуд.

XV

Ҳангоми сайри лоларавӣ, агар падарам аз авзои замон ба кулӣ вокиф мебуд, аввал Ҷӯра Зокиров, Абдулло Раҳимбоев, Ҳайдар Усмонов, Раҳимбердӣ Эгамбердиев, Мавлонбековҳоро ба забон мегирифт баъд Устоҳайдару Ҳочӣ Юсуф, Асирию Содирхон, Муҳиддинхон тӯраю дигаронро. Чунки дуйӯмиҳо орзукунандагони рӯзи бех буданду аввалинҳо ҷоннисорону фидоӣни он.

Падарам дар мактаб то Ҳоча Ҳофиз хондааст. У ғазалҳои бисёреро аз вай медонист ва беҳато меҳонд. Барои ӯ аз Ҳофиз дида дигар ғазалҳои соҳирнафс набуд ва ба дунё намеомад. Чунон ки Ҳофиз дар ҳаққи Камол фармудааст, «на аз мутақаддимин ва на аз муттааххирин ғазалро ба ин салосату зарофат касе нагуфтааст». Вакте ман ба ӯ гуфтам, ки Устоҳайдар ба як девони Ҳоча Камол ду ҷуфт кафши америкони дӯхта дод, лабханде карда гуфт:

— Ҳар чӣ бисёр шавад, қадраш кам мешавад. Ҳоча Ҳофизро дар тамоми дунё китобату ҷоп мекунанд. Аммо ба шунидам Ҳоча Камол ҳанӯз ҷоп нашудааст. Дастнависи камёб ҳамеша қимат аст.

Ман, ки дар дӯкони Устоҳайдар ҳар байти Камолро чандборӣ хонда будам, суҳангардонӣ накардаму фақат пурсидам, ки чаро Камолро ҷоп намекунанду аммо дар ба дару шаҳр ба шаҳр девони вайро ҷуста мегарданд? У

«намедонам» гуфта ҷавоб доду ба кафше пошна дӯхтаравон дар зери лаб ба замзамаи газали Ҳофиз даромад:

Сабо ба лутф биғӯ он ғизоли ратиоро,
Кӣ сар ба кухи биёбон ту додай моро...

Падарам Революцияи Октябрийро ба тавру тарзи худ истиқбол карда буд. Аз хотирам намеравад. Ў аз намози ҷумъа бо ҳаяҷон ва саросема гашта омада, салларо ба дасти модарам доду як ҷомаи аз падараш мондаи банорасро, ки ҳафтае як бор пӯшида ба намози ҷумъа ме-рафт, дуд кашаида худ ба меҳ овехт.

— Хуррият шудааст,—гуфт ӯ ба модар.—Хайрият аз Криницаю пулҳон хазон барин бисъёру бе қадру қурбаш, аз афти қор, ҳалос мешавем. Як ҷуфт кафширо ба ним линга пул мефурӯшию ба бозор барӣ чакса биринҷ намедихад.

— Боз чӣ хел хуррият?—пурсид модар бепарвоёна.—Соли гузашта ҳам ана хуррият шуду акнун об ба лаби ҷӯ баробар мегуфтанд. Аммо кулли явмин батар гуфтагӣ барин замона бадтар шуд, ки беҳтар не. Муҳаммадризо чӣ меӯянд?

— Акнун ҳукумат ба дасти камбағалон мегузараду ҳоло гул-гулаю ғавғои калон дар пеш меӯянд,— гуфт падарам.—Охир як бор савораҳо пиёдаю пиёдаҳо савора ҳам шаванд-дия. Фашишу фуши вофурӯшону дабдабаи мингбошӣ наст мешудагист охир. То кай ин кафши мурда-мурда ҳафтаи дароз шабу рӯз меҳнат карда дӯхтаи дузапдари паҳ зада, арзон хараду ваяш обпулию ўлпон-пулӣ, балонпулию батариули гуфта ёфтаю тофтаи бечора-хоро кашаида гирад? Сар кафад, таги тўппию даст шиканад, даруни остин гуфта, ҳезуми тар барин дуд мекунем.

— Хайр, илоҳӣ охираш ба хайр шавад,— оҳ кашид модар соддаёна — Кӣ мераваду кӣ мебиёяд, коратон набошад. Аз пай бечорагиамон шавем, ки баногоҳ сало нею бало нашавад.

— Не, аз гуфти мардум омади замона хуб барин. Зоро оҳамон боло шавад...

Падар саросема баромада рафт. Баъд фаҳмидем, ки ӯ ба маънои гуфтаҳои Муҳаммадризо ҳам он қадар пурра сарфаҳм намерафтаасту аз гулгулаю ғавғои арафа ва рӯзҳои аввали ба қавли ӯ «хуррият» комилан огоҳ набудааст. Вале дар ин шаҳрчаи канора воқеаҳои аҷибу ғариб рӯй меоданд. Оташе ки қорӯми июли соли шонзда-

хӯм шӯришгарони Хучанд дар назди дари пристав, дар рӯ ба рӯи ўрда афрӯхта буданд, то Революцияи Октябр хомуш нашуда буд. На сарнайзаи полкҳои казакӣ ва на азобу уқубатҳои зиндон онро хомӯш гардонда натавонистанд. Шӯриш ба сари сардори уезд Рубах, саркардаи жандармерия Арцашевский чи ғаму ғусса, чи тарсу бими на танҳо аз мансаб махрум, балки гирифтори баҳоҳои дигар шуданро наовард! Ҳар дуи онҳоро аввал ба Самарқанд, баъд ба Тошканд бурданд. Махлуке аз амалдорони вилоят ва губернаторӣ лоақал ба дилашон шуда як бор ба рӯяшон нигариста, як табассуми хушку холи ба онҳо намекард. Аз қавоғу димбӯи ҳама барфу борон меборид. Ҳама, беистисно, дӯғу пӯписа мекарданд, таҳдид менамуданд. Баъзеҳо бевосита аз дасти онҳо ва калонпоятарон бошанд, ба воситаи ришва мегирифтанд. Тамоми оқибандози мансабдорони уезд ба пораю зиёфатҳои барбод мерафт. Рубах ҳатто соати тиллои худро ба тавалло ба яке доду лутфу марҳамат пурсид. Барои харидани билети бозгашт пул қарз гирифта омад. Онҳо сад қасам ба чони сад калонпояи Самарқанду Тошканд ёд карданд, ки тамоми фуқароро мисли маймуни бозигарому гапдаро кунанд ва осиёну ёғиёро бераҳмона ҷазо диҳанд.

Рубах аз Тошканд баргашту ҳуди ҳамон рӯз Содирхони Ҳофизро ба кабинет оваронд. Ҳофизро амини маҳалла аз тӯи як ошнояш, ки писарро хонадор мекард, ёфта ба дасти одами ҳоким супурд. Ҳофиз дар тан ҷомаи абрешимӣ, дар пой кафшу маҳсии нав, дар сар се печ саллаи симобӣ ва дар миён ду рӯмоли болои ҳам бастанӣ шохӣ дошт. Куртаву поҷомаи суфи сафед ва ҷомаи на онқадар дарози шинам ба ӯ зебида буданд.

— Ман, агар руҳсати ҷаноби шумо шавад, танбӯрамро ба хона бурда мемондам,— хоҳиш намуд ӯ аз одами ҳоким.

— Не, зуд рафтан даркор аст, ки волоҷох мунтазири шумоянд.

— Оё ҷаноби ҳоким аз амалдори ҳудамон меҳмонку надоранд? — пурсид Ҳофиз гӯлона.— Он вақт танбӯрро бо худ бурдан даркор аст.

— Намедонам, ки дар он ҷо муштоқи шунидани машки шумоянд, ё...

— Ё чӣ?

— Намедонам. Қадаматонро чорта кунед.

Дар роҳ қариб дар ҳар чанд қадам ўро боз медаш-
танд. Яке бо рухсат як зиёрат кунем, гӯён дастони Ҳо-
физро гирифта каф бар кафаш соида, баъд ба чашмони
худ меомоланд ва то чанд қадам дур шудан даст алифлом
меистод. Дигаре: «чаноби Ҳофиз, чӣ мешуд, ки ба ҳав-
лӣ як сари қадам дароеду як пиёла чой нӯшида равед»
гуфта, дастӣ ўро сар намедод. Ва сейўме — аз дур бошад
ҳам, салом додаву даст дар сина яктарафа-яктарафа
мерафт. То наздикиҳои масҷиди Ҳочақамол одами ҳоким
чанд қадам аз ў дур, гӯё «роҳи ў дигару роҳи ман ди-
гар» гуфта, меомад. Лекин чун ба он ҷо расиданд, вай
теғ қашида нигоҳе кард.

— Ҳофиз, ин қадар бо ҳама салому алек карда вақт-
ро беҳуда нагузаронед, ки волоҷоҳ наранҷанд.

— Хуб шудааст. Аз ин мебарояд, ки чашмашон ба
роҳи ман ҷор,— лабҳанде намуд Ҳофиз. Ин дам ба ёди ў
расид, ки рӯзе Ҳочӣ Юсуф дар хонааш аввал ўро хуб
Хайём хононд, ҳатто аз вачду риққат оби дида ҳам кар-
ду дар вақти хайрбод «Ҳофиз, ҳар чи бошад ҳам эҳти-
ёт шавед. Дуоҳои бади Юсуфхонешон ва хабарчинҳои
оқсақоли пештара бетатъсир намонанд. Ҳокиму пристав
номи шуморо шунаванд, дар рӯйхояшон чин пайдо ме-
шавад. Гӯё ки гӯраи ангурро хоидаанд» гуфт.

— Ҳама аз забони ширинат гардаму забонатро хӯ-
рам, гуфта мегарданд. Аз ин мебарояд, ки забони ман
ширину номам туруш будааст-дия...— ширингуфторӣ на-
муд Содирхон.

— Мегӯянд, ки чаро ин қадар Ҳофизӣ шумо менолад.

— Нолида чӣ кардаам? Ба ягон амалдораш магар
нону ош ёфта деҳ гуфтам?

— Нолидан ба ин маънӣ не. Аз замон менолад ме-
гӯянд.

— Пас, чӣ хонам будааст?

— Юсуфхонешон ҳатто як бор ба забон омада гуфт,
ки чаро Содирхон маҷаллан «Оина»-и Беҳбудӣ ва газе-
таҳои Туркистонро намехонанд, ки дар авсофи императо-
ри аъзам, адлу нисоф, лутфу марҳамати беҳадди он кас
шеърҳо кам табъ намешаванд.

— Аз мани Ҳофиз хушомадгӯӣ сохтанӣ ҳастанд гӯ-
ед. Ғалатӣ! Беҳуда нагуфтаанд, ки хушомад бар худо
гуфтам, хуш омад! — Хандид Ҳофиз ва танбӯрро аз ин
даст ба он дасту риши кӯтохро ба қабза гирифт.— Тан-
ҳо ба пешни қозӣ равӣ, розӣ ой гуфтаанд. Фаразан ҷеғ за-

да, ин буду он буд гӯяд, як-ду тилло медиҳаму даҳонашро мебандам. Охир, маро ҳоким нею одамҳояш ҷеғ мезадагист.

— Чаро оқил кунад коре, ки боз орад пушаймонӣ! — пандомезона гуфт Ҳоҷӣ Юсуф.— Забонро нигоҳ доред, Ҳофиз, сӯҳбатҳои худамон гапи дигар. Ба ҳар ҷо равед, ба ин тараф он тараф нигоҳ карда, шунавандагонатон кист, фаҳмида, ба палавхӯр палаву ба пахолхӯр пахол диҳед. Ҳукми ҳоким марги муфочот аст.

«Модом, ки худи ҳоким ба наздаш мебарад, ранги кор дигар аст. Ҳоҷӣ беҳуда намегуфтааст, ки забонро нигоҳ доред. Забони сурх сари сабз медиҳад барбод. Оё он ғазалҳоро ман гуфтаам? Тавонад, ба гӯри Хайём рафта оташ занад. Хоки Абӯалӣ Синоро рафта барбод диҳад» худ ба худ раҳ то раҳ мегуфт Ҳофиз.

Бо ҳамин ҳаёлу бурҳон ба дари маҳкамаи ҳоким омаданро ӯ надониста монд. Хайрият лаънатии одами ҳоким фақат баъди ба маҳкама наздик шудан ӯро пешандоз кард. Ҳамин тавр бошад ҳам, хеле одамон Ҳофизро дида пинҳонӣ ва бо ишора салом медоданд ва ба якдигар маънидорона менигаристанд. Ҳатто чанде хангомаҷӯён ба чашмошон бовар накарда, аз роҳашон баргашта, Ҳофизро то дами дари ҳоким гуселонданд. Одами ҳоким дар қабулгоҳ ӯро ба котиби шахсии амалдор сурпурда баромада рафт. Котиб ба танбӯри дар ғилоф будаи ӯ бо шубҳа, назаркунон ба дарун даромада рафту пас аз фурсате баромада, «Шинед. Мунтазир шавед. Волоҷоҳ банд ҳастанд» гуфт.

Волоҷоҳ маҳз барои сиёсат шояд бошад, ҳарчанд дар қабулаш кас набуд, Ҳофизро баъди як соат қабул кард. Ӯ танбӯрро ба остонаи тиреза парӯ хобонда, дар дил «лоҳавл» хонда, бисмилло гӯён аз остона ба дарун қадам ниҳода, чашмаш ба шахсе афтод, ки сараш то ба шифт расида буду гӯё ба китфи Рубах меистод. Ҳофиз саломро аз ёд бароварда, чашм аз одами қадбаланд наканда, донист, ки вай сурату дар пушти сари ҳоким овехта шудааст. Сурат ба Ҳофиз тарзе синчакунон назар медӯхт ва лабу рӯяш ба касе мемонд, ки «ҳа, ин ҷо барои ҷӣ омадӣ?» гӯён мепурсид.

— Салом, Ҳофиз, марҳамат кунеду шинед,— пичинг партофт саркардаи уезд.

— Хуб шудааст, ҷаноб, вааллайкум ассалом. Ҷаноби шумо сиҳат ва саломат? — пурсид Ҳофиз ба ўзбекӣ ба

гумони ин, ки вай ин забонро медонист. Аз рӯи ишораи ҳоким дар стуле рӯ ба рӯяш нишаст.

Ин дам дар кушода шуда Ниёзчан тилмоҷ рухсат гирифта даромад ва чиҳо гуфта ба ҳоким таъзим намуда нишаст. Рубах ба ӯ гурунге карда монду вай тарчима намуд:

— Чаноби ҳоким мефармоянд, ки агарчи ба дидан аввал бинанд ҳам, шуморо хеле боз ғойбона мешиносанд.

— Ба чаноби ҳоким арзи ихлоси маро расонеду гӯед, ки дуоғӯ ҳастем,— ба панди Ҳочӣ Юсуф амал намуд Ҳофиз, ки умеди хайр надошту аз шарр метарсид.

— Раҳмат. Ба Ҳофиз гӯед, инро ҳам медонем, ки овозан хушовозиашон ба ҳар тараф рафтаасту ин қадар мухлис доштан ба ҳар кас муяссар нест.

— Ман аз таърифи чаноби ҳоким сарбаланд. Ба он кас бигӯед, ки ҳар касу ҳар ҳунар будааст. Касбу кори ман ҳамин ғазалхонӣ.

— Инро ҳам медонем, ки на танҳо ба тӯю сур, пешопешни тобут то сари гӯр низ хонда меравед. Хаминаш ғалатист, ки дар туй ҳам, дар азо ҳам аз шумо шикваву шикоят, ҳасрату надомат мешунидаанд. Аз Ҳофиз пурсед, ки паҳод тамоми ашъори шоирони ҳам гузаштаю ҳам ҳозираи шумо аз нола иборат бошад. Ба мо маълум аст, ки Ҳофизро баъзеҳо навҳагари халқ меномиданд.

— Ба чаноби ҳоким гӯед, ки ман фақат нола намекунам, худӣ шумо медонед.— Ҳофиз аз тарчимон мададгори меҳост,— нолаҳоямон ҳам нолаҳои ошиқонаю аз ягон кас, аз ягон чиз, ба ҷуз фирок, ҳичрон, ҳасрат надорем.

— Шумо ба саволҳои волоҷоҳ ҷавоб диҳед. Маро ба байни гап надароред, ки он кас наранҷанд,— огоҳ намуд Ниёзча ва коғазеро, ки Рубах ба ӯ дароз кард, гирифта аввал дар дил ва баъд ҳичча карда хонд.

Фаръёд аз ин мусибати бисъёру умри кам,
Ҳар як алам нишонаи чандин ҳазор гам.

— Волоҷоҳ меурсанд, ки ин қадар мусибати бисъёру он қадр аламу ба сари шумо кӣ оварда бошад?

Ҳофиз фурсате тааммул намуд.

— Ин ғазали Ҳилолӣ,— гуфт баъд ӯ.— Кӣ медонад ӯ кай ва дар кучо умр ба сар мебарду аз кию чӣ менолид?

Сониян, ин шеъри ишқист. Он тарафаш оё дар дасти чаноби ҳоким бошад?

— Ман ба ин чо шуморо барои баҳсу мунозира даъват накардаам.— Рубах бархоставу лекин боз нишаст.— Ман дигар намегузорам, ки дар уезди ман ҳар кас ҳар чӣ хоҳад бигӯяду мардуми чоҳилу авомро ба муқобили давлат бархезонад. Дар дасти ман далелҳои дигар кам нестанд.

— Ин шаҳри ҳал-ҳала не, мегӯянд, чаноб,— аз худ сухан ҳамроҳ кард тарҷимон, ки ба ҳурмати сардор бархоста, даст ба пеш гирифта меистод.— Содирхон, аз ҷояшон хезеду таъзим карда, узр пурсед.

— Ба чонам. Ба чаноби ҳоким арзи ман ҳамин, ки агар оху нолаи ошиқон шикоят пиндошта шавад, дигар намегӯям. Инро чӣ тавр карда гуфтан, Ниёзуко, кори шумо.

— Мо намегӯем, ки шумо дигар нахонед. Ин касби шумо. Аз пушти ҳамин нон меҳӯред. Аммо шумо аз Хувайдо, Сӯфӣ Оллоёр ва Ҳочааҳмади Ясавӣ барин шоирони машҳуру маълуми мардум чаро намехонед? Ҳол он ки аз гуфти одамони обрӯю иззатманд, онҳо инсонро ба риояи расму оин, ахлоқу одоб даъват мекунанд. Оё, ҳофиз, намедонед, ки аз рӯи шариат подшоҳ сояи худованди таоло аст ва ҳамду санои вай ба раият ва алалхусус ба шоиру ҳофизон фарз аст. Давлати Россия, кӯшунҳои мағлубиятнопазири императори тамоми Россия ҳоло се сол аст, ки барои бахту саодати фуқарои аълоҳазрат ба муқобили душманҳои мо ҷасурона меҷанганд. Чаро ба мадади фронт мардумро даъват накунем? Ин тараф-он тарафро ҷустуҷӯ кунед. Чунин ашъор ба забонҳои маҳаллӣ шояд кам ёфт нашаванд.

— Баъд, ин огоҳкунии аввалин аст,— Рубах сиёҳии чашмонашро девонасон ҷарх занонд.— Рафту ба гуфтаҳои мо амал накунад, муомилаи мо дафъаи оянда ин тавр намешавад. Шуморо ба кабинети ман нею ба ҷои дигар мебаранд. Сониян, ба касе аз ин мулоқоти мо даҳон намекушоед. Қавл медиҳед ё нишаста қавлона менависед? Ин бор ба ғапатон ҳам бовар мекунем, ба шумо ҷавоб. То дидан,— ӯ ба соат нигариста, аз паси он ду нафар берун баромад.

— Чӣ мегӯянд? — пурсид Ҳофиз.

— То дидан мегӯянд, чаноби ҳоким,— даст дар пеш гуфт тилмоч.

— Нағз монанд,— гуфт Ҳофиз ва аз дил гузаронд: «илоҳи афту башараи ту ва маҳкамаатро дидагиам ҳа-мин шавад». Ў аз маҳкама баромадан замон оҳе кашид ва ҳис намуд, ки заъфи дилашро берун меандозад. Вале се-чор иморати ғишти пухтагии атрофаш, ки маҳкамаҳои ҳукумати, хонаю боғи ҳоким ва ғайра буданду пеш гӯе ба назараш чун биноҳои навандохти «қисми аврупоии» шаҳр ҳашаматнок менамуданду дилкаш, холо манзараи бадҳайбат ва манфур доштанд, ки дилаш аз онҳо мерамид. Ба гумонаш, аз ҳар тирезаи ин биноҳо як нафар аз одамони ҳоким, аз кадомини он Мирзобаҳодур бо та-масхур ва таҳдид ба ӯ менигаристанд. Ҳофиз аз кучо ме-донист, ки аз миён чанд сол мегузарад ва рӯзе мерасад, ки яке аз ин биноҳо матбааи шаҳр мешавад ва дар он наберааш Шарафнисо Муҳаммадҷонова аз ҳуруфчинӣ то ба зинаи директориини ин корхона мебарояд!

Содирхон беихтиёр на ба ҷониби ҳавлии худ, сӯи дарёе роҳ пеш гирифт. Аз як тараф талху личинг ва пӯ-писаи ҳокиму аз тарафи дигар, ҳавои вазнин, дам ва гӯе ғуборолуди маҳкама вайро ба танг оварда буданд. Ў меҳост аз ҳавои кушод ва софи соҳили Сир нафас ги-рад ва ба худ ояд. Чомаро кашида таҳу қат намуда, ба як сӯ ниҳод. Остинхоро бар зада дасту рӯйро бо оби форами наҳр шуст ва пок кард. Ба рӯи санге ништаста кашол-кашол нафас гирифт ва худро як навъ сабук эҳсос намуда, силас ба гирду ҷонибаш назар афканд.

Аз ҷои ништасти ӯ чанд кадам болотар беди солхӯр-дае буд, ки ҷавкон ва як «кучолаҳалтан» он қариб ба об мерасиданд. Парастуе, ки танҳо рӯй-рӯи об парида кути лоямут аз ҳаво ёфта меҳӯрд, ба гумон аз парвози дуру дароз хаста шуда, ба як навдаи бед омада нишаст ва бо минқору панҷаҳои пой ба хорумоли худ даромад.

Беди солхӯрда рӯзеро аз айёми наврасиаш ба ёди Ҳофиз овард. Он рӯз ӯ аз лаби дарёе даргузар буду аз ҳавои сӯзон ба сояи ин бед, ки он вақт ҳам, ба ҳаёлаш танаи ғафс ва шоҳаҳои бисъере дошт, паноҳ оварда буд. Серунӣ зуд хоби ӯро меовард. Ў ба нияти гурезондани хоб шояд бошад, ба замзамаи суруде шурӯъ намуд. Ма-гар гӯш ба овози худ ва ҳуш ба маънии суруд медод, ки аз омадани касе то ба сараш беҳабар монд. Лекин, зуд чашмаш дар оинаи об ба акси одаме афтод, ки мелап-пид. Содир сар ба қафо тофта мардеро дид қадбаланд,

мавзунқомат, сафедпӯст, хумморчашм, абрувон ва ришу буруташ сип-сиёҳи тахминан чилсола.

— Ассалому алайкум, писар. Аҷаб овозе доштай! — овози мард кадомро аз наздикони Содир ба ёд меовард.

— Ваалайкум ассалом.— Содири наврас чолокона аз ҷой бархост. Мардро аз сару либосаш мулло пиндошта, дастҳоро ба сандуқи дил ниҳода андак ҳам шуда таъзим намуд.

Мард ба ӯ даст дароз ва вохӯрӣ карду аз зери пой ҷой барои нишаст мечуст, ки Содир аз ин пай бурда, миёнбандро во намуд, афшондаву таҳу ғунчаҳояшро равонда, ба рӯи санге кушод ва хоҳиш кард.

— Муллоамак, ана ба ин ҷо шинед.

— Барака ёб. Пири бадавлат шав, писар.— Мард домани ҷоман бепахтаи зирагии хушчилоро ғундошта рӯи зонӯҳо ниҳод ва пойҳоро аз кафши сарипой берунтар кашида, ба чашмони сабзгуни наврас нигарист:— Ту писари кӣ ва аз кадом маҳаллай?

— Ман аз маҳаллаи Қушбегӣ, Муллоамак,— ҷавоб дод Содир,— Писари Бобошарифи алочабоф,— дар рӯи наврас аломати яъс намудор гашт.— Падарам қазо кардаанду ман аз он кас ҳафтсола ятим мондаам.

— Хости парвардигор,— дилсӯзона оҳ кашид марду пас аз тааммуле илова намуд: — Бо ҳамин тарик, аз падар хурдакак ятим мондам ғӯя. Хайр, модарат...

— Модарам баъди як соли падарам қазо кардаанду ман дар ҳавлии аммаам.

— Хайр аммат ба ту меҳрубону аз паят шуда меистад?

— Ҳа. Амакам ҳам одами нағз.

— Амак кист?

— Он кас ҳам бофанда.

— Ту ҳам бофандагиро ёд гирифтӣ?

— Ёд гирифтам. Аммо ба вай ишқам нест, амакмулло,— изҳори роз намуд Содир ва худ аз соддагиву зуд дар назди як одами бегона дилро мисли дастархон кушода гузоштан пушаймон шуд, ки шарм намуд ва сурх шуд.

Марди зирак бошад, аз авзои Содир огоҳ шуда ӯро аз ҳиҷолат берун оварданӣ шуд:

— Аз ин мебарояд, ки ба касби дигар муҳаббат дорӣ. Оё ту, писар, ҳофизиву навозандагиро дӯст намедорӣ? Охир овози форам дорӣ.

— Магар ашӯлачигӣ ҳам хунар аст? — пурсид Содир.

— Ҳамин тавр гуфтию мондӣ. Аз хунарҳои олиҷаноб! — Мард лаб ба лаб расонду сар чунбонд, — ҳамаи хунарҳои оламро зехн монию ба қавли ту ишқат бошад, ёд мегири. Аммо бе овози худодод кадом кас ҳофизи қабули хосу ом шуда метавонад? Ё кадом устои гулдаст шогирди беовозро хушовоз кунонида метавонад? Ман овозатро шунидам. Ба ман хуш омад. Агар хоҳӣ ба ту танбӯрнавино ҳофизиро таълим медиҳам.

Шоир Кошиф.

— Худи шумо ашӯлачию танбӯри ҳастед? — бесаброна пурсид Содир.

— Не. Ман шоирам. Байт меӯям. Аммо танбӯр ҳам менавозаму суруд ҳам меӯям. Номӣ ман Муҳаммадами-ни Кошиф. Аз маҳаллаи Масҷиди Сурх. Ба амаку аммаат гӯӣ, ки маро дидӣ. Агар розӣ шаванд, ба хонаи мо биё. Фарзандони ҳамсоли тӯро дорам. Зиқ намешавӣ. Танбӯрнавино ҳофизиро ёд мегири. Боз меӯям, ки писарчон, ин пешаи олиҷаноб аст. Номӣ ту чист? Содир? Ҳамин тавр кун, писарам, Содирчон. Ба қадру қимати овози худододат ҳам худат расу ҳам хешу ақрабоят расанд. Чунин овозро худованди карим ба ҳар кас намедиҳад. Ба гузари Масҷиди Сурх меравӣ ва ҳавлии Муҳаммадами-ни Кошиф кадом гуфта меурсӣ. Ҳар кас бошад, тӯро бурда нишон медиҳад. Ту меҳонӣ? Ин тавр бошад, нуран алонур. Байтёдкуниат осон мешавад. Номӣ маро фаромӯш намекунӣ?

— Не, муллоамак. Аз ёдам намебарорам. Амаки ман одами гапдаро. Не намегӯянд, меравам. Худи фардо равам майлаш?

— Ба шарти розӣ шудани аммаю амакат,— даст ба китфи Содир ниҳод шоир Кошиф.— Худат гуфтӣ, ки онҳо ба ту меҳрубонанд. Ту ҳам бояд ба онҳо меҳрубон бошӣ. Ба гапашон дарой, наранҷонӣ. Агар ҳамроҳи амакат биеӣ, боз хубтар мешавад. Акнун ману ту шинос ва ҳолдони якдигар шудему хоҳиши шогирдӣ ба ман дорӣ, бие боз як суруд хон.

Содир аз ҳаё даме дудила шуд. Вале ин тӯл накашид. Ӯ тӯпиро нимта намуда, ба ҷои табакчае ба даст гирифт, ки ҳофизони бесозу навоз онро аз ин сӯй ба он сӯи даҳон ва гоҳо аз он наздику дур карда месуруданд ва гӯё бо ҳамин овозро танинандоз менамуданд.

— Овозатро баланд нею ҳамон тавр, ки меҳондӣ замзама кун, писар,— хоҳиш намуд Кошиф ва саллаи докаро аз сар гирифта, ба рӯи санге ниҳоду сари каммӯйшудаву дар зерӣ бори салла арақ кардааш намоён гардид.

Содир замзамаро шуруъ намуд:

Сабо аз коматат рамзе бар он гесӯи чанбар бар,
Матои косиде дорам, сӯи бозори анбар бар.
Сари зулфи суҳанро шонаи шамшоди шодӣ дех.
Ба домафтада кумрӣ муждаи сарви суманбар бар.

Содир хондаравон дам ба дам номаълумона гӯшаи чашм ба Кошиф меафканду медид, ки ӯ чигуна мувофиқи оҳанг ба ду тараф ҷунбида хушнудии ҷӯш зада барояндаро базӯр нигоҳ медорад. Чун ҳофизи модарзод дувоздаҳ сатри дилнишини ба оҳанг дароварда шударо ба итмом расонд, Кошиф беихтиёр аз ҷой бархосту гуфт:

— Офарин, писарам, офарин! Ба овозату созат офарин бод! Медонӣ ин моли кист?

Содир дар ҷавоб очизӣ мекашид. «Офарин» чи маънӣ дошта бошад? Магар байт ҳам мол аст?» — аз худ мепурсид ӯ.

— Нағз хондӣ. Ҳам сози хубу ҳам овози хуб,— такрор намуд Кошиф.— Бидон, ки ин ғазали бачаест тақрибан ҳамсинну соли ту. Тошхоҷа, писари як сангбур. Вай аз ҷақари Сангбуррони маҳаллаи Муллоибод, писари Эшонхоҷаи сангбур. Вай ҳам аз кӯҳи Муғул ҳамроҳи падараш санги осие бурида метарошад. Ҷавони лаёқатманде. Дидӣ, ин ғазали аввалини ҳамин сол гуфтаи ӯ аллакай моли мардум шудааст! Шоирӣ, яъне байту ғазалгӯӣ ҳам ҳунарист монанди овоз ва ҳофизӣ худодод. Хуш мон, писарҷон. Албатта бо амакат ба ҳавлии мо бие. Ҳар вақт равед, меёбед. Хайр, Содирҷон.

Кошиф рафт. Содир чун бегоҳӣ дар сари дастархон аз мулоқоти худ бо ӯ ба амакаш нақл намуд, вай аз ҳад зиёд хурсанд шуд.

— Пешониат, аз ин мебарояд, ки кушода шуда рафт,— башорат дод ӯ.— Магар ба ту чанд бор нагуфтам, ки ба ягон ашӯлачӣ шогирд шуданат даркор?

Оре, Амак мегуфт. Ҳар гоҳ, ки сурудҳои замзамаи зери лаби ӯро шунида мемонд, мегуфт, ки аз ту на бофанда мебарояду на дӯзанда. Аммо сарнақшчи лаллола мебарояд. Инро Содир ҳазлу мазох мепиндошт. Лекин ҳоло амак бо чиддияти том сухан мегуфт. Танбӯрии хунарианд, шоири шириякаломии Кошифро таъриф намуда таъкид мекард, ки агар вай ба гапаш истода, ба шогирдӣ қабул кунад, бахти Содир лаб мезанад. Аз миёни ду рӯз гузашт ва амак ҳанӯз фурсати ба назди Кошиф бурдани Содир пайдо накарда, бегоҳон дари кӯча кӯфта шуд. Ӯ баромада як одами миёнсоли ношиносро дид. Вай гуфт, ки фиристодаи Кошиф аст. Шоир Содир ва амаки ӯро ба хонаи худ ба меҳмонӣ меҳонанд. Амак либосҳои идпӯш дарбар намуда ҳамроҳи расули Кошиф ба хавлии вай рафт.

— Чи хуб шуд, ки шуморо ёфта омадаанд? — ба истиқболи Содир ва амаки ӯ Кошиф аз суфаи сахни хавлии меҳмонхона тохта фурумад. Вай дар бар куртаю почомаи васеъ ва дарози суф, дар сар қулоҳи арақчин дошту бас.— Марҳамат карда аз боло гузаред,— гуфт ӯ ба амак ва рӯ ба Содир овард,— ту, ки ҳоло ҷавонӣ, мана аз ин поён менишинӣ. Омин, оллоҳу акбар, хуш омадед.

Кошиф амаки Содирхонро бо ду нафар меҳмононаш: яке олими уламо Ҳусайни Рочеъ, дигаре—сайёди номӣ Шодибой мерган ва Содирро бо як ҷавони лоғарандоми хизматкарда гашта шиносонда гуфт:

— Байте, ки ту дина меҳондӣ, аз онӣ ҳамин рафиқи туст. Тошхӯча ҳамин аст.

Ана аз ҳамон рӯз сар карда Содирхон шогирди Кошиф шуд ва аз ӯ танбӯрнавозию ҳофизиро омӯхт. Шоир аз Ҷомӣ, Ҳофиз, Камоли Хучандӣ ва дигарон ғазалҳои таронабобро меёфт. Ба шогирдаш меҳонанд ва маънидод мекард. Муддате аз миёни нагузашта овозаи хушовозии Содирӣ ҷавон шӯхрат ёфт. Ӯро ба тӯю маърақаҳо даъват менамуданд. Мешуниданд. Аҳсант меҳонданд ва музди

меҳнат ба ӯ медоданд. Содирхон боварӣ ҳосил намуд, ки шоирӣ ҳам, ҳофизӣ ҳам ҳунар будааст.

Хаёл ва хотираи Содирхони ҳофизро садои баланди суми аспҳо ва зангӯлаҳои фойтун парешон намуд. Ӯ чомаро пӯшид. Салларо ба сар гузошт. Ба ҷониби иморатҳои манфур назаре наандохта, ба ялангии Чоршанбе расида дар дил хурсанд шуд, ки дар роҳ ягон нафар аз одамони ҳокимро надид. Вале дилаш ғаш буд. «Хувайдою Сӯфиоллоёрхонӣ кунам? Бе ҳамин ҳам магар мардум аз ҳарфи гӯру қиёмат, азоби арасоту дӯзах безор нашудаанд? — аз худ мепурсид ҳофиз ва ба худ тасалли медод: ба деҳот, ба шаҳрҳои аз қаламрави ҳоким берун мераваму хондан мегирам. Мирзобаҳодурхо дум-думи ман дар ҳама ҷо соя барин намегаштагистанд охир...». Дар ин асно русеро, ки ба сӯяш меомад, аз дур дид.

«Шояд ин ҳам аз одамони ҳоким бошад» — дар дил гуфт ӯ ба худ. Вале зуд ин андеша аз сараш берун гашт. Вай суратгир Иваницкийро мешинохт. Аз пеши дӯкони ҷавли ӯ бисёр даргузар мешуд ва шояд вай ҳам кӣ будани ӯро донд, ки даст ба сандуқи дил ниҳода салом медод. Ҳоло ҳам ӯ даст алифлом ва қомати мавзунашро андак ҳам намуда таъзими кард. Содирхони аз ҳар сӯй хавотир ва ошуфта танбӯрро ҳам ба сандуқи дил оварда, таъзим намуд ва ҷавоби салом дода мегузашту ин дам ба ёдаш расид, ки соли гузашта гӯё дар ҳамин мавсим дар ҳамин ҷо онҳо ба ҳам рӯ ба рӯ омада, салому алек карда буданд.

Бале, он вақт вай, Иваницкий ба назди сардори уезд мерафт. На ба маҳкама, балки ба ҳавлиаш. Ӯ раҳ то раҳ фикр менамуд, ки сардори уезд ба рӯзи таваллуди духтараш чаро ӯро хабар мекунад? Охир ошноӣ он сӯ истад, ӯ ба вай ҳатто шиносоию наздикӣ ҳам надошт. Бори чандӯм бошад, коғазеро аз соаткисаи сари сина берун оварда кушода хонд: «Ба меҳмонии рӯзи таваллуди духтарамон, ки рӯзи якшанбе, соати дувоздаҳи рӯз баргузор мегардад, хоҳишмандаи марҳамат фармод. Агар лутфан дастҳои суратгирро низ бо худ оваред моро мамнун мегардонед»...

Иваницкий машғули хатхонӣ шуда, дар кӯчаи ноҳамвори назди маҳкамаи пристав пешпо хӯрда, сандалаки рафта, қариб буд, ки рӯйноки афтад. Вале касе аз бағалаш биғирифт. Нигариста, ҷавони гандумгун ва чашмонаш сиёҳу сӯзонро дида табассум кард.

— Хайрнят ту будай, Чӯра, вагарна меафтодаму нон-ёбакамо ро шикастаю роа мекардам,— ба дастгохи латтапечи суратгирӣ ишора намуд Иваницкий.

— Ба кучо меравед?

— Ба он чое ки агар бар нагардам, ба хона меравию кӯрпаю болинамо мебарӣ. Ба ҳабсхона. Гуфта намешавад-дия.

— Чӣ меғӯед, усто? Нияти бад накунед. Чаро шуморо ба ҳабсхона мебаранд?

— Маро худи Рубах аҷаб, ки ба меҳмонӣ даъват намудааст. Ғӯе ба рӯзи таваллуди духтараш. Фармудааст, ки аппаратро ҳам барам. Ба қавли шумо, тоҷикон, эҳтимол дар зерин ин коса нимкоса бошад. Магар дар шаҳр суратгирӣ беҳтар ёфта наметавонанд, ки маро меҳмонанд?

— Ман ба ҷои шумо мебудам, намерафтам,— машварат дод Чӯра.— Агар пинҳон шудан даркор бошад, аз ҳамин наздикиҳо ҳозир ҷо меёвам, ки ҷосусашон ҳам кофта ёфта наметавонад.

— Аз дасти онҳо ба кучо гурехта халос мешавӣ?— Иваницкий овозашро паст намуд.— Ба осмон барой, аз пояту ба замин дарой, аз ғӯшат мекашанд. Беҳтараш рав, ки ҳар дуи моро дар як ҷо набинанд.

«Ин не, вай не ӯ маро диданисту тағовӣ карданист. Ин ҳам як навъи истинтоқ аст,— танҳо монда дар роҳ ба худ мегуфт Иваницкий ва худ меҳандид: — барои дидану истинтоқ кардан магар ба меҳмони рӯзи таваллуди духтараш даъват намудан лозим аст? Охир ӯ метавонад полисеро ба хонаам фириштаду бурда ҳар чӣ хоҳад, бо ҳар роҳ ҳам бошад, фаҳмида гирад. Хайр чӣ лозим, ки бо чарою чӣ ройгон худро азоб диҳам. Ҳар чӣ бодобод».

Иваницкийро дар дами дарвозаи ҳавлии Рубах пирамарди ришу буруташ монанди қадаш дарозе пешвоз гирифт. Пурсопурсӣ карда ба ҳавлӣ гузошт. Роҳи байни гулзор ва дарахтон ба шипанги мудавваре мебурд, ки дар панҷараи он духтараке пойҳои лучро овезон намуда, кокули ғафс ва ягонаи хурморангагро мебофт. Ӯ марди бегонаи ба ҳавлӣ даромадаро дида, рӯй ба тарафе оварда, овоз баровард. Иваницкий аз ҳолӣ будани ҳавлӣ ҳайрон шуд. «Меҳмонон дар чунин ҳавои гарм наход дар хона бошанд? Ё ман хато карда барвақт омадаам? Ӯ соатро берун оварда дид. Расо дувоздаҳ буд. Дар ин асно дарӣ хона во шуда, дар остонааш подполковник Рубах — марди миёнсол ва миёнақади малламӯй, сурхина-

рӯй пайдо шуд. Аз зинаҳо ситаброн қадам монда, поён фурумаду бо сар ба Иваницкий ишораи омадан гиредро кард.

— Тааҷҷуб накунад, ки чаро ба ҷуз ман, соҳиби хона ханӯз касе нест,— ӯ дасти нарма, сергӯшт ва аракиро ба оянда дароз кард.— Баъди он ки ба шумо хабар фирис-тодам, қарорамонро тағйир додем ва меҳмонхоро ба соати як даъват кардем.

— Ин тавр бошад, волоҷоҳ, ман ҳам рафта...

Иваницкийро сардори уезд ба давомдиҳии сухан нагузошт:

— Боке надорад, ки андак барвақт омадед. Қанӣ ба шипанг. Сӯхбат мекунем.

«Ману ту аз ҷӣ сӯхбат мекарда бошем? Як соат пеш аз дигарон оварондӣ, ки аз афташ маро аз ҳаллоҷӣ гузаронӣ» — дар дил бо Рубах ба ҳарф даромад ӯ. Лекин вай бошад, то метавонист худро хушфеълӣ атвор нишон доданӣ шуда, ҳарфҳои меҳмоннавозона мечуст.

— Ҷои аз ҳама салқинтар ҳозир ҳамоно шипанг. Аз ҷониби дарёе ҳайрият ба ин тараф андак насим вазида, албатта, нисбатан як навъ салқин мекунад. Хӯш, ки бошад, мебинам, ки шумо гӯе худро як қадар гирондаед. Ё ман хато мекунам? Оё бемор нашуда будед? Ҳайрият. Дар тобистон ҳуди ҳавои сӯзони ин маҳалҳо ба ману шумо аз дӯзах камтар таъсир намекунад. Дар ин дунё, ки месӯзем, шояд худованд дар он дунё, шумо Евгений Александрович боварӣ доред ё не намедонам, аз азоби кори ҷаҳиш озода кунад. Аҷибаш дар ин ҷост, ки маҳаллиён бошанд парвоя надоранд. Нигоҳ кунед, ҷомаи сипсиёҳи пахтадор пӯшидааст,— сардори уезд бо ангишти кӯтоҳи ғафс аз байни панчарадевор ҳарсавори роҳгузарро нишон дод: — Лекин ҳайратангезона балое ба онҳо намезанад. Вале албатта турушу бадбӯйанд.

«Ана ҳамин ба қавли ту турушу бадбӯёнанд, ки ману туро меҳӯронанд, мепӯшонанд, бароямон хонаю ҷой месозанд. Ана ҳамин шипангро ҳам, ки ба сӯяш аз дарёе насим мезада, боре дида будам, ки онҳо месохтанд» — гуфтани Иваницкий меомаду лекин наметавонист бигӯяд. Ҳикмати халқ беҳуда нест, ки мефармояд: Ба ҳар навъ забонатро нигоҳ дор.

— Хӯш бигӯед, ки аҳволатон чи тавр, Евгений Александрович? — пурсид Рубах. — Бе ҷо не? Ба худо шукр. Марҳамат, нишинед. — Мизбон меҳмонро ба курсии боф-

таи назди мизи мудаввар нишонд ва худ ҳам фахху фухкунон нишаст.— Дар як маҳалла умр ба сар мебарему ягон бор ҳамсӯхбат нашудаем.

«Мо ду чашмем,— гуфт дар дил Иваницкий,— ки, ба кавли маҳаллиён, дар миён бинӣ набошад, якдигарро меҳӯрем. Сӯхбати ману ту чи гуна мешуда бошад?».

— Биё, гуфтам, ба меҳмони рӯзи таваллуди духтарам хабар кунам. Чандест, ки бо ҳам во меҳӯрем. Шиносем, албатта,— Рубах чашм ба аппарати суратгирӣ дӯхт ва илова намуд: — Хуб кардед, ки инро овардед. Меҳмонон чамъ шаванд, як сурат мегиронем. Бигузор дар таърих монад. Суратгирҳои шахрамон, аз шумо пинхон нест, аксар қаллобанд ва даъват кардани онҳоро раво надидам.

Ҳамин тавр Рубах беором сухан мегуфт ва савол меододу ҷавобашро нагирифта, ҳарфро боз ба сари саломатии Иваницкий овард:

— Дар воқеъ шумо, Евгений Александрович, шояд дар вақти ҷопгари матбаа буданатон саломатиро аз даст дода бошед. Чанги қалъагии матбаа кори худро мекунад. Шуши одамӣ охир аз ҷӯян нест. Агар ба маслиҳати ман медаромадед, ягон моҳ дар бемористон хобида худро муолича мекунонede. Пеши дардро гирифтан бехтар аст. Агар лозим донед, ба андешаи ман ин зарур аст, шуморо ба палатаи яккакат хобонанд.

— Муташаккирам. Фикр карда мебинам, чаноб,— гуфт Иваницкий ва аз дил гузаронд:

«Ту бо ин меҳрубонӣ меғӯӣ, ки як замоне дар матбаа кор карданатро ҳам медонам. Ман ҳам медонам, ки деҳони маро бўйгирхоят сол аз сол варам мекунонанд. Акнун меҳохӣ, ки маро бурда ба палатаи яккакат ҷой кунию ба ҷои духтур ҷосусатро монӣ ва риштаву сӯзанро фаҳмӣ. Ба назди ман кӣ омада меравад, доништагирӣ. Вале ханӯз, ба андешаам, ту муддаоятро нагуфтӣ»...

Матбааи майдаи воқеи заминкане дар як кӯчаи қанораи Москва ҳоло ба ёди Иваницкий мерасид. Коргарони вай аз тирезаи танҳо як ваҷабаш рӯшноӣ дошта поирахгузаронро то ба зону медиданд. Дар корхонае, ки офтоб ба коргарон рӯйи нишон намедод, шабу рӯз ҳуруфчинон, ҷопгарон ва муқовасозон бо ҷароғ кор мекарданд.

Боре устони матбаа дар ҳангоми корбаро Евгенийро

аз рафтан боздошт. Фармуд, ки сабр кунад ва ҳамроҳи у равад. Дар кӯча ўро ба гап гирифта ногаҳон пурсид:

— Ту, Женья, большевиконро медонӣ?

Иваницкий дасту по гум ва нафасе тааммул кард.

— Наход Ленин ва пайравони ўро надонӣ? — пурсид усто.

— Ленинро надидаам. Лекин пайравонашро медонам.

— Масалан киро?

— Оё намеранчед? Масалан, худатонро.

— Хато накардай. Женья,— даст ба китфи шогирд гузошт усто ва овозашро пасттар кард.— Пагоҳ баъди кор дар матбаа мемонӣ. Ману ту як чизро чоп мекунем, вале мутлақо пинхонӣ. Ба касе дар ин боб даҳон накушой, нобуд мешавем. На ба ҳамкорон ва на ба аҳли хонаводаат чизе намегӯӣ. То пагоҳ хайр.

Аввалину вопасин бор Евгений дар матбаа варақан ба корпартой даъваткунандаи большевиконро чоп кард. Вале нохост чун барф дар тобистон, одамони жандармерия омаданду кофтуков гузарониданд. Аввал силе ба рӯи Евгений заданд ва забонхат гирифта ўро сар доданд. Пагоҳаш ба кор омада хабардор шуд, ки усторо бурдаанд. Евгенийро гумоштаи хочаин ба дарун даромадан ҳам намонд. Аз дар берун ронда, аз кафояш туф ва дашномҳои қабехе кард. Баъди хеле укубати мӯҳтоҷии беко-рӣ Евгений аз матбааи дигаре кор ёфт. Вале дере нагузашта ўро боз пайравони Ленин ёфтанд ва худӣ ў ҳам яктои онҳо шуд. Ў варақаҳо чоп мекард. Ба корпартоиҳо ширкат менамуд. Дастгираш карда ба ҳабс андохтанд. Ба суд доданд. Ба кишвари ҷангалзораш бепоён ва зимистонаш қаҳратуну дароз бадарға карданд. Гурехт. Ба даст афтод. Ба зиндон партофтанд, вале аз маслакаш барнагашт. Дастгир намуда, ба Туркистон бадарға карданд. Ў ба Тошканд омад. Дар он ҷо ҳамфикрони худро пайдо кард. Таъқиб сар шуд. Ба Хучанд омад. Ин соли сенздаҳ буд.

Рубах, ки «шуморо як нафас танҳо мегузорам» гуфта аз паси духтараш ба хона даромад, хокистардоне оварда, рӯи стол ниҳод ва папироти тамокуяш нимсӯхтаро ба он пахшу дудро паст кард ва боз ба изҳори дилсӯзию ғамхорӣ гузашт. Чун дид, ки сомеаш ба ў гӯё бепарвоёна сӯш медиҳад, гуфт:

— Ба ҳаёлам, маъзарат меҳоҳам, Евгений Александрович, ба ҳарфҳои ман гӯё чандон эътибор намедиҳед, ё

иштибоҳ доред. Ман натавҷо ҳолдони шумоям, ғами саломатиатонро меҳӯрам. Ин ҳунароҳои ноҳамаонаи нақшакашӣ ва ҳатто адвокатӣ ҳам ба кас нони серӣ намедиханд. Дар ин кишвари гирифтори ғазаби худованд касбҳои мебошанд, ки ҳамвора бозорашон касод.

«Бо ин суҳанҷоят чӣ меҳаҳӣ?— дар дил аз ӯ пурсид Иваницкий,— Оё ту, иблис, аз маҳкамаат ягон кор доданӣ нестӣ? Лекин, агар таклиф мекардӣ, чон гуфта мерафтаму дар тағи биниат истода кудрати худоро ба ту нишон медодам»...

— Шумо агар қабул мекардед, ба ихтиёри мактаби русии маҳаллӣ мефиристодам. Модом, ки адвокат ҳастед, аз қонуну қоидаҳо хабар доред ва чаро муаллими дарси....

— Ташаккур. Ман миннатдорам,— гуфт Иваницкий ва хомӯш гардида аз дил гузаронд: «Ман аз нимкосаи зерини косаат ҳам огоҳ шудам. Ту маро ба он ҷо фиристода, аз ғапам дар монанданӣ ҳастӣ. Наход далелу исботҳои дар делон ман ҷамъ кардаи ту барои бори дигар маро ба ҳаёс андохтан ё бадарға кардан кофӣ набошад? Оё ту ресмонро дароз партофта, онҳоро ҳам ба дом афтониданӣ нестӣ, ки ба назди ман омада мераванд?».

— Ин касбҳоятон шуморо гоҳ ба Сулукта медавонанд ва гоҳ ба Санто. Адвокатӣ ба андешаи ман...

«Акнун иблис талху пичинг мекунад, ки ман ба он ҷоҳо на барои адвокатӣ, балки шӯришгарӣ меравам ва аз ҳамаи ин ту хабардорӣ».

— Шумо дар қустуҷӯи қор ва аз паи рӯзгор ба волостҳо мебароеду гумонбарон ҳар ҷи ба шумо нисбат медиҳанд. Яке шуморо бо ангиштканони фитнагари Шӯроб, дигаре бо тоторони шӯрангези Санто ҳамкор мешуморад, ки ҳамаи ин, ба андешаи ман, иштибоҳ аст.

— Волоҷоҳ дуруст мефармояд, ки ин иштибоҳ асту бас. Синну солам ба ҷое расида, дигар чунин қорҳо ба дилам нағунҷида мондааст. Гумонбарон, ройгон аз паси гумон нон меҳӯранд ва аз ин рӯ, волоҷоҳ, гумонро ҳақиқат намениндоранд, ки дуруст аст,— Иваницкий ниҳоят ошқоро ҷавоб нагардонданро ба худ раво надид.

— Шояд,— мад кашид Рубах.— Ана меҳмонҳо ҳам меоянд. Сӯҳбати мо боқӣ, Евгений Александрович.

«Бо ин меҳаҳӣ бигӯӣ, ки акнун дар ҷои дигар ду ба ду нишаста аз як сар ҳамаи қорҳои кӯҳнаро бод медиҳа-

му гуноҳхоятро ба гарданат чунон боб карда мемонам, ки худат бале мегӯй. Вале мо думравони туро донистан меҳоҳем».

— Лекин бе тарчимон омадани онҳо ачаб.— Рубах писхандзанон аз ҷой бархост.— Охир ин мардуми кунда ҳамин қадар сол ин ҷониб бо мо сару кор дошта бошанд ҳам, ғайр аз «ваши исочесту» дигар чизро намедонанд.

«Худи ту ки нони онҳоро меҳурӣ, по ба хоки онҳо мегузорӣ, аз забони онҳо чанд калима медонӣ?»— мепурсид дар дил аз ӯ Иваницкий.

Аз дарвоза ба ҳавлӣ марди хушкитфу бозӯ ва каллакалони сурхинарӯй — оқсақоли шаҳр Мирзобаҳодур, аз паси ӯ дар тан яктаҳи банорас марди сиёҳришу лоғарандом ва сабзина — козии шаҳр Саидахмадхон дохил шуданд. Онҳо як дам дар дами дарвоза истоданд, ки аз он ҷо ду бӯғчаро бардошта марди паканае низ дохил шуд. Дар ҳамин ҳангом аз дарвоза ҳамроҳи дарвозабон Сиддиқчаи тилмоҷ низ даромада омад. Амалдорони маҳаллӣ ӯро ҳамроҳ гирифта то метавонистанд, тез роҳ гашта ба сӯи соҳиби ҳавлӣ меомаданд, ки баръакси онҳо вай қадамро гуё шумурда мемонд.

Меҳмонон ва тарчимон, ғайри бӯғчабардор ба Рубах таъзим намуда салом дода, якдаста вохӯрӣ намуда, пас даст ба сандуки дил ниҳода бо тавозӯю тамаллук истоданд. Бӯғчабардор бо ишораи Мирзобаҳодур бӯғчаро кушод.

— Мо, ғуломони содиқи импиратури аъзам, канинаҳои камтарини олиҷоҳам ҳаҷъи почизонае барои шумо ва нури дида овардаем. Канинаи мову қарами шумо. Аз дилу ҷон илтимос мекунем, ки онҳоро қабул кунед,— гуфт Мирзобаҳодур. Сухани ӯро Сиддиқчаи тилмоҷ бо шохчабандияш тарчима кард.

— Валя, ҳо Валя,— Рубах фаръёд намуд ва аз гиребони ҷомаи алобайрақи зарбофти ба китфаш андохташуда барои наафтоданаи гирифта қоҳ-қоҳ хандид ва ба ишораи миннатдорӣ карда, печонда ба банди даст партофт. Овози Рубахро шунида аз хона духтари тақрибан шонздаҳсолаи нозукандом, сафедпӯст ва пирӯзачашм, ки дар пой шиппаки нарми хона, дар тан куртаи ҳарири сабзгун дошту кокули ягонаи ғафсро алвонҷ дода, тозон омада ҳар ду лаби домонро бо ангуштони нозук гирифтӣ зону ҳамонда ба хама таъзим кард.

Меҳмонон куртавориҳои атласу шоҳиро таҳ менамуданд. Қозӣ бошад, дар ҳамин дам аз кисаи даруни чома марҷони марворидро берун оварду тақозои тақдим ба духтар менамуд, ки Рубах рӯ ба ҷониби Иваницкий овард:

— Евгений Александрович, лаҳзаи ачибе! Чи хуб мебуд агар ҳамин дами тақдиму қабули ҳадяҳои ҷанобонро ба сурат мегирифтед.

Иваницкий аз ин тақлиф бағоят шод шуд. «Ман ин суратро ҷоп карда, ба шогирдонам ҳам медиҳам, ки ба шаҳриён нишон диҳанд, қозии куззоташон ба гардани духтари амалдор чи марҷони пурбаҳоеро меандозад». Вале зоҳиран, аз ин ҳадяи қозӣ оқсаққол беҳабар будааст, ки аз рашк ранги рӯяш мепарид. «Бар падари ту ғаччи ғучазо лаънат» — гуфт ӯ дар дил. Ин дам ба ёди ӯ расид, ки рӯзе барои шохмотбозӣ бо даъвати падари қозӣ Саидахмадхон Қозибузург Асирии ҷавон омада буд. Қозӣ аз вай пай дар пай мот шавад ҳам, боз мебозид ва мефармуд, ки боз биёяд. Зеро омадани шоири ҷавон барояш як навъ дилхушӣ буд. Шеърҳои навшанқкардаи ӯро мешунид. Боре чун дафъан дуйӯм мот шуда буду миёни аз нишастани бисёр катшударо базӯр росткунон аз ҷой бармехост, ба ёдаш омад, ки имрӯз шеър аз шоир нашунидааст.

— Тошхӯча, имрӯз ту ягон чизи нав хондӣ ё не?

— Нахондам, тақсир, лекин чизи наве ҳам машқ накардаам.

— Ин мутлақ мумкин нест! — овози ғафс дар хонаи майдаи деворҳояш ғачу кандакорӣ танинандоз шуд. — Ҳам ду бор мот мекардаю ҳам ягон чиз нахонда ме-рафтаӣ? Нахонӣ, ба рафтан иҷозат нест. Фарз кардем ғач бошад ҳам боке надорад, хон.

Асирий гӯё мунтазири ҳамин сухан буд, ки гуфт:

— Лекин айб намефармоям, тақсир. Ба қавли ҳудатон андак бемаза.

— Ҳеч қисса не. Ғайри Мирзо, ки, — ӯ Мирзобаҳодуро дар назар дошт, — аз он худист, дар ин ҷо каси дигар нест-ку.

Шоир гуфт:

Аҳмақ он кас, ки зар зи зар нахӯрад,
В-аз дарахти амал самар нахӯрад.
Баъди мурдан занаш ба қуввати пул
...хое хӯрад, ки хар нахӯрад.

— Оббо шаввозе!— хандид қозӣ, лекин зуд дар қиёфааш аломати ранчиш пайдо шуд.

Дар ҳамин асно писарчае аз хавлии дарун тозон баромада назди тирезаи меҳмонхона омада гуфт:

— Дада, пул тед будааст. Аям қатик харида сарашона мешуштаанд.

— Рав-раве, бар падари аят лаънат!— дод зад Қозибузуруг. Дониста ва ё надониста илова намуд:—...хое хӯрад, ки хар нахӯрад...

Боре аҳли маҳаллае аз имоми масҷид шикоят карда меоянд. Қозӣ айби ўро мепурсад. Мегӯянд, ки дар вақти имоматӣ бисёр мечунбад ва бинобар ин бавай иқтидо кардан гуноҳ аст. Лекин имоми дигар оварда наметавонем, чунки оқсаққол тарафи имомро мегиранд.

— Номи маҳаллаатон чист?— мепурсад қозӣ.

— Дари шикоф,— ҷавоб медиҳад яке.

— Ин тавр бошад, чунбидани имом равост. Раведу иқтидо кардан гиред, ки гуноҳе дар он нест,— ҳукм мекунад қозӣ.

Одамон танҳо баъди ба кӯча баромадан ба маънии ҳукми қозӣ рафта, хандоханд карда мераванд.

Нақл мекунанд, ки шабе қозӣ меҳмони саркори заминҳояш шуда тирамоҳрӯя дар сари харбузазор хобидааст. Саҳарӣ ҳаво хунук шуда болопӯши қозӣ сабуки мекунад. Ў саркорро бедор карда мефармояд, ки ба болояш чизи дигар пӯшад. Лекин бо ин ҳам намешавад ва мепурсад.

— Хой саркор, наҳод ягон чизи ғафстар набошад?

— Таксир, як чиз ҳаст. Нағз гарм мекунаду лекин...

— Лекинатон чист?

— Тӯкум, таксир...

— Э овардан намегирӣ,— мегӯяд қозӣ.— Ҳар чи бошаду гарм кунад. Аммо аз ин хусус даҳон кушой, рӯзатро мебинӣ.

Дардо, ки рози пинҳон хоҳад шуд ошкоро. Як ҳафта нагузашта, сирри шаби тор ошкор мешавад. Пой саркорро ба замин нарасонда ба пеши қозӣ меоваранд.

— Ту, лаънатӣ магар ваъда надода будӣ, ки ба касе нагӯӣ?

— Таксир, саҳл монда буд, ки кафам,— иқроӣ мешавад саркор.— Ба дил ғунҷонда натавониста охир ба модари бачаҳо гуфтаму...

— Гуфти, ки ба ҳеҷ кас нагуяд? Э девои. Хоҳӣ, ки хар хабарро тез паҳн кунӣ, ба зан гӯӣ. Ҳеҷ рав!

Ҳоло Мирзобаҳодур дар дил мегуфт, ки «фаҷҷи падараш ба писараш гузаштааст». Баъди ба сурат гирифта шудани маросими марҷонгузаронии қозӣ меҳмонони дигар низ омадан гирифтанд. Амалдорони полиция, почтаю телеграф, офицерони гарнизони ӯрдаи шаҳр, аз боёни маҳаллӣ соҳиби заводи пахта Муҳаммадраҳимбой, Пӯлодҷонбойбача ва дигарон омаданд. Иваницкий то таъмом шудани пластинкаҳо сурат гирифт. Ӯ меҳост аз ин тоифаи мардуми забонашон дигару дилашон дигари пуртамаллук зудтар бигурезад. Нагузоштанд. Хоҳу ноҳӯ нишаст. Нӯшиду ошомид ва посухи пурсишҳоро дод. Гашти рӯз мондаю лакот шуда охиста-охиста ба хонааш меомад, ки се нафар аз пайравонаш, Раҳимбердӣ, Ҷӯра ва Абдулло аз ҳамгашти кӯчае ба пешвозаш омаданд. Ӯ фаҳмид, ки Ҷӯраи дар изтиробмонда суханони вайро ба рафиқонаш расондаасту онҳо чашм дар роҳаш мегаштанд. Ӯ ҳам шод шуд ва ҳам ғамгин. Шод аз ғамхори-ву ғамгин аз тақдирашон. Модоме ки ба кучоҳи рафтани ӯро медонанд, пас ин ҷавонҳоро ҳам ба зерӣ назорат гирифтаанд.

— Азизони ман,— гуфт ӯ охиста,— бо сухане гузашта мераведу торик карда якто-якто ба хона меоед, ки гап ҳаст.

Ҷавонон итоаткорона рафтанд. Ҷунон номаълум карда бо ҳам баланд суханҳо гуфта, ба қафояшон нигоҳе ҳам накарда, ғоиб шуданд, ки Иваницкий аз рамузфаҳмиашон хурсанд шуд. Ӯ аввал бо Ҷӯра Зокиров, ҷавони ҳафтдаҳсолаи хушфаҳм шинос шуда буд, ки дар ҷусту-ҷӯи сари калобаи зиндагӣ мегашт. Ӯро ба мактаби маҳаллии русӣ дохил кардани шуд, муяссар нагашт. Аввал ба шогирдии як дӯзандаи рус, баъд ба корғарии заводи пахта дохил намуд. Ҷӯра ба тавассути Иваницкий бо шахтёри кони ангишти Сулукта, аъзои Партияи Коммунистӣ аз соли нӯҳсаду се — Даниэл Деканов, иштирокунандаи революцияи якӯми рус, корғари роҳи оҳани станцияи Хучанд Румянцев ва дигар сарбозони инқилоб ва Иваницкий дар навбати худ, ба воситаи Ҷӯра бо ҷавонони дигар — фарзанди ҳезумкаш Абдуқодир Раҳимбоев ва қосиббача Раҳимбердӣ Эгамбердиев, деҳқонбача Хайдар Усмонов, коркунони почтаву телеграф бародарон Аҳмадбек ва Бобобек Мавлонбековҳо, фарзанди нимсав-

дою нимзироатгар Абдулло Раҳимбоев, ки падараш оиларо ба даромади тўппидўзии зан монда, худ замин ичора гирифта ба Мирзочўл рафта буд ва Абдулло рўзона ба мактаби русии маҳаллӣ меҳонду шабона қаровулии онро мекард, шиносой пайдо намуданд.

Чун ҷавонон аз рӯи маслиҳат як-як аз ҳар сӯ омада, ба кўчаи Миршабхона даромаданд, пой мардум аз ин кўча канда шуда буд. Бо вучуди гармин ҳаво усто шогирдонашро ба хона хонд.

— Ҳушёр шавед, гумони ман дуруст мебарояд. Аз паси ҳамамон афтодаанд,— гуфт Иваницкий.

— Рост меғӯед, усто,— тасдиқ намуд Ҷўра,— пеш аз ин тараф омаданам амини маҳалла маро дида: «тўғрӣ мегардӣ ё қапонда диҳам-мӣ»— гуфта дўғ зад ва ҷӣ кардам гўям, «худат нағз медонӣ»— гуфт.

— Сардори мо ҳам чанд рўз ин тараф ба саломам алек намегирад,— далели дигар овард Аҳмадбек.— Ба сартелеграфист гуфтааст, ки ба ҷои ман одами дигар ёбад. Вай: «ба шумо, сартҳо, аз маҳкамаи давлати подшоҳӣ кор медиҳанду нонро пеши по зада ба ҷои миннатдорӣ ҷинойткорӣ мекунад. Дум-думи хаёлпарастон мегардед, ки аз осмон ба шумо ситора ваъда мекунад»,— гуфт.

— Пас, то тавонед, эҳтиёт шавед. То худам хабар надиҳам ва даъват накунам, ба ин ҷо наоед. Чамъ шуда ҳам нагардед,— фармуд устод.— Вале ҳоло ки чамъ омадаем, биед гап-гап кунем.

Усто то посе аз шаб гузаштан ба шогирдони худ аз қору қорномаҳои нави большевикони рус, аз ноқомҳои қўшунҳои подшоҳӣ дар ҷанг, аз қорлартоиҳо ва талаботи сиёсии қоргарони шаҳрҳои қалони саноатӣ нақл намуд ва дар охир хабар дод, ки бино ба суҳанҳои ногоҳ аз даҳони меҳмонони Рубах баромадамонда, ба қарибӣ аз мардумони Туркистон, Қафқоз ва ғайра сафарбар намудани қоргарон ба қори ақибгоҳ фармони подшоҳ эълон мегардад.

— Ба мардикорӣ, азизонам, аввал бечорагонро мегиранд,— пешгўӣ намуд ў.— Зеро ҷўби тамоми мусибати ҷанг аз қадим боз ҳамеша ба сари фуқарои қамбағал омада мешиканад ва манфиатро аз ин ҳама қулфати бечорагон сарвату сармоядорон мебинанд. Ба қавли шумо, тоҷикон, ҳалворо ҳақим меҳўраду қалтакро ятим. Аз ин талотум бешубҳа шумо дар қанор намонед.

Гирдоби сафарбаркунӣ шуморо ҳам ба қаъри худ мекашад.

— Мардум ба мардикорӣ наравад чӣ?— пурсид Қўра.

— Ба зӯрӣ мебаранд.

— Агар аз як гиребон сар бароранду мардикор намедихем, гуфта шинанд чӣ?— пурсид Раҳимбердӣ.

— Шояд чаши амалдоронро як қадар тарсонанд,— гуфт усто.— Вале аз ин ҳосил шудани муроде гумон.

Усто бархост, қомати борику баланди ӯ бо шифти дўконхонае, ки гоҳе ҷои истиқоматаш ҳам буд, қариб ки расид. Ранги паридан ӯ ҳоло аз шўълаи чароғ як қадар сурх метофт. Ӯ риши танҳо дар манаҳ кўтоҳакак гузошташударо молида, даст ба китфи Қўра гузошт.

— Бигузур мардум бархезанд. Ин мадади мардуми Россия мегардад, ки ба шўр омадаанд. Шуморо хеле боздоштам... Садон дабли миршабро мешунавед?

Шогирдон ҷаҳат акнун дум-думи давло шуниданд, ки миршабҳо аз соатҳои ёздаҳи шаб сар карда, дар кўчаҳои шаҳр зада мегаштанд. Вале шабе набуд, ки хонаи ин ё он касро дуздон гораи накунаанд. Мегуфтанд, ки кучо садон давл барояд, донед, ки дузд ҳам аз онҷост. Дузд-дуздро дар шаби торик ёфтааст.

Ҳучандиёни аз ҷанг, аз қиматию қаҳтӣ, зулму тааддӣ ба ҷономадари мардикоргирӣ баҳона шуду ба шўриш омаданд. Аз шогирдонӣ ба шўриш ва киём ғайилона иштирок намудан Иваницкий — Қўра Зокиров ва Ҳайдар Усмонов ба даст афтода, калтак хўрда, забонхати ризой ба мардикорравӣ дода, ҳалос ва баъди се рӯз бо гурӯҳи аввалини мардикорони Ҳучанд ба Россия фиристода шуданд. Барои хайрбоду фотиҳагирӣ Қўраю Абдуқодир, Раҳимбердӣ ва Ҳайдар на ба хонаи Иваницкий, балки ба лаби дарё омаданд. Усто моҳигирӣ баҳона, шаст дар обу ҷашм дар роҳ менишаст.

— Ин ҷоямон намешавад,— пичиррос зад ӯ.— Як бўғир навакак гузашта рафт. Дар рӯ ба рӯи беморхона ба лаби дарё фароед, ман расида меравам.

Дар ҷои хилват пои мардум қанда шуда буд.

— Аз як ҷиҳат, азизонам, ман ба сафарбар шудани шумоён зимнан хурсанд,— оҳе кашид усто,— шуморо ба фабрикаю заводҳои қалон мебаранд, ки коргаронашон аксар ба фронт рафтаанд, ҳалок шудаанд ё маҷрӯҳ шуда баргаштаанд. Бо андешаам, корхонае ки ҳоло ташкилоти большевиконро надошта бошад, нест. Шумо зехн

монед, большевиконро меёбед, ба зери болашон дарома-
да мегиред. Шумо лоику муносиби сафи мо ҳастед. Ба
партия дохил мешавед ва чунон ки мегӯянд, худо расо-
над, ҳар кадом як тӯдакаш шуда бармегардед.

— Агар қабул кунанд, чон мегӯем,— гуфт Ҷӯра.

— Ту чӣ?— пурсид усто аз Абдуқодир.

— Ман ҳам медаромадам.

— Ман ҳам,— гуфт Ҳайдар.

— Аммо агар шумо ба номи онҳо ягон шуққа хат
навишта, кӣ будани моро мегуфтед...— суханро нотаом
гузошта, дар торикӣ ба рӯи усто назар дӯхт Ҷӯра.

— Ман таваккалан як қабза тавсия навиштам. Аммо
гуфта монам, ки агар аз кадоме шумо онро ёбанд, вой
бар ҳолаш. Рафту эҳтиёт карда метавонем, гӯед...

— Метавонем,— гуфтанд ҳама баробар.

— Ҷомаҳои шумо барои пинҳон намудани чунин ко-
ғаз басте соз аст. Байни лагандаҳо, мағзи пахта мегузо-
ред, ғичим карда мемонеду тамом. Коғаз тунук, тоб ме-
диҳаму ана ин тавр найча сохта,— Иваницкий аз бағал
коғазеро бароварда печонд ва чун пилтаи байни лаган-
даҳои тӯппӣ, борики карда аввал ба ҷомаи Ҷӯра гуза-
ронд.— Шумо ҳам ҳамин тавр мекунед.

Пешгӯи усто ин дафъа ҳам пайғамбарона буд. Мар-
дикорон аз ақибгоҳи фронт ба зодгоҳашон пурдидаю
пурдон шуда омаданд. Ҷӯра Зокиров, ки ба заводи Гри-
заи шаҳри Бердинск афтода, мактаби инқилобиро хатм
намуда, дар байни коргарони рус ва мардикорони Тур-
кистон лақаби партиявии «Жора» дошт, супоришҳои хе-
ле душворро ба ҷо меовард. Ӯ чун революционер ши-
нохта шуд ва комитети шаҳрии РСДРП ўро ба рӯихати
аъзоёни партия дохил кард. Дигарон низ ҳар кадом як
тӯдакаш, як раҳбари ўҳдабаро шуда буданд, ки аз паси
худ садҳо ташнагони озодӣ, ҷўяндагони ҳақиқат ва муш-
токони саодатмандиро пеш бурда метавонистанд.

Худи рӯзи дуйӯми бозгашт аз мардикорӣ шогирдон
ба зиёрати усто омаданд. Ҳама ботаассуф медиданд, ки
таъқибу таҳқиқҳо ва беморӣ китфи қоқи ўро бештар
хамонда, ранги рӯяшро зиёдтар паррондаанд. Рубаҳи
ба ҳабс кардани ў фурсат наёфта аз мансаб дур шуда,
вайро кам азоб надода буд. Вале чашмони сияҳтоби ус-
то барқ мепошиданд. Ӯ шогирдонашро дида шод мешуд.
Онҳо яке дар ҳарак, дигаре — чорпоя, сейўме сандали-
ча, чорўме чизе наёфта, дар остонаи тиреза нишастанд.

— Алихӯча рафта, Хӯчаалӣ омад. Чои як золиро чаллоди дигар гирифт,— гуфт Ҳайдар Усмонов.— Моро чӣ аз ин суд, ки гав омаду хар рафт? Ҳамин буд магар орзуи умеди мо?

— Барои дамидани субҳи ҳақиқии озодӣ ҳукумати муваққатино вожгун намудан лозим аст, вагарна....

— Дег аз кию поя аз кию дарди сари кӣ?— мақоли дигареро гуфт Зокиров чуи давоми сухани усто.— Албатта, мо дар зерӣ дарахти тут даҳон кушода намехобем, ки тут афтаду ба даҳонамон дарояд.

— Не. Билотаъхир ба мубориза бояд бархезем. Барои ин ташкилот лозим аст. Ташкилоти коммунистон ва Совети депутатҳо,— гуфт Иваницкий.— Эсерони чап он қадар ба таку дав омаданд, ки ҳайрон мемонед. Дирӯз онҳо ба дари ўрда столу устул бароварда, сахл монда буд, карнай кашида, одам чамъ ва ба партиашон қабул кунанд. Бинам, Богданик ҳам дар он чо гаштааст. Оё дар хотиратон ҳаст, ки гуфта будам, вай маҷаллан «Красное солнышко»-ро бароварда буду вакили шахсии судьяи Самарқанд? Хӯш ҷаноб, шумо дар атрофи ин масхарабозон чӣ мекунед? Ман ҳам инқилобчӣ ҳастаму ин партия ҳам инқилобӣ гуфт. Чӣ гуна инқилобӣ? Агар инқилобчии буржуазӣ гӯед, гапи дигар. Вале ярлики инқилобчии ҳақиқиро ба ин мардум, ки аксул-инқилобчианд, ширеш кунед ҳам намечаспад. Ба андеша афтод, шарм карду рафт. Аттору баққол, бою савдогарон чунон тохта омада, ба рӯйхати вай номи худро менависонданд, ки гӯё аз банк ба онҳо қарзи дарозмуддати бесуд медиҳанд. Дар байни онҳо одамоне ҳам буданд, ки кию чӣ будани эсер ва партиаи вайро надониста, тела-тела карда ба издиҳом даромада, номашонро менависонданд. Аз кӯчаи Миршабхона Раҳимбой ном ҷавонеро медонам. Писари одами бечора.

— Ба ногоҳ писари Азизамак набошад?— пурсид Абдуқодир Раҳимбоев.

— Наход вай ҳам худро ба рӯйхат гиронд?

— Гуфтанд, ки гиронд,— бо таассуф сар ҷунбонд Иваницкий.— Арақ карда аз байни одамон баромаду ба ман салом дод. «Ту ҳам ба ҳамин партия дохил шудӣ?»— пурсидам. Нағз кардам, ё не, мепурсид вай. «Медонӣ эсерон чи гуна партия? Партиаи хоинони революция. Мунофиқону муртадон». Наход? Ин хел бошад, ҷаро ҳама ба ин партия даромада истодаанд? Ҳамаи

одамони бообрӯ?— пурсид ӯ. «Агар ту ин муф்தхӯронро одамони бообрӯ пиндорӣ, хато мекуни, бародарам» гуфтам. «Мебинем, агар гапи шумо дуруст барояд, аз баҳраш даррав мегузарам, амак. Худи шумо дар кадом партия?» пурсид. Ман-ку дар ҳеҷ кадомаш нестам, гуфтам аз рӯи эҳтиёт. Лекин, агар медаромадам, ба партияи коммунистон медаромадам. Вай партияи Ленин аст. Фаҳмидӣ? Ленин. Ман дар вачоҳати Абдурахим аломати пушаймониро дидам. Ҳар қадар зудтар аз ин роҳ баргардӣ, ҳамон қадар хуб мешавад, гуфтам. Ба ҳаёл фуру рафт, «набошад ҳозир мераваму аз рӯихат номамо кӯр мекунонам»— гуфт ӯ.

— Модом ки эсерҳо ин тавр карда истода бошанд, чаро мо ҳам ба партиямон одамони муносибро қабул накунем?— Маслиҳат дод Ҷӯра.

— Дуруст мегӯӣ. Лекин аз ҳар тарафи шахр одамҳое бошанд, ки ҳар каси омадаро шиносанд. Донанд. Сафи худро наолонем. Медонед, азизонам, Ленин чӣ мефармояд? Кам бошаду хуб бошад. Ана ба ҳамин бояд амал кунем. Баъд оё шундаед, ки «Шӯрои ислом» ва «Уламо»-чиён ба ҳар тараф мурғи посӯхта барин тохта, халкро гухро қарда истодаанд?— гуфт Иваницкий.

— Эӣ қариб аз ёдам баромадааст,— аз киса эълонномаи нимгазасро баровард Ҷӯра Зокиров.— Эълонномашон ба дастам афтиду ба шумо хонда додани будам. Гуш кунед. «Эӣ мусулмонон, огоҳ бошед ва аз хоби ғафлат бедор шавед, ки ҳукумати нав барпо гардид ва ба ҷамеи халоиқ хурриятро озодӣ дода шуд. Акнун мо, мусулмонон ин замони пуркимати хурриятро ғанимат дониста, нифоқ ва ҳасад ва адоват ва ғаразҳои шахсиро ба кулӣ аз дил беруи намуда, муттафиқ шавем ва ба ҳукумати нави хурриятпарвар ионаву мадад кунем».

— Ҳам ганҷ ба даст ояду ҳам ёр наранҷад,— хандаи стезаомезе кард Абдулло Раҳимбоев,— Баттолҳо ҳам бою камбағалро ба муросо овардани ва ҳам ба ҳукумат хушомад зада ҳисоби мансабу амали навро ёфтани...

— Исто, ки ин айёрони хурриятҳои эълонашонро дар кучо чоп кунондаанд?— пурсид Е. Иваницкий.— Дар матбааи назди маҳкамаи генерал-губернатории Туркистон? Қорчаллонҳо бало! Баъд чӣ навиштаанд?

— Гапи бисёри авомфиребонаю охираш ин:— анҷоми эълонро хонд Зокиров.— «Дуо мекунем, ки худованди

таоло мо мусулмонро муттаҳиду муттафиқ ва обрӯ-
манди ин дунё ва охират гардонад.

Хучанд шӯрои исломиясӣ...»

— Душманони хатарнок!— манаҳро хорид Е. Ива-
ницкий.— Устокорона дунёю охират гӯён дино ба кор
медароранд, ки мусулмонро боз фиребанд.

— Дар маҳаллаи Таги сарв онҳо меҳмонхонаеро ба
лонашон табдил дода, дар болои дарвозаи он лавҳаи
калони «Шӯрои ислом»-ро овехтаанд. Худам ба чашмам
дидам,— гуфт Абдуқодир.

— Ба мардум кӣ будани он махлуқро фаҳмондан
ва лавҳаашонро гирифта партофта, дайбсҳоро зада, аз
он ҷо пеш кардан лозим аст,— гуфт Абдулло Раҳимбоев,
ки ба мардикорони баргашта ҳамроҳ шуда буд.— Инро
ба ману Зокиров фармод. Як митинг мегузаронему ме-
фаҳмонем. Худи одамон онҳоро якмушӣ мекунад.

— Ин чандон осон нест,— огоҳ намуд Иваницкий.—
Пеш аз ҳамон митинг ҳам одамони гапфаҳмо ба атро-
фи худ бояд ҷамъ кунед, ки дар он ҷо ба шумо ҳаво-
хӯй ва мададгӯӣ кунанд. Онҳо хеле касонро гумроҳ
кардаанд. Барои ин ҳам мо бояд аввал ташкилот, штаби
раҳнамои худро дошта бошем.

Хеле маслиҳат карданд ва ба кори амалӣ гузаштанд.
Баъди чанд рӯз дар маҳаллаи Мирякуби шаҳри Хучанд
дар ҳавлии Ҳайдар Усмонов ҷамъ омада, гурӯҳи боль-
шевикони шаҳр ва дар маҳаллаи Тӯбахони китъаи Раз-
зоқ дар хонаи Раҳимбердӣ Эгамбердиев нахустин Сове-
ти депутатҳои коргарон, солдатҳо ва деҳқонро ташкил
карданд. Қотиби Совет ва ба қавли ҳама қарорнависи
ҳунарманд Абдулло Раҳимбоев дар болои дарвозаи ҳав-
лӣ лавҳае овехт, ки дар он «Ранҷбарони тамоми дунё,
муттаҳид шавед!» навишта шуда буд.

Ба тани лоғари Евгений Александрович бо омадани
шогирдонаш гӯё рӯҳи нав дамид. Чанд рӯз столи қабули
большевикон низ ба назди дари шарқии ўрда гузошта
мешуд, ки дар паси он бо навбат Иваницкий Зокиров,
Тихонову Раҳимбердӣ, Румянцеву Ҳайдар Усмонов ва
дигарон менишастанд. Иваницкий баъди ин барои ба
қиёми нав муттаҳид намудани ангиштканони Шӯробу
конҳои Сулукта, конҳои нефти Санто, истгоҳҳои роҳи
оҳани Хучанд, Нов, Драгомирово, Ховос ва Мельниково
мерафт. Аз деҳа ба деҳа, аз деҳқада ба деҳқада гашта,

ташкilotҳои камбағалонро ташкил менамуд. Чун аз паяш меафтоданд, ҳар шаб ҷои хобашро дигар мекард.

— Дар кучо мегардед, усто, ки хавотир ҳастем,— пурсид Ҷӯра Зокиров чун шабе бевақтӣ усто ба хонааш омад.— Мегӯянд, ки дар Тошканд шӯриш бардошта, хукуматро Советҳо ба даст гирифтаанд.

— Лекин аксулинқилобчиён ҳам пинак намераванд,— гуфт ӯ дар ҷавоб.— Большевикони Тошканд бо тавасути машинисти як паровоз ба истгоҳи роҳи оҳани Хучанд хабар доданд, ки генерал Коровченко ба казакҳои дар Фарғона буда амр намудааст, дар паҳш намудани шӯриш иштирок намоёнд. Аз роҳиоҳанчиёни шаҳр ва Драгомйрово отряди гвардияи сурх ташкил кардем, ки ягон состави роҳи оҳанро ду рӯз ин ҷониб аз Фарғона ба Тошканд рафтан нагузоштанд. Фақат имрӯз аз рӯи хоҳиши Совдепи Тошканд рафту омади поездҳоро аз нав барқарор кардем. Мебинам, ки чаро маро даъват накардед гуфта, меранҷӣ. Дар ин ҷо ҳам барои шумо кор кам нест. Дуҳокимиятиро ҳар ҷӣ зудтар барҳам додан лозим аст. Медонӣ, қозӣ Саидахмадхон ба ман чи ультиматум фиристодааст?

— Вай, мегӯянд, ки гучури шӯрои исломчиён аст,— гуфт Ҷӯра.— Чи гуна ультиматум? Оё аз хусуси сураташ не?

— Ёфӣ, азизам. Чанд рӯз пеш дари дӯкон кушода шуда, як марди паканаи чапаннамо даромад, ки нӯги ғилофи кордаш муҳобот не, қариб ба зонуаш мерасид. «Салом гуспадин. Ман Шодмонча мешавам. Шунда бошед даркор?» Дароед, хизмат? Шинонданӣ шудам, қабул накард. «Ана ин ду тиллоро ҷаноби қозӣ домулло фиристоданд. Гиреду оинаи сураташону суратҳои аз вай гирифтаатонро чи қадар, ки бошад, ягонто намонда, ба ман диҳед. Рафту қабул накунед, ҷаноби қозӣ саҳт хафа мешудаанд», гуфту банди ғилофашро ба даст гирифта монд.

— Тарсидед?— шакарханда кард Ҷӯра.

— Ба фикрам, ҳар кас ҳам ба ҷои ман мебуд, метарсид. Хонаи хилват, каллабурнамо як одам қабзаи корд дар даст меистод. Бало ба пасаш! Пулашонро ба худашон бурда диҳед, аз ман салому паём гуфтаму негативи суратҳоро гирифта рафт. Пулро хурсандона ба кисааш андохт.

— Оҳ устоя! Пулро чаро нагирифед? Ба қозӣ раф-

та меғӯяд, ки додам. Эҳтимол вай нисфи пулро нишон дода бошад. Аз хирс мӯе, гирифтаи намеғиред.

— Сураташ ҳам сарашро хӯраду пулаш ҳам! Боз як қабза сурати қозӣ домуллои ба гардани духтар марҷон ҳамоил карда истодаро дар рафи дӯкони чанг пахш кардааст, даркор бошад, гирифта баред.

— Чаро даркор намешудааст. Ҳам ба мо, ҳам ба таърих даркор,— хандид Ҷӯра Зокиров.

Модари Ҷӯра аз берун дарро тик-тик зада, лагандеро дароз кард, ки дар он ду чаппотии ба қавли хучандиён, лочура, ду сар ангур ва чанд дона қанди сафеду чойнаки чой бо пиёлааш гузошта шуда буд.

Ба муроду муддаои худ расидан — ба амал омадани Революцияи Октябр устою шогирдонашро боз ҳам ғайратмандтар карда буд. Усто бо вучуди кӯҳансолӣ, беморӣ ва гаронии гӯш, ҳам сарвариини большевикони Хучанд, ҳам вазифаи раиси совети халифаҳо, ҳам раиси комитети обу замини назди Совети депутатҳоро ба зимма гирифта буд. У писари Азизамакро ҳам, ки аз бахри партияи эсерон гузар карда, ба наздаш омад, ба комитети обу замин қабул кард ва ба ӯ кор дод. Иваницкий аз ягон маҷлис, ки дар он ҳангом аз ҳад зиёд буд, намонд.

— Шумо, усто, дар ҳама ҷо Хизр барин ҳозир мушқилкушо,— меғуфт ба ӯ Абдулло Раҳимбоев,— хуб кардед, ки аз маҷлис мутаҳамҳоро берун намудед.

Евгений Александрович боре ба маҷлиси Совети депутатҳои солдатҳо ва коргарон омада, дар он ҷо чанд нафар ҳомию тарафдорони бою савдогаронро мебинад.

— Маро мебахшед, рафиқ раис,— меғӯяд ӯ.— Лутфан меғуфтед, ки ин ҷанобон кистанд ва намояндагони ки-хоанд?

— Намояндагони «партияи коргарони мусулмон» шуда, ба ин ҷо омадаанд,— гуфт писхандро пинҳон карда натавониста Абдулло Раҳимбоев.

— Вале ин ҷанобон, ҷӣ тавре ки ман медонам, на ба коргарони мусулмону ғайримусулмон ошноӣ доранд ва на ба ягонагии маҷлиси онҳо. Аз шайкаи ҳимоягарони пинҳонқорианд, ки мақсадҳои ғаразнок ва шахсӣ доранду бас. Хоҳишмандам ба рӯзномаи ҳамин маҷлис масъалаи дигар — ба ин ҷо роҳ наодани ин ҷанобонро низ гузоред. Агар руҳсат диҳед, ман ин тӯдаи шариатпешаро ғош намоям.

Қарор карданд ва мӯҳри «партия»-ро аз онҳо кашида гирифтанд.

Ман дар хусуси Е. А. Иваницкий материал мечустам. Сурати ўро дар ҳеҷ ҷо, таассуф наёфтам. Лекин аз архиви партиявии Институти таърихи партия дар назди ҚМ ПК Тоҷикистон онд ба сарвари большевикони аввалини Хучанд лутфан як ҳуччати пурбаҳоеро доданд. Ин ҳуччатест дар боби он ки Евгений Александрович ҷону молашро ҳам фидои мардуми меҳнаткаш карда буд. Ў дар рӯзҳои шиддати беморӣ васият гузоштааст, ки анҷоми рӯзгорашро ба фонди Совети депутатҳо гузаронанд. Соаташро ба яке аз ҳамкоронаш, сурати модар ва мукотиботи хонадонаш ба духтараш дода шаванд. Фаразан, касе қарздор бошаду биёрад, нагиранд.

Ёдгории Е. А. Иваницкий дар доманаи кӯҳи Ленинобод дар соҳили рости дарьёи Сир дар хиёбоне воқеъ мебошад. Ин ёдгориест, ки ҳамеша зиёратгарон дорад. Боре баҳори барвақт ба зиёрати ӯ рафта будам. Дар пояи ёдгорӣ лолаи ҳамчун пиёла калони кӯҳсори Ленинободро дидам, ки дар гулдони обдор тару тоза меистод. Ин лолаи аввалини баҳорон буд, ки ман дидам.

Абдулло Раҳимбоев аз котибии Совети шахрӣ то раисии комитчироияи марказии Советҳо, котиби ҚМ ПК Бухоро, котиби ҚМ Партияи Коммунистии Туркистон, раиси Совети комиссарони халқии РСС Тоҷикистон; Ҷўра Зокиров чун революционер ва муборизи пойдоргардонии Ҳокимияти Советӣ, аз гвардиячии сурх то комиссар, фармондеҳи қисми Армияи Сурху партизанҳо ва то котибии якӯми комитети партиявии шаҳру райони Хучанд; Ҳайдар Усмонов аз деҳқонбачаи оддӣ то яке аз ташкилотчиёни Армияи Сурх дар Хучанд ва Тошканд — роҳи баста бошарафро тай намуданд ва ба онҳо асарҳо, рисолаву мақолаҳои бисёре бахшида шудаанд ва мардум ҳамеша ба некӣ ёдашон мекунанд.

XVI

Дарьёи Сир дамида, сокинони соҳилро ҳоло се рӯз ин ҷониб хеле ташвиш меод. Се рӯз аст, ки хурду қаллон ба лаби дарьё баромадаанд. Шохан ҳамаи бедҳои лаби дарьёро бурида меҳҳои қадди одам баланду ғафсро ба лаби оби каф ба лаб мекубанд. Аз шоҳаҳои бед

ва сафедор девора бофта ва ба қафои он чим зер меку-
нанд. Бо замбар, сабату тағора, чуволу халта хок ка-
шонда оварда, мерезанд. Дар ҳар фосила пирони ботад-
бир чомаҳояшонро қат намуда, ба таҳти худ гузошта ни-
шастаанд. Ба ину он маслиҳат медиҳанд ва дам ба дам
ба танаи даруни об мондаи бедҳо назар медӯзанд, ки
вай ба сархонашон хеле наздик шудааст. Аз ҳавзу
ҳавзча ва чуқурию нишебиҳои боғу ҳавлиҳои соҳил,
алалхусус дар ҳамгашти даръё ба ҷониби қалъаи Те-
мур Малик об захида ба захбурҳо мебарояд.

Рӯзи сейъи обхезӣ бегоҳонӣ об хеле паст фурумад.
Кафи рӯи он дигар бисъёру чиркин набуд. Мардуми ла-
кот ва хасташудай соҳил хотирҷамъ гашта, ба ҳавлиҳои
худ рафтанд. Вале ҳар ҷо-ҳар ҷо одамонро дар лаби
даръё гузоштанд, ки нахобанду ба Сир назорат кунанд
ва дар сурати боз дамиданаш мардумро хабар диҳанд.
Назоратгарон ба танаҳои бед ресмон ё миёнбанди худро
бастанд ва гоҳ-гоҳ омада ба об даромада, даст-дастку-
нон медиданд ва хотирашон осудатар мешуд, ки об то-
рафт паст мефурояд. Яке аз наззорагарон, ки дар рӯ
ба рӯи Аждаҳории кӯҳи Мевағӯл чомаашро кушода,
сар ба кафу оринҷ ба замин ниҳода, дароз кашида буд,
пай ҳам хамбёза мекашид. Хоб ғалаба мекард. Ҳарчанд
мехост онро дур кунад, наметавонист. Як дафъа ҳатто
дар ғанаб хуррок кашида бедор шуду бархост ва миён-
банди аз рӯи об тахминан ним ваҷаб боло мондаашро аз
банди бед кушода гирифт. Онро саҳт-саҳт фишурда, чо-
маро ҳам аз замин бардошт ва афшонда пӯшид. Оҳиста-
оҳиста қадам монда, аз пешбанд паст фурумада, ба бо-
ғе даромад. Дар боғ дар рӯи суфа ду касе меҳобид.
Наззорагар ҳарчанд қариб се шарфа қадам ниҳода мео-
мад, як ҷогаҳ чунбид.

— Дадод?— овози духтаронае оҳиста шунида шуд.

— Ҳа, ман бачем. Орзучон, ту бедорӣ?— пурсид
оянда.

— Ҳамин ҳозир бедор шудам.

— Натарсидӣ?

— Не. Шуморо шинохтам.

— Хола гӯё хоб?

— Меҳмонро меҳмонкӯб карда, тоза кор фармудем.
Аз замбарбардорӣ лакот шуданд. Саҳт хоб кардаанд.

— Мон, ки хобанд. Оби даръё аз аввали шаб ин та-
раф қариб ду ваҷаб фурумад. Иншооллоҳ акнун дамаш

гашт. Омадам, ки як нафас хоб кунам. Агар барвақт бедор шавӣ, маро ҳам бедор мекуӣ, ки ба посбонӣ равам. Нагӯянд, ки аз аввали шаб ин чониб дар хонаам.

— Офтоб набаромадан пеш бедор кунам?

— Эҳтимол худам бедор шавам. Маро бедор мекунам гуфта, бедорхобӣ нақаш. Дирӯзакак сикҳат ёфтӣ.— Посбон ба хонаи майда даромада рафт. Лекин як табақаи онро напӯшид. Аз байн фурсати фосилаи чегзанин хурӯс гузашту духтар аз чогаҳ бархост ва нӯг-нӯги пой мунтазам ба гӯш мерасид. Духтар боз охиста ба лаби суфа омад ва ба нафасгирии холааш гӯш дод. Қафшро ба даст гирифт сар-сари воти полез роҳро миёнбур карда, ба дари боғ наздик шуда бозистод. Ҳама ҷо ором. Ҳавлангез. Ба ҷуз уллоси саге, ки аз дур шунида мешуд, ғайр аз овози чир-чирак, ки гоҳ аз ин ҷову гоҳ аз он ҷо чир-чир мекард, дигар садои ҷонзоде аз ҳеҷ тараф намеомад. Духтар чашму гӯш ба ҷониби девор меистод, ки аз қафои он дарахтони ҳоло ба ҷодару кӯрҳои бузург монанд намоён буданд. Ногоҳ ба гӯши духтар садое расид, ки аввал ба ҷониби суфа ба чогаҳи хоби хола, баъди он ба дари хонае, ки падар даромада рафта буд, аз байни торикии шаб бо тамоми қувваи чашм нигарист. Аз он сӯй осуда гашта, боз ба девор назар меандохт. Ин дам аз байни сархор чизеро дида монд ва зуд-зуд қадам монда рафта, сари аз он ҷо баландшударо дида, пичиррос зад:

— Шумо равед, ман ҳозир,— инро гуфту бори дигар ба рӯи суфа ва дари хона нигариста, аз раҳнае ба кӯчабоғ баромад. Баромаду дар рӯ ба рӯяш касеро دید, ки аз ӯ меурсид:

— Орзучон, ин қадар дер мондӣ?

— Падарам омада монданду оё шуморо надиданд?

— Надиданд. Пинҳон шудам. Ба лаби дарёе мебароем.

— Лаби дарёе пур-пури наззорагарон, мабодо дида монанд.

— Ман ду бор то қарибии қалъаи Темур Малик ва ин тарафаш то ўрда рафта омадам. Аксари одамон рафтаанд. Мондагиро дар хоби ширин.

— Ба ман нарасед. Гуфта монам, ки даст расонед, мегурезам.

— Қавл медиҳам, ки даст нарасонам, Орзуи ман.

— Чаро ман Орзуи шумо будаам?

— Шумо умеду орзуи манед. Магар маро ёд накардед?

— Нафасе аз ёдам намерафтед, Қамолитдин,— Орзу ин дафъа номи дилбохташро гирифт.— Ба ёди шумо меҳуфтаму меҳестам. Шабзиндадорӣ мекардам. Ба ситораҳо менигаристаму...

— Ман ҳам, ҷони ширин, дар ҳар ситора рӯи шумо, аз ҳар гуна гули ношукуфта бӯи шуморо меидаму мешунидам.

— Рост мегӯед?

— Қасам ба ҳусну ҷамолӣ шумо, ки рост.

— Боз аз ҳусну ҷамолӣ ман суҳан сар шуд,— духтар карашмаи нозукадоёнае карда, кокулро аз кокулҳои майдаи дар тамоми тахтапушт болоиҳам мисли наволаи ҷавкони маҷнунбед овезонро ба даст гирифт ва ба даҳон оварда газид.— Шумо қавл дода будед, ки дигар аз ҳусни ман суҳан нагӯед. Магар фаромӯш кардед?

— Ҷазои вайрон намудани қавл дар хотирам ҳаст,— гуфт ҷавон ва рӯяшро ба духтар наздик намуд.— Ана рӯи ман. Се силӣ ба ҳар рӯям мебоист занед. Лутф фармод. Орзуям.

— Садои шаппотиро шумида мардум бедор нашаванд мегӯям,— пик-пик хандид духтар.— Ин қадар ин дафъа сафари шумо дуру дароз буд?

— На бо айби ман. Бо айби қорвоне, ки дар он будам.

— Самарқанд оё шаҳри зебост?

— Магар нашунидаед, ки онро сайқали рӯи замин меноманд?

— Аз Хучанди мо зеботар аст?

— Ҳаргиз на, ҷонам. Хучандро чун тирози бемисл монандаш шумо аз ҳама ҷо зеботар мекунед. Хучанд маъвои дил ва орзуи ман аст.

— Мебинам, ки шартамонро фаромӯш мекунед.

— То шаппотии дигар гирам.

Ҷавон ба лаби Сир омада нишастанд.

— Бигӯед. Қамолитдин, ки Самарқанд аз шаҳри мо қалон аст?

— Хеле. Агарчанде ки саропо надидам.

— Мо духтарону занон чи қадар нотавону очизем.

— Чаро, Орзуи ман? Маҳз ба туфайли ин ки Самарқандро надидаед?

— Самарқанд кучою мо кучоем! Билфарз монеае набошад, зани ин шаҳр то ба деҳоти қафои он таллу,— духтар ба қафо ва баъд рӯй ба кӯхи баланди аз торикии шаб бадхайбатшудаи он сӯи даръё нигарист,— ин кӯҳ рафта меояду бас.

— Маҳастӣ, чони ширин, духтар буд, хангоме ки аз ин ҷо рафту садҳо фарсахро тай намуд ва ҳоло гӯянд, ки дар мулки озариҳост.

— Ӯ гурехта буд, мегӯянд.

— Гурехта буд ё бо ихтиёри худ, ба ҳар ҳол рафт.

— На ҳамаи мо, муштипарҳо, дили он диловаронро дорему на ҳамаи духтарони гуреза аз балоҳо эминанд,— духтар охи бадарде кашид,— Се сол дард касидам. Пушт бар бистару рӯ дар шифту осмон меҳобидам. Ғайри хонаю ин боғ ва раҳи онҳо дигар ҷоеро надидам. Вакте ки шумо ба Самарқанд рафтед, дар дили бечораю сари ман орзую ҳаваси рафтаи ба ҳамон ҷоҳо афтод.

— Савдои дидани Самарқанд?

— Оре, Самарқанд. Магар ин дар ҳақиқат хандаовар нест? Ман ҳатто шабе он ҷоро ба хоб дидам. Шаҳре будааст нишебу фароз.

— Пас шумо худи Самарқандро дидаед. Дигар ҳочасти он ҷо рафтаи нест.

— Падарам мегуфтанд, ки Самарқанд ноором аст.

— Бадтар аз Хучанди мо. Як ҷамоа худро темуриён ва ҷамоаи дигар «сар ба дорон» номида, муқобили ҳам бархостаанд ва хуни ҳазорон бегуноҳро мерезанд.

— Мисли Боязиди золими шаҳри мо,— боз оҳ кашид духтар.— Мегӯянд, ки бо амри ӯ одамони зиндари ба ҷои хишту кулӯх ба девори кӯҳандез мегуздоранд.

— Чунин афсонаро модар ҳам ба ман гуфтанд.

— Кошӣ афсона мебуд.

— Шумо инро ҳақиқат мепиндоред?

— Ин ҳақиқат аст, Камолиддин. Инро мардум бо чашми худ дидаанд.

— Агар чунин аст, бидонеду огоҳ бошед Орзу, ки рӯзе мерасад мазлумон Боязидро ё ба пояи дор ва ё зери девор кашон-кашон хоҳанд бурд. Бо дардкашон ҳар ки дарафтод, барафтод.

— Кош он рӯз зудтар мерасиду ҳамаи мардум аз зулм раҳой меёфт ва шумо ҳам аз ин гурез-гурез халос мешудед.

— Ҳар шаб ба соҳили Сир мебаромадему...

— Лекин на то абад, ин гуна пухуфта.

— Албатта. Чудой, фирок, ҳичрон чист, ман акнун фаҳмидам. Биёед, дар ин сахарии содиқон ба худованд илтиҷо кунем, ки ҳеч ошиқу маъшуқеро гирифтори чудой нагардонад.

— Омин,— дастҳои маҳинро ба рӯй кашид духтар.— Ман, Камолиддин, ғазалҳои шуморо ёд кардаам. Ягон ғазали тоза дар ғурбат оё иншо накардед?

— Навиштаам. Ғамгусори дили ғамдида ғазалҳо буданд.

— Лутфе кунеду хонед, шоир.

Чавон оҳиста-оҳиста ба ғазалҳои даромад:

Ҳар гаҳ, ки нокоме дур аз лаби ёр афтам,
Чун ҳастаи бемарҳам маҷрӯҳу фиғор афтам,
Он ёр ба ман сад раҳ наздиктар аст аз ман,
Ғар дур ба сад манзил аз ёру диёр афтам.

Духтар паҳлу ба паҳлуи чавон пайваस्तтар намуд ва бӯи мӯи атрогини ба машоми чавон расид ва ҳар ду тапидани дилхояшонро шуниданд.

— Чӣ хуб гуфтаед, шоир!— хитоб намуд духтар.— Шумо давоми ғазалро нахондед, Камолиддин.

— Ба ҷон,— чавон боз хонд:

Ҳар ҷо назар андозам бе ӯ ба дарахти гул,
Дар гирия ба болояш чун абри баҳор афтам.

— Ҳамду сано ба ҳудои таборак ва таоло, ки ба шоир, бандаи баргузидааш, чунин забони гӯё ато намудааст, баҳри дурӯди худ.

— Худованд бениёз аст. Ӯ забони гӯёро ба вассофони хубон додааст, то васфи ононро кунанд.

— Давоми ғазал чӣ шуд, шоир?

— Ҳо, давоми онро ҳанӯз нагуфтаам,— чавон даст ба пешони молид ва хонд:

Сад мавҷ заинад ашқам, аз шавқи канори ӯ,
Гӯ мавҷ бизан дарёе, бошад, ба канор афтам.
Бо зоҳид ағар афтам, сокии шавадам гирия,
Чун пешин Қамол оям, дар гирияи зор афтам.

— Ман ин сатрхоро, Орзуям, дар ғарибӣ ба ёди шумо гуфтаам.

— Ғазали хубе гуфтаед, офарин! Вале изнам биди-

хед, Камолиддин, сатри аввали байти охирро дигар кунам,— рухсат хост духтар ва боз кокулеро аз наволаи кокулон, ки гирдогирди санг ба замин пош хӯрда буданд, ба даст гирифт. Сари онро бо ангушт печонда, фурсате ба хаёл фуру рафту дар хамаи лабони гунчаосо табассум шикаст.— Чӣ мешуд агар бигӯем, ки:

Дар орзуи рӯяш аз ғирья шавам сокист,
Чун пеши Камол оям, дар ғирьяи зор афтам.

— Ё ин ки...

— Не, не, чони азиз, аз будаш хубтар шуд, ки зохид зи миён рафт,— оҳиста хандид ҷавон.— Хок бар сари ӯ! Номи шумо ба ғазал ҷону ҷило дод. Орзу.

— Акнун рухсат диҳед, ки ба хона равам,— аз ҷой бархост духтар,— Шаб мераваду субҳ мерасад.

Ҷавон ба ҷониби Шарқ рӯ овард.

Бо субҳ бигӯед, ки бевакт мазан дам,
Имшаб шаби васл аст, ниғаҳдор нафасро!

Орзу бархост ва тозон боло баромадаву поён фуromaда дар торикии девори боғашон пинҳон гардид. Ҷавон хушҳолонаю саодатмандона ба лаби дарёе нишаст ва дасту рӯй шуст. Чӣ қадар вақт гузашт, намедонист. Ӯ акнун ҳис намуд, ки ҳаво хеле сард аст. Ҷомаро ба кифт гирифт. Рафтани шуда болои пешбанди ҳанӯз ҳокаш он қадар шиббанашуда баромада рӯ ба офтоббаро гардонд. Зебой ва таровати субҳ, атрофро оро меод. Аввал ҷиғ-ҷиғи гунчишкон, баъд аз дур кукуи мусичаҳо ба гӯши ӯ расид. Санговдаваке ба лаби дарёе фуromaду лаблаби он давида, шурӯъ ба ризқ-ҷӯй намуд. Чархресаке парида ба сари шоҳаи буридашудаи бед нишаст ва аз қафояи чор бачаи он шип-шиву ҷиғ-ҷиғкунон парида омада, гирди модарро гирифтанд. Маълум буд, ки онҳо имрӯз ба парвози аввалин баромадаанд. Ҳар ҷо рост ояд, нишастанду даҳон кушоданд. Модар аз ҷавоне ки дар лаби дарёе танҳо меистод, хавотир буду ба вай менигарист. Бачагон бошанд, парвое аз ӯ надоштанд. Чашмҳояшон дар даҳони модару фақат аз он метарсиданд, ки аз парида рафта-наш беҳабар намонанд.

Сурхии рӯи об баландтар шуд. Парчами лолагунае, ки меҳри ховар ба қуллаи кӯҳи босалобати Хучанд бар-

афрошта буд, ба доманаҳои вай ба рӯи оби лой акс-андоз шуд. Чавон ба мавҷи маҳиши оби гулфом назар карда, ногоҳ рӯи Орзӯро диду қариб буд, ки худро ба об андозад. Духтар чашмакӣ заду ба об пинҳон шуд. Чавон ба хуш омада, худро ба даст гирифта ва ба иншон ғазали тоза даромад.

Гуле чун сарви мо дар ҳар чаман нест,
Агар бошад, чунин нозукбадан нест.
Нашуд дил чуз миёни ёру ман гум,
Ба ӯ бошад яқин, боре ба ман нест.

Чавон сатру байтҳои гуфтаашро такроркунон шумурду акнун аз рӯи қонунӣ ғазалгӯияш, ки ҳар кадом аксаран ҳафт байт дошт, мебоист байти охирин бигӯяд:

Қамол он мушқбӯро неқ дарёёфт.
К-аз ин оху ба сахрои Хутан нест.

Меҳост онро ҳам дар дил такрор кунад, ки то ба қалам овардан фаромӯшаш нагардад, ногоҳ шарфаи пойро шунида, ба қафо нигариста, падари Орзӯро диду филфавр аз ҷой бархост ва даст ба сари сина ниҳод.

Марди миёнкад, сурхинарӯй, кулӯтариш, абрувонаш барроқ ва чашмонаш мисли кӯраи мисгариаш барқпош ба саломи чавон алек гирифта, вохӯрӣ намуд:

— Айб накунед, ки дина ба дидани шумо омада на-тавонистам. Саргардони обҳез будам. Хайрият имрӯз хеле об баргашт. Шумо сиҳат-саломат омадед?

— Лилахул ҳамд,— гуфт чавон.— Дар сари фуқа-рои бечора ташвиши обҳезӣ набуд, ки ин ҳам...

— Ҳамин тавр гуфтеду мондед, хоча! — ба ҳасрат даромад мисгар.— Ба дод омадаем, ба дод! Намедонам худованд ғами бандагони мазлуми худро кай ме-хӯрад. Корд ба устухон мерасад, чӣ бедодӣ! Хоча, рӯзе нест ки аз ин ё он маҳалла духтареро гирифта наба-ранд. Ду дарвозаи кӯҳандез монанди ду мори души Заҳҳоки морон ҳар рӯз духтаракони мардуми шӯр-бахтро фуру набарад. Ман аз Орзу хавотир, Хоча.

Чавон лаб ба ҳарф кушодани шуду лекин аз фик-раш баргашт ва ба ҷониби кӯчае, ки Орзуяш дарома-да ғайб зада буд, назаре афканд. Гуё аз паси девор аз байни сӯроҳҳои дари боғ ду чашми ҷодуи Орзу нигоҳ

ба сӯи ӯ доштанд. Мисгар дар паҳлӯи ҷавон нишаст ва оҳ кашид.

— Шумо дар Самарқанд сарпаноҳе наёфтед?

— Самарқанд, падар, аз шаҳри мо пурташвиштар.

— Ба худ эҳтиёт шавед, Хоҷа. Мегӯянд, ки — Боязид аз саркашии шумо саҳт ба қаҳр омадааст.

— Медонам, амак, мегӯянд, ки шаҳри Шош нисбатан осуда ва аз он паноҳгоҳе дарёфт намуда, як қадар дар амон будан мумкин аст.

— Ин тавр бошад, ҳарчи зудтар ба он ҷо раведи якҷанд вақт аз ҷашми инҳо дур шавед беҳтар аст, модом, ки намеҳоҳед мулозими дарббири Боязид бошед ё...

— Аз ман шоири дарбор намебарояд, амак,— баду ҷониб сар ҷунбонд ҷавон ва падари Орзу ба ҷашмони хоболуди хумор, мижгонҳои пайваст, пешонии фароҳ, бинии рост, лабони мисли лабони бачагона сурхи ӯ бо муҳаббати падарона назар дӯхт ва ба ҳоли ӯ диллаш сӯхт.— Аз мадҳи золим разолати зиёдтаре магар ҳаст?

— Дуруст мегӯед,— сар ба тасдиқ ҷунбонд мисгар.— Худованди таоло, мегӯянд, ки шоирро барои васфи қудраташ меофарад.

Ҷавон табассум намуд. Дар ҳамин ҷо духтари ӯ ҳам мегуфт, ки худованд шоирро барои ҳамду санояш забони гӯё ато намудааст.

— Модари шумо гуфтанд, ки барои эминӣ аз фалокат чанд гоҳ Орзу дар боғи шумо бошад. Ман аз ин меҳрубонӣ хурсанд шудам. Дар вақти набудани шумо ҳамеша ӯ дар назди он кас буд ва ҳар шаб дар боғи ҷои хобашонро дигар мекардем.

— Ман метавонам ба ҳавлии шаҳрамон равам ва ё дар ҷои дигару аз ҷашми одамони Боязид пинҳон бошам. Бигузored, ки духтаратон ҳамеша бо модарам бошад, зеро он кас ҳам аксар вақт танҳоанд.

— Обрӯи шумо калон аст. Одамони хон аз омадану даромадан ба боғи шумо шояд истиҳола кунанд,— гуфт мисгар.

— Кошкӣ,— гуфт ҷавон ва боз ҳам рӯ ба ҷониби девор кард, ки аз раҳнаи он ин дафъа аввал сарбанд, баъд токи абрӯӣ ва ҷашмони ҷоду ба як сония намоён ва пинҳон шуданд.

— Дӯст дар мусибату хешу ақрабо дар ноомади кор даркор мешаванд. Садои пой асп? — ногоҳ аз ҷой

бархост мисгар ва каф ба пешонӣ гузошта, ба роҳи борики нигоҳ кард, ки аз он ду нафар аспакӣ ва пешопеш пиёдае меоманд.— Хоча, бархезеду ба боғ дароед. Ба ногоҳ мулозимони Боязид набошанд.

Худи мисгар бошито ба боғ даромада рафт. Чавон ҳам аз рӯи эҳтиёт ба обгир фурумаду худро ба қафои танаи ғафси беде гирифт, ки ковоки калони даруни пӯкшудааш як одамро бемалол пинҳон мекард. Тапартапари пой асп ва суханони савораҳою пиёда торафт аз наздик шунда мешуданд.

— Боғи мисгар ана ҳамин аст. Он тарафаш боғи Қамолитдини писари Масъуд.

Ин овозро чавон ҷиғрох, вай садри маҳалла буд. Ӯ ба дасткушодию бечоранарварӣ ном бароварда буди мегуфтанд, ки аз вай одамони Боязид порозианд ва ба ҷош қаси дигар меҷӯянд.

— Дида монданамон бад нашуд,— гуфт яке аз савораҳо.— Имрӯз набошад, фардо ба ин ҷо ҳам меоем. Духтараш дар ҳақиқат зебост?

— Худам надидаам, лекин аз гуфти Шаҳрбону мӯрчамиёну пистадаҳои,— пик-пик хандид садри маҳалла.

— Аз ин мебарояд, ки ин мударрисзодаи ношукр ба ин мӯрчамиёнатон ҳамсоя будааст— гуфт савораи дигар.— Шоирмардум ба дилбарӣ усто мешаванд. Хабардор будан даркор аст, ки шарбати васли духтарро аз султони мо пештар начашад.

— Аз ин бобат хавотир нашавед,— боварӣ дод садри маҳалла.— Духтар се сол боз бемор буд. Аз гуфташон акнун як навъ сӯхат шудааст. Монед, ки андак баданаш об гирад. Боз монанди он дафъаина «духтар овардӣ, ё як банд най, ки аз банд-бандаш қариб аст ки ҷудо шавад», нагӯянд ҳазрати султон. Хи-хи-хи...

Хуш аз сару ранг аз рӯи чавон парид. «Шаҳрбонуи дағла, ки боргоҳи Боязидро аз канизи пур кардааст, Орзӯро ҳам зерӣ чашм карда мондааст. Метавонанд имрӯз ё фардо ин аспакӣро ояндӯ ҷон аз тани ман рабоянд, худо нахоҳад! Ман чӣ мегӯям? — бо ваҳму ҳарос аз худ пурсид чавон.— Мо чӣ соддалавҳонему эътиқод бар ин садри маҳалла доштем, ки бебок аст ва амалдорони Боязидро намеписандад. Ӯ мунофиқ аст. Хатарноктарин душмани мардум. Лоф мезанад, ки тарафдори адлу нисоф аст, дар амал хизматгори содиқи золимон».

Аспакиҳо ва садри маҳалла ба хамгашти соҳил рафтанд ва чавони ба ваҳмафтада ҳанӯз аз қафои танаи бед намебаромад. Ногоҳ овози мисгар ба гӯшаш расид ва ўро гӯё ба хуш овард.

— Камолиддин, шумо дар кучоед?

— Ман дар ин ҷо амак,— чавон қомати баландро ҳамонда аз обгир ба пешбанд баромад.

— Онҳо кӣ буданд?

— Он ду савора якин аз сарбозони Боязид буданду пиёда — садри маҳалла.

— Ман бошам гурдакаф шудам. Тохта рафта, Орзуро ба боғи шумо гузарондам, ки волида пинҳон кунанд. Садри ҳудамон буд гӯед. Ман беҳуда тарсидаам.

— На беҳуда,—гуфт чавон ва чанд нафари яке кӯза дар даст ва дигаре барои хабар гирифтани аз обхезӣ баромадаро дида, аз бағали мисгар гирифт ва ба тарафи кӯчабоғ кашид.— Аз ҳама хатарноктар садр аст.

— Худое, чӣ мегӯед! — чашмонашро калон кушод мисгар.

— Рост мегӯям, ки вай мунофиқ аст. Мо ғалат кардаем. Боғи шумою моро ба сарбозон нишон дода, «хуб шуд, ки дида мондед» мегуфт.

— Парвардигоро!

— Эҳтиёт лозим аст. Аз гуфташон очизаатонро гӯё Шаҳрбону дида, зери чашм кардааст.

— Эй, вой! — каф ба пешонӣ зад мисгар ва чашмонаш пури ашк шуданд.— Ин албасти кай ба ҳавлии мо омадааст, ки ман беҳабарам? Акнун чӣ мекунем? То ин вақт ман осуда будам, ки бе ягон музд барои садр чанд лаган, дастшӯй ва ҷойчӯшу ҷойбодкаш, кӯзаи мисина сохта додаму вай намемонад, ки золимон ба останаи ман биёянд. Оё ӯ шуморо надид? Не? Хайрият. Агар дар ҳақиқат мунофиқ бошад, шуморо ба балое гирифтор карда метавонад.

— Маро ношукр меномиданд.

— Ношукр? Чаро шумо ношукр будед?

— Шояд барои шоири дарбор шуданро нахостанам бошад.

— Фаҳмидам, Хоҷа. Рӯзи ҳамаамон сахт. Аз дасти инҳо ба кучо гурезем, ки халос шавем. Шабона Орзуро ба заврақ шинонаму ба он тараф гузаронда, ба даруни кӯҳ гирифта равам, чӣ мешуда бошад?

— Шумо гумон мекунед, ки дар он ҷо осуда хоҳед

буд? — аз чудой ва фироқ тарсид чавону дилаш фишурда, нафасаш танг шуда, сандуки дилро кафмол кардан гирифт.

— Ба шумо чӣ шуд, Хоҷа? Бемор-ку нестед? Гӯе имшаб бедорхоби кашидаед, чашматон нури хоб. Раведу андак фарогат кунед. Имрӯз рӯзи чӣ? — пурсид мисгар.— Панҷшанбе, ман гумон кардаам, ки чумъа. Аз ин мебарояд, ки шогирдонатон имрӯз ба дарсири намеоянд. Эй, ман чӣ мегӯям? Аз омадани шумо охир онҳо ҳоло беҳабар-ку. Тез раведо Хоҷа, дам гиред. Орзу дар пеши волидаатон мешавад. Оё малол намеомада бошад?

— Ҳаргиз малол намеояд. Дар ин боб ҳатто фикру андеша ҳам накунад, амак.

— Илоҳӣ худованд обрӯи шуморо аз ин ҳам зиёда кунад, омин,— мисгар кафи обиланоки дастҳояшро хашар-хашар ба рӯи молид.

Баъди ин Камол ба боғи худ даромаду мисгар як нафас бо як нафаре ки бо дастқадуи калон барои омада буд, нареснона сухан гуфта, ба боғи худ рафт. Чавон дари боғро кушода, Орзуро дид. Ӯ ба оташдон оташ афрӯхта, зоҳираи чой мечӯшонд ва бо остин лабу даҳонро пинҳон намуда, ба тарафи ӯ нигоҳе афганд. Чавон, фосила ва мобайн хеле бошад ҳам, табассуми ӯро дид. Вай медонист, ки дар ҳангоми табассум ва шакарханда чашмони духтар ба хумор моил ва ҷоҳи занахдонаш намоёнтар мешуданд. Духтар сарбандро кушоду аз зери манаҳ баст, то рӯи ӯро пиз пинҳон кунад ва домони куртаро поёнтар кашид, ки пойҳояш нанамоянд.

Ба истикболи чавон зани бо вучуди калонсолӣ ҷавона хушрӯю нозукандоме, ки ба чавон бо чашму бинӣ ва тарҳи рӯи хеле шабоҳат дошт, равона шуд.

— Ассалому алайкум, модарҷон.

Ҳарду таъзим намуданд.

— То имрӯз мехостӣ сабзии поёни боғро хишова кунӣ. Дар ҷоғаҳат туро надида, гумон кардам, ки дар он ҷо ҳастӣ, дар кӯча будӣ? — пурсид модар.

— Тулӯи офтобро тамошо мекардам.

— Бе сафинаю қаламе? Оё...

— Ғазалеро ба сафҳан хотироти худ навиштам.

— Ҳофиза на ҳамеша ва на ҳама чизро маҳфуз медорад, ҷони модар,— модар ба лаби оташдон ишора

намуд.— Орзу ин чост. Падари ӯ аз қисмати вай парешон аст. Хусн дар замони мо балои чони духтарону занон шуд. Метарсанд, ки худо нокарда...

— Тарсашон бесабаб нест. Ман ба сари кишти сабзӣ рафтам. Ҳар кас маро пурсида ояд, ба наздам фиристед.

— Сабр кун, ман нону ширинӣ ба ту диҳам. Сафинаю қаламат аз ёд набарояд, то кай ту ба гапи ман гӯш наменидӣ?

— Он чӣ хуб аст, фаромӯш нагардад ҳаргиз. Ҳар сатре ки аз дилу чон гуфта мешавад, магар аз ёд меравад?

— Осудагӣ баҳри ин зарур аст,— зинҳор намуд модар.— Дар ин замони пуршӯру шарр, ки ҳар рӯз сад хабари нохуш мешунавӣ, ҳама чиз магар дар ёд мемонад? Ман ҳам шеър гуфтаам. Медонам.

Зан инро гуфту тозон рафта ба хона даромад ва аз он ҷо лаълии биринҷиро бардошта баромад, ки онро падари Орзу сохта, ба гирдаш ин ду байтро бо хатти хушу хонои настаълиқ кандакорӣ карда буд:

Қасе к-аз ишқ давлатманд гардад,
Биафзояд ҳазорон эътибораш,
Набинӣ к-аз таашшук булбули маст,
Яке мурғест, меҳонӣ ҳазораши!»

Ба рӯи лаълӣ ду дона нони аз тобишаш равшанӣ буданаш намоён, андаке ҳалвои бодомӣ, пиёла, чойчӯши мисина, дафтар, қаламу давои низ гузошта шуда буд.

— Ман медонам, ки ту ҷои доғ наменӯшӣ,

— Хунук набошад, шуд,— ҳазл намуд ҷавон.

— Сард нест,— модар табассум кард, лекин зуд ҷои онро маъюси гирифт.— Чӣ хуб мешуд худро эҳтиёт мекардӣ ва ҳар кас номи туро бигирад, лаббай гӯён берун намедавидӣ. Илоҳӣ худованд аз балоҳои осмону офатҳои замон дар амон нигоҳ дорад,— аз дидагони ба ҷашмони писар монанди модар қатраҳои ашк ба рӯи ӯ шорида фуромаданд. Ӯ бо гӯшан сарбандаш оби дидаро пок карда, баргашта рафт.

Орзу, ки то ин дам дуздида-дуздида ба ҷонибашон нигоҳ мекард, чойчӯшро бо нӯги остин бардошта, ба рӯи суфаи лаби ҳавз бурд, ки оби захи дарёе онро лаб ба лаб карда буд. Як барги печхӯрдаи хушки бед ба рӯи об афтадааст. Вай чун завраки бодбондор ба

мавҷҳои маҳини об бархӯрда, болову поён шуда, ба лаби ҳавз наздик шуд. Дар ин ҳангом қурбоқе худро ба об андохту «заврақ»-ро чаппа намуд. Вай як нафас дар ҷои худ ҷарх зад. Вале бодӣ муҳолифе аз сӯи дигар вазида, онро гирифта бурд. Орзу, ки инро тамошо мекард, наздик шудани шарфеи поро шӯнида, рӯ ба зан овард:

— Холаҷон, ангури пешпазаки мо нағз пухтааст, як-ду сар биёрам?

— Чиллагии сафед ё сиёҳ?

— Сиёҳ. Ман медонам, ки шумо вайро дӯст медоред.

— Ҳаял накун. Орзуҷон, ки ҷой хунук нашавад. Матоз, ҷони хола, ки аз касал бархостаию канда нашавӣ,— гуфт аз паси ӯ нигоҳкунон зан.

Духтар рафт. Аз рахнаи девори байни ду боғ гузашт. Аз он ҷо ҳам овози мисгар ва ҳам духтар ба гӯш мерасид ва ҳанӯз фурсати як пиёла ҷой нагузашта, ӯ баргашта омад. Дар даст ду сари на он қадар калон, вале донаҳояш ба ҳам ҷафси дурахшони ангурро овезон карда меомад.

— Имсол ҳамин токамон ҷунон ангури бисёр кардааст, ки намедонам бардошта метавонад ё не,— гуфт ӯ сарҳоро дар оби ҳавз андохта пасу пеш ва болову поён намуда.

Зану духтар машғули нонушӯ шуданд ва ҷавон лаълиро гирифта тағ-тағи дарахтон ба канораи боғ ба ҷое рафт, ки аз дарахтон ҳолӣ, барги сабзии миёнсолӣ як ангушт аз замин баланд шуда буд. Се хатти як тараф хишова карда шуда буду дигар ҳама ҷо қариб дар зерӣ алаф монда. Ҷавон аз сарғаҳи кишт ҷои мувофиқ пайдо карда, ҷомаро ба рӯи алафи аз шабнам ҳанӯз тар кушод ва нонеро пора намуда гузошту як пораи онро ба пиёла андохта аз болояш ҷой рехт. Лекин пораи ба даст гирифтаи нонро боз ба ҷояш гузошт. Гӯш ба овози булбуле дод, ки аз он гӯшаи боғ нолаву фиғон мекард. Ӯ сафина ба даст гирифт. Даҳони давати сарпӯшдори мисинаро кушод ва аввал чанд сатри бадӯхатан дар назди Орзу гуфтаашро ба қалам овард ва баъд ба ғазали тоза шурӯъ намуд.

Дӯш бо худ тарона меғуфтам,
Ғазали ошиқона меғуфтам,
Дар миёни ситораҳо махро,
Пешӣ ҳуснаш миёна меғуфтам.

Орзу ро нигоҳ чун тир аст,
Дили худро нишона мегуфтам.

Булбул ба шохи зардолуе парида омад, ки чаҳча-
ҳаш ба гӯши шоир баланд расид ва калам ба рӯи қо-
ғаз гузошта, чашм ба ҷониби ӯ дӯхт. Вале дидани
булбул на ҳамеша осон аст. Вай мурғи майдаи хокис-
тарранг, бештар дар паси баргҳо менишинад ва аз
зоғсари соҳибчанғол худро пинҳон мекунад, ки дар
айни мастӣ аз замзамааш ба ҷанғоли вай наафтад.
Шоир онро надид, вале дигар таълифи ғазалро идома
ҳам дода натавонист.

— Хоҷа! — овозе аз паси девори рӯ ба рӯ ба гӯ-
шаш расид. — Шумо дар кучод? Ман як фалокатзада-
ам. Ба фаръёдам бирасед.

Чавон тозон рафт ва сар аз девори поҳса баланд
намуда, марди бегонаи гарди ғам ба рӯяш нишастаю
гирёноро дид, ки имдод металабид. Ӯ фавран аз девор
ба кӯча фурумад ва арзи дилхоҳро шунид. Ӯ мегуфт,
ки нури дидагонаш ягона фарзандеро, ки Сангин ном
дорад, сарбозон дастгир намуда кашон-кашон бурда-
анд, ки ба девори кӯҳандез хобонанд, «Худое, ин чӣ
гап? — мепурсид чавон. — Ман дишаб дар ин боб ба
гуфтаҳои Орзу бовар намекардам, пас ин рост буда-
аст». Падари шӯрбаҳт бо зорӣ хоҳиш менамуд, ки ча-
вон ҳамчун баргузидаву обрӯманди халонки Хучанд
ба хони ҷалолириён арзи фалокатзадагонро бирасонад.
Дар чунин кори хайр таъхир боиси фалокат мегар-
дад. Ӯ қавл дод, ки ҳозир ба кӯҳандез равад. Шоир ин
дам гӯё фаромӯш карда буд, ки мулоқот бо дарбори-
ён барои ҳудаш хатарнок аст. Боз аз девор худро ба
даруни боғ гирифт. Тозон ба назди модар омад ва сур-
фид, ки Орзу нашармад ва рӯй пинҳон накунад.

— Ман бо кори заруре ба як ҷо рафта меоям, —
гуфт ӯ.

— Туро ошуфта мебинам, — дар ташвиш монд мо-
дар. — Кучо ин қадар мешитобӣ? Оё воқеаи ногуворе
рӯй додааст ё...

— Осида бошед. Ҳеҷ воқеа рӯй наодааст, ман дер
намекунам.

— Ба ҳар оина мегуфти, ҷони модар, ки ба кучо
меравай ва маро дар изтироб намеандохти.

Чавон чи гуфт, ки модар нашунида монд. Ӯ яқтаи
як раҳ сабзу як раҳ сафеди абрешминро пӯшида раф-

таравон салла баст ва аз дари боғ берун рафт. То ба кучаи калон баромад, ки имдодталабони атрофаш зиёд шуданд. Вале чун ба дари кӯҳандез наздик шуданд, ҳама даст ба дуо бардошта, ба ӯ забони гӯё талабида монданд. Чавон ба дарвозаи бузурги рӯ ба шарки кандакоринои ӯрда омад. Ғайр аз ду посбони найза дар даст, ки аз чап ба миён шамшерҳои қачи ғилофашон гулдӯзидор ва аз рост тирдону ба кифт камонҳои калон овехта буданд, як нафар аз муқаррабони дарбор ояндагонро мувофиқи манзалат ва мақомашон пешвоз мегирифт. Ба ҳама «рост ба боргоҳи малик» гӯён пешгоҳи ӯрдаро ишора мекард. Ҳама ба сӯи бинои аз дигар иморатҳои атроф фарқ доштаи баланд ва пешайвондор мешитофтанд. Дар ду чониби зинапои айвон ва баъд дар ду тарафи даромади боргоҳ боз ду нафар сарбози мусаллаҳ менстод. Ҳама пеш аз қадам гузоштан ба роҳрав ба рӯи сипоҳиён нигоҳ мекарданд ва пас аз табассуми ҷавобию «дароянд, лутфи малик беҳад» гуфтани онҳо ҳар қадам ба навъе «умри малик ҳазор» мегуфтанд.

— Ин тарзи қабулро қабилаи Ҷалоириони муғул чорӣ карда буду бе ғарзи он на фақат мансабдорон, балки меҳмонони мамолики дигар ҳам ба боргоҳи Боязид қадам гузошта наметавонистанд. Ғайр аз муқаррабони боргоҳ ба маросими онрӯза одамони номии шаҳр, заминдорони калон, қозӣ, мӯхтасиб, ки садри эҳтисоб ҳам ном дошт, имоми масҷиди калони ҷомеъ ва амалдорони шаҳрҳои атроф хабар карда шуда буданд. Дар чунин ҳолат дар дами дарвоза шоири ҷавон ҳам ҳозир шуд ва рухсати ба хузури хон даромаданро хост.

— Оё шумо ба зиёфати имрӯза хабар шудаед?— пурсид аз ӯ муқарраби боргоҳ.

— На, аз ягон зиёфате хабаре надорам. Ман арзи мардумро ба малик бурданиам.

— Ҷаноби малик имрӯз додхоҳонро қабул намеkunанд. Шумо кистед?

— Ман шоир Камолиддин ибни Масъудам,— гуфт ҷавон.

— Маъзурам. Ман рухсат гирифта меоям.

То мансабдор гашта омад, ки дар дами дарвоза ҳеҷ мардум ҷамъ омаданд. Ҳама ба шоири ҷавон аз зери ҷашм менигаристанд ва оҳиста байни худ ҷиҳи ме-
гуфтанд.

Камолиддин ба сахни калони ўрдаи кўхандез баромад. Сахн дарахт надошт ва аз ин рӯ аз гармо гўё месўхт ва ҳамаи чонзоди он ҷо дар сояи девори қалъа паноҳ меҷустанд. Аз паси одамон шоир дохили боргоҳ шуд. Вай хеле калон буд. Зери по қолинҳои қиматбаҳо ва бузург густурда, дар ду ҷониби тахт чанд курсӣ ва поёни он катчаи панчара-такья гузошта, хонҳои пури анвои нозу неъмат ба рӯи хонтахтаҳо кушода шуда буданд. Хар кас аз рӯи мақому мартабаи худ ба ҷое менишаст, вале шоири ҷавон рост монд. Касе ўро на-нишонд ва касе ҳам ба ў гўё эътиборе намедод. Ҳангоме ки дар боргоҳ ғайр аз тахти хон ҳафт-ҳашт ҷои ди-гар ҳолӣ монда буду бас, аз даре, ки ба хонаи дарун кушода мешуд, як марди босалобат берун омада ха-бар дод.

— Малики ҷавонбахт, султони султонон, нури чаш-ми ҷалоирон Боязид ташриф мефармоянд!

Тамоми ҳозирин чун галаи зогон, ба қавли мақоле сад калоғро як кулӯх кифоя, гурри аз ҷой бархостанд ва сари таъзим фуруд оварданд.

Боязид, марди миёнсоли хушқадду баст, ки китфҳои васеъ, сандуки дили ба пеш дамида, рухсори гандум-гун, чашмони думдори танг, абрувони камонвор қач, бурутҳои борик ва дар манаҳ андак риш дошт, аз бо-лои ҷомаи остиндароз ҷомаи махмалини зарбофти кў-тоҳостин ба китф андохта буду ғайр аз сарангуштҳо тамоми панҷаҳояш нигинҳои гуногун хотам доштанд. Ў мўзаи соқдароз дар по ва қулоҳи султони дар сар дошт, ки ҷи гуна санги лаългун ба он шинонда шуда буд. Боязид бо қарру фар ҳамаро аз بازار гузаронида баромада, бари ҷомаро ба ду тараф андохта, ба тахт нишаст ва сар ҷунбонда ба дигарон иҷозати нишастан-ро дод. Ҳама бо таъзим нишастанд. Ин вақт назари хон ба шоир афтод, ки рост меистод. Нашинохт. Ў ҳа-маи онҳоеро, ки дар ҷунии рӯзҳо ба боргоҳ даъват ме-шуданд, медонист. Вале ин ҷавони хушрӯи сафедпӯст ва дар миёни абрувонаш холи сиёҳи калон доштаро бори аввал медид. Малик ба яке аз дарбориён, ки ба тахт наздик менишаст, нигоҳе кард. Вай филфавр аз ҷой бархоста даст алифлом намуда гуфт:

— Ба побўсии муборак шоир Камолиддин ибни Масъуд мушарраф шудааст.

— Ба арзу додхоҳӣ омадаам,— гуфт шоир.

— Барои ташриф рӯзи хубе интихоб намудай,— гуфт Хон ва қиёфаи ҳозирин, ки то ин дам ба Қамол бо намуди ришханд менигаристанд, таъбир ёфт.— Мо аз саркашию гардантобии ту ранчида будем. Аммо ту, ки ба базми разми зафаровари мо ҳатто беҳабар омадӣ, аз гуноҳи сарпечиат гузашта метавонем. Албатта ту огоҳ шудай, ки мо дар наздикии Истаравшан теуриёро торумор намудем. Боқимондагони онҳоро то саҳрои Зомин таъқиб намуда, ғанимати бисёре ва асирон гирифтем. Базме, ки имрӯз дорем, ба шарафи ҳамин болодастии чалоирон бар хасмашон мебошад.

— Шаҳриёри бомарҳамат,— сар ба таъзим андак ҳам намуд Қамол.— Ман омадам, ки арзи додхоҳонро ба ҷанобашон бирасонам, варна шоир кучою базми дарбор.

Боязид ба касе ишора намуд, вай бугчаеро ҷолокона оварда кушод ва ҷомаи зарбофти лолагуне ба китфи шоир партофт. Аз ҳар тараф овози «муборак-муборак!» баланд шуд. Шоири даступо гум карда аз қафояш пичирросе шунида мوند: «Хилъат пӯшидед, миннатдорӣ кунед, охир. Наход, ақобирзода аз чунин расму қоида огоҳ набованд». Шоир сурх шуд.

— Ман аз илтифоти малик беҳад миннатдорам, вале камина арзе ба давлатпаноҳ дорам, ки ба андешаам шунидани он чи дар базм ва чи дар разм султони одилро аз ғоида ҳолӣ нахоҳад буд.

— Аҷабо, ин чи арзест, ки гуфтани он ҳам дар базму ҳам дар разм ҷоиш аст? — пурсид Боязид.

— Оё малики ҷавонбахт хабар доранд, ки шӯрбахтони номашон Сангин, Пӯлод ва Темурро даст мегиранду барои маҳкамӣ ва пойдории кӯҳандез гӯён зинда ба зинда чун хишт ба девор мегузоранд ва ин таадилиро аз номи шумо мекунанд? Ин ҳама одамоне, ки имрӯз ба ин ҷо ҷамъ омадаанд, шоҳиди ҳоли табоҳ ва нолаю оҳи садҳо падару модарон ва кӯдакони он ғаламзадагон буданд, ки ба шаҳриёри боқарам додхоҳӣ карда омадаанд. Лекин онҳо на танҳо ба назди шумо намегузоранд, балки бемурувватона зада аз дарвозаҳои қалъа дур меандозанд.

Қиёфаи Боязид ба кулӣ дигар шуда, ба ҳайкале шабоҳат пайдо кард, ки аз санг сохта шудааст. Дар як сония ҳамаи ҳозирин ҳам, ки нафасе ба Қамол гӯё меҳрубона нагирифт, мекарданд, бӯқаламунвор дигар

шуданд. Ҳама ба гургони гуруснае мубаддал шуданд, ки тайёранд барои тўъма ба ҳам дарафтанд.

— Мо пиндоштаем, ки ту бо узри гуноҳонат омадай. Намедонистем, ки ба мо баҳри пандгӯй ва таълими адлу инсоф ин чо ҳозир шудай,— лаб ба истехзо кушод малик.

— Чӣ гуноҳ аз ман содир шуда буд, ки узр мебоист бихоҳам? — саволи бебоконае дод шоир ва ҳуш аз сари баъзеҳо парид, ки барои ин беодобӣ хон ба ҷаллод рафту сари ўро аз тан чудо кун нагӯяд ҳам ногузир мефармояд, ки даррав ба тахтапушти лучаш зананд.

Малик бо ишораи чашм касеро ба ҳузури худ хонд ва ба гўшаш чизе гуфт. Вай бошад, аз ин ногаҳон гӯё шукуфт, ки дар рухсори мисли рӯи асп дароз ва чун аз кулӯх тарошидашуда як навъ хандаи позебе падид омад. Дар навбати худ ў низ даҳон ба гўши хон бурд ва аз хандаи пинҳонӣ китфонаш ларзиданд. Боязид ин бор сипоҳона сар чунбонд. Баъди ин мулозим поҳон қачашро паҳн-паҳн даббаёна гузошта аз дари паҳлӯ берун рафт ва ҳамӯшии ки дар ин миён ҳукмрон буд, қатъ гардид.

Қамол ҳеч гоҳ ба ҳаёл ҳам наоварда буд, ки соҳибмансабон ва зоҳидон ба ў ин қадар низоъ ва ҳусумат, бугъ ва адоват доранд. Ў медид, ки ҳама, беистисно, ба пора-пора намудану хомоҳом хўрданаш омодаанд. Истехзо ва пичинги саркардаи ҷалоирон ибтидои ҳамлаю маломатҳое шуд, ки шоир намедонист аз кадомаш худро муҳофизат кунад ва кадомашро ҷавоб гӯяд.

Пеш аз ҳама ўро мўхтасиб ба тахтакаш кашид. Ў гуфт, ки Қамол адлу инсофчўиро баҳона менамояду ҷалоиронро нисбати ситампеша медиҳад. Ў гӯё аз мулоқот ва мунозира пешакӣ воқиф буд, ки барои айбдорӣ мазаммат намудани шоир ашъори ба қавли вай осӣёнаву ёғӣёнаи ўро бо худ овардааст. Аз кисаи бағалӣ дафтареро баровард ва ба хондани он байту қитъа, ғазалу сатрҳое даромад, ки дар онҳо аз ҳичрон, зулм ва мазлумӣ сухан мерафт.

Имоми масҷиди чомеъ мўхтасиби аз ҷон коҳонда наъразанӣ даҳонаш каф намуда ва аз ҳар тори мўяш арақ чакон-чаконшударо гӯё танаффус доданӣ шуд. Чанд байти риндонаи дар маломати зоҳидон гуфтаи шоирро ба мисол оварда, беинсофона онҳоро ғалату

вайрон хонда, дар худониносии ва дарборгурезӣ айбдор намуда гуфт, ки кулли шайъин ярҷиҳу илло аслиҳӣ*. Падари Қамол ҳам ҳар чанд мударрис, аммо дарборгурез ва зӯҳду зоҳидпарҳез буд. Ӯ ҳам муқаррабиरो ба боргоҳи олии ор мепиндошт, ҳарчанд насабу номи ақобир дошт.

— Ин ақобирзода ҳам айнан чунин аст. Даъвои маро ҳуди ашъори ӯ тасдиқ мекунанд. Оё инро шумо нагуфтаед? — хитоб намуд ӯ.

Қасри амал чи мекунӣ? Равзани дилкушо бубин,
Кулбаи факр хуштар аз шоҳнишини хисравон...

Имом овози хирриву чирросиашро сар дода рӯй ба осмон овард ва ба худо илтиҷо намуд:

Ё раб, раво мадор гадо мӯътабар шавад,
Гар мӯътабар шавад, зи худо беҳабар шавад.

Қозӣ ҳам қарздормонира раво надид. Ӯ сарпечиро аз амри хон маъсияти басе азим ва Қамолро, ки чунин мақому манзалати олиро напосандида, шоири дарбор, вассофи малик шудан намехоҳад, ҳам дар назди худо ва ҳам шарияти мустафо гунаҳгор ва сазовори ҷазои босазое эълон намуд. Сипас суҳанро боз мӯхтасиб, аз ӯ имом, аз вай амалдори ҳарбӣ, ҳатто як садри маҳаллае ва аз он боз қозӣ гирифтанд ва чун ҳар қадоми ин муддаиён таъсиру мақбули гуфтаҳои худро ба хон фаҳмидани шуда таъзимкунон ба вай рӯй меовард, ӯ низ бо заҳрханд ва талхгӯй ба он мададгори мекард. Ба арзу дод ва ҷавобҳои Қамол ҳеҷ кас гӯшу эътиборе намедод. Ҳама чун занбӯроне, ки ба лонаашон ҷӯб халидаанд, ба ӯ дарафтада буданд.

Дар ҳамин асно фаръеди фалакпече аз даҳлези боргоҳ ба гӯши Қамол расид ва дили бебоки аз ҳамаи ҳамлаҳо наваҳмидаашро ларзонд. Раънае аз мӯи сар то ноҳии по бо қувваи барқ давид. Ин овози Орзу буд. Ӯ беихтиёр бо овози ба ҳама шунаво гуфт: «Ё раббӣ! Худо нахоҳад!».

Ба хон пайравӣ намуда ҳама хандиданд. Хандаи хон ба гӯши шоир чун садои шақилдоке мерасид, ки посбони маҳалла мезад ва дар хурдсолӣ аз вай дар дили Қамол ҷи гуна ҳаросе пайдо мешуд. Шоир ба хон

* Ҳар ҷиз ба асли худ мекашад.

нигариста даҳони калон ва чашмони аз будашон ҳам тангтар шудаи ўро дид. Бурутҳои борик дар ду домани лаби вай меларзиданд. Хама то баромадани оби чашм рӯдакан шуда механдиданд ва Камолро масхара мекарданд. Шоир пушт ба онон гардонд, ки тозон аз ин қаҳ-қаҳагоҳ барояд ва агар худо нохоста он овоз дар ҳақиқат овози Орзӯяш бошад, дастгирӣ намояд. Аммо пешопеш он амалдори қачпой, ки бо хон ғӯшаки карда баромада рафта буд ва аз қафо ду нафар сарбоз Орзуро кашон-кашон меоварданд. Чи манзараи даҳшатоваре медид Камол! Зулфони ҳам андар хами шабгун ба рӯи чун моҳи шаби чордах тобу тобон ва ба китфҳои нозуки вай парокандаву парешон. Остини кандашудаи дасти булӯрини ӯ овезон ва бим дар чашмони фаттони вай намоён буданд. Орзу аз хама пеш Камолро дид ва фаръед зад:

— Хоҷа, Қамолӣддин, маро наҷот диҳед!

— Парвардигоро! Наход ин туй, Орзу! Ин чи беинсофӣ ва золимӣ! — наърае аз қарри дили Камол берун омад. Ӯ тохту шитофт, ки Орзуро аз банд раҳой диҳад, вале ду каси ғӯё фавран аз замин баромадаю дар қафо ҳозиршуда аз ду банди дасти ӯ маҳкам гирифт. Хон ба ишора фармуд, ки Орзуро сар диҳанд. Ӯ рӯйро бо остини лӣнхон намуда чанд қадам сӯи Камол ниҳод, вале Боязид садди роҳаш шуд. Вай қамоли бо қамоли духтарро меҳост ғӯё хубтар бубинад, лекин бонги Камол қариб буд ўро як қад парронад.

— Хон, даст нарасонед, ки домони исмати ин духтар пок аст! — гуфт ӯ. — Шумо, ки даъвои одилӣ доред, исбот намоед. Орзу ёри вафодори ман аст ва ҳамаи он чизе, ки аз ишқи пок гуфтам, шаммае аз мадҳи муҳаббати ӯст.

Камолро бо ишораи хон кашон-кашон берун бурданд. Меҳостанд ўро ба зиндон андозанд, вале Давлатъёр ном дӯсташ, ки саркардаи як ғуруҳ сарбозони Боязид буд, хушбахтона ба ғурезондан муяссар шуд. Аммо бегоҳон хабари ҷонгудозе синаи Камолро сӯрох намуд: Орзу баъди аз дарбор берун карда шудани дилдодан худ аз ҷаҳон дил барканд ва маргро аз бешарафӣ афзал донист. Ханҷареро аз ғилофи сарбозе касида ба дил халид ва ба ҳалокат расид. Қамоли мусибату мотамзадаро ҳарчанд, ки намехост, Давлатъёр ва дӯстони дигараш зуд аз шаҳр шабонгоҳ ғурезо-

ниданд. Зеро Боязиди аз васли Орзу ноумедшуда ба ғазаб омада, амр ба дастгир намудани вай дода ва мукофот барои дастгиркунанда муайян карда буд.

Қамол аввал ба Шош омад ва чун дар он ҷо ҳам аз зулму хунрезихо озурдадил гардид, ба Хоразм рафт ва пас аз чанд гоҳе ба Хичоз сафар намуд. Дар бозгашт аз он ҷо дар Табрез монд. Ҳамаи маъхазҳои Шарқ ва аз онҳо гирифта, сарчашмаҳои дигар мегуянд, ки Қамол обу ҳавои Табрезро писандида, боқии умрашро дар ҳамон ҷо гузаронд.

Вале нақле ки аз авлод бар авлоди хучандиён гузашта, то ба замони мо расидааст, чизи дигарро мегуянд. Дӯсти Қамол Давлатъёр муддати мадиде бар алайҳи ғосибон ҷангида дар пиронсолӣ аз талошҳо монда шуда, меҳост ба Макка равад. У дар Табрез дӯсти худро ҷустуҷӯ намуда меёбад. Қамол дар ғами ёру диёр пиру бемадор ўро дида мамнун мешавад. Вале чун аз азми Маккаравии дӯшташ воқиф мегардад, даст надомат ба пешонӣ мезанад ва зорӣ меамояд, ки Давлатъёр ба назди ёрони худ, онҳое ки ниқор аз душманон мегиранд, баргардад.

Ба қабла чи меравӣ дилеро дарёёб,
Беҳтар зи ҳазор қабла бошад як дил.

мегуянд ва тавалло мекунад, ки парчами озодихоҳонро муқаддас донанд ва онро ҳаргиз хор накунад, ки гуноҳе мебуд бисе азим.

Давлатъёр ба ин таклиф розӣ мешавад, ба ҳамин шарт, ки Қамол ҳам ба ватанаш баргардад.

— Ин орзуи деринаи ман аст,— мегуянд ӯ.— Дар ин мотамсаро ғариберо оё метавон пайдо кард, ки дар ҷунин бекасию дармондагӣ ёди ватан накунад? Оё ман ғарибиро худ ихтиёр кардам? Ҳаргиз на, дӯстам. Дар бозгашти Хичоз қорвони мо ба ҳамлаи ҷамоаи калони бадавӣён дучор гардид, ки тороҷамон карданд. Пиеда ва безоду роҳила мондам ва бо сад машаққат то ба Табрез расидам. Пас заъфи пирӣ ва дурии роҳ маро аз сафари диёр боз мепошт. Бигӯед, ки маро дар диёрамон оё фаромӯш накардаанд?

— На, ҳазрат,— мегуянд Давлатъёр аз қарордоди Қамол бағоят шод шуда.— Таманноӣ дидани дидору шунидани гуфторатонро доранд. Имрӯз дар бошишгоҳ воқиф шудам, ки ду қорвони тоҷирони Мовароуннаҳр

ва Хуросон ба ҳам пайваста, баргаштанист. Мо ҳам ба онҳо ҳамроҳ мешавем, то аз офатҳои сафар дар амон бошем.

Вале хангоме ки зангӯлаи корвон аз наздик ба гӯш мерасид ва Қамол саросема меҳост аз ҷой бархезад, натавонист. Ларзид ва калавид.

— Чи дарди ҷонкоҳе! — даст ба сина гузошта оҳ кашид ӯ.— Тире гӯё дилро сӯрох намуд. Дардо, ки дӯстам, орзӯи дидани қабри Орзуро гӯё ба ҳок мебарам... Хайр, ман ба шумо дили худро медиҳам,— Қамол аз зери болин куллииёти дастнависи худро мегирад.— Ин девони ман аст. Ҳашт ҳазор байт ғазалиётро, ҳам қитъаот ва рубоиёт ва муфрадот ва муаммонён дарбар мегирад. Чун мардуми маъвои дили ман бирасонед.

Шоир зорӣ менамояд, ки Давлатъёр аз ҳамон корвон намонда, баргардад, ҳарчанд, ки дӯсташ ӯро ба чунин аҳвол гузошта рафта намехост.

Чунин аст нақли ҳамшаҳриёни Қамол, ки дар хангоми навиштани драмаи мусиқии «Дили шоир» бароям маъҳази мӯътабар буд ва далели дурустии он ашъори фаровони дар ёди диёр гуфтаи шоир ва алалхусус ғазали «Ғарибӣ»-и ӯст.

XVII

Халоиқ дар ҳамаи замонҳо соҳибдилони ҷӯяндаи адлу инсофро ҳамеша дӯст медоштанд ва медоранд. Соҳибқаламони ҳақиқатнигор ҳамчун ифодагарони орзуҳои неки мардум ва ҳамчун шарикӣ шодию ғами ӯ ҳамвора маҳбуи халоиқ буданд. Қамол ҳам аз ҷумлаи онҳост. Вале аз ҳамин муҳаббати гарми мардум ба шоир муфтхорон низ бебаҳра намонданд. Баъди чанд гоҳи вафоти Қамол, он вақт, ки теуриён мардумро натанҳо бо зарби найзаву шамшер, инчунин бо дину оин низ мутеъ ва амрбардори худ менамуданду дар дашти бедӣро қазоқ мақбараи шоири суфӣ Хоҷа-аҳмади Ясавӣ, дар Самарқанд мазори Хоҷааҳрор, дар Хучанд қабри Шайх Муслиҳиддинро бунёд намуданд, мақбараи Қамолро низ дар ҷои хавлии ӯ сохтаанд. Нафақат шайхон, балки бисёр хучандиёни авом ҳам мепиндоштанд, ки шоир дар ҳамин ҷо дафн шудааст.

Аз шонздаҳ қабристони дохили шаҳри Хучанд шаштааш дар ду тарафи кӯчаи асосии шаҳр то соли бисту ҳаштум мавҷуд буд. Онҳо қабристони Шайхмуслиҳиддин ва дар рӯ ба рӯи он — дар ҷои корпуси химияи институти педагогӣ қабристони маҳаллаи Дугҷӣ, дар паси шӯъбаи вилоятӣ нигоҳдории тандурустӣ қабристони Хоҷакамол, дар шарқи Ёдгории муборизони инқилоб қабристони Бобо Зирак, дар андак дарунтари он қабристони Хоҷаи Маҳрӯ ва наздикии соҳили дарёе қабристон Ҳазрати Бобо воқеъ буд.

Чунон ки писари яке аз шайхони мазори Хоҷа Камол, аъзои клуби шӯҳрат, гирандаи нафақаи шахсӣ Ислом Бобоев нақл намуд, назру ниёзи мазор барои шайхоне, ки худро авлоди Камол меномиданд, кофӣ набуд, лекин онҳо ҳисоби дигари муф்தӯриро ёфта буданд.

Меғуфтанд, ки ба деҳаи Ғӯлакандоз, мавзеъҳои Даштак, Ғозиён, Чорсӯ, Ёва ва Ҷӯи хоҷаи атрофи Хучанд обро аз сои Хоҷабӯқиргон замоне Хоҷа Камол овардааст ва ҷӯи Хоҷа ном доштани яке аз онҳо исботи баҳснопазири он мебошад. Аз ин рӯ, аз деҳқонони ин маҳалҳо гирифтани ҳаққулло ва қафсан чун мерос ҳаққи онҳост.

— Ба мазори Хоҷа Камол беморони вараҷа назр меоварданд, ки шифо ёбанд,— гуфт Ислом Бобоев.

— Аҷаб! — хандидам ман.— Дар Хучанд шумо, шайхҳо ҳавлии Камолро шифокадаи беморони дарди вараҷа эълон кардаеду бино ба афсонае, ки мураттиби девони ба қарибӣ дар Табрез табъ ёфтаи Камол овардааст, қабри ӯро дар он ҷо шифобахши дарди чашм мепиндоштаанд. Гӯё ханӯз дар овони ҳаёти шоир мардуми он шаҳр «Ҳафтае як бор фарзандони худро ба назари шайх мушарраф мекарданд ва агар аҳде дар ин боб эҳмол мекард, фарзандашро дарди чашм мегирифт»...

— Назр аз ҳаққи табиб ба ҳар ҳол камтар буд,— шӯҳӣ намуд Бобоев.— Агар дар ёдатон бошад, дар беруни дарвозаи Қалъаи нав мазоре буд, ки озах ном дошт. Ҳар кас озах барорад, ба он ҷо мерафту танга ба озах молида ба қабристон ҳаво меод. Меғуфтанд, ки ҳар кас он тангари гирад, ба даст озах мебарорад. Лекин ягон танга дар қабристон наменд. Шайхҳо пинҳонӣ онро ҷида мегирифтанд. Ё мазори сулҳаи ка-

будаки маҳаллаи Найсаворро гирем. Кӯдакони ба сулфаи кабудак гирифторро барои шифо ба он ҷо мебурданд.

— Ба мазори Шайх Муслиҳиддин чи гуна беморон назр меоварданд?

— Хоки ўро гўлакони давои ҳамаи дардҳо, равоку-нандаи ҳамаи ҳоҷатҳо медонистанд,— ҷавоб дод Бобоев.

Ман шоҳиди як воқеаи аҷоиб шуда будам. Ин соли сию якӯм буд. Як одам бегоҳирӯзӣ ба шайхи он мазор гўсфанде оварду дуо гирифт, ки корҳояш барор гирад. Вале каси назр оварда ҳанӯз аз он ҷо берун наомада, дастгир шуд. Маълум шуд, ки қабл аз ин аз рамаи колхоз чанд гўсфанд дуздидаасту яқтои онро ба шайх овардааст. Сонӣ, шумо маро ба галаи шайхҳо ҳамроҳ кардед. Аммо падари раҳматӣ аз шайхӣ гузар карда дар калонсолӣ ба бофанда шогирд даромада, беқасаб-боф шуда буд...

— Аз шайхӣ гузар кард ё ўро чун авлоди калбакии Қамол маҳрум карда буданд?

— Не. Падари раҳматиам одами пўшташ тунуки базарда буд — ҷавоб дод Исломи Бобоев.— Як байти Тошхоҷа Асирӣ ба ин сабаб шудааст.

Бобоев хисси кунҷобии маро ба туғён оварда каме хомӯш монд.

— Оё он байтро аз ёд медонед?

— Афсӯс, ки чор хаташ дар хотирам мондааст,— Бобоев гӯё шеърро ба ёд меовард, ки пешонӣ чин намуда, ба ҳаёл фуру рафт.— Аслаш ин шеърро Асирӣ ба Ҳалимдомулло гуфтани як шайх бахшидааст. Як рӯз Асирӣ аз пеши мазори Хоҷа Қамол дар гузар шуда дида мемонад, ки як одами чомааш чигда-чигдаи аз вараҷа вучудааш ларзон ба рӯмол меваи хушк печонда оварда, бо пул ба дасти Ҳалимдомулло дода аз ӯ дуо ва тўморе мегирад. Инро дида, шоир ба шўр меояд ва аввал беморро коҳиш мекунад, ки аз хоки ҳавлии Қамол давои дардро меҷўяд.

— Э марди содда, оё намедонед, ки дар зерини гунбаз ҳасади шоир Хоҷа Қамол не, балки бобокало-ни яке аз ин муфтиҳўрони беномус гўронида шудааст. Қабри Қамол дар Табрези Эрон. Агар нашунида бо-шед, шунавед, ки дар ин бора хазрати Абдурахмони Чомӣ чӣ гуфтааст:

Пухт аз даври маху гардиши сол
Меваи боғи хучандии Камол.
Лек боди ачал он меваи пок
Рехт дар хуттаи Табрез ба хок.

Баъд шоир муддаои табъ шайхро мазаммат мекунад. Аммо бо ин ҳам тасалли наёфта, ба ҳавли рафта шеър менависаду одамеро чустучӯ мекунад, ки бурда ба шайх диҳад. Дар ҳамин вақт тифоқо аз кучо падарам пайдо мешавад. Асирий коғазро печонда ба дасти вай медиҳаду хоҳиш мекунад, ки ба Ҳалимдомулло бурда диҳад. Ба ҷои падарам каси дигар ҳам мебуд, агар саводнок бошад кушода медид, ки дар он ҷи навишта шудааст. У меҳонаду дуд аз димоғаш мебарояд. Тири мазаммат аз ҷавшани ҷонаш меғузарад.

— Хайр шеъри дар ёдатон бударо зудтар меҳондед.

— Хуб, чор хати ба ёдам мондаро меҳонам.

Назр мегирӣ? Чи хуш мебуд дастат мешикаст,
Назргирӣ пешаи номарду нокасхову паст.
Гар намедонӣ, бидон, эй шайхи беномусу ор
Бо тамаъ аз зинда будан, мурдани бе он беҳ аст.

— Офарин ба ёдатон — таҳсин ба Ислои Бобоев кардам, — Вале афсӯс...

— Чи афсӯс?

— Афсӯс, ки мондагиашро дар ёд надоред.

— Бале. Шеър калон будааст?

— Падар меғуфт, ки як рӯи коғаз пур буд.

— Хайр шеърро хонда Ҳалимдомулло ҳам тарки шайхӣ кард?

— Не. Хатоваранда, дадои ман тарки шайхӣ карду ӯ не. Баъди ҳамин ҳам агар аз баҳри шайхӣ набарой ман кафсану ҳаққуллои ҷӯи Даштакро ба ту медиҳам, ки сер шавӣ-гуфтааст падари раҳматиам. Дар хотирам ҳаст, ки дар зиндагӣ хеле вақт мо шуқфони калон кашидем. Модарам меғуфт, ки ҳой мардак, ба шумо ҷӣ чин зад, ки ҳаққи худатонро ба каси дигар дода, шогирди бофанда мешавед. Ман номард ҳам нею нокас ҳам меғуфт падар. Ҳол он ки шаҷараи ягонаи авлоди Камол будани шайхҳо дар сандуқчаи мо меистод.

— Шаҷара ҳам доштед? Ҳоло вай дар кучо?

— Қӣ медонад, ки дар дасти қӣ монду дар кучо, — ҷавоб дод Бобоев ба деги ҷӯшони иштиёқи шаҷараби-

ниам оби хунук рехта.— Шайхҳои дигар, ки баъди тарки шайхӣ кардани падарам ўро муртад гуфта таъна мезаданд, шачараро аз мо кашида гирифтанд. Дар ёдам хаст, ки вай як варақи калони коғози чараққосӣ буд ва мўхрҳои бисёр дошт. Падарам мегуфт, ки ба вай подшоҳу хонҳои Хучанд мўхри худро монда авлоди Камол будани моро тасдиқ кардаанд.

— Падаратон аз ин мебарояд, ки ҳам кори хуб кардаасту ҳам кори бад,— гуфтам ба ӯ.— Хуб кардааст, ки тарки нокасию номардӣ намудааст, бадаш ин аст, ки чунин хуччати таърихро нигоҳ надоштааст. Шумо, ки авлоди он шайхонро медонед, як суроғ карда бинед, шояд дар ягон сандукча ҳанӯз ҳам хобида бошад.

— Гумон-дия,— сар чунбонд Бобоев бо таассуф.— Албатта шачараро то он вақт паҳ-паҳкунон нигоҳ медоштанд, ки вай воситаи даромад буд. Мазор бошад, ҳанӯз соли бисту ҳаштўм дар вақти кушодани кўчаи нав — кўчаи ҳозираи Ленин ва гўристон бошад дар вақти сохтани меҳмонхонаи Хучанд аз миён рафта буд.

— Бино ба шунидам, ғайри мадраса дар он ҷо корихона ҳам буд,— гуфтам Бобоевро ба гап гирифтани шуда. Шунида будам, ки ӯ дар он корихона таҳсил намудааст.

— Ҳа. Ман дар ҳамон корихона меҳондам,— гуфт ӯ.— Падар маро корӣ кардани буд. Дар яке аз се хучраи корихона истикомат мекардам. Ман ҳанӯз ду-се пора қуръонро ёд накарда будам, падарам, бетоб шуд ва онлаамон бесаробон монд. Бинобар ин, ман тарки хондан карда дар Қистакўз чойкашони самоворхонаи Эшони қандалот ном касе шудам, ки шиноси падарам буд.

— Як шаб дар берун барфи лаклаки мебориду шамоли саҳт, дари чойхонаро, ки кушоданд, онро ба пешгоҳ меовард ва чароғи овезаро липпонда пасту баланд мекард. Дар сари манқале, ки оташи ангишт фурузон буд, шаш нафар чойхўрон нишаста гарми сўхбат буданд. Як хешбачаи соҳиби чойхона, аз бўрону барф тарсида дар он ҷо хобрафтани шуда монд, аз хунук ларзида аз омаданаи сад пушаймон, гоҳ дастонашро ба самовори чўшон молидаю гоҳ ба халкаи гулханишинон омада пойҳояшро гарм мекард. Эшони қанда-

лот ба кучо рафта буд, намедонам. Ба чойхӯрон ман чой дам карда медодам. Як маҳалле дари чойхона тараққӣ кушода шуду як марди пӯстинпӯш, ки манаҳро бо рӯмол ва саллаи карбосии чиркиро то болои абру пахш карда баста буд, барфу хунукии беруירו ҳамроҳ гирифта даромад ва ҳамаи ҳозиронро аз назар гузаронд. Чойхӯрон гӯё аз якдигар мепурсиданд, ки вай аз кучо пайдо шуду чаро ба ин ҷо омад. Пӯстинпӯш мӯзаи барфолудро гурс-гурс ба замин зада худро мисли сағи аз об баромада ларзондаву таконда барфро афшонд ва рост ба сари манқал омад.

— Э хайрият, алов калон-ку. Ассалому алейкум одамони нағз. Саломат ҳастед? — ӯ аз як сар ба ҳама даст дода нишаст.— Сабили барф чунон чадала карда меборад, шамол чунон сахт, ки ба чашмкушой наместонад. Кайи, ҳой писар, якта ҷои гарми ахта дам карда биёр. Бебаркаш андохтан гир. Пулаш нақд.

Ин вақт вай ба ман ба ҳаёлам бо шубҳа назар карду оҳиста «Ин бача боз аз кучо?» — гуфта пурсиданашро шунида мондам. Ман ҳудамро ба пошунавой зада чойро овардам. Пӯстинпӯш аз ман чашм намеканд. Бӯи пӯстини тараш ба димбам зад.

— Зормонда як дандони ашк ҷонамро гирифта истодааст,— шикоят кард вай чойнакро ба лахча наздиктар карда.— Кирм хӯрдагӣ. Зириқ-зириқ дард мекунад.

— Канонед монед, ҷӯрабошӣ,—маслиҳати бедардонае дод яке аз чойхӯрони доимии мо Шарифбой, ки бинобар каллакалон буданаш, Шарифкалла меномиданд.— Аз дарди дандон канондаю аз ҳамсоии бад канда халос мешавӣ гуфтаанд.

Пӯстинпӯш ба маслиҳатгар чунон тег кашида нигоҳ кард, ки вай аз гуфта пушаймон шуда ба узргӯй даромад...

— Дар омади гап гуфтам-дия, ҷӯрабошӣ. Бад ҷарда бошам, тавба кардам.

— Ин қадар ҷӯрабошӣ гуфтан нагиред,— танбех дод пӯстинпӯш.— Охир ман беном не-ку!

— Хуб шудааст, уко, маъкул набошад, намегӯем,— гуфт Шарифкалла, ки узри бадтар аз гуноҳ кард:— Эҳтимол, уко, дандонатонанда кирм бошад. Як кирм-каш мекунондек... Аммо Зубайда кампири раҳмати

дар кирмкашй беустухон афсӯс, ки чанд рӯзакак пеш
гӯшаша ба таги сараш монд.

— Тоза ҳам шумо одами бетамиз-куя! — пўстин-
пўш сухани хайрхохро бурид.— Қанӣ, чоятонро гарм-
гармакак хӯреду як нафас чоғатонро бандед?

— Хуб шудааст чӯрабошй. Гуфтагиамон нагуфтагй.

— Боз чӯрабошй. Номи ман Худойбердй, медо-
нед! — чойнакро ба тарафи худ кашида боз ақиб ронд
пўстинпўш. «Ҳа аз ин мебарояд, ки Худойбердй чӯра-
бошй ҳамин будааст,— гуфтам дар дил. Рӯзе Эшони
қандалот ба касе мегуфт, ки ҳар бор пеш аз ба Қиста-
кӯз зер карда даромадани босмачиҳо Худойбердии
Чигдаликй дар Қистакӯз пайдо шуда баъди яғмову
ваҳшигарй карда рафтани босмачиҳо ғайб мезанад.
Гумон мекардаанд, ки Чӯрабошй одами босмачиён аст.
Аз гуфти самоворчй Чӯрабошй одами курмакранг, за-
ғомарӯ, чашмчукур буд. Дар парраи чапи биниаш
озахнамо холи гўштй дошт. Ҳоло як тарҳи аз манаҳ-
банд беруни рӯяшро чароғ равшан мекард, лекин пар-
раи чапи биниашро дида наметавонистам. Фикр ме-
кардам, ки чй баҳона ёфта ба он тараф гузараму онро
бинам.

— Ҳой бача, як чилим биёр,— Чӯрабошй мушкиламро
осон кард.— Обашро наву сархонашро нағзакак тоза
карда биёрей, шуд. Тамоку ҳаст.

Чилимро бурдаму номаълумона пардаи биниашро
дидам. Нахӯд барин холи гўштй ба нӯки биниаш ҳатто
соя андохта буд.

Аз афти кор шишта-шишта талхгӯйҳои Чӯрабошй
ба Шарифқалла алам кард. Қавоқашро бист ман ове-
зон карда буду чилими ба тарафаш дароз карда шуда-
ро нагирифт.

— Чилимкаширо, Худойбердиако, аллакайҳо партоф-
та аз сулфаю атсааш хайрият ҳалос шудам,— гуфт ӯ.

Суханҳои дигарон ҳам акнун он қадар ба ҳам на-
мечаспид. Сукут ба миён омад. Ҳикояе, ки Шарифқал-
ла пеш аз омадани Чӯрабошй аз як зимистони изғири-
ни овони бачагиаш мегуфт, тамом нашуда монда буд.
Чӯрабошй аз ин ҳолат зик шуд.

— Қанӣ, гап занед. Чаро ҳамаатон мум газида
мондед? — пурсид ӯ.

— Аз шумо гап наместонад, Чӯрабошй. Гӯшамон ба
шумо. Сад сухан бишнаву як бигӯй гуфтаанд, Чӯрабо-

шй. Пештар ба хаёлам ба номатон чӯрабоширо ҳамроҳ накунам, хафа мешудеду акнун чаро қимоби чӯрабошй шудаед? — таъна зад Шарифкалла.— Дар Қистакӯзи мо медонед, ки одами белақаб нест. Якта Чӯрабон чавғалй белақаб буду вай ҳам соли гузашта ба шахр рафта омада Чӯра чимчит шуд. Як ҳангоматалаб хӯш, аз кучо гӯяд, вай бечора аз шахр гуфтааст. Дар шахр чй гапҳои нав гӯяд, чимчит гуфтааст. Ана акнун номаш Чӯра чимчит...

— Мана гапам ҳам нею лақабам ҳам нест. Бомани пасти ҳар касу нокас ҳам нашудаам ба худо шукр,— мад кашид Чӯрабошй.

— Аз охури баланд емхӯрии шуморо медонам. Аммо...

— Аммо чй?

— Ба худо шукр замона дигар шуд.

— Бе дастро даст надеху калбузро шох. Замона дигар шуд гуфта аз ҳаддатон гузаштан мегиред-мй? — чӯрабошй давоми суханаширо нагуфт, боз чилимро ба даст гирифт дандон соида дудро пуфкунон рӯй ба Шарифкалла овард: — Ҳамин тавр замона дигар шуд-гӯед-а?...

Аз гулханнишинон як кас, ки то ин дам ба гап ҳамроҳ намешуд, онҳоро ба сулҳу салоҳ овардан хост.

— Хайр, яктаатон аз як даҳан гап монед ҳеҷ қисса не. Мероси падар тақсим намекумед-ку. Гардани шайтон шиканад гӯед, олам гулистон.

— Ба насиҳати шумо ҳам даромадем,— оҳ кашид чӯрабошй ва чойро чала монда аз чой бархост.— Вақташ расад, гапзанон мекунем. Мард дар зер забон пинҳон аст. Хуш монед, одамҳои нағз... масҳараомез ҳам шуда таъзим карда баромада рафт.

— Одами бад ба мардум, заҳр занад чу калдур. Ин гӯрсӯхта ҷудо одами ганда,— гуфт Шарифкалла.

— Аз кучо ҳамин бепои қадам омаду ҳикоятон чала монд,— пичирос зад яке.— Сонй чй шуд, Шарифако?

— Ману шумо ҳамин змистонро хунук гуфта истодаему аммо ин ба вай нӯғ остин ҳам шуда наметавонад.— Ҳикояширо бепарвоёна давом дод Шарифкалла.— Шабҳо аз хона чарс-чарс кафидани занги току дарахтҳоро мешунидем. Оби ҳавз ба тағ рафтагй. Ҳар саҳар рафта яхро бо табар тӯшук карда, косаю кафлес

қатӣ оби бўи хазону лойқадорро мекашондем. Ҷӯйҳо аз ях бардама. Аз ёдам намеравад, ки як рӯз мо се маротиба барфи бомро бел кардем. Ба болоямон бом наафтад гуфта метарсидем. Молу ҳолро ба пойғаҳи хонаҳо оварда баста будему чорвон бисёре дар дашту сахро аз хунукӣ нобуд шуд. Хулоса қисса бисёру гуфтаниш душвор. Зимистон набуду бало буд.

— Ҳамон зимистон аранг-аранг дар ҳаёли ман ҳам ҳаст,— гуфт дигаре.— Аз гурбадаваки сандалӣ ҳеҷ кас берун рафтан намерост. Ба ҳезум қирон омада буд...— Ў дар ин дам аз ҷояш барҳоста ғилофи қорди дарозро ба даст гирифтани Шарифқалларо дида аз доманиш кашид.— Сабук нашавед. Санги вазнинро об намебарад. Ҳамаамон ҳамроҳ меҳезему гангур-гунгур карда меравем.

— Аммо ман хавотир будам,— гуфт Ислон Бобоев,— аз ангиштхонаи ҷойхона як дари майда ба қафо кушода мешуд. Ангиштбиёриро баҳона карда рафтаму секин дарро кушода берун омадам ва тағ-тағи девор рафтарафон чашмам ба чанд нафар аспакӣ афтод. Зуд тохта ба ҷойхона даромадаму «Шарифамак, гурезед, ки аспакиҳо омаданд!» — гуфтам ва аз дасташ гирифта ба ангиштхона кашидаму аз дарча бароварда фирис-тода ба самоворхона даромада будам, ки чор каси ярокдор аз дар зада даромаданд. Пешопеши онҳо Ҷӯрабошӣ буд.

— Шарифқалла канӣ? — наъра зад вай.

— Навакак баромада рафт,— гуфт яке аз гулханишинон, ки ҳама хеста меистоданд.

— Гурезондед, мутаҳамҳо! — арбадаю итоб мекард Ҷӯрабошӣ.

— Гурезондеду ба лабатон кулӯҳ молида шиштаед. Ба кучо рафт?

— Ба ҳавлияш рафтагист-дия.

Ин вақт Ҷӯрабошӣ як қадам ба пеш монда ба ман май кашида нигоҳ кард.

— Худи ту аз кучо?

— Ин бача писари як шайхи мазори Хоҷа Қамол,— гуфт аз ҷойхӯрон як марди солхӯрдаи қоматхамида.— Дар қорихона меҳондасту падараш бетоб шуда ба кашу кӯки зиндагӣ мадад кунам, гуфта ҷойкашон шуда омадааст.

— Аз ту, ки напурсидам, ғипчон! — бонг зад ба вай чӯрабошӣ ва дар ҳамин асно гӯё аввалин бор дари ангиштхонаро диду гумон кард, ки Шарифкалла дар он ҷо пинҳон аст. Рост ба ҳамон тараф мерафт ва сеи дигар ба вай ҳамроҳӣ мекарданд. Ана дар ҳамин вақт дари ҷойхона калон кушода шуда ҳафт нафар милиционер ва як нафар каси ҷома дарбар зада даромаданд.

— Даст бардоред! — фармуд ҷомапӯш.

— Ман овозро зуд шинохтам ва дурусттар нигоҳ карда Қирғизбоев, сардори шӯъбаи милицияро дидам, ки телпаки лӯлагардиш ва музани кӯҳна пӯшида миёниро аз болои ҷома маҳкам баста буд. Мили таппончаи ӯ сапдуки дили Худойбердино нишон мегирифт. Босмачиҳо пасу пеш даст бардоштанд.

— Яроқҳоятнро ба замин монед, тезтар, — амр кард Қирғизбоев. Гурғи борондида чӯрабошӣ яроқро гузоштан замон, аз соки мӯза ҷунон чолокона қамчинро касида ба тарафи ҷароғ ҳаво дод, ки шишааш шикаста ҳама ҷо торик шуд. Ҷомам ба ҳалкам омад. Тарсам аз ин буд, ки Чӯрабошӣ таппонча дорад ва албатта Қирғизбоевро мебаронад. Як ҷуръати ногаҳонӣ пайдо шуда оташгираки вазини дар дастам бударо тахминан ҷои истоди чӯрабоширо ба нишон гирифта ҳаво додам. Садои рафта ба касе расида ба замин афтодани оташгирак ва «ӯҳ» гуфтани касею аз зарби лағад шикастани пештахтаи ҷойхона ба гӯшам расид. Дар ҳамин асно равшании фонари кисагин як нафар милиционер босмачиёро тахт нигоҳ дошт. Аз ҷои шикастани пештахта бо шамолу хунуки боз ҷор нафар ба ҷойхона зада даромаданд, ки дар байни онҳо раҳматӣ Додо Зокиров ҳам буд. Он касро худатон мешиносед, — гуфт Ислои Бобоев. — То охири умр раиси совети қишлоки Қистакӯз буд. Ман ҳам тарсидаю ларзида ҳам фаҳрида дидам, ки оташгираки ман ба пешонаи чӯрабошӣ расида аст. Аз байни панҷаҳои вай хун мешорид. Таслим шуданд. Аммо ба ҳар ҳол дастҳояшонро ба пушташон бастанду пешандоз карда бурданд. Фурсате баъд Эшонӣ Қандалот омад, ки ману хешбачааш ба якдигар гап надода воқеаро гуфтем. Аммо вай он қадар эътибор намедод. Сонӣ фаҳмидем, ки худашро ба ягон кас нишон надода дар ин дастгиркунии босмачиён ширкат кардааст.

— Имшаб Қирғизбоев дуои як духтари муштипар ва падару модари вайро гирифт,— гуфт ӯ.

— Сурати воқеа ин тавр будааст,— нақли навро сар кард Ислон Бобоев.

XVIII

Дар канораи маҳаллаи Қинтариқи Қистакӯз Бобомаруф ном боғбони дасташ сабзе умр ба сар мебурд. Ҳавлии ӯ иборат аз майдончаи дорои се-чор бех зардолу ва ду-се занг тоқ бошад ҳам, ба шарофати дар пайвандгарӣ қарина надоштани боғбон ҳосили фаровон ва гуногун медод. Боғбони таҷрибаноки баҳавсала ба ҳар шоҳи зардолу навъи дигари ҳам хушбор ва ҳам хуштаъмро пайванд намуда буду бинобар ин аз моҳи чавзо сар карда, то тирамоҳ ҳам зардолуи чавпазак ва ҳам маҳтобӣ, ҳам қандаку мирсанҷарӣ ва ҳам хурмоию бобои қоқашон шинивор курутакбанд, шоҳаҳи шигел-шигелашонро ҳам намуда назаррабӯена майдончаро оро медоданд. Тоқ ҳам саховатмандона ҳосил медод.

Бобомаруф дар чилсолағӣ хонадор шуда бошад ҳам, танҳо баъди даҳ сол рӯи фарзандро дид. Ба духтарча Истадой ном ниҳоданд. Истад ҳам монанди падар меҳнатдӯст ва ошиқи долу дарахт. Ҳанӯз аз овони хурдсолӣ аз паси падар гашта, дар парваридани дарахтон, ғундоштани ҳосил мададаш мекард ва намегузошт, ки ягон дона зардолу ба замин монда пӯсад ё ягон сар ангур тўмаи паррандагон шавад. Вай ба тоқ зангӯлаҳо баста мекашиду бо овози форама ҳой-ҳой ме-гуфт:

Ангур ало шуд, ҳой,
Чумҷуқ бало шуд ҳой!
Ин боғи козӣ, ҳой,
Нахур, ки норозӣ, ҳой!

Истадой чун ҳаштсола шуд, падару модар ба умед ки ин фарзанди ягонаашон саводноқ бошад, ӯро ба мактаб доданд. Мактабдор отунбиёне буд, ки ба ҳашт нафар духтаракон аз тахтаву ҳафтыяк кашида то «Чоркитобу» Бедил дарс медод ва зане буд меҳрубону хуштакаллум. Вале писаре дошт турфа шӯх, гапнодаро, бар хилофи номаш,— Қобил, ноқобилу ноҳалафе. Ин сабаб дошт. Падари Қобил — Ҳайдари ҳувоз агар дар ҳақоратгарӣ мусобиқа мешуд, бегумон ҷои якӯмро

мегирифт. Ӯ Қобилро ҳам, ки писари ягонааш буд, ҳақоратгар ва беҳаё мекард. Баъзан ӯ «канӣ, шери дадош, як мана ҳақорат кун-чӣ» гӯён ба ӯ мефармуд. Чун Қобил ҳақоратхон шундидаашро болон ҳам гузошта ба ӯ меовард, аблаҳона лаззат мебурд. Бача табиӣ, гоҳо модар, гоҳо толибаҳои ӯро низ дашном меод. Ба онҳо меҷақид: аз мӯяшон мекашид, китобхояшонро гирифта пинҳон мекард. Модар ӯро танбеҳ ва панд меод, аммо Қобил тарки ноқобилӣ намекард. Зеро пандҳои модарро далелҳои аҳмакони падар ҳечу пуч мекарданд.

— Ҳой, отунбиби ноқисулақл,— фаръед мезад ӯ ба занаш,— ин қадар беҳуда дилатро об карда, каллаи бачаи бечораро гаранг мекунӣ? Бача бошад шӯх бошад, набошад кулӯх бошад, гуфтаанд. Мон, ки шӯҳи карда гирад. Фардо калон шаваду хӯрчини зиндагӣ ба китфаш фурияд, ҳудаш мулоим шуда мемонад...

Вале Қобил ҳар қадар калонтар шавад, ҳамон қадар бе шарму ҳаётар мешуд. Шогирдони отунбибӣ, аз он ҷумла Истадойи мо ҳам, ки акнун нағз хондаву навишта метавонистагӣ шуда буд, аз Қобил безор шуда, аз назди муаллимаи худ рафтанд. Аммо Қобил даст аз домани Истад барнамечид ва байни ҳавлияшон ӯ ҷавли ӯ тор метанид.

— Ту писарбача ҳастӣ, раву бо писарбачагон бозӣ кун,— гӯён Бобомаруф то дами дари кӯча бурда мемонду аммо фурсате нагузашта вай дар болои девор пайдо мешуд. Турфа садоҳо бароварда, чи соҳибони майдон ва чи кӯчагузаронро масхараю ҳақорат мекард. Боре ӯ ба ҷони Бобомаруф, ки расонд, аз дасташ маҳкам гирифта ба назди падараш бурд. Аммо падари ҷоҳил ва аз ояндаи писар ғофил мегуфт:

— Амак, шумо аҷаб одам ҳастед! Ҳезаду Қобили мо духтарчаи шуморо нағз дида монаду худо хокашонро аз як ҷо гирифта бошад, кудую анда шавем, ганда-мӣ?

— Духтар он тараф истад, ман ба писари шумо ғуноҳамро намедиҳам! — гуфт Бобомаруф аз ғазаб ларзида.

— Гаҳвораи духтари шумо аз осмон фуромадагӣ-мӣ? — писхандзанон пурсид Ҳайдари ҷувоз.

Бобомаруф ба мақоли ҷавоби аблаҳон бошад ҳамӯшӣ, амал намуду пайгард рафт. Аз қафои вай Қобил ҳамраҳи падараш қаҳ-қаҳа зада хандида дашном-

хон дастабиринҷӣ меод. Бо ҳамин Бобомаруфу Хай-
дари чувоз ногай шуда монданд. Вале Қобил ҳарчанд
рӯи хуш надиханду ҳатто пеш кунанд ҳам, ба ҳавлии
Истадойино то даме, ки духтар калонакак шуда фа-
ранҷӣ гирифт ва аз бегонагон рӯ панаҳ кард, меомад.
Ӯ акнун шояд бо илқои падараш бошад, Истадро, ки
дар куча дид, гап мепартофт. Ҳатто боре чун духтар
«ба ман инқадар чакка мешавӣ, ба дадом гуфта то
мурданат мезанонам» гуфт, қоҳ-қоҳ хандид.

— Хоки мо аз як ҷо гирифта шудагӣ оимча. Падар
агар туро ба каси дигар диҳад, ҳам каллаи вайро
себча барин мегираму ҳам каллаи шӯшавандаи туро.

Ранг аз рӯяш қанда тарсону ларзон Истад вақте
ба ҳавлияшон омад, як духтари бақадрасидан ноши-
носро дид, ки бо модару падараш дар рӯи суфаи лаби
ҳавз ҷой нӯшида гапу ҳарф карда менишаст.

Модар дигаргунии авзои духтарро дида ҳавотирона
пурсид:

— Ба ту чи шуд? Чаро ранги рӯят паридагӣ?

— Саги албастии Хайдари чувоз занҷирашро кан-
да ба кӯча баромадааст. Ҳамла кард, тарсидам,— гуфт
дар ҷавоби ӯ.

— Вой сағаш сари соҳибашро хӯрад,— тохта аз
ҷой бархоста бо остин аракҳои рӯи кулчаву сурху са-
феди духтарро пок карда, кокулҳояшро ба тахтапуш-
таш гирифта партофт модар.— Қамтар об хӯр, ҷони
оча. Ба пешониат як сиёҳии дег молам, ки дафъи тарс
шавад.

Духтари бегона хандаи пинҳонӣ кард. Ӯ ба истиқ-
боли Истад омада, аз ду китфаш гирифта салом дод.

— Истадҷон, ман омадам, ки ба мактаби духтаро-
наи қишлоқамон равӣ. Хабарат будагист, дар маҳал-
лаи Ҳавзак кушода шудааст. Ту, ки саводатро қариб
баровардай, се моҳакак хонӣ, ба курси нест кардани бе-
саводии занон дарс додан мегири.

Истад аз зери чашм ба падару модар нигарист.

— Замонаҳо нотинҷ, гардам. Аввал аз ҳамин балон
босмачиҳо халос шавему амон-амон шавад, баъд хо-
над, мо розӣ,— гуфт модар.

Падар сар ба тасдиқи сухани зан чунбонд.

— Дуруст мегӯяд. То мактаб анча роҳ. Фалокат аз
гаги по мебарояд, мегӯянд. Яктаю якта фарзандамон
ҳамин. Хондаву хонондан гурехта намеравад.

— Аз ин тарафаш хотирчамъ бошед, амак,— тасаллӣ дод духтар.— Дар духтарӣ, ман ҳам духтарам. Аз шаҳр омадам. Ҳимоятгару бонии мо худи рафиқ Ленин, ҳукумати шӯро, аскарҳо, фаъолони кишлоқ. Дар мактаб духтаратон танҳо намоҳонад. Шумораи онҳо бо духтари шумо ба чордах нафар мерасад. Розӣ шавед. Истадҷон барин анча хондагӣ духтарҳо кам. Се моҳ меҳонаду дидед, ки муаллима шудааст.

— Надонам, духтарҷони нағз,— гуфт модар таваллоомезона.— Гапи шуморо ба замин монданама намеояд, аммо замона алғав далғав. Сонӣ мегӯянд, ки...

— Чи мегӯянд, хола?

— Мегӯянд, ки ба мактаб рафтан баъд, бефаранҷӣ мешаваду...

— Ҳеҷ кас фаранҷӣ парто гуфта, зӯрӣ намекунад,— гапро гирифт духтари ситорагарм.— Бо фаранҷӣ рафта омадан мегирад. Нахоҳад, баъди муаллима шудан ҳам фаранҷиашро намерастояд.

— Сонӣ, намедонам, рост ё дурӯғ мегӯянд, ки,— модар истиҳола карда хомӯш монд.

— Муллоҳои беамалу боёни бӯхтонгарро, ки мегӯед, чиҳо намебофанд!— гуфт духтар.— Онҳо намецоҳанд, ки мардум босаводу доно шаванд, ҳаққу ҳуқуқи ҳудашонро шинохта гиранд. Фиреб додани омӣ осонтар аст. Барои ҳамин ҳам рафиқ Ленин мегӯяд, ки хонед, хонед, боз хонед.

Духтари хуштакаллум чунон далелҳо барои суҳбат меёфт ва чандон тарғиби боварибахш ва батаъсир мекард, ки падару модар ғайр аз «надонем, оқибаташ ба хайр бошад шуд, мардум айб намекарда бошандмӣ?» дигар суҳан ба радди хоҳиши духтар намеёфтанд. Дар ҳамин асно ба сарҳои худ лаганҳои калон-калони дастархонпеч гузошта, аз дари кӯча даромадани ду зани фаранҷидор, ки Бобомаруфро дида чашмбандҳои боло бардошташонро боз аз нав партофтанд, дар дами дар истода монданд, давоми сӯҳбатро қатъ намурад. Модари Истад ояндагонро аз афти кор шинохт, ки авзояш тамоман тағбир ёфт.

— Вой манакак намурам дадош,— рӯй ба шавҳар овард ӯ.— Инҳо аз чониби Ҳайдари чувоз омаданд. Духтарам, ту ба ҳавлии ҳамсоя гузар.— Ӯ баъд ҳичолатомезона ба муаллима нигарист.— Намедонам ба

одамҳо чи бало задагӣ. Ба остонаи духтари бақад нарасида ҳам пой мондан мегиранд.

— Илоҷаш бошад, аз худи дами дар гардон. Гӯй, ки ба писари безории вай ман гуноҳамро ҳам намедиҳам. Гап ҳам яқтаю худо ҳам якта,— гуфт Бобомаруф аз ғазаб базӯр худро дошта.

Духтар-муаллима ба маънии гапҳо рафт ва чашм ба чашмони фаттони Истад дӯхту аз ашк дур шудани онҳоро дида, ба шӯр омада бошад ҳам, худдорӣ намулда фармуд:

— Рав, ту ба ҳавлии ҳамсоя гузар. Ҷавоби инҳоро худам медиҳам.

Истад ба тарафи занон нигоҳе накарда, аз раҳна гузашт. Бобомаруф ба пешгоҳи майдон рафт. Зани ӯ бо дили нахоҳаму гардани кашола ба истиқболи хостгорон омад.

Ду нафар хостгор, яке зани миёнсоли сурхинарӯй, ки аз болои дурра ба сар уребчаи истамбулӣ баста, ду гӯшаи онро ба ду китф партофта буд ва дигаре ҷавонзани гармирӯй камзӯли навбаромада пӯшида, ки ҳалқаҳои тилло дар гӯш, шаддаи марҷон дар гулӯ дошт, хеле сатанг менамуданд. Онҳо аз болои кӯрпачаҳо гузашта нишастанд. Зани миёнсол даст ба дуо бардошт.

— Тӯй болои тӯй шавад. Лаълу гавҳароямон ба муроду мақсадашон расанд. Облоху акбар.

Модари Истад, ки дар вақти дуо дар поёни суфа диққат менишаст, сардақат даст ба рӯй кашида хушомадед гуфту ба сари оташдон рафт. Зани миёнсол, ки муаллимаро чун шиноси наздик ба канор кашида буд, боз чашмони ҷодугарона ба вай дӯхт.

— Пурсидан айб не, гардам. Шумо аз кучою ба инҳо кӣ мешавед?

— Ман аз шаҳр. Аз женотдел,— зуд ҷавоб дод муаллима.

Ранг аз рӯи ҳар ду хостгор парида, ҳар ду маънидорона ба якдигар нигоҳ карданд. Чашмон, намоён буданд, ки мегуфтанд: «Аҷаб вақт ёфта ба хостгорӣ омадему ба касе рӯ ба рӯ шудем, ки гурехтан аз вай маслиҳат аст».

— Дар Қистакӯзи шумо ду-се духтари ҷавонро ба зӯрӣ, қалин гирифта ба шавҳар доданӣ шудаанду шурои ҷамоататон ба мо хабар дод. Панҷ кас омадем, ки

тафтиш куному гунаҳкорони поймолкунандаи ҳукуки духтаронро ба ҷавобгарӣ кашем.

Сухани муаллима ҳасиби хостгоронро халтатар кард. Ранг аз рӯяшон зиёдтар парид. Ҷавонзанро бошад, арақ пахш намуду вай рӯяшро бо остин пок кардан ғирифт ва сурмаҳои ба ҷашм кашидаашро ба рӯи молида турфа хандаовар шуд.

— Мо аз тӯй меомадему дар сари роҳ очаи Ёистад-чонро дида равам гуфта даромадем,— баҳона ёфт зани миёнсол.— Ман он кас қатӣ дугонаи ҷамлақӣ. Дам ғанимат гуфтаанд, гардам.

— Ҳа, ҳамин тавр,— туфашро фуру дода сухани ҳамроҳашро тасдиқ намуд ҷавонзан ва ногоҳ ҷашмаш ба нӯги остини сурмаолуд афтиду бо ин тарафи остин рӯяшро сахттар пок кард.

— Ин тавр бошад, гапи дигар,— табассум кард муаллима.— Ман дар саратон лағандҳои калони боркашро дида, хостгор гумон кардам. Модом, ки дар Қистакӯзи шумо духтаракони лӯхтаку ҳаппакбозӣ карда шиштагиро ба шавҳар додан расм шуда бошад, чаро барои Ёистадой хостгор наояд?

Муаллима хандаи базеби нухуфтае карда, дами хостгоронро ба дарунашон афтонд.

— Не, гардам,— сар ба рад ҷунбонд зани миёнсол бо овози дигари ларзон.— Одатӣ мо, занҳо ҳамин, ки ба як дар меравем гуфта мебароему ба даҳ дар сар меҳалем. Ҳой дугона, кучо рафтед? Дастархон гуфта овора шуда нагардед. Як шуморо бинем гуфта будем. Омин кунед, хезем.

Онҳо ҳанӯз аз дар набаромада Бобомаруфи ғирифт кардагӣ омад.

— Чи ҷавоб додӣ, ки ин қадар тез рафтанд?

— Аз рӯи муаллима гардам, мушкиламу осон карданд,— зан суҳанҳои гуфташударо ба шавҳараш нақл карда муаллимаро бўсид.— Илоҳӣ ба ҳар муроду мақсадатон расед. Шумо як зуманда ҳамон қадар гапро чи хел ҳаёл карда ёфтед?

— Духтарам, барои ҳамин некиатон ба гапи шумо розӣ мешавам,— гуфт Бобомаруф.— Мон, ки духтарамон ба мактаби муаллима равад. Худам ҳамроҳ бурда мебиёрам. Ёистад, ту дар кучо?

Ёистад аз тез баромада рафтани хостгорон ҳам хурсанду ҳам хавотир омада дар паҳлуи модараш нишаст.

— Ба мактабравиат ману очаат розӣ шудем.— ба-
шорат дод падар ба духтар.— Аз пагоҳ ҳар рӯз худам
ба мактаб бурда мемонаму ҳамроҳ гирифта меоям. Ам-
мо отунҷон,—илтиҷо ӯ ба муаллима кард.— Меҳрубо-
ниро ба ҳамин духтари мо арзонӣ мекунеду аз тахти
дил ёд медихед. Зехнаш тоза. Як ғайрат кунад, бо меҳ-
рубонии шумову худо мулло шуда гирад, барои мо
бас. Муаллима шудан дар ин замонаи нотинҷ он қадар
осон не. Мо одамҳои омӣ. Аз дунё беҳабар, айб наме-
кунед. Аз як кас бошад, гапи дигар буд. Аз чанд кас
шунидам, ки мактаби шӯроӣ гӯе бачагонро бе дину
диёнат мекарда бошад.

— Дарвозаи шаҳр метавон баст

Бадро натавон, вале даҳон баст.— гуфтаанд,— чаво-
би фаври дод муаллимаи ҳозирчавоб.— Дӯст панд меди-
ҳаду душман фанд. Хондану доно шудани мардум ба
онҳо маъқул не. Раҳмат ба ҳардуи шумо. Гапамро ба за-
мин намондеду як умр миннатдор кардед.

— Шумо, ки аз хостгорони ноҳонда моро халос
кардед, аз гапатои набаромадем-дия, гардам.— Мин-
натдорӣ намуд очаи Истад.— Духтарамон ҳоли хурд
гуфта, аз онҳо халос мешудем-мӣ? Падару писар ҳар
ду безории таппа тайёру ақсум шуда монанд, чӣ ме-
кардем?

— Падараш гургу писараш гурғбача,— гап газонд
Бобомаруф.— Албатта эҳтиёт даркор.

Бо ҳамин, муаллима хайру бод гуфта хушҳолона
рафт, вале ноумед шуда баргаштани хостгорон ва ха-
бари ба мактаби советӣ рафтани Истад, ҳам гургу ҳам
гурғзодаро кам монда буд, ки девонаи кӯчадав карда
монад.

— Ҳолӣ вай тушбераро хом шумурдааст,— дод зад
гург.

— Бо собуни мо чомашӯӣ накардааст,— гуфт гург-
зода.— Агар шумо розӣ бошед дадо, сари роҳашро по-
ида истаму мӯсафеди беимонро охиста сар занам, пар-
тоям.

— Сабук нашав, чони дадош,— гуфт гург,— пушту
пахлӯи ин хел корро дида баромадан даркор.

Ба ҳамин тариқ чанд гоҳ падару писар ба андешаи
пушту пахлуи чунин кор банд буданд, ки рӯзе Худой-
бердӣ ҷӯрабоши дастгири онҳо шуда омад.

— Ассалому алайкум Ҳайдарako, сиҳат-саломат

ҳастед? — чашми ӯ ин дам ба Қобил афтод ва дар назар гӯё шод шуд. — Шери амак каппакалон шуда мондаи-ку! Ҳайдар аҳо, писарро кай хонадор мекунад, ки ба тӯйхӯрӣ биёем? Бузкашию базми каллақунҷораашро ба гардани ман мондан гиред.

Худойбердӣ, ки аз воқеа воқиф буд, ба дили падару писар ҷанг андохта, ба ҷароҳатанӯи намак пошид.

— Рост мегӯед, ҷӯрабошӣ. Қалон шуда монд. Аммо...

— Аммо чӣ? Дасткӯтоҳӣ мекашам гуфта кори хайро ба қафо мепартоед-мӣ?

— Не, мад кашид Ҳайдар ва ба писараш нигарист. — Ту як дастархон карда бари, писарам.

— Гапатонро гуфтан гиред, аз ман ҷаро руст мекунад? — дӯғ зад ба падар Қобил.

— Ин гапат ҳам дуруст, — Ҳайдар аз нӯписаи писар ҳатто нашармид. — Ба худо шукр ҷӯрабошӣ, оқибандозамон ба як тӯи гулдор набошад ҳам, қарнаю кӯпкоридор мерасад. Лекин ба ош пашиша афтод. Аз шумо ҳоҷати руст кардан не. Мо ба духтари Маъруфбобо даҳан андохта будему...

— Розӣ нашуд? Даҳани камбағал ба ош расад, би-ниаш ҳалал мерасонад. Ҷон-ҷон намегӯяд!

— Ман ба розигии вай ҳам нигоҳ намекардаму қор ранги дигар гирифт. Аз шаҳр ҳукумат ба Қистакӯзи мо як духтари бефаранҷию беҳаёро фиристода мактаби духтарона кушоду духтари Бобомаъруфро ҳам ба он ҷо бурд. Вай акнун ҳар рӯз духтарашро бурда ме-монаду гирифта меояд. Ҷавонмарг Абдувоҳиди Рокеъ, Исмаиulloи Тӯрахӯча духтари ҷашму рӯяш бастаро ба камсамол ҳам дароварданд.

— Онҳо духтари Омирбой-Марҳамат, духтари Саидбой-Оимнисою боз ҷанди дигарро ҳам васваса карда аз роҳ бароварданд, — оҳи ба дарде кашид ҷӯрабошӣ ва қамчин ба соки мӯзааш зад. — Аз карда пушаймон мешаванду суд намекунад.

— Хайр бари ба пасаш. Ба духтар қаҳат назадаст. Дигарашро ёбам гӯям, Қобилатон қабул намекунад, — ҷувозкаш ҳам оҳ кашид. — Ҳамонро нагирам, ҳеҷ касро намегирам мегӯяд. Чи қор қарданамонро надониста мондем.

— Шумо аҷаб одами ғалати-дия, Ҳайдар аҳо! — хандид Ҷӯрабошӣ — Номи Абдулаҳад кӯрбоширо ги-

ред, кӯдаки гаҳвора гирияшро бас мекунад. Писарро ба пеши вай мефиристонед. Ду-се рӯз хизмати он касро кунад, ӣигитҳояшон як духтари боғбон он тараф истад, даҳто очаш муччи накардагиашро бузи бузкашӣ барин ба қоши зин гирифта, ба бағали писаратон бурда мефартоянду ҷазои бадонро ҳам медаханд.

— Меравам. Қурбошӣ дар кучо? Аспамон ҳаст, милтиқ диҳанд, шуд.— Қобил ба падараш рӯй овард.— Мераваму халос. Амақҷон маро худатон сар карда гирифта баред.

— Кори хайр, чи кунам, ба хотири ошноӣ бо падарат. Ба аспатон ҳам даст нарасон, ки чувозхона хоб рафта намонад. Дар ихтиёри кӯрбошӣ чи бисёр асп. Аммо ту ӣигит даҳонатро маҳкам мекунӣ. Одами Абдулаҳад шуданатро донанд, падаратро хафа мекунанд. Ягон баҳона мекунем. Масалан, аз дарахт афтода дасташ шикасту ба шаҳр бурдем, ё ягон баҳонаи дигар. Шумо ба ин чӣ мегӯед. Хайдарако? На риштаю на тофта, аз баҳри худо ёфта, дидед, ки писар муфт зандор шудааст. Гази большевикҳо кӯтоҳ шудан баъд, як тӯй диҳед мешавад. Тубаки ҳар як ӣигити Абдулаҳад аз тилло шуда истодааст. Боз табъи худатон.

— Нағзаш ана ҳамин. Ман худам омада Истадро гирифта мегурезам,— гуфт Қобил қатъӣ. Хайдар ҳам баъди чанд васвасаю аз анбори холӣ сад ман шоӣ ваъда кардани чӯрабошӣ, ки ӣигитҳои Абдулаҳадро аз ниқорчиёну фирефташудагон зиёд мекард, розӣ шуд, ки писараш ба яғмогарони молу балои ҷони мардуми меҳнаткаш ҳамроҳ шавад.

— Духтаре, ки аз ҷанги босмачиён халос карда шуду Эшони кандалот «Қирғизбоев имшаб дуои як духтари муштипар ва дуои падару модарашро гирифт» мегуфт, ҳамин Истадино буд, ки босмачиён гирифта гурехтани буданд,— гуфт Ислом Бобоев.

— Хӯш, баъд? Истадоятон чи шуд? Хонданро чи кард? Оё ӯ зиндаву саломат аст? — пурсидам.

— Бо маслиҳати Қирғизбоев духтарро ба Хучанд гурезонданд. Хатто Бобомаъруф ҳам чанд моҳ аз Қистакӯз ба шаҳр рафта зиндагонӣ кард. Истад ба рабфак даромада онро тамом карда, аввал муаллима шуд. Сонӣ ба як корманди комитети шаҳрии комсомол, шумо эҳтимол донед, ба Мақсудҷон Домулоҷонов расид. Ба хаёлам, шумо Истадро ҳам дидаеду бояд шиносед.

Вай фамилияи шавҳарашро гирифта буд. Аввал ба комбинати абрешим котиби комсомол, сонӣ агар хато накунам, дар комитети маҳаллии иттифоқи касабаи он ҷо кор кард, шавҳараш дар ҷанги Халхенголь шаҳид шуд. Синни Истадой аз шаст анча гузаштагист. Дар маҳаллаи Кони сурб зиндагӣ мекунад ва нафақагиру соҳиби набераҳост.

— Боз як меҳрубонӣ кунед, рафиқ Бобоев. Дар кучо будани Истадойро аниқ карда, ба назди вай маро баред,— хоҳиш намудам.

— Ҳеҷ қисса не. Шумо мардум нӯги риштаи ягон воқеаро, ки ёфтед, то тамоми калобаашро накушоед, хоби шабатон намебарад.

Рӯзе ба хона телефон шуд. Ман шайхча,— мегуфт аз он тарафи сим овоз,— бегоҳӣ вақт доред? Ман дар кучо будани Домулоҷоноваро аниқ кардам. Соатҳои ҳафт агар бо машинаатон биёед, ба хонааш мебарам. Онҳо аз он тарафи даръё хона гирифта кӯчида рафтаанд.

Офтоб ба гуруб наздик шуда, ба оинаи Сир ранги гулобӣ дода буд. Ҳаво ҳанӯз хеле гарм бошад ҳам, чун аз пул мегузаштем, ба рӯямон як насими ҳаловатбахш зада серунии даръёро меовард. Дар он сӯи даръё панои бузурге пеши манзараро пинҳон ва диққати ҳар бинандаро ба худ ҷалб мекард. Вай роҳи тайнамудан халқи моро аз соати тўппаронии таърихии «Аврора» то парвоз дар коинот ва фалакгардӣ тасвир менамуд. Дар гӯшаи он расми калони В. И. Ленин буд.

— Ин пано ҳоли ҳозир дар ҷои ҳайкали нави Ленин истодааст, мегӯянд, оё дуруст? — пурсид Бобоев.

— Бале, ҷои ҳайкали нав дар ҳамин ҷост. Бо қарори КМ КПСС барои сохтани ҳайкал конкурси умумии иттифоқӣ эълон карда шудааст,— гуфтам ман.

— Котибамон рафиқ Рифъат Ҳочиев одами бағайрат баромад— гуфт Бобоев.— Ба обод кардани шаҳр нағз сардорӣ мекунад. Аз одам чӣ мемонад? Солҳо мегузаранду қариб ҳамаи иморатҳои бисёри серошённаи соҳили рост ва ин хиёбони хушрӯи Ленин дар вақти котиби горком будани фалонӣ сохтаву кушода шуда буд мегӯянд.

Ҳуши ман холо банди мулоқот бо Истадой буд. Мо ро дар ошённаи якӯм ба дами даре бурда Бобоев туг-

маи дарро зер кард. Дарро як духтар кушод ва аз қафои он пиразане намоён шуд.

«Истадой худи ҳамин аст» гуфтам дар дилу ба дорон қадам ниҳодам. Ҳо, худи ӯ будааст. Вай моро чун шиносон пешвоз гирифт ва Бобоевро изҳори миннатдорӣ кард, ки маро ба хонаи ӯ гирифта овард.

— Ба шарофати шумо муаллим, ба қавле бо гардиши фалак, меҳмони хонаи мо мешаванд. Канӣ, марҳамат карда ба ин хона дароед. Меҳмонхонаи мо ҳамин аст.

Мо дар паси миз дар атрофи дастархони нозу неъматдор чоӣ қаймоқии кабудро нӯши ҷонкунон нишастему Истадой саргузашти худро, ки дар ин фасл иҷмолан нақл шуд, ҳикоя кард ва дар охир илова намуд:

— Ман шуморо боз бо як кас шинос мекунам, ки шумо он касро неку ӯ шуморо аз овони кафшдӯзиатон мешиносад. Хез Норичон — фармуд ӯ ба наберааш, духтаре ки ба мо дарро кушод. — Очаатро гирифта биё. Агар домолло биёянд, маро ҳам хабар кунед гуфта буданд.

Фурсате нагузашта, дигар як пиразани нуронӣ куртаи васеи остиндароз пӯшида ҳамроҳи Норӣ омад.

— Ассалому алайкум, домолло, — таъзим намуд пиразан ва ба стуле, ки нишон доданд, нишасту боз нимхез шуда, — Хушомадиян, — гуфт. Шумо албатта ин кампир кӣ бошад, гуфта фикр мекунад. Ман духтари Ҳидоятхонтӯраи олкоронӣ мешавам. Ба дӯконхонаатон рафта поямро чен кунонида будам, ки ба ман кафш дӯзед.

Ман аҷаб, ки лол шуда мондаму чӣ гуфтанамро намедонистам ва аз ин дар хичолат мондам. Духтари Ҳидоятхонтӯра, ҳамон духтари шӯхшангу шаттоҳ, ки пой сафеди нохунҳояш ҳиндорро ба рӯи коғаз монда «ҳой, ба шумо чӣ шуд? Боз қалам нақовед, вай дар дастатон» — гуфта буду нақши пой ӯ чанд гоҳ байни варақҳои китоб меистод ва дар зери чарми кафши ӯ ман чун ошиқӣ ноком хати худро гузошта будам, дар рӯ ба рӯям менишаст. Ана ин, ба қавли Истадой, гардиши фалак буд. Баъди чилу шаш сол.

Мо то соати даҳи шаб саргузашти аҷиби Истадой ва эпизодҳои зиндагонии духтари Ҳидоятхонтӯраро шунидем. Муболиға мапиндоред. Духтари тӯра қариб ба ҳафтод расида бошад ҳам, ҳанӯз қисме аз ҷамоли бо-

камоли чавониашро нигоҳ доштааст, ҳарчанд рӯзгор
ӯро эрка накардааст. Мавлударо ба як тӯраи панҷох-
сола ба занӣ додаанд, ки вай ду зани дигар аз мури-
дони худ дар ду деҳа доштааст. Мавлуда баъди як
моҳи хонадорӣ ба ҳавлии падар меояду вале дар он
ҷо намеғунҷад. «Ман духтари бозгашта омадаро ба хо-
на роҳ намедиҳам» — мегӯяд падари бемурувват. Мав-
луда ба хонаҳои хешовандон меравад. Онҳо ҳам ба
вай рӯи хуш намедиҳанд. Раиси комитети иттифоқи
касабаи комбинати абрешими Ленинобод Мастура Аве-
зова, ки дар озод намудан ва ба корхонаҳои нави са-
ноатӣ овардани садҳо занон кори бисёрӣ начибе кар-
дааст, ӯро ҳам ба комбинат мебарад ва пиллакаширо
ёд медиҳанд. Мавлуда баъди даҳ сол дуйӯмбор хона-
дор мешавад, вале шавҳар вафот накарда, бо духтар-
чае ӯро партофта меравад. Зан духтарро калон карда,
ба шавҳар медиҳад ва ҳоло ҳамроҳи оилаи вай аст.

— Хайрият худо ҳамин духтарро доду безурриёту
бекас намондам,— Мавлуда оби дида кард.— Духтар-
рам абрешимтоби чевари комбинат. Баъзе вақт ба ха-
ёли дуру дарозе меравам, ки агар Ленин намебуд, ин-
қилоб намешӯд, ҳоли мо чи мебуд?

— Нағз гуфтед, дугона.— Сар чунбонд Истадой.—
Ленин доруи дарду марҳами чароҳати бечорагонро
ёфт. Хушбахт будаем, ки дар замони вай ба дунё
омадаем.

Дар бозгашт ба лаби дарёи Сир омада, аз маши-
на фаромадем. Дар чойхонаи соҳили рост, ки дар сари
пули понтонии пештара воқеъ аст, ба як катча нишаста
чой пурсидем. Чойрезиро ман ба зимма гирифтаму
Ислом Бобоев боқии саргузашти худро нақл намуд.

Аз рӯи нақли мардуми Хучанд, шайхони мазори
Хоҷа Камол авлоди хоҳарзодаи Камоланд. Аз замони
ҳаёти Камол ин тараф камаш нӯҳ авлод ба дунё ома-
дааст. Ман ба рӯи Бобоев менигарам ва аз Камоле,
ки сурати ӯро устод Айни бо ҳарф тасвир намуда буд,
нишонае намебинам. Боре мо барои ба расом кашони-
дани расми тахминии Камол ба устод мурочиат наму-
дем ва фикри ӯро дар ин бобат пурсидем. Ӯ гуфта буд,
ки ба Ҳаким Карим ришу бурут часпонед, Камол ме-
шавад. Лекин Бобоев ба Ҳаким монандӣ надошт.

Қирғизбоев худ тавсия дода, аввал ӯро ба сафи
комсомол дохил мекунонад, вале билети комсомолиро

ба дасти ӯ надоданд. Дар ба дару кӯй ба кӯй мегардӣ, бигуздор дар ҳамин ҷо бошад. Лекин ҳаққи аъзогиро дар вақташ супор, ки шартӣ аввали интизом аст,— гуфтанд ба ӯ. Баъди воқеаи ҷойхонаи Қистакӯз ӯро аз он ҷо гирифтаанд. Ӯ «писари» ямоқчӣ ва чархчӣ шуд. Ба вай ӯро ҳамроҳ карда ба тарафҳои Нӯв, Ғонҷӣ, Уротеппа ва Шахристон фиристоданд. Босмачиёро ҳам гӯл гумон кардан хато мебуд. Боре як дастан Холбӯта чархчӣ ва Бобоевро дар Ғонҷӣ дастгир намуда, ба қаҳдони бое ҳабс намуд. Қафшдӯз Раҷаббой Отабоев, ки ямоқчию чархчӣ шуда ба ин тарафҳо омад, одами батамкину вазнин буд. Ӯ роли одами бечораю дармондари хуб бозида метавонист. Гиряю зорӣ кард, ки фарзандони хурдсолар чашмдори раҳи ваянд. Онҳоро сар доданд. Лекин аз қафояшон одам монданд. Отабоев инро зуд эҳсос намуд ва онҳо қариб як моҳ маълумоте ба ҳеҷ ҷо нафиристоданд. Ҳамин ки босмачиёнашон аз онҳо умед барканданд, боз амалашонро давом доданд. Ба туфайли маълумоте, ки онҳо мефиристоданд, бисёр мададгори босмачиён фаш карда мешуданд. Баъди торумор карда шудани тӯдаҳои ғоратгарони шимоли Тоҷикистон аз солҳои бисту чорӯм сар карда, Бобоевро дар деҳот барои ташкил намудани ташкилотҳои ҷуфтронон мефиристоданд. Ӯ деҳқонони камбағал ва миёнаҳолро муттаҳид мегардонд. Баъд ӯ назоратгари ҳабсхона дар Самарқанд, котиби комитети комсомолӣ дар Исфара, ҷонишини раиси иттифоқи ҷуфтронони округ, сардори шӯъбаи сиёсӣ дар полки ҳаштодӯм, котиби ташкилоти партиявии совхозе дар ҷануби республика, раиси иттифоқи касабави ҳунармандони шаҳри Хучанд буд. Таҳсил. Баъд директори осиеби механикӣ ва заводи вино. Аъзои клуби шӯҳрати революционӣ,— чунин аст роҳе, ки ин марди дар як дидан назарногир, коммунисти кӯҳансол тай намудааст.

Дар шаби аввалин бор ба сахнаи театри Ленинобод гузошта шудани «Дили шоир» Ислом Бобоев ҳам буд. Чун пьеса ба итмом расид, ман дар чашмони ӯ ашк дидам.

— Як рубой аз ин пьеса ба ман ёд шуд,— гуфт ӯ ва хонд.

Чун равад сармову боз ояд баҳори дилфиреб,
Рӯзи беҳ, рӯзи беҳ гардад ба берӯзи насиб.
Дар лаби Сайхуну Сурхобу Зарафшону Аму,
Бегумон мардум намояд ёди ин мискин ғариб.

— Ман аз умри гузаштаам афсӯс намехӯрам,— таъкид намуд Бобоев.— Бехуда сарф нашуд. Барои амалӣ шудани орзуи Камол барин фарзандони ҷонсӯзи халқ то аз дастам омад, меҳнат кардаму заҳмат кашидам.

Оре, дуруст мегуфт Ислон Бобоев.

ХІХ

Баъди Ёдгории муборизони инқилоб, аз хиёбони Ленин ба ҷониби ғарб кӯчае ба рӯйтон во мешавад. Аввалин иморати боҳашамати он дар дасти рост бинои дуошъёнаи комитети партиявӣ, Совети шаҳрӣ ва комитети комсомолии шаҳри Ленинобод мебошад, ки пештоки баланди вайро шаш сутуни калон ба дӯш гузоштааст.

Дар кӯчаи дами дари ин бино дар чор фасли соли чи пагоҳон ва чи бегоҳон қатори машинаҳои сабукравро мебинед, ки ронандагонашон китобу газетаҳо хонда ё радио шунида менишинанд. Ба ин ҷо роҳбарони идора ва ташкилотҳо, корхонаҳо барои ҳалли вазифаҳои муҳим меоянд. Масъалаю муаммояе, ки дар ҷои дигар ҳаллаш душвор аст, дар ин ҷо осон мегардад. Бо арз, талаб, шикоят, машварату маслиҳат сокинони шаҳр ҳам ба ин ҷо меоянд. Ҳама медонад, ки онҳоро дар ин ҷо бо камолӣ дилсӯзӣ мешунаванд ва ҳоҷаташонро раво мекунад. Дар рӯ ба рӯи бино гулзоре ҳаст. Дар он гулҳои рангоранги садбарг аз баҳори барвакт то тангин тирамоҳ шукуфон аст. Сабзаҳои ҳамешасабз ба маҳмал мемонанд, ки дар байни гулҳои гулзор густурда шудаанд. Дар мобайн дар пояи на он қадар баланд ҳайкали В. И. Ленин истодааст. Назари ҳар фарде ки ба ин ҷо меояду даргузар мешавад, аввал ба ҳамин ҳайкал меафтад, ки дар пояи вай ҳамвора гулчамбарҳо меистанд. Аввалин лолаи аз кӯҳсор овардашуда, аввалин гулҳои хушбӯранги дар боғу ҷавлиҳои шаҳр шукуфтаро ленинободиҳо ба пояи ҳамин ҳайкал оварда мегузоранд ва барои озодӣ, бахту саодати худ ва авлодҳояшон ба Ленин миннатдории самимӣ изҳор мекунанд. Ифодаи ҳамин миннатдорист, ки ба шаҳри кӯҳансол, вале пайваста ҷавони худ номи Лениро додад ва онро мисли ғахвораи Инқилоби Октябр Ленинград, Москва аз дилу ҷон дӯст медоранд ва барои ободию озодагии он меҳнатро дарег намедоранд. Васияти шоири дӯстдоштаи мардуми шаҳр

мархум Муҳиддин Аминзода ҳам озода ниғахдории шаҳр буд:

Шуд шаҳри нозанин обод Ленинобод,
Хусни расош дида доим дили ҳама шод.
Рухсори дилрабои ин сон арӯси зебо,
Аз доғи майдае ҳам бояд, ки бошад озо.
Чун оби Сир мусаффо бошад ҳамеша рӯяш,
Гардад димоғи кас хуш ҳар дам зи рангу бӯяш.

Гоҳо мешавад, ки аз кор ё аз маҷлисҳову ва ё аз театр баргашта, шабонгоҳ аз назди ин бино даргузар мешавам. Зану шӯи миёнсоле мутасаддии озоданиғахдории инҷоянду аз соатҳои ёздаҳи шаб ба рӯфтӣ рӯб сар мекунанд ва ба ҳаёлам, ҳамеша дар ғами онанд, ки касе ба ҳусни ин ҷо ҳалал нарасонад. Фаррошон маро мешиносанд. Саломашон, ки додам, ба дастан ҷорӯбо такьякунон нафас рост мекунанд ва маро ба гап мегиранд.

— Аз кор ё аз маҷлис? — пурсид боре мард аз ман.— Аз кор? Рӯзона тамом карда натавонистед? Рафиқ Ҳочиев ҳам дар ҳамин ҷо.

— Он кас ҳар шаб ҳам то хеле бевақтӣ кор мекунамд,— илова намуд зан.— Баъзе вақт то дуи шаб ҳам дар ҳамин ҷо.

— Мардум шабҳо ҳам ўро ором намегузоранд,— дилсӯзона гуфт мард,— телефон аз паси телефон. Аз кор ин одами ҷонаш аз пӯлод бевақт мераваду меғоянд, ки боз аз пагоҳи барвақт дар ҳамин ҷо. Қай дам мегираду меҳобад, намедонед.

Ба тирезаҳои гӯшаи ғарбии бино, ки кабинети котиби якӯми комитети партиявии шаҳр дар он аст, нигоҳ кардаму ҷароғи фурузони қандилро дидам. Аз бодпарво занги телефон ва баъд овози котиб араиғ-араиғ ба гӯш мерасид.

Боре чун аз серкорию пурташвишии котиб сухан ме-
рафт, ман ба фаррошон аз ёд чанд сатри «Котиби рай-
ком»-и Мирзо Турсунзодаро хондам. Чун шеър хотима ёфт, зан пурсид:

— Ин байтро дар ҳаққи Ҳочиеви мо навиштаанд?

— Албатта дар ҳаққи ҳамин кас будагисту лекин ман мебудам номашонро ҳам медавародам,— гуфт мард соддаёна.

Ҳоло чанд шаб боз Ҳочиев баъди корҳои, ба қавли фаррош, пурташвиш аз рӯи дархости нашриёти «Ирфон» дар хусуси кори партиявӣ ва таҷрибаи он рисолае мена-

вишт. Барои рисола факту ракамҳои зиёде гирд оварда шуда буданд ва акнун роқим мебоист онҳоро ба ҳамели сатрҳо мекашид. Материал чандон бисёр буд, ки китоби калоне дар асоси он навиштан мумкин аст. Вале ҳаҷми рисола аз се-чор ҷузъи ҷопӣ мебоист изофа набошад. Пас ҷавҳари маънӣ, мағзи суҳанро ёфтани гуфтан лозим буд.

Дар хусуси қору таҷрибаи ташкилоти партиявие, ки таърихаш бештар аз ним аср аст, суҳан ронда, дар бораи шаҳри қадимае, ки биступанҷ қари боз вучуд дорад, аз анъанаҳои революционӣ ва озодихоҳии мардуми ин қитъаи диёр чизе нагуфтан мумкин нест. Муаллиф ба навиштаҷот, қайду сабтҳои маъҳази бостонӣ мурочиат менамояд.

Ленинобод муҷассамаи маданияти аҷдодони мост ва хусусияту анъанаҳои худро дорост. Дар гузаштаи ҳанӯз хеле дур вай яке аз марказҳои иқтисодӣ, маъмури ва маданият буд. Таҳқиқгари бузурги ҷуғрофиё таърихи Осиёи Миёна ва донишманди матиҳои арабӣ академик В. Бартольд дар асари худ «Туркистон дар замони тохту този муғулон» чун суҳан ба сари Хучанд меояд, менигорад, ки вай яке аз шаҳрҳои калони Мовароуннаҳр буд. Роҳи савдои мамолики баҳри Миёназамин, Юнон, Рум, Миср, инчунин Эрон, Осиёи беруни, Ҳиндустон ва Чин аз ин шаҳр мегузашт ва онро роҳи абрешим меномиданд. Сайёҳ ва муаррихи араб Ёқут дар китоби «Мӯъҷам-ул-булдон» роҷеъ ба зебоӣ ва вазъи ҷуғрофии Хучанд менависад, ки вай «...шаҳри машхурест дар паси даръёи Сайхун, нест шаҳре аз он покиза ва ҳосилноктар, беҳтарин ғавоҳ — меваҳо дорад. Аз мобайни шаҳр руде ҷорист ва кӯҳе муттасил ба он ва шоир Ибнулфакҳ, дар васфи он суруда:

Ва лам арза балдатаи биаззоа шарқин,
Ва ло ғарбии биназаҳо мин Хучанда.
Ҳиял ғарроу тааҷҷаба ман раҳо
Ва ҳия бил форсияти «Дилмазада».

Тарҷимаи ин дубайта чуни аст:

Надидам ман ба шарқу ғарб ҷое,
Ки он покиза бошад аз Хучанда.
Ба худ мафтун қунад бинандаро он,
Ба форсӣ номи некаш «Дилбаранда».

Замоне пас Хучанд хеле обод будааст, Сохиби «Қомус-ул-аълум» мегӯяд, ки дар он «абния ва осори таърихӣи бешуморе вучуд дорад: таъдоди ҷамъияти он бисту нӯҳ ҳазор нафар ва қисмати аъзами он ба тоҷик маъруф мебошад».

«Аммо кучо шудаанд он ҳама осори таърихӣи бешумор? Магар пораву ҷузъҳои қалъа, мақбараи Шайх муслиҳиддин? Оё дар натиҷаи тохтутози арабон, муғулон, ҷангҳои хонумонсӯзи байни амирон, султонон, ҳама ба харобаҳо мубаддал шуда, дар мавзеъҳои қадимаи шаҳр — Чорсу, Ғозиён, ҷун дафинаҳои гаронбаҳо дар зерӣ хок пинҳон нашуданд?».

То чи андоза пуч ва беасосе будааст даъвои ҳарзагӯи буржуазӣ дар хусуси хоболудӣ, ғафлат ва бепарвофалакии мардуми Шарқ! Халқҳои Туркистон, аз он ҷумла мардуми Хучанд ҷун Темурмалик ва Таҳмоси афсонавӣ лашкаркашони номӣ, ҷун Зиё, Камол, Маҳастӣ чи қадар шоирони маъруф ва ҷун Абумахмуд олимону ҳакимони машҳур додаанд, ки ҳазинаи илми ҷаҳонро бе вучуди осори онон тасаввур наметавон кард. Таърих шаҳодат бар он медиҳад, ки то истилои араб аҷдоди мо дар Хучанд расадхонаи худро дошт. Инак навиштаи сайёҳ ва муаррихи қадимии араб Мақдисӣ:

«Пас бармегардед ба сари дуруҳае дар Хучанда ва агар бо роҳи сӯи кони нукраи Шош равона гардед, он гоҳ вай қад-қадӣ дарёи Сайхун меравад ва ба харобае мебарад, ки дар назди он ҷашмае ҳаст ва он харобаро ҷои расадхона меноманд. Аз хароба то қасри Маҳаннон, ки дар резишгоҳи дарёи кони нукра воқеъ аст, ду фарсах аст».

Котиб ба ҳаёли дурударозе фурӯ рафт. Манзилгоҳҳои бисёррошӯёна, ки ҳоло дар соҳили ростӣ Сир бино карда шудаанд ва шуда истодаанд, оё харобаи он расадхонаро абадӣ пинҳон намекунанд? Вақоеъномаҳоро, ки хотироти худро аз гузаштаи шаҳри Ленин ҳамӯшона маҳфуз медоранд, бо камоли диққат аз нав варақ задаи, ҷустуҷӯ, коғутовҳои нави археологӣ қардан зарур аст, то осори қадима абаддудаҳро нухуфта намонанд.

Дигар материалҳо роҷеъ ба ошӯбҳои мардуми меҳнаткаш ба муқобили ғосибон ва истилогаронанд. Мардуми Хучанд парчами озодихоҳиро борҳо баланд бардоштаанд. Шӯриши калонтарини миллии халқи Туркистон ва Қазокистон дар арафаи Октябр аз Хучанд ибтидои

худро гирифта, ба шӯришхон синфи коргари баҳодури рус пайваст ва мададе бар онҳо гардида буд.

Хучандиёне, ки бо ин ё он сабаб мисли Камол иҷборан тарки ёру диёр ва ғарибиро ихтиёр кардаанд, дар бисёр мамлакатҳои олам дар давлатдорӣ, илму маданиятдӯстӣ ном баровардаанд. Тазкиранавис ва нависандаи асри сенздаҳум Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар боби оли хучандиён, ки аз аввали асри дувоздаҳ то охири асри сенздаҳ дар Исфаҳон давлатдорӣ кардаанд, чунин менависад: «Хучандиён фозилу фазилатдӯст ва шоирпарвар буданд. Хонадони хучандиён дар Сифаҳон малоzi аҳли фазл ва мӯътасими асҳоби дониш ва мустачеъи комилони ҷаҳонист ва аз афроди он ҷамъ дари фариди ҷамол ва шаҳбайти қасидаи афзоланд. Садои сайти эшон ба ақсоми офоқ расида ва шакароби ҷуди эшон сакароти ҷонро таскин дода»...

Чунон ки ба ман боре академики Академияи фанҳои республикаамон Абдулғанӣ Мирзоев гуфт, чунин хонадонҳои маъруфи хучандиён то ҳанӯз дар Ҳиндустон, Покистон ва дигар мамлики шарқ низ ҳастанд ва ба таъриқи илму фан саҳм мегуздоранд.

— Ҷаро ягон олими оянда,— мегуфт Абдулғанӣ Мирзоев,— аз шаҳри шумо рисолаи номзадӣ ё докторӣ ба амали ин хонадонҳо намебахшад? Ин мавзӯи бисе муҳим аст.

Хучанд ҳарчанд ибтидои таърихи худро аз амикии қарнҳои гузашта мегирад, умри дубораи он, таърихи ҳақиқии вай аз ҳамон айёми фархундаю фирӯз сар мешавад, ки вай шарафёб гардид, ки нахустин шаҳре дар сарзамини тоҷикон бошад, ки Ҳокимияти Советӣ эълон ва пойдору барқарор гардид. Ягона партиёе, ки мардуми меҳнаткашро ба роҳи ояндаи дурахшон равона менамуд, Партияи Коммунистӣ буд. Дар он рӯзҳои фаромӯшношуданӣ, гарчанде ки шумораи коммунистони дар атрофи Е. Иваницкий ҷамъомада бо ағушт шумурдашаванда буд, онҳо хубу хӯрро фаромӯш карда, ба ин мубориза сарварӣ менамуданд. Сафи партия моҳ ба моҳ, сол ба сол аз ҳисоби тӯдакашон ва ҷоннисорони қори халқ меафзуд ва ташкилоти партиявии Хучанд ба яке аз ташкилотҳои таъбагоҳӣ табдил шуда, ба тамоми қори азнавсоии халқ ўҳдабароёна роҳбарӣ мекард.

Сармуаллими кафедраи таърихи институти педагогии Ленинобод Назирҷон Турсунов соли гузаштаи шастунӯ-

хӯм дар Ленинград дар мавзӯи «Аз таърихи касбу пешаи шахриёни шимоли Тоҷикистон» рисолаи номзади Ҳимоя намуд. Ин ҷавонмарди боғайрат ва пурҳавсала дар сояи дақиқона омӯхтани маъхазҳо, пурсучӯй аз пиронсолон, на танҳо аз хусуси касбу касибӣ, инчунин роҷеъ ба таърих ва тараққиӣ шаҳри Хучанд басте материалҳои пурқиматро гирд оварда ва ҳулосаҳои муҳимме аз онҳо баровардааст.

Баҳри дарк намудани бузургӣ ва шахомати комёбиҳо гузаштаре ба ёд овардан, рақамҳоро андоза намудани лозим меояд. Ман рақамҳои рисолаи ӯро барои муқоиса истифода намудам. Дар Хучанд то инқилоб чорсаду панҷ нафар ҳунармандони пешаҳои гуногун дар дӯкониҳои ғамак ва ҳаштоду панҷ коргарон дар корхонаи он замон — се заводи пахта, заводҳои шишаю чармгарӣ кор мекарданд. Ҳоло шумораи коргарони шаҳр ба бист ҳазор мерасад, ки дар сӣ корхонаи саноатӣ меҳнат ва эҷод мекунанд. Дар панҷсолаи оянда чун фабрикаҳои нахӣ синтетикӣ ба кор мебарояд, шумораи коргарони шаҳр танҳо аз ҳисоби ин корхона қариб даҳ ҳазор нафар зиёд мегадад.

Шаҳри Ленин бо отряди синфи коргари худ меболад. Тақрибан аз ҳар се як нафари аҳолии қобили меҳнат ва аз се як нафари коммунистони шаҳр коргарон — абрешичиён, пойафзолу либосдӯзон, металлудозон, консервбаророн, офарандагони неъматҳои моддӣ ва маишӣ ҳастанд.

Як сол қабл аз инқилоб ҳамаи дӯкониҳои Хучанд дусаду панҷ ҳазор сӯмина маҳсулот додаанд. Ленинобод дар як шабонарӯз як миллион сӯмина маҳсулот медиҳад. Дар арафаи соли ҳафтдаҳ шаҳр як истгоҳи электрикӣ дошт, ки дорои чилу ҳашт киловатт қувват буда, ҳафтод хонаи мансабдорон ва маҳкамаи онҳоро равшан менамуд. Чун шаб ба сари он чодари худро мекашид, вай ба зулумот мубаддал мешуд. Ҳоло Ленинобод соле сад миллион киловатт соат қувваи электрик сарф мекунад ва марҷони чароғҳои илӣчи ба гاردани саду панҷоҳ километр кӯчаву пасткӯчаҳо ҳамоил аст.

Бисту дуйӯми моҳи май соли ҳазору нӯҳсаду бист дар газетаи «Туркистанская правда» хабари аҷибе чоп шуда, мужда ба деҳқонон мерасонд, ки «аз ... Стокгольм барояшон ... каландҳо меоянд». Нақл мекунанд, ки пас аз чанд гоҳе чанд адади он каландҳоро ба Хучанд ҳам

оварда, ба коммунаи аввалине, ки фидоиён ташкил карда буданд, доданд. Каланди аҷоиби тўморшакли, ба қавле мисли пардаи пиёз тунук ва зугўтаборикро дида, деҳқонон беихтиёр қоҳ-қоҳ меҳандиданд.

— Тавба! Ҳаминро каланд гуфта сохта, аз кучое ба мо фиристодаанд? — писханд мезад яке аз муборизони пойдоргардонии Ҳокимияти Совети марҳум Дадобой Холматов.—Шоввозҳо аз коғаз сохтаанд-мӣ гўед-а? Ба ин зўгўта дастаро чи хел метиққонем?

— Даста кофта намегардеду аз хонаатон тираки ошро гирифта даста кардан меғиред,— меғуфт дигаре, ки ҳам завқ менамуду ҳам хайрон буд.

Ба ёдам мерасад. Моҳи марти соли сию якўм муовини муҳаррири газетани «Большевики Хучанд» Ҳаким Карим маро ба артели аробасозони шаҳр фиристод, ки барои газета аз кору бори онҳо хабар нависам ва колхозчиёноро хурсанд кунам, ки имсол артель ба онҳо чи қадар аробаю бричка сохта медиҳад. Артель дар сари дуруҳаи кўчаҳои Пушти ўрда ва Шайдо, дар мобайни бинои ҳозираи омўзишгоҳи мусиқӣ ва кинотеатри навбунёди «Ватан» воқеъ буд. Раиси артельро наёфтам, бо бухгалтеру хазиначи он марди хушқақчақ сўҳбат кардам. Вай маро хушнудона дар рӯ ба рӯаш нишонд ва коғазҳоро ҷарағи зада гуфт, ки имсол аз рӯи заклази колхозҳо сию як аробаю бричка месозем. ки таърихи шаҳрамон ин хел суръати зарбдоронаи аробасозиро надидааст ва настунидааст.

— Писарчон, ба гуфтан осон,— меғуфт ў.— Дар як сол сию як ароба! Ҳамаи ин қатор шавад, аз ҳамин ҷо то чорраҳаи майдони шаҳр мерасад. Як тўппиатонро гирифта монда зарб занед. Даҳ сол агар бо ҳамин суръат (ман аминам, ки рафта-рафта артелемон қалон ва адади аробаҳои месохтагиаш зиёд мешавад) қор кунем, ки аробаҳоро ба қучо меғунҷонем?..

Аммо артели аробақашон дур нарафт. Ҷои онҳоро автомашинаҳои борқашон ва сабукрав, ки ҳазор-ҳазоранду ҳайратоварона дар шаҳр меғунҷанд, ба пиёдагардони бечора ҳарчанд, ки моҳ ба моҳ душвортар меғардад. Дар Замбарӣ ном мавзеи ҳамин шаҳр, ки артели аробақашонаш соли сию як ароба месозем гуфта меболид, заводе бунёд гардид, ки автомобилҳои зебоаш «Тоҷикистон» ном дорад ва онро нафақат дар роҳу кў-

чаҳои асфальтпӯши диёри тоҷикон, балки инчунин дар республикаҳои бародар ва дар хориҷа мебинед.

Дар Ленинободи имрӯза ҷӣ истеҳсол намекунанд! Дар соли гузаштаи шасту нӯҳ вай сию нӯҳ миллион метр шохӣ, се миллиону дусад ҳазор сару либос, чил миллион банкаи шартии консерв, ду миллиону саду панҷоҳ чуфт пойафзол, саду шаст ҳазор адад кат, севуним миллион сӯмина мебель, понздаҳуним ҳазор тонна пахтаи тоза кардашуда дод.

Хучанд, ки замоне номи Тироzi ҷаҳонро дошт, дорон шаш ҳазор ҳавлии аксаран кулбаҳои кулӯхдевор буд, ки дар онҳо чиҳил ҳазор нафар аҳоли умр ба сар мебурд. Дар солҳои Ҳокимияти Советӣ ҳазору дусад панҷ бинои истиқоматӣ, аз он ҷумла дусад сӣ бинои бисёррошьяна қад рост қард. Дар як соҳили рости даръё, ки ҳамааш шуда дувоздаҳ сол таърих дорад, бештар аз сад бинои бисёррошьяна сохта шуд, ки саҳл кам сеяки аҳолии шаҳр ҳоло сокини он мебошад.

Шаҳр бо суръати айём обод мешавад. Биноҳои нав, кӯчаҳои қалон, хонаҳои кулӯхдевор ва роҳҳои тангу торро аз миён мебардоранд ва фишор медиҳанд. Соле дар ҳаштсад квартираи нави мусоиди замон бӯрьёқубон мегузарад. Шаҳре, ки ягон ваҷаб, ҳатто кӯчаи сангфарш надошт, ҳоло саду се километр роҳи асфальтпӯш дорад. Ройгон нест, ки Асирий баъди сафари Тошкент дар номаи ба номи дӯсти ўротеппагии худ шоир Зуфархон Ҷавҳарӣ навиштааш бо сӯзу гудоз мегӯяд:

Ҳоли аксар мардуми ин ҷо табоҳ,
Улфаташ қулфат, навоҷаш оху воҳ.
Зебу орои макону манзилаш —
Ҳоки тобиstonу лои тирамоҳ.

Ленинобод манбаи илму маданият мегардад. Маълумоти зеринро бисёр муаллифон дар осорашон овардаанд. Чун ҷоиш аст, ман ҳам меоварам. Аминам, ки хонанда айб намефармояд. Журнали «Вестник просвещения» панҷоҳу чор сол муқаддам навишта буд, ки «аз рӯи суръати ҳозираи инкишофи маориф барои барҳам додани бесаводии мардуми Осиёи Миёна чор ҳазор сол лозим аст!»! Ҳокимияти Советӣ ин вазифаро дусад баробар тез иҷро қард.

Охир, дар гузашта сохтан ва кушодани мактабе амре буд маҳол. Амири Бухоро Олимхони рондаи ватан дар

моҳи маи соли бисту нӯҳӯм ба ҷамъияти ақвом ариза дода, талаб карда буд, ки Бухоро ба ӯ баргардонида шавад. Ӯ лофи казофи маорифу маданиятпарварӣ зада, дар аризааш мегуфт, ки дар оғози амирин худ дар зарфҳои ҳафтдаҳ сол як мактаб сохтааст...

Дар Тоҷикистони мо дар байни ҳафт сол, яъне аз соли сию се то чил сесаду бисту ҳафт мактаб сохта кушода шуда буд, ки ҳоло шумораи вай аз ду ҳазору ҳафтсад гузаштааст.

Дар хусуси шумораи мактабу мадрасаҳои Хучанд то алҳол маълумотҳо муҳолифи якдигар буданд. Назирҷон Турсунов ин шумораро низ аниқ кард. Дар соли понздаҳӯм дар чил мадраса ва сӣ мактабхона, мактаби русии маҳаллӣ ва омӯзишгоҳи русӣ ҷамъул ҷамъ ҳазору як садӯ панҷоҳу се нафар таҳсил менамуданд. Албатта аксари толибони илм аз тоифаи ишкामаш обод буд. Ҳоло дар як институти педагогӣ, ки шумораи омӯзгоронаш чорсад нафар аст, ҳафт ҳазор донишҷӯӣ таҳсили илм мекунад. Ҳафтод нафар омӯзгорони ин донишқада номзадҳо ва докторҳои илманд. Ленинобод ба республикаамон ва республикаҳои бародар чун Бобочон Ғафуров, Зариф ва Солеҳ Раҷабовҳо, Муҳаммад Осимӣ, М. Ваҳхобов, Ю. Носиров, К. Ҳасанова, Н. Неъматов, М. Ғаффорова, Г. Ҳайдаров ва А. Турсунов — бист нафар докторҳо ва садӯ панҷоҳ нафар номзадони илмро додааст.

Дар ҳафт омӯзишгоҳи профессионалий-техникӣ, бисту ҳашт мактаби миёна бист ҳазор нафар фарзандони меҳнаткашон меҳонанд.

Бинокорон моҳ ба моҳ ҳусни Ленинободро афзун мекунанд. Дар давоми панҷ соли оянда рӯ ба дарёе меҳмонхонаи ҳаштошӯёна, заводи зарфҳои эмаль, комбинати сохтмони манзилгоҳҳо, корхонаи саноати электроника, фабрикаи нахӣ лавсан, шаҳрчаи бемористони дорои шашсад ҷой, мактабҳо, муассисаҳои навӣ маданӣ сохта мешаванд. Азнавсозию канализация ба анҷом мерасад. Дар дохили шаҳр ба ҳар ду соҳили Сир цементтахта ҳобонда мешавад.

Ленинобод зиёратгоҳи мардуми бисёре шудааст, ки рӯзҳои истироҳат ва отпускахояшонро дар ин шаҳри офтоб, мевачоту об гузаронида мераванд. Вай қадамҳои бузургон аст. Ба ин шаҳр ҳамсафу ҳамкори Ленин, оқсаққоли Умумииттифок — М. И. Калинин, сипаҳсолорони инкилоб М. Фрунзе, В. Куйбышев, К. Ворошилов, Н. Подвой-

ский, нависандаи маъруфи чех Юлиус Фучик, устодон С. Айнӣ, А. Лохутӣ ва дигарон омадаанд ва бо мардуми шаҳр мулоқот намудаанд. Устод Айнӣ «Тирози ҷаҳон» ва Лохутӣ достони манзумаш «Тоҷ ва байрақ» ва бисе ғазалҳои дилнишини худро ба ин шаҳру одамони он бахшидаанд.

Мардуми Ленинобод чун тамоми халқи тоҷик ва дигар халқи мамлакати паҳноварамон тамоми комёбӣ, фирӯзмандӣ ва саодатмандии худро бо номи Ленин, бо Ҳизбӣ Коммунистӣ пайваста медонанд. Зеро ҷунон ки М. Горький мефармояд, хиради беҳтарин, боғайратона ва ғайбона, заковати мардуми меҳнаткаш дар Ҳизбӣ Коммунистӣ мучассам гардидааст. Аз ин рӯст, ки муҳаббати мардум ба Ҳизб ба худ қарина надорад. Вай муҳаббати офтобвор фирӯзон ва гарм аст.

Ба сари таълифи котиби комитети шаҳрии Ҳизб бармегардем. Ҳоло ӯ ташкилотҳои ибтидоии Ҳизбӣ, комитетҳои Ҳизбӣ комбинати абреши, институтҳои педагогӣ ба мадди назар меоварад, ки бештар аз ҷор ҳазор нафар намоёндогони сию як миллати Иттифоқи Советӣ ва як нафар эрониро низ дар бар мегиранд. Ба пеши ҷашми ӯ коммунистони кӯҳансоли стажии Ҳизбӣ-виашон салобатнок меомаданд. Инҳо Мурод Тоҷибоев, ки панҷоҳу ду сол боз аъзои Ҳизбӣ Коммунистӣ, Семён Корсаков аз соли нуздаҳум узви Ҳизб, аввалин муҳаррири гезетии ҷумҳурии Хуҷанд Муҳаммадҷон Ҳасанов, ки ӯ ҳам аз соли нуздаҳум ин ҷониб узви Ҳизб аст, яке аз нахустин табибони маҳаллӣ Ҳомидҷон Умаров мебошанд. Онҳо аз тоифаи он пируни доноянд, ки бо ифодаи Ҳофизи бузург ҷавонони саодатманд пандашонро бо ҷону дил мешунаванд ва аз муборизаву талоши фидокоронаи онҳо фахр мекунанд ва ба онон пайравӣ менамоянд.

Дар рӯ ба рӯям Мурод Абдурахмоновӣ Тоҷибоев менишинад. Марди қоматбаланд, ба пирунсоли ниғоҳ накарда, ҷавонона бардам ва сурхинарӯй. Ман бо ӯ сӯҳбат менамудаму як навъ музтарибияшро эҳсос мекардам.

— Шумо саросема ва хавотир менамояд,— гуфтам ба ӯ.

— Он қадар ҳам не. Баъди як соат ғайбона маҳаллаи Москва ҷамъ меоянд. Мо ба пешвози садсолагии Ленин тозаю озодакунии маҳалларо муҳокима менамоем.

Анча кор кардем. Боз корҳои бисёр ҳастанд. Баҳор наздик мешавад, дарахтшинонӣ, гулзоркунӣ.

— Ба ин синну сол шуморо кори душвори ташкилоти партиявӣ ва комитети маҳаллӣ монда намекунанд?

— Анча монда мекунанд. Лекин ҳаёли кори рӯзи оянда маро аз ҷогаҳ барвақт мебардорад. Чунон саргарми корҳои бисёр шуда меравам, ки латашро шабона баъди ба ҷогаҳ даромадан мефаҳмам. Коми моро бо меҳнат бардоштаанд. Бе вай наметавонем,— табассум мекунад Точибоев.

Соли пурғавғои ҳаждаҳӯм буд, ки Мурод ихтиёрӣ ба сафи фидоён омад. Онҳо дар ўрдаи Хучанд меистоданд. Рӯзе вай ба он ҷо омад.

— Ҳа, ҷавон, ба кӣ кор дорӣ? — пурсид касе.

— Ба ҳамон одам, ки ба аскарӣ қабул мекунад.

— Ту ба назарам чудо ҳам ҷавон менамой-ку?

— Аз ман ҷавонтарҳо ҳам ба ин ҷо омадаанд.

— Аҷаб. Хӯш, ту кистӣ, чӣ кора? Чӣ тавр дар сарат ҳаваси аскарӣ пайдо шуд?

— Ман писари одами бечора. Аз ин хусус хотирчамъ бошед. Шаҳодатнома овардам,— Мурод санадҳои худро баровард.

Аз ҳамон вақт сар карда, Мурод қисмати худро бо муборизони мусаллаҳи Ҳокимияти Советӣ марбут намуд. Дар Самарқанд, Хучанд, Ашқобод, Фарғона, дар озод намудани Бухоро ҳамкитфи муборизон буд. Ҷавони шердил ба фармондеҳҳо мақбулу писанд омаду ўро аввал ба курси мактаби олии ҳарбии ба номи Фрунзе дар Тошканд ва чанде баъд ба соеи Академияи сиёсии ба номи Ленин дар Ленинград ба таҳсил фиристоданд. Ў аз аскарӣ қаторӣ то ба рутбаи комиссари батальон расид. Вақте чун пиронсол аз сафи армия ҷавоб шуд, хеле ғамгин гардид. Меҳост донишу таҷрибаҳои худро ба ҷавонон гузаронад. Гуё аз ин рози дили ў кадоме қошифона огоҳ шуда, рӯзе ўро ба комитети шахрии партия даъват намуданд.

— Шумо муддати дарозе дар сафҳои армиямон будаед ва таҷрибаи калоне доред. Муаллими институти педагогӣ карда фиристонем, чи мегӯед?— таклиф намуд мудири шӯъба.

Мурод Точибоев қариб буд, ки гӯяд: «чон-чон мегӯям. Орзуи худи ман ҳам ҳамин аст», вале хушнудии худро як навъ пинҳон намуда, ҷавоб дод:

— Ман солдати партия ҳастам. Ҳарчи фармояд, онро мекунам.

Бо ҳамин хеле муддат дар институт муаллими дӯштоштаи донишҷӯён буд, то даме, ки ба нафақа баромад. Вале одаме, ки ба қавли худаш, комашро бо кор бардоштаанд, бекор ништа метавонист? Ё ҳоло аъзои клуби шӯҳрати революционӣ ва меҳнат, раиси совет ва котиби ташкилоти партиявии маҳаллӣ асту чунон ки мегӯянд, кор аз мӯи сараш бисёр.

Чаҳорӯми ноябри соли шасту ҳафтӯм чун ним асри Ҳокимияти Советӣ чашн гирифта мешуд, дар ҳаёти ӯ боз як субҳи рӯзи фирӯзи фаромӯшношуданӣ дамид; ӯ дар маҷлиси ботантанаи Кремль яке аз байракбардорони республикаи мо буд ва бо дигар намоёндагони сарзамини тоҷик гулчамбара ба мақбараи В. И. Ленин бурда гузошт.

Семён Петрович Корсаков, ки дар деҳаи дурдасти Альфериевский вилояти Пенза таваллуд ёфтааст, кай дар ғӯшан хотир дошт, ки ба Тоҷикистон меояд ва дар боби аз худ намудани заминҳои асрҳо боз лабташнаи водии Вахш иштирок намуда, устоди пахтакорӣ ва яке аз ташкилотчиёну мустақкамкунандагони колхоз мегардад!

Ё чун чор сол хизмати армияи подшоҳиро карда, соли ҳаждаҳӯм ба деҳаи худ баргашт, аъзои комичроияи волаёт интиҳоб намуданд ва раҳбарӣ ба хоҷагии қишлоқ, таксими заминро ба камбағалони деҳот ба зиммаи ӯ гузоштанд. Вале ҳангоме ки душманони халқ сар бардоштанд, ӯ ин дафъа ба сафи Армияи Сурх рафт. Дар fronti ҷануб бо корномаҳо шӯҳрат ёфта, аз фармондеҳи взвод то ба фармондеҳии батальон баромад. Дар торумор намудани гвардиячиёни сафеди Врангель, Махно, Колесников ширкат намуд. Вақте мамлакат аз мубориза бо душманони дохилӣ фориг гардид, ӯ дар қорҳои азнавсозии хоҷагӣ остин бар зада, меҳнат кард. Пас ўро ба мактаби олии Ленинград фиристоданд. Вале кадрҳои қордон дар ҳама ҷо ҳам намерасиданд. Ўро баъди ду соли таҳсил аввал ба як сектори комичроияи шаҳр ва пас инструктори комиссияи назорати инспекцияи қоргару деҳқони вилоят таъин намуданд.

Партия масъалаи дар ҳама ҷо, алаҳхусус дар республикаҳои бародар мустақкам намудани колхозҳоро гузошт. Барои ин шӯъбаҳои сиёсии назди МТС-ҳоро таш-

кил намуд ва Корсакови мо аз ҷумлаи он коммунистоне буд, ки Комитети Марказӣ ба республикаҳо мефиристод. Ё ба Ваҳш омад ва сардори шӯъбаи сиёсӣ тавин шуд. Водии зарнисори ҳозираи Ваҳш он гоҳ дашти ҳолӣ буд. На киштзор, на кулбае ва на дарахте. Ба он ҷо аз ши-моли республика, аз Фарғона муҳоҷирон меомаданд.

— Чӣ ҷои нуҳуфтаи? — гӯё ба худ савол медиҳад Корсаков.— Дар байни муҳоҷирон сартарошон, қаравулон, косибони қорашон бебарор ҳам кам набуданд, ки муҳоҷириро пули муфт гирифта «як ҷаҳонгардӣ карда омадан» пиндоштаанд. На пахтақорино медонистанду на заминқушорно. Чандин хонаводаҳои қирғизони ҷорводор ҳам, ки аз кӯҳ ба деҳаи Тешаробод фуруварда шуда буданд, дар боби пахтақорӣ аз он қаровулону сартарошон мондани надостанд. Воқеае аз ёди ман ҳаргиз намеравад. Қирғизҳо ба номи Сталини колхозе ташкил карда буданд. Онҳо илоҷе карда, чанд гектар замиро аз худ намуда, об ҳам оварданду пахта ҳам коштанд. Аммо навбати каландкунӣ, ки расид, боре як нафар қирғиз ба назди ман ҳарсоззанои омада хабар дод:

— Ҳой политотдел! Хабарат ҳаст ё не! Колхоз кеттӣ.

— Аҷаб, колхоз ба кучо мерафтааст?

Маълум шуд, ки шабонгаҳ ҳамаи аъзоёни колхоз ҷуртқояшонро ба шутурҳо бор карда, ба кӯҳ баромада рафтаанд. Ду рӯзи тамои онҳоро кофта наёфтем ва ин колхозро ба колхозии дигар, ки бе ин ҳам, заминқояш кам набуданд, ҳамроҳ кардем. Шаронти қор хеле вазнин буд. Рӯзе дар як колхозии муҳоҷирони Фарғона як каси аз гармию бесоягӣ зоғ барини сиёҳшуда, дар назди ман зону ба замин зада ҳуиғ-ҳуиғ гиристу аз ман пурсид:

— Политотдел, аз рӯи инсоф гӯй. Мо чӣ гуноҳ кардем, ки ба ин ҷо омадем? Ду рӯз аст, ки ин намебиёранд. Гандум дорему ба оснӣ барем, гӯсем, каланди пахта мемонад. Намегузоранд, ки зану бачагони худро ҳам ба ин ҷо биёрем.

Албатта ҷуни ҳолат умумӣ набуд. Вале барои ҳама душвор буд. Тирамоҳ ҷуи ҳосилро бардоштем, ба он мард боз рӯ ба рӯ шудам.

— Хӯш, аҳволат чӣ таъри? — пурсидам аз ӯ.

— Ақил аз ин ҷо пеш куянд ҳам, намеравам,— та-бассум намуд ӯ.— Об омад. Ҷон омад. Хона андохтам. Ҳавз кофтам. Дар атрофаш сияҳбедҳо шинондам. Дарах-тонам ба ҳосил медароянд. Замини ин ҷо зарҳез будааст.

Ман ҳоло сардори бригада. Аз ҳар гектар аллакай ҳашт центнер пахтаи мисрӣ додам. Ба даҳ мерасонам.

— Даҳ центнер он солҳо дар он ҷо ҳосили хеле калон ҳисоб меёфт,— зинҳор менамояд Корсаков.— Албатта аз сартарошону қаравулҳо пахтакори ҳақиқӣ расонидан он қадар осон набуд, вале расиданд.

Фиристодаи партия, марди бағайрат, Корсаков вази-фаи худро дар водии Вахш ба ҷо овард. Ӯро ҷонишини мудири шӯъбаи хоҷагии қишлоқи Комитети Марказии партия таъин намуданд. Баъди ҷанг ӯ раиси Совети оид ба колхозҳо дар республикаи мо буд ва чанде баъд бо ҳамин кор ба вилояти Ленинобод омад.

Пирамарди тануманд, сурхинарӯй ва фирӯзачашм Корсаков, ки нафақагир аст, дар кори ҷамъиятӣ ҷонни-сорона иштирок менамояд. Ӯ пропагандист, аъзои бюрои ташкилоти партиявии маҳалла, ҷонишини раиси комис-сияи партиявии назди комитети шаҳрӣ, номзад ба аъзо-гии пленум, консультанти ғайриштатии минтақавии «До-ниш». Ҳам Муҳаммадҷон Ҳасанов ва ҳам Ҳомидҷон Умаров аз ҳамин тоифаанд.

Ҳар як аз ин коммунистони кӯҳан,
Хизмати шоиста дорад бар Ватан.
Маслиҳатгар, маҳфилоро, меҳрубон,
Некхоҳу некрою нуктадон.
Зиндатариханд, таърихи диёр.
Ибратомузе ба мо таърихвор.
З-ин сабаб ҳам ҷумла соҳиббиззатанд,
Ифтихори партия ҳам давлатанд.

Дар рисола дар бораи кори бузурге, ки ин таърихҳои зинда, ин пирони монданашавандаи кори мардум, ал-батта суҳан гуфтан лозим аст,— меӯяд ба худ котиб.— Баъд дар рисола масъалаи омӯзиши сиёсии коммунисто-ни шаҳрро ба маркази диққат гузоштан лозим. Гуфтаи Лениро ҳамеша дар мадди назар бояд дошт: «Фақат хангоме коммунист шудан мумкин аст, ки хотираи худ-ро бо он ҳама сарвати инсоният ба вучудоварда ғанӣ гардонӣ».

Чун аз коммунистони шаҳр ҳарф мерафт, ман навиш-там, ки дар ҳайати он як нафар эронӣ ҳам ҳаст. Аз ӯ таваққуфе мекунам.

...Дӯкандор Ҳилолиён дар Машҳади Эрон писари дӯст-доштаи худро аз хона ронд. Гуноҳи ӯ бе иҷозати падари тақводор ба сафи ҳизби тӯда дохил ва даҳрӣ шуданаш

буд. Писар аз ин муносибати падар он қадар наранҷид. Ҳарчанд, ки аз хона, аз пӯшоку хӯрок ва аз ҳама муҳимаш аз меҳрубонии модари ба ҷон баробар маҳрум шудан андӯҳовар ва ғамангез буд. Писар, ҷавони миёнакад, лоғарандом, ходими газетаи вилоятии ҳизб буд. Ӯ гоҳо ҷои хоби худро дар клуби тӯда ва гоҳо таомашро аз хонаҳои ҳаммаслаконаш мегузаронду меҳӯрд, ки ўро ҷун фарди фидой мардум дӯст медоштанд. Аз миён як моҳ гузашт. Боре писар бегоҳон аз кор бармегашт, ки аз қафо овози падарро шунида, бозистода монд.

— Ин ҷо биё,— гуфт падар ва қадам ба ҷониби майкада ниҳод.— Туро меғўям, ин ҷо биё.

Писар аз паси падар ба майкада даромад ва ҳайрон буд, ки чаро ў вайро ба ин ҷо даъват менамояд. Зеро медонист, ки ў наменӯшид. Вале тааҷҷуби ў боз бештар афзуд, вақте ки падар пешхизматро ба ҷазди худ хонду ду қадаҳ май ва барои газак таоми думбалон фармуд. Ҷун таому шароб омад, ишора намуд, ки писар нӯшад.

— Дар хона ҳама пазмони туанд. Наход аз ҳамаи мо, аз ҳудои таоло ҳизби бехудоён барои ту аъло бошад? Гўй, ки ба худо бовар дорӣ, дари хонаам ба рӯи ту боз. Ба худо боварӣ дорӣ ё не?

— Не! — ҷавоб шуд аз писар.

— Пас киро мешиносӣ?

— Лениро.

— Ленин худон туст?

— На. Ленин раҳнамои ман аст,— ҷавоб дод писар.

Падар силе ба баногӯши писар заду ба қафои худ нигоҳе накарда баромада рафт. Дигар онҳо ба ҳам рӯ ба рӯ нашуданд. Даме, ки қувваи иртиҷоиюн ба ошӯб омаду ҳизби тӯда торумор ва аъзоёнаш гирифтори таъқиб шуданд, писар ба ватани дуйӯми худ Иттифоқи Советӣ папоҳ овард, граждани советиро қабул намуд ва ба сафи Партияи Коммунистӣ дохил шуд. Медонед ў кист? Мухбири махсуси газетаи «Тоҷикистони Советӣ», журналист, муаллифи дostonу ҳикоеи «Нозанин», «Ноз ва ғазаб», яке аз ду муаллифони «Шаҳло» ва «Шаҳло ва Шафо», «Имзои шахсӣ» Аскар Ҳилолиён аст.

Котиби комитети шахрии партия барои рисолааш ин дам материалҳои роҷеъ ба пропаганда, дӯстии бародаронаи халонқро дида мебарояд. Ба кори пурсамарани комитети партиявии шахри Ленинобод комёбиҳо орзу

менамоему котиби онро мегузorem, ки навиштани рисо-
лаашро идома диҳад. Мову шумо, хонандаи азизи ман,
ҳиссае аз қисси шахри Ленин ва одамони онро дар ин
ҷо ба поён мерасонем. Аминам, ки ҳеҷ кас барои ин
вассофиам нисбати маскану маъвопарастӣ ба ман наме-
диҳад. Зеро Ватани ман аз Майдони Сурхи мубораку му-
қаддаси Москва, ки дар он мақбараи В. И. Ленин ҳаст,
сар шуда то ба шахри ман Ленинобод тӯл мекашад.
Шаҳри ман ҷузъест аз кул, гулест аз гулзоре, ки номи
бошарафаш Иттифоқи Республикаҳои Советии Социа-
листист.

Солҳои 1966—1969.

РАХИМ ДЖАЛИЛ
ПОВЕСТИ СЕРДЕЦ
(на таджикском языке)

Муҳаррирон *М. Начмиддинов, М. Сирочева*

Рассом *С. Вишнепольский*

Муҳаррири расмҳо *И. Ганиев*

Муҳаррири техники *Х. Ҳочимуродова*

Мусахҳеҳон *О. Умаров* ва *Ч. Тағойбердиев*